J. TARLE

NAPÓLEON

Hetedik kiadás

GONDOLAT KIADÓ • BUDAPEST, 1972

Fordította:

DÉRY TIBOR és ARANYOSSY PÁL

A fordítást az eredetivel egybevetette: LÁNG RÓZSA

TARTALOM

1. fejezet

BONAPARTE NAPÓLEON IFJÚSÁGA

A korzikai Ajaccio városában 1769. augusztus 15-én hirtelen szülési fájdalmak rohanták meg Bonaparte Letiziát, egy helybeli köznemes ügyvéd tizenkilenc éves feleségét, amint a kertben sétált, háza közvetlen szomszédságában. Éppen hogy befutott a ház szalonjába, s ott napvilágra hozta gyermekét. Nem volt senki mellette, s a gyermek az anya öléből a padlóra csúszott.

Így szaporodott meg ismét a szegény jövedelmű ajacciói ügyvéd, Bonaparte Károly családja. Az apa nem korzikai, hanem francia nevelésben kívánta részesíteni fiát, s ezért a gyermeket, amikor eljött az ideje, államköltségen francia katonai iskolában helyezte el; népes családról kellett gondoskodnia, így a maga költségén nem tudta volna taníttatni fiát.

Korzika hosszabb ideig a genovai kereskedők köztársaságának fennhatósága alá tartozott, de 1755-ben fellázadt, és egy Paoli nevezetű földbirtokos vezetésével elkergette a genovaiakat. Valószínű, hogy a felkelést a kevés földdel rendelkező kisnemesek és kisbirtokosok szították, akiknek segítségére siettek a vadászok, hegyi pásztorok és néhány városka szegény néprétegei is, egyszóval mindazok, akik megelégelték a számukra teljesen

idegen kereskedőköztársaság arcátlan kizsákmányolását s a pénzügyi és közigazgatási elnyomást. A felkelés diadalmaskodott, s 1755-ben Korzika független állam lett Paoli kormányzása alatt. A helyzet teljes megismeréséhez tudnunk kell, hogy a szigeten (főképpen a belső hegyvidéken) még a törzsi életmód csökevényei urakodtak. A nép nemzetségekre oszlott, s ezek néha hosszú, elkeseredett harcokat vívtak egymással. A vérbosszú, a *vendetta* is nagyon elterjedt volt, s gyakran végződött azzal, hogy az ellenségeskedő nemzetségek hatalmas mészárlást végeztek egymás soraiban.

1768-ban a genovai köztársaság minden Korzikára vonatkozó - valójában már nem létező - „jogát" eladta XV. Lajos francia királynak. 1769 tavaszán (májusban, mintegy 3 hónappal Napóleon születése előtt) a francia csapatok szétverték Paoli seregét, és Korzikát Franciaországhoz csatolták.

Napóleon gyermekkora tehát éppen arra az időre esett, amikor a korzikaiak nemrégen szerzett és hirtelen elvesztett politikai függetlenségüket siratták, a földbirtokosok és a városi polgárság egy része pedig azzal a lelkiismereti problémával viaskodott, vajon nem lenne-e helyesebb, ha nem félelemből, hanem jó lelkiismerettel, őszintén és véglegesen behódolnának Franciaországnak. Napóleon apja, Bonaparte Károly a „francia" párthoz csatlakozott, a kis Napóleon azonban Korzika száműzött szabadsághősét, Paolit siratta, és mélységesen gyűlölte az idegen hódítókat.

Napóleon türelmetlen és nyugtalan természete már kora gyermekségében kiütközött. „Nekem semmi sem tetszett - írja visszaemlékezéseiben -, veszekedős, verekedés gyerek voltam, senkitől sem féltem. Az egyiket elvertem, a másikat összekarmoltam, mindenki félt tőlem. Legtöbbet József bátyám szenvedett miattam. Egyszer verekedés közben megharaptam, s a végén még ő kapott ki, mert mielőtt magához tért volna rémületéből, én máris bepanaszoltam anyámnál. Csalafintaságom nem volt felesleges, hiszen Letizia mama nem szerette, hogy mindenkire rátámadok, és bizony akkor is megbüntetett volna, amiért olyan verekedős voltam!"

Napóleon komor, könnyen haragvó, ingerlékeny természetű fiúcska volt. Anyja gyöngéden szerette ugyan, de szigorú, rideg fegyelmet

tartott gyermekei között. Igen takarékosan éltek, bár sohasem nélkülöztek. A derék, kissé puhány jellegű apa helyett Letizia asszony, a szigorú, dolgos; szilárd jellemű feleség igazgatta a családot, az ő vállán nyugodott a gyermekek nevelésének súlyos terhe is. Napóleon tőle örökölte a munka- és szigorú rendszeretetét.

A kis Napóleon fiatal képzeletére mély hatással volt a világtól elzárt kis sziget, annak félvad, nagyrészt a járhatatlan hegyekben, az erdők sűrűjében meghúzódó népe, a nemzetségek örökös küzdelmei, a véres vérbosszúk és a francia hódítókkal szemben táplált, gondosan titkolt gyűlölet.

1779-ben, hosszas utánjárások eredményeként az apa végül Franciaországba küldte két idősebb fiát, Józsefet és Napóleont. Az autuni kollégiumban helyezte el őket. Ugyanezen év tavaszán a tízéves Napóleon állami ösztöndíjjal átkerült a brienne-i katonai iskolába.

Zárkózottsága Brienne-ben sem oldódott fel. Társtalanul, magábavonulva élt, éppen olyan ingerlékenyen, mint odahaza. Haragtartó volt, senki társaságát nem kereste, senki iránt barátságot, tiszteletet, rokonszenvet nem érzett. Alacsony termete és fiatal kora ellenére sem hátrált meg senki elől. Társai kezdetben csúfolták, ugratták, évődtek vele korzikai kiejtése miatt, de a kis Bonaparte egy-két vad verekedés árán (amelyekből ő maga sem került ki sértetlenül) megtanította ellenfeleit arra, hogy veszélyes dolog ujjat húzni vele. Nyílteszű fiú, kitűnő tanuló volt, rövid idő alatt elsajátította a görög és a római történelmet, de ezeknél is jobban szerette a matematikát és a földrajzot. A kis vidéki katonaiskola tanárai nem voltak valami nagy tudósok szakmájukban, Napóleon ezért olvasmányokkal bővítette ismereteit. Koraérett kamaszkorában, de még az utána következő években is állandóan a könyveket bújta, gyorsan és sokat olvasott. Leplezetlen korzikai hazaszeretete meglepte és elidegenítette tőle francia iskolatársait; Napóleon értésükre adta, hogy idegen fajnak tekinti a franciákat, akik erőszakkal hódították meg szülőföldjét. Egyébként a Brienne-ben eltöltött időben csak szüleinek írt levelei útján érintkezik hazájával, családjának nem volt elég pénze ahhoz, hogy nyári szünidőre hazamehessen.

1784-ben, 15 éves korában sikeresen letette vizsgáit, s a párizsi

hadapródiskolába került, ahol a hadsereg tisztjei nevelték. Itt kitűnő tanári kar működött; példaként említjük meg közülük Monge-ot, a híres matematikust és Laplace-t, a csillagászt. Napóleon mohón hallgatta előadásaikat és sokat olvasott; Párizsban már volt kitől és volt mit tanulnia. Tanulmányainak első évében azonban súlyos szerencsétlenség érte őt: 1784 októberében került Párizsba, s 1785 februárjában meghalt az apja. Gyomorrák vitte el, ugyanaz a betegség, amely később Napóleonnal is végezni fog. A család kilátástalan szegénységbe zuhan. A legidősebb fiú, József segítségében nemigen bízhattak, tehetségtelen és lusta volt. A tizenhat esztendős Napóleonnak kellett magára vállalnia anyja és testvérei eltartásának terhét. Egy évig látogatta a párizsi hadapródiskolát, majd 1785. október 30-án kinevezték hadnagynak, és Valence-ba költözött ezredéhez.

A fiatal tisztnek nem könnyű az élete. Jövedelmének legnagyobb részét anyjának küldi, magának csak annyit tart meg, hogy szűkösen megélhessen. A legkisebb mellékes kiadásra, szórakozásra sem telik jövedelméből. Abban a házban, ahol szobát vesz ki, történetesen egy antikvárium van. Napóleon minden fölös idejét odahaza tölti, és az öreg könyvkereskedőtől kölcsönkapott könyveket olvasgatja. Társaságba nem jár, már csak azért sem, mert olyan szegényesen öltözik, hogy nem merészkedhet a világ szeme elé. Olvas, hihetetlen mohósággal olvas, kivonatolja a könyveket, észrevételeit bejegyzi füzeteibe.

Leginkább a hadtörténelem, a matematika, a földrajz és az útleírások érdeklik, de a filozófiát sem hanyagolja el. Ebben az időben ismerkedik meg a XVIII. század klasszikusaival, Voltaire-rel, Rousseau-val, D'Alembert-rel, Mablyval, Raynallal. Nehéz megállapítani, mikor jelentkeznek az első tünetei annak az ellenszenvnek, amelyet a forradalmi burzsoáziának és filozófusainak ideológiájával szemben érez, s amely mindvégig olyannyira jellemzi életét. A 16 éves hadnagy egyelőre még nem bírál és nem kritizál, még csak tanul. Ez is egyike jellegzetes tulajdonságainak: értelmi fejlődésének e korai szakaszában mohó kíváncsisággal közeledik minden könyvhöz és emberhez, a lehető leggyorsabban és legrészletesebben ki akar belőlük szedni mindent, amit még nem tud, és ami alkalmas gondolkodásának gazdagítására és továbbfejlesztésére.

Szépirodalmi műveket, verseket is olvas, megragadják „Az ifjú Werther keservei", de érdeklődéssel fordul Goethe más művei felé is; szorgalmasan bújja Racine-t, Corneille-t és Moliére-t, nagy érdeklődéssel lapozgatja Ossian skót bárd dalait (egy kitűnő irodalmi misztifikációt), amelyről abban az időben sokat beszélnek. A szépirodalomból fejest ugrik a matematikai dolgozatok és a hadtörténelmi művek, elsősorban a tüzérségi szakmunkák világába.

1786 szeptemberében hosszabb szabadságot kér, és hazautazik Ajaccióba, hogy valamennyire rendbe szedje családja gazdasági ügyeit. Apja egy kis birtokot és a zavaros, kibogozhatatlan ügyek tömkelegét hagyta családjára. Napóleon nagy buzgalommal lát hozzá az ügyek intézéséhez, s hamarosan érezhetően megváltozik a család pénzügyi helyzete. Valahogy módját ejti annak is, hogy szabadságát 1788 közepéig meghosszabbítsák, ezúttal valószínűleg fizetés nélkül. Otthoni munkájával azonban ki tudja elégíteni a maga és családja szükségleteit.

1788 júniusában tér vissza Franciaországba. Rövid idő múlva ezredével együtt Auxonne-ba helyezik. Ott már nincs magánlakása, a kaszárnyában lakik. A régi mohósággal veti rá magát a könyvekre, mindent elolvas, ami a keze ügyébe kerül. Leginkább azonban azok a fontosabb hadtörténelmi és katonai szakmunkák érdeklik, amelyek abban az időben a XVIII. század szakértőit is foglalkoztatják. Egyszer laktanyafogságot rónak ki rá. Közben véletlenül ráakad Justinianus „Corpus juris civilis"-ére, amelyről senki sem tudja, hogyan került a laktanyába. Az első betűtől az utolsóig elolvassa, és amikor később, majdnem 15 év múlva részt vesz a „Code Napoléon" szerkesztő bizottságának ülésén, a jelenlevő híres francia jogtudósok legnagyobb ámulatára fejből hosszú részeket idéz a Digestából. Ez is rendkívüli emlékezőtehetségéről tanúskodik.

Életének már e korai időszakában is megmutatkozott, hogy milyen hallatlan szellemi erőfeszítésekre képes, és mennyire át tudja gondolni a dolgokat. „Annak a képességemnek, hogy bármilyen ügyben azonnal készen állok a cselekvésre, az a magyarázata, hogy előzőleg minden vállalkozásomat alaposan átgondolom, és számba veszek minden eshetőséget. Nem valami teremtő szellem

nyilatkozik meg bennem nagy hirtelen, nem az súgja meg titokban azt, amit az adott körülmények között tennem vagy mondanom kell és ami meglepetésnek tűnik környezetemben; ez mindig annak a következménye, hogy előzetesen átgondoltam a dolgokat. Én mindig dolgozom, dolgozom étkezés közben, dolgozom, ha színházban vagyok, és éjjel is felébredek, hogy dolgozzak" - jelentette ki többször későbbi élete folyamán. Saját zsenialitásáról mindig kissé csúfondárosan, az irónia bizonyos árnyalatával nyilatkozott, de mikor a munkájáról volt szó, azt mindig komolyan vette, ilyenkor sohasem tréfálkozott. Minden adottsága közül, amellyel a természet őt olyan bőkezűen megáldotta, legbüszkébb óriási, szinte határtalan munkabírására volt.

Auxonne-i tartózkodása idején kisebb tanulmányt írt a ballasztikáról („A bombák röppályájáról"). Most már nyilvánvaló, hogy érdeklődését legjobban a tüzérség köti le. Néhány széppprózai, bölcselmi és politikai írása is fennmaradt ebből az időből; amennyire ezekből meg lehet ítélni, a fiatal tiszt meglehetősen liberálisan gondolkodik és érez. Némely tekintetben Rousseau gondolatmenetét követi, bár a „Társadalmi szerződés"-ben kifejtett eszmék közül jónéhánnyal nem értett egyet. Ezekben az esztendőkben fejlődik ki jellemének egy másik figyelemre méltó vonása: szenvedélyeit és indulatait minden tekintetben alárendeli az észnek és az akaraterőnek. Visszavonultan él, gyakran koplal, kerüli a társaságot, nőkkel nem ismerkedik, lemond minden szórakozásról. Ami szabad ideje marad, azt munkával, olvasással tölti. Elképzelhető-e, hogy ebben az időben már végleg megadta volna magát sorsának - a szegény vidéki tiszt, a nincstelen korzikai köznemes sorsának, és hogy beletörődött volna abba, hogy arisztokrata feljebbvalói, sőt, arisztokrata bajtársai is fitymálják, lenézik?

Nyilván még maga sem fogalmazta meg a feleletet erre a kérdésre, még kevésbé érlelte ki eljövendő terveit, amikor hirtelen megrengett, darabokra tört és elsüllyedt az a színpad, melyen élete lefolyt volna: kitört a francia forradalom.

Az a rengeteg, Napóleonról szóló életrajz és egyéb könyv, amely természetfölötti bölcsességgel és a próféták látnoki ihletettségével ruházza fel hősét, mind szeretné felfedezni az auxonne-i helyőrség

húszéves tüzérhadnagyában annak megsejtését, amit számára az 1789-ben kitört forradalom jelent.

A valóság azonban ennél sokkal egyszerűbb, sokkal józanabb. Társadalmi helyzeténél fogva Napóleon csak nyerhetett azon, ha a polgárság győzelme lerombolja az abszolutisztikus, feudális rendszert. Korzikában a nemesek (főképp a kisbirtokosok) sohasem élvezhették - még a genovaiak uralma alatt sem - azokat a jogokat és kiváltságokat, amelyeket a francia nemesség annyira a szívén viselt. A még csak rövid ideje franciává vedlett, távoli, vad sziget törpebirtokosa semmiképpen sem számíthatott gyors és meredek előmenetelre katonai pályáján. Ha tehát az 1789-es forradalomban megfoghatta valami, akkor az az volt, hogy a jövőben az embert egyéni ereje és tehetsége vezetheti fel a társadalmi ranglétrán. Nos, ennél többet Bonaparte Napóleon, a tüzértiszt sem akart.

A fiatal tisztet gyakorlati gondok foglalkoztatták: hogyan használhatná ki legelőnyösebben a forradalmat, s számára melyik a legalkalmasabb színtér? Két hely között kellett választania: Korzika vagy Franciaország? Ne túlozzuk el Napóleon korzikai hazafiságának jelentőségét! 1789-ben Bonaparte hadnagy már nem azonos azzal a zárkózott, indulatos, komor képű tízéves kisdiákkal, aki a brienne-i iskola udvarán szenvedélyes pofonokkal felelt iskolatársai csúfolódására. Ekkor már tudja, hogy mi Franciaország és mi Korzika, össze tudja vetni az arányokat, felismeri a hatalmas különbséget. Mindezek ellenére mégis meg kell állapítani, hogy még 1789-ben sem érheti el Franciaországban azt a pozíciót, amelyet megfelelő körülmények között Korzikában a forradalom biztosíthat számára. Két és fél hónappal a Bastille ostroma után Napóleon engedélyt kap, hogy hazautazzék.

Sok egyéb irodalmi vázlat és dolgozat mellett, éppen 1789-ben fejezi be Korzika történelméről szóló művét, s a kéziratot elküldi Raynalnak. Az akkor rendkívül népszerű író hízelgő bírálata igen megörvendezteti. Már maga az a tény, hogy szülőföldjével foglalkozik, még mielőtt lehetősége nyílnék arra, hogy odahaza elindítsa politikai pályafutását, arról tanúskodik, hogy élénk érdeklődéssel viseltetik hazája iránt. Amikor megérkezik anyja házába, azonnal csatlakozik Paolihoz, aki hosszú száműzetése

után végre visszatérhet Korzikára. Az öreg szabadságharcos azonban hűvösen fogadja a fiatal tisztet. Látnivaló, hogy kettejük életpályája különböző irányba halad. Paoli végleg fel akarta szabadítani Korzikát a francia uralom alól, Napóleon ellenben örömmel üdvözölte a francia forradalmat, amely a fejlődés új útjait nyitja meg Korzika, és ami még ennél is fontosabb, saját karrierje előtt.

Korzikában nem sikerült eredményt elérnie, így csak néhány hónapig marad ott, majd újra visszatér ezredéhez, s magával viszi legkisebb öccsét, Lajost, hogy ennyivel is könnyítsen családja kenyérgondján. A két fivér Valence-ban telepedik le; oda helyezték vissza Napóleon ezredét. Bonaparte hadnagynak együtt kell élnie öccsével, és szerény fizetéséből kell fedeznie annak neveltetési költségeit. Szegényesen élnek, ebédjük néha egy darab száraz kenyér! Napóleon fáradhatatlan a szolgálatban, és változatlanul mohón olvas, válogatás nélkül falja a keze ügyébe kerülő könyveket, de különös előszeretettel persze a hadtörténelmi munkákat.

1791 szeptemberében újra feltűnik Korzikában. Ezúttal hivatalosan, szolgálati úton helyezték ide. Most már végleg elválik Paditól, aki minden igyekezetével azon van, hogy Korzikát elszakítsa Franciaországtól. Napóleon ezzel nem ért egyet. Amikor 1791 áprilisában kitör a harc a szeparatista Paoli támogatta ellenforradalmi papság és a forradalmi kormány képviselői között, az ellenforradalmi tömeg Bonaparte szakaszát is megtámadja. Bonaparte a lázadó tömeg közé lövet. Mivel azonban felsőbb parancs nélkül hatalmába igyekszik keríteni az erődöt, gyanússá válik. Felettesei visszarendelik Franciaországba, s Párizsban jelentkeznie kell a hadügyminiszternél, hogy igazolja kétszínűnek látszó korzikai magatartását. 1792 májusában érkezik a fővárosba, és szemtanúja lesz a forradalmi viharnak.

Pontos adataink vannak arra vonatkozóan, hogy a 23 éves tiszt hogyan vélekedett a nyári hónapok két legfontosabb eseményéről, június 20-án a Tuileries megrohanásáról, augusztus 10-én pedig a monarchia megdöntéséről. Minthogy maga nem vesz részt egyikben sem, csak kívülálló, véletlen tanúként szemléli az eseményeket, meghitt baráti környezetben leplezetlenül közölheti gondolatait,

ösztöneit, nem kell szégyenkeznie. Nyilatkozataiban, véleményében semmi kétértelműség, azok világosak, félreérthetetlenek:

- Kövessük a csőcseléket! - ajánlja Bourrienne-nek, amikor június 20-án az utcán megpillantják a királyi palota felé igyekvő tömeget.

- Micsoda pipogya fráter! Hogyan engedheti be a csőcseléket a kastélyba! Holott ha leágyúzna négy-ötszáz embert, a többi szélnek eredne! - mondja, amikor a tüntetés miatt rettegő XVI. Lajos piros frígiai sipkával a fején megjelenik az ablakban, s mélyen meghajol a tömeg előtt. A XVI. Lajos személyére Napóleon által használt jelzőt még le is tompítottam, oly kevéssé alkalmas nyomtatásra. Augusztus 10-én, a Tuileries ostromának és XVI. Lajos bukásának napján Napóleon újra az utcán van, s újra ugyanazzal a jelzővel illeti a királyt, miközben „arcátlan, aljas csőcseléknek" nevezi a forradalmi tömeget.

Hogyan is tudhatta volna akkor, 1792. augusztus 10-én, amikor az utcáról nézte a Tuileries ostromát, hogy XVI. Lajost azért űzik el a francia trónról, hogy éppen neki, Bonaparte Napóleon nak készítsék ott elő a helyet? Éppen olyan kevéssé sejthette, mint ahogy- a köztársaság születését hangosan ünneplő, zajongó tömeg sem tudhatta, hogy a köztük magányosan álldogáló, nyeszlett hadnagyocska egy napon meg fogja fojtani a köztársaságot és korlátlan hatalmú császárrá koronáztatja magát. Mindenesetre érdekes felfigyelni arra az ösztönre, amely már akkor megtanította Napóleont, hogy a nép követeléseire a legillőbb válasz: a kartács.

Újra Korzikába megy, éppen abban a pillanatban, amikor Paoli végleg elhatározza, hogy Korzikát megszabadítja Franciaország igájától, s tervei megvalósítása érdekében megadja magát az angoloknak. Napóleonnak még sikerült kalandos úton, ezer veszély közepette elhagyni a szigetet, közvetlenül azelőtt, hogy az 1793 júniusában az angolok kezére jutott. Anyjával és egész családjával menekült Franciaországba. Ajacciói házukat Paoli hívei kifosztották és felgyújtották, mihelyt a család kitette onnan a lábát.

Kezdődik a nyomor hosszú, kínos szakasza. A népes család a tönk szélén áll. Kapitányi fizetéséből (nemrég léptették elő) Napóleonnak kell eltartania anyját és hét testvérét. Előbb Toulon-ban, majd Marseille-ben helyezi el őket. Küzdelmes, kemény idők ezek,

pihenés és remény nélkül, színtelen egyhangúságban követik egymást a hónapok ... végre aztán váratlanul előre nem látott esemény szakítja félbe az egyhangú életet.

Dél-Franciaországban kitör az ellenforradalom. A touloni királypártiak elkergették vagy lemészárolták a forradalmi kormány képviselőit, és segítségül hívták a Földközi-tenger nyugati részén gyakorlatozó angol flottát. Közben a forradalmi hadsereg a szárazföld felől ostromolja Toulont.

A hosszú és sikertelen ostromot egy Carteaux nevű forradalmár vezette. Salicetti, a hadsereg politikai biztosa korzikai volt, s jól ismerte Bonapartét, akivel annak idején együtt hadakozott Paoli ellen. Napóleon meglátogatta földijét Toulon melletti szállásán, s felhívta figyelmét az egyetlen módra, amellyel beveheti Toulont, s elűzheti az angol hajóhadat. Salicetti az ostromló tüzérség helyettes parancsnokává nevezte ki a fiatal kapitányt.

A november első napjaiban indított roham sikertelen maradt, mert a parancsnok - Bonaparte véleményével és kívánságával ellentétben - a sorsdöntő pillanatban visszavonulót rendelt el.

Bonaparte meg volt győződve arról, hogy a győzelem nem maradt volna el, ha ezt a durva hibát el nem követik, ő maga a rohamozó oszlop élén haladt, meg is sebesült. Fölöttesei nem nézték jó szemmel kinevezését, s minden lehető módon hátráltatták Napóleon tervét. Nem bíztak a fiatal, ismeretlen tisztben, aki merő véletlenségből sodródott hozzájuk. Végül azonban az új parancsnok, Dogummier megengedte Napóleonnak, hogy végrehajtsa haditervét. Bonaparte maga helyezte el az ütegeket, úgy ahogy először is akarta. Fergeteges tüzet nyitott, majd saját maga vezette rohammal elfoglalta az erődítménynek azt a pontját, amely a kikötő és a part felett uralkodik. Erről a pontról kezdte bombázni az angol flottát.

Kétnapos heves tüzérségi tűz után a köztársaságiak december 17-én általános rohamot indítottak az erődítmény ellen. A rohamban 7000 katona vett részt, de elkeseredett harcban visszaverték őket. Ekkor lépett közbe tartalékaival Napóleon, és sikerült a csata sorsát megfordítania. A városból hanyatt-homlok menekült mindenki a part felé, aki csak remélhette, hogy az angol hajók felveszik. Toulon

a győzők kénye-kedvére megadta magát, a köz-társasági hadsereg bevonult a városba. Az angol flotta még idejében kimenekült a nyílt tengerre.

„Kevés a szó annak leírásához, hogy milyen szolgálatokat tett nekünk Bonaparte - írta Dutille tábornok egy párizsi barátjának a hadügyminisztériumba. - Nem tudom, mit becsüljek többre benne: a tudását, az eszét vagy a bátorságát-e; de ha mindezt kellőképpen méltatom is, még mindig csak nagyon halványan vázoltam neked ennek a kiváló tisztnek remek képességeit." A tábornok melegen ajánlotta a miniszternek, hogy biztosítsa Bonaparte szolgálatait a köztársaság javára. Az egész ostromló hadsereg meggyőződhetett róla, hogy milyen nagy szerepe volt Bonapartének a győzelem kivívásában: az ütegek elhelyezésében, az ostrom és az ágyútűz művészi vezetésében és végül abban, hogy a tartaléksereget a döntő pillanatban vetette be.

1793. december 17. Napóleon első győzelmes ütközete. Ettől a naptól, Toulon visszavételétől kezdve 1815. június 18-ig, amikor a legyőzött császár elhagyta Waterloo holttestekkel borított csataterét, kisebb szünetekkel teljes 22 évig tartott ez a hosszú, véres életpálya, amelynek minden részletét gondosan feldolgozták az európai nemzeti felszabadító harcok korszakában, s amelynek tapasztalatait még ma is rendszeresen tanulmányozzák.

Élete folyamán Napóleon mintegy 60 nagyobb és kisebb ütközetben vett részt (tehát több ütközetben, mint Nagy Sándor, Hannibál, Caesar és Szuvorov együttvéve), s jóval nagyobb tömegeket mozgatott meg hadjáratai során, mint elődei bármelyik háborújukban. Noha Napóleon életútját számtalan gigászi, véres ütközet kísérte, meg kell állapítanunk, hogy a touloni győzelem - szerény méretei ellenére - egészen különleges helyet foglal el Napóleon ragyogó pályafutásában. Bonaparte ekkor hívta fel először önmagára a figyelmet, ekkor ismerték meg a nevét Párizsban. A Közjóléti Bizottság nem tudott hova lenni az örömtől, hogy egyszer s mindenkorra végzett a touloni árulókkal, s elűzte Franciaország partjairól az angol hajóhadat.

Az események ilyen alakulása lehetővé tette, hogy délen az ország a legrövidebb idő alatt felszámolja a Bourbon-ellenforradalmat. Toulon bevehetetlen erődítmény hírében állt; sokan nem akartak

hinni a fülüknek, amikor híre érkezett, hogy a vár elesett, s a hőstettet egy Bonaparte nevű ismeretlen kapitány hajtotta végre. Napóleon szerencséjére az ostromlók táborában Salicettin kívül még egy nála befolyásosabb ember is tudott érdemeiről: Auguste Robespierre, Maximilien Robespierre öccse. Szemtanúja volt a város elestének, s Párizsba küldött jelentésében részletesen beszámolt az eseményekről. Az eredmény nem maradt el: 1794. január 14-én kelt rendelettel Bonaparte Napóleont tábornoknak nevezték ki. 24 éves múlt akkoriban. A kezdet. . .

Toulon eleste idején a Konvent hangadói a hegypártiak voltak. Ebben az időben a közvéleményt a fővárosban és vidéken egyaránt a jakobinusok klubjai irányították. A forradalmi diktatúra a csúcspontjára ért; győzelmesen ellenállt a külső ellenségnek, és kegyetlenül eltiporta a belső árulást; a királypártiak, a gironde-isták és a papok táplálta zendüléseket.

E véres belvillongások és küzdelmek közepette Napóleon bizonyára felismerte, hogy választania kell a sok mindennel kecsegtető köztársaság és a monarchia között, amely mindent elvehet tőle. Tudta, hogy a monarchisták soha nem bocsátanák meg neki sem Toulont, sem a „Souper de Beaucaire" című, éppen akkor megjelent röpiratát, amelyben a szerző Dél ellenforradalmárainak napnál világosabban bebizonyította helyzetük teljes reménytelenségét. Tavasszal és nyár kezdetén a Konvent biztosai (s Napóleon közvetlen befolyására különösképpen Auguste Robespierre) már javában készültek Piemonte elözönlésére; onnan akarták megtámadni Ausztriát. A Közjóléti Bizottság azonban még tétovázott, Carnot ellene volt a tervnek. Barátjának, Auguste Robespierre-nek bátyjára gyakorolt befolyása révén Napóleon mégis abban reménykedett, hogy megvalósíthatja álmát, részt vehet Itália meghódításában. A kormány azonban még nem tudott megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy az intervencióval szembeni védekezés helyett támadással biztosítsa létét az ellenforradalmár Európa ellen,- ez a terv túl merésznek látszott. Bonaparténak 1794-ben nem adatott meg, hogy megvalósítsa álmait; egy váratlan és számára teljességgel előreláthatatlan politikai katasztrófa egyelőre fenekestül felborította a helyzetet.

Auguste Robespierre Párizsba utazott, hogy ott bátyja és a Közjóléti

Bizottság előtt személyesen támogassa az itáliai hadjárat tervét. Időközben beköszöntött a nyár, a kérdést dűlőre kellett vinni. Bonaparte Genovából Nizzába érkezett, miután szerencsésen végrehajtott egy rábízott titkos feladatot, amely szoros összefüggésben állt a tervezett hadjárattal. S alighogy megérkezett, Párizsból egy hír jött, amely nemcsak a déli kerületeket, hanem magát a fővárost, sőt a Konvent többségét is villámcsapásként érte: - thermidor 9-én (július 27-én) letartóztatták a Konventben a két Robespierre-t, Saint-Justöt és Couthont, majd valamivel később minden hívüket törvényen kívülinek nyilvánították, és törvényszéki tárgyalás nélkül mindannyiukat kivégezték. Nyomban az egész országban megindult a sorozatos letartóztatások áradata: mindenkit lefognak, aki bizalmasabb, szorosabb viszonyban van a bukott kormány vezető tagjaival, vagy akivel kapcsolatban felmerül ez a gyanú. Bonaparte tábornok Auguste Robespierre lefejezése után maga is veszélybe kerül. Még két hét sem telt el thermidor 9-e óta, s 1794. augusztus 10-én letartóztatják, a Földközi-tenger partján fekvő Antibes erődjébe hurcolják. Két hétig tartják fogságban, azután elengedik: iratai között nem akadtak terhelő adatra.

A thermidori terror idején számtalan olyan ember vesztette életét, aki közeli vagy távoli kapcsolatban állt Robespierre-rel vagy közvetlen híveivel, Bonaparte tehát tulajdonképpen hálás lehetett sorsának, hogy megmenekült a guillotine-tól.
Mindazonáltal, börtönéből kilépve meg kellett állapítania, hogy az idők megváltoztak, és szerencsésen indult pályafutása hirtelen megrekedt. A hatalom új birtokosai nem bíztak benne, igaz, hogy még nem is igen ismerték. Toulon bevétele még nem alapozta meg véglegesen katonai hírnevét. - Bonaparte? Ki az a Bonaparte? Hol szolgált? Senki sem ismeri! - így felelt Junot-nak, a fiatal hadnagynak édesapja, amikor meghallotta, hogy fiát Bonaparte tábornok szárnysegédjének akarja fogadni. Thermidor 9-e után hamar elfeledkeztek Toulon dicsőséges ostromáról, vagy ha nem is feledkeztek el róla, de jelentősen vesztett érdekességéből.

És ekkor Bonapartét újabb kellemetlenség érte. A Közjóléti Bizottság a Vendée-ba küldte, hogy ott leverje a lázadókat. Amikor a fiatal tábornok Párizsba érkezett, megtudta, hogy egy gyalogos ezred élére akarják állítani, holott tüzér lévén, nem kívánt a gyalogságnál szolgálni. Éles szóváltásra kerül sor közte és a bizottság egyik tagja,

Aubry között. Bonaparte benyújtotta lemondását.

Újra kezdődik a régi nyomorúság és nélkülözés. 25 éves s máris nyugalmazott, kegyvesztett tábornok, akinek nincs pénze, vagyona; érthető tehát, hogy nem könnyű átvészelnie a rideg 1794-1795-ös párizsi telet és a rákövetkező, még kopárabb, éhínséges tavaszt. Úgy látszott, mintha mindenki elfeledkezett volna róla. 1795 augusztusában azonban a tüzértábornok újra szolgálatba léphet, ezúttal a Carnot alakította Közjóléti Bizottságnál, amelyből később a hadsereg vezérkara lett, a térképészeti osztályon (Carnot abban az időben valójában a hadsereg legfőbb parancsnoka volt). Itt Napóleon kidolgozza a köztársaság akkor Piemontéban harcoló itáliai hadseregének szóló utasításokat. Szakadatlan tanulással, olvasással telik az ideje, meglátogatja a híres párizsi fűvészkertet, a csillagvizsgálót, meghallgatja Lalande asztronómus előadásait.

Új állása azonban nem sok pénzt hozott. Gyakran megesett, hogy naphosszat éhkoppon maradt, ha nem látogatott el ebédre a Pernot-családhoz, ahol mindig szívesen látták. De e nehéz időszakban sem adta tanújelét annak, hogy megbánta volna lemondását, és nem kérelmezte, hogy a gyalogsághoz kerüljön; erről annál is könnyebben letett, mert régi beosztását ekkor már csak megalázó kilincselgetésekkel kaphatta volna vissza. Aztán a sors újra a hóna alá nyúlt - a köztársaságnak ismét szüksége volt rá, és megint csak a régi ellenséggel szemben, amely ellen Toulonnál is harcolt.

Az 1795-ös esztendő döntő jelentőségű Franciaország polgári forradalmának történetében. A forradalom megdöntötte az abszolutisztikus-feudális rendszert, azonban thermidor 9-én elvesztette legélesebb fegyverét, a jakobinus diktatúrát. A hatalomra jutott polgárság a reakció útjára lépett, s új eszközökre és formákra volt szüksége, hogy megalapozza és biztosítsa uralmát. A thermidori Konvent, amelynek különféle áramlatai 1794-1795 telén és 1795 tavaszán pontosan tükrözték a kis-, közép- és a nagy-polgárság mozgását, politikai értelemben balról jobbra tolódott. 1794 nyarának végén, Robespierre kivégzése, a jakobinus diktatúra felszámolása után a polgári reakció még nem volt olyan erős és vakmerő, mint amilyenné az ősz folyamán lett, s 1794 őszén a Konvent jobboldala még nem beszélt, nem ágált és nem cselekedett olyan szabadon és szemérmetlenül, mint később, 1795

tavaszán.

E szörnyű téli és tavaszi hónapok alatt egyre kirívóbb lett a különbség a külvárosok és a polgárság életmódja között. A kiéhezett, iszonyatosan nyomorgó külső kerületekben öngyilkosságuk előtt az anyák maguk fojtották meg gyermekeiket, mialatt bent a városban, a polgárság szalonjaiban, a pénzemberek, a tőzsdések, a kis és nagy spekulánsok, a kis és nagy gonosztevők szalonjaiban vidáman állt a bál; Robespierre halála óta ez a réteg újra felemelte fejét a porból.

Két zendülés tört ki a munkásnegyedben a thermidori Konvent ellen. 1795. germinal 12-én (április 1-én) és prairial 1-én (május 20-án) a munkások fegyveres támadásra indultak, de vállalkozásuk balul ütött ki. Az iszonyatos prairiali tömegkivégzések, amelyek a Saint-Antoine kerület lefegyverzését követték, a párizsi munkásnegyedekben elhárították a Konventet fenyegető veszélyt.

Természetes, hogy a fehérterror tobzódása nyomán újból mozgolódni kezdett a polgárság és az arisztokrácia „régi” ellenforradalmár, monarchista része. A királypártiak úgy látták, hogy elérkezett az idejük, de rosszul számítottak. A polgárság, amely vérbe fojtotta a plebejus tömegek zendülését, nem azért fegyverezte le a munkás külvárosokat, hogy diadalkaput emeljen Provence grófjának, a kivégzett XVI. Lajos öccsének, a francia trónkövetelőnek. Ne gondoljuk, hogy az uralmon levő osztály különösen szívén viselte volna a köztársasági kormányformát, de nagyon ragaszkodott mindahhoz, amit a polgári forradalomtól kapott. A királypártiak azonban nem tudtak és nem akartak megérteni semmit abból, ami 1789 és 1795 között történt, nem tudták és nem akarták megérteni, hogy a feudalizmusnak befellegzett, és soha többé nem tér vissza. Nem tudták és nem akarták megérteni, hogy kezdetét vette a kapitalizmus korszaka, és hogy a forradalmi polgárság áthidalhatatlan szakadékot tört Franciaország történelmének régi és új szakasza közé. Nem tudták és nem akarták megérteni, hogy a restauráció gondolatától egyformán viszolyog a városi és a vidéki polgárság.

Londonban, Koblenzban, Mitavában, Hamburgban, Rómában és mindenütt, ahol befolyásos emigráns központok alakultak, tele torokkal hangzott a követelés, hogy kíméletlenül meg kell büntetni

mindazokat, akiknek bármi részük volt a forradalomban. A prairiali zendülések és ezek elnyomása után kaján kacsingatások közepette állapították meg, hogy lám a „párizsi rablók” már egymást falják; itt az ideje, hogy a királypártiak is megkezdjék a munkát, és haladéktalanul felkössék az egymásnak esett brigantik közül azokat, akik még életben maradtak. S ezzel el is dőlt a monarchista párt sorsa. Az az esztelen terv, hogy megállítják a történelmi fejlődés menetét, elsorvasztotta minden tervüket, meddőségre kárhoztatta minden vállalkozásukat. Azok a férfiak, akik thermidor 9-én lefejeztették Robespierre-t, és leverték a sans-culotte-ok (a nagy francia polgári forradalom híveinek) fenyegető lázadását - a Tallienek, a Fréronok, a Bourbonok, a Boissyk, a Barrasok -, lehettek tolvajok, gyilkosok, könyörtelen, önző vadállatok, minden hájjal megkent gazemberek, de gyávasággal senki sem vádolhatta őket. S amikor a türelmetlen királypártiak egyik emigráns csoportja Pitt körültekintő segítségével partra szállt Bretagne-ban, Quiberon félszigetén, a thermidori Konvent vezetői habozás nélkül kiküldték ellenük hadseregüket, az élén Hoche tábornokkal, majd a királypárti csapatok teljes szétverése után tétovázás nélkül puskacső elé állítottak minden foglyul ejtett papot, tisztet és nemest, szám szerint 750 embert.

A királypártiak azonban a szörnyű vereség után sem tekintették ügyüket elveszettnek. Két hónap sem múlt el, s újra megmozdultak, ezúttal magában Párizsban. Ez a kaland 1795 szeptember vége és október eleje körül zajlott le, a forradalmi naptár szerint vendémiaire közepe táján.

A Konvent időközben már kidolgozta az új alkotmányt, amelynek értelmében a végrehajtó hatalmat a direktórium öt tagja, a törvényhozó hatalmat pedig két tanács, az Ötszázak Tanácsa és a Vének Tanácsa gyakorolja. A Konvent már éppen azon volt, hogy életbe lépteti az új alkotmányt, s kimondja saját feloszlatását, amikor a Barras vezette thermidoristák észrevették, hogy a „régi” nagypolgárság köreiben egyre erőszakosabban és egyre nyíltabban újra felülkerekedik a reakciós monarchista irányzat. Attól tartottak, hogy a királypártiak valamivel hajlékonyabb, ravaszabb taktikával kihasználják ezt a politikai légkört, és beszivárognak a megválasztandó Ötszázak Tanácsába, ezért Barras közvetlenül a Konvent feloszlatása előtt törvényt bocsátott ki, amelynek

értelmében az Ötszázak Tanácsának, valamint a Vének Tanácsának kétharmadát feltétlenül a Konvent addigi tagjai közül kell választani, s a tagoknak csak egyharmada választható más személyekből.

A párizsi királypártiak azonban ezúttal sem maradtak magukra sem a zendülés tervének előkészítésében, sem a terv végrehajtásában. A háttérben húzódtak meg, és éppen ez tette veszélyessé a Konvent helyzetét. Az önkényes rendelet ellen, amely nyilvánvalóan arra szolgált, hogy hosszú időre rögzítse a Konvent thermidori többségének hatalmát, nemcsak a tőkés nagypolgárság jelentős része, az úgynevezett pénzügyi körök keltek ki, hanem Párizs gazdag negyedeinek középpolgársága is. Természetesen semmi egyéb céljuk nem volt, mint hogy megszabaduljanak a thermidoristáknak azoktól a rétegeitől, amelyek nem alkalmazkodtak a politika újabb keletű jobbratolódásához, ahhoz az irányzathoz, amely mind magabiztosabban és kihívóbban jelentkezett a városok és a vidék tehetősebb köreiben. Párizs belvárosi szekcióiban, amelyek 1795 októberében váratlanul fellázadtak a Konvent ellen, természetesen csak kis számmal voltak tudatos, valódi királypártiak, akik a Bourbonok azonnali visszatérésére számítottak; ezek mosolyogva, a háttérből szemlélték az eseményeket, s úgy hitték, előre látják, hova fog vezetni ez a mozgalom.

A párizsi polgárság „konzervatív köztársaságpárti" rétege, amely még a thermidori Konventet is túl forradalminak tekintette, előkészítette az utat a restauráció számára. Vendémiaire 7-e (szeptember 29-e) óta a Konventhez egyre nyugtalanítóbb hírek érkeztek Párizs belvárosi kerületeinek közhangulatáról, s a thermidoristák azonnal felismerték a közvetlenül fenyegető veszélyt. Kire támaszkodjék a Konvent, ha meg akarja védeni létét az ellenforradalom támadása ellen? Csak négy hónap telt el a munkásnegyedek zendülésének barbár kegyetlenséggel végrehajtott leverése óta, június havában nem múlt el nap, hogy ki ne végeztek volna munkásokat, a külső kerületeket kíméletlen szigorral lefegyverezték, így tehát gondolni sem lehetett arra, hogy a Konvent a tömegekhez folyamodjon segítségért.

Párizs munkásai abban az időben a Konvent bizottságait és magát a

Konventet tekintették leggyűlöltebb ellenségüknek. Azért vigyék vásárra a bőrüket, hogy átmentsék az Ötszázak Tanácsába a gyűlölt Konvent kétharmad részét, s ezzel megszilárdítsák hatalmát? A Konvent semmiképpen sem folyamodhatott a főváros plebejus tömegeihez, amelyek gyűlölték, s amelyektől rettegett. A hadsereget vegye igénybe? Az is kemény dió volt. Igaz ugyan, hogy a katonák habozás nélkül szembeszálltak a gyűlölt árulókkal, az emigránsokkal és a királypárti bandákkal, akár Normandia erdőiben vagy a Vendée dombjai között, akár Quiberon félszigetén, Belgiumban vagy a német határon találkoztak velük, de vendémiaire mozgalmának ezúttal nem a Bourbonok restaurációja volt a nyílt és bevallott célja, hanem a küzdelem a Konvent olyan rendeletei ellen, melyek alapján megtámadták a népfelség elvét, s a szabad választási jogot a népképviselők megválasztásánál. S ha a katonák őszinte köztársaságpártiak voltak is, s legfeljebb attól kellett félteni őket, hogy vendémiaire ellen-forradalmának ügyes jelszavai megtévesztik őket, a tábornokokkal viszont már sokkal aggályosabb és bonyolultabb volt a helyzet.

Vegyük például Menou tábornokot, a párizsi helyőrség parancsnokát. Amikor májusban azzal a feladattal bízták meg, hogy indítson büntető expedíciót Saint-Antoine munkásnegyede ellen, fogassa le és küldje vesztőhelyre a munkásokat, Menou tábornok szívesen és jól végezte dolgát. S amikor a végzett munka után a csapatok, zenekarral az élükön, bevonultak a belvárosba, s az elegáns közönség lelkesen megéljenezte a katonákat és tisztjeiket, teljes lelki és szellemi harmónia uralkodott az éljenzők és megéljenzettek között. Aznap este Menou joggal érezhette magát az elnyomó uralkodó osztályok képviselőjének, a jóllakottak diadalmas vezérének az éhezők ellen. Ezt a szerepét átérezte, és szívesen vállalta. De milyen elv vagy gondolat képviselőjeként lövessen vendémiaire elégedetlenkedőire, arra az elegáns közönségre, amely néhány hónappal ezelőtt hangos üdvrivalgással fogadta, s amely hús volt a húsából, vér a véréből? Menou a thermidori Konventtől csak annyiban különbözött, hogy jobboldalibb s maradibb volt a legjobboldalibb és legmaradibb thermidoristáknál is. A belváros jogot formált arra, hogy saját elhatározásából szabadon választhasson a Konventnél konzervatívabb testületet, s Menou tábornok semmi kedvet sem érzett arra, hogy ezért a falhoz állítsa őket.

Vendémiaire 12-ének (október 4-ének) éjjelén aztán a thermidori vezetők hatalmas ujjongásra figyeltek fel. Mindenfelé menetek vonultak az utcán, s lelkesen, boldogan terjesztették a hírt, hogy a Konvent lemondott a küzdelemről, az utcai harcokról, hajlandó egyezkedni, érvénytelenítette rendeleteit, és beleegyezett a szabad választásokba. Mire alapozták ezt a hírt? Arra, hogy Párizs egyik belvárosi szekciójának katonai parancsnoka meglátogatta Menou tábornokot, hosszasan tárgyalt vele, s Menou fegyverszünetet engedélyezett a reakciósoknak. A hadsereg visszavonult kaszárnyáiba, a város pedig a zendülők kezébe került.

Az öröm azonban korainak bizonyult. A Konvent elhatározta, hogy harcba száll. Menout még aznap éjjel elmozdították állásából, és nyomban letartóztatták. A Konvent Barrast, thermidor 9-ének értelmi szerzőjét nevezte ki a párizsi fegyveres erők parancsnokául. Még az éjjel cselekednie kellett, mert a lázadók alighogy megtudták Menou letartóztatásának hírét, s megértették, hogy a Konvent a fegyverekre bízza a döntést, lázas gyorsasággal felvonultak a Konvent palotáját környező utcákba, hogy felkészüljenek a hajnali küzdelemre. Egy pillanatig sem kételkedtek abban, hogy győzni fognak. Parancsnokuk, Richer de Serizy ebben éppoly biztos volt, mint csapatai, sőt, akár a Konvent tagjainak egy része. De hamar nyilvánvaló lett, hogy korán ittak a medve bőrére.

A kortársak egyetértenek Barras megítélésében: valóságos gyűjtőmedencéje a legaljasabb szenvedélyeknek és bűnöknek. Züllött gonosztevő, felelőtlen kalandor, elvtelen törtető s még a többi thermidoristánál is könnyebben megvásárolható (holott e versenyben nem volt könnyű az élre, az első helyre jutni). De gyáva nem volt! Nyílt eszével, éles szemével vendémiaire első percétől kezdve felismerte, hogy a mozgalom a Bourbon restauráció felé viszi Franciaországot, ami őt magát is közvetlen veszéllyel fenyegette. Azok a nemesek, akik - mint ő is - a forradalomhoz csatlakoztak, jól tudták, milyen engesztelhetetlen gyűlölettel üldözik a királypártiak osztályuk árulóit.

Szembe kellett tehát szállnia az ellenséggel, mégpedig a lehető leggyorsabban, néhány óra leforgása alatt. De Barras maga nem volt katona, feltétlenül szüksége volt egy tábornokra. S akkor eszébe jutott az a kopott ruhában és kabátban járó, sovány fiatal tiszt, aki

az elmúlt hónapokban több alkalommal is előszobázott nála különféle kérésekkel. Barras mindössze annyit tudott róla, hogy nyugalmazott tábornok, Toulonnál kitüntette magát, azután nem tudni miért, eltűnt a színről, s most semmilyen keresete nem lévén, nagy nyomorban él. Nyomban parancsot adott, hogy kerítsék elő a fiatal tisztet. Bonaparte hamarosan előtte állt Barras megkérdezte őt, vállalja-e, hogy egyszer s mindenkorra végez a lázadókkal. Bonaparte néhány percnyi gondolkodási időt kért. Azon nem sokat töprengett, hogy *elvileg* megengedhető-e számára a Konvent védelme. Gyorsan felmérte, milyen haszna származik abból, ha most Barras oldalára áll, s végül elfogadta a megbízást, de csak egy feltétellel: ha teljesen szabad kezet kap.

- A kardot addig nem teszem vissza hüvelyébe, amig nem végzek - mondta Napóleon.

Barras nyomban szárnysegédének nevezte ki. Napóleon felvilágosítást kért a helyzetről, s megállapította, hogy a lázadók fegyveres ereje óriási, s a Konvent halálos veszedelemben forog. A fiatal tisztnek azonban rögtön kész terve volt, amelynek alapja - a tüzérség könyörtelen felhasználása. Jóval később, amikor már mindennek vége volt, egy megjegyzést tett barátja, Junot (a későbbi tábornagy, d'Abrantés herceg) előtt, amelyből világosan kiderült, hogy akkori győzelmét kizárólag a lázadók stratégiai tehetetlenségének tulajdonította.

- Ha azok a nagylegények engem választanak meg vezetőnek, levegőbe röpítettem volna az egész Konventet!

Napóleon már kora hajnalban felállította ütegeit a Konvent palotája körül.

S felvirradt vendémiaire 13-a (október 5-e), melynek sokkal nagyobb a jelentősége Napóleon életében, mint az első katonai diadalának, Toulon bevételének. Amikor a lázadók rohamra indultak a Konvent ellen, Bonaparte ütegeinek megsemmisítő tüze fogadta őket. A Saint-Roch templom előcsarnokában, ahol a felkelők tartalékaikat állították fel, az ágyúk kegyetlen vérfürdőt rendeztek. A zendülőknek is módjukban lett volna, hogy az éjszaka folyamán ágyúkat szerezzenek, de elszalasztották az alkalmat, s így az ágyútűzre csak puskával felelhettek. Délre eldőlt

a csata. A lázadók több száz holttestet hagytak hátra, de sebesültjeiket magukkal vitték, és szétszéledtek a szélrózsa minden irányában. Lakásaikon rejtőztek el, akinek pedig módja volt rá, azonnal elhagyta Párizst. Barras még az este folyamán forró hálàját fejezte ki a fiatal tábornoknak a Konventnek tett szolgálataiért, s Bonapartét nevezte ki a belföldi katonai erők főparancsnokává (Barras maga nyomban a lázadás leverése után lemondott erről a tisztségről).

Az a vakmerő és nyugodt határozottság, amellyel a komorképű, fiatal tábornok a város kellős közepén belelövetett a tömegbe, szemmel láthatóan alaposan megnövelte a tekintélyét Barras és a Konvent többi politikai vezetője előtt. Ilyen eset még nem fordult elő az utcai harcok történetében! Ebben a tekintetben Napóleon közvetlen elődje I. Miklós cárnak, aki 1825. december 14-én ugyanezzel a módszerrel végzett a dekabrista felkelőkkel. A két esemény között csak az a különbség, hogy a cár - szokásos képmutatásával - azt állította, hogy nem szívesen fanyalodott erre az eszközre, és csak akkor szánta rá magát, amikor Vaszilcsikov herceg hosszas rábeszéléssel felülkerekedett közismert emberszeretetén és nagylelkűségén. Bonaparténak ezzel szemben soha esze ágában sem volt, hogy igazolást keressen a maga számára, vagy másokra hárítsa a felelősséget.

A párizsi lázadóknak több mint 24 000 fegyveres állt rendelkezésükre, Bonaparténak pedig mindössze 6000 embere volt, vagyis alig a negyede. Csak az ágyúiban bízhatott, tehát az ágyúkat használta. Ha már harcra került a sor, feltétlenül győzni kell, bármi áron is. Napóleon mindig és mindenütt ehhez a szabályhoz tartotta magát. Nem szívesen pazarolta céltalanul az ágyúgolyóit, de ahol szüksége volt rájuk, ott bőkezűen bánt velük. Vendémiaire 13-án sem takarékoskodott, Saint-Roch előcsarnokának követezét a halomra lőtt lázadók vér- és hússzőnyege borította.

Napóleon egyik jellemző vonása, hogy a harcban a végletekig könyörtelen tudott lenni. „Két ember él bennem - mondta egy őszinte pillanatában. - Az egyik hideg fővel számító ember, a másik szívember. Ne gondolja, hogy én nem éppen úgy érzek, mint más ember, sőt inkább érző szívű vagyok. De kora

ifjúságomtól fogva igyekeztem elnyomni magamban minden érzelgősséget, s ma már teljesen megszabadultam ettől."

S valóban, Napóleont soha nem lehetett azzal vádolni, hogy érzelgős lett volna, amikor arról volt szó, hogy meg kell semmisítenie az ellenséget, aki nyíltan szembe mert szállni vele.

Vendémiaire 13-ának beláthatatlan a jelentősége a napóleoni eposzban.

A nap történelmi jelentőségének három fő tényezője volt:

1. Újra összeomlott, ezúttal még véglegesebben, mint Quiberonban, a királypártiak reménye a közeli győzelemben és a Bourbonok visszatértében.

2. A városi polgárság vezető rétegei meggyőződtek arról, hogy elsiették a hatalom átvételére irányuló kísérletüket, amikor fegyveres erőszakkal léptek fel a Konvent ellen. Elfelejtkeztek a városi és vidéki polgárságnak azokról a köztársasági érzelmű rétegeiről, amelyek nyilvánvalóan nem nézték jó szemmel a reakció túlságosan gyors és szemérmetlen megerősödését. Ki az a Richer de Serizy, aki a zendülők vezére? Királypárti. Nyilvánvaló tehát, hogy a zendülők nemigen számíthattak a kis parasztbirtokosok, tehát a vidéki kispolgárság túlnyomó többségének rokonszenvére; a Bourbonok visszatérését a feudális rendszer felélesztésével azonosították, s láthatóan attól tartottak, hogy visszaveszik tőlük azokat a földeket, amelyeket az emigráns arisztokratáktól és az egyháztól elkobzott nagybirtokokból osztottak szét közöttük.

3. Megint bebizonyosodott, hogy a vidék Bourbon-ellenes hangulata érzékenyen befolyásolja a hadsereget, főképpen a közkatonaságot, amelynek tömegeiben teljesen meg lehet bízni, mihelyt valamilyen királypártinak látszó lázadás leveréséről van szó.

Ez a történelmi tartalma vendémiaire 13-ának. Ami személy szerint Bonapartét illeti, neve ekkor vált ismertté nemcsak katonai körökben, ahol touloni győzelme révén már egyszer felfigyeltek rá, hanem a társadalom többi rétegében is, ott is, ahol eddig még a hírét sem hallották. Rendkívül tehetséges katona hírében állt, aki

rendet tud teremteni mindenütt, ahol szükség van rá, előrelátó, gyors észjárású és határozott. Azok a politikusok, akik a direktórium első idejében (még 1795 vendémiairejében) hatalomra kerültek, élükön Barrasszal, aki nyomban vezető befolyásra tett szert, jóindulatú szeretettel kezelték a fiatal tábornokot. Abban reménykedtek, hogy mindig rendelkezésükre fog állni, valahányszor szükség lesz a hadseregre valamilyen népi mozgalom leveréséhez.

Csalatkoztak. Napóleon a hadszíntérre vágyott, arról ábrándozott, hogy önálló parancsnoka lesz a köztársaság valamelyik hadseregének. Az a jóakarat, amelyet Barras tanúsított iránta, most már mindjobban valószínűsítette álmait, amelyeknek még rövid idővel ezelőtt - amikor a 26 éves nyugalmazott tábornok kenyér-kereset nélkül lebzselt Párizsban - semmi kézzelfogható alapjuk nem volt. A helyzet egyik napról a másikra megváltozott. E pillanatban parancsnoka a párizsi helyőrségnek, kedvence a köztársaság leghatalmasabb politikusának, Barrasnak, és semmi akadálya annak, hogy rövidesen független parancsnoki állást kapjon a harctereken küzdő seregek egyikében.

Rövid idővel váratlan kinevezése után, a fiatal tábornok megismerkedett a terror idején kivégzett jakobinus tábornok, Beauharnais gróf özvegyével, s beleszeretett az asszonyba. Az hat évvel idősebb volt nála, hányatott, kalandos élet állt mögötte. Semmiféle lángoló szerelmet nem érzett Bonaparte iránt, de választását nem a szerelem irányította, hanem a számítás, hisz vendémiaire 13-a után a fiatal tábornok egy csapásra híressé vált. Bonapartét azonban vad szenvedély emésztette, megkérte az asszony kezét, és feleségül is vette. Jozefin korábban meghitt bizalmasa volt Barrasnak, s a házasság révén Bonaparte előtt még szélesebbre tárultak a köztársaság leghatalmasabb embereinek ajtói.

A Napóleonnal foglalkozó csaknem kétszázezer munka között - melyet Kircheisen, a neves bibliográfus és más szakemberek feldolgoztak - hatalmas irodalom tárgyalja Napóleonnak Jozefinhez, s általában a nőkhöz való viszonyát. Hogy röviden végezzünk ezzel a tárggyal, szögezzük le, hogy sem Jozefinnek, sem második feleségének: Mária Lujzának, sem Rémusat asszonynak, sem George kisasszonynak, a színésznőnek, sem Walewska grófnőnek, sem bármilyen más nőnek, aki Napóleonnal

valaha meghittebb viszonyba került, soha, semmilyen feljegyzésre érdemes befolyása nem volt Bonapartéra, de nem is igyekezett egyikük sem szert tenni ilyen befolyásra, mert az első perctől kezdve megértették, milyen fékezhetetlen, kényúri, ingerült és örökké gyanakvó természetű emberrel van dolguk. Napóleon már akkor ki nem állhatta a híres Madame de Staélt, amikor még nem is került összeütközésbe ennek politikai ellenállásával; ellenszenvét az asszony mohó politikai érdeklődése s intellektuális igényei keltették fel, amelyek szerinte nőhöz nem illő, aránytalan helyet foglaltak el életében. A nő vakon vesse alá magát a férfi akaratának; ha ezt nem tette meg. Napóleon félretolta útjából. Egyébként is oly mozgalmas életében nem sok ideje maradt arra, hogy érzelmekkel bíbelődjék, hosszasan foglalkozzék szívügyeivel.

A lakodalmat 1796. március 9-én ülték meg, s Napóleon két nappal később, március 11-én már el is búcsúzott feleségétől, s hadba vonult.

Európa történelmének új, hosszú és véres korszaka kezdődött meg azzal a nappal.

2. fejezet

AZ ITÁLIAI HADJÁRAT (1796-1797)

Amióta Bonaparte vendémiaire 13-án leverte az ellenforradalmat, s Barras és a köztársaság többi vezére kegyébe fogadta őt, a fiatal tábornok arról igyekezett meggyőzni a kormányt, hogy meg kell előzniük az új, franciaellenes szövetség akcióit, támadó háborút kell indítani az osztrákok és olasz szövetségeseik ellen, el kell foglalniuk Észak-Itáliát. Ez a szövetség voltaképpen nem volt új, azonos volt azzal a koalícióval, amely már 1792-ben alakult, s amelyből 1795-ben Poroszország kivált, hogy Baselben különbékét kössön Franciaországgal. Ausztria, Anglia, Oroszország, Szardínia, a kettős szicíliai királyság és néhány német állam (Württemberg, Bajorország, Baden stb.) azonban megmaradt a szövetségben. A direktórium, s vele együtt egész Európa szentül hitte, hogy az 1796-os tavaszi és az ezt követő nyári hadjáratnak Nyugat- és Délnyugat-Németország lesz a színhelye: a franciák ezen az útvonalon fogják megtámadni és elfoglalni az örökös osztrák tartományokat. A direktórium legjobb csapatait és legkitűnőbb stratégáit, köztük Moreau tábornokot szánta erre a hadjáratra. Semmit sem sajnáltak a csapatoktól, az utánpótlás minden láncszemét kitűnően megszervezték, mert a francia kormánynak minden bizalma ebben a hadseregben volt.

Bonaparte tábornoknak azért a tervéért, hogy Észak-Itáliát Dél-Franciaországból kiindulva támadják meg, a direktórium nem nagyon lelkesedett. A betörés mindazonáltal hasznos lehet, gondolták, mert arra fogja kényszeríteni a bécsi udvart, hogy megossza erejét, és legalább részben elvonja az udvar figyelmét a küszöbönálló hadjárat fő színhelyéről, Németországról. Elhatározták tehát: 10-20 000 Dél-Franciaországban állomásozó katonát bevetnek Itáliában, hogy megzavarják az osztrákokat és szövetségesüket, a szárd királyt. Amikor határozni kellett, hogy e másodrendű frontszakaszon kire bízzák a csapatok vezetését, Carnot és Barras Bonapartét nevezte ki. A direktórium többi tagja szívesen beleegyezett a választásba, hiszen az ismertebb tábornokok közül egyik sem tartott igényt erre a tisztségre. Bonapartét

1796. február 23-án nevezték ki az „itáliai hadsereg" legfelsőbb parancsnokává. Az új parancsnok március 11-én el is foglalta helyét.

Napóleonnak ezt az első hadjáratát különleges dicsfény ragyogja be. 1796-ban neve mint a villám futotta be egész Európát, s többé le sem tűnt a világtörténelem lapjairól.

- Nagy léptekkel halad ez a kölyök, itt az ideje, hogy valaki móresre tanítsa! - mondta az öreg Szuvorov Napóleon itáliai hadjáratának idején. Az elsők között ismerte fel a közeledő viharfelhőt, amely azután olyan hosszú ideig rémítgette Európát mennydörgéseivel és gyújtogató villámaival.

Hadseregéhez megérkezve Napóleon azonnal szemlét rendelt el, s egyszerre megértette, hogy a köztársaság befolyásos tábornokai miért nem vágyódtak az itáliai hadsereg parancsnoki állására. A hadsereg úgy festett, mint valami ágrólszakadt rablóbanda. A francia katonai közigazgatás a különféle csalások és sikkasztások sose látott orgiáit ülte a thermidoriak uralma idején, a Konvent utolsó éveiben és a direktórium kezdeti időszakában. Igaz, hogy a hadsereget nem részesítették túl fényes ellátásban Párzsból, de amit küldtek, annak is rögtön, nyom nélkül lába kelt. Nizzában és környékén 43 000 ember állomásozott, de hogy miből éltek, öltözködtek és táplálkoztak, azt senki sem tudta. Bonapartét például már megérkezése napján azzal a hírrel fogadták, hogy előtte való nap az egyik ezred meg akarta tagadni az áthelyezési parancsot, mivel nem volt bakancsuk. Az anyagi szervezetlenséggel természetesen együtt járt az elhanyagolt, elfeledett hadsereg fegyelmének lassú felbomlása. A katonák nemcsak sejtették, de szemtanúi is voltak azoknak a sorozatos tolvaj-lásoknak, amelyeknek ők itták meg a levét.

Bonapartéra nehéz feladat várt. Ruhával, cipővel kellett ellátnia katonáit, bátorságot és fegyelmet kellett öntenie beléjük, és mindezt a hadjárat kellős közepén, az egyes ütközetek közötti pihenőkben. A hadjáratot semmiképpen sem halaszthatta későbbi időpontra. Helyzetét az is nehezítette, hogy az egyes seregegységek parancsnokai - Augereau, Masséna, Sérurier stb. - minden jel szerint előbb-utóbb össze akartak fogni ellene. Ezek a tisztek szívesen alárendelték volna magukat náluk öregebb vagy érdemesebb

embernek (mint pl. Moreau-nak, a nyugati német front főparancsnokának), de hogy egy 27 éves ifjút ültettek a nyakukba, azt megbocsáthatatlan sérelemnek tartották. A kaszárnyák máris ezer hangon ismételgették a tényt, s toldásokkal, túlzásokkal, pletykák arabeszkjeivel hímezték körül az igazság magvát. Elterjedt például, hogy Bonaparte összeakaszkodott Augereau-val. A kis termetű tábornok alulról jól a szeme közé nézett a magas Augereau-nak, s ezt mondta neki:

- Tábornok úr, ön egy fejjel magasabb nálam, de ha továbbra is ilyen sértő hangnemben beszél velem, ezt a különbséget hamar meg fogom szüntetni!

Tény, hogy Bonaparte a legrövidebb időn belül mindenkivel megértette, hogy semmilyen idegen akaratot nem tűr meg a hadseregében, s hogy rangra és címre való tekintet nélkül le fog számolni minden ellenzékkel.

- Néhány sortűzre majd lesz szükség - közölte hetykén, kurtán a direktóriummal.

Bonaparte kíméletlen harcot folytatott a kis és nagy tolvajok ellen. A közkatonák ezt hamar észrevették, s ez még a falhoz állításnál is hatásosabb eszköze volt a fegyelem helyreállításának. Arra gondolni sem lehetett, hogy magát a hadjáratot elhalasszák mindaddig, amíg a hadsereget teljesen fel nem ruházza; ez egyértelmű lett volna azzal, hogy lemondanak az 1796-os hadjáratról. Napóleon elhatározta, hogy hadba indul, és ennek a határozatának pontos, közérthető, világos formát adott katonáihoz intézett első kiáltványában. Sokat vitáztak arról, vajon ezt a kiáltványt abban a formában bocsátotta-e ki, amelyben fennmaradt, ma már azonban a napóleoni életrajz legalaposabb, modern ismerői sem kételkednek abban, hogy csak az első mondatok az eredetiek, a kiáltvány többi, ünnepélyes, ékesszóló része pedig utólagos pótlás. Hadd jegyezzem meg, hogy az első mondatokat is inkább alapvető értelmük hitelesíti, mintsem stílusuk. „Katonák, rongyosak vagytok és éheztek ... A világ legtermékenyebb vidékeire vezetlek benneteket!"

Bonaparte már a hadjárat kezdetén is azt tartotta, hogy a hadseregnek önmagát kell táplálnia, és hogy személy szerint közvetlenül minden katona érdeklődését fel kell kelteni Észak-Itália

küszöbönálló elözönlése iránt. Nem lehet bevárni, mondotta, amíg a hadsereg mindent megkap, amire szüksége van, hanem meg kell győzni a katonát arról, hogy kizárólag tőle függ, meg tudja-e szerezni az ellenségtől a szükségeset... és ami ezen felül van. S Napóleon értett hozzá, hogy elbűvölje katonáit, mindvégig érvényesítse személyi varázsát, ellenállhatatlan tekintélyét. Azok az érzelgős kis történetek, amelyek Napóleonnak katonái iránt érzett „apai szeretetéről" szólnak (őszinteségi rohamaiban „ágyútöltelékeknek" nevezte őket), semmit nem magyaráznak meg. Nem szerette katonáit, hanem csak gondoskodott róluk. Gondoskodása viszont olyan aprólékos és mindenre kiterjedő volt, hogy a katonák ezt szeretetnek hitték, holott valójában Napóleon semmi mással nem törődött, csak azzal, hogy egészségben, jókarban, használható állapotban tartsa emberanyagát.

Hadjárata kezdetén, 1796 áprilisában Napóleonról a hadseregben semmi egyebet nem tudtak, csak azt, hogy kiváló tüzértiszt, aki két évvel ezelőtt, Toulonnál tisztességgel ellátta feladatát, vendémiaire 13-án pedig ütegeinek tüzével szétverte a Konventet ostromló ellenforradalmat. Érdemei elismeréséül nevezték ki a déli front parancsnokává. Személyes varázsát, ellenállhatatlan tekintélyét még nem volt alkalma megismertetni katonáival, a kiéhezett, mezítlábas seregbe tehát másképpen kellett lelket öntenie. Közvetlen, tárgyilagos józansággal tehát Itália természeti és egyéb kincseire irányította katonái figyelmét.

1796. április 9-én Napóleon átvezette csapatait az Alpokon.

A napóleoni hadjáratok történetének híres szerzője, Jomini svájci tábornok, a kitűnő tudós és stratéga, aki egy ideig Napóleon parancsnoksága alatt szolgált, majd az oroszokhoz pártolt át, megemlíti, hogy Bonaparte már a hadjárat első percétől kezdve személy szerint is olyan vakmerőségről és a veszélynek olyan semmibevevéséről tett bizonyságot, hogy az már szinte az arcátlanság határát súrolja. A tábornok egész vezérkarával a legveszélyesebb, de a legrövidebb utat, az Alpesek tenger felőli oldalán húzódó híres „párkányt", a Route de la Corniche-t választja, ahol valamennyien az út egész tartama alatt védtelenül ki voltak szolgáltatva a part közelében hajózó angol flotta ütegeinek. Itt találkozunk először Napóleon jellemének egy sajátos

vonásával. Azt tartja ugyanis, hogy - hacsak nem elkerülhetetlen - a főparancsnok háború idején semmilyen veszélynek ne tegye ki magát, annál az egyszerű oknál fogva, mert a halála keltette riadalommal és általános fejetlenséggel az ütközet - s egyben az egész háború - elvesztését idézheti elő; ennek megfelelően soha nem is ragadtatta magát olyan halálmegvetően vakmerő kalandokra, mint amilyeneket kortársai - Lannes, Murat, Ney, Miloradovics és Szkobelev - szemhunyorítás nélkül vállaltak. Másfelől azonban szentül hitte, hogy ha a körülmények megkívánják a személyes bátorság példáját, a vezérnek habozás nélkül kell a tűzbe mennie.

1796. április 5-e és 9-e között a hadsereg szerencsésen túljutott a Corniche-on. Bonaparte olasz földön állt. Vele szemben a közösen tevékenykedő osztrák és piemontei hadsereg három csoportban fedezte a Piemontéba és Genovába vezető utakat. Bonaparte először az osztrákokkal ütközött meg. Az ütközet a centrumban, Montenotténál zajlott le a D'Argenteau parancsnoksága alatt álló osztrák sereggel. Bonaparte egész hadseregét egyetlen hatalmas ököllé vonta össze, megtévesztette az osztrák sereg főparancsnokát, Beaulieu-t, aki valamivel délebbre, a genovai úton várta, és ellenállhatatlan lendülettel megtámadta az osztrák seregek derékhadát. Néhány óra leforgása alatt tönkreverte és megfutamította az ellenséget. Egyelőre azonban csak az osztrák hadsereg egyik részével végzett. Rövid pihenőt engedélyezett katonáinak, majd tovább menetelt. Millesimo mellett zajlott le a második összecsapás, két nappal az első után, s a piemontei csapatok teljes vereséget szenvedtek. Rengeteg holttest hevert a csatatéren, öt zászlóalj 13 ágyújával megadta magát, a hadsereg maradéka pedig megfutamodott: ezzel az eredménnyel zárult a nap. Bonaparte azonban nem várta meg, amíg az ellenség összeszedi magát, hanem habozás nélkül továbbmenetelt.

A hadtörténészek Bonapartének ezeket az első ütközeteit „hat győzelem hat nap alatt" kifejezéssel egyetlen nagy ütközetnek tekintik. Hadjáratának már ezekben az első napjaiban világosan kidomborodik Napóleon alapvető stratégiai elmélete: villámgyorsan nagy erőket összevonni egyetlen pontra, egyik stratégiai feladatról rögtön áttérni a következőre, s túlságosan bonyolult hadmozdulatok nélkül egyenként legyőzni az ellenséges

egységeket.

Ekkor bontakozik ki Bonapartének egy másik jellegzetes tulajdonsága is: az a képessége, hogy a politikát és a stratégiát elválaszthatatlan egységbe olvasztja. 1796 áprilisában egymás után aratja a győzelmeket, de közben egyetlen pillanatra sem feledkezik meg arról, hogy a lehető leggyorsabban békére kényszerítse Piemontét (a szárd királyságot), s így elszigetelje az osztrákokat. Miután a franciák Mondovi mellett újabb győzelmet arattak a piemonteiak felett, s a város megadta magát, Colli piemontei tábornok béketárgyalásokat kezdett. Április 28-án aláírták a fegyverszünetet. A legyőzöttekre súlyos feltételeket szabtak ki: Piemonte királya, Victor Amadeus átengedte Bonapartének két legjobb erődítményét s egy egész sor fontos stratégiai pontot. A végleges békeszerződést 1796. május 15-én írták alá Párizsban. Piemonte ebben arra kötelezte magát, hogy a franciákon kívül semmilyen más hadsereget nem enged át területén, senkivel szövetséget nem köt, átengedi Franciaországnak Nizza grófságát és egész Savoyát; ezenfelül - természetesen Franciaország javára - „korrigálják" a két ország közötti határt. Piemonte vállalta továbbá, hogy minden szükséges készlettel ellátja a francia hadsereget.

Az első lépést tehát Napóleon sikerrel tette meg. Hátra voltak még az osztrákok. Újabb győzelemsorozat után Bonaparte a Po felé nyomta őket, visszavetette csapataikat a folyó túlsó partjára, majd maga is átkelt a vízen, és folytatta az üldözést. Páni rémület tört ki valamennyi olasz udvarban. Az első áldozat a pármai herceg volt, aki valójában nem is szállt szembe a franciákkal. Bonaparte nem hallgatta meg könyörgéseit, nem ismerte el semlegességét, hanem arra kényszerítette Pármát, hogy fizessen 2 000 000 aranyfrankot és szállítson 1700 lovat. További előrehaladása folyamán Napóleon megközelítette Lodit, s ott át akart kelni az Addán. E fontos stratégiai pontot 10 000 osztrák védelmezte.

Május 10-én zajlott le a híres lodi csata. Akárcsak a nevezetes alpesi átkelésnél, Bonaparte itt is szükségesnek látta, hogy akár saját életét is kockára tegye. A leghevesebb, legádázabb küzdelem a híd körül folyt, ahol a francia seregek főparancsnoka az egyik gránátos ezred élén habozás nélkül vetette magát a golyózáporba, amellyel az

osztrákok elárasztották a hidat. 20 osztrák löveg ontotta tüzét a hídra és környékére, de a Bonaparte vezette gránátosok rohammal elfoglalták a hidat, s visszaverték az osztrákokat, akik végül 2000 halottat és sebesültet, továbbá 15 ágyút hagytak a csatatéren. Bonaparte rögtön üldözni kezdte a hátráló ellenséget, s május 15-én bevonult Milánóba. Előtte való este, május 14-én a következőket irta Párizsba a direktóriumnak: „Lombardia a mai naptól kezdve a (francia) Köztársaságé".

Júniusban az egyik francia különítmény Murat parancsnoksága alatt, Bonaparte utasításai értelmében elfoglalta Livornót, s ugyanakkor Augereau tábornok bevonult Bolognába, június közepén Bonaparte személyesen foglalta el Modenát, majd Toscana ellen fordult, jóllehet a toscanai herceg az osztrák-francia háborúban mindvégig semleges maradt. Napóleon azonban nem vette tekintetbe a kis olasz államok semlegességét. Lelkiismeret-furdalás nélkül vonult be városaikba és falvaikba, s ott elkobzott mindent, amire szüksége volt, sőt ezenfelül is mindazt, amit figyelemre méltatott, tehát nemcsak ágyút, lőport és puskát, hanem a reneszánsz régi mestereinek festményeit is. Ezenfelül katonáinak könyörtelen fosztogatása is alaposan próbára tette a boldogtalan lakosságot.

Bonaparte csodálatosan elnéző volt katonáinak vad fosztogató dühe iránt, amely egyre gyakoribb összeütközéseket okozott a kirabolt olaszokkal. Paviában és Lugóban a lakosság megtámadta a francia csapatokat. Lugóban (Ferrara közelében) öt francia dragonyost gyilkoltak meg, mire Bonaparte kíméletlen megtorlást rendelt el. Több száz embert lemészároltatott, és szabad ha-rácsolást engedélyezett a városban. Katonái válogatás nélkül gyilkoltak mindenkit, akivel szemben ellenséges érzület gyanúja merült fel, vagy akinek birtokában fegyvert találtak; márpedig kinek ne lett volna fegyvere abban az időben? A lugói példát másutt is követték, nem kisebb kegyetlenséggel.

Miután ilyen módon jelentősen megerősítette saját tüzérségét, részben az osztrákoktól zsákmányolt lövegekkel és lőszerrel, részben a semleges olasz államoktól elrabolt ágyúkkal, Bonaparte felvonult Mantova ellen, amelyet mind természetes fekvéséért, mind pedig erődítményeiért Európa egyik legerősebb várának tekintettek. Alig

kezdte meg azonban az ostromot, hírt kapott, hogy a vár felmentésére Tirolból 30 000 főnyi osztrák sereg közeledik, melynek parancsnoka a jól ismert, tehetséges hadvezér, Wurmser tábornok.

Ez a hír új erővel töltötte el a francia hódítók ellenségeit; 1796 tavaszán és nyarán Észak-Itália katolikus papságához és félfeudális nemességéhez, amelyek szívből gyűlölték a franciák által importált polgári forradalmi eszméket, csatlakozott a sok ezer paraszt és városi kispolgár is, akik oly kegyetlenül megsínylették Bonaparte tábornok hadseregének könyörtelen diadalútját. Napóleonnak azzal is számolnia kellett, hogy háta mögött az eltiport és erőszakkal békére kényszerített Piemonte is fellázad, és elvágja összeköttetését Franciaországgal.

Erősítéseket kért hazulról, 29 000 embert tartalékba állított, 16 000 embert felvonultatott Mantova ostromára. Wurmser ellen egyik legjobb tábornokát, Massénát küldte, de Wurmser visszaverte a támadót. Bonaparte ekkor Augereau-t küldte ellene, egyik legtehetségesebb munkatársát, aki már Napóleon főparancsnokká való kinevezése előtt is tábornoki rangban szolgált; de Wurmser Augereau-t is visszaverte. A franciák helyzete kétségbeejtő lett. Bonaparte ekkor határozta el magát arra a hadmozdulatra, amely - mind a régi, mind a legkorszerűbb hadtörténészek szerint - maga is elegendő lett volna ahhoz, hogy „halhatatlan dicsőséget" (Jomini él ezzel a kifejezéssel) biztosítson Napóleonnak, még akkor is, ha pályája legelején történetesen saját életével fizet vakmerőségéért.

Wurmser már a félelmetes ellenség fölött aratott nagyszerű diadalt ünnepelte, már be is vonult az ostromlott Mantovába, amikor híre érkezett, hogy Bonaparte teljes hadseregével egy másik osztrák hadoszlopra vetette magát, amely a franciák milánói összeköttetéseit igyekezett elvágni. Bonaparte három egymást követő ütközetben - Lonatónál, Salónál és Bresciánál - felőrölte ezt a hadoszlopot. Wurmser erre egész haderejével kivonult Mantovából, miután legyőzte a Valetta parancsnoksága alatt hátrahagyott francia csapatokat, és több kisebb ütközetben visszavetette az ellenség egyéb egységeit, majd augusztus 5-én Casti-glione mellett szembeszállt magával Bonapartéval. Súlyos vereséget szenvedett, mert Napóleon ragyogó hadmozdulattal

csapatainak egy részével az osztrákok háta mögé került.

Néhány újabb szerencsétlen kimenetelű kisebb ütközet után Wurmser megvert seregének maradékával az Adige felső folyása mögé vonult vissza, majd Mantovába menekült. Bonaparte újra megkezdte az ostromot. Az osztrákoknak ekkor már nemcsak Mantovát kellett felmenteniük, hanem magát Wurmsert is ki kellett húzniuk a csávából. A legnagyobb sietséggel új hadsereget állítottak fel Alvinczy parancsnoksága alatt, akit Wurmserrel, Károly főherceggel és Mélasszal együtt az osztrák birodalom legtehetségesebb tábornokának tekintettek. Bonaparte 28 500 emberrel Alvinczy elé sietett, 8300 fő pedig folytatta Mantova ostromát. Tartaléka úgyszólván már alig volt, mindössze 4000 ember.

„Amelyik hadvezér ütközet előtt túl sokat törődik a tartalékokkal, azt egészen biztosan legyőzik” - hajtogatta Napóleon több ízben, bár természetesen távolról sem tagadta a tartalékok fontosságát. Alvinczynak Bonapartéénál jóval nagyobb hadsereg állt rendelkezésére, s több egymást követő kisebb összecsapásban visszavetette a franciákat. Bonaparte ekkor elrendelte, hogy ürítsék ki Vicenzát és néhány más várost, s miután minden erejét összevonta, felkészült a döntő ütközetre.

1796. november 15-én megtörtént az összecsapás Bonaparte és Alvinczy között. A makacs, véres csata november 17-én este ért véget Arcole mellett. Az osztrákok számbeli túlsúlyban voltak, s eltökélten, keményen küzdöttek; a csatában a Habsburg-monarchia legjobb válogatott ezredei vettek részt. Az egyik legfontosabb stratégiai pont a híres arcolei híd volt, amelyet a franciák háromszor foglaltak el rohammal, és háromszor veszítettek el súlyos áldozatokkal az osztrákok ellentámadásai nyomán. Ekkor történt, hogy Bonaparte megismételte azt, amit néhány hónappal korábban már megtett a lodi hídért vívott küzdelemben: maga ragadta meg a lobogót, és katonáinak élén személyesen vezette őket rohamra. Az ellenséges tűzben tisztjei és katonái sorra hullottak mellette. Az ütközet néhány rövid pihenővel kerek három napig tartott, s Alvinczy teljes vereségével végződött. Az osztrákok megfutamodtak.

Másfél hónappal Arcole után az osztrákok újból rendbe szedett

csapataikkal visszavágásra készültek. A hadjárat sorsa 1797 januárjában dőlt el. Rivoli mellett Napóleon két napig (január 14. és 15.) tartó véres ütközetben tönkreverte az egész osztrák hadsereget, amely ezúttal a fiatal francia hadvezér példáját követte, és minden rendelkezésére álló erejét egy tömegben vetette be az ellenség ellen. Alvinczy fejvesztetten menekült szétvert seregének maradványaival. Már nem is gondolhatott arra, hogy felmentse Mantovát és Wurmsernak a várban körülzárt seregét. Két és fél héttel a rivoli ütközet után Mantova megadta magát. Bonaparte igen kegyesen bánt a legyőzött Wurmserral.

Mantova bevétele után Bonaparte észak felé fordult, és már magukat az örökös osztrák tartományokat fenyegette. Mikor aztán a franciák 1797 kora tavaszán legyőzték Károly főherceget is, akit a legnagyobb sietséggel vezényeltek át az olasz hadszíntérre, s az osztrák csapatok megkezdték visszavonulásukat a Brenner felé, Bécsben páni félelem lett úrrá. A vakrémület fészke maga a császári palota volt. Elterjedt a hír az egész városban, hogy a Burgban csomagolnak, s a császári kincseket Bécsből máris ismeretlen helyre küldték. A francia hódítók a fővárost fenyegetik! Hannibal ante portas! Bonaparte Tirolban van! Bonaparte holnap bevonul Bécsbe! Ilyen és ehhez hasonló híreszteléseket, pletykákat és jajkiáltásokat jegyeztek fel a kortársak a Habsburg-monarchia régi, gazdag fővárosának e válságos pillanatában. A legjobb osztrák seregek pusztulása, a legtehetségesebb osztrák tábornokok csúfos veresége, Észak-Itália elvesztése és az osztrák főváros szorongatott helyzete: ezek voltak a közvetlen eredményei annak az egyéves hadjáratnak, amelyet Bonaparte 1796 márciusában kezdett Ausztria ellen, néhány hónappal azután, hogy kinevezték az Itália ellen vonuló francia hadsereg fűparancsnokának. Egész Európa Napóleon nevétől visszhangzott.

Újabb vereségek következnek, az osztrák hadak Károly főherceg vezetése alatt általános visszavonulásra kényszerülnek. Ekkor az osztrák udvar végre megérti, hogy a harc folytatása létét veszélyezteti. 1797 április elején Bonaparte tábornok hivatalos értesítést kap Bécsből, hogy Ferenc császár békét kér. Szögezzük itt le, hogy Bonaparte minden tőle telhetőt elkövetett annak érdekében, hogy az osztrákok ellen vívott háborút ebben a számára oly előnyös helyzetben fejezze be, s bár egész hadseregével

tovább üldözte a gyorsan visszavonuló Károly főherceg csapatait, egyben azt is közölte az osztrák fővezérrel, hogy a béketárgyalások elől nem zárkózik el. Egyik figyelemre méltó levelében, amelyben tapintatosan kíméli a legyőzöttek önérzetét, azt írja Károlynak, hogy ha békét tudna kötni, arra jóval büszkébb lenne, „mint a katonai sikerek révén megszerzett kétes hírnévre. . . Éppen elég embert megöltünk már, éppen elég bajt okoztunk a szenvedő emberiségnek!"

A direktórium beleegyezik a békekötésbe, csak az okoz problémát, hogy kit küldjenek a tárgyalásokra. Mialatt azonban Párizsban ezen töprengenek s a megbízott Clarke elindul Napóleon tábora felé, a győztes tábornok Leobenben megköti a fegyverszünetet.

A leobeni tárgyalások megkezdése előtt azonban Bonaparte még Rómával is végez. VI. Pius pápa, aki a francia forradalom engesztelhetetlen ellensége volt, „pokolfajzatnak" nevezte „Vendémiaire tábornokát", akit a hithű és jámbor királypárti zendülés eltiprásának jutalmaként neveztek ki az Itália ellen vonuló sereg főparancsnokának; s VI. Pius minden tőle telhetőt meg is tett Ausztriáért a nehéz órákban. Ezért aztán Bonaparte nyomban a pápa ellen indult, mikor Wurmser átadta neki Mantovát, s felszabadult a hathónapos ostrom után megmaradt 13 000 embere és több száz ágyúja.

A fiatal tábornok már az első csatában szétverte a pápai csapatokat, amelyek oly sietve menekültek, hogy Junot tábornok, akit Bonaparte az üldözésükre küldött, csak két óra múlva érte utol őket. Egy részüket lemészárolta, a többieket foglyul ejtette. A városok ezután sorban megadták magukat, Napóleon nem találkozott több ellenállással. Mindent összeharácsolt, ami a keze ügyébe került, pénzt, gyémántot, festményeket, értéktárgyakat. Akárcsak Észak-Itáliában, ezen az útján is hatalmas zsákmányt szerzett a városokban, kolostorokban és régi templomokban. Rómában pánik lett úrrá, az általános rémület hatására a főpapság és a tehetős polgárság Nápolyba menekült.

Halálos rémületében VI. Pius pápa könyörgő levelet ír Bonaparténak, s a levelet unokaöccsével, Mattei bíborossal küldi el. Bonaparte jóindulatúan fogadja a békét kérő küldöttséget, de nyomban megérteti a követekkel, hogy teljes, feltétel nélküli

megadást követel. Tolentinóban, 1797. február 19-én kötik meg a békét. A pápa átengedi Franciaországnak birtokai nagyobb és gazdagabb részét, 30 millió frank hadisarcot fizet aranyban, és kiszolgáltatja a győzőknek múzeumai legszebb és legértékesebb festményeit és szobrait. Bonaparte a festményeket és szobrokat - ugyanúgy, mint a hadjárat kezdetén Milánóban, Bolognában, Modenában, Pármában, Piacenzában, majd később Velencében ejtett zsákmányt - Párizsba küldi. VI. Pius annyira fél, hogy alkudozás nélkül elfogad minden feltételt. Ezt annál is inkább megtehette, mivel Bonaparte nem sokat törődött a beleegyezésével.

Miért riadt vissza ekkor még Napóleon attól, amit néhány évvel később meg mert tenni? Miért nem foglalta el Rómát, miért nem tartóztatta le a pápát, miért nem küldte foglyát Franciaországba? Elsősorban azért, mert küszöbön álltak a béketárgyalások Ausztriával, és ha túlságosan kíméletlenül bánik a pápával, az nyilván nagyon felrázza Közép- és Észak-Itália katolikus népességét, ami viszont veszélyezteti Bonaparte hátországának összeköttetéseit és visszavonulásának útját. Másodsorban, tudomásunk van arról, hogy a ragyogó kimenetelű első itáliai hadjárat alatt, amikor Bonaparte sorra verte a félelmetes osztrák birodalom hatalmas, ütőképes seregeit, volt a fiatal tábornoknak egy álmatlan éjszakája, amikor nyugtalanul sétált fel-alá sátra előtt, és első ízben tette fel magának azt a kérdést, amely addig nem juthatott eszébe: kinek a számára aratja győzelmeit? Vajon a jövőben is a direktórium és a kis „ügyvédecskék" számára viszi végbe sikereit és hódítja meg az újabb és újabb országokat?

Sok év múlt el és sok vér hullott, amíg Bonaparte beszélt e magányos éjszakai tűnődéseiről. Az nyilvánvaló, hogy a saját magának feltett kérdésre már akkor tagadó választ adott. A 28 éves Bonaparte azonban Itália meghódítása után, 1797-ben nemcsak a halálra rémült, esendő, gyönge aggastyánt látta meg VI. Piusban, akivel azt tehetett volna, amit akar. VI. Pius pápa milliónyi ember, köztük sok millió francia szellemi és lelki fejedelme, s aki azzal a tervvel foglalkozik, hogy szekerébe fogja ezt a megszámlálhatatlan tömeget, annak egyelőre - hangsúlyozzuk, egyelőre -nem szabad számításon kívül hagynia hitüket és babonáikat. Napóleon az egyházat a szó szoros értelmében hasznos rendőri és szellemi fegyvernek tekintette, amelynek segítségével

könnyebben boldogulhat a tömeggel szemben: erre a szerepre valamennyi egyház közül a katolikus egyház látszott a legalkalmasabbnak. Sajnos, ez az egyház a politikában is szabad kezet követelt magának, amit annál is könnyebben megtehetett, mert kitűnően, zökkenők nélkül működő, hajlékony szervezettel rendelkezett, s ez úgy engedelmeskedett a pápának, mint valami teljhatalmú fejedelemnek.

Magát a pápaságot Napóleon merő sarlatánságnak tekintette, melyet a római püspökök majd két évezreddel ezelőtt kiagyaltak, s melyet azután történelmileg és jogilag megszilárdítottak és szervezetileg kidolgoztak, ügyesen kihasználva a középkori élet kedvező történelmi tényezőit és körülményeit. Napóleon azonban azt is jól tudta, hogy az ilyen sarlatánság is tekintélyes politikai hatalomra tehet szert.

Egyelőre tehát a megrettent pápának csak leggazdagabb birtokait kellett feladnia, egyébként a Vatikánban maradhatott. Napóleon nem vonult be Rómába. Miután végzett VI. Piusszal, sietve visszatért Észak-Itáliába, hogy megkösse a békét a legyőzött Ausztriával.

Állapítsuk itt meg, hogy Bonaparte a maga feje szerint vezette mind a leobeni fegyverszüneti tárgyalásokat, mind pedig később Campoformióban a béketárgyalásokat. Maga határozta meg minden diplomáciai tárgyalás menetét, ügyet sem vetve más érdekekre, mint a saját terveire és számításaira. Hogyan vált ez lehetségessé? Hogyan játszhatta ki büntetlenül fölötteseit? Ne felejtsük el a régi közmondást: „A győztesnek nem akad bírája". 1796-ban és 1797 kezdetén - Napóleon diadalaival egyidejűleg - az osztrákok a Rajna mentén sorra győzték le a legkitűnőbb köztársasági tábornokokat, köztük Moreau-t is, s a rajnai hadseregek hazulról állandóan sürgették ellátásuk költségeit, holott kitűnően felszerelve indultak harcba. Ugyanakkor Bonaparte félelmetes, fegyelmezett hadsereggé gyúrta át szedett-vedett hordáit, s hadjárata során nem kért semmit Párizstól, sőt számolatlanul küldte haza az aranyat és műremekeket, meghódította Itáliát, egymás után győzte le az osztrák seregeket s végül térdre kényszerítette Ausztriát. Diadalai - a rivoli ütközet, Mantova bevétele és a pápaság fölött aratott győzelme -

megingathatatlanná kovácsolták tekintélyét.

Bonaparte tudta, hogy bár előőrsei már megszállták Leobent, a Bécstől 250 km-nyire fekvő stájer kisvárost, Ausztria - ha a legvégsőre kényszerítik - az utolsó csepp véréig fog küzdeni, ezért tehát ajánlatos a háborút mielőbb befejezni. S hogy formailag és véglegesen biztosítsa magának mindazt, amire szüksége volt Itáliában, vagyis azt, amit már megszerzett és amit még csak ezután akart megszerezni Dél-Itáliában, s hogy ugyanakkor az osztrákokat jelentős engedményekre bírja a nyugat-németországi hadszíntéren, ahol a franciákat többé-kevésbé elhagyta a szerencséjük - mindennek érdekében valamilyen ellenszolgáltatást kellett adnia a birodalomnak. Milyen ellenszolgáltatást? Velencét.

Igaz, a velencei köztársaság megőrizte semlegességét, és minden tőle telhetőt elkövetett, nehogy Bonapartének ürügyet szolgáltasson a beavatkozásra, a fiatal tábornoknak azonban ezen a téren sohasem voltak aggályai. Az első adandó ürüggyel rögtön egy hadosztályt küldött Velence ellen. Ezt megelőzően azonban megkötötte az osztrákokkal a leobeni fegyverszünetet a következő feltételekkel: az osztrákok lemondtak Franciaország javára a Rajna-partról, és elismerték Napóleon valamennyi itáliai hódítását. Bonaparte ennek fejében átengedte nekik Velencét.

A tábornok tulajdonképpen úgy határozott, hogy kettéosztja a velencei köztársaságot: a lagúnák városát átengedi Ausztriának, a köztársaság szárazföldi birtokait pedig hozzácsatolja a meghódított olasz tartományokból létesítendő „Cisalpin Köztársasághoz", amely valójában természetesen francia tulajdon lesz. Ezek után már csak némi formaság volt hátra: közölni kellett a dogéval és Velence Nagytanácsával, hogy felfüggeszti ötszáz éves alkotmányukat, és megszünteti a fennállása, tehát az V. század óta független köztársaságot, mert Bonaparte tábornok mindezt így látja jónak és szükségesnek diplomáciai céljai elérése érdekében.

Még saját kormányát, a direktóriumot is csak akkor értesítette erről, amikor már nekilátott tervei végrehajtásához. A kegyelemért könyörgő dogénak a tábornok a következő választ küldte: „Sajnos nem fogadhatom, mert francia vér szennyezi be a kezét." Arra utalt, hogy a Lidón valaki megölt egy francia kapitányt. De tulajdonképpen erre az átlátszó ürügyre nem volt nagy szükség, hisz

mindenki értett mindent. Bonaparte meghagyta Baraguay tábornoknak, hogy szállja meg Velencét, s 1797 júniusában végleg lezárták az ügy aktáit. A nagy kereskedő köztársaság tehát 13 évszázados, független, kalandokban és viszontagságokban gazdag történelmi élete után megszűnt létezni.

Így került Bonaparte kezére a gazdag préda, amelynek segítségével később tető alá hozta előnyös békéjét Ausztriával. Emellet Velence meghódítása még egy másik váratlan előnnyel is járt.

1797 májusában a Napóleon parancsára már megszállt Triesztből külön futár érkezett Bernadotte tábornoktól az akkor Milánóban tartózkodó Bonapartéhoz. A futár irattáskát adott át neki, s Bernadotte jelentése megmagyarázta e táska eredetét.
Kiderült, hogy az irattáskát a királypárti D'Entraigues gróftól, a Bourbonok egyik ügynökétől kobozták el, aki a franciák elől menekülve Velencéből Triesztbe érkezett, s ott egyenesen Bernadotte karjaiba szaladt, aki időközben már elfoglalta a várost. Az irattáskában érdekes okmányokat találtak. A felfedezés teljes jelentőségének megértése érdekében vissza kell térnünk - ha csak néhány sorban is - az időközben lejátszódott párizsi eseményekhez.

Bonaparte ágyúi 1795. vendémiaire 13-án a lázadást leverték ugyan, de nem végeztek, nem is végezhettek magával a kereskedő, földbirtokos és pénzarisztokráciával, a vendémiaire-i felkelés melegágyával. Bonaparte csak harcos vezető rétegükkel számolt le, amely akkor a királypártiakkal összefogva a felszínre került, maga a nagypolgárság viszont vendémiaire után is folytatta földalatti támadásait a direktórium ellen.

Amikor aztán 1796 tavaszán leleplezték Babeuf összeesküvését, s a proletariátus megmozdulásának fenyegető kísértete újból felmerült a háttérből, amivel erős nyugtalanságot idézett elő a vidéki és a városi polgárság tehetősebb rétegeiben, a vendémiaire havában legyőzött királypártiak új erőre kaptak, s ismét mozgolódni kezdtek. Viszont megint rosszul számítottak, akárcsak 1795 nyarán Quiberonban vagy vendémiaire havában Párizsban; nem értették meg, hogy bár az új földbirtokosok erőskezű rendőrállamot kívántak frissen szerzett vagyonuk védelmére, s az újgazdag polgárság szívesen látott volna egy monarchiát, sőt, diktatórikus monarchiát is, ennek ellenére a Bourbonok visszatértét a városi és a vidéki

polgárságnak csak elenyésző, alig számba vehető rétege támogatná. Franciaországban a Bourbonok csak az arisztokrácia, nem pedig a polgárság érdekeit képviselték volna, s a velük együtt visszatérő emigráció nyilván visszakövetelte volna felosztott birtokait.

Valamennyi ellenforradalmi csoportosulás között azonban a királypártiaknak volt a legerősebb szervezete s a külföld is őket segítette a leghatékonyabban, nem szólva arról, hogy a papság is az ő pártjukon állt, aminek következtében mindig ők vállalták a direktórium megdöntésére irányuló előkészületek vezetését. Végső soron éppen ez a körülmény buktatta meg az általuk irányított mozgalmat, bár tagadhatatlan, hogy a direktórium helyzete 1797 tavaszán és nyarán válságosra fordult. Az ötszázak Tanácsában minden pótválasztás után erősebb lett a jobboldali ellenforradalmár, sőt, maga a királypárti ellenzék is. Az ellenforradalom fenyegető árnyéka alatt ingadozó direktóriumban szintén nem uralkodott teljes egyetértés; Barthélemy és Carnot ellenszegült minden erélyes, egyértelmű rendszabálynak, sőt Barthélemy titkos rokonszenvvel figyelte az egyre erősbödő ellenzéki mozgalmat. A direktórium másik három tagjának - Barras, Rewbell és Larevelliére-Lépeaux - tevékenysége szüntelen tanácskozásokban merült ki, viszont semmit sem tettek annak érdekében, hogy megelőzzék a készülő halálos csapást.

Barras és két társa ugyan elhatározta, hogy nem mond le önként, harc nélkül a hatalomról - s ezzel együtt talán az életről is -, hanem mindenképpen felveszi a küzdelmet. Helyzetüket azonban megnehezítette az a körülmény, hogy Pichegru tábornok - aki 1795-ben nagy érdemeket szerzett Németalföld meghódításával - az ellenzék táborához csatlakozott. Az Ötszázak Tanácsának, az állam legfőbb törvényhozó hatalmának elnökévé választották, s mindenki tudta róla, hogy az ellenforradalmárok őt szemelték ki a felkelés katonai vezetőjének, amely örökre végezni fog a „triumvirátussal", ahogy a direktórium három tagját - Barrast, Larevelliére-Lépeaux-t és Rewbellt - nevezték.

Ilyen volt a helyzet 1797 nyarán. Az Itáliában küzdő Bonaparte természetesen éberen szemmel tartotta a párizsi eseményeket, és nem kerülte el a figyelmét, hogy a köztársaság létét súlyos veszély fenyegeti. Maga személy szerint ugyan nem volt híve a

köztársaságnak (s hamarosan meg is döntötte), de nem akarta, hogy idő előtt dőljön meg, s főképpen az nem lett volna ínyére, ha az eseményeknek más látja hasznát. Azon a bizonyos álmatlanul eltöltött itáliai éjszakán már elhatározta, hogy nem fogja örökké a kis „ügyvédecskéket" szolgálni, de arra sem volt semmi hajlandósága, hogy gazdát cseréljen, s a direktórium helyett a Bourbonokat süvegelje. Az a körülmény, hogy az ellenforradalom élére Pichegru, az egyik legnépszerűbb tábornok állt, Napóleont éppúgy meghökkentette, mint Barrast. Nyilvánvaló volt, hogy Pichegru neve a döntő pillanatban félrevezeti a katonaságot, amely a tábornokot őszinte köztársaságinak tekintette; s ennélfogva habozás nélkül hajlandó melléállni, nem is sejtvén, hogy Pichegru tévútra vezeti.

Könnyen elképzelhető tehát, mit érzett Bonaparte, amikor Triesztből megérkezett a különfutár s vele a letartóztatott D'Entraigues gróftól elkobzott irattáska, amelyben megtalálták Pichegru árulásának megdönthetetlen bizonyítékait: Condé herceg ügynökével folytatott titkos tárgyalásainak jegyzőkönyvét és egyéb nyilvánvaló bizonyságokat arról, hogy a tábornok már évek óta áskálódik a köztársaság ellen. Volt azonban egy körülmény, amely valamennyire késleltette az okmányok Párizsba küldését. Az egyik okmányban ugyanis - történetesen éppen abban, amely a legterhelőbb bizonyíték volt Pichegru ellen - a Bourbonok egy másik ügynöke, Montgaillard beszámolója során elmondta, hogy Bonapartét is felkereste itáliai főhadiszállásán, s igyekezett tárgyalásokat kezdeni vele.

Bár az okmány Bonaparte személyével kapcsolatban csak ezt a néhány jelentéktelen sort tartalmazta, s bár könnyen elképzelhető, hogy Montgaillard álnéven férkőzött a tábornokhoz, Bonaparte elhatározta, hogy megsemmisíti az irat rávonatkozó részét, nehogy az bármilyen mértékben csökkentse a Pichegru ellen emelt vád súlyát. Elrendelte tehát, hogy vezessék eléje D'Entraigues-et. akinek aztán megparancsolta, hogy a fölösleges rész kihagyásával írja újra a szóban forgó okmányt, és hitelesítse aláírásával; ha ezt nem teszi meg, nyomban felkötteti. D'Entraigues habozás nélkül teljesítette a parancsot, mire néhány nap múlva szabadon engedték (vagyis szökni hagyták). Bonaparte ekkor elküldte Párizsba az irattáskát, s az okmányok Barrashoz kerültek. A triumvirátus szabad kezet

kapott. Nem hozta azonnal nyilvánosságra a Napóleontól kapott félelmetes okmányokat, hanem előbb Párizsba rendelte legmegbízhatóbb ezredeit, s megvárta Augereau tábornok megérkezését. Augereau-t időközben Bonaparte ugyancsak Párizsba küldte a direktórium támogatására, azzal az ígérettel, hogy rövidesen újabb hárommillió aranyfrankot küld az itáliai zsákmányból, s ezzel a küszöbönálló válság idejére Barras pénzügyileg is megszilárdíthatja helyzetét.

Fructidor 18-án (1797. szeptember 4-én) éjjel 3 órakor Barras elrendelte a mérsékelt magatartása miatt gyanússá vált két direktóriumi tag letartóztatását. Barthélemyt elfogták, Carnot azonban idejében kereket oldott. Tömegével fogták le a királypártiakat, erélyes kézzel megtisztították az Ötszázak Tanácsát és a Vének Tanácsát, s a letartóztatott személyeket bírói tárgyalás nélkül Guyenne-be küldték (ahonnan nagy részük soha többé nem tért vissza). A királypárti beállítottsággal gyanúsított újságokat betiltották. Vidéken is tömegével fogdosták össze az embereket. Fructidor 18-án kora hajnalban már hatalmas falragaszok jelentek meg Párizs utcáin: azoknak az okmányoknak a másolatai, amelyeket Bonaparte küldött Itáliából. Pichegrut, az Ötszázak Tanácsának elnökét szintén letartóztatták. Őt is Guyenne-be küldték.

A fructidor 18-i államcsíny nem ütközött semmiféle ellenállásba. A nép még a direktóriumnál is jobban gyűlölte a Bourbonokat és szemlátomást örvendve fogadta az erélyes intézkedéseket, amelyek kiverték a kardot az egyre veszélyesebbé váló királypártiak kezéből. A „gazdag kerületek" ezúttal nem vonultak ki az utcára; még nem felejtkeztek el vendémiaire 13-ának ágyúiról, amelyekkel Napóleon lőtte őket.

A direktórium győzött. A köztársaság megmenekült, s távoli itáliai főhadiszállásáról a diadalmas Bonaparte tábornok szerencsekívánatait küldte a direktóriumnak (amelyet két évvel később megbuktatott) a köztársaság megmeneküléséért (amelyet viszont hét év múlva döntött meg).

Bonapartét fructidor 18-ának eseményei más szempontból is megelégedéssel töltötték el. A leobeni fegyverszünet, amelyet 1797 májusában kötött az osztrákokkal, egyelőre még mindig csak

fegyverszünet volt és nem békeszerződés. Nyáron az osztrák kormány szemlátomást új erőre kapott, s magatartása mind fenyegetőbbé vált; Bonaparte ismerte a hirtelen változás okait: akárcsak Európa többi monarchista része, Ausztria is visszafojtott lélegzettel figyelte a párizsi eseményeket. Itáliában is bizonyosra vették, hogy a köztársaság direktóriuma maholnap megbukik, a Bourbonok visszatérnek az országba és semmisnek nyilvánítják az itáliai hódításokat. Fructidor 18-a azonban újabb, nehezen kiheverhető csapást mért a királypártiakra, és leleplezte Pichegru árulását, aminek következtében végleg kicsúszott a talaj a monarchista ábrándok alól.

Bonaparte tábornok most már erélyesen követelte a békeszerződés aláírását. Ausztria egyik legügyesebb diplomatáját, Cobenzlt küldte a tárgyalásokra. Bonaparte kőkemény ellenállásán azonban ennek a szablyának az éle is kicsorbult. A hosszadalmas, bonyolult tárgyalások során Cobenzl nem győzött panaszkodni kormányának Bonapartéra; „ilyen kötekedő, lelkiismeretlen emberrel még nem volt dolgom" - írta egyik jelentésében. Bonaparte komoly, félelmetes diplomáciai tehetsége - amely sok egykorú történész véleménye szerint semmivel sem maradt el katonai képességeitől - ezúttal félelmetes erejében nyilatkozott meg. Csak egyetlen alkalommal ragadtatta el magát, s engedett híres dührohamai egyikének, amelyek később, amikor már „Európa urának" érezte magát, gyakrabban is elővették, de tábornok korában még szinte teljesen ismeretlenek voltak.

- Az Ön birodalma egy kivénült ringyó, amely megszokta, hogy mindenki erőszakot tegyen rajta .. . Ön elfelejti, hogy Franciaország a győző és Ön a legyőzött! Ön elfelejti, hogy gránátosaim közepette folytat velem tárgyalásokat... - ordította Napóleon magából kikelve. Feldöntötte az asztalt, amelyen értékes porcelánkészlet állt. Nagy Katalin cárnő Cobenzl útján küldött ajándéka. A porcelánkészlet ezer darabra tört.

- Úgy viselkedett, mint egy őrült - jelentette Cobenzl Bécsben.

1797. október 17-én Campoformióban végül aláírták a békeszerződést a francia köztársaság és az osztrák birodalom között.

Bonaparte e békeszerződésben csaknem mindent elért, amit akart,

mind Itáliát illetően, ahol legyőzte az osztrákokat,
mind Németország tekintetében, ahol a francia tábornokok még mindig nem birkóztak meg az osztrákokkal. A Rajna-parti engedményekért - úgy, ahogy tervezte - Velencével kárpótolta a Habsburgokat.

A béke hírét hatalmas üdvrivalgással fogadták Párizsban, s ezúttal nemcsak a szegény nép, de maga a polgárság is észrevehetően megkönnyebbült. Az emberek napokig másról sem beszéltek, mint Bonapartéról. Nyilvánvaló volt, hogy a háborút, amelyet a többi francia tábornok már-már elvesztett a Rajna partján, Bonaparte megnyerte Itáliában, s ezzel a Rajnát is megmentette a franciák számára. A hivatalos, félhivatalos és magánsajtó nem győzte dicsérni a győztes tábornokot, Itália meghódítóját. Napóleon kiváló képességeit végtelen szónoklatok áradata ünnepelte.

- Oh, szabadság hatalmas szelleme! Te teremtetted meg... az itáliai hadsereget, te szülted Bonaparte tábornokot! Boldog Franciaország! - kiáltotta szónoklatában a direktórium egyik tagja, Larevelliére-Lépeaux.

Időközben Bonaparte a legnagyobb sietséggel megszervezte az új „Cisalpin Köztársaságot”, amelyhez hozzácsatolta a meghódított területek egy részét, köztük egész Lombardiát is, míg hódításainak másik részét Franciaország irányítása alá helyezte, a harmadikat pedig - köztük Rómát is - egyelőre meghagyta fejedelmeik kezén, akik azonban valójában tényleges hűbéri viszonyba kerültek Franciaországgal szemben.

A Cisalpin Köztársaságot látszólag tanácsadó testület kormányozta, amelyet a népesség tehetős rétegeiből választottak. A tényleges hatalom azonban a megszálló francia katonai hatóságok és a Párizsból kiküldött biztos kezében volt. Bonaparte mélységesen megvetette „a népek felszabadítása" és „a testvérköztársaságok" közhelyeit hangoztató hagyományos frázisokat, és egy percig sem hitt abban, hogy Itáliában valóban volna számottevő tömeg, amely őszintén lelkesednék azért a szabadságért, amelyről ő a meghódított országok lakosságához intézett kiáltványaiban beszélt.

Európában azonban terjedt az a hivatalosan terjesztett meggyőződés, hogy a nagy olasz nép lerázta magáról elnyomóinak

és babonáinak ősrégi nyűgét, s tömegesen siet a felszabadító franciák segítségére. Bonaparte akkoriban bizalmasan a következő jelentést küldte a direktóriumnak: „Azt hiszik, hogy a szabadság eszméje nagy tettekre tud lelkesíteni egy fáradt, petyhüdt, babonás, gyáva népet? . ... Hadseregemben nem szolgál olasz, annak az 1500 semmittevőnek a kivételével, akik útközben suttyomban csatlakoztak hozzánk és nem értenek máshoz, mint a fosztogatáshoz."

Csak „szigorú példák statuálásával" lehet Itáliában rendet teremteni, közölte ugyanabban a levélben a direktóriummal. Az olaszok persze időközben már alaposan megtanulták, hogy mit értsenek a „szigorú példákon". Bonaparte felkoncoltatta Lugo és Binasco egész lakosságát. Katonái olyan buzgalommal teljesítették parancsát, hogy még a gyerekeknek sem kegyelmeztek, majd a lakosság teljes kiirtása után felgyújtották a várost. Bonaparte törvényszéki tárgyalás nélkül főbelövette Pávia egész városi tanácsát, még olyanokat is, akiknek semmi közük nem volt a városi közigazgatáshoz. Utána 24 órára szabad rablást engedélyezett a városban, s ezalatt katonái büntetlenül harácsolhattak. Ha valahol a kétségbeesett olaszok meggyilkoltak egy-egy eltévedt magányos franciát, ott Napóleon egész falvakat gyújtatott fel.

Ezekben az esetekben világosan kirajzolódott következetes és félreérthetetlen módszere, amelyet később is követett: elkerülni minden céltalan kegyetlenséget, de a legélesebb terrort alkalmazni, számolatlanul halomra ölni az embereket, ha az politikailag szükségesnek látszik.

A meghódított Itáliában a feudalizmusnak még az árnyékát is kiirtotta, a templomoktól és a kolostoroktól megvonta a szolgáltatások követelésének jogát, s az alatt a másfél év alatt, amelyet Itáliában töltött, 1796 tavaszától 1797 őszéig, oly törvényeket léptetett életbe, amelyek Észak-Itália jogi és társadalmi szerkezetét nagyjából átgyúrták arra a mintára, amelyet a polgári forradalom teremtett Franciaországban.

De nem mulasztotta el azt sem, hogy kíméletlenül, lelkiismeret-furdalás nélkül kifossza az országot e másfél éves sétája folyamán ... Hány millió aranyfrankot küldött a direktóriumnak, s ezt az aranyat mennyi olasz műremek követte! Az általános fosztogatás során saját

magáról sem feledkezett meg: az itáliai hadjáratból mint dúsgazdag ember tért haza. Azt is tudta, hogy akármilyen gyávák is az olaszok, vajmi kevés okuk van arra, hogy szívükbe fogadják a franciákat (akiknek a hadseregét a saját zsebükből tartották fenn), s előbb-utóbb e gyáva olaszok türelmének is vége fog szakadni. Tehát kívánságainak teljesítése érdekében állandóan katonai rémuralommal fenyegetőzött.

Bonaparte szívesen maradt volna még a meghódított országban, de a direktórium Campoformio után szívélyesen bár, de igen határozottan követelte tőle, hogy térjen vissza Párizsba; egyúttal közölték vele, hogy kinevezték az Anglia elleni hadsereg főparancsnokává.

Bonaparte már rég sejtette, hogy a direktóriumi tagok egyre inkább félnek tőle. „Irigykednek rám. tudom, akármennyi tömjént füstölnek is az orrom alá; de engem ugyan nem csapnak be. Azért neveztek ki oly sietve az Anglia elleni hadsereg főparancsnokának, mert már alig várják, hogy kitegyem a lábamat Itáliából, ahol már nem tábornok, hanem valóságos fejedelem vagyok" - jelentette ki egy bizalmas beszélgetés folyamán.

1797. december 7-én érkezett vissza Párizsba. December 10-én a direktórium ünnepélyesen fogadta a Luxembourg-palotában. Beláthatatlan tömeg gyűlt össze a palota körül. Bonapartét megérkezésekor viharos éljenzés, üdvrivalgás, taps fogadta. Barras-nak és a direktórium többi tagjának, s Talleyrand-nak, a ravasz, minden hájjal megkent, mindenkinél élesebb szemű külügyminiszternek a szónoklatát, valamint a lobogó lelkesedést, a téren összegyűlt tömeg szűnni nem akaró üdvözlő kiáltozásait a 28 éves tábornok hideg nyugalommal fogadta, úgy, mint ami természetszerűleg kijár neki. Bonaparte nem sokra becsülte a tömeg lelkesedését.

- Ugyanígy tolonganának körülöttem, ha történetesen a vérpadra vinnének - jelentette ki az ünnepélyes fogadtatás után (természetesen nem a nyilvánosság előtt).

Alighogy visszaérkezett Párizsba, máris újabb, nagyobb háború tervét terjesztette a direktórium elé; mint az Anglia elleni hadjárat vezetésével megbízott hadseregfőparancsnok, úgy látta, hogy van

egy pont, ahonnan az angolokat nagyobb sikerrel lehet megtámadni, mint a La Manche-csatornában, ahol az angol flotta állandóan sakkban tarthatja a francia hajóhadat. Az volt a terve, hogy meghódítja Egyiptomot, s keleten veti meg annak a hadjáratnak az alapját, amelyet majd Indiában indít az angolok ellen.

- Megbolondult ez az ember? - kérdezgették Európában, amikor 1798 nyarán Bonaparte befejezett tény elé állította a világot (tervét, valamint a direktórium ellenőrző munkálatait mindaddig a legnagyobb titokban tartották).

Amit azonban a legtöbb úgynevezett józan ember képtelen kalandnak minősített, az valójában szerves összefüggésben volt nemcsak a forradalom utáni francia iparos és kereskedő polgárság határozott törekvéseivel, hanem már a háború előtti kereskedővilág legrégibb vágyaival is.

3. fejezet

EGYIPTOM MEGHÓDÍTÁSA ÉS A SZÍRIAI HADJÁRAT

(1798-1799)

Az egyiptomi hadjáratnak - Bonaparte második nagy háborújának - megkülönböztetett jelentősége van a napóleoni történelemben, de különleges helyzetet foglal el a francia gyarmati hódítások történetében is.

Marseille s egész Dél-Franciaország kereskedőinek már hosszabb ideje gondosan kiépített, előnyös ipari és kereskedelmi összeköttetései voltak a Levantéval, vagyis a Balkán-félsziget partvidékével, Szíriával, Egyiptommal, a Földközi-terger keleti szigetvilágával s az égei-tengeri szigetekkel. A francia polgárságnak ezek a rétegei minden tőlük telhetőt elkövettek, hogy megerősítsék Franciaország politikai helyzetét e jövedelmező, de szerfölött bizonytalan közbiztonságú területeken, ahol a kereskedelemhez állandó fegyveres védelemre és támogatásra volt szükség.

A XVIII. század vége felé egyre több csábító útleírás jelent meg

Szíria és Egyiptom természeti kincseiről. Gyarmatosítani, iparosítani kellene ezeket a területeket, állapították meg a francia tőkések, s ennek megfelelően a francia politika nem vette le többé a szemét e két országról, amelyek a konstantinápolyi szultán, akkori nevén a Magas Porta államfensége alá tartoztak, de amelyeket Törökország vajmi gondatlanul istápolt. A francia vezető körök egyébként is régen szemet vetettek már a Földközi-tenger és a Vörös-tenger között fekvő Egyiptomra, ahonnan könnyűszerrel fel lehetett volna venni a küzdelmet az indiai és az indonéziai politikai és kereskedelmi vetélytársakkal. Annak idején már Leibniz, a híres német filozófus külön beadványban figyelmeztette XIV. Lajost azokra az előnyökre, amelyek Egyiptom elfoglalásával járnának s emellett még alaposan meg is gyöngítenék a németalföldiek keleti gyarmatbirodalmát. A XVIII. század vége felé azonban már nem a németalföldiek, hanem az angolok Francia-ország első számú ellenségei, amiből világosan következik, hogy a francia politika vezetői egyáltalán nem tartották bolondnak Bonapartét, amikor felajánlotta, hogy meghódítja Egyiptomot, s a legkevésbé sem csodálkoztak azon, hogy Talleyrand, a higgadt, óvatos és örökké kétkedő külügyminiszter teljes erővel támogatta a tábornok tervét.

Bonaparte már Velence birtokbavétele előtt meghagyta egyik tábornokának, hogy foglalja el a jón-tengeri szigeteket, s ezt a hódítását már akkor is úgy indokolta, mint Egyiptom meghódításának bevezető lépését. Egyébként más, cáfolhatatlan adataink is vannak arra nézve, hogy Bonapartét már itáliai hadjárata idején is foglalkoztatta nagy terve, Egyiptom meghódítása. 1797 augusztusában főhadiszállásáról a következő levelet küldte Párizsba:

„Már nincs messze az idő, amikor tudatára fogunk jutni annak, hogy Angliában csak úgy szállhatunk partra, ha előbb meghódítjuk Egyiptomot."

A hosszú itáliai hadjárat alatt is rengeteget olvasott. Tudomásunk van arról, hogy meghozatta és elolvasta Volley Egyiptomról írt könyvét és több más egyiptomi beszámolót. A jón-tengeri szigetek meghódítása után azt írta a direktóriumnak, hogy inkább lemond valamennyi meghódított olasz területről, ha szükség van rá, semhogy feladja a jón-tengeri szigeteket. S ugyanakkor, tehát még

az Ausztriával való végleges békekötés előtt, azt ajánlotta a direktóriumnak, hogy szállják meg Málta szigetét.

Mindezekre a sziget-támaszpontokra csak azért volt szüksége, hogy előkészíthesse Egyiptom későbbi elözönlését.

Campoformio után a francia-osztrák viszony valamelyest nyugvópontra jutott, s Anglia lett a fő ellenfél. Bonaparte minden tőle telhetőt elkövetett, hogy a direktóriumtól megkapja az Egyiptom meghódításához szükséges hajóhadat és hadsereget. Kelet mindig vonzotta, s életének ebben a szakaszában képzelete jóval többet foglalkozott Nagy Sándorral, mint akár Caesarral, akár Nagy Károllyal vagy a világtörténelem bármelyik más hősével.
Néhány hónap múlva, amikor már Egyiptom sivatagjait járta, Bonaparte - félig tréfásan, félig komolyan - azon sopánkodott útitársainak, hogy későn jött a világra: már nem nyilváníttathatja magát istenné vagy isten fiává, ahogy Nagy Sándor, Egyiptom másik meghódítója tette. S teljes komolysággal hozzáfűzte még, hogy Európa kicsiny, s igazi nagy tetteket tulajdonképpen csak keleten lehet véghez vinni.

Bonaparténak ezek a hajlamai - későbbi politikai pályafutásának szempontjából is - szerencsésen egyeztek a pillanat követelményeivel. Már azon a bizonyos ébren átvirrasztott itáliai éjszakán, amikor elhatározta, hogy nem a kis „ügyvédecskék" számára fogja meghódítani a világot, elindult a legfőbb hatalom felé vezető úton.

- Én már nem tudok engedelmeskedni! - jelentette ki nyíltan vezérkara előtt az osztrák béketárgyalások idején, célozva a Párizsból egyre-másra érkező bosszantó utasításokra. Ám 1797-98 telén, de még 1798 tavaszán sem lehetett végezni a direktóriummal, a gyümölcs még nem érett meg. S ha Napóleon többé már nem is tudott engedelmeskedni, de azt a képességét, hogy kivárja az alkalmas pillanatot, még nem vesztette el.

A direktórium még nem kompromittálta magát eléggé, s Bonaparte még nem érte el, hogy félistenként ünnepelje az egész hadsereg, bár itáliai hadosztályaiban már akkor vakon megbízhatott. Amíg porondra nem léphetett, a várakozási időt nyilván úgy használhatta fel a legjobban, hogy új hódításokra, új hőstettekre indult a fáraók,

a piramisok birodalmába, követve Nagy Sándor útját, s a Vörös-tenger partjáról nézett farkasszemet a gyűlölt Anglia indiai gyarmataival.

Talleyrand segítsége éppen kapóra jött neki. Talleyrand-nak ugyan nyilván nem voltak „meggyőződései", de abban nem kételkedett, hogy Egyiptomból gazdag, virágzó francia gyarmatot lehetne teremteni, amely gazdaságilag számtalan előnyt jelentene Franciaországnak. Talleyrand a francia akadémián már akkor felolvasást tartott erről a kérdésről, még mielőtt megismerhette volna Bonaparte terveit. Ez az arisztokrata, aki merő karrierizmusból csatlakozott a forradalmár polgársághoz, ezúttal szócsöve lett az egész francia kereskedelemnek, amelynek különösképpen érdeke volt, hogy az országnak kapcsolatai legyenek a kelettel. Vegyük ehhez, hogy a külügyminiszter tévedhetetlen éleslátásával mindenki másnál korábban felismerte Bonapartéban az ország jövendőbeli urát és a francia forradalom biztos kezű megfojtóját, s ennélfogva minden tőle telhetőt elkövetett, hogy lekötelezze a fiatal tábornokot.

Bonapartének és Talleyrand-nak egyébként nem sok fáradságába került, hogy meggyőzze a direktóriumot e távoli és veszélyes vállalkozás célszerűségéről, és megszavaztassa a hadjárathoz szükséges pénzt, katonaságot és flottát. Egyrészt - s nyilván ez volt a fontosabb szempont - a direktórium a fent kifejtett általános gazdasági és különleges stratégiai-politikai indokoknál fogva már maga is felismerte Egyiptom meghódításának hasznát és jelentőségét, másrészt - s ez volt a jóval kevésbé fontos szempont -a direktóriumi tagok közül többen is, köztük például Barras, úgy vélték, hogy e távoli és veszélyes kalandot éppen távoli és veszélyes jellege ajánlja... Bonaparte váratlan, félelmetes népszerűsége már jó ideje aggasztotta őket, s hogy a tábornok „már nem tud engedelmeskedni", azt ők tudták a legjobban; hiszen Bonaparte merőben a maga feje szerint kötötte meg a campoformiói békét, ügyet sem vetve a direktórium utasításaira és kívánságaira. Az 1797. december 10-i nagy ünnepségek alkalmával sem viselkedett úgy, mint egy fiatal katona, aki megindult hálával fogadja a haza dicséretét, hanem mint egy régi római császár, akit győztes hadjárata után térden állva ünnepelt a talpnyaló szenátus. Megindultság nélkül, szótlanul, szinte mogorván fogadta az

ünnepeltetést, mint valami járandóságot. Egyszóval, nyugtalanító ember volt! Menjen csak Egyiptomba! Ha visszatér - úgy is jó, ha pedig nem tér vissza - nos, Barras és társai ezt a csapást is el fogják viselni.

1798. március 5-én eldőlt a kérdés. A direktórium az egyiptomi hadsereg főparancsnokságát Bonaparte tábornokra bízta. Napóleon azonnal megkezdte az expedíció előkészítését, felülvizsgálta a hajókat, maga szemelte ki, kiket fog magával vinni. Most még inkább, mint az itáliai hadjárat kezdetén, a fiatal tábornok úgy készítette elő a hatalmas, bonyolult vállalkozást, hogy maga gondoskodott a legkisebb részletekről is, anélkül azonban, hogy akár csak egy pillanatra is elvesztette volna áttekintését a helyzetről. Nem veszett el az aprólékos részletek között; szemmel tartotta az egész erdőt, de közben látta az erdőnek minden fáját, a fának úgyszólván valamennyi ágát-bogát is.

Személyesen ellenőrizte a hajóhadat meg a kikötőben folyó munkálatokat - s közben figyelemmel kísérte a világpolitika legfinomabb rezzenéseit is. Szorgalmasan gyűjtötte a híreket Nelson angol hajóhadának mozdulatairól; az angolok akkoriban éppen a francia part közelében cirkáltak, s meghiúsíthatták Napóleon átkelését. Az egyiptomi expedíciós hadtest számára úgyszólván egyenként válogatta ki a katonákat, nagyobbrészt természetesen azok közül, akik már Itáliába is elkísérték. Rengeteg embert személyesen is ismert; félelmetes emlékezetéről csodákat regélt a környezete. Tudta pontosan, hogy X. katona bátor és szívós, de részeges, hogy Y. értelmes és pontos, de gyorsan elfárad, mert sérve van. Nemcsak a tábornokait, hanem az őrmestereit és közkatonáit is meg tudta válogatni. Az egyiptomi hadjáratban, amelyet az afrikai nap perzselő hevében, 50 fokos hőségben kell lebonyolítani, az árnyéktalan, homokos és vízben szűkölködő sivatagban különösképpen nagy szüksége lesz kitartó, ellenálló emberanyagra.

1798. május 19-én végül a hadsereg hajóra szállt, s a flotta kifutott Toulonból. Körülbelül 350 kisebb-nagyobb hajó és dereglye szállította a 30 000 embert és a tüzérségi felszerelést. A Földközi-tengeren úgy kellett átkelniük, hogy elkerüljék Nelson hajóhadát, amely - ha találkoznak - nagyon gyorsan végezhet

Bonaparte csapatszállító flottájával.

Egész Európa tudta, hogy Franciaország tengeri vállalkozásra készül. Anglia arról is tudomást szerzett, hogy a dél-franciaországi kikötőkben lázas munka folyik, hogy szüntelen áramban érkeznek a katonák, s az expedíció parancsnokává Bonaparte tábornokot nevezték ki, ami minden kétséget kizáróan arra mutatott, hogy a franciák fontos eseményre készülődnek. De ki ellen irányul az expedíció? Bonaparte ügynökei azt a hírt terjesztették, hogy a hajóhad átkelt a gibraltári szoroson, megkerüli Spanyolországot, és Írországban száll partra. Az álhír Nelsonhoz is eljutott, és meg is tévesztette őt; Gibraltár közelében várt Napóleonra, aki ezalatt éppen ellenkező irányban, kelet felé, Málta irányában hajózott.

A Máltai Lovagrend a XVI. század óta uralkodott a szigeten. Amikor Bonaparte tábornok partra szállt, feltétlen megadást követelt, s a lovagrend át is adta neki a szigetet, melyet a tábornok nyomban bekebelezett a francia köztársaságba. Néhány napi pihenő után a hajóhad újra kifutott, ezúttal egyenesen Egyiptom felé. Málta félúton feküdt, Bonaparte június 10-én érkezett a szigetre és 19-én már újra elindult. A kedvező szél segítségével június 30-án érte el az egyiptomi partot. Bonaparte Alexandria közelében vonta össze hajóit és azonnal megkezdte a partraszállást. Veszélyes helyzet volt: Alexandriában Bonaparte megtudta, hogy megérkezése előtt 48 órával az angol hajóhad a kikötőben járt, s érdeklődtek, hogy nem látták-e Bonapartét (akinek Egyiptomban természetesen hírét sem hallották). Málta francia megszállásának hírére Nelson ugyanis megértette, hogy Bonaparte túljárt az eszén, s ezért teljes sebességgel nagy sietve Egyiptomba hajózott, hogy megakadályozza a franciák partraszállását, s lehetőleg még a nyílt tengeren érje az ellenséget. Csakhogy éppen ez a sietség s az angol hajók nagy sebessége lett a veszte. Jól számított, Bonaparte valóban Egyiptomba hajózott, de Nelson előbb ért Alexandriába, mint a franciák, s amikor kérdezősködésére megtudta, hogy Bonapartének hírét sem hallották az afrikai partok mentén, hajóhadát nyomban Konstantinápoly felé irányította. Azt gondolta, ha Napóleonék nincsenek Egyiptomban, akkor csakis Törökország ellen indulhattak, s ebben az esetben, ha üldözésükre indul, könnyen elvághatja visszavonulásuk útját.

A francia sereget a véletlen és Nelson sorozatos tévedései mentették meg. Bonaparte azonban tudta, hogy Nelson bármely percben visszatérhet, a partraszállást tehát a lehető leggyorsabban el kellett végeznie. Július 2-án éjfél után 1 órakor az egész hadsereg egyiptomi földön állt.

Bonaparte ismét elemében volt; most már semmitől sem félt. A hadsereg egy Marabu nevű kis halászfaluban szállt partra, néhány kilométernyire Alexandriától. Bonaparte azonnal elindította csapatait a város ellen.

Egyiptom névleg török tartomány volt, valójában azonban a mamelukok jól felfegyverzett lovashadának feudális elemei és ezeknek vezetői uralkodtak az országban. A mameluk bejek kezén voltak Egyiptom legjobb termőföldjei, s bár a feudális arisztokrácia hűbérurának ismerte el a konstantinápolyi szultánt és adót is fizetett neki, valójában teljesen a maga ura volt.

A népesség - az arabok - részben kereskedelemmel foglalkoztak (tehetős, sőt igen gazdag kereskedők is voltak köztük), más részük kézműipart űzött, a karavánforgalmat bonyolította le, földet művelt. A népesség legszegényebb rétegét az ország őslakossága, a koptok alkották, akik leírhatatlan nyomorban tengették életüket. (Fellahoknak, parasztoknak nevezték őket, ugyanúgy, mint az arab eredetű, elszegényedett földműveseket, akik jobbára napszámosként és tevehajcsárként keresték kenyerüket, némelyikük pedig vándor kereskedőként járta az országot.)

Jóllehet Egyiptom a szultán fennhatósága alá tartozott, s Bonaparte azért kelt át a Földközi-tengeren, hogy az országot meghódítsa, egész hadjárata folyamán azt a látszatot igyekezett kelteni, hogy nem visel háborút a török szultán ellen, hanem épp ellenkezőleg, a legtisztább baráti érzelmeket táplálja irányában. Azért hajózott Egyiptomba, állította, hogy felszabadítsa az arabokat (a koptokról nem esett szó) a mameluk bejek igája alól, akik vérszopó kegyetlenségükkel és kíméletlen adóikkal agyonsanyargatták a népet. Alig vonult be azonban néhány órai lövöldözés után Alexandriába, amely már akkor nagy és gazdag város volt, nyomban nekilátott - továbbra is fenntartva a mamelukok elleni harc ürügyét - a végleges francia megszállás megszervezéséhez. A néptől, amelyet „felszabadított”, teljes, feltétel nélküli meghunyászkodást követelt, s

engedetlenség esetére súlyos megtorló intézkedéseket helyezett kilátásba, bár egyúttal minden tőle telhetőt elkövetett, hogy meggyőzze az arabokat a Korán és a mohamedán vallás iránti mély tiszteletéről és rokonszenvéről.

Néhány napi alexandriai tartózkodás után csapataival nekivágott a sivatagnak. A katonák sokat szenvedtek a vízhiány miatt. A falvak megriadt lakossága elhagyta házait, s mindenütt beszennyezte, megmérgezte a kutakat. A mamelukok is meghátráltak a francia sereg elől, csak itt-ott támadták meg lesből, váratlanul, majd kitűnő lovaikon visszanyargaltak a járhatatlan sivatagba.

1798. július 20-án a piramisok mellett Bonapartének végre sikerült harcra kényszerítenie a mamelukok fő erejét.

- Katonák! Negyven évszázad tekint le rátok e piramisok csúcsáról! - kiáltotta Napóleon katonái felé az ütközet megkezdése előtt.

Az összecsapás Embabeh falva és a piramisok között zajlott le. A mamelukok súlyos vereséget szenvedtek, elvesztették tüzérségük nagyobb részét, s negyven ágyú és több ezer holttest hátrahagyásával elmenekültek.

Bonaparte nyomban bevonult Kairóba, a másik nagy egyiptomi városba. A megfélemlített lakosság néma csendben fogadta a hódítót; az emberek nemcsak hogy nem ismerték Bonapartét, de a város elfoglalása után sem értették meg, hogy ki tulajdonképpen ez az ember, minek jött Egyiptomba és vajon ki ellen visel háborút?

Az Alexandriánál is gazdagabb Kairóban Bonaparte rengeteg élelmiszert harácsolt. A fáradságos menetelések után a hadsereg végre kipihenhette magát, bár a hódítókra fölöttébb idegesítően hatott a nép halálos rémülete. Bonaparte tábornok - hogy az ijedező embereket lecsillapítsa - arab nyelvű kiáltványt intézett az ország lakosságához, mivel azonban ezzel egyidőben büntető rendszabályként kifosztotta és felgyújtotta a Kairóval szomszédos Alkam falut, ahol állítólag néhány katonáját meggyilkolták, az arabok rémülete még jobban fokozódott.

A kegyetlen megtorlásnak ezt a politikáját - falvak és városok kifosztását, felgyújtását, lakosságuk lemészárlását, 24 és 48

órás szabad harácsolást stb. - Napóleon nemcsak Itáliában és Egyiptomban követte, hanem későbbi hadjáratai során is. Ezzel bizonyította be csapatainak, hogy vezérük irtózatos büntetéssel sújt mindenkit, aki kezet mer emelni egy francia katonára.

Kairóban Bonaparte nyomban nekilátott a közigazgatás megszervezésének. A részletek ismertetésére e helyütt nincs módunk; csak a főbb vonásokat emeljük ki. A központi hatalmat minden városban és minden faluban a francia helyőrség parancsnoka gyakorolta,- a katonai parancsnokot úgynevezett tanácsadó „diván" támogatta munkájában. A díván a parancsnok által kinevezett előkelőségekből állt. Szigorú rendelet gondoskodott arról, hogy a megszállók tiszteletben tartsák a mohamedán vallást. A papság jogait sérthetetlennek, a mecseteket érinthetetlennek nyilvánították. Kairóban a francia főparancsnok vezetése alatt ugyancsak nagy tanácsadó testületet létesítettek, amelybe nemcsak Kairó, hanem a vidék is elküldte képviselőit. A különféle adókat rendszerbe foglalták, s a természetbeni szolgáltatásokat úgy szabták meg, hogy az ország maga láthassa el a megszálló hadsereget. A parancsnokok és a dívánok mindenütt megszervezték az igazságszolgáltatást és a rendőrséget; védelmezték a kereskedelmet és a tulajdont. Ezzel szemben Bonaparte eltörölte a mamelukbejek által kivetett súlyos földadókat, s a francia kincstár javára elkobozta azoknak a lázadóknak a földjeit, akik az ország déli részeibe húzódtak és onnan folytatták a háborút.

Akárcsak Itáliában, Bonaparte Egyiptomban is igyekezett megdönteni a feudális rendszert. Ennek előnyei nyilvánvalóak voltak; az arab kereskedő polgárságra és az arab földbirtokosokra támaszkodva könnyebben harcolhatott a fegyveresen ellenálló feudális mamelukok ellen. Az persze eszébe sem jutott, hogy az arab polgárság által kizsákmányolt fellahokat is megvédje.

Mint látjuk, minden intézkedése arra szolgált, hogy megerősítse az abszolút katonai diktatúra alapját, saját kezében összpontosítsa a hatalmat, s megteremtse a polgári társadalom szervezetét. A mohamedánok iránt tanúsított vallási türelme és a Korán tisztelete, amelyet nem győzött hangoztatni, olyannyira forradalmi újítás volt, hogy pl. 1807 tavaszán a „szent" orosz szinódus ezzel igyekezett bebizonyítani, hogy Napóleon az antikrisztus „előfutárja"; több

alkalommal is utalt Bonaparténak Egyiptomban tanúsított magatartására (a mohamedán vallás védelmére stb.), mint olyan tényre, amely megfellebbezhetetlenül bizonyítja a szinódus tételének igazát.

Miután így elvégezte a meghódított ország politikai rendszerének felépítését, Bonaparte megkezdte előkészületeit a soron következő hadjáratra, Szíria elfoglalására. A Franciaországból magával hozott tudósokat Egyiptomban hagyta. Bonaparte általában nem tisztelte különösebben tudós kortársainak zseniális felfedezéseit, inkább csak azt nézte, milyen gyakorlati haszon származik valamilyen felfedezésből. Az „emberi haladás" fogalmát már régen kidobta szótárából, de felismerte, milyen hatalmas haszon származhat abból, ha egy tudóst a katonai, politikai vagy gazdasági szükségszerűség által életrehívott feladat megoldására irányítanak. Természetes tehát, hogy az expedícióját kísérő tudós társasággal is a legnagyobb rokonszenvvel és tisztelettel bánt. Ismerjük azt a híres parancsát, amelyet a mamelukokkal való egyik összetűzése alkalmával bocsátott ki: „A szamarakat és a tudósokat a középre!" E rendelkezésnek természetesen nem volt semmi más célja, csak az, hogy Napóleon a nélkülözhetetlen teherhordó állatokkal együtt a tudós urakat is biztonságba akarta helyezni; s hogy ez a két szó egymás szomszédságába került, az merőben a tábornok közismert szűkszavúságának és a katonai parancsok elengedhetetlen tömörségének tudható be. Megállapíthatjuk, hogy Bonaparte hadjárata mérföldkő az egyiptológia történetében. Bátran állítható, hogy Napóleon tudósai tárták fel elsőként az emberi civilizációnak ezt az ősrégi birodalmát.

Bonaparte már a szíriai hadjárat előtt is több alkalommal meggyőződhetett arról, hogy az arabok egyáltalán nincsenek elragadtatva „a mamelukok uralma alóli felszabadítástól", amelyet a francia hódító nem győzött hangoztatni kiáltványaiban. A francia hadseregnek ugyan elegendő élelme volt a rekvirálások és az adórendszer hibátlan megszervezése révén, de készpénzre nemigen tudott szert tenni. Napóleon tehát más eszközökhöz folyamodott.

Kiéber tábornok, akit Bonaparte Alexandria főkormányzójának nevezett ki, felségárulás vádjával, de minden bizonyíték

nélkül letartóztatta a város egykori sejkjét, a dúsgazdag Szidi Mohamed El-Koraimot. Fegyveres őrizettel Kairóba küldték, ahol közölték vele, hogy életének csak 300 000 frank váltságdíj ellenében kegyelmeznek meg. El-Koraim igazi keleti fanatizmussal fogadta a sorsnak ezt a csapását. „Ha úgy rendeltetett, hogy most meg kell halnom, akkor amúgy sem menthet meg semmi, tehát hiába adnám oda piasztereimet, ha pedig a sors nem akarja halálomat, akkor minek adjam oda?" - mondotta. Bonaparte a fejét vétette, s a véres koponyát körülhordatta Kairó utcáin, a következő szöveggel: „Így büntetünk meg minden árulót és hitszegőt!" A kivégzett sejk pénze jól el volt rejtve, s a franciák nem is találták meg. Ezzel szemben a megfélemlített arabok kinyitották pénztárcájukat, s Bonaparte El-Koraim kivégzése után a legrövidebb idő alatt mintegy négymillió aranyfrankot szedett be a halálra rémült kereskedőktől. A pénzt a hadsereg kincstára zsebelte be. Ezek után elképzelhető, hogy a szegényebb néprétegekkel sem bántak valami kesztyűs kézzel.

1798 október vége felé Kairóban zendülés tört ki. A megszálló hadsereg több katonáját megtámadták és megölték a nyílt utcán. A lázadók három napig megszállva tartották a város több kerületét, s elkeseredetten védekeztek a franciák ellen. Véres, könyörtelen megtorlás követte ezt a sikertelen kísérletet. Százával gyilkolták le a felkelő arabokat és fellahokat, majd a zendülés leverése után még hosszú ideig naponta több tucatnyi embert végeztek ki a szigorú bírák.

A kairói felkelésnek néhány szomszédos faluban is visszhangja támadt. Bonaparte - mihelyt eljutott hozzá az újabb zendülés híre - Croisier-t, szárnysegédjét küldte a helyszínre. Katonáival körülvétette az egyik falut, a férfiakat az utolsó szálig lemészároltatta, a nőket és a gyerekeket pedig Kairóba vitette - s a falut felgyújtatta. A gyalogosan elhurcolt asszonyok és gyerekek közül útközben többen meghaltak. Kairó főterén néhány órával a lázadás leverése után zsákokkal megrakott szamarak jelentek meg; amikor a zsákokat kinyitották, véres fejek - a kivégzett lázadóké - hullottak ki belőlük. A jelenet szemtanúi percek alatt szétvitték a hírt. A lakosságon halálos rettegés és vakrémület vett erőt a páratlan kegyetlenséggel végrehajtott megtorlás nyomán.

Bonapartének két rendkívül nagy veszéllyel kellett számolnia. Nelson admirális körülbelül egy hónappal a francia csapatok egyiptomi partraszállása után, Abukir mellett rátalált a francia hajóhadra. Nelson a hajókat megtámadta és szétverte. Brueys, **a** francia tengernagy is elesett az ütközetben. Az Egyiptomban hadakozó csapatok tehát, valószínűleg hosszabb időre el voltak vágva Franciaországtól. Másrészt a török kormány elhatározta: nem tűri tovább azt a Bonaparte terjesztette hazugságot, amely szerint nem áll hadilábon a Magas Portával, hanem csak a mamelukok megfenyítésére vonult hadba, hogy megbüntesse őket a francia kereskedőkön elkövetett sérelmekért és az arabok elnyomásáért.

Így aztán erős török seregek indultak útnak Szíria felé. Bonaparte is elindította csapatait. Egyiptomban azért volt kénytelen olyan páratlan kegyetlenséggel gondoskodni a rend fenntartásáról, hogy az elkövetkező új hadjárat során minden eshetőségre készen, biztosítsa a visszavonulás útját.

A szíriai hadjárat - főképpen a víz teljes hiánya miatt - kegyetlenül fáradságosnak bizonyult. Elsőnek El-Aris adta meg magát Bonapartének, s példáját csakhamar követte az útjába eső többi város is. A tábornok csapataival átkelt a szuezi szoroson, és 1799. március 4-én megkezdte Jaffa ostromát. A város nem adta meg magát, Bonaparte tehát elrendelte, közöljék a lakossággal, hogy amennyiben a várost rohammal kénytelen bevenni, nem ejt foglyot, hanem a város egész lakosságát kivégezteti. Jaffa még erre a felszólításra sem adta meg magát. Március 6-án a franciák rohamra indultak. Betörtek a városba, s ott mindenkit legyilkoltak, aki az útjukba akadt; Bonaparte ezenfelül szabad harácsolást engedélyezett a házakban és az üzletekben.

Mire a vérszomjas hordák beteltek a rablással és a gyilkolással, jelentés érkezett Bonaparte tábornokhoz, hogy 4000 török teljes felszereléssel bevette magát egy fallal körülvett, zárt udvarba. Az őket megadásra felszólító francia tiszteknek azt felelték, hogy csak abban az esetben teszik le a fegyvert, ha megkegyelmeznek nekik, különben az utolsó csepp vérig küzdeni fognak. A francia tisztek megígérték nekik, hogy életben hagyják őket, mire a törökök kivonultak az erődítményből, s átadták fegyvereiket. Bonapartét

nagyon felbosszantotta a hír.

- Hogy lehet a törököknek ilyen ígéreteket tenni? - kiáltotta ingerülten. - Most mihez kezdjek velük? Mivel élelmezzem őket?

Hajója nem volt, amellyel Jaffából Egyiptomba szállíthatta volna a foglyokat, annyi katonát pedig nem akart elvenni a hadseregtől, amennyire szükség lett volna ahhoz, hogy 4000 erőteljes foglyot a sivatagon át Szíriából Egyiptomba - Alexandriába vagy Kairóba kísértethessen.

Napóleon kegyetlen elhatározása hosszas megfontolás után érlelődött meg. Három napig habozott, de negyednapra parancsot adott, hogy végezzék ki a 4000 foglyot. A törököket a folyó partjára vitték, ahol az utolsó szál emberig lelőtték őket. Nyomban ezután Bonaparte elindult Acre, vagy ahogy a franciák nevezték, Saint-Jean-d'Acre felé. Napóleonnak nem volt vesztegetni való ideje. A pestis már sarkában volt, a csapatok nem maradhattak Jaffában, ahol minden házban, lakásban, utcán, kertben, gyümölcsösben, veteményesben tucatjával hevertek a legyilkoltak oszladozó holttestei.

Acre ostroma pontosan két hónapig tartott, de Bonaparte mégsem birt a várossal. Nem voltak ostromágyúi. Acrét az angol Smith Sidney védelmezte, s a tenger felől az angolok látták el élelemmel és fegyverrel az erős török helyőrséget. 1799. május 20-án abba kellett hagyni az ostromot, amelynek során a franciák 3000 embert vesztettek, igaz az ostromlottak még ennél is többet. Bonaparte visszafordult Egyiptomba.

Meg kell jegyeznünk, hogy Napóleon élete végéig különös jelentőséget tulajdonított az acrei balsikernek. Acre volt kelet felé a legtávolabbi pont, ameddig eljutott. Bonaparte úgy látta, hogy hosszabb ideig kell Egyiptomban vesztegelnie, s ezért meghagyta mérnökeinek, hogy kutassák fel a régi Szuezi-csatorna betemetődött medrét, s készüljenek fel a munka folytatására. Arról is tudunk, hogy levelet küldött a dél-indiai Majszur szultánjának, aki éppen akkor harcban állt az angolokkal. Napóleon kilátásba helyezte segítségét, sőt, már a perzsa sahhal létesítendő szövetség terveit is kidolgozta. De Acre ellenállása, s főképpen az a körülmény, hogy képtelen volt a tervezett, szerfölött hosszú és

veszélyes hátsó összeköttetési vonalak megteremtésére, valamint a visszavonulás útját szegélyező szíriai falvakból érkező nyugtalanító hírek örökre véget vetettek szíriai álmainak.

A visszatérés jóval fáradságosabb és kínosabb volt még a behatolásnál is. A sereg május végén indult vissza Egyiptomba, júniusban pedig már tűrhetetlen forróság uralkodik azon a vidéken. Bonaparte egyhuzamban tette meg az utat, csak ott állt meg rövidebb-hosszabb időre, ahol egy-egy lázadó sziriai falut kellett jobb belátásra bírni. A megtorlást, szokásához híven, példátlan kegyetlenséggel hajtotta végre.

Említésre méltó, hogy e gyötrelmes visszavonulás során Bonaparte megosztotta katonáival az út minden fáradalmát, sem önmagát, sem tábornokait nem kímélte. A pestis egyre vadabbul pusztított. A fertőzötteket a visszavonuló sereg sorsukra bízta, de sebesültjeit és egyéb betegeit magával vitte. Bonaparte elrendelte, hogy mindenki gyalog járjon, a lovakat, kocsikat a betegek és a sebesültek számára kellett fenntartani. Amikor a rendelet kiadása után főlovászmestere abban a meggyőződésben, hogy a főparancsnokkal kivételeznie kell, megkérdezte Bonapartétól, hogy melyik lovát kívánja megtartani, a tábornok oly vad dühre gerjedt,- hogy ostorral végigvágott a főlovászmester arcán.

- Mindenki gyalog megy! - üvöltötte. - Magam is legelöl! Nem értette a parancsot? Hordja el magát!

Napóleon ezekkel a gesztusokkal megszerettette magát katonáival. Ezzel a viselkedéssel és nem győzelmeivel meg hódításaival öregbítette tekintélyét. Katonái késő öregségükre sem feledkeztek el erről az önként vállalt sorsközösségről. Bonaparte ilyen esetekben sohasem habozott, bár azok közül, akik akkoriban mellette tartózkodtak, senki sem tudta volna megmondani, hogy vezérüknek ezekben a gesztusaiban mennyi volt az őszinteség, mennyi a virtus és mennyi a számítás. Valószínű, hogy az egyikből és a másikból is volt benne valamennyi, mint általában minden nagy színészben. Napóleon színésznek is jelentős volt, jóllehet pályafutása kezdetén, Toulonban, Itáliában és Egyiptomban környezetéből ezt kevesen, csak a legélesebb szeműek vették észre. De ilyen éles szemű megfigyelő nem sok akadt abban az időben Napóleon közvetlen környezetében.

1799. június 14-én Bonaparte csapataival együtt visszaérkezett Kairóba. De a hadsereg főparancsnoka nem tartózkodott sokáig a meghódított országban.

Rövid ideje tartózkodott Kairóban, még ki sem pihente a visszavonulás fáradalmait, amikor híre jött, hogy Abukirnál, ott, ahol egy évvel korábban Nelson szétverte a francia hajóhadat, nagy török hadsereg szállt partra, hogy felszabadítsa Egyiptomot a francia járom alól. Bonaparte csapataival azonnal elhagyta Kairót, és elindult észak felé, a Nílus-delta irányában. Július 25-én megtámadta és tönkreverte a törököket, akiknek 15 000 emberük, majdnem az egész hadseregük holtan maradt a csatatéren. Napóleon parancsot adott, hogy foglyokat nem szabad ejteni - és így is történt. „Ez a csata - írta diadalmasan Napóleon -a legszebbek egyike volt, melyet valaha is láttam: a partra szállott ellenséges hadseregnek egyetlen katonája sem maradt.”

A francia hódítás Egyiptomban hosszú időre biztosítottnak látszott. A török hadsereg maradékát az angol hajók elszállították; a tengeren továbbra is az angolok voltak túlsúlyban, de Egyiptomot Bonaparte szilárdan tartotta.

S ekkor olyasvalami történt, amire senki sem számított. Bonaparte, akinek hónapok óta semmilyen összeköttetése sem volt Európával, néhány véletlenül kezébe került hírlap révén egész sor elképesztő újdonságról értesült. Megtudta, hogy mialatt ő Egyiptomban harcolt, Ausztria, Anglia, Oroszország és Nápoly újra hadat üzent Franciaországnak. Megtudta, hogy Szuvorov Itáliában legyőzte a franciákat, feloszlatta a Cisalpin Köztársaságot, s már az alpesi átjárókról fenyegeti Franciaországot. Megtudta, hogy magában az országban teljes fejetlenség uralkodik, rablóbandák garázdálkodnak, belviszályok dúlnak, s a gyengekezű, határozatlan direktóriumot a többség gyűlöli.

- Gazemberek! Elvesztették Itáliát! Győzelmeimnek minden gyümölcsét veszni hagyták! Haza kell mennem! - mondta, alighogy letette az újságot.

Egyetlen szempillantás alatt határozott. Az egyiptomi hadsereg főparancsnokságát Kiéber tábornokra ruházta át, elrendelte, hogy szereljenek fel titokban négy hajót, kiválasztott ötszáz embert, és

1799. augusztus 23-án elindult Franciaország felé. Kiéberre bízta a jól ellátott hadsereget, a hibátlanul működő köz-igazgatási és pénzügyi szervezetet (amelyet maga teremtett meg), s a hatalmas meghódított ország néma, nyomorgó, megfélemlített lakosságát.

4. fejezet

1799. BRUMAIRE 18-A

Napóleon azzal a megmásíthatatlan elhatározással szállt hajóra Alexandriában, hogy hazatérte után szétveri a direktóriumot és kezébe veszi a hatalmat. Vakmerő vállalkozás volt. Rátámadni a köztársaságra, „pontot tenni a forradalom végére", mely több mint tíz évvel korábban a Bastille bevételével kezdődött! Roppant veszélyeket rejtett ez magában még az ő számára is, akinek múltjában pedig ott volt Toulon, Vendémiaire, Itália, Egyiptom. S a veszély azonnal fenyegetett, amint Napóleon elhagyta a meghódított Egyiptom partjait.

47 napig tartott, amíg partot ért Franciaországban, s e másfél hónap alatt csak egy hajszál választotta el attól, hogy beleütközzék a Földközi-tengeren cirkáló angol hajóhadba. A szemtanúk vallomása szerint azonban Bonaparte ezekben a válságos pillanatokban is megőrizte lelki nyugalmát, s a tőle megszokott eréllyel és határozottsággal adta ki parancsait. 1799. október 8-án reggel hajói kikötöttek a Fréjus-fok melletti öbölben, Franciaország déli partvidékén.

Hogy világosabban megértsük azt, ami ez alatt a 30 nap alatt, 1799. október 8-ától, Bonaparte partraszállásának napjától november 9-ig, hatalomra jutásának pillanatáig történt, néhány sorban fel kell vázolnunk az ország akkori állapotát, amikor villám-csapásként futott szét a hír, hogy Egyiptom meghódítója hazatért.

Az V. év (1797) fructidor 18-a, az államcsíny és Pichegru letartóztatása után Barras, a köztársaság direktora és társai látszólag nyugodtan rábízták magukat azokra az erőkre, amelyek ezen a napon támogatták őket, nevezetesen:

1. az új városi és vidéki vagyonos rétegekre, amelyek az állami, egyházi és arisztokrata birtokok kiárusításából szedték meg

magukat, s nagyobbrészt ellenezték a Bourbonok visszatértét, bár szilárd alapokon nyugvó rendőrállam és erőskezű központi hatalom megalapítását kívánták; 2. a hadseregre, a közkatonák tömegeire, amelyek nagyobbára a dolgozó parasztok táborából kerültek ki, és semmiképpen sem tűrték volna a régi dinasztia és a feudális királyság visszatértét.

Csakhogy e két esztendő alatt, amely 1797. fructidor 18-a és 1799 ősze között eltelt, a direktórium fokozatosan elvesztette a tömegek támogatását. A nagypolgárság diktátorról álmodozott, olyan emberről, aki megszerzi Franciaországnak a külső békét és megteremti a belső rendet, kifejleszti az ipart és felvirágoztatja a kereskedelmet; a közép- és kispolgárság - s köztük elsősorban a meggazdagodott, földhöz jutott parasztság - ugyanezt kívánta, s nem bánta bárkit ültetnek a nyakába, csak Bourbon ne legyen.

Ami végül a munkásokat illeti, ezek sem feledkeztek még el 1795 könyörtelen terrorjáról, tömegeik lefegyverzéséről, Babeuf letartóztatásáról és 1796-ban történt kivégzéséről. Nem feledkeztek el arról, hogy a diktatórium szinte kizárólag Párizs és a többi nagyobb város árdrágító és tőzsdés polgárságának szolgálatában áll, s a kisujjukat sem mozdították volna, hogy bárki ellen is megvédjék ezt a direktóriumot.

„Olyan rendszert akarunk, amelyben jól lakhatunk" (Un régimé ou l'on mange). 1799 folyamán a direktórium rendőr ügynökei ilyen és ehhez hasonló kiáltásokat hallhattak Párizs külvárosaiban.

A direktórium tanúságot tett arról, hogy képtelen megteremteni a szilárd alapokon nyugvó polgári rendet, amelyet egyébként legfőbb ideje lenne törvénybe foglalni és ténylegesen életbe léptetni. Más téren is megmutatkozott a direktórium kétségbeejtő gyöngesége. A lyoni selyemgyárosok Itália meghódításakor örömujjongásban törtek ki, mert akkoriban Itália volt Európa legnagyobb nyersselyem termelője. De kedvük csakhamar megromlott, amikor Szuvorov 1799-ben Bonaparte távollétében visszafoglalta a franciáktól Itáliát. Ugyanez a kiábrándultság vett erőt a francia ipar és kereskedelem többi rétegén is, amikor 1799-ben tudatára ébredtek annak, hogy mind kevesebb a kilátás a békére, hogy Franciaország egyre nehezebben állja a hatalmas európai szövetség támadását, hogy annak a sok aranynak, amelyet Bonaparte Itáliából 1796-97-ben

Párizsba küldött, nyomtalanul lába kelt; részben a háborús kiadások fedezésére fordították, részben az állami hivatalnokok és a spekulánsok kezén tűnt el, akik - magának a direktóriumnak a tudtával és beleegyezésével - ott lopták meg az államot, ahol lehetett. A súlyos vereség, amelyet a franciák Szuvorovtól elszenvedtek Lvov mellett, Joubert-nek, a francia seregek főparancsnokának eleste, az olasz „szövetségesek" elpártolása, a francia határ közvetlen veszélyeztetettsége - mindez alapjában rendítette meg a városi és a vidéki polgári tömegek bizalmát.

A hadseregben sem mentek jobban a dolgok. A távoli Egyiptomban harcoló Bonaparte emlékével a szívükben, a katonák egyébre sem tudtak gondolni, csak arra, hogy a tolvaj tábornokok miatt éhezniük kell, és esztelenül mészárszékre küldik őket. A királypárti mozgalom, amely a Vendée-ban tovább parázslott a hamu alatt, hirtelen feléledt: Frotté, Cadoudal és La Roche-jaquelin új felkeléseket szított Bretagne-ban és Normandiában. Némelyik helységben a királypártiak már odáig merészkedtek, hogy az utcán hangosan megéljenezték Szuvorovot. - Éljen Szuvorov! Le a köztársasággal! - Ezrével bujdostak az országban a szökött újoncok és a sorozások elől menekülő ifjak, akik nem térhettek vissza családjukhoz. Az ipar és a kereskedelem általános szervezetlensége s a szüntelen és rendszertelen rekvirálások nyomán, amelyeknek csak a nagy spekulánsok és az árdrágítók látták hasznát, az élet napról napra drágult. S noha 1799 őszén Masséna Zürich mellett megverte Korszakov orosz tábornok seregét, Szuvorovot pedig I. Pál cár visszahívta Oroszországba, e sikerek nem segítettek a direktóriumon, nem növelték tekintélyét.

Aki néhány rövid szóval akarná leírni 1799 nyarának Franciaországát, az a következőképpen fogalmazhatná meg jelentését: A vagyonos osztályok túlnyomó többsége a saját szempontjából használhatatlannak és tehetetlennek, sőt, károsnak tekintette a direktóriumot; a városi és a vidéki nincstelenek szemében a direktórium a gazdag tolvajok és spekulánsok, a fényűzően élő és költekező csalók, szédelgők és sikkasztok, a munkáséheztetés és elnyomás rendszerének képviselője volt; a katonaság szempontjából pedig néhány gyanús alak társulása, akik ellopták kenyerüket, felszerelésüket, és néhány hónap alatt gyáván kiszolgáltatták az ellenségnek mindazt, amit Bonaparte számtalan

győzelmes ütközet árán elragadott tőle.

A diktatúra számára tehát megérett a helyzet.

1799. október 13-án (vendémiaire 21-én) a direktórium „örömmel" közölte az Ötszázak Tanácsával, hogy Bonaparte tábornok partra szállt Fréjus-nál, visszatért Franciaországba. Falrengető taps, örömujjongás, osztatlan lelkesedés fogadta a bejelentést. A nép képviselői felugrottak helyükről, és szűnni nem akaró üdvrivalgással nyilvánították ki érzelmeiket. Az ülést felfüggesztették. Alig tódultak ki a képviselők az utcára, a hír szétfutott a városban, s Párizsban mintha az őrület rohama tört volna ki. Szavahihető szemtanúktól tudjuk, hogy az emberek a nyílt utcán sírva fakadtak örömükben, ismeretlenek közölték egymással a nagy hírt, s este a színházakban az előadást minduntalan félbeszakították a közönség „Éljen Bonaparte!" kiáltásai. Ilyenkor mindenki talpra ugrott, szűnni nem akaró, dörgő tapstól és éljenzéstől visszhangzott az egész terem. Közben egymás után érkeztek a hírek Dél- és Közép-Franciaországból arról a páratlan fogadtatásról, amelyben a városok és a falvak népe részesítette a főváros felé tartó tábornokot. A parasztok csapatostul hagyták el falvaikat, a városok küldöttségeket menesztettek Bonaparte Napóleon elé, szeretetükről és hűségükről biztosítván az egyiptomi győzőt. Nemcsak Bonaparte, de senki más sem tudta volna elképzelni ezt a lebilincselő, országos rokonszenvtüntetést.

A tüntetések egyik részlete különös jelentőségű: alig érkezett meg Bonaparte partraszállásának híre Párizsba, a helyőrség kivonult az utcára, és hangos énekszóval körbejárta a várost. Sohasem lehetett kideríteni, ki adta ezt a parancsot, hogy történt-e egyáltalán ilyen rendelkezés, vagy pedig a csapatok saját kezdeményezésükre vonultak ki a kaszárnyából.

Október 16-án (vendémiaire 24-én) Bonaparte tábornok megérkezett Párizsba. A direktóriumnak még három hete volt hátra a dicstelen bukásig, de ezt sem Barras nem tudta, akire politikai halál várt, sem azok a direktóriumi tagok, akik segítségére voltak Bonapartének a rendszer elföldelésében: egyikük sem sejtette, hogy milyen közeli a vég, s hogy a katonai diktatúra nem is hetek, hanem csak napok - és rövidesen már csak órák kérdése.

Bonaparte átutazása Franciaországon, a Fréjus-foktól Párizsig, minden kétséget kizáróan bebizonyította, hogy az egész ország benne látja „megmentőjét". Útját ünnepélyes fogadtatások, lelkes szónoklatok, kivilágítások, tüntetések jelölték. A parasztok és a vidéki városok polgárai tömegesen siettek ünneplésére, a katonák és tisztek kitörő lelkesedéssel sereglettek vezérük köré. Mindezek a jelenetek és a Bonaparte körül kaleidoszkópként váltakozó emberek azonban még mindig nem szavatolták megnyugtatóan merész tervének sikerét. Minden a fővárosi fogadtatástól függött. A párizsi helyőrség örömmel fogadta az új babérokkal hazatérő hadvezért, Egyiptom meghódítóját, a mamelukok és a törökök legyőzőjét, aki közvetlenül Egyiptomból való hazatérése előtt megsemmisítette a török hadsereget. Ami pedig a polgárságot illeti, többségük nyílt ellenszenvvel szemlélte a direktórium uralmát, egyáltalán nem bízott annak sem belügyi, sem külügyi politikájában. A polgárság félt a királypártiak aktivitásától, de még jobban rettegett a külvárosokban észlelhető erjedéstől. Ott a direktórium éppen újabb csapást mért a munkástömegekre: augusztus 13-án, a bankárok követelésére Sieyés felszámolta a jakobinusok utolsó támaszát - a Szabadság és Egyenlőség Barátainak Szövetségét, amely mintegy 5000 tagot számlált, s 250 mandátuma volt a két tanácsban. A burzsoázia és annak vezetői világosan látták, hogy legjobban Bonaparte tudná kiküszöbölni a jobbról és balról - de főként balról - fenyegető veszélyt.

Ráadásul Napóleon legnagyobb meglepetésére az is kitűnt, hogy még magában az öttagú direktóriumban sincs senki, akiben volna erő vagy tehetség, hogy útját állja tervezett államcsínyének. Gohier, Moulin és Roger Ducos egyáltalán nem játszott szerepet. Nyilván azért választották be őket a direktóriumba, mert nem kellett attól tartani, hogy önálló gondolatokkal hozakodnak elő, vagy ki merik nyitni a szájukat, ha Barras vagy Sieyés ezt fölöslegesnek tartja.

Mindössze két embert kellett tehát Napóleonnak tekintetbe vennie: Barrast és Sieyést. Annak idején nagy port vert fel Sieyés híres tanulmánya, melyben a Harmadik Rend szerepét tárgyalta. A francia nagypolgárság képviselője és ideológusa volt.
Csak kénytelen-kelletlen tűrte a jakobinusok forradalmi diktatúráját, szívesen látta thermidor 9-ét, a jakobinusok vereségét, s örült az 1795-ös prairiali munkásfelkelések elnyomásának.

Ugyanakkor viszont szenvedélyesen ellenszegült a Bourbonok restaurációjának, s minden erejével azon volt, hogy megerősítse a polgárság hatalmát. A direktóriumi rendszerről ő is úgy vélekedett, hogy az semmit sem ér, noha maga is tagja volt a direktóriumnak. Szívesen látta Bonaparte visszatérését, s csak egyben tévedett: a tábornok egyéniségének megítélésében. „Kardra van szükségünk!" - mondogatta, mert naivul azt képzelte, hogy Bonaparte csak kard lesz, az új rendszer mérnöke és felépítője azonban ő maga, Sieyés. Rövidesen kiderült, hogy milyen következményekkel járt rá nézve ez a siralmas tévedés.

Barrast egészen más fából faragták. Természetesen sokkal értelmesebb volt Sieyésnél, már azért is, mert hiányzott belőle társának, a felfuvalkodott politikusnak végtelen önteltsége, az a - hogy úgy mondjuk - mély tisztelettel párosult szerelem, melyet Sieyés saját maga iránt érzett. E vakmerő, velejéig züllött, gyanakvó, élveteg, minden hájjal és bűnnel megkent arisztokrata a forradalom előtt tiszti rangot viselt, a forradalom alatt „montagnard" (a forradalmi, úgynevezett hegypárt tagja) lett, részt vett a thermidor 9-i események külső keretének megteremtésében, hangadója volt a thermidori reakciónak, s végül felelős szervezője lett 1797. fructidor 18-ának. Barras mindig ahhoz csatlakozott, aki erősebb volt, ahol kivehette részét a hatalomból, s ezt anyagilag is kamatoztathatta. Viszont - például Talleyrand-tól eltérően - bátor ember volt, s ha sor került rá, nem félt kockára tenni a saját életét, mint például thermidor 9-e előtt, amikor maga szervezte meg a Robespierre elleni támadást. Farkasszemet nézett az ellenséggel 1795. vendémiaire 13-án és 1797. fructidor 18-án is. Robespierre idején nem bújt rémült patkányként a föld alá, mint ahogy Sieyés tette, aki - mikor megkérdezték tőle, hogy mit tett a terror idején, azt felelte: - Életben maradtam! . .. Barras már rég felégette a hidakat maga mögött. Tudta, hogy a királypártiak és a jakobinusok egyformán gyűlölik, nem is kegyelmezett meg egyiküknek sem, mint ahogy tudta, hogy ők sem könyörülnének meg rajta, ha történetesen hatalomra kerülnének. Minthogy Bonaparte - sajnos - épen és egészségesen hazatért Egyiptomból, Barras úgy látta, a legjobb lesz, ha csatlakozik hozzá. Ezért személy szerint is kereste társaságát, az államcsínyt megelőző lázas napokban gyakran ellátogatott hozzá, titokban elküldte lakására megbízottait, s minden igyekezetével

azon volt, hogy biztonságos, kényelmes pozíciót szerezzen magának az eljövendő rendszerben.

Napóleon azonban már tudta, hogy Barrast nem használhatja. Nem mintha értéktelen ember lett volna, éppen ellenkezőleg! Barrashoz fogható értelmes, vakmerő, tapasztalt és finom észjárású politikus nem sok volt abban az időben, s Bonaparte őszintén örült volna, ha hasznát veheti, de Barras kijátszotta már minden kártyáját, örökre lehetetlenné tette magát. Nemcsak gyűlölték, de meg is vetették. Szemérmetlen tolvajlásai, nyílt zsarolásai, leplezetlen összeköttetései a szállítókkal és a spekulánsokkal, fényűző életmódja az általános éhínség közepette - mindez a korrupció, a züllöttség, a bűn és a direktóriumi rendszer hanyatlásának jelképévé avatta Barras nevét.

Sieyésszel azonban annál tapintatosabban bánt a hazatérő tábornok. Egyrészt híre is jobb volt Barrasénál, másrészt, ha önként csatlakozik Bonapartéhoz mint a direktórium tagja, „törvényes színezetet" adhat az egész tervnek. Napóleon természetesen őt sem tájékoztatta későbbi szándékairól, akárcsak Barrast; hiszen Sieyésre nyilván még a sikeres államcsíny után is szüksége volt egy ideig.

Ezekben a napokban került szorosabb kapcsolatba két emberrel, akiknek neve elválaszthatatlan Napóleon pályafutásától: Talleyrand-nal és Fouchéval. Talleyrand-t már hosszabb ideje ismerte, és tudta róla, hogy szemérmetlen tolvaj, zsaroló, karrierista, de azt is tudta róla, hogy ragyogóan értelmes ember. Semmi kétsége sem volt aziránt, hogy Talleyrand mindenkit egyformán könnyű szívvel elárulna, eladna, ha akadna rá alkalma és vevője, de azt is világosan látta, hogy most Talleyrand nem őt adja el a direktóriumnak, hanem a direktóriumot neki, akármilyen hűségesen szolgálta is addig külügyminiszteri minőségben a fennálló rendszert. Nem is tévedett. Talleyrand értékes, használható adatokkal látta el, s így jelentősen meggyorsította az események menetét. Bonaparte teljesen megbízott a körmönfont politikus eszében és éleslátásában, s azt a körülményt, hogy Talleyrand önként felajánlotta neki segítségét, jó előjelnek tekintette. A külügyminiszter habozás nélkül, s ezúttal teljes őszinteséggel állt Napóleon mellé. Egyébként Fouché is ezt tette. Fouché a direktórium alatt rendőrminiszter volt. .. s rendőrminiszter akart maradni Bonaparte alatt is.

Felbecsülhetetlen értékű ember volt Napóleon számára; minthogy annak idején maga is részt vett a jakobinusok terroruralmában s megszavazta XVI. Lajos kivégzését, nem sok jót várhatott a Bourbonoktól; az ő kedvükért tehát semmi esetre sem árulhatta el új gazdáját. Bonaparte Fouché szolgálatait is elfogadta.

A nagytőkések és a szállítók nyíltan pénzt ajánlottak fel Napóleonnak. Az egyik bankár rögtön félmillió frankot adott át, s a jövendő uralkodó ez ellen nem tett semmi ellenvetést. A pénzt különösen szívesen fogadta - főleg ily nehéz vállalkozás küszöbén.

E forrongó három és fél hét alatt, Párizsba való érkezése és az államcsíny között eltelt időben, Bonaparte rengeteg emberrel ismerkedett meg, s alaposan szemügyre vette új ismerőseit. Az egy Talleyrand kivételével ezek az emberek mind úgy látták, hogy az ünnepelt, híres hadvezér, aki harmincéves korára már annyi győzelmet aratott, annyi erődöt hódított meg, annyi híres tábornok nevét homályosította el, nem ért a politikához és az államügyekhez, s majd könnyen az orránál fogva vezethetik őt. Az államcsíny napjáig eltelt időben Bonaparte környezete teljességgel félreismerte a tábornokot; igaz, hogy ő maga is minden tőle telhetőt elkövetett e veszélyes hetek alatt, hogy munkatársait megerősítse tévhitükben. Az oroszlán nem mutathatta meg időnek előtte karmait. 1799 brumaire első felében Bonaparte egyszerűnek, becsületesnek, megbízhatónak, sőt szerénynek s kissé együgyűnek tettette magát... s teljes sikerrel! A jövendő rabszolgák hasznos alkalmi eszköznek tekintették jövendő gazdájukat, s ezt nem is titkolták előtte. Napóleonnak azonban nem volt érdeke, hogy helyreigazítsa ezt a véleményt; tudta, hogy már csak néhány nap, néhány óra választja el attól a perctől, amikor földig fognak hajolni előtte az emberek, de azt is tudta, hogy egyelőre jobb, ha nem sejtik, mi vár rájuk.

Viszont addigi pályafutásához hasonlóan, ebben az időszakban is megmaradt vezérnek, legfőbb parancsnoknak, maga dolgozta ki vállalkozása tervét, maga adta ki az utasításokat. Olyan valószínűtlenül szemfényvesztő ügyességgel és éleslátással készítette elő az eseményeket, hogy nemcsak a hadsereg, hanem még a munkáskerületek is úgy vélték, hogy az események jelentős

balratolódást idéztek elő az állam politikájában, s az, amit Bonaparte tesz, csak arra való, hogy megmentse az országot a királypártiaktól.

- Vendémiaire tábornoka hazatért Egyiptomból, hogy újból megmentse a köztársaságot! - mondogatták Párizsban az államcsíny előtt és után. Ilyen legendás hirt szerzett már magának Bonaparte Napóleon!

Ezt az államcsínyt, amely korlátlan hatalommal ruházta fel Napóleont, később brumaire 18-ának (november 9) nevezték, noha az államcsíny valójában 18-án csak megkezdődött, de a sorsdöntő lépésekre csak másnap, brumaire 19-én, 1799. november 10-én került sor.

Az események alakulását jelentősen meggyorsította az a körülmény, hogy a direktórium két tagja, Sieyés és Roger Ducos maga is részt vett az összeesküvésben, harmadik és negyedik tagját, Gohier-t és Moulint pedig a ravasz Fouché, aki a készülő államcsínyben miniszteri tárcát akart magának szerezni, teljesen megszédítette. Barras, az ötödik direktor viszont még mindig abban reménykedett, hogy nélküle nem fognak boldogulni, s ezért halogató taktikához folyamodott. A Vének Tanácsában és az Ötszázak Tanácsában sok befolyásos képviselő füléhez eljutott már a készülő esemény híre, mások csak sejtették, többben pedig - anélkül, hogy valami pontosat tudtak volna - látható rokonszenvvel kísérték a fejleményeket abban a szent meggyőződésben, hogy mint eddig, a történelem most is be fogja érni néhány személyi változással.

A szerepeket véglegesen csak brumaire 18-ának előestéjén osztották ki. A játék 18-án, kora hajnalban kezdődött. Bonaparte háza körül és a szomszédos utcákban hajnali hat órakor tábornokok és tisztek tűntek fel. Ebben az időpontban Bonaparténak már jelentős katonai erő állott rendelkezésére: a párizsi helyőrség 7000 embere s az a mintegy 1500 gárdista, akiknek feladata a direktórium és a törvényhozó testületek - az Ötszázak Tanácsa és a Vének Tanácsa - védelme volt. Teljesen valószínűtlennek látszott, hogy ez a gárda fegyveresen szembeszállna Bonapartéval, óvatosságból mégis pl kellett kendőzni - legalábbis kezdetben - a vállalkozás igazi arcát, nehogy az Ötszázak Tanácsának bal-szárnya, a jakobinusok a döntő pillanatban „a köztársaság nevében” a katonasághoz

folyamodhassanak. Bonaparte úgy rendezte a dolgot - aprólékosan ügyelve minden részletre -, hogy úgy lássék, mintha maga a törvényhozó gyülekezet ruházná fel őt a legfőbb hatalommal.

Brumaire 18-án hajnalban összegyűjtötte maga körül a számára teljesen megbizható tábornokokat (Bernadotte-ot, Macdonaldot s két sógorát: Murat-t és Leclercet) és még több magas rangú tisztet. Itt az ideje, közölte velük, hogy „megmentsük a köztársaságot!" A tábornokok és tisztek felelősséget vállaltak csapataik megbízhatóságáért. Az ezredek rögtön felsorakoztak Bonaparte lakása körül. Ekkor már csak azt kellett bevárnia, hogy ügynökei és barátai elfogadtassák a sebtiben összehívott Vének Tanácsával a szükséges határozatokat.

Minthogy a Vének Tanácsának többségét a közép- és nagypolgárság képviselői alkották, Bonaparte megbízásából egy Cornet nevezetű ügynök bejelentette az egybegyűlt képviselőknek, hogy „szörnyű összeesküvés” nyomára bukkantak, a „terroristák aljas merényletet terveznek a köztársaság ellen”, a „köztársaság ellenségei halálos döfésre készülnek, a hullafosztogatók már készenlétben állanak" stb. stb. E ködös, semmitmondó frázisok után, amelyek csak sejteni engedtek valamit, de semmit sem mondtak ki és senkit nem neveztek meg, Cornet törvényjavaslatot terjesztett a Tanács elé, amelynek értelmében

1. a Vének Tanácsa és az Ötszázak Tanácsa - amelyet egyébként még meg sem kérdeztek - Párizs helyett ezután Saint-Cloud-ban (egy néhány kilométernyire fekvő városkában) tartja gyűléseit;

2. a „szörnyű összeesküvés" elfojtásával Bonaparte tábornokot bízzák meg, akit egyúttal a fővárosban és a környéken állomásozó összes fegyveres erők legfőbb parancsnokának neveznek ki.

A javaslatot néhány perc alatt megszavazták, akármilyen váratlanul érte is azokat, akiknek sejtelmük sem volt a készülő eseményről. Tiltakozni senki sem mert.

A rendeletet nyomban elküldték Bonaparténak. Mi szüksége volt arra, hogy a két törvényhozó testületet átköltöztesse Saint-Cloud-ba? Nyilván az elmúlt évek nagy forradalmi emlékei és hatása játszottak közre elhatározásában. E nemzedék tudatából még nem

halt ki azoknak a távoli viharos időknek az emléke, amikor a munkásnegyedek tömegei azonnali akcióval válaszoltak az erőszakra, s amikor a népképviselők szétkergetésének fenyegetésére felhangzottak a híres szavak: „Mondjátok meg a gazdáitoknak, hogy a nép akaratából vagyunk ezen a helyen, s csak a szuronyoknak fogunk engedni!" Még élénken emlékeztek rá, hogy nem merték felsorakoztatni ellenük a szuronyokat, hanem ők indultak a Bastille ostromára, s néhány rövid óra alatt végeztek az ezredéves királysággal, szétverték a girondeistákat, legutoljára pedig 1795-ben, lándzsahegyen körülhordozták a városban a Konvent egyik tagjának a fejét, amivel halálra rémítették a lapuló thermidoristákat... Bárhogy bízott is önmagában Bonaparte, bármennyire úgy történt Párizsban minden, ahogy elhatározta, jobbnak látta, ha az események egy kisebb városban zajlanak le, ahol csak egyetlen nagyobb épület van, a kastély, az egykori francia királyok egyik palotája.

Az események menete pontosan megfelelt Bonaparte óhajának: megőrizték a törvényesség látszatát. A tábornok a nevére küldött rendelet alapján bejelentette a csapatoknak, hogy az ő parancsnoksága alatt állnak, és Saint-Cloud-ba „kísérik" a két törvényhozó testületet.

Egyelőre azonban a Tuileries-hez (az egykori királyi palotához) vezette csapatait, ahol a Vének Tanácsa ülésezett. Körülzárta a palotát, és szárnysegédei kíséretében bement az ülésterembe, ahol néhány szót intézett az egybegyűltekhez. Bonaparte nem volt jó szónok, csak katonái nyelvén értett. Ezúttal is beérte néhány kevéssé összefüggő mondattal. A jelenlevők ezekre a szavakra emlékeznek:

- „Olyan köztársaságot akarunk, mely a szabadságra, az egyenlőségre, a népképviselet szent elvére épül... S lesz is ilyen köztársaságunk, arra esküszöm!"

Többre, szónoki hatásokra nem is volt szüksége ezúttal. A parlamenti nagy beszédek korszakának, amely oly jelentős helyet foglalt el a forradalom idején, hosszú időre bealkonyult. Bonaparte a Tuileries-ből újra kiment az utcára, ahol csapatai mennydörgő éljenzéssel fogadták. Néhány percre váratlan közjáték szakította félbe az események kijelölt menetét: egy Botto nevezetű politikus,

akit a hivatalát féltő Barras menesztett Napóleonhoz, megszólította a tábornokot.

Amint Napóleon Bottót megpillantotta, mintegy azonosította őt a direktóriummal s messzire hallható, mennydörgő hangon támadt rá:

— Mit tettetek ezzel az országgal, amelyet gazdagon hagytam rátok? Megszereztem nektek a békét, s háborút találok a helyében! Győztes országot hagytam el, és legyőzött országot látok viszont. Elherdáltátok az itáliai milliókat, nyomorba döntöttétek az országot! Hova lett az a százezer francia, dicsőséges baj társaim, akiket rátok hagytam? Meghaltak!

E bevezető után újra elismételte, hogy „a köztársaság védelmére indul harcba, az egyenlőségért, a becsületért, az erkölcsért, a polgári szabadságért és a politikai türelmességért".

A direktórium, azaz a legfőbb végrehajtó hatalom különösebb nehézségek nélkül feloszlott, nem kellett senkit sem kivégeztetni, de még letartóztatni sem. Sieyés és Roger Ducos maga is részt vett az összeesküvésben; Gohier és Moulin pedig, amikor látták, hogy minden elveszett, a katonaság védelme alatt Saint-Cloud-ba vonultak. Már csak Barrasszal kellett végezni! Bonaparte elküldte hozzá Talleyrand-t, „beszélje rá", hogy nyújtsa be lemondását. Barras - amikor rájött, hogy Bonaparte nélküle akar boldogulni - azon nyomban megírta lemondási kérelmét, és bejelentette, hogy végleg szakít a politikával, visszavonul birtokára, a vidéki élet csöndjébe; egy dragonyos szakasz őrizete alatt rögtön útnak is indították. Így tűnt le a politika színpadáról az az ember, aki addig mindenkit becsapott s akinek ekkor valaki váratlanul túljárt az eszén.

A direktóriummal tehát szerencsésen végeztek! Brumaire 18-án este a két törvényhozó testület tisztségviselői már Saint-Cloud-ban voltak. Ekkor már csak a törvényhozókkal kellett megbirkózni, s noha a Vének Tanácsa és az Ötszázak Tanácsa kiszolgáltatottan állt szemben Bonaparte gránátosaival, huszáraival és dragonyosaival, a tábornok úgy akarta elintézni a dolgot, hogy a két törvényhozó testület maga ismerje el felesleges voltát, maga mondja ki feloszlását, s maga adja át saját jószántából a hatalmat Bonapartének. Pályafutása során Napóleon általában nem sokat

törődött azzal, tud-e valamilyen törvényes formát adni terveinek, ezúttal azonban óvatosabban járt el: nem tudhatta, nem váltana-e ki zavart katonái között, ha az ellenfél nyomban az akció kezdetén tudomásukra hozná, hogy a köztársaság alkotmánya és biztonsága forog kockán. Lehetőleg békés útra kellett tehát terelnie az eseményeket, hogy azok minél kedvezőbb mederben és minél gyorsabban érjenek végső kifejlődésükhöz. Megértette, hogy erőszakhoz csak akkor szabad folyamodni, ha a békés megoldás semmiképpen nem lehetséges. Bonaparténak 30 000 fegyvertársa Egyiptomban hadakozott, az itáliai hadjárat katonái sem voltak jelen teljes számban, a parancsnoksága alatt álló katonák közül sokan egyáltalán nem ismerték, s ezeknek megbízhatóságát természetesen nem tudta felmérni.

Már kora hajnalban felsorakoztatta csapatait a Párizs és Saint-Cloud közti útvonalon. A párizsiak kíváncsian nézték a felvonuló zászlóaljakat s a kocsik és gyalogosok hosszú menetét, amely a fővárosból Saint-Cloud felé indult. A külső kerületekből megnyugtató hírek érkeztek: a munkások dolgoznak, sehol sem tapasztalható semmilyen izgalom jele. A belső kerületekben itt-ott elhangzott egy-egy „Éljen Bonaparte!" kiáltás, de az emberek nagy általánosságban várakozó álláspontra helyezkedtek. 18-án a képviselőknek csak kis töredéke ment Saint-Cloud-ba, a többség brumaire 19-ére, az ülés első napjára halasztotta átköltözését.

Az államcsíny e második és utolsó napján Bonapartének több komoly akadállyal kellett megbirkóznia. Igaz ugyan, hogy brumaire 18-án a direktóriumi rendszer három fő intézménye közül kettővel már végzett: - a direktórium maga feloszlott, a Vének Tanácsa pedig kezes bárányként már csak arra várt, hogy kimondhassa feloszlását. Hátra volt még azonban az Ötszázak Tanácsa, azaz a nép képviselőinek gyülekezete. Ebben a kamarában a jakobinusok - ahogy megszokásból hívták őket - kétszáz helyet foglaltak el. Igaz, hogy ezek között is volt olyan, akit olcsón meg lehetett volna venni, vagy aki gyávaságból hamar félreállt volna az útból, de akadtak közöttük más fából faragott legények is: a nagy forradalmi idők örökösei, azok a férfiak, akiknek számára a Bastille bevétele, a királyság megdöntése, az árulókkal való harc, a „Szabadság, egyenlőség - vagy halál!" nem puszta szavak voltak. Ezek éppoly

kevéssé sajnálták a maguk, mint a mások életét, s nem titkolták azt a meggyőződésüket, hogy a zsarnokokat, ahol lehet nyaktilóval, ahol pedig erre nincs mód, Brutus tőrével kell megállítani.

Brumaire 18-án a baloldali „jakobinus" ellenzék kora hajnaltól késő estig titkos összejöveteleket tartott; azt azonban nem tudták elhatározni, hogy mihez kezdjenek. Bonaparte ügynökei - még itt is voltak kémjei - szakadatlanul arról igyekeztek meggyőzni őket, hogy nem a jakobinusok elleni rendszabályokról van szó, hanem csak arról, hogy a királypárti veszéllyel kell végleg leszámolni. A jakobinusok hallgattak, bólogattak, hittek is a szónak, meg nem is, s amikor brumaire 19-én reggel összegyűltek a Saint-Cloud-i kastélyban, még mindig nem tudták, hogy mitévők legyenek. Egyikükben-másikukban azonban egyre magasabbra csapott a düh és az elkeseredés.

19-én reggel Bonaparte nyitott kocsin, lovas kísérettel elindult Párizsból Saint-Cloud felé. Itt az a hír várta, hogy az Ötszázak Tanácsában nagy a felháborodás. Már az a körülmény is felbőszítette a tanács tagjait, hogy a törvényhozó testület székhelyét a fővárosból „falura" helyezték át (így nevezték Saint-Cloud-t), s amikor most észrevették, hogy a kastélyt katonaság veszi körül, a hályog egyszerre lehullt a szemükről. Amit eddig zagyva ostobaságnak néztek, abban most világosan felismerték a gondosan előkészített tervet. Bonaparte kémei hírül hozták, hogy a feldühödött képviselők nyíltan gazembernek, zsarnoknak, brigantinak nevezik a tábornokot. Bonaparte vállat vont - szemlét tartott csapatai felett és elégedett volt.

Egy órakor a kastély különtermeiben összeült a két törvényhozó testület. Bonaparte és kísérete a szomszédos teremben helyezkedett el. A két tanácsnak meg kellett szavaznia azt a rendeletet, amely a tábornokot bízza meg az új alkotmány kidolgozásával, s ha ezt megtette, kimondhatja feloszlását. Múlt az idő, s még a Vének Tanácsa sem tudott dűlőre jutni. Az embereket megzavarták az események, s az ellenzék - félénken bár és kissé elkésve - a Vének Tanácsában is tiltakozni kezdett a törvénytelen erőszak ellen. Bonaparte elhatározta, hogy dűlőre viszi a dolgot, még mielőtt véget ér a rövid novemberi nap. Délután négy órakor váratlanul behatolt abba a terembe, ahol a Vének Tanácsa ülésezett. Az

összegyűltekhez temetői csendben rövid beszédet intézett, amely még 18-i szónoklatánál is zavarosabb és össze-függéstelenebb volt. Hadarásából nagyjából azt lehetett kivenni, hogy gyors elhatározást kér, hogy segítségére akar sietni a veszélyeztetett köztársaságnak, s hogy „rágalmazó az, aki őt Caesarhoz vagy Cromwellhez hasonlítja", hisz éppen ellenkezőleg, a szabadság érdekében száll síkra.

- Nem vagyok cselszövő - kiáltotta. - Ismertek engem!
Ha hitszegőnek bizonyulnék, legyetek ti Brutusaim! - Vagyis arra szólította fel a megjelent képviselőket, hogy döfjék le tőrükkel, ha úgy látnák, hogy kezet emel a köztársaságra. Közbekiáltások hangzottak el, amelyek egyre gyakoribbakká váltak s a végén már túlharsogták őt. Napóleon ekkor néhány fenyegető mondattal befejezte beszédét, eszébe juttatta a képviselőknek a kastély körül felvonult katonaságot, majd kirohant a teremből. Tehát amire szüksége volt, még nem érte el. A hatalom törvényesen még nem szállt rá. A dolog már-már megfeneklett, holott még hátra volt a legkomolyabb akadály: szembe kellett szállni az ötszázak Tanácsával, ahol - a jakobinusok között - könnyen akadhatott, aki hajlandó lett volna Brutus példáját követni.

Néhány gránátos kísérte a terembe, de ezeknek nem sok hasznát látta volna, ha a felháborodott képviselők történetesen megtámadják. Augereau tábornok is elkísérte, aki már az itáliai hadjáratban Bonaparte mellett szolgált. Az ajtóban Napóleon hirtelen feléje fordult:

- Augereau, emlékszel Arcoléra?

Bonaparte arra a szörnyű percre emlékeztette tábornokát, amikor az osztrák puskák tüzében, kezében a francia zászlóval az arcolei híd ellen indult. Ez a vállalkozásuk sem volt veszélytelenebb. Bonaparte kinyitotta az ajtót, és megállt a küszöbön. Dühös ordítás, felháborodott kiáltások fogadták. „Le a rablóval! Le a diktátorral! Törvényen kívül kell helyezni!" A képviselők egyik csoportja rárohant, kezek nyúltak feléje, megfogták a gallérját, a torka után kapkodtak, hátát súlyos ökölcsapás érte. Az alacsony, ideges és akkor még sovány tábornok, aki sohasem tűnt ki testi erejével, és sokat szenvedett epilepsziaszerű rohamaitól, meg-megtántorodott a tolongó, dühös tömegben, mely minden oldalról körülvette.

Gránátosainak végre sikerült visszaszorítaniuk a támadókat. Bonapartét kivezették a teremből, mialatt a képviselők visszatértek a helyükre, s magukból kikelve követelték, hogy helyezzék törvényen kívül Bonapartét.

Amikor Bonaparte a szörnyű jelenet hatása után valamennyire magához tért, elhatározta, hogy erőszakkal veri szét az Ötszázak Tanácsát, előbb azonban kihívatja a teremből öccsét, Lucient, aki ugyancsak részt vett az összeesküvésben, s aznap épp a gyűlés elnöki tisztét viselte. Ez a körülmény jelentősen megkönnyítette az államcsíny keresztülvitelét. Amikor Lucien kijött a teremből - ami egykettőre megtörtént -, Napóleon azt tanácsolta neki, hogy tanácselnöki minőségében forduljon a kastély körül felsorakozott katonasághoz, közölje velük, hogy parancsnokuk élete veszélyben forog, és kérje segítségüket, hogy „kiszabadíthassa a többséget a dühöngők terrorja alól". Most már nem kellett attól tartania, hogy a katonaság megtagadja az engedelmességet, hiszen a kaland törvényes látszata Lucien közbeléptével biztosítva volt. Bonaparte parancsot adott, hogy ürítsék ki a termet. Megperdültek a dobok, a gránátosok Murat vezénylete alatt futólépésben behatoltak a kastélyba.

Szemtanúk azt vallották, hogy miközben a dobpergés hangja gyorsan közeledett a gyűlésterem felé, sok képviselő azt kívánta, hogy még életük árán is szálljanak szembe az erőszakkal. Hirtelen kitárultak az ajtók. A gránátosok futólépésben betörtek a terembe, legyezőalakban szétoszlottak, és néhány perc alatt megtisztították a termet. A szakadatlan dobpergés elfojtott minden más hangot, a képviselők fejvesztetten menekültek. Akinek módjában volt, az ajtón szaladt ki, mások betörték az ablakokat, s úgy ugráltak ki az udvarra. Az egész jelenet nem tartott tovább három-négy percnél. A katonák parancsot kaptak, hogy a képviselőket sem letartóztatni, sem megölni nem szabad. Az Ötszázak Tanácsának menekülő tagjait minden oldalról katonaság fogta körül. Soha életükben nem feledték el többé azt a mennydörgő parancsot, amelyet Murat kiáltott gránátosai felé. Hangja még a szakadatlan dobpergést is túlsüvöltötte: „Verjétek már ki nekem ezt a bandát!" (Foutez-mai tout ce monde dehors!)

Bonaparténak újabb ötlete támadt, amelyet talán öccse, Lucien sugallt neki. A katonáknak meghagyta, hogy fogjanak el néhány menekülő képviselőt, és hozzák vissza őket a kastélyba. Az így foglyul ejtett képviselőket Bonaparte elnevezte az „Ötszázak Tanácsának", és megparancsolta nekik, hogy szavazzák meg a

konzulátusról szóló törvényrendeletet. Az utcán elfogott, csuromvizes, hidegtől meggémberedett, halálra rémült emberek szó nélkül teljesítették a parancsot, majd kimondták az Ötszázak Tanácsának feloszlását, mire Napóleon szélnek eresztette őket.

Estére a Saint-Cloud-i kastély egyik homályosan megvilágított termében a Vének Tanácsa is minden vita nélkül megszavazta azt a rendeletet, amely a köztársaság egész hatalmát három konzulra ruházza át. A konzulok Bonaparte, Sieyés és Roger Ducos lettek. Bonapartének éppen erre volt szüksége, hiszen egyelőre még nem akart egyedüli úr lenni a portáján, bár már akkor is tudta, hogy konzulátusa egyértelmű lesz a diktatúrával. Tudta, hogy két kartársa vajmi keveset nyom a latban, s hogy kettejük között mindössze annyi a különbség, hogy a jelentéktelen Roger Ducos ennek már régen tudatában volt, az alapos Sieyés azonban egyelőre még csak nem is sejtette azt, amit hamarosan tudomásul kellett vennie.

Éjjel két órakor a három konzul felesküdött a köztársaságra, Bonaparte Saint-Cloud-ból visszatért Párizsba. Útközben egyetlen szót sem szólt, szerényen viselkedett, pedig egész Franciaország a lába előtt hevert.

5 fejezet

A DIKTÁTOR ELSŐ LÉPÉSEI (1799-1800)

Attól a perctől kezdve, amikor brumaire 19-én Saint-Cloud-ban Murat bejelentette Napóleonnak, hogy az Ötszázak Tanácsának üléstermét megtisztították és minden rendben van. Napóleon tizenöt esztendőre a francia nép korlátlan hatalmú egyeduralkodója lett. Az a tény, hogy ennek az időszaknak első öt esztendejében az egyeduralkodót első konzulnak, az utolsó tíz évben pedig császárnak nevezték, aminek következtében Franciaország látszólagos államformája előbb köztársaság, majd később császárság volt, lényegileg semmit sem változtatott a napóleoni katonai diktatúra jellegén. Ezt a diktatúrát az ellenforradalmi burzsoázia hozta létre, amely nyerészséghajhászásával a tönk szélére juttatta Franciaországot, és „elveszítve hitét saját politikai képességében”, arra a következtetésre jutott, hogy csak

abban az esetben van lehetősége akadálytalan előrejutásra, csak akkor tudja biztosítani a magántőke szabad forgását, ha megfojtja a demokratikus forradalmat, és a kormány gyeplőjét erős kéz ragadja meg - legyen az akár a félelmetes, kötekedő Bonaparte.

Bonaparte magáévá tette jövendő birodalmának ezeket az alapvető elveit. Minden képességét ezeknek az elveknek a szolgálatába állította, s elsősorban arra törekedett, hogy az előtte megnyíló lehetőségeket kihasználva, az új birodalomban megalapozza egyeduralmát. Szétrombolta, megváltoztatta és újjáteremtette az állami intézményeket, de értelmük és céljuk mindvégig ugyanaz maradt: az egyetlen legfelsőbb akarat megtestesülései voltak a legalkalmasabb külső formák között, amelyek a lehető leggyorsabban és legpontosabban végrehajthatták az egyeduralkodó parancsait.

Politikai vállalkozásai során Napóleont mindenkor és mindenütt csak egyetlen szempont vezette: feltétlen hatalmának megalapozása és megerősítése. A cél elérése érdekében viszont a legkülönbözőbb eszközökhöz folyamodott, tehát nemcsak az erőszakhoz, hanem a diplomáciához, a megalkuvás művészetéhez, az ideiglenes fegyverszünetekhez, a türelem és várakozás fegyvereihez is. Ez utóbbiakról ugyan lemondott uralkodásának késői szakaszában, de az első esztendőkben még nem lehetett meg nélkülük.

- Hol róka, hol pedig oroszlán vagyok. A kormányzásnak az a titka, hogy az ember tudja, mikor minek kell lennie - mondotta.

Az államhatalom központosított gépezetét, amely teljesen az abszolút monarchia igényeihez idomult, Napóleon a konzulátus első esztendejében teremtette meg. S a Franciaországban egymást követő kormányok közül egyik sem szakított ezzel a rendszerrel - kivéve a Párizsi Kommünt -, sőt, a mai napig még csak változtatni sem mertek rajta.

Az első konzul közigazgatási reformjai még ma is osztatlan lelkesedést keltenek a francia és a külföldi polgári történészekben; valósággal elbűvöli őket az a módszer, ahogy
Bonaparte megteremtette az ipar és a kereskedelem nyugalmas vagyongyűjtésének lehetőségeit, azaz rendszerbe foglalását és valóra váltását mindannak, aminek nevében a nagypolgárság oly

szenvedélyesen küzdött az 1789-ben kitört forradalom és a rákövetkező esztendők nagy vívmányai ellen.

Napóleon megteremtette az állami felépítmény külső formáit, amelyek biztosítják a polgárság gazdasági uralmát. E szervezet érdemei különösen a konzulátus első éveiben tűntek ki, ami nemcsak hatalmas népszerűséget szerzett Napóleonnak uralkodása első időszakában, hanem végleg meghódította számára azoknak a polgári történészeknek a szívét is, akik a diadalmas osztály véleményét tükrözik.

Lássuk csak: a harmincéves tábornok, aki addig csak háborúskodással foglalkozott, meghódította Itáliát és Egyiptomot, majd egyetlen csapással megsemmisítette a köztársaság törvényes kormányát, brumaire 19-én egyedüli ura lett Európa egyik legnagyobb hatalmának, amelynek szerkezetét abban a percben még egyáltalán nem ismerte, hiszen még ideje sem volt megismerni. A nagy forradalom másfélezer év uralmát törte meg, ha csak Chlodirgtól számítjuk; egy csapásra megdöntötte a feudális rendszert és a vele kapcsolatos monarchiát, s köztársasággá alakult át a monarchia romjain... S íme, a köztársaság egyik katonája, egy korzikai kurtanemes megsemmisítette a köztársaság kormányát s Franciaország élére került. A megdőlt régi rendszerek s a lezajlott forradalom törmelékei, megkezdett és befejezetlen ügyek tömkelege, megkezdett és félbehagyott, megkezdett és elhalasztott munkák vették körül, a zűrzavar, az erjedő pusztaság tobzódott körülötte.

Uralomra jutásának napján Franciaország külügyi helyzete is meglehetősen bonyolult és veszélyes volt. Mialatt Bonaparte Egyiptomban hadakozott, a második európai szövetség visszahódította Itáliát, Szuvorov visszavette Bonaparte 1796-97-es győzelmeinek gyümölcseit. Igaz ugyan, hogy az Alpok megmászása után már túl gyönge volt ahhoz, hogy tervének megfelelően betörjön Franciaországba, de tény, hogy a szövetség még nem tette le a fegyvert, s tavaszra általános támadást terveztek a francia határok ellen. A francia kincstárnak nem volt egy fillérje sem, egyes hadtestek már hónapok óta nem kapták meg a zsoldjukra, fenntartásukra szükséges, már régen előirányzott összegeket. Az államügyekben jártas régi politikusok gúnyos

kíváncsisággal figyelték, hogyan vágja ki magát ebből a helyzetből a fiatal tábornok, aki világéletében csak katonai ügyekkel és háborúkkal foglalatoskodott.

onaparte azzal kezdte, hogy megszervezte új hatalmát, azaz kidolgozta önkényuralmának külső formáit. Ha az ember figyelemmel kíséri tárgyalásait a Sieyés-féle régi politikusokkal, lehetetlen észre nem venni a helyzetben lappangó komikumot: Sieyés váltig azt hitte, hogy a kormányrudat ő fogja a kezében tartani, s gondosan ügyelt a fiatal, tapasztalatlan Napóleonra, ez viszont Franciaország valamennyi régi hivatásos politikusát egytől egyig kiöregedett, fecsegő vénasszonynak tartotta, akik nem tudják, nem akarják megérteni, hogy az ő napjuk már leáldozott - bár egyelőre őrizkedett attól, hogy az urak megneszeljék róluk alkotott véleményét. A jakobinusokat gyűlölte, de félt is tőlük, emlékezetéből végleg kitörölte még a Robespierre-testvéreket is, akikkel pedig, mint tudjuk, annak idején barátságot tartott fenn, de semmivel sem becsülte többre azokat sem, akik Robespierre-éket kitúrták és a helyükre léptek. A spekulánsoktól és a thermidori népnyúzóktól pedig, akik nagyhangú hazafias szónoklatokkal leplezték zsíros üzleteiket, valósággal undorodott.

Sieyés, akit Bonaparte megbízott az új alkotmánytervezet kidolgozásával, szorgalmasan írogatta a mesterien megfogalmazott és szemfényvesztő ügyességgel felépített javaslatokat, s közben teljesen elfeledkezett arról, hogy a vidéki és a városi polgárság tömegei erőskezű, szilárdan megalapozott rendőrállamra, a forradalmi hódítások őket érdeklő részének - az ipar és a kereskedelem szabadságának - konszolidációjára, megszilárdulására és állandósulására várnak; elfelejtette, hogy a földbirtokosok megdönthetetlen bizonyosságot kívánnak a tekintetben, hogy frissen szerzett földjüket senki sem fogja elvenni. S alighanem jócskán meglepődött, amikor Bonaparte ostobának minősítette gondos dolgozatait és maga vette kezébe a munkát.

Egy hónappal az államcsíny után elkészült az új alkotmány. A köztársaság élén továbbra is három konzul állt, akik közül az első teljhatalommal rendelkezett, a másik kettő pedig csak tanácsadó szavazattal. A konzulok nevezték ki a szenátust, ez pedig a törvényhozó testület és a Tribunátus tagjait válogatta ki a nép által

megválasztott több ezer jelölt közül.

Ahogy megígérte, az új alkotmányt népszavazás elé terjesztették. Bonaparte azonban sietett kijelenteni, hogy az alkotmány azonnal életbe lép már a népszavazás előtt is. Első konzulnak természetesen Napóleont „nevezték ki”.

1799. december 25-én megtörtént a szavázás, amely szentesítette az alkotmányt és a három konzult, élükön Bonapartéval. 3 011 007 fő szavazott mellette, 1562 ellene. A katonák is szavaztak, ez azonban úgy történt, hogy a felsorakoztatott ezredek kórusban válaszoltak a parancsnokok kérdésére. A szavazás mindenütt a hatalom éber felügyelete mellett ment végbe. Végeredményben - a kortársak tanúsága szerint - a vagyonos parasztság, a polgárság többsége és a munkásság jelentős hányada kedvezően fogadta az első konzult. Személyében azt az embert látták, aki megmentheti a köztársaságot a királypártiaktól és az országot az Anglia, Ausztria és Oroszország részéről fenyegető intervenciótól.

Minden hatalom az ő kezében összpontosult. Ami intézmény még működött mellette, annak a legcsekélyebb befolyása sem volt az ország sorsára. Sieyés mélyen megbántva, döbbenten figyelte az eseményeket. Bonaparte bőkezűen megjutalmazta, majd örökre kitette a szűrét a politikai életből. Szolgákra volt szüksége, nem tanácsadókra és törvényhozókra.

Hamarosan kiderült, hogy kritikusokra nincs szüksége. Röviddel a konzuli alkotmány életbe léptetése után (nivose 27-én) elrendelte, hogy az akkori 73 napilap közül hatvanat szüntessenek meg, a megmaradó tizenhármat pedig a rendőrminisztérium szigorú felügyelete alá utalta. Bizonyos idő múlva újabb kilenc lapot szüntetett meg, így Franciaországnak mindössze négy újságja maradt. Napóleon szinte testileg irtózott mindentől, ami akár csak halványan is emlékeztette a sajtószabadságra. Ezek az első intézkedései elég érthetően magyarázzák, hogy mit tartott hatalmáról.

Jól tudta, hogy a rendelkezésére álló korlátlan hatalmat nem a nép, hanem gránátosai szerezték meg neki 1799 brumaire-jében. Senki másnak nem akart lekötelezettje lenni, *csak* gránátosainak, azaz önmagának. S *csak* a hódítás jogán kívánt uralkodni; ez volt

Napóleon politikai világnézete.

- Az erős zászlóaljaknak mindig igazuk van! (Les gros bataillons ont toujours raison!) - ez volt egyik kedvenc szavajárása. Brumaire 18-án és 19-én az erős zászlóaljak ugyanolyan gépszerű pontossággal hódították meg neki Franciaországot, mint ahogy előzőleg parancsnoksága alatt megszerezték Itáliát és Egyiptomot, s mint ahogy később meghódították számára csaknem egész Európát. Napóleon úgy vélte, hogy senkinek nem tartozik számadással cselekedeteiről, senkinek sincs joga részt kérni a hatalomból. Sieyés nagy csalódással hamar megértette mindezt. Lassanként rá kellett erre döbbenniük mindazoknak, akik részt vettek a brumaire 18-i eseményekben, s velük együtt mindenkinek.

Goethe jól mondta: a hatalom az volt Napóleon kezében, ami a hangszer egy kiváló művész kezében. Valóban, alighogy megkaparintotta, máris mesteri biztonsággal játszott rajta. A sok megoldandó feladat közül elsősorban a Nyugat-Franciaországban dúló polgárháború megszüntetését és az országot ellepő rablóbandák kiirtását tűzte maga elé. Ezek a bandák főképpen az ország déli és északi részeiben garázdálkodtak, s létük nyilvánvalóan szorosan összefüggött magával a polgárháborúval. Bonaparte a lehető legnagyobb sietséggel igyekezett a végére járni e két halaszthatatlan feladatnak, mert jól tudta, hogy tavasszal elkerülhetetlenné válik az újabb háború.

A rablóbandák a direktórium vége felé már annyira elszaporodtak Közép- és Dél-Franciaországban, hogy az utakon szinte teljesen lehetetlenné tették a közlekedést. Az országutakon világos nappal rajtaütöttek a postakocsikon és magánfogatokon, s csak ritkán érték be azzal, hogy kirabolják az utasokat, legtöbbször könyörtelenül le is gyilkolták őket. A falvakat is megtámadták, lassú tűzön megégették foglyaikat, hogy kiszedjék belőlük, hol rejtették el pénzüket. Olykor még a nagyobb városokba is bemerészkedtek. E haramiák a feldöntött királyi trónus és a megszentségtelenített katolikus oltár bosszulóinak hirdették magukat, s a Bourbonok zászlajával takaróztak. Valóban csatlakoztak ezekhez a bandákhoz olyanok is, akik közvetlenül és saját személyükben szenvedtek a forradalomtól. Ellenőrizhetetlen, de nagyon valószínűnek látszó hírek szerint egyik-másik bandafőnök a zsákmány egy részét tényleg

beszolgáltatta a királypárti ügynököknek. Bárhogy volt is, tény az, hogy a rendőrség szervezetlensége és fegyelmezetlensége a direktórium uralmának vége felé szinte teljes büntetlenséget biztosított számukra. Az első konzul azonban elhatározta, hogy a legrövidebb idő alatt felszámolja a banditizmust, s valóban, két hónap sem telt bele, máris végzett a legnagyobb bandákkal, s a többieket is felszámolta konzulságának első fél éve alatt.

Kíméletlenül bánt el velük. Utasításai ezek voltak: nem kell letartóztatni, hanem a helyszínen ki kell végezni a tetten ért rablókat, s fel kell akasztani azokat is, akik menedéket adnak nekik, megvásárolják tőlük a rablott holmit vagy bármilyen más viszonyban vannak velük. Külön rendfenntartó szakaszokat küldött a megmételyezett területekre, s ezek nemcsak a rablókkal és bűntársaikkal végeztek a legrövidebb idő alatt, hanem egy füst alatt azokkal a rendőrségi emberekkel is, akik suba alatt együtt dolgoztak a bandákkal, vagy pedig tehetetleneknek bizonyultak velük szemben.

Említsük itt meg mindjárt Napóleon egy újabb jellegzetes tulajdonságát: hajthatatlan szigorát a bűnösökkel szemben. A bűnösöknél nem ismert és nem ismert el enyhítő körülményeket. Úgy is mondhatjuk, hogy a jóhiszeműséget elvből vetette el, mert a politikában ártalmasnak s így megengedhetetlennek tartotta. Amikor Lajos öccse, akit Bonaparte 1806-ban Németalföld királyának nevezett ki, egyszer azzal dicsekedett a császár jelenlétében, hogy őt nagyon szeretik Németalföldön, Napóleon félbeszakította:

- Öcsém - mondotta szigorúan -, ha az emberek azt mondják királyukra, hogy jó, ez azt jelenti, hogy rosszul uralkodik.

Amikor 1811 áprilisában a *Gazette de France* nagy buzgalmában arra vetemedett, hogy a császár „jóságát" dicsérje, mert Bonaparte - afölötti örömében, hogy trónörököse született - gondolkodás nélkül teljesítette egyik kérelmezőjének kívánságát. Napóleon úgy feldühödött, hogy nyomban levelet írt rendőrminiszterének.

„Igen tisztelt Herceg Úr! Ki engedte meg *az* újságnak, hogy közölje a ma megjelent, rólam szóló ostoba cikket?" Nyomban elrendelte, hogy csapják el a szerkesztőt, mert „sok baklövést követ el".

Alighanem hamarabb megbocsátott volna annak, aki - ahelyett, hogy jószívűséggel rágalmazza - azt terjesztette volna róla, hogy vadállat. Mindezen tulajdonságai csak lassanként, fokozatosan rajzolódtak ki, de már a rablóbandák elleni hadjáratával is bizonyságát adta annak, hogy - az ismert mondást feje tetejére állítva - inkább fejét veszi tíz ártatlannak, mintsem hogy megkegyelmezzen egy bűnösnek.

A Vendée-ról azonban a nagyarányú bandatisztogatás idején sem feledkezett el.

Különféle, főképpen gazdasági jellegű okok miatt, a Vendée-ban és a vele határos Normandia déli részében a nemességnek és a papságnak a múlthoz hasonlóan ekkor is sikerült elszédítenie a vidék parasztságának egy részét, amelyet kitűnően megszervezett és felfegyverzett az angoloktól kapott puskákkal. A vendée-isták az erdők és mocsarak védelmében hosszú gerillaháborút folytattak a forradalmár kormányok ellen, Bonaparte azonban itt más taktikával élt, mint a rablóbandák elleni harcában. Rövid idővel a brumaire 18-i államcsíny előtt a vendée-isták egymás után több győzelmet arattak a köztársasági csapatok felett, elfoglalták Nantes-ot, és széltében-hosszában terjesztették, hogy küszöbön áll a Bourbonok visszatérése. Bonaparte egyrészt jelentősen megerősítette az ellenforradalmárok ellen kiküldött csapatokat, másrészt közkegyelmet helyezett kilátásba mindazok számára, akik leteszik a fegyvert. Megígérte nekik, hogy békét köt a katolikus egyházzal is, végül pedig személyes tárgyalásra hívta meg Cadoudal Györgyöt, a híres vendée-ista vezért, s függetlenül a tárgyalások sikerétől, szavatosságot vállalt életéért és biztonságáért párizsi tartózkodása, majd hazatérése idejére.

Így történt, hogy a hatalmas termetű, legendás erejű, vakbuzgó breton paraszt néhány órára négyszemközt maradt a kis termetű, akkor még meglehetősen vékony dongájú Bonapartéval. Napóleon barátai féltették vezérük életét, s a szomszéd teremben aggódva lesték a tárgyalások menetét. Köztudomású volt Cadoudalról (aki különben is halálra volt ítélve), hogy gondolkodás nélkül feláldozná saját életét, ha ezzel használhatna ügyének.

Miért nem gyilkolta meg Bonapartét? Nem gyilkolta meg, mert

akkoriban még maga is áldozata volt egy illúziónak, amely ugyan hamar elpárolgott a leghiszékenyebb királypárti fejekből is, de Bonaparte pályafutásának kezdetén még sok embert megtévesztett. Ezek az emberek azt hitték, hogy a fiatal, dicsőséges kapitány ugyanazt a szerepet vállalta Franciaországban, mint Angliában Morik tábornok, aki 1660-ban leverte a köztársaságot és visszasegítette trónjukra a száműzött Stuartokat. Mármost, eltekintve attól, hogy ezt Franciaországban amúgy sem lehetett volna nyélbeütni, el sem képzelhetünk nagyobb badarságot, mint azt a reményt, hogy egy Napóleon-féle ember valaha is másnak engedi át az első helyet.

Cadoudal ugyan nem fojtotta meg Bonapartét, de nem is egyezett meg vele.

Az első konzul egyebek között azt ajánlotta neki, hogy tábornoki ranggal lépjen be a hadseregbe, s természetesen megígérte, hogy csak a külső ellenség ellen veszi igénybe szolgálatait. Cadoudal azonban visszautasította az ajánlatot, és visszatért a Vendée-ba. Időközben elfogták és főbelőtték a vendée-isták másik nagy vezérét, Frottét. 1800 januárjában Cadoudal embereit is szétverték a kormánycsapatok, de Cadoudal folytatta a harcot; minthogy azonban mélyen beszorult a Vendée erdőségeibe, kénytelen volt beérni azzal, hogy kisebb rajtaütésekkel nyugtalanítsa Bonaparte embereit.

A kormánycsapatok sikerei, a közkegyelem ígérete, az antiklerikális politika megszüntetése s az a körülmény, hogy a Bourbonok és követőik még mindig reménykedtek Bonaparte csatlakozásában, jelentős mértékben gyengítette a vendée-ista csapatok harci kedvét és erejét. Cadoudal hívei lassanként szétszéledtek, s a Vendée-ban egyre jobban elterjedt az a meggyőződés, hogy ki kell böjtölni az időt, amíg a francia köztársaság jelenlegi urát teljesen meg nem nyerik ügyüknek; addig pedig kár zaklatni Bonapartét. Az első konzul kapva kapott az alkalmon, hiszen ezekben az első hónapokban, 1799 novemberében és decemberében, majd 1880 első felében minden figyelmét a tavaszi hadjáratra kellett összpontosítania, s az ország belsejében csak a leghalaszthatatlanabb feladatait kívánta elvégezni.

Sorban, a legnagyobb sietséggel intézte el teendőit: a rablóbandák

megfékezését, a Vendée megbékítését s a pénzügyi kérdéseket. Fel kellett ruháznia és fegyverrel kellett ellátnia a tavaszra felállítandó hatalmas hadsereget, márpedig a kincstár üres volt, a direktórium egy fityinget sem hagyott benne. Napóleonnak pénzügyi szakértőre volt szüksége. Gaudinnak hívták az új embert, akit pénzügyminiszterének nevezett ki.

Természetesen pénzügyi téren is ugyanaz volt a helyzet, mint a kormányzat minden más ágában: Napóleon az első percektől kezdve szilárdan kezébe vette a vezetést. A katonai diktátor - és akaratának végrehajtója, Gaudin - úgy határozott, hogy nem egyenes-, hanem közvetett adókkal fogja helyreállítani az ország pénzügyi egyensúlyát. Ez utóbbiak egyforma mértékben sújtották a gazdag és a szegény fogyasztókat, s Napóleon azért részesítette előnyben az adófizetésnek ezt a formáját, mert ez automatikusan működött, nem adott alkalmat nézeteltérésre adófizető és adószedő vagy az adófizető és a kormány között, hiszen az adószedőnek nem volt semmi szerepe, amikor a polgár fogyasztási cikkeket vásárolt.

A városi és a vidéki polgárság elégedetten fogadta az új pénzügyi politikának ezeket az intézkedéseit s Bonaparte egyéb rendelkezéseit: az ellenőrzés szigorítását, a kötelező könyvvezetés elrendelését, a szemérmetlen kincstári sikkasztások elleni harcot. Annyi sikkasztás történt akkoriban, hogy a történész kísértésbe esik, hogy a sikkasztókat mint a polgárság külön rétegét tárgyalja.

A spekulánsok és a sikkasztok hamar megérezték Bonaparte erejét. Az első konzul bebörtönöztette Ouvrard-t, a hírhedt állami szállítót, néhány más szállítót pedig perbe fogott, s elrendelte, hogy szigorúan ellenőrizzék az elszámolásokat; ahol kétségek merültek fel a követelések és számlák jogosságával szemben, ott az állam egyszerűen beszüntette a fizetéseket. Napóleon más eszközöket is alkalmazott, ha megbizonyosodott arról, hogy valaki megkárosítja az államot: letartóztatta, függetlenül attól, hogy volt-e ellene perrendszerű terhelő bizonyíték, s az illetőt addig tartotta börtönben, amíg ki nem adta a zsákmányt. Önkényes eljárás volt, de tény, hogy a tolvajok száma rohamosan apadt.

Napóleon figyelme az állam többi közigazgatási problémájára is kiterjedt. Megtartotta az ország területi beosztását, amelyet a forradalomtól kapott örökségbe, de nyomban megszüntetett

mindenfajta önkormányzatot. Mind a városokban, mind a vidéken feloszlatta a választott testületeket, törölte a választás útján megszerezhető tisztségeket. A kerületek élére a belügyminiszter nevezte ki a prefektust, a kerület teljhatalmú urát, ez viszont a községi tanácsokat, valamint a városok és a községek polgármestereit nevezte ki, akik neki feleltek: bármely pillanatban elbocsáthatta őket.

A prefektust tanácsadó testület, az úgynevezett „Központi Tanács" támogatta munkájában. Ez a tanácsadó testület, amely mindenben a prefektustól függött, csak arra szolgált, hogy a prefektust folyamatosan tájékoztassa a kerület bajairól. A belügyminiszter igazgatta az ország egész közigazgatási életét, az ő hatáskörébe tartoztak a közmunkák, az ipar és a kereskedelem s még sok egyéb ügy, amelyet Bonaparte csak később adott át más minisztériumoknak.

A törvénykezést is gyökeresen megreformálta. Március közepén írta alá az igazságügyminisztérium megszervezéséről szóló törvényt. A bíróságok újjászervezésekor fokozatosan megszüntette az esküdtszékeket: zsarnoki természete nem tudott megbékülni azzal a gondolattal, hogy akaratától független testületek határozzanak az ország jogi életében.

Ha valamilyen politikai ellenfélnek tönkretételéről volt szó. Napóleon egyáltalán nem volt tekintettel sem a bíróságok független voltára, sem a törvénykezési eljárás előírt menetére. De minden más esetben - politikai vonatkozásoktól mentes polgári perekben vagy bűnügyekben - megkövetelte, hogy a bíróságok a felek vagy vádlottak politikai pártállására való tekintet nélkül hozzák meg ítéletüket. Amikor a kinevezett bírák először jelentek meg előtte, nyomatékosan hangsúlyozta: „Sohase kutassátok annak az embernek a politikai pártállását, aki az igazságot keresi nálatok".

Fölöttébb jellegzetes, hogy azokat az ügyeket, amelyek a Bonaparte által megalapítandó abszolút monarchiának a belső ellenség elleni védekezésével függtek össze, minden más minisztériumtól és állami hatóságtól független külön minisztériumra bízta, amely közvetlenül őneki tartozott számadással. Így született meg a rendőrminisztérium, s ezt Bonaparte olyan hatalommal és annyi pénzzel látta el, amennyit még a direktórium rendősége sem kapott

soha gazdáitól.

Különös gondot fordított a főváros külön rendőrségének megszervezésére. A párizsi rendőrfőnök ugyan a rendőrminiszter közvetlen alárendelje volt, de helyzete lényegesen különbözött minden más tisztviselő helyzetétől: jelentéseit közvetlenül az első konzulhoz nyújtotta be. Már az új rendszer életbelépésének első pillanataiban kitűnt, hogy Bonaparte a főváros rendőrfőnökségét külön tájékoztató és ellenőrző szervvé kívánja kiképezni, amelynek segítségével szemmel tarthatja a mind nagyobb hatalmat szerző Fouchét.

Bonaparte a saját politikai rendőrségét is több részre osztotta fel, mégpedig úgy, hogy ne egy, hanem két vagy három rendőrsége legyen, amely nemcsak az állampolgárokat, hanem egymást is ellenőrzi. Rendőrminiszternek az agyafúrt, minden hájjal megkent rendőrkémet, besúgót és provokátort, Fouchét nevezte ki. Napóleon azonban tudta róla, hogy ha megfizetik, nemcsak őt, hanem a saját édesapját is elárulja, az első konzul külön megbízható kémtestületet állított fel, amelynek egyetlen feladata Fouché szemmeltartása volt. Arra az eshetőségre pedig, ha Fouché felismerné a nyomába küldött kopókat s megvesztegetné őket, Bonaparte még egy harmadik kémosztagot is szervezett, amelynek viszont az volt a rendeltetése, hogy a Fouchét ellenőrző embereket tartsa szemmel.

Napóleon Fouchét mindig keményfejűnek tartotta, aki semmitől sem jön zavarba. Sok év telt el. Napóleon már régen császár volt, Fouché arannyal kivert rendőrminiszteri mundérján pedig ragyogtak a kitüntetések, amikor Napóleon ingerültségében meg akarta sérteni miniszterét és figyelmeztetni akarta, hogy jól emlékszik még hajdani köpönyegforgatásaira. „Hiszen ön XVI. Lajosra szavazott" - fordult hozzá váratlanul. „Igaz" - felelte Fouché, szokása szerint mélyen meghajolva. - „Ám ez volt az első szolgálat, amelyet módomban volt Felségednek tenni." Jelentős párbeszéd zajlott le ekkor közöttük. Fouché emlékeztette a császárt, hogy mindkettőjük karrierjét a forradalom szülte, bár arra épült, hogy közülük az egyik elfoglalta XVI. Lajos üresen maradt trónját és nyomban ezután megfojtotta a forradalmat, a másik pedig buzgón segített neki ebben. Most, 1799-ben Bonapartének éppen azért volt nagy szüksége Fouchéra, mert jól ismerte egykori

szövetségét, amelyet azután az elárult és eladott az új uralkodónak.

Bonaparte tehát hatalomra jutásának első fél évében nagyjából már megszervezte azt a bonyolultan szétágazó, hatalmas állami gépezetet, amelynek kezelését Párizs hivatalnokainak legkiválóbbjaira bízta.

Az új „alkotmány" is elérte célját: megteremtette az első konzul összpontosított korlátlan hatalmi szervezetét.

- Röviden és homályosan fogalmazzatok - mondta egyszer Bonaparte. E néhány szó elárulja legfontosabb kormányzási elvét: ha a legfőbb államhatalom alkotmányos megszorításáról volt szó, a lehető legrövidebben és leghomályosabban kellett megfogalmazni e korlátozásokat. A világtörténelem nem ismer még egy olyan fejedelmet, aki olyan kevéssé lett volna hajlandó alkalmazkodni alkotmányához, hatalmának e legcsekélyebb tényleges korlátozásához, mint Napóleon.

Mint már említettük, Sieyés már az államcsínyt követő első napokban megértette, milyen naiv félreértésnek esett áldozatául a brumaire-t megelőző napokban. Amikor Sieyés Bonaparte elé terjesztette alkotmánytervezetét, amelynek értelmében Napóleon lett az ország első képviselője, olyasféle, mint a mostani francia köztársaság gazdagon javadalmazott és számtalan tisztséggel felruházott elnöke, viszont a tényleges hatalmat mások gyakorolták volna, Napóleon erélyes mozdulattal félretolta az iratokat:

- Ilyen nevetséges szerepet nem vállalok! - jelentette ki.

Sieyés megmakacsolta magát, és vitatkozni akart, mire másnap beállított hozzá Fouché rendőrminiszter, s barátságosan figyelmeztette arra a körülményre, hogy Bonaparte rendelkezik az ország egész fegyveres hatalmával, s ennélfogva nem tanácsos hosszadalmas vitákkal próbára tenni a türelmét. Érvelése úgy látszik, meggyőzte Sieyést, aki attól a pillanattól kezdve hallgatott, mint a sír.

„A köztársaság VIII. évének alkotmánya" - így hívták Napóleon alkotmánytervezetét, amely maradéktalanul megfelelt Bonaparte

elvi felfogásának. Minden hatalom az első konzul kezében összpontosult, a két másik konzulnak csak tanácsadó szavazata volt. Bonaparte tíz évre önmagát választatta meg első konzulnak. Az első konzul nevezte ki a nyolcvan tagból álló szenátust s minden polgári és katonai tisztviselőt, beleértve a minisztereket is. Ezek mindannyian csak neki tartoztak felelősséggel. Még két másik törvényhatósági testületet is teremtett, amelyek a törvényhozó hatalmat képviselték: a Tribunátust és a Törvényhozó Testületet. Mind a két testület tagjait a szenátus, vagyis maga az első konzul jelölte ki annak a több ezer jelöltnek a soraiból, akiket a választók igen bonyolult rendszerrel „megválasztottak". Nyilvánvaló, hogy amennyiben a nép sok ezernyi jelöltje között csak négyszáz kormánypárti akadt, a két törvényhozó testület megüresedő helyeire csakis ez a négyszáz ember kerülhetett, amiből könnyűszerrel megállapítható, hogy e két testület semmilyen igazi függetlenséggel nem bírt. De Napóleon még ezzel sem érte be: egy ún. Államtanácsot szervezett, amelyet közvetlenül az első konzul kormánya nevezett ki.

A törvényhozó gépezet tehát a következőképpen működött: a kormány a törvénytervezetet az Államtanács elé terjesztette, az kidolgozta, majd a Tribunátushoz küldte át. Ennek jogában állt megmondani véleményét a javaslatról, de semmiféle határozatot nem hozhatott. Miután elmondta és megfogalmazta a törvénytervezetről alkotott nézetét - s ezzel eleget tett feladatának át-küldte a Törvényhozó Testülethez, amelynek viszont a törvény-tervezet megvitatásához nem volt joga, csak elfogadhatta a javaslatot, amely végül az első konzul szentesítése után törvényerőre emelkedett.

E szándékosan megcsonkított, képtelen, „törvényhozó" gépezetnek Napóleon egész uralkodása alatt természetesen semmi egyéb szerepe nem volt, mint az, hogy engedelmesen teljesítse a diktátor parancsait. Napóleon egyébként 1807-ben megszüntette a nyilvánvalóan fölöslegessé vált Tribunátust. Nem kell külön hangsúlyoznunk, hogy a törvényhozó testületek egész működését a hivatali titok áthatolhatatlan homálya fedte. Tegyük még hozzá, hogy az eljárás meggyorsítása érdekében az első konzul fenntartotta magának a jogot, hogy törvényjavaslatait közvetlenül a szenátus elé terjessze, amely „senatus consultum" címen maga

is életbe léptethette a javaslatot. A végrehajtó hatalomhoz hasonlóan tehát az egész törvényhozó hatalom Bonaparte kezében összpontosult.

1800 tavaszára az új abszolutisztikus uralkodó már elkészült legsürgetőbb feladataival. Felépítette az állam új szervezetét, leszámolt a Dél-Franciaországban garázdálkodó bandák nagyobb részével, s ideiglenesen rendet teremtett a Vendée-ban is. Központosította az ország közigazgatását, meghozta az első nélkülözhetetlen intézkedéseket a spekulánsok megfékezésére és a közigazgatási visszaélések megszüntetésére, s megteremtette azt a ravaszul szőtt, hatalmas kémhálózatot, amelyet Fouché, a rendőrminiszter rövidesen kiterjesztett az egész országra.

Fouchéról bátran elmondhatjuk, hogy „született kém" volt. A régi Rómában az a közmondás járta, hogy szónoknak kitanulhat az ember, de költőnek születni kell. Nos, Fouché a kémkedés „költője" volt, ihletett „megalkotója" annak a hatalmas besúgó és nyomozó szervezetnek, amelyet később a nápolyi Delcaretto, az orosz Benkendorf és Dubbelt, valamint az osztrák Sedlnitzky hiába igyekezett utánozni. Napóleon semmiben sem korlátozta Fouché különös alkotó erejét, éppen csak hogy minden eshetőségre készen néhány ellenőrző kémet állított a nyomába, jól ismervén rendőrminiszterének csodálatos alkalmazkodó képességét és meggyőződésének szeszélyes bakugrásait. Bonaparte jól tudta, hogy mielőtt nekivág a hosszúnak ígérkező tavaszi hadjáratnak, politikailag biztosítani kell a hátországot. A „VIII. év alkotmányának" ebből a szempontból vajmi kevés értéke volt, de annál nagyobb jelentősége a hibátlanul működő rendőrminisztérium -nak. Bonaparte nem érte be azzal, hogy hatalmas összegeket bocsátott a rendőrség rendelkezésére, s minden tőle telhetőt elkövetett, hogy tökéletesítse mind Párizsban, mind a vidéken új, hatalmas fegyverét, s a legtehetségesebb és legerélyesebb munkatársakat biztosítsa Fouché számára, hanem vasmarkába fogta azt a tizenhárom újságot is, amelyek ekkor még túlélték a 60 betiltott hírlap tömeghalálát.

Hadbavonulása előtt önkényuralmának gépezetét Napóleon a minisztériumaira bízta, és azt követelte tőlük, hogy tartsák fenn a rendet, amíg ő az európai hatalmak szövetségével harcol.

Egy hónappal Napóleon elindulása előtt, 1800 áprilisában Fouché az első konzul elé terjesztette egy angoloktól támogatott királypárti összeesküvés megdönthetetlen bizonyítékait. Az összeesküvők közvetlen összeköttetésben álltak két emigráns Bourbon herceggel, a forradalom alatt kivégzett XVI. Lajos testvéreivel, Lajossal, Provence grófjával és Károllyal, Artois grófjával. Nyílt titok volt, hogy a királypártiak a hatalom megszerzésére irányuló igyekezetükben angol és egyéb külföldi intervenciókra számítottak - s számíthattak is -, s hogy ezzel szemben az angolok megbízhattak a francia királypártiakban, akik nyilván semmilyen politikai és gazdasági áldozattól nem riadtak vissza az angol kereskedelem és ipar javára, csak hogy visszajuttassák trónjukra a Bourbonokat. Mindezzel Bonaparte is tisztában volt, hiszen békeajánlatára válaszul már 1800 januárjában azt a tanácsot kapta III. Györgytől, Anglia királyától, hogy ... engedje vissza a Bourbonokat Franciaország trónjára.

Az első konzulnak tehát már nem lehetett kétsége aziránt, hogy belügyi téren az áruló királypártiak megfékezése és könyörtelen megbüntetése a legsürgősebb feladat, politikai vonalon pedig a végleges leszámolás Angliával. Fouché nyomban szigorú utasításokat kapott a királypártiak elleni küzdelemre: lankadatlan, szüntelen ellenőrzés, letartóztatások, büntetőperek. Napóleon tántoríthatatlan meggyőződéssel vallotta - s ennek gyakran adott kifejezést szavakkal is hogy két rugó van, amellyel meg lehet mozgatni az embereket: a félelem és a személyes érdek. Érdeken azonban nemcsak a szó szoros értelmében vett anyagi érdekeket értette, hanem a becsvágyat, az önérzetet és a hatalomvágyat is. Milyen módszert dolgozzon ki a királypártiakkal szemben? Látnivaló, hogy Napóleon alkalmazkodott a pillanat követelményeihez, s a királypártiakkal szemben mindig azt az eljárást alkalmazta, amely éppen a legmegfelelőbbnek látszott: hol nyílt erőszakot és terrort, hol a pénzzel, kinevezésekkel, nagylelkűséggel való megvesztegetés módszerét.

1800 tavaszán a lehető leggyorsabban hadba vonuló seregeihez kellett térnie, s ezért nem volt más lehetősége, mint a legkíméletlenebb terror.

A második nagy feladatot, az Anglia elleni háborút Napóleon - mint

már a múltban is - csellel oldotta meg,- seregeit nem az angol partok, a hatalmas angol hajóhad ellen indította meg, hanem magában Európában, Anglia szövetségesei, elsősorban az osztrák birodalom ellen.

Az államcsíny óta először 1800. május 8-án hagyta el Párizst, azzal a mélyen gyökerező meggyőződéssel, hogy diktatúrája az induló hadjárat sikerén áll vagy bukik. Ha nem sikerül visszahódítani az osztrákoktól Észak-Itáliát, akkor a szövetségesek indítanak támadást a francia határok ellen.

6.fejezet

MARENGO. A DIKTATÚRA MEGERŐSÖDÉSE. AZ ELSŐ KONZUL TÖRVÉNYHOZÁSA

(1800-1803)

Napóleon rendszerint nem dolgozta ki előre hadjáratainak részleteit, csak a fő célpontokat jelölte meg, a konkrét célokat, majd hozzávetőlegesen megállapította az időbeli sorrendet s a hadsereg útvonalait. A háború részleteinek gondja csak magának a hadjáratnak folyamán hatalmasodott el rajta, amikor gyakran naponként, sőt néha óránként megváltoztatta rendelkezéseit, rugalmasan alkalmazkodva a körülményekhez, s különösen az ellenség hadmozdulatairól szakadatlanul érkező hírekhez. A háborúban Bonapartének az volt az elve, hogy - amíg az ellenkezőjéről meg nem győződik - ellenfelét éppoly ügyesnek és tehetségesnek tételezte fel, mint önmagát, s minden hadmozdulatát éppoly meggondoltnak és előrelátónak, mint a sajátját.

Bonapartét erős, kitűnően felszerelt osztrák csapatok várták Észak-Itáliában, ahonnan Szuvorov verte ki egy évvel korábban a franciákat.

Ezúttal Szuvorov már nem tartott az osztrákokkal, aminek Napóleon rendkívül nagy fontosságot tulajdonított.

- Jobb egy birkákból összeverődött hadsereg, amelyet oroszlán vezényel, mint egy birka parancsnokolása alatt álló oroszlánsereg - mondta később Napóleon. Tudta, hogy ezúttal Oroszország nem

vesz részt a szövetségben, bár azt még nem tudhatta, hogy 1800 májusában, amikor ő hadseregével Itália felé vonult, és igyekezett visszavenni az osztrákoktól azt, amit Szuvorov szerzett, Szuvorovot Szentpétervárott örök nyugalomra helyezték az Alekszandr Nyevszkij kolostorban. Szuvorov helyett Napóleonnal a harcot ezúttal Melas vette fel, egy lelkiismeretes, de gyenge tehetségű katona, a vezérkar egyik műszaki tisztje, olyanfajta „korrekt" tábornok, amilyeneket Napóleon sok csatában győzött le 1800 előtt és után, s akik sértődötten mind azzal mentegették magukat, hogy Bonaparte nem tartja be a játékszabályokat. Napóleon elvéhez hűen ezúttal is úgy vezette csapatait, mintha Melas helyett egy másik Napóleon állna vele szemben, de Melas is hasonlóan cselekedett: úgy küzdött Napóleonnal, mintha egy Melast kellene megvernie...

Az osztrákok az észak-itáliai hadszíntér déli részén gyülekeztek, majd felvonultak Genova ellen. Melas elképzelhetetlennek tartotta, hogy Bonaparte a legnehezebb úton: Svájcból a Szent Bernát-hegyen át törjön be Itáliába, s ezért az alpesi átjárókat csak gyenge csapatokkal védelmezte. Az első konzul azonban éppen ezt az utat választotta. Bonaparte katonái 1800-ban megismerték a magas csúcsok havát-fagyát, a lábuk előtt tátongó szakadékokat, a lavinákat, a szabad ég alatti táborozásokat a csikorgó fagyban, mindazokat a kegyetlen kalandokat, amelyekkel egy éve Szuvorov seregeinek, 2000 évvel korábban pedig Hannibál harcosainak kellett megbirkózniuk. Bonaparte és Hannibál hadjáratai között mindössze az volt a különbség, hogy ezúttal nem elefántok, hanem ágyúk, lövegtalpak, lőszeresládák zuhantak a szakadékba. Lannes tábornok vezette az elősörsöket, s a meredek sziklafalak és szakadékok között kanyargó keskeny ösvényen végeláthatatlan sorban követte őket Bonaparte fő hadereje. Május 16-án értek el az Alpesek lábához, 21-ére Bonaparte és a hadsereg zöme átkelt a Szent Bernát-hágón, mialatt lent az Alpesek déli lejtőjén már megkezdődtek a csatározások a francia előőrsök s a völgyek kijáratait védő gyenge osztrák csapatok között. Az osztrákokat szétverték, s a franciák mind nagyobb tömegekben özönlöttek le a hegyekről, míg végül május utolsó napjaiban Bonaparte egész hadserege, egyik hadosztály a másik után átnyomult az alpesi szorosokon, és felvonult az osztrák csapatok háta mögé.

Bonaparte habozás nélkül, tüstént elindult Milánó ellen. Június 2-án

foglalta el a várost, s nyomban utána Páviát, Cremonát, Piacenzát, Bresciát és még egy sereg kisebb várost és helységet. Mindenütt visszaverte az osztrákokat, akik álmukban sem gondoltak arra, hogy a franciák ebből az irányból fogják megindítani fő támadásukat. Melas seregei Genovát ostromolták, és néhány nap múlva be is vették a várost, mivel azonban Bonaparte időközben megjelent Lombardiában, az osztrákok nem sok hasznát látták genovai sikerüknek.

Melas fő erejével rögtön a franciák ellen fordult, akik észak felől olyan meglepetésszerűen törtek rá. Alessandria és Tortona között nagy síkság terül el, közepén a Marengo nevezetű, jelentéktelen kis faluval. Bonaparte már 1800 telén, Párizsban, ezt a pontot jelölte ki tábornokainak Észak-Itália térképén. „Itt kell szétvernünk az osztrákokat!" - mondotta. S valóban, 1800. június 14-én itt csaptak össze a szemben álló hadseregek.

Az ütközetnek beláthatatlan jelentősége volt a nemzetközi politikában, de Napóleon pályájának történelmi menetében is. Párizs és egész Franciaország idegesen leste a híreket. A királypártiak egyrészt meg voltak győződve róla, hogy az alpesi szakadékok nyomtalanul elnyelik Bonapartét és seregét, másrészt köztudomású volt, hogy az osztrák hadsereg igen erős, s tüzérsége is fölényben van a franciákkal szemben. Az angolok közeli vendée-i partraszállásuk hírét terjesztették. A vendée-isták vezetői, Cadoudal és társai már nem kételkedtek abban, hogy a Bourbonok hamarosan visszakerülnek a francia trónra, s csak jelre vártak, Bonaparte halálának vagy a francia hadsereg vereségének a hírére. Egész Európa, beleértve a semleges államokat is, visszafojtott lélegzettel figyelte az eseményeket; elhatározták, hogy mihelyt az osztrákok legyőzik Bonapartét, csatlakozni fognak a Franciaország elleni szövetséghez. A Bourbonok készülődtek párizsi útjukra.

Napóleon - akárcsak tábornokai, tisztjei és katonái - pontosan megértette, hogy mi forog kockán, s hogy a játszmát könnyen elveszítheti. Az osztrákok jóval erősebbek voltak, csapataik alaposan kipihenhették magukat Itália falvaiban és városaiban, míg Napóleon serege a Szent Bernát-hegyi átkelés fáradalmait sem pihente még ki. Ami a két hadsereg erejét illeti: Napóleonnak mindössze 20 000

embere volt, tüzérsége alig számba vehető, mert annak fő ereje az osztrák hegyi védelem ostroma és szétverése után még úton volt, ezenkívül ágyúinak egy részét átadta Desaix tábornoknak. Ezzel szemben Melas 30 000 ember és lőszerrel bőségesen ellátott tüzérség felett rendelkezett. Melas 100 ágyújával Napóleon jóval kevesebbet tudott szembeállítani.

1800. június 14-én reggel kezdődött az ütközet Marengo szomszédságában, s az osztrák túlerő nyomban éreztette hatását. A franciák meghátráltak, s bár súlyos veszteségeket okoztak az ellenségnek, maguk is sok vért vesztettek. Délután két óra felé úgy látszott, hogy a csatát elvesztették. Három órakor Melas diadalittasan futárt küldött Bécsbe: megsemmisítő győzelmet arattak a franciák fölött, jelentette, legyőzték a legyőzhetetlen Bonapartét, nagy zsákmányt, sok foglyot ejtettek.

A francia vezérkar megzavarodott. Bonaparte azonban nem vesztette el nyugalmát; ki kell tartani, az ütközetnek még nincs vége, ismételgette.

Délután négy óra felé hirtelen megváltozott a helyzet. Desaix tábornok hadosztálya, amelyet délre küldtek, hogy elvágja az ellenség visszavonulási útját Genova felé, az ágyúlövések hallatára megfordult, s a legnagyobb sietséggel az ütközet színhelye felé menetelt, ahová éppen a döntő pillanatban érkezett meg.

Az osztrákok annyira biztosak voltak győzelmükben, hogy Desaix támadásának idején egy részük már ebédhez és pihenéshez készülődött. Desaix frissen hadbavetett hadosztálya forgószélként vetette rá magát a pihenő osztrákokra, nyomában Bonaparte egész hadseregével. Az osztrák csapatok súlyos vereséget szenvedtek, délután öt órakor már fejvesztetten menekültek, sarkukban a francia lovassággal. Desaix már a roham első perceiben elesett, s Bonaparte az ütközet után, amely egyike volt élete legnagyobb diadalainak, könnybe lábadt szemmel állt meg holtteste mellett.

- Milyen szép volna ez a nap, ha még egyszer magamhoz ölelhetnélek, Desaix! - sóhajtotta.

- Miért nem szabad nekem sírnom? - szakadt ki száján a kiáltás néhány órával korábban, az ütközet kellős közepén, amikor hírül

hozták neki, hogy Desaix holtan bukott le lováról.

Fegyvertársai mindössze két alkalommal látták Bonapartét sírni ütközet után, másodszor néhány évvel később, amikor Lannes a karjai között lehelte ki a lelkét (egy ágyúgolyó szétzúzta mindkét lábát).

Melas első üzenetének hírére a bécsi udvar örömmámorban úszott, amikor aztán beállított a második futár a katasztrófa hírével ... Itália ismét elveszett az osztrákok számára, s ezúttal véglegesen. A félelmetes ellenfél továbbra is legyőzhetetlennek bizonyult. Párizsba csak június 20-án (messidor 1-én), vagyis hat nappal később értek el az első hírek a nagy összecsapásról. A főváros ideges nyugtalansággal várta az itáliai híreket, de kezdet ben még csak zavaros mendemondák érkeztek. A csatát elvesztették, Bonaparte meghalt, így szóltak az első kósza hírek. Délután viszont hirtelen ágyúlövések dördültek el, egy ... két... három sortűz... Megérkezett Napóleon futára a hivatalos hírekkel : az osztrák hadsereget szétverték, az ellenséges tüzérség ütegeinek felét zsákmányul ejtették, sok ezer ellenséges holttest hever a csatatéren, Itália újra Bonaparte kezén van.

Viharos lelkesedés tört ki Párizsban, s ezúttal nemcsak a polgári kerületekben, hanem a munkáslakta külvárosokban is. Saint-Antoine-ban egész éjszaka az utcán táncoltak az emberek, a kocsmák, csapszékek megteltek. Szemtanúk szerint az éhségnek, nyomornak és munkanélküliségnek e sötét honában évek óta nem tapasztaltak ilyen egyöntetű lelkesedést. Persze a munkások akkor még nem tudták, hogy új gazdájuk kérlelhetetlen vaskezével őket is meg fogja nyomorítani, még nem ismerték a „munkakönyveket", amelyek később teljesen kiszolgáltatták őket főnökeik kénye-kedvének, még nem tudhatták, hogy a vajúdó új rendszer végleg megalapozza azt a társadalmi rendet, amelyben a tőke törvényesen és zavartalanul zsákmányolja ki a munkát.

S még ennél is lelkesültebben és viharosabban ünnepelt a belváros, a tőzsde s a nagybankok környéke, a „Boulevards" elegáns közönsége. Ők azt az embert éltették, aki brumaire 18-án és 19-én elfojtotta a forradalmat, s aki nyilván azért alapozta meg olyan mindenre kiterjedő gondossággal helyzetét és hatalmát, hogy egyrészt csírájába fojthassa az „anarchiát", a magántulajdon és az

uralkodó osztály elleni merényleteket, másrészt,
hogy megakadályozza az arisztokrata-feudális királyság visszatérését.

Csak néhány engesztelhetetlen jakobinus és a megfélemlített királypártiak hallgattak. Mind a két párt magányosan, elszigetelve állott a szélsebesen terjedő lelkesedés hullámai közepette. Mindezen felül a hazaszeretetnek, a honfiúi gőgnek és a soviniszta láznak egy furcsa áradata is elkapta az embereket, köztük olyanokat is, akik mindeddig higgadtan ítélték meg az eseményeket. Az általános őrjöngés azonban akkor érte el tetőfokát, amikor az első konzul visszatért Párizsba. Több ezer főnyi hatalmas tömeg sietett Bonaparte elé olyan izgalommal, hogy aki csak valamennyire is félreállt, azt nyomban királypártisággal gyanúsították.

- Arisztokraták laknak itt? Miért nincsenek kivilágítva az ablakok? - üvöltötte a tömeg, s nyomban betörte a gyanús ház ablakait. Megszámlálhatatlan sokaság tolongott reggeltől késő estig a Tuileries körül: Napóleont akarták látni. Napóleon azonban nem mutatkozott.

Marengo után legsürgősebb feladata volt a békekötés Ausztriával, Angliával és az egész európai szövetséggel, másodsorban pedig annak a törvényalkotó munkásságnak a folytatása és elmélyítése, melybe a brumaire-i államcsíny után kezdett s melyet az itáliai hadjárat félbeszakított.

Napóleonnak azonban volt meg egy másik súlyos gondja is, amely végigkísérte a konzulátus egész ideje alatt, és követelőn helyet kért egyéb feladatai között: a jakobinusok és a királypártiak elleni harca. Fouchénak az volt a véleménye, hogy a két szorongató veszély közül a királypárti a fenyegetőbb, de Bonaparte akkor már nem bízott meg teljesen rendőrminiszterében. Az volt a nézete, hogy Fouché, a királypártiaktól való félelmében, volt barátait, a jakobinusokat tekinti a kisebb bajnak, már csak azért is, mert jóval kevesebb esélyük volt arra, hogy hatalomra kerülhessenek. Holott Marengo után az első konzul meg volt győződve róla, hogy a jakobinusok a veszélyesebb ellenfelek.

Napóleonnak diktatúrája legelső percétől kezdve számolnia kellett mind baloldali ellenségeivel - a jakobinusokkal -, mind jobboldali

ellenségeivel - a királypártiakkal -, de e két ellenféllel szemben különböző módon hadakozott.

A királypártiak iránt békülékeny magatartást tanúsított, nyíltan kifejezte készségét, hogy hajlandó békés tárgyalásokra. Szívesen fogadott államigazgatási szolgálatába közismert royalistákat, s hangsúlyozta, hogy már pusztán szolgálatba lépésükkel kiérdemlik, hogy „megértően" bánjanak velük. Egyes emigránsoknak adott amnesztiájával Napóleon már bebizonyította, hogy hajlandó a royalistáknak sokat megbocsátani és sokat elfelejteni.

Egészen más volt a magatartása a jakobinusokkal szemben. A jakobinusokat Napóleon valóban gyűlölte, valóban üldözte. Hiszen ő maga sohasem volt forradalmár, s a Robespierre-testvérekkel meg a jakobinusokkal ideig-óráig fenntartott barátsága csak a karrierista taktikája volt. Természettől fogva zsarnok, önkényuralkodó volt minden ízében, aki brumaire 18-a után tudatosan törekedett arra, hogy valamilyen formában a nagypolgárságra támaszkodó monarchiát teremtse meg. Nem tudta fenntartás nélkül elismerni a jakobinusoknak azokat a halhatatlan érdemeit, amelyeket a francia forradalom történetében szereztek, s amely sem több, sem kevesebb nem volt, mint az, hogy a legveszélyesebb pillanatban megmentették a forradalmat. De még ennél is tovább ment. Teljes összhangban a nagypolgársággal, melynek érdekeit mindig szem előtt tartotta, ő is a jakobinus diktatúra erőszakon alapuló megtorló jellegét hangsúlyozta, nem volt hajlandó elismerni az okokat, amelyek ezt előidézték, sőt elkerülhetetlenné tették, és arról is hallgatott, hogy éppen ők, a jakobinusok azok, akik megmentették a forradalmi Franciaországot. Jellemző Napóleonra, hogy 1812-ben nem tudott becsmérlőbb nevet kitalálni a Moszkvát felgyújtó Rosztopcsinra, mint hogy „az orosz Marat"-nak nevezte. Olyan emberrel, aki az életét áldozta fel a forradalomért, egy színvonalra helyezte a moszkvai bárót, a hűbérurat, akinek Oroszország megmentése csak azért volt fontos, hogy ezzel ő is megtarthassa hűbérúri jogait, és aki hazája védelmében csak vásári, bohóckodó „falragaszocskákkal" vett részt - no meg azzal, hogy minden szükség nélkül állandóan Kutuzov körül lábatlankodott és feljelentéseket küldözgetett ellene a cárnak.

Napóleonnak politikai szempontból előnyös volt, hogy az új

nemzedék felfogásában a jakobinus diktatúra kizárólag vérontással és mindenféle más borzalmakkal kapcsolódott össze. Ő azonban világosan látta ennek a diktatúrának a történelmi érdemeit. Napóleon gyűlölte a jakobinusokat, de az 1793-1794-es jakobinus diktatúráról egyszer mégis kijelentette, hogy a Konvent mentette meg Franciaországot. XVI. Lajost azonban valóban teljes szívéből megvetette - mint ahogy a gyengeség minden fajtáját mindig megvetette. „Figyelmeztessétek ezt az asszonyt - mondta egyszer Mme Staelre célozva, amikor tudomására jutott, hogy az túlságosan hangosan fecseg szalonjában -, hogy én nem vagyok XVI. Lajos."

Tudta, hogy legengesztelhetetlenebb és leghajthatatlanabb ellenségei a volt jakobinusok között vannak, s ezért illegalitásukban kíméletlenül üldözte őket. A jakobinusok üldözése egyébként brumaire 18-tól kezdődően - ha közben időnként lanyhult is - egészen a császárság végéig folytatódott.

A jakobinusokat és elvbarátaikat bebörtönözték a fővárosban is, vidéken azonban még nagyobb arányú letartóztatások voltak. A helyi nagypolgárság megmaradt erői, az új tulajdonos parasztság és az amnesztia kapcsán hazatért emigránsok jól tudták, hol működtek jakobinus klubok, ismerték a Robespierre-i idők hivatalos tisztségviselőit, s most kíméletlenül és százszorosán semmisítették meg ellenségeiket. A politikai rendőrségnek a provokátor-hálózat segítségével sikerült meggyorsítania az 1800. október 10-i „merényletet". Az opera épületében letartóztatták azt a négy embert, akik tőrrel közeledtek az első konzul páholya felé - ám nemcsak ezeket az embereket tartóztatták le, hanem ennek a „merényletnek" az ürügyén országszerte börtönözték be a jakobinusokat. A letartóztatottak közül sokan nem tértek haza többé, nagy részük csak évek múltán került elő, összetörve, meggyötörve. Sokan haltak meg a börtönökben. A politika: foglyok gyakran követtek el öngyilkosságot, mások pedig a dél-amerikai kontinensen levő francia fegyenctelepen, Cayenne-ben (Francia-Guyana) pusztultak el. A „merénylet" után egy hónappal (1800. november 18-án) Fouché rendőrsége őrizetbe vette a jakobinus mozgalom egyik jelentős személyiségét, Chevalier-t, aki részt vett a robbanás előkészítésében. A letartóztatások és száműzések új hulláma támadt fel az egész országban. Válogatás nélkül

börtönözték be a jakobinusokat, bár a letartóztatottak semmit nem tudtak sem Chevalier-ről, sem szándékairól. Az igazán komoly merényletet 1800 decemberében hajtották végre. A „pokoli gépezetet" kizárólag a royalisták mozgatták s a jakobinusoknak a legcsekélyebb közük sem volt hozzá, Napóleon mégis felhasználta ezt a merényletet is arra, hogy komoly üldözésbe fogjon a jakobinusok ellen.

Aki be akar hatolni Napóleon természetének legrejtettebb titkaiba és meg akarja érteni lelkivilágának mozgató erőit, az ne hagyja magát félrevezetni azoktól a finomkodó kísérletektől, amelyeket oly bőségben találunk a Napóleonról szóló mérhetetlenül nagy irodalomban: azoktól a kísérletektől, amelyek őt „félforradalmárnak" akarják feltüntetni - ahogyan Napóleont ellenségei a kezdeti időkben, és magasztalói a XIX. század első felében nevezték. Napóleon sohasem volt „lovas Robespierre". Ismétlem, természettől fogva zsarnok, született önkényuralkodó volt, aki megalkudott a körülményekkel, és az első időkben még tűrte a polgári köztársaság bizonyos külső maradványait. Mihelyt azonban lehetősége nyílott, elseperte a köztársaság utolsó maradékát, is, és éles fordulattal katonai önkényuralmat vezetett be Franciaországban, ennek az önkényuralomnak rabszolgai módon alávetett konglomerátumává szerette volna változtatni Európa minden, függő helyzetben levő csatlós országát, gyarmatát és félgyarmatát. A jakobinusoknak és különösen a gyűlölt jakobinus ideológiának, mely „testvéri köztársaságokról", szabadságról és egyenlőségről álmodozott, a napóleoni abszolút monarchiában nem volt helye. Engels nagyon helyesen látta meg, hogy az „osztrák házasság" volt az a dátum, amely után Napóleon új önkény-uralma gyorsan felöltötte az ősrégi, hagyományos monarchiák minden külső ismérvét. A régi, zsarnoki önkényuralmakhoz hasonlóan természetesen az új zsarnokság is reménytelenül kibékíthetetlen ellentétbe került nemcsak a jakobinusok hősi hagyományaival, hanem még a polgári köztársaság legmérsékeltebb, legszerényebb „vívmányaival" is.

A napóleoni uralom egyik legjellegzetesebb vonása a minden írott „törvényen" kívüli, kegyetlen, önkényes megtorló hadjárat a jakobinusok ellen. Napóleon e felfogásával ellentétben Fouché - mint már mondtuk - brumaire 18-a után úgy vélekedett, hogy

a jakobinusok pillanatnyilag korántsem olyan veszélyesek, mint a Bourbonok hatalmát visszakívánó királypártiak.

Valljuk meg, hogy ezúttal Fouché több politikai bölcsességről tett tanúságot, mint gazdája. Tény, hogy Provence grófja, a francia trónkövetelő s fivére, Károly, de az egész emigráns vezérkar is meg volt győződve arról, hogy a brumaire-i államcsíny sikere és a diktatúra nyeregbe kerülése csak annak a bizonyítéka, hogy megérett a pillanat a monarchia visszaállítására. Ilyen lelkiállapotban pedig a franciák nyilván szívesebben látnák a hatalom élén a régi történelmi dinasztiát, mint a nyakukba szakadt ismeretlen korzikai jöttmentet. A forradalom tíz évig tartott, s brumaire 18-a és 19-e mégis egyetlen csapással végzett vele. Könnyen elképzelhető volt számukra, hogy az a kéz, amely 1799 novemberében a saint-cloud-i kastélyban fejét vette a szörnyetegnek és 1800 júniusában Marengónál végzett az osztrákokkal, hamarosan felsegíti a legkeresztényibb király trónjára XVIII. Lajost (akkor még Provence grófját). Három és fél hónappal a brumaire-i államcsíny után Provence grófja Mittau-ból levelet írt az első konzulnak, és megkérte, hogy helyezze vissza jogaikba a Bourbonokat. Azt írta, hogy cserében Bonaparte megkaphat a maga és a barátai számára minden általuk kívánt kártalanítást, nem is szólva „az utókor hálájáról". Bonaparte a levélre nem válaszolt. Ennek ellenére egyre újabb titkos üzenetek és ajánlatok érkeztek hozzá és feleségéhez, Jozefinhez.

1800 nyarán, Marengo után, amikor már nyilvánvaló volt, hogy Bonaparte azt teheti Franciaországgal, amit akar, Lajos újabb levelet küldött az első konzulnak. S ekkor Bonaparte - először és utoljára - válaszolt a trónkövetelőnek:

„Megkaptam levelét, köszönöm szíves figyelmét. Nem szabadna visszakívánkoznia Franciaországba, hiszen 100 000 holttesten kellene átgázolnia. Áldozza fel érdekeit Franciaország békéjének és boldogságának; a történelem számon fogja tartani áldozatát."

Amikor az emigránsok ebből a kurta és szókimondó válaszból végleg meggyőződtek arról, hogy Bonaparte jobban szeret uralkodni, mint engedelmeskedni, elhatározták, hogy meggyilkoltatják.

Ugyanez a gondolat vert gyökeret szinte egyidőben a jakobinusokban is. A baloldali összeesküvés azonban Fouché jól sikerült provokációja révén hamar kátyúba jutott. Miután ügynökeitől tudomást szerzett a készülő merényletről, amelyet 1800. október 10-én este az operában akartak végrehajtani, abban a pillanatban tartóztatták le az összeesküvőket (Cerrakhit, Arrenát, Demerville-t és Topino-Lebrunt), amikor fegyverrel a kezükben már éppen Bonaparte páholya felé közeledtek. Később azt terjesztették, hogy az összeesküvőket maga Fouché látta el fegyverekkel. A merénylőket kivégezték, a rendőrminiszter befolyása viszont még jobban megnőtt. Besúgói és provokátorai az egész országot behálózták, mindenhova befértőztek. A legelőkelőbb szalonokban éppen olyan otthonosan mozogtak, mint a legnyomorultabb csapszékben.

1800. december 25-én, amikor az első konzul az operába hajtatott, a Saint-Nicaise utcán - hintója közvetlen közelében - hatalmas robbanás rázta meg a levegőt. A pokolgép alig néhány másodperccel azután robbant fel, hogy Bonaparte hintója elhaladt mellette. Sebesültek és holttestek hevertek a járdán, de a félig összetört kocsi épen és egészségesen vitte tovább az első konzult az operába. Bonaparte nyugodt arccal foglalt helyet a páholyban, s az operát zsúfolásig megtöltő közönség csak jóval később értesült az eseményekről. A rögtön megindított nyomozás kezdetben semmi eredményre nem vezetetett, a helyszínen senkit sem tartóztattak le. Napóleon azonban meg volt győződve arról, hogy ezt a merényletet is a jakobinusok szervezték, s azzal vádolta Fouchét, hogy a királypártiakkal szemben tanúsított elvakultságában nem fordít elég gondot a jakobinusokra. Elhatározta, hogy maga számol le a baloldali ellenzékkel, s nyomban utasítást adott, hogy készítsenek listát a főbb jakobinusokról és a jakobinista vezetéssel gyanúsítható személyekről. 130 embert tartóztattak le, s nagyobb részüket Guyenne-be száműzték, ahonnan élve nemigen kerültek vissza emberek. A vidéki prefektusok ugyanakkor hajtóvadászatot indítottak mindazok ellen, akik a Konvent idején szóval, tettel vagy csak érzelmekkel hitet tettek a forradalom mellett. Az annak idején életben maradt reakciósok nekiláttak, hogy tartozásaikat kamatostul visszafizessék régi ellenségeiknek.

Azok közül, akiket felvettek Fouchénak erre az első listájára, jó néhányat nemcsak száműztek Franciaországból, hanem minden törvényszéki formaság mellőzésével kényszermunkára ítéltek, s még akkor sem helyezték őket szabadlábra, amikor az igazság végül kiderült. Fouché maga derítette ki, s éppen abban az időben, amikor a jakobinusokat gályarabságba küldte vagy száműzte. Tulajdonképpen már korábban is tudta, hogy a jakobinusoknak semmi közük sem volt a merénylethez, de hogy kedvében járjon a végsőkig felingerelt első konzulnak, aki elejétől fogva hamis nyomon járt, lelkiismeret-furdalás nélkül tovább küldözgette szerencsétlen áldozatait a fegyenctelepre.

Pontosan két héttel a merénylet után, az antijakobinus terror csúcspontján letartóztattak egy Carbon nevezetű királypárti ügynököt, majd néhány nappal később Saint-Régean-t, Bourmont-t s még néhány tucat royalistát, akik részben legálisan, részben illegálisan Párizsban éltek. Carbon és Saint-Régean bevallották, hogy ők szervezték meg a merényletet, amelyben csak királypártiak vettek részt azzal az egyedüli céllal, hogy megöljék Bonapartét és trónra segítsék a Bourbonokat. Ennek ellenére továbbra is érvényben maradtak a jakobinusok ellen foganatosított intézkedések, bár egyúttal elhatározták, hogy a tisztogatás és végleges leszámolás munkáját királypárti berkekben is megkezdik. Bonaparte két bőrt nyúzott le egy rókáról. Egy ízben elmondták neki, hogy Fouché hisz a száműzött jakobinusok teljes ártatlanságában.

- Valóban? - kiáltotta. - Fouché! Lám, ő mindig ilyen. Ez egyébként nem baj! Az a fontos, hogy megszabadultam tőlük! (A jakobinusoktól.)

A merényletben közvetlenül részes királypártiakat kivégezték, másokat pedig a jakobinusokhoz hasonlóan Guyenne-be száműztek.

Mégis úgy látszott, hogy Bonaparte nem olyan dühös a királypártiakra, mint ahogy a közelmúltban a merényletben ártatlan jakobinusokra dühöngött. S ezt nyilván nemcsak az a lélektani ok magyarázhatja, hogy Bonaparte a merényletet elkövető első hetekben talán már kitöltötte dühét a jakobinusokon, s így már nem futotta a királypártiak ellen. Bonaparte - ha szükségesnek látta -teljes lelki nyugalommal, hidegvérűen is tudott kegyetlen lenni. A

magyarázat tehát nem kielégítő; jóval valószínűbbnek látszik, hogy el akarta szakítani a Bourbonoktól azokat a királypárti rétegeket, amelyeknek érdekei összeegyeztethetőek voltak a Franciaországban megalapozott új renddel. Más szavakkal: szívesen látta volna azokat a királypártiakat, akik beilleszkednek a fennálló polgári rendbe. Szívesen látta volna őket, megbocsátotta volna nekik korábbi bűneiket is, csak az engesztelhetetlenek ellen folytatta volna tovább a könyörtelen harcot, azok ellen, akik ragaszkodtak a Bourbonok és a régi rendszer visszatéréséhez.

Az első konzul már Marengo előtt meghagyta Fouchénak, hogy állítsa össze azoknak az emigránsoknak a névsorát, akiket vissza lehet fogadni az országba. A Saint-Nicaise utcai merénylet sem térítette el szándékától. Egy előző jegyzékben szereplő, mintegy 100 ezer emigráns közül 52 ezren kaptak engedélyt a visszatérésre 1800. október 20-án, vendémiaire 1-én. Egy későbbi listából kiderült, hogy az emigránsok másfélszer annyian vannak, mint azt korábban feltételezték. A 145 000 emigránsból mintegy 141 000 kapott engedélyt, hogy visszatérjen Franciaországba, természetesen azzal a feltétellel, hogy rendőri felügyelet alá helyezik őket. Mindössze 3373 emigránsnak tiltották meg a határ átlépését. Bonaparte jóindulata ezzel még nem ért véget: 1802 májusában kibocsátott egy „senatus consultum"-ot, amely szerint mindazok az emigránsok hazatérhetnek, akik leteszik a hűségesküt az új alkotmányra. Számtalan külföldön nyomorgó politikai menekült használta fel az alkalmat és tért vissza az országba.

A merényletek egy ideig szüneteltek, Bonaparte pedig kettőzött buzgalommal látott neki diplomáciai feladatainak. Mindenképpen békét akart kötni az európai szövetséggel. Ennek több oka volt: egyrészt rendbe akarta szedni Franciaország pénzügyeit, másrészt éppen ebben az időben vált nyilvánvalóvá, hogy az egész ország - a polgárság, a parasztság és a munkásság -egyaránt békére vágyik. Maga Bonaparte is alig várta már, hogy befejezhesse megkezdett s félbeszakadt törvényhozói munkásságát.

Az a férfi, aki akkoriban az ország diplomáciai ügyvitelének élén állt, mindenben méltó ellenlábasa volt Bonaparte bizalmasának, Fouchénak, a belügyeket intéző teljhatalmú rendőrminiszternek. Talleyrand a maga szakmájában semmivel sem maradt el

a kémkedések és provokációk utolérhetetlen, virtuóz nagymesterétől. Helyzetük azonban lényegesen különbözött az első konzullal szemben. Napóleon felhasználta ugyan Fouchét és szervezetét, de szive mélyén megvetette mind a főnököt, mind alárendeltjeit. Gazembereknek tartotta és nevezte őket, s külön rendőrséget tartott fenn, amelynek Fouché megfigyelése volt a dolga, bár Fouché egy szempillantás alatt leleplezte az ellenőrzésére kiküldött ellenkémeket. Bonaparte ezen a téren nem vehette fel vele a versenyt, s ennek tudatában is volt, de Fouché nélkül nem tudott meglenni.

A diplomácia művészetében azonban Napóleon nemcsak bátran versenyre kelhetett Talleyrand-nal, hanem bizonyos értelemben még túl is tett rajta. Noha külügyminisztere rendkívüli tehetségű ember volt, Bonaparte maga adta ki neki általános utasításait, maga vezetett minden fontosabb béketárgyalást, Talleyrand pedig csak tanácsokat adott, megfogalmazta a diplomáciai jegyzékeket, s kidolgozta a végső cél eléréséhez szükséges módozatokat.

Napóleon egyik legnagyobb diplomáciai sikere kétségkívül az orosz külpolitika teljes pálfordulása volt. Az első konzul tudomására adta a cárnak, akivel Franciaország hivatalosan hadban állt, hogy hajlandó hazaengedni azokat a Korzakov-féle hadifoglyokat, akik az 1799-es őszi hadjáratban a franciák kezén maradtak. Cserébe még csak ellenszolgáltatást sem kért, nem kérte például az Oroszországban élő francia hadifoglyok hazaküldését (igaz, hogy francia fogoly kevés volt Oroszországban). I. Pál cár lelkesen fogadta az ajánlatot, s nyomban Párizsba küldte Sprengporten tábornokot a tárgyalások lefolytatására.

A tábornok 1800 december közepén ért a francia fővárosba. Bonaparte a legnagyobb jóindulattal és rokonszenvvel fogadta, s nem mulasztotta el, hogy értésére ne adja, milyen őszinte hódolattal viseltetik az oroszok nagylelkű, gavalléros uralkodója iránt. Egyben meghagyta, hogy a 6000 orosz foglyot a francia kincstár költségén új egyenruhával lássák el (azoknak a mintájára, amelyeket fogságba esésük idején viseltek), új bakancsokat és felszerelést osztott szét közöttük, s fegyvereiket is visszaszolgáltatta nekik. Ez az udvarias gesztus, amelyhez hasonlót keveset ismer a történelem, mélyen meghatotta a cárt. Bonaparte egyidejűleg levelet írt Pálnak,

amelyben közölte vele, hogy a békét 24 óra alatt meg lehetne kötni Franciaország és Oroszország között, ha a cár elküldené meghatalmazottját Párizsba. Ez a levél végleg megnyerte I. Pált, aki Franciaország kérlelhetetlen ellenségéből egy csapásra legjobb barátja és védelmezője lett. Sajátkezűleg írt levélben felelt Bonaparténak, s kijelentette, hogy látatlanban elfogadja minden feltételét, neki sem lévén egyéb vágya, mint hogy az első konzullal együtt „visszaadja Európának a békét és a nyugalmat".

„Az ön uralkodója és én - mi vagyunk a hivatottak arra, hogy megváltoztassuk a világ arculatát" - mondta Bonaparte Sprengporten tábornoknak.

Az első siker után Napóleon elhatározta, hogy nemcsak békét, hanem katonai szövetséget is köt Oroszországgal. Ebben az utóbbi tervében két elképzelése játszott közre: egyrészt az a körülmény, hogy semmilyen érdekellentét nem áll fenn a két hatalom között, másrészt az a lehetőség, hogy a két ország egyesült hadereje - Dél-Oroszországon és Közép-Ázsián át - idővel megtámadhatja az angolok indiai birtokait. India sohasem hagyta nyugton Napóleont, egyiptomi hadjáratának első napjaitól kezdve császárságának utolsó percéig kísértette a vakmerő terv, amely -bár részleteiben sohasem került kidolgozásra - alapvető vonalaiban már rég megfogamzott Napóleonban. Ez indította 1798-ban Egyiptom ellen, ez okozta, hogy 1801-ben váratlanul meleg barátságot kötött a cárral, s végül ez ösztökélte 1812-ben az orosz hadjáratra. Egyik esetben sem érte el célját, noha - amint látni fogjuk - ezúttal már valamelyes előkészítő lépésekre is sor került.

Amilyen mértékben szívélyesebb lett a viszony a cár és Bonaparte között, olyan mértékben fokozódott I. Pál gyűlölete Angliával, volt szövetségesével szemben. Napóleon akkoriban már azzal a tervvel foglalkozott, hogy csapatait Dél-Oroszországba vezeti, ott egyesül az orosz csapatokkal, majd a két hadsereget személyes parancsnoksága alatt Közép-Ázsián át felvonultatja India ellen. A cár nem idegenkedett ettől a tervtől, sőt még meg is előzte Bonapartét a végrehajtás előkészítésében.

Matvej Ivanovics Platov kozák atamánt, akit valamilyen okból hat hónapja a Péter-Pál erődben tartottak fogságban, váratlanul kiengedték a börtönből, s egyenesen a cár

dolgozószobájába vezették. Ott meglepő kérdést intéztek hozzá: ismeri-e az Indiába vezető utat? Platov - akinek sejtelme sem volt arról, hogy mit akarnak tőle - attól tartott, hogy ha tagadó feleletet ad, nyomban visszaküldik a börtönbe, s ezért igennel válaszolt. Másnap kinevezték az egyik doni kozák hadtest parancsnokának, s a másik három kozák hadtesttel együtt elindították India felé. A négy hadtest, amelynek mindegyike öt ezredből, összesen 22 500 főből állt, 1801. február 27-én indult útnak. Messzire azonban nem jutottak ...

Európában növekvő aggodalommal figyelték az orosz cár és a francia uralkodó barátságát. Ha valóban létrejön és megerősödik kettejük szövetsége, a legrövidebb idő alatt hatalmukba keríthetik egész Európát; ez volt a véleménye nemcsak Napóleonnak és Pálnak, hanem Európa valamennyi diplomatájának is. Angliában különösen nagy nyugtalansággal figyelték az eseményeket. Igaz ugyan, hogy a francia hajóhad sokkal gyöngébb volt az angolnál, az orosz pedig számba sem jöhetett, de Bonaparte indiai tervei és az orosz kozák hadsereg váratlan elindulása alaposan megijesztette és izgalomba hozta az akkori angol miniszterelnököt, Pitt Vilmost. Európa valamennyi kancelláriájában és fejedelmi palotájában egyre fokozódó nyugtalansággal várták a tavaszt, amikor a két hatalmas szövetséges nyilván döntő lépésekre határozza el magát. 1801. március 11-e azonban egészen más meglepetésekkel szolgált.

Amikor Párizsba eljutott a hír, hogy I. Pált a Mihajlovszkij palotában megfojtották, Bonaparte rettenetes dühre gerjedt. A merénylet egy csapásra rombadöntötte mindazt, amit oly művészettel és olyan sikerrel felépített.

- 1800 decemberében Párizsban kudarcot vallottak velem az angolok (a Saint-Nicaise utcai pokolgépes merényletre gondolt), de Pétervárott szíven találtak! - kiáltotta.

Semmi kétsége nem volt aziránt, hogy a cár meggyilkolását az angolok készítették elő. Az orosz szövetség egyszerre összeomlott azon a márciusi éjszakán, amelyen az összeesküvők behatoltak a cár dolgozószobájába, s így az első konzul arra kényszerült, hogy hirtelen átállítsa diplomáciai ütegeit. Bonaparte azonban ezen a téren is éppoly határozott gyorsaságról és lélekjelenlétről tett

tanúságot, mint a harcterek valóságos ágyúi esetében.

Napóleonnak alapjában kellett megváltoztatni terveit: az angolok elleni háború helyett békét kellett kötnie Angliával. Ami Ausztriát illeti, már jó ideje folytak a béketárgyalások a két ország között és Cobenzl, az osztrákok teljhatalmú megbízottja

1801. február 9-én Lunéville-ben aláírta a francia-osztrák béke-szerződést. A tárgyalásokat Talleyrand külügyminiszter és az első konzul öccse, Bonaparte József vezette. Mindketten szó szerint követték Napóleon utasításait, aki a tárgyalások során ügyesen kihasználta az orosz cárral kötött váratlan barátságát. Ausztria abban a veszélyben forgott, hogy egyszerre támadják meg két oldalról, nyugatról és keletről. Engednie kellett tehát, annál is inkább, mivel a marengói francia győzelem után a franciák Moreau tábornok vezetésével Elzászban, Hohenlinden mellett is kegyetlenül elpüfölték az osztrákokat. A lunéville-i békében Napóleon mindent megkapott Ausztriától, amit akart. A Habsburgok lemondtak egész Belgiumról, átengedték Napóleonnak Luxemburgot és a Rajna bal partján levő német birtokaikat, elismerték a „Batáviai Köztársaságot" (Hollandiát), a „Helvét Köztársaságot" (Svájcot), továbbá a „Cisalpin" és a „Liguriai Köztársaságot", vagyis Genovát és Lombardiát, amelyek ezáltal ténylegesen is francia birtokká váltak. Piemontét a franciák továbbra is megszállva tartották.

„Itt van ez a boldogtalan szerződés, amelyet kénytelen voltam aláírni! Mind formájában, mind lényegében felháborító!" - jelentette bánatosan Cobenzl főnökének, Colloredónak.

Cobenzl felháborodását még növelte, hogy Talleyrand a béketárgyalások során titokban gazdag ajándékokat zsebelt be Ausztriától anélkül, hogy bármit is tett volna a Habsburgok érdekében; hiszen a békeszerződést az első sortól az utolsóig Napóleon fogalmazta!

Ausztria tehát egyelőre elvesztette a játszmát. Ezzel szemben nyilvánvaló volt, hogy az osztrák birodalom - tekintettel elképzelhetetlenül súlyos veszteségeire - nem hagyja annyiban a dolgot, csak az időt várja, amikor revansot vehet. Egyelőre azonban Napóleonnak nem kellett félnie a Habsburgoktól.

I. Pál halála pillanatában tehát a nagyhatalmak közül már csak Anglia volt hadiállapotban Franciaországgal. Napóleon hirtelen frontváltozással elhatározta, hogy az angolokkal is békét köt.

Az angol polgárság kereskedő és iparos rétegeinek gazdasági szempontból akkoriban nem volt vetélytársuk az európai szárazföldön. A XVIII. század utolsó évtizedeinek technikai forradalma gazdasági téren is biztosította Anglia számára a vezető szerepet, s a francia polgárságot éppen az bőszítette fel a régi rendszer politikája ellen, hogy a monarchia 1786-ban kereskedelmi szerződést kötött az angolokkal, aminek következtében az angol szövőipar és kohászat teljesen megszállta a francia belső piacot. Ezért fogadta olyan kitörő örömmel a francia ipar a Konventnek és a direktóriumnak az angol kereskedelemmel szemben foganatosított valamennyi intézkedését, hiszen az Anglia és Franciaország közötti háborút mindkét országban végig az angol kereskedők és iparosok háborújának tekintették a francia kereskedők és iparosok ellen.

Minden Franciaország ellen irányuló politikai vállalkozásnak és katonai szövetségnek az élén Pitt Vilmos, az angol miniszter-elnök állt. Pitt azért támogatta olyan bőkezűen Poroszországot, Ausztriát, Piemontét, Oroszországot, majd megint Ausztriát és Nápolyt, mert világosan megértette, hogy Anglia gazdasági és politikai érdekeit alapjában veszélyezteti Franciaország növekvő szárazföldi hatalma.

Nem segített azonban sem az európai szövetségesek pénzelése, sem az angol hajóhad nyújtotta támogatás, sem a vendée-ista ellenforradalmároknak adott pénz, felszerelés és fegyver. 1801-ben Angliában lassanként az a meggyőződés kerekedett felül, hogy béketárgyalásokat kellene kezdeni Franciaország új urával. Igaz ugyan, hogy azok a kereskedők és ipari körök, amelyek rengeteg pénzt kerestek az Anglia által megszállt francia és német-alföldi gyarmatokon, nem támogatták ezt az áramlatot, de az európai kereskedelemben érdekelt rétegek békére vágytak. Az angol munkásosztály egyre indulatosabban fordult könyörtelen kizsákmányolói ellen: a munkások dühükben és elkeseredésükben már nemcsak a gépeket rombolták szét, hanem több alkalommal nyíltan is fellázadtak munkaadóik ellen.

Amikor tehát Bonaparte békét kötött Ausztriával s e szerződés révén

hatalmas német és olasz területek birtokába jutott, majd I. Pál utódjával, Sándor cárral is megegyezett, s ezzel egyidejűleg Angliának is békét ajánlott, az angol vezető politikusok úgy látták, hogy - legalábbis egyelőre - minden reményük füstbement, s ezért elhatározták, hogy elfogadják a feléjük nyújtott békejobbot. Pitt közvetlenül I. Pál cár halála előtt beadta lemondását, s helyébe azoknak a rétegeknek a képviselői léptek, akik lehetségesnek tartották a kibékülést. Addington, az új miniszterelnök s Lord Hawkesbury, a külügyminiszter, értésére adta az első konzulnak, hogy szívesen kötnének békét Franciaországgal.

Amiens-ban folytak a tárgyalások, s 1802. március 26-án ugyanott írták alá a békeszerződést. Anglia visszaadta Franciaországnak és csatlósainak (Hollandiának és Spanyolországnak) azokat a gyarmatokat, amelyeket elszedett tőlük a kilenc évig tartó háborúban, csak Ceylont és Trinidadot tartotta meg. Málta szigetét újra a Máltai Lovagrend gondjaira bízták. Anglia még arra is kötelezte magát, hogy kiüríti mindazokat a területeket, amelyeket a háború alatt megszállt a Földközi-tengeren és az Adrián. Ezzel szemben Franciaország feladta Egyiptomot, visszavonta csapatait Rómából, s a várost a többi pápai birtokkal együtt visszaadta a katolikus egyházfőnek. Ezek voltak a főbb feltételek, de a dolgok lényege egészen más volt. Mert elképzelhető-e, hogy az angol arisztokrácia és polgárság vezetői ezért tömték teljes kilenc évig milliókkal a maguk és szövetségeseik hadseregeit s ezért küldték ki hajóhadukat valamennyi óceánra?

Az angol vezető körök számára a legsúlyosabb megterhelés nyilván az volt, hogy nem tudták kiszabadítani Bonaparte karmaiból egyetlen európai hódítását sem. Belgium, Németalföld, Itália, a Rajna bal partja és Piemonte közvetlenül Franciaország fennhatósága alá tartozott, egész Nyugat-Németország Napóleon lába előtt feküdt. Ezek a már meghódított vagy később meghódításra kerülő területek örökre elvesztek az angol piac, az angol gyáripar és gyarmatáruik behozatala számára. Amiens-ban hiába igyekeztek az angol meghatalmazottak olyan kereskedelmi szerződés alapjait megvetni, amelyből Anglia is hasznot húzhatna. Arra pedig még gondolni sem lehetett, hogy Franciaország gazdag belső piaca megnyílják Anglia számára; ez a piac éppen olyan légmentesen el volt zárva most is az angol

behozatal elől, mint Bonaparte hatalomra jutása előtt. Ettől eltekintve pedig az amiens-i békeszerződés sem politikailag, sem katonailag nem biztosította Angliát egy esetleges francia támadás ellen. Amíg Belgium és Németalföld Franciaország hatalmában volt, addig Bonaparte bátran állíthatta: „Antwerpen az angolok szívének szegezett pisztoly."

Az amiens-i béke sem lehetett tartós, mert Angliát nem győzték le. Franciaországban viszont, mihelyt Párizsban és vidéken híre terjedt az Angliával kötött békének, diadalmas, ujjongó megelégedés volt a válasz. Íme, a legerősebb, leggazdagabb, legmakacsabb és legengesztelhetetlenebb ellenfél adta meg magát, s aláírásával szentesítette Bonaparte minden hódítását! Az Európa ellen indított hosszú, véres háború minden fronton teljes diadallal végződött.

Franciaország és vele együtt Európa nem sokáig örülhetett a békének, Napóleon azonban egyetlen percet sem hagyott kihasználatlanul az alatt a két esztendő alatt, amely eltelt 1801 tavaszától, az Ausztriával kötött békeszerződés napjától 1803 tavaszáig, a rövid lélegzetű amiens-i béke után újra meginduló angol-francia háborúig. Napóleon minden idejét birodalma közigazgatási és jogi megszervezésének szentelte. Végre rendszeresen nekiláthatott annak a törvényalkotó munkának, amelyet két éve akarva-akaratlanul későbbre kellett halasztania. Noha már közvetlenül Marengo után belekezdett ebbe a munkába, a dolgok természeténél fogva ez a tevékenysége mindaddig háttérbe szorult, amíg békét nem kötött Ausztriával és Angliával, s amíg I. Pállal fennálló kapcsolatai révén gondolatai új, fáradságos hadjáratok s távoli hódítások körül forogtak.

Ekkor azonban végre elérkezett az az idő, amikor megkezdhette egy egész sereg fontosnál fontosabb közigazgatási, pénzügyi, gazdasági, büntető- és polgárjogi probléma feldolgozását és megoldását. Bonaparte az itáliai és egyiptomi hadjáratokban szerzett gazdag tapasztalatok ellenére sem sokat értett ezekhez a kérdésekhez, feldolgozásukat tehát a következő módszerrel kezdte meg: maga elnökölt az Államtanács ülésein, meghallgatta a miniszterek előterjesztéseit, majd maga elé rendelte azokat, akik kidolgozták az előterjesztéseket, és részletes tájékoztatást kért tőlük mindarról, amit nem értett elég világosan.

Legszívesebben szakemberekkel beszélgetett, mert azoktól sokat tanult.

- Ha valaha ismeretlen városba kerülsz - tanítgatta mostohafiát, Beauharnais Jenőt, a későbbi olasz alkirályt -, akkor ne unatkozzál, hanem tanulmányozd a várost; hátha el kell egyszer foglalnod!

Ez Napóleonra vall: minél több tudást és adatot összeharácsolni, hogy adott alkalommal felhasználhassa azokat. Angol hajós-kapitányok álmélkodva hallgatták, hogy milyen alapos szaktudással vitatja meg velük nemcsak a francia, hanem az angol hajók vitorlázását, s a különbséget az angol és a francia horgonykötelek között.

Napóleon rendkívüli fontosságot tulajdonított a közgazdasági kérdéseknek. A tőkés gyáriparnak ebben a kezdeti fejlődési szakaszában olyan alaposan megismerte s tanulmányozta a kereskedelem és az ipar, a termelés, a vámok, a tengeri és szárazföldi fuvardíjak kérdéseit, hogy két-három év múlva már éppoly jól ismerte a lyoni selymek drágulásának vagy olcsóbbá válásának az okait, mint maguk a kereskedők, s egy szempillantás alatt rájött, ha például egy útépítő vállalat visszaéléseket követett el valamelyik távoli útépítésnél, a hatalmas birodalom egyik vagy másik határán. S nemcsak felfedezte a visszaéléseket, de azt is tudta, hogy a nyerészkedő vállalkozó hol követte el a csalást. A széttagolt német államok és hercegségek közötti határvitákban nemcsak parancsoló szavával döntött. Döntését e viták és a széttagoltság történetének ismeretében hozta meg.

Mindenkit meghallgatott, akitől hasznos útbaigazítást és tanácsot remélhetett, de határozni maga határozott. „Nem az nyeri a csatákat, aki a jó tanácsot adja, hanem az, aki vállalja a felelősséget a kivitelezésért és elrendeli végrehajtását” - vallotta. A sok tanács és vélemény között bizonyára mindig akad egy-két használható, csak érteni kell kiválasztásukhoz és megvalósításukhoz. Ugyanez áll a törvényalkotó munkára és a belügyek vezetésére is, vallotta Bonaparte.

A parancsot nem az események végén, hanem az elején kell kiadni. Az államigazgatásban az utasítás végrehajtásának ellenőrzése legalább olyan fontos volt, mint maga a végrehajtás. A miniszterek

állandó kötelességévé tette, hogy megállapítsák kit terhel a felelősség, ha az utasításokat nem teljesítik vagy késedelmesen és hanyagul hajtják végre. Uralkodása idején kemény munka volt a hivatali szolgálat. Későn fekhettünk, ám felkelnünk korán kellett - emlékeztek utóbb azok az öreg hivatalnokok, akik ekkortájt szolgálatot teljesítettek. Úgy vélte, hogy a vezetésben az a legfontosabb, hogy kisajtolja az emberekből mindazt, amit adni képesek, és ha ezek után az emberek nem élnek soká, ez az állam számára merőben közömbös. Jellemző rá ez a meggyőződés, amelyet ő egyébként nagyon őszintén így fejezett ki: „Nem kell hagyni, hogy az emberek megöregedjenek - ebben rejlik a vezetés legnagyobb művészete" (ne pas laisser vieillir les hommes). A hivatali testületnek igyekezett jó fizetést biztosítani, ám cserébe kipréselt az emberekből mindent, amit csak lehetett.

Ő maga megszakítás nélkül dolgozott egész nap. Néhány órát szánt alvásra, 15 perc volt az ebédideje és 15 percnél kevesebbet töltött a reggelivel. Nem tartotta szükségesnek, hogy másokkal elnézőbb legyen, mint saját magával.

Pontosan ugyanúgy, ahogy katonáival és tisztjeivel bánt, az ítélet, a parancs, az elbocsátás szigorával kényszerítette a hivatalnokokat is az emberfeletti munkára. A kancellária egyik tisztviselője, Tremoque, aki később az Államtanács auditora volt, és hosszú ideig keményen szolgált Napóleon alatt, így emlékezett rá: „Napóleonban megvolt az a művészet, hogy értékelni tudta az emberekben azt a familiáris tulajdonságot, amelyet ő maga mesterien gyakorolt, amikor az alacsonyabb rangúakat egyenlőkként kezelte. Ez a művészet itt ugyanolyan lelkesedést váltott ki, mint a hadseregben. Az emberek ugyanúgy kifáradtak a munkában, ahogy (a többiek - E. T.) meghaltak a harcmezőn." A polgári szolgálatban csakúgy, mint a háborúban, a tisztviselő mindent megtett, hogy megszolgálja a kitüntetést vagy az uralkodó kegyes mosolyát.

Közvetlenül az amiens-i béke után népszavazást rendelt el. „Az egész nép határozata" alapján Bonaparte Napóleont az 1802. augusztus 2-i „senatus consultum" értelmében „életfogytiglani konzulnak" választották. 3 568 885 ember adta erre igenlő szavazatát - nemet 8374-en mondtak. Ekkor már nyilvánvaló volt, hogy a francia köztársaság abszolút monarchiává változott,

s hogy az első konzult előbb-utóbb királynak vagy császárnak fogják nevezni. Napóleon „köztársasági diktatúráját" és majdani trónját a városi és a vidéki polgárságra, a vagyonos kereskedőkre, iparosokra, földbirtokosokra és a jómódú parasztságra alapozta. Az általa teremtett új rendszernek a korlátlan tulajdonjog lett az éltető eleme. Ezért mindörökre s megfellebbezhetetlenül eltörölte a nemesség régi feudális jogainak még a nyomait is, visszavonhatatlanul elkobozta tőlük őseik földjét, s ugyanakkor örök és megtámadhatatlan jogot biztosított a földtulajdonra azoknak, akik az adott pillanatban a föld birtokában voltak.

Ami a kereskedelmet és az ipart illeti, egyrészt korlátlan jogokat biztosított a kereskedelmi és az ipari üzemek tulajdonosainak az alkalmazottakkal és a munkásokkal kötendő „szabad megegyezésre" (tehát biztosította a tőke szabad kizsákmányolási jogát), aminek következtében a munkásnak sem joga, sem semmiféle lehetősége nem volt a kizsákmányolás elleni kollektív védekezésre, másrészt a francia kereskedők és iparosok részére megóvta a belső francia piacot a külföldi versenytől, s egyben a francia kereskedelmi és ipari tőke kezére játszotta Európának egy részét, s később, ígérte, ha lehet, egész Európát is.

Napóleon meg volt győződve arról, hogy az általa teremtett és megerősített rendszer, valamint bel- és külpolitikája révén annyira le fogja kötelezni a kereskedelmi és az ipari polgárságot és a földbirtokos parasztságot, hogy ezek végleg lemondanak arról, hogy tevékenyen részt vegyenek a politikai életben, a közigazgatásban és a törvényhozói munkában. Meg volt győződve arról is, hogy ezek a rétegek készséggel alávetik magukat a legnagyobb, a még XIV. Lajosénál is kíméletlenebb zsarnokságnak, s olyan áldozatra (tömeges katonaszállításokra) lesznek hajlandók, amilyeneket a régi rendszer leggonoszabb korszakai sem ismertek.

Elhatározta, hogy mindenekelőtt elveti a forradalmi örökségnek azokat a kölönceit, amelyek megakadályozták tervei szabad kivitelében. Közkegyelmet adott az emigránsoknak (igaz, hogy rendőri felügyelet alá helyezte őket), s előkészítette a francia állam hivatalos kibékülését a katolikus egyházzal. A brumaire-i államcsíny után nyomban engedélyt adott a vallási szertartások folytatására, majd a vasárnap megtartására, sok papot visszahívott

a száműzetésből, sokat kiengedett a börtönökből. Béketárgyalásokat kezdett magával a pápával is, azon az alapon, hogy a katolicizmust „a francia nép többségének vallásaként" ismerte el, s a katolikus egyházat az állam védelme alá helyezte.

Ezekből a tárgyalásokból született meg az ismert konkordátum, az „államérdek valóságos csodája", ahogy a polgári történészek elnevezték.

E konkordátum alapján egykettőre átengedték mindazoknak a pozícióknak nagyobb részét, amelyeket a forradalom a szabadgondolkodás javára elhódított az egyháztól. A forradalom megfosztotta a katolikus papságot annak a lehetőségétől, hogy hivatalosan befolyást gyakoroljon a népre. Napóleon ezt újra lehetővé tette a papok számára. Miért? A felelet világos, nem fér hozzá semmi kétség.

Napóleon maga, ha nem is volt meggyőződéses ateista, de deistának is meglehetősen közömbös, határozatlan volt. Csak a legritkább esetekben beszélt vallási kérdésekről, sohasem folyamodott a deisták úgynevezett legfelsőbb lényének segítségéhez. Miszticizmusnak még nyomát sem találjuk benne. Az öreg grófban, Chiaramontiban pedig, akit 1799-ben VII. Pius néven pápává választottak, nem Péter apostol utódát és Isten földi helytartóját látta, hanem csak egy öreg, ravasz olaszt, aki szívesen hozzásegítette volna trónjukhoz a Bourbonokat, hogy az egyház általuk visszaszerezhesse a forradalom alatt elkobzott birtokait. Szerencsére VII. Pius szörnyen félt Napóleontól; joggal, hiszen Marengo után egész Itália a franciák kezére került, s ezzel Róma és ő maga is az első konzul hatalmába jutott.

VII. Pius zsarnoknak és rablónak tartotta Napóleont, az pedig megbízhatatlan, hazug cselszövőnek VII. Piust, s a pápának egyetlen szavát sem hitte el. A konkordátumról folyó tárgyalások alatt, és valószínűleg egészen haláluk napjáig, mindketten változatlanul ragaszkodtak ehhez a meggyőződésükhöz. Valójában azonban nem a pápa személyéről volt szó. Napóleon szemszögéből nézve a katolikus egyház jelentős szervezett erőt képviselt, amelyet már csak azért sem lehetett elhanyagolni, mert sok bajt okozhatott volna, ha megmarad az ellenfél táborában, viszont beláthatatlan hasznot hoz, ha szövetségessé lehet tenni.

- Még mindig jobban szeretem a papokat a Cagliostróhoz vagy Kanthoz hasonló kuruzslóknál - mondta Napóleon, egy kalap alá véve a kalandor Cagliostrót és a filozófus Kantot. S hozzátette, hogy - mivel az emberek ragaszkodnak a csodákhoz - jobb, ha kiszolgáltatjuk őket az egyháznak és tanainak, mintha arra szorítjuk őket, hogy a maguk feje szerint bölcselkedjenek. „Azért kell beoltani az embereket himlővel, hogy meg ne betegedjenek" - érvelt Napóleon. Más szóval, jobb kiegyezni az öreg, ravasz gróf Chiaramontival, vagyis VII. Piusszal, akit butaságukban az emberek Isten földi helytartójaként tisztelnek, kiegyezni vele, és számtalan papjával együtt az állam szolgálatába állítani, ugyanúgy, mint Fouché csendőrségét, és rendőrségét, mintsem lehetőséget adni a Bourbonoknak, hogy fölhasználják ellene a papok és a szerzetesek hatalmas hadseregét, vagy pláne a szabadgondolkodóknak és a bölcsészeknek kiszolgáltatni az ország népét. Napóleon egyébként is meg volt győződve arról, hogy a katolikus fekete hadsereg nagymértékben segítségére lesz a gyűlölt forradalmi felvilágosult ideológia elleni harcában. 1801 júliusában tehát aláírta a konkordátumot, a következő év április 15-én pedig végleges formájában törvényerőre emeltette a konkordátumról és a katolikus egyház franciaországi új szervezetéről szóló törvényjavaslatot.

E konkordátumban Napóleon a katolicizmust „a francia többség vallásaként" ismerte el ugyan, de nem nyilvánította államvallássá, ami a forradalom előtt volt; ezzel szemben az egész országban engedélyezte a vallás szabad gyakorlását. Cserében a pápa kötelezte magát, hogy sohasem fogja visszakövetelni a francia államtól a forradalom alatt elkobzott egyházi javakat. Napóleon maga nevezte ki az általa kiválasztott püspököket és érsekeket, akiket a pápa csak ezután erősíthetett meg tisztségükben; ugyanígy a püspökök által kinevezett papok is csak a kormány jóváhagyása után foglalhatták el hivatalukat. A pápai enciklikákat, bullákat és rendeleteket csak akkor lehetett kihirdetni Franciaországban, ha a kormány ezeket esetről esetre jóváhagyta.

Ezek voltak a konkordátum alaptételei. Az egyezség több mint 100 évig maradt érvényben. Bonaparte jól számított. Rövid idővel a konkordátum után - már a császárság idején - a katolikus papság Franciaország valamennyi iskolájában új kötelező katekizmust vezetett be, amelyet a diákoknak betéve kellett megtanulniuk. Ez a

katekizmus többek között szó szerint a következő tételeket tartalmazta:

1. „Isten... Napóleon császárból az isteni hatalom fegyverét kovácsolta, s megtette földi *képmásának.”*

2. „Aki ellenszegül Napóleon császárnak, az magának az isteni rendnek szegül ellene, és méltó az örök kárhozatra; lázadó lelke a pokolba kerül, örök bűnhődésre."

E két „igazságon" kívül a katekizmus még sok hasonló tanácsot és figyelmeztetést tartalmazott. Ezen túlmenően ünnepnapokon a papok a szószékről elmagyarázták a hívőknek: a Szentlélek ideiglenesen testet öltött Napóleonban, hogy kiirtsa a forradalmi anarchiát és a hitetlenséget; az első konzul (és később a császár) szakadatlan győzelmei a külső ellenség felett is csak a Szentlélek stratégiai közbelépésével magyarázhatók.

Akkoriban, a pápával megindított tárgyalások és a konkordátumot életbe léptető törvény kibocsátása között eltelt hónapokban teremtette meg Napóleon a Becsületrendet, amely a mai napig is létezik. Napóleon már 1801 vége felé foglalkozott azzal a tervvel, hogy érdemrendet alapít, katonai és polgári érdemek megjutalmazására. A Becsületrendnek különféle fokozatai voltak, s a kitüntetéseket a legfelsőbb hatóság kezdeményezésére és kívánsága szerint osztották ki.

Napóleon vetette meg a közoktatás alapjait is, amelyek mind a mai napig nem változtak meg. Igaz, hogy az ő idejében nem voltak még elemi iskolák, de a közép- és a felsőfokú oktatás terén semmilyen lényeges változás nem történt azóta sem.

A közoktatásügyi szervezet élére az úgynevezett „egyetemet” állította, amelyet „az egyetem nagymestere” irányított; ezt a címet ma a közoktatásügyi miniszter viseli. Napóleon idejében az egyetem felügyelt a főiskolákra és a líceumokra, vagyis a középiskolákra. Az első konzul kizárólag olyan felső szakiskolákat teremtett, amelyek mérnökök, technikusok, jegyzők, közigazgatási, pénzügyi, igazságügyi és más tisztviselők kiképzésével foglalkoztak. Rideg, merőben katonai fegyelmet tartottak ezekben az iskolákban, a vizsgák is rendkívül szigorúak voltak. Ami a líceumokat illeti, ezek

főképpen a jövendő tisztek kiképzésével foglalkoztak. Aki befejezte a líceumot, külön pótvizsga után beiratkozhatott a katonai főiskolákba, de ha úgy kívánta, további tanulmányok nélkül beléphetett az állam polgári közigazgatásába is; magától értetődik, hogy ebben az esetben pályafutása során nemigen számíthatott azokra az előnyökre, amelyek a főiskolák végzett hallgatóit megillették.

Napóleon szívesen dicsekedett azzal, hogy milyen pártfogója a tudományoknak. Kegyeinek jeleivel elhalmozta a matematikusokat, vegyészeket, csillagászokat és fizikusokat, és különösen kedvelte az egyiptológusokat, mert a tudományos egyiptológia kezdete szoros kapcsolatban állt egyiptomi hadjáratával.

A tudománytól azonban reális, kézzelfogható eredményeket követelt, és ennek megfelelően értékelte a tudományos tevékenység gyümölcsöző eredményeit. Becsvágyához tartozott, hogy a tudomány emelje „a császárság dicsőségét" (ilyen értelemben írt pl. Laplacenak 1812 júliusában Vityebszkből). S ha erről volt szó, akkor még az absztrakt tudományoknak is megbocsátott. A történelemtudományt azonban nem kedvelte, nagyon bizalmatlan volt vele szemben. Nem állhatta például Tacitust, mert nem tisztelte a római cézárokat. A filozófia, különösen a felvilágosodás filozófiája, gyűlöletes volt előtte; a politikai gazdaságtant, különösen a fiziokraták tanítását sarlatánságnak tekintette, akárcsak Kant filozófiáját. Az egyetemeken és a középiskolákban csaknem kizárólag a gyakorlatilag hasznot hajtó - s így elsősorban a műszaki - tantárgyakat tanították.

Tudatosan célul tűzte ki, hogy a forradalomnak minden maradványát kiirtsa, mégpedig nemcsak annak gyűlölt ideológiai maradványait, hanem a történelmi tényekre, a forradalmi évekre szóló emlékezést is. A legszigorúbb tilalmat léptette életbe, amely szerint nemcsak a forradalomról nem volt szabad írni, hanem még kiemelkedő szereplőiről sem volt szabad említést tenni. Nem létezett sem Robespierre, sem Marat. Babeuf sem volt, Mirabeau meg sohasem élt. Tilos volt az újságoknak a „forradalom" szót kinyomtatni. Meggyőződését, hogy „a sajtó irányításához csak ostor és sarkantyú szükséges", mint már láttuk, hatalmának első perceitől kezdve következetesen igyekezett megvalósítani.

Két rövid hónappal brumaire 18-a után, Napóleon minden magyarázat nélkül betiltott 60 újságot és csak 13-nak engedélyezte a további működést, de ez a 13 is hamarosan 4-re csökkent. Ezeket a nagyon kis formátumú újságokat (az angolok zsebkendőújságnak nevezték) olyan jelentéktelen írásokkal töltötték meg, hogy igen kevés olvasót vonzottak. Napóleon nem kívánta meg újságjaitól a forradalmi elvek elleni harcot, mert nem akarta, hogy az olvasók ezekre az elvekre egyáltalán emlékezzenek. Nem engedélyezte például azoknak a német újságoknak a terjesztését francia földön, amelyek a forradalmi ideológia ellen léptek fel, és magasztalták Napóleont a forradalom elfojtásáért. Megtiltotta ezeknek az újságoknak a behozatalát, meg akarta akadályozni, hogy alattvalói bármilyen módon emlékezzenek a forradalomra. A sajtót állandóan ellenőrizték és minden sajtóterméket elkoboztak, amelyben említés történt a forradalmi eseményekről. A tankönyvekben tilos volt leírni, hogy Hollandiában és Svájcban „valamikor” köztársaság volt, holott ezt az államformát Napóleon csak 1806-ban változtatta királysággá.

1810-ben Barruelle-Boverde könyvet írt „A filozófusok és a köztársaságpártiak tevékenysége" címmel. A szerző abban reménykedett, hogy ha oly hevesen szidalmazza a forradalmárokat, ahogy e könyvében tette, ha olyan önfeledten hízeleg Napóleonnak, ahogy ebben hízelgett, akkor nem lesz akadálya művе megjelenésének. De tévedett: a könyvet betiltották és elkobozták, mondván, hogy „nyomasztó emlékeket ébresztett fel". Ez az indok szerepelt a hivatalos ügyiratban.

A bűn, amellyel ily kérlelhetetlenül vádolták a szerzőket, a „titkos jakobinizmus" volt. A legártatlanabbaknak tűnő művekben is fel tudták ezt fedezni: ha valaki nagyra értékelte a görög Ariszteidész igazságosságát vagy Cato becsületességét; ha valaki azt állította, hogy Athén és Róma köztársaság volt, akkor a szerzőre hamarosan az a gyanú hárult, nem akar-e valami dicsőítőt mondani a köztársasági államformáról. . . ?

Bonaparte a leigázott országok sajtójával is nagyon keményen bánt. Ha a legkisebb célzást tették is a leigázásra, nemcsak a sajtótermék elkobzása volt a büntetés, hanem gyakran a szerző élete is veszélybe került. Napóleon követelésére például Nürnbergben kivégeztek egy

könyvkereskedőt, csak azért, mert nem volt hajlandó megnevezni egy olyan brosúrának a szerzőjét, amelyik Napóleont felháborította. Ebből is látható, mire számíthattak a leigázott országokban az írók és a kiadók, ha a legcsekélyebb módon kifejezésre juttatták elkeseredésüket országuk sorsa miatt.

Franciaországban a forradalmi események és elvek leghatározottabb kiirtása, a meghódított Európában pedig minden olyan célzás kíméletlen üldözése, amely a nemzeti felszabadulásra és az önrendelkezésre vonatkozott - ez jellemezte a napóleoni politikát a sajtó területén.

Két hónappal a marengói ütközet és néhány héttel Napóleonnak Itáliából való visszaérkezése után, 1800. augusztus 12-én, az első konzul rendeleti úton bizottságot nevezett ki az új polgári törvénykönyv kidolgozására. Ez a polgári törvénykönyv lett a sarkköve Franciaország és az általa meghódított területek jogi életének. Hatalmas vállalkozás volt ez, ennek ellenére az első konzul mindössze négy tagot nevezett ki a bizottságba. Napóleon nem szívelte a bizottságosdit, a hosszú beszédeket, a végtelen üléseket. A jogi bizottságnak mind a négy tagja ismert, kitűnő jogtudós volt.

A törvénykönyveket később „Code Napoléon"-nak nevezték el, ezt az elnevezést az 1852-es rendelet is megerősítette. Még ma is így hívják, s e rendelkezést azóta sem változtatták meg (bár ma már röviden „Code civil"-nek, polgári törvénykönyvnek is nevezik). Napóleon ezt a törvénykönyvet úgy fogta fel, mint jogi kifejezését annak a győzelemnek, amelyet a polgárság a feudális rendszeren aratott; a „Code Napoléon" ezt a győzelmet volt hivatva törvényesíteni azzal, hogy megingathatatlan helyet biztosított a magántulajdonnak az új társadalmi rendben. A „Code Napoléon" a polgári tulajdont megvédte mindenféle támadás ellen, amely bármilyen oldalról, akár a szívós életű feudalizmus, akár a láncait széttörni vágyó proletariátus részéről érhette.

Napóleon véleménye szerint a forradalom nem azért tört ki Franciaországban, mert a nép szabadságot akart, hanem azért, mert az egyenlőséget kívánta. Az egyenlőség azonban Napóleonnak csak a törvénnyel biztosított polgári jogok egyenlőségét jelentette, de nem a polgárok társadalmi és gazdasági létének feltételeit. A polgári

jogok egyenlőségét akarta szilárdan megalapozni kódexével. „A szabadság csak ürügy volt" - jelentette ki a forradalomról. A politikai szabadság megsemmisítésével az „egyenlőséget" úgy biztosította és foglalta törvénybe, ahogyan azt ő értelmezte.

A „Code Napoléon" - tiszta logikáját, megfogalmazásának szabatosságát és világosságát tekintve, amelyet a polgári állam érdekeinek rendel alá - nyilván megérdemli azokat a dicséreteket, amelyekkel a polgári jogirodalom azóta is elhalmozza. Ám senki sem tagadhatja - ha csak egy kissé tárgyilagosan nézi is a dolgokat -, hogy ez a törvénykönyv Franciaország polgári forradalmának törvénykezéséhez mérten nagy lépést jelent visszafelé. Természetesen, ha az akkori Európa más részein érvényben levő törvényekkel hasonlítjuk össze, progresszivitása szembetűnő. De ahhoz képest, amit a forradalmi törvénykezés megteremtett, feltétlenül visszalépés.

A nő számára az új törvénykönyv jogilag rendkívül hátrányos helyzetet teremtett, nemcsak a férjjel, hanem az örökösödési jog tekintetében férfitestvéreivel szemben is. Napóleon nyomtalanul eltörölte a forradalom humanista törvényeit is, amelyek egyforma jogokat biztosítottak az úgynevezett „törvénytelen" és „törvényes" gyermekeknek, s újra életbe léptette a kényszermunkával vagy más súlyos büntetéssel sújtott személyek úgynevezett „polgári halál"-át, jóllehet a forradalom már eltörölte az elszenvedett büntetésnek ezt a súlyos toldalékát. Napóleon új társadalmi rendet épített fel, mindent figyelembe vett, ami előmozdította a nagypolgárság gazdasági tevékenységének akadálytalan kifejlődését, de mindent eltörölt, ami a kispolgárság demokratikus törekvését fejezte ki. Önkéntelenül felmerül a kérdés: miként lehetséges, hogy ezt a hatalmas törvénykezési munkát semmilyen tiltakozás nem zavarta meg, hogy semmilyen kísérlet nem történt arra, hogy az új törvénykönyv valamennyire megőrizze az elmúlt forradalom liberalizmusát? Voltak ilyen kísérletek! Amikor a Törvényhozó Testület megkezdte a törvénykönyv tanulmányozását, a Tribunátusban akadt néhány ember, aki megkockáztatott egy-egy ellenvetést. Nem sok haszonnal, az ellenzék gyönge hangját hamar elhallgattatták a következő módszerrel: Bonaparte az 50 legszótlanabb embert kiválogatta a Tribunátusból, a többieket kizárta, s egy rendeletet bocsátott ki,

amelynek értelmében a Tribunátusnak ezentúl legfeljebb 50 tagja lehetett. E közbevető alkotmánymódosítás után a gépezet oly simán működött, mintha megolajozták volna. 1803 márciusában a „Code Napoléon"-t előbb az Államtanács, aztán a Törvényhozó Testület elé terjesztették, amely - minthogy még megvitatni sem volt joga - sietve elfogadta. 1804 márciusában a javaslat Napóleon aláírásával törvényerőre emelkedett. A francia nagypolgárság megkapta azt, amit kívánt. A polgári forradalom utólagosan meghozta gyümölcseit, hiszen most már nyilvánvaló lett, hogy brumaire 18-án a francia forradalom kátyúba jutott.

Idővel a „Code Napoléon"-ba beillesztették azokat a törvényeket is, amelyekkel Napóleon még a réginél is rövidebb gyeplőre fogta a munkásosztályt. Egyrészt megerősítette az 1791-es Le Chapelier törvényt, amely még a legbékésebb munkabeszüntetéseket, a munkától való csoportos visszavonulást is a büntető törvénykönyv hatáskörébe utalta, s a kétkezi munkás korlátlan kizsákmányolásán alapult, másrészt megteremtette az úgynevezett „munkakönyveket", amelyeket a munkaadó őrizetére bíztak. E munkakönyvbe - amely nélkül a munkás nem kaphatott új munkát - a munkaadó bizonyítványt állított ki a munkás működéséről, s megjelölte azt az indokot is, amiért megvált tőle. Elképzelhetjük, hogy a munkaadók hányszor éltek vissza azzal a hatalmukkal, hogy a munkást megfoszthatták az újabb munka-lehetőségtől, mindennapi kenyerétől.

Napóleon rendeletére ugyanekkor külön kereskedelmi törvénykönyvet is kidolgoztak, a polgári törvénykönyv kiegészítéseként. Ez azokat az intézkedéseket tartalmazta, amelyek jogilag szabályozták és biztosították a kereskedelmi ügyleteket, a tőzsde és a bankok munkáját, a váltóforgalmat és a kereskedelmi ügyletekkel összefüggő közjegyzői tevékenységet. Végül a büntető törvénykönyv megteremtésével Napóleon befejezte általános törvényhozói munkásságát. Megtartotta a halálbüntetést, néhány bűntényre testi fenyítést szabott ki (korbácsolást és tüzes vassal való megbélyegzést, amelyeket a forradalom annak idején eltörölt), és súlyos büntetésekkel sújtott minden olyan vétséget, amelyet a magántulajdon ellen követtek el. Büntető törvénykönyve is jóval maradibb a forradalmi korszak törvénykezésénél.

E hatalmas törvényalkotó munka még nem fejeződött be teljesen, amikor 1803 márciusában újra kitört a háború Angliával. Napóleon ismét kirántotta kardját, s hosszú, véres hőskölteménye végéig már nem is tette vissza többé hüvelyébe.

7. fejezet

AZ ANGLIA ELLENI ÚJABB HÁBORÚ KEZDETE. NAPÓLEON MEGKORONÁZÁSA

(1803-1804)

A gigászi harc rövid szünet után újra fellángolt. Mindkét fél meglehetősen tisztában volt a feladat nagyságával. Az egész Franciaországot, Itália nagy részét, Belgiumot, Németalföldet és Nyugat-Németország számtalan városát és nagy területeit birtokló Napóleon ellen hatalmas erők sorakoztak fel, amelyek méretüket és változatos jellegüket tekintve semmivel sem voltak kevésbé félelmetesek, mint az első konzul seregei. Napóleonnak egész életében a félfeudális, gazdaságilag elmaradt monarchiák szövetségével kellett küzdenie, amelynek vezetője azonban Anglia, az akkori kapitalizmus élén álló, gazdaságilag legfejlettebb hatalom volt. A végtelen napóleoni háború nemcsak Franciaország polgárságának küzdelme volt a régi feudális, abszolutisztikus hatalmakkal, nemcsak a termelés új rendszerének harca a gazdaságilag elmaradt formák ellen, hanem elsősorban az éppen iparosodni kezdő fiatal kapitalista ország mérkőzése Angliával, amely jóval előbb indult el a kapitalizmus útján, s ennek megfelelően sokkal tovább is jutott. A francia kapitalizmus, vagyis az igyekvő új vetélytárs elleni könyörtelen, makacs küzdelmében az angol polgárság felvonultatta fejlettebb technikáját, hatalmas tőkéjét, gazdagon kiaknázható gyarmatait és az egész világra kiterjedő kereskedelmi összeköttetéseit. Küzdelmében nagy segítségére voltak a félfeudális, gazdaságilag elmaradt monarchiák, amelyeknek jobbágyparasztjait Anglia a saját költségén fegyverezte fel a könyörtelen harcra. Amikor ifjabb Pitt Vilmos bőkezűen kölcsönözte a milliókat Oroszországnak, Ausztriának vagy Poroszországnak, hogy hadba indítsa őket a francia forradalom vagy Napóleon ellen, tulajdonképpen ugyanazt tette, amit 40 évvel korábban apja, id. Pitt Vilmos tett, aki az irokézeket és egyéb indián törzseket pénzelte Kanadában ugyancsak a franciák ellen.

Különbség mindössze a játék tétjében és méreteiben volt.

Mi volt az oka annak, hogy az Angliával kötött 1802-es amiens-i béke mindössze egyévi fegyverszünetet jelentett a két nagyhatalom küzdelmében? Az, hogy amikor elült a fenyegető háború megszakítása fölött érzett öröm, az angol polgárság és földbirtokos arisztokrácia rájött, hogy a játszmát elvesztette, s azt Bonaparte nyerte meg. Az első konzul nemcsak azt akadályozta meg, hogy az angol árukat bevigyék a fennhatósága alatt álló hatalmas piacokra, hanem - Belgiummal és Németalfölddel a kezében - közvetlenül is fenyegette az angol partokat, nem is szólván arról - ami talán mindennél fontosabb volt -, hogy már

1802-ben akadálytalanul, egyszerű fenyegetések árán arra kényszeríthetett egész sor „függetlennek" mondott országot, hogy „szövetséget" kössön vele. Napóleon már az amiens-i béke megkötésének pillanatában is jóval veszélyesebb és erősebb volt, mint a hatalma csúcspontján levő XIV. Lajos; hiszen annak Rajna-parti hódítása valóságos gyermekjáték volt ahhoz képest, amivel Bonaparte rendelkezett például ugyanott. A francia katonai diktátort már csak néhány lépés választotta el az európai szárazföld teljes egyeduralmától, ami az ugródeszka lehetett az Anglia elleni általános támadáshoz és a szigetország elözönléséhez.

El kell ismernünk, hogy Napóleon politikailag is ügyesen kihasználta a rövid amiens-i béke lehetőségeit. Egyéb bokros teendői között leverte például San Domingo szigetén a néger bennszülöttek lázadását. A négerek híres vezére, Toussaint Louverture már a direktórium idején magához ragadta az uralmat, s bár formailag elismerte a franciák fennhatóságát, valójában függetlenül, teljesen a saját feje szerint uralkodott.

A gyarmati kérdésben Napóleon mindenben egyetértett a francia ültetvényesekkel, akik sehogyan sem tudtak belenyugodni abba, hogy a Konvent eltörölte a rabszolgaságot. Miután az amiens-i békeszerződés révén Franciaország visszakapta valamennyi angol megszállás alatt levő gyarmatát (San Domingót, a Kis Antillákat és Guyenne partvidékét). Napóleon az ideiglenesen angol megszállás alól felszabadult területeken megerősítette a rabszolgaságot ott, ahol még nem tudták eltörölni, ahol azonban már eltörölték, ott nem állította helyre. Toussaint Louverture

zendülésének elfojtására 1802-ben egész hajóhadat és 10 000 embert küldött San Domingóba. A néger vezért átcsalták a francia táborba, s ott 1802. június 7-én letartóztatták, majd Franciaországba szállították. Napóleon nyomban Joux várának egyik cellájába záratta a néger szabadsághőst. A rideg, nedves éghajlat, a szigorú börtön, a még szigorúbb bánásmód, a teljes magány és a honvágy tíz hónap alatt végzett Toussaint-nal.

Napóleonnak a gyarmatok megszervezésére és kiaknázására is voltak kész tervei, de az 1803 tavaszán újra kitörő angol háború megakadályozta nagyszabású gyarmatpolitikájának megvalósításában. A tengeri összeköttetés megszakadása következtében a távoli mississippi-i területeket és a még francia kézen levő Louisia-nát 1803. április 30-án kénytelen volt eladni az Egyesült Államoknak.

Az angol polgárságnak az a (nagyobb) része, amely 1803 tavaszán az amiens-i békeszerződés felbontását követelte, arra is el volt szánva, hogy elhódítja Napóleontól a régi francia gyarmatokat, és mindörökre elejét veszi annak, hogy újakat szerezhessen.

Az amiens-i béke azonban nemcsak Angliában, hanem lassan Párizsban is enyészetnek indult. Napóleon abban reménykedett, hogy a békekötés után az angolok többé egyáltalán nem avatkoznak bele Európa ügyeibe, és véglegesen elismerik Franciaország szárazföldi egyeduralmát. S íme, egyszerre kiderült, hogy erről szó sincs, sőt, Angliának szemlátomást semmi kedve ahhoz, hogy ölbe tett kézzel, nyugodtan eltűrje Napóleon terjeszkedését.

Bonyolult diplomáciai tárgyalások kezdődtek. Mindkét fél átlátott egymás tervein, s egyikük sem akart engedni. 1803 elején már világosan látszott, hogy a tárgyalások rövidesen meg fognak szakadni. A kormányok természetesen mind Londonban, mind Párizsban tétováztak. Az angol miniszterek egyáltalában nem voltak meggyőződve arról, hogy a nép hajlandó vállalni egy újabb hosz-szú háború terheit, méghozzá ezúttal - legalábbis kezdetben - szövetségesek nélkül, mert Franciaország pillanatnyilag békében élt valamennyi szárazföldi hatalommal. Bonaparte viszont tudta, hogy a párizsi és a lyoni selyem- és fényűzési ipar angol megrendelésekkel és csábító ajánlatokkal elhalmozva dolgozik,

tudta, hogy a kereskedelmet már az amiens-i békét követő néhány hónap alatt is hatalmas mértékben fellendítette az Angliából érkezett 15 000 gazdag turista, s tudta, hogy az angol áruk franciaországi behozatalát békében is megakadályozhatja, így tehát a francia iparra nézve semmilyen közvetlen haszonnal nem járna az Anglia elleni háború. Igaz ugyan, hogy háborúban a prohibitív (korlátozó) rendszert meg lehetne erősíteni és új területekre lehetne kiterjeszteni, s hogy Napóleon ehhez nagy reményeket fűzött, de azért egyelőre még ő is habozott.

Az angol követ fogadtatásán Napóleon utolsó kísérletként, a megfélemlítés utolsó próbájaként játszotta el híressé vált dührohamát, amely megpecsételte a két birodalom szakítását.

Hadd ejtsünk ebből az alkalomból néhány szót Napóleon híres „dührohamairól". Nyilvánvaló, hogy ez a gőgös, komor, izgékony lélek, aki a világon mindenkit megvetett, könnyű prédája volt hirtelen indulatainak. Dührohamai olyan szörnyűségesek voltak, hogy még a legbátrabb és a legkeményebb embereket is megrémítették. Napóleon azonban olykor csak megjátszotta ezeket a rohamokat, alapos meggondolásból és meghatározott céllal, teljesen hidegvérűen, de olyan színészi készséggel, olyan meglepő finom és hű alakító képességgel, hogy a jelenlevők közül csak legjobb barátai ismerték fel a komédiázást, gyakran előfordult azonban, hogy még őket is megtévesztette.

Párizsi angol követté történt kinevezése óta Whitworth sohasem hitt abban, hogy Anglia tartós békét köthet Bonapartéval. Nemcsak azért, mert Franciaország túl sokat kapott az amiens-i békével, hanem főképpen azért, mert a békekötés után az első konzul olyan pökhendien kezdett bánni a Franciaországgal határos európai államokkal, mintha máris meghódította volna valamennyit. 1802 őszén például közölte Svájccal, hogy új alkotmánynyal és „franciabarát" kormánnyal szeretné ellátni, s ugyanakkor nem mulasztotta el emlékezetükbe idézni a svájciaknak, hogy országuk Franciaország és Itália között fekszik, s ez az utóbbi ugyancsak francia uralom alatt áll. E földrajzi elmélkedéseit ráadásul azzal toldotta meg, hogy a svájci határra elküldte Ney tábornokot 30 000 emberével. Svájc megadta magát sorsának, és azontúl vakon engedelmeskedett Bonapartének. Ugyanekkor az első konzul

Piemontét formálisan és véglegesen Franciaországhoz csatolta. A különféle nyugatnémet fejedelmecskék, akik az 1801-es lunéville-i béke óta semmilyen segítséget nem remélhettek Ausztriától, minden porcikájukban reszketve hajlongtak Napóleon előtt, aki a szó szoros értelmében lakájként kezelte a fejedelmeket. Akkoriban már Németalföld is a markában volt, és kétség sem fért hozzá, hogy többé nem is engedi elragadni magától.

Anglia nem nyugodhatott bele és nem is akart belenyugodni a dolgok ilyen alakulásába. 1803. február 18-án, az első nagy fogadás alkalmával került sor a híres dührohamra, amelynek folyamán Napóleon vad fenyegetésekkel árasztotta el az angol követet. Beláthatatlan hatalmáról szónokolt, „irtóháborúval" fenyegette meg Angliát, ha újra meri kezdeni régi politikáját, megmagyarázta a követnek, hogy hiába reménykedik a többi európai hatalom segítségében, és fejtegetéseit azzal a megállapítással zárta le, hogy „Ausztria megszűnt nagyhatalom lenni". Olyan hangon beszélt és úgy üvöltözött, hogy Whitworth az angol külügyminiszterhez küldött jelentésében ezt írta: „Nem hittem a szememnek, hogy Európa egyik leghatalmasabb államának a vezetőjével beszélek. Úgy üvöltözött, mint egy dragonyos kapitány!" Napóleon semmiképpen sem akart letenni arról a tervéről, hogy Anglia megfélemlítésével elejét veheti a háborúnak, s egyúttal ura marad Európának. Anglia azonban kemény diónak bizonyult. Az angol polgárságot és arisztokráciát sok minden elválasztotta egymástól, de egyben megegyeztek: nem tűrték el, hogy Napóleon teljesen leigázza Európát. Az első konzul azzal fenyegette meg Angliát, hogy félmilliós hadsereget küld ellene; válaszképpen az angol kormány megerősítette hajóhadát, s nagyarányú háborús előkészületekbe kezdett.

Március 13-án került sor a színjáték következő és utolsó jelenetére.

- Ezek szerint tehát háborút akarnak? . . . Újabb 15 éves küzdelmet akarnak, és belekényszerítenek a háborúba!

Azt kívánta, hogy szolgáltassák neki vissza Máltát, amelyet az angolok már az amiens-i béke előtt megszálltak, de a békeszerződés rendelkezése ellenére sem akartak kiüríteni, Bonaparte kifogásolható magatartása miatt.

— Az angolok háborút akarnak - szavalta Bonaparte fennhangon -, de ha elsőnek ők rántják ki a kardot, hát tudják meg, hogy utolsónak én fogom visszatenni hüvelyébe! ... Ha fegyverkezni akarnak, hát majd én is fegyverkezem. Ha küzdeni akarnak, majd én is küzdeni fogok. Lehet, hogy elpusztítják Franciaországot, de megfélemlíteni nem fogják . .. Jaj azoknak, akik nem tartják be a szerződéseket! ... Málta vagy a háború! - ordította

dühödten, s kiszaladt a teremből.

1803 május elején Whitworth elutazott Párizsból. Ezzel újra kezdődött Napóleon háborúja Anglia ellen, s ez a háború csak Napóleon uralmával együtt ért azután véget.

Angliában is tudták, hogy a háború hosszú és veszélyes lesz. Ismét Pitt lett az angol miniszterelnök, aki - mint tudjuk - 1801-ben, amikor az angol uralkodó osztályok lehetségesnek, sőt elkerülhetetlennek látták a béketárgyalásokat Bonapartéval, benyújtotta lemondását.

1803-ban azonban újra felvirradt Pitt napja. Ez a férfi, aki kilenc évig küzdött a francia forradalom ellen, most kénytelen volt vállalni a Napóleon elleni, összehasonlíthatatlanul veszélyesebb háború felelősségét. Pitt azonban tudta, hogy ha némely szempontból terhesebb lesz is a háború Napóleon ellen, mint amilyen a forradalmi kormányok elleni harc volt, más szempontból kevesebb nyugtalanságot fog előidézni, mint a forradalmi Franciaország elleni hadjárat. Igaz ugyan, hogy az 1803-as Franciaország területileg alaposan megnövekedett, meg is gazdagodott, hadserege is. jobban meg volt szervezve, igaz, hogy zseniális szervező és nagy hadvezér állt az élén, ezzel szemben nem kellett félnie a „forradalmi méregtől", amely a múltban még őfelsége, az angol király hajóhadába is beszivárgott, nem szólva a széntermelő és ipari központok munkásságáról. (Pitt Vilmos még nem feledkezett el az 1797-es matrózlázadásról.) Most azonban, amikor Franciaországban egy zsarnok uralkodott, aki elnyomta a jakobinusokat, és a politikai szabadságnak még az árnyékát is kiirtotta, az angol miniszterelnöknek nem kellett többé félnie a forradalmi fertőzéstől. Az Anglia és a napóleoni Franciaország közti párviadal első másfél esztendeje mégis súlyos megpróbáltatásokat okozott mindkét félnek.

Az angol ipari és kereskedelmi burzsoázia hamar kiábrándult az amiens-i békekötés után, amikor nyilvánvaló lett, hogy Napóleon sem kereskedelmi szerződést nem hajlandó kötni Angliával, sem angol árut nem hajlandó beengedni Franciaországba és a vazallus országokba. Az arisztokrácia készséggel vállalta a háborút, mert különben csak hosszadalmas és veszélyes belháború révén tudta volna elodázni a polgárság érdekeit szolgáló választójogi reform végrehajtását. Ez okiratilag, megcáfolhatatlanul bizonyított tény. S

mindennek tetejébe - a munkásmozgalom fenyegető réme egyformán nyugtalanította ezt a két kizsákmányoló osztályt.

Pitt mindent elkövetett tehát, hogy megakadályozza Napóleon partraszállását.

Napóleon nyomban megszállta egész Hannovert, ezt a nagy német államot, amely az angol királynak, mint hannoveri választó-fejedelemnek, közös tulajdona volt. Egyidejűleg parancsot adott, hogy csapatai szálljanak meg Dél-Itáliában egy sereg várost, ahol addig még nem állomásoztak franciák, majd meghagyta Spanyol-országnak és Németalföldnek, hogy bocsássák Franciaország rendelkezésére hadseregüket és hajóhadukat. A francia fennhatóság alatt álló területeken nyomban elkoboztatott minden angol árut, Franciaországban magában pedig letartóztatott minden ott élő angol állampolgárt azzal, hogy a békekötésig foglyok maradnak. Végül pedig hatalmas katonai tábort állított fel Boulogne-ban, a La Manche-csatorna partján, szemben az angol parttal. Ebben a táborban gyűjtötte azután össze azt a hatalmas hadsereget, amelyet Anglia meghódítására szánt.

- Mindössze háromnapos ködre van szükségem, s enyém London, a parlament és az Angol Bank! - mondta 1803 júniusában, egy hónappal a háború kitörése után.

A francia kikötőkben és hajógyárakban lázas munka indult meg. A „háromnapos köd” lehetővé tette volna a francia hajóhad számára, hogy elkerülje az angol flottát és Angliában partra szállítsa a francia seregeket. A többi akadály nem volt jelentős, így bevonulhatott volna a fővárosba. Ez volt az első konzul, s tegyük hozzá, számos angolnak is a véleménye.

A Napóleont túlélő angol kortársak vallomása szerint a háború kezdetén a szigetországban gúnyos hitetlenséggel fogadták Bonaparte inváziós terveit. 1803 vége felé s még inkább 1804-ben azonban az angoloknak elmúlt a nevethetnékjük. 1588 óta, amikor a legyőzhetetlen spanyol Armada elözönléssel fenyegette Angliát, a szigetországban nem uralkodott ilyen rémület. Napóleon személyesen ellenőrizte Franciaország északnyugati kikötőit és városait, kitartásra buzdította a műhelyek és hajógyárak munkásait meg a táborok katonáit, s a nagy kereskedelmi

központok lakosságának élénk színekkel ecsetelte az örök vetélytárs küszöbönálló megsemmisülésének előnyeit. Az angol kormányhoz egyre-másra érkeztek a riasztó hírek a franciák hatalmas előkészületeiről. Az angoloknak tehát igen határozott ellenintézkedéseket kellett tenniük. Az olyan ember, aki 1798-ban el tudott illanni a Földközi-tengeren nagy hajóhaddal és egész hadsereggel őrt álló hatalmas angol flotta elől, közben könnyedén elfoglalta Máltát, majd ép bőrrel partra szállt Egyiptomban, az a La Manche-csatornán oly gyakori ködök oltalmában könnyűszerrel megközelíthette az angol partokat. Márpedig ebben az esetben az invázió nem hónapok, hanem legfeljebb napok vagy órák kérdése!

Mi hát a teendő?

Két megoldás volt. Az első: költségekre való tekintet nélkül a lehető leggyorsabban újra talpra állítani az európai szövetséget, amely kelet felől megtámadja Napóleont, s így megakadályozza abban, hogy lerohanhassa Angliát. Viszont a legyőzött Ausztria, amely a lunéville-i békében oly sokat veszített, még nem tért magához, szívesen ütött volna egyet Napóleonon, de nem tudta elhatározni magát, Poroszország habozott, Oroszország tamáskodott. A tárgyalások ennek ellenére folytatódtak, Pitt még nem tett le a koalíciós reményeiről. A koalíció megszervezése jó megoldás volt, csak lassú; könnyen bizonyulhatott késői megoldásnak.

Maradt a másik megoldás. Pitt Vilmos és Hawkesbury már jó ideje tudta, hogy Cadoudal György, a vendée-isták fanatikus vezére gyakran tartózkodik Londonban, ahol hosszabb tárgyalásokat folytat d'Artois Károllyal, Provence grófjának, a francia trón-követelőnek öccsével. Azt is tudták, hogy a francia emigránsok valamit forgatnak a fejükben. Nem sokáig tartott, amíg az angol kormány felfedezte - legalábbis nagy vonalaiban -, hogy miben mesterkednek a londoni francia menekültek. Miután meggyőződtek arról, hogy a vendée-ista mozgalom befulladt, s nyílt felkeléssel nem lehet végezni Napóleonnal, elhatározták Napóleon meggyilkolását, vagyis újra ahhoz a módszerhez folyamodtak, amellyel 1800-ban hiába kísérleteztek.

Váratlan lehetőségek nyíltak Pitt előtt. Az angol kormány elhatározta, hogy rendkívüli óvatossággal és tapintattal fogja kezelni az ügyet. A legszívesebben úgy végeztek volna Napóleonnal,

mint annak idején, 1801-ben I. Pál cárral, amikor az indiai hadjáratot készítette elő; tehát szép csendesen, suba alatt, hogy utána az angol kormány részvétét fejezhesse ki, ugyanúgy, mint a cár esetében, amikor Voroncov, az orosz követ hivatalosan értesítette Angliát „a szélhűdésről", amely a cárt érte, s az angolok fejcsóválva fejezték ki részvétüket az orvostudomány e ritka esete kapcsán. De 1804-ben jóval nehezebb feladat volt „szélhűdést" előidézni a Tuileries-ben, mint 1801-ben Szentpétervárott a Mihajlovszkij-palotában. A napóleoni udvarban nem éltek elkeseredett gárdatisztek, Palen grófok, Bennigsenek, Zubovok - az ilyen „szélhűdés" előidézői.

Londonban született és ott érlelődött meg a merénylet terve: Cadoudal György néhány fegyveres híve kíséretében megtámadja és megöli az első konzult egyik sétalovaglása alkalmával, malmaisoni palotájának kertjében.

Cadoudal fanatikus volt a szó legszorosabb értelmében. Sokszor kockára tette az életét a Vendée-ban, semmilyen kalandtól nem riadt vissza, s most is gondolkodás nélkül vállalta, hogy megöli Bonapartét, akit a gyűlölt forradalom jelképének és Bourbon Lajos, a franciák törvényes királya legfélelmetesebb ellenségének tekintett.

1803-ban egy sötét augusztusi éjjel Cadoudalt és társait az egyik angol hajó a normandiai partra szállította, ahonnan az összeesküvők nyomban elindultak Párizs felé. Emberük volt elég, pénznek sem voltak híján, a fővárosban titkos címek és biztos menedékek várták őket. De még egy másik feladatot is meg kellett oldaniuk: érintkezésbe kellett lépniük azzal az emberrel, aki Bonaparte halála után átveszi a hatalmat, s visszahívja a Bourbonokat atyáik trónusára.

A királypártiak Moreau tábornokot szemelték ki erre a célra. Moreau és Cadoudal között a közvetítést egy másik tábornok, Pichegru vállalta. Pichegrut fructidor 18-a után Guyenne-be száműzték, ahonnan azonban hamarosan megszökött, s 1803 óta illegálisan Párizsban élt; mint tettenért árulónak és szökött fegyencnek tehát nem volt sok vesztenivalója. Moreau tábornokot azonban egészen más fából faragták, helyzete is jelentősen különbözött Pichegruétől. Moreau egyike volt a legtehetségesebb francia tábornokoknak, s emellett mérhetetlen becsvágy fűtötte.

Egyetlen hibája volt, hogy nehezen tudott határozni. Már brumaire 18-a óta gyűlölte Bonapartét, nyilván azért, mert az meg merte tenni azt, amitől Moreau visszariadt. Az államcsíny óta szótlan ellenzékbe vonult, ezért történhetett meg, hogy a jakobinusok egy része meggyőződéses köztársaságinak hitte, míg a királypártiak, még azok is, akik személy szerint ismerték, meg voltak győződve róla, hogy az első konzul iránti gyűlöletében minden kívánságukat teljesíteni fogja.

A Bonaparte iránti gyűlölet vezette Moreau-t minden cselekedetében, viszont semmi jel sem mutatott arra, hogy valóban trónjukra akarná segíteni a Bourbonokat. Mégis, már maga az a tény, hogy tudomása volt az összeesküvésről és nem tett feljelentést, súlyosan kompromittálta személyét. Pichegru, aki állandó kapcsolatot tartott fenn az angol kormány ügynökeivel, arról biztosította az angolokat és a királypártiakat, hogy Moreau hajlandó együtt dolgozni velük. A tábornok azonban semmiképpen sem akart találkozni Cadoudallal, s nyíltan megmondta magának Pichegrunek is, hogy Bonapartét ugyan szívesen megbuktatja, de a Bourbonokat sem hajlandó szolgálni. Szorgosan, nagy igyekezettel, mélységes titokban folytak a megbeszélések - és közben a napóleoni rendőrség naponta pontos jelentéseket tett az első konzulnak az összeesküvők tárgyalásairól.

1804. február 15-én Moreau tábornokot letartóztatták a lakásán, majd nyolc nap múlva elfogták Pichegrut is, akit 300 000 frank vérdíj ellenében legjobb barátja, rejtekhelyének tulajdonosa árult el. Egyik kihallgatás a másikat követte, de Pichegru nem vallott. Moreau-nak Bonaparte nevében kegyelmet ígértek, ha beismeri, hogy találkozott Cadoudallal, de a tábornok elutasította az ajánlatot. Negyven nappal letartóztatása után Pichegrut holtan találták szobájában: a saját nyakkendőjével fojtották meg. Természetesen, hamarosan híre kelt, hogy nem öngyilkosságról van szó, hanem a hatóságok rendeletére meggyilkolták. Napóleon megvető vállvonogatással intézte el a pletykát:

- Lett volna bíróságom, amely elítéli, és egy szakasz katonaságom is, amely főbelövi. Fölösleges dolgokat nem csinálok!

Ennek ellenére a pletyka rohamosan tovább terjedt, sőt egyre

gyorsabban, mert néhány nappal Pichegru rejtélyes halála után olyan esemény következett be, amely nemcsak Franciaországot, hanem egész Európát is mélységesen megdöbbentette. Napóleon kivégeztette Enghien hercegét, a Bourbon-dinasztia egyik tagját.

Moreau, Pichegru és más összeesküvők letartóztatása után Napóleon egyik dührohamot a másik után kapta. Nem kételkedett benne, hogy az összeesküvésben az angolok is ludasak, s a Bourbonok sem maradtak ki belőle. Tudta, hogy a nyár végén az angolok Franciaországba szállították Cadoudal Györgyöt és bőségesen ellátták pénzzel, tudta azt is, hogy Cadoudal az utasításokat D'Artois Károly hercegtől kapta, tudta, hogy Cadoudal Párizsba ért és merényletet tervez ellene. „Tévednek a Bourbonok, ha azt hiszik, hogy nem tudok nekik személy szerint is megfizetni gyilkos terveikért” - mondta egyik dührohamában. S ekkor történt, hogy Talleyrand beállított Napóleonhoz, és - részben, hogy a kedvében járjon, részben, hogy kockázat nélkül egy kissé befűtsön az őt gyűlölő királypártiaknak - azt mondta Bonaparténak, hogy: „a Bourbonok nyilván azon a véleményen vannak, hogy az ön vére kevésbé becses, mint az övék!" Napóleon irtózatos dühre gerjedt, s ekkor hangzott el először az enghieni herceg neve.

Napóleon nyomban maga elé rendelt néhány embert, köztük Talleyrand-t és Fouchét is. Az ülésen elhatározták, hogy letartóztatják az enghieni herceget. Két akadálya volt a dolognak: egyrészt a herceg nem Franciaországban, hanem Badenben élt, másrészt semmi köze nem volt a felfedezett összeesküvéshez. Az első akadályon Napóleon könnyen túltehette magát, hiszen már akkor is úgy rendelkezett Nyugat- és Dél-Németországban, mintha a saját házában volna; s a második nehézség sem okozott neki sok gondot, mert már akkor elhatározta, hogy a herceget katonai törvényszék elé állítja, s a bizonyítékok tekintetében nem fog túlságosan nagy követeléseket támasztani. Fouché tehát kiadta a letartóztatási parancsot.

Az enghieni herceg Badenben, Ettenheim városában élt, és természetesen halvány sejtelme sem volt az életét fenyegető veszélyről. 1804. március 14-én éjjel lovas csendőrszakasz tört be a badeni területre, benyomult Ettenheimba, körülvette a herceg

házát, letartóztatta a herceget, s utána nyomban átszállította Franciaországba. A badeni miniszterek nyilván örültek, hogy ép bőrrel megúszták a kalandot és nem vitték el őket is Párizsba; tény, hogy az éjszakai jelenet alatt egyetlen badeni hatóság sem adott semmilyen életjelt. Március 20-án a herceggel Párizsba érkeztek, majd a vincennes-i kastélyba zárták őt. A katonai törvényszék még az éjjel összeült. Éjfélkor kihallgatták a herceget, egy óra múlva pedig kezdetét vette a törvényszéki tárgyalás. A herceget azzal vádolták, hogy pénzt fogadott el Angliától, és fegyvert ragadott Franciaország ellen. $^{3}/_{4}$ 3-kor hajnalban elhangzott a halálos ítélet. Az enghieni herceg levelet írt Napóleonnak, s kérte a törvényszéket, hogy rögtön kézbesítsék a címzettnek. Julien, a törvényszéki elnök - a Bastille ostromának egyik hőse - a törvényszék nevében kérvényt akart benyújtani Napóleonhoz a halálbüntetés megváltoztatására, de Savary tábornok, akit a Tuleries küldött ki a tárgyalás ellenőrzésére, kivette a tollat a kezéből.

— Ön elvégezte a dolgát, most rajtam a sor - mondta.

Hajnali 3 órakor az enghieni herceget a kastély árkába vezették, s ott agyonlőtték.

Amikor Napóleon elolvasta a levelet, amelyet az enghieni herceg kivégzése előtt irt, azt mondta, hogy megkegyelmezett volna neki, ha előbb kerül kezébe a levél. Nagyon levert volt egész nap, magába mélyedten járkált fel s alá, senki sem merte megszólítani. Később azonban kijelentette, nem bánja, hogy kivégezték a herceget, mert államérdek forgott kockán, s egyébként is legfőbb ideje volt már, hogy móresre tanítsák a Bourbonokat. Napóleon azt hangoztatta, hogy szégyenletes dolog a nyilvánosság előtt a megtért bűnöst játszani, és másra kenni saját tetteinek felelősségét.

Néhány nappal az enghieni herceg halála után bekövetkezett az a régvárt esemény is: Cadoudalt is letartóztatták. Cadoudal ekkor az utcán tartózkodott. Védekezés közben néhány titkosrendőrt megölt. Cadoudal és barátai a vérpadra léptek. Moreau-nak Napóleon megkegyelmezett: egyszerű száműzetésre ítélte.

Már márciusban, az enghieni herceg kivégzése előtt, de még Cadoudal életében Párizsban és vidékén az a hír terjedt el, hogy

Cadoudal és társai az enghieni herceget akarták volna a trónra ültetni Bonaparte meggyilkolása után. Ez a hír, mint tudjuk, nem volt igaz, de nagy szolgálatot tett Napóleonnak. Azokban a testületekben, amelyek „népképviseleteknek" nevezték magukat, és amelyekben az első konzul barátai és csatlósai foglaltak helyet: a Szenátusban, a Tribunátusban és a Törvényhozó Testületben arról kezdtek beszélni, hogy legfőbb ideje volna véget vetni annak a helyzetnek, hogy egész Franciaország jóléte és nyugalma egyetlen ember életétől függ, akit a nép ellenségei bármikor eltehetnek láb alól. A következtetés önként kínálkozott: az életfogytiglani konzulátust örökölhető egyeduralommá kellett változtatni.

Franciaországban az V. századtól a VIII. századig a Meroving-ok uralkodtak, őket követték a Karolingok, akik a X. századig voltak hatalmon, majd a X. századtól 1792-ig a Capetingek kezében volt a kormánypálca. Ekkor taszították le XVI. Lajost (akit a forradalom alatt Capet Lajosnak neveztek) a trónról - e három királyi család után színre kellett lépnie a „negyedik dinasztiának", a Bonapartéknak. Az 1792. augusztus 10-e óta fennálló köztársaságot monarchiává kellett átalakítani.

A Bonaparték új dinasztiájának azonban nem a királyi címet ajánlották fel, mint a korábbi uralkodóknak. Napóleon elhatározta, hogy a császári címet fogja felvenni, akárcsak Nagy Károly tette megkoronázása után. Noha azóta kerek ezer esztendő telt el, Napóleon kijelentette, hogy - mint annak idején Nagy Károly - Nyugat császárjaként nem a régi francia királyok örökségébe, hanem a Karolingokéba óhajt lépni.

De Nagy Károly császársága is csupán kísérlet volt arra, hogy egy másik, jóval hatalmasabb birodalmat utánozzon: Rómát. Napóleon is a római birodalom örököseként akarta egyesíteni a nyugati kultúra országait. Az elkövetkező években sikerült is jóval hatalmasabb birodalmat egyesítenie a keze alatt (részben közvetlen fennhatósága alatt, részben közvetett hűbériségben), mint amilyen fölött Nagy Károly uralkodott. Az 1812-es orosz hadjárat előtt pedig - ha csak Európát tekintjük, s nem vesszük számba a régi római birodalom észak-afrikai és kisázsiai részeit - a napóleoni birodalom még a rómainál is összehasonlíthatatlanul

gazdagabb és népesebb, területben pedig jóval nagyobb volt. Mégis, az első pillanatban, amikor Európa tudomást szerzett Napóleon szándékáról, sokan eszeveszettnek hitték az első konzult, s az egész civilizált világ kihívásának tekintették azt az elbizakodott tervét, hogy újra életre kelti Nagy Károly birodalmát.

A nagyhatalmak követei izgatott figyelemmel kísérték az első konzul előkészületeit, amelyeknek végcélja a Cadoudal-féle összeesküvés felfedezése és az enghieni herceg kivégzése után mind Franciaországban, mind Európában egyre nyilvánvalóbb lett. Meg kell itt említenünk, hogy bár az enghieni herceg kivégzése sokat ártott Napóleonnak, de egy szempontból hasznára volt: valamennyire lecsillapította a régi jakobinusok bizalmatlanságát és haragját. Az enghieni herceg vérével Napóleon visszavonhatatlanul választóvonalat húzott maga és a régi rendszer s annak arisztokratái között. Voltak ugyan jó néhányan, akik másképpen gondolkodtak, de azért az enghieni herceg kivégzésének ez az értelmezése mindjobban elterjedt a nép között, s a Cadoudal-féle összeesküvés nyilvánvalóan királypárti jellege is megtette a magáét. S ahogy a hatóságok sorjában szép lassan nyilvánosságra hozták a vizsgálat és a per anyagát, a polgárságban és azokban a rétegekben, amelyek annak idején megvásárolták az emigránsoktól és a katolikus egyháztól elkobzott földeket, egyre jobban meg erősödött az a meggyőződés, hogy helyt kell állni a forradalomért és a Napóleon teremtette új rendért, meg kell védeni az ország urát a régi rendszer híveinek merényletei ellen. 1804. április 18-án a szenátus rendeletet bocsátott ki, amelynek értelmében az örökös császári címet adományozta az első konzulnak. Napóleon Bonaparténak. A rögtön elrendelt népszavazás talán még az 1799. évinél is simábban folyt le.

Már 1802 óta alig volt ember, aki ne számított volna erre az eseményre, s noha a polgárságnak az a része, amely mindenben támogatta Napóleon politikai terveit, maga is elkerülhetetlennek látta a monarchia visszaállítását, a bekövetkezett tény országszerte hatalmas izgalmat keltett. A meggyőződéses köztársaságiak sehogy sem tudtak kibékülni az új helyzettel. Felidézték magukban az elmúlt forradalmak nagy napjait, az egyenlőség és a szabadság szép álmát, a koronás zsarnokok elleni szenvedélyes gyűlöletüket. Voltak, akik azt tartották, hogy

Napóleon meggyalázta magát, amikor címmel látta el azt a nevet, amely önmagában meghódított egy egész világot.

- Bonaparténak lenni... s aztán császárrá koronáztatni magát! Micsoda bukás! - kiáltotta Courier Paul Louis, akiből hamarosan híres közíró és pamfletista lett. Beethoven előzőleg Napóleonnak ajánlotta híres „Eroica" szimfóniáját, de a koronázás hírére visszavonta ajánlatát.

Amikor a Tuileries termeiben az udvari méltóságok, tábornokok és drága öltözetű hölgyek aranycsillogású tömege először üdvözölte az új császárt, az egyetlent, aki a díszruhás tömegben a gárda-vadászezred egyszerű kék egyenruháját, csizmát és sarkantyút viselt, csak kevesen tudták, hogy uruk és parancsolójuk még nem tekinti befejezettnek trónra lépésének szertartását, és hogy nem véletlenségből emlegette annyit Nagy Károlyt. Napóleon ugyanis elhatározta, hogy a pápának *személy szerint* is részt kell vennie a küszöbönálló koronázási szertartásban, ugyanúgy, mint annak idején, egy ezredévvel korábban. Nagy Károly megkoronázásánál. A két esemény között azonban egy kis eltérést tervezett. Nagy Károly személyesen ment el Rómába, hogy a pápa megkoronázza. Napóleon viszont azt kívánta, hogy a római pápa menjen hozzá Párizsba.

VII. Pius pápa bosszankodva és rémülten fogadta a hírt. Bizalmasai történelmi példákkal vigasztalták. Eszébe juttatták egyebek között Szent Leó pápát, aki az V. század közepe felé a fenyegető helyzet nyomása alatt maga is személyesen kereste fel Attilát, a hunok vezérét, pedig az nevelés, jómodor és udvariasság tekintetében nyilván nem sokkal tett túl az új francia uralkodón. Visszautasításra egyébként gondolni sem lehetett, hiszen Róma az Észak-és Közép-Itáliában táborozó napóleoni csapatok keze ügyébe esett.

Némi gondolkodás után tehát a pápa elhatározta, hogy teljesíti Napóleon óhaját, ezzel szemben azt kívánta a császártól, adják vissza neki legalább az egykori pápai birtokoknak azt a kis részét, amelyet Napóleon itáliai hadjárata alkalmával megszállt. Ámde a pápa hiába alkudozott, hiába könyörgött. Sem ő maga, sem Consalvi bíboros, sem a bíbornokok tanácsa nem ért fel diplomáciai ravaszságban Napóleonhoz. A pápa felváltva alkudozott és könyörgött, megmakacsolta magát, majd újra rimánkodni kezdett,

de semmilyen ígéretet nem tudott kicsikarni Napóleonból, s végül azzal a sovány reménnyel indult útnak, amelyet Napóleon keltett fel benne, hogy Franciaországba érve talán teljesíti kívánságát. Csalatkozott, Párizsban sem kapott semmit.

Nem érdektelen feljegyezni, hogy Napóleon milyen változékony magatartást tanúsított a koronázás ideje alatt. Szüksége volt a pápára, mert sok százmillió ember és a francia nép többsége vakon hitt VII. Piusban. A pápa jelenléte elengedhetetlen részlete volt a koronázási szertartásnak, annál is inkább, mert Napóleon mindenképpen ki akarta hangsúlyozni Nagy Károly jogait és igényeit. Meghívásával egyidejűleg megígérte a bíborosoknak, hogy elmegy a pápa elé. Meg is tette, de vadászöltönyben, vadászai, hajtói és kutyái társaságában. Fontainebleau erdejében, Párizs közvetlen szomszédságában találkozott VII. Piusszal, néhány lépésnyire nyári kastélyától, melyben akkor lakott. A pápai menet megállt, a pápát felszólították, hogy szálljon ki kocsijából, kerüljön át az országút másik oldalára, s foglaljon helyet a császári hintóbán, amely helyéről még csak el sem mozdult. Rövid párizsi tartózkodása alatt még sok ehhez hasonló meglepetés érte a római katolikus egyház fejedelmét.

1804. december 2-án, a Notre-Dame székesegyházban koronázták meg és kenték fel ünnepélyesen Napóleont. Végeláthatatlan tömeg bámulta tátott szájjal az aranyozott hintók hosszú menetét, amely udvaroncainak, tábornokainak és bíbornokainak drága, ragyogó terhével a királyi palotából a székesegyház felé tartott. Hadd említsük meg ebből az alkalomból, hogy éppen ezekben a napokban idézgettek az emberek egymásnak egy mondatot, amelyet a történelmi legenda Napóleon egyik öreg köztársasági katonájának tulajdonít. Napóleon állítólag megkérdezte volna a vén harcostól, hogy tetszett-e neki az ünnep.

- Nagyon tetszett, Felséged - felelte az öreg. - Kár, hogy nem lehetett jelen az a 300 000 ember, aki az életét adta azért, hogy többé ne legyenek ilyen szertartások.

Mások szerint a legenda a konkordátum aláírásához kapcsolja ezt a feleletet, amely mind a két esetben igen jellemző.

A koronázási ünnepség csúcspontján Napóleon rendkívül jellegzetes,

önkényes mozdulattal szakította félbe az előre megállapított szertartást. Ez alighanem alaposan meglepte a mit sem sejtő pápát. Amikor az ünnepélyes pillanatban VII. Pius felemelte a hatalmas koronát, hogy a császár fejére helyezze, úgy ahogy azt egy ezredévvel ezelőtt elődje Szent Péter trónján tette Nagy Károly megkoronázásakor. Napóleon hirtelen kiragadta kezéből a koronát, és maga rakta a saját fejére. A következő pillanatban Jozefin császárné letérdelt Napóleon elé, aki egy kisebb koronával megkoronázta feleségét. Jelképes értelme volt ennek a mozdulatnak: Napóleon nem akarta, hogy túl nagy jelentőséget tulajdonítsanak a pápai „áldásnak". A francia forradalom fészkéből kikelt győzelmes hadvezér nem idegen kézből, hanem a sajátjából akarta átvenni a koronát, semmi esetre sem annak az egyházi szervezetnek, illetve a szervezet urának a kezéből, akinek a befolyásával ugyan számolnia kellett, de akit nem szeretett és nem becsült.

Napokig ünnepeltek a királyi kastélyban, a fővárosban és vidéken. A városokat kivilágították, szakadatlan ágyúszó dörgött, a harangok zúgtak, zenekarok járták az utcákat. E véget nem érő ünnepségek alatt talán Napóleon volt az egyetlen, aki tudta, hogy milyen fenyegető veszélyek tornyosultak a birodalom láthatárán. Már megkoronázása előtt egyre-másra érkeztek a hírek, amelyekből kitűnt, hogy Pitt a Cadoudal-féle royalista összeesküvés balsikere után megkettőzte erőfeszítéseit, hogy új szövetséget hozzon létre Franciaország ellen - a forradalmi háborúk kezdete óta immár a harmadikat. Napóleon tudta, hogy ez a szövetség gyakorlatilag máris megalakult.

8. fejezet

A HARMADIK SZÖVETSÉG SZÉTZÚZÁSA (1805-1806)

Az európai hatalmak első nagy szövetsége, amely még Napóleon színpadra lépése előtt, 1792-ben indított háborút Franciaország ellen, 1797-ben oszlott fel véglegesen, amikor az osztrák meghatalmazottak Campoformióban Bonaparte tábornokkal aláírták a békeszerződést. A második szövetséget, amely akkor szállt hadba Franciaország ellen, amikor Bonaparte Egyiptomban küzdött, a tábornok Afrikából való visszatérte után verte szét; ez is feloszlott,

amikor I. Pál cár kilépett a koalícióból, majd Ausztria 1801-ben aláírta a lunéville-i békét. 1805-ben került szembe Napóleon harmadszor az állig felfegyverzett európai hatalmak újabb szövetségével. Küszöbön állt az újabb nagy összecsapás.

1804-ben és 1805-ben Napóleon „imperialista háborút" akart indítani Anglia ellen, amikor London és az Angol Bank elfoglalására gondolt. Az 1805-ben Anglia ellen kitört háborút azonban nem Londonban, hanem Bécs közelében fejezte be. Pitt az arany fonttal sem fukarkodva, minden reményével az európai szövetségbe kapaszkodott. 1804 vége felé és 1805 első felében Napóleon boulogne-i tábora fenyegetően hatalmas katonai gyűjtőponttá növekedett, s a gőgös, büszke Angliában egyre nagyobb rémület lett úrrá. Boulogne-ban remekül felszerelt, elsőrangú hadsereg táborozott, amely csak háromnapos kis ködöt várt, hogy hajóra szálljon, és elfoglalja a szigetországot. Angliában megpróbáltak nemzeti népfelkelést szervezni. - Az ország számára sorsdöntő volt a szövetség.

Ausztria szívesen fogadta a háború gondolatát. A lunéville-i béke kegyetlenül megcsonkította Ausztriát, Bonaparte pedig olyan szemérmetlenül parancsolgatott és rendelkezett az Ausztriával szomszédos apróbb német államokban, hogy az osztrák birodalom számára már csak a háború nyújtotta az egyetlen lehetőséget arra, hogy megmeneküljön a másodrangú állammá süllyedéstől. A Habsburgok persze kapva-kaptak azon, hogy angol pénzen viselhetnek háborút. Pitt az Ausztriával folytatott titkos tárgyalásokkal egyidejűleg Oroszországgal is tárgyalni kezdett.

Napóleon tudta, hogy Angliának nagyon jól jönne egy olyan háború, amelyben Oroszország és Ausztria harcolna érte Európában. Azt is tudta, hogy a lunéville-i béke után, a Németország nyugati részén véghezvitt hódításai miatt felingerelt és megrettent Ausztria nagyon figyelmesen követi az angol kabinet tanácsait. Már 1803-ban, első konzulsága idején szenvedélyesen fejtegette, hogy mindaddig nem biztosított győzelme Anglia felett, míg nincsenek megsemmisítve lehetséges európai szövetségesei - illetve az ő becsmérlő kifejezésével -, „bérencei".

„Ha Ausztria belemegy a dologba, ez azt is jelenti majd, hogy éppen Anglia kényszerít minket Európa elfoglalására" - jelentette ki

Talleyrand-nak.

I. Sándor, Oroszország cárja, trónra lépése után nyomban megszakította a francia-orosz szövetségi szerződés megkötésére vonatkozó tárgyalásokat, amelyeket apja folytatott Napóleonnal. I. Sándor mindenkinél jobban tudott arról a távoli, de annál erélyesebb angol közreműködésről annak a bizonyos „szélhűdésnek" a létrejövetelében, amely apját, I. Pált megfosztotta atyái trónusától. Tudhatott róla, hiszen annak előkészítésében ő játszotta a döntő szerepet.

A fiatal cár ezenkívül azt is tudta, hogy az orosz nemességnek létérdeke az Angliával való barátság, hiszen rengeteg gabonát és mezőgazdasági terményt szállítottak a szigetországnak. Ezekhez a meggondolásokhoz még egy másik, jóval súlyosabb érv is csatlakozott. 1804 tavaszán már nyilvánvaló volt, hogy Anglián, Ausztrián és feltételezhetően a nápolyi királyságon kívül még Poroszország is részt vesz a szövetségben, mert egyre jobban nyugtalanította Napóleon Rajna-parti viselkedése. El lehet-e képzelni ennél jobb alkalmat Oroszország hadba lépésére a francia diktátor ellen? Napóleon ereje aligha lesz elégséges arra, hogy megbirkózzék ellenségei sokaságával.

Amikor az enghieni herceget kivégezték, Európa valamennyi monarchiája már amúgy is javában készült a háborúra, s nagyarányú, viharos agitáció indult meg a „korzikai szörnyeteg" ellen, aki már attól sem riadt vissza, hogy királyi vért ontson. Az államférfiak elhatározták, hogy a kivégzést a legvégsőkig kihasználják. Felszólították a badeni nagyherceget, tiltakozzék a szemérmetlen határsértés ellen, amelyet az enghieni herceg letartóztatása alkalmával követett el a francia csendőrség. A halálra rémült badeqi nagyherceg azonban nem tiltakozott, hanem közvetve még meg is kérdeztette Napóleontól, vajon meg volt-e elégedve a badeni hatóságok magatartásával, pontosan teljesítettek-e mindent amit a francia csendőrök tőlük kívántak. A többi német fejedelem is beérte azzal, hogy családi körben olykor - de nem túl hangosan - elejtett egy-két rosszalló megjegyzést. Bátorságuk egyenes arányban állt azzal a távolsággal, amely határaikat elválasztotta Napóleon birodalmától; ez a magyarázata annak is, hogy miért az orosz cár méltatlankodott a leghangosabban. I.

Sándor külön jegyzéket intézett Franciaországhoz, s a nemzetközi jog szempontjából tiltakozott a badeni határsértés ellen.

A cár sohasem felejtette el, soha nem bocsátotta meg Napóleonnak azt a híres válaszjegyzékét, amelyet külügyminisztere útján küldetett neki. Soha életében senki így meg nem sértette. A válasz nagyjából a következőképpen szólt:

Az enghieni herceget azért tartóztatták le, mert részt vett a Napóleon életére törő összeesküvésben. Napóleon viszont sohasem tiltakozna semmilyen határsértés ellen, amelyet Sándor cár követne el, ha történetesen tudomására jut, hogy apja, I. Pál cár gyilkosai idegenben tartózkodnak, s I. Sándor ott igyekezne elfogni őket... Ennél nyíltabban, szókimondóbban hivatalos, nyilvános okiratban már nem lehetett megfogalmazni az apagyilkosság vádját. Egész Európa tudta.- az összeesküvők azután fojtották meg Pált, hogy megegyeztek Sándorral, s hogy a fiatal cár trónra lépése után egyetlen ujjal sem mert hozzájuk nyúlni; Palen, Bennigsen, Zubov, Talizin s valamennyi bűntársuk nyugodtan élt, nem is „idegenben", hanem Szentpétervárott, sőt, a Téli Palotában is gyakran megfordultak.

A cár tehát engesztelhetetlenül meggyűlölte Napóleont, s ez élénk visszhangot keltett az orosz nemesség és az udvar körében.

I. Sándor tehát nyomban hozzálátott, hogy összeköttetést találjon a harmadik európai szövetséggel, s egyidejűleg minden tőle telhetőt elkövetett, hogy megnyerje háborús politikája számára az orosz társadalom liberális rétegeinek rokonszenvét is. Ezért szóban és írásban egyre sűrűbben adott kifejezést csalódásának azzal kapcsolatban, hogy az egyeduralomra törő Napóleon megfojtotta a francia forradalmi köztársaságot. Ez részéről rosszul leplezett képmutatás volt, hiszen a cárt soha nem érdekelte a francia köztársaság sorsa, látta, de finom ösztönével megérezte, hogy a köztársaságnak korlátlan hatalmú császársággá való átvedlése mind Franciaországban, mind Európában megrendítette Napóleon erkölcsi tekintélyét azok szemében, akik még a francia forradalom bűvkörében éltek. A harmadik szövetség hadba lépését megelőző időszaknak egyik legmulatságosabb közjátéka az a gesztus, amellyel a feudális Oroszország zsarnoka a szabadelvűség nevében a zsarnokság vádját emelte Franciaország zsarnoka ellen.

Pitt - akárcsak korábban - habozás nélkül megígérte Oroszországnak pénzbeli segítségét, ugyanúgy, mint már előzőleg Ausztriának, Nápolynak, Poroszországnak s mindazoknak, akik hajlandók voltak fegyvert fogni Napóleon ellen.

Mit csinált közben a francia császár? Természetesen pontosan ismerte ellenségeinek diplomáciai játékát, mivel azonban a szövetség Pitt minden erőfeszítése ellenére is csak csigaléptekkel haladt megalakulása felé, Napóleon pedig azon a nézeten volt, hogy Ausztria legfeljebb 1805 őszén végezhet háborús előkészületeivel, nyugodtan folytatta Anglia elözönlésére irányuló előkészületeit, s közben úgy ténykedett, mintha rajta kívül nem volna más úr Európában. Országához akarta csatolni Piemontét, tehát megtette; egyesíteni akarta Genovát és Luccát, tehát ezt is végrehajtotta; Itália királya akart lenni és Milánóban akarta magát megkoronáztatni, tehát 1805. május 28-án megkoronázták Milánóban: egy sereg kisebb német államot fel akart osztani „szövetségesei", a Bajorország-féle német csatlósai között, tehát felosztotta őket.

A lunéville-i béke és Ausztriának Németországból való végleges kiválása után a nyugati német fejedelmek már csak Napóleonban bizakodhattak. Valamennyien Párizsba csődültek tehát, a miniszterek előszobáiban szorongtak, hűségesküt tettek, határkiigazításokat követeltek szomszédjaik rovására, egymást rágalmazták és csepülték, kérelmekkel és ajándékokkal halmozták el Talleyrand-t, s a legocsmányabb talpnyalástól sem riadtak vissza. Napóleon udvaroncai kezdetben némi csodálkozással figyelték (később már észre sem vették) az egyik ilyen kisebb német fejedelmet, aki a Tuileries-ben, mialatt Napóleon kártyázott, a császár széke mögé állt, és olykor röptében egy-egy forró csókot nyomott a császár kezére, aki egyetlen tekintetre sem érdemesítette.

Közeledett 1805 ősze. Napóleon bejelentette tengernagyjainak, hogy nem három, hanem két, sőt *egynapos* nyugodt, ködös tengerrel is beérné a La Manche-csatornán, egyetlenegy nappal, amely alatt sem az angol flotta, sem viharok nem háborgatnák, és partra szállhatna Angliában.

Küszöbön állt a ködös időszak. Napóleon már régebben meghagyta

Villeneuve tengernagynak, hogy a Földközi-tengerről hajózzon a La Manche-csatornába, s egyesüljön az ott állomásozó hajóhaddal, hogy így a teljes francia flotta biztosíthassa a csapatok átkelését és szigetországi partraszállását. Ekkor történt, hogy a császár - aki ebben az időben Boulogne-ban, csapatai között tartózkodott - szinte egyidőben két rendkívül fontos hírt kapott. Egyrészt Villeneuve tábornagy közölte, hogy nem teljesitheti időre parancsait, másrészt a párizsi külügyminisztérium értesítette, hogy az orosz csapatok a legrövidebb idő alatt csatlakozni fognak az osztrákokhoz, akik máris nagyban készülődnek a Bonapartéval szövetséges német államok elleni támadásra. Az ellenséges se regek már útnak is indultak nyugat felé.

Napóleon abban a pillanatban megváltoztatta terveit. Megállapította, hogy Pittnek mégiscsak sikerült Anglia megmentése, s hogy ezek után már gondolni sem lehet az angliai partraszállásra. Még aznap maga elé hívatta főintendánsát. Darut, s a csapatokhoz való továbbítás végett átadta neki azokat az utasításait, amelyeket már rég kidolgozott az új hadjárat - nem Anglia, hanem az Ausztria és Oroszország elleni hadjárat - eshetőségeire. Ez 1805. augusztus 27-én történt.

Így oszlott fel a boulogne-i tábor, így ért véget a hosszú hadikészülődés, a több mint két éve tartó fáradságos munka, így feneklett meg Napóleon álma, hogy végre-valahára térdre kényszerítheti a makacs, elérhetetlen, ősi ellenséget.

- Ha nem lehetek Londonban 15 nap leforgása alatt, Bécsben kell lennem november közepére - mondta a császár, még mielőtt megkapta volna a híreket, amelyek kedvenc terve feladására késztették. London megmenekült, de ennek Bécs fogja meginni a levét! Egyhuzamban több óra hosszat mondta tollba Napóleon az új hadjáratra vonatkozó utasításait. A szélrózsa minden irányában repültek szét az újonc-állítási parancsok s a hadsereg élelmezésére vonatkozó utasítások a francia és bajor földön vezető hosszú út hadtápterületére. Lóhalálban száguldottak a futárok Berlin, Madrid, Drezda és Amszterdam felé, új diplomáciai utasításokkal, parancsokkal, rendeletekkel, fenyegetésekkel és ígéretekkel. Párizsban nyugtalanul, meghökkenve figyelték az eseményeket. Napóleon megtudta, hogy a kereskedők a tőzsde és az

iparosok csendesen átkozzák kíméletlen külügyi politikáját és telhetetlen hódítási szenvedélyét, s hogy őt okolják az új háborúért, amely újra egész Európát szembeállította Franciaországgal. Igaz ugyan, hogy a dörmögők óvatosan dörmögtek, de látni lehetett, hogy az emberek nem örültek a háborúnak.

S ezt a császár is tudta. Ennek ellenére a hatalmas katonai szervezet, melyet Connot teremtett meg a forradalom alatt s Napóleon tökéletesített, néhány nap alatt lebontotta az óriási boulogne-i tábort, készenlétbe helyezte az ott összegyűlt hadsereget, s új csapatokkal erősítette meg. A La Manche-csatorna partja mellől, Franciaországon át, a hadak elindultak Bajorország felé.

Napóleon meglepően rövid pihenőkkel rohant a hadszíntér felé, észak felől kerülve meg a Duna mentén felvonult osztrák hadsereget, amelynek balszárnya az ulmi várra támaszkodott.

A harmadik szövetség lényegében már 1804 első felében létrejött. Hogy ennek ellenére csak másfél év múlva, 1805 őszén vette fel a küzdelmet Napóleonnal, az nagyrészt azzal magyarázható, hogy ez alkalommal a hatalmak a lehető legnagyobb gonddal akartak felkészülni a döntő összecsapásra. Az osztrák hadsereget ezúttal sokkal jobban szervezték meg és szerelték fel, mint bármelyik előző hadjáratán. A Mack-féle hadsereget szemelték ki arra, hogy elsőnek ütközzön meg Napóleon előőrseivel, s a szövetségesek nagy reményeket fűztek ehhez az első összecsapáshoz. Egész Európa azt remélte, hogy Mack le fogja győzni a napóleoni seregeket, nemcsak azért, mert hadosztályai kitűnően fel voltak szerelve, hanem azért is, mert a szövetség tagállamai úgy számítottak, hogy Napóleon nem fogja azonnal feloszlatni a boulogne-i tábort, s nem vonja ki rögtön minden erejét Franciaországból, de ha megtenné, akkor sem tudná idejében a helyszínre hozni s ott összpontosítani a szükséges erőt.

Mack nyomban bevonult Bajorországba, mert jól tudta, hogy Napóleon is oda fogja irányítani csapatait. A kisebb hatalmak semlegessége - mint tudjuk - akkor is csak papíron volt meg, és örökké látszat is maradt. A bajor választófejedelem szörnyen megrettent. Egyrészt Ausztria, Oroszország és Anglia hatalmas szövetsége követelte fenyegetőzve a csatlakozást, másrészt Napóleon. A választófejedelem először á szövetséggel kötött

titkos megállapodást s megígérte az osztrákoknak, hogy minden erejével segíteni fogja őket az új háborúban, de néhány napi töprengés után már mást gondolt, és családjával meg minisztereivel együtt Würzburgba menekült, ahova Bernadotte parancsnoklása alatt már elindult Napóleon egyik hadserege, s Würzburgban végleg átpártolt Napóleonhoz.

Ugyanilyen gyorsan forgatta meg köpönyegét a württembergi választófejedelem és a badeni nagyherceg is.

„Fogcsikorgatva ideiglenes némaságra ítélték német szívüket", panaszolják keserűen a német középiskolai tankönyvek.
Német szívük hősies elhallgattatásának jutalmául Napóleon királlyá nevezte ki a bajor és a württembergi fejedelmet; 1918 novemberéig viselték e címet. A badeni nagyherceghez hasonlóan mindketten területi jutalmakat is kaptak Ausztria rovására. Egy kevés pénzt is kértek mindhárman Napóleontól, de ezt a kívánságukat a császár nem teljesítette.

Bajorország felé tehát nyitva állt az út. A tábornagyok parancsot kaptak, hogy minél gyorsabban, csak a legszükségesebb pihenőkkel közelítsék meg a Dunát. Bernadotte, Davout, Soult, Lannes, Ney, Marmont és Augereau hadtestei, valamint Murat lovassága „az óramű pontosságával" teljesítették a császár parancsait, ahogy az egykorú porosz katonai megfigyelő írja. Mindössze három hétig, pontosabban 20 napig tartott, amíg az akkori fogalmakhoz mérten óriási sereg a La Manche-csatorna partjáról a Dunához ért. Napóleon úgy vélte jónak, hogy a hadsereg egyes részei „külön-külön meneteljenek, de együtt harcoljanak". Mindegyik tábornagy a császár által előírt más és más útvonalon haladt, amivel biztosították csapataik élelmezését és elkerülték a torlódásokat, amikor pedig elérkezett a döntő összecsapás pillanata, valamennyien felvonultak Ulm alá, ahol Mack az osztrák hadsereg színe-javával várta őket.

Napóleon szeptember 24-én indult el Párizsból, 26-án érkezett Strasbourgba, s ott csapataival nyomban átkelt a Rajnán. Menetelés közben Strasbourgban véglegesítette hadserege szervezeti felépítését az elkövetkező háború tartamára. Ismertessük néhány szóval ezt a szervezetet.

Az Ausztria ellen felvonuló csapatokat hivatalosan „Nagy Hadseregnek" hívták, megkülönböztetésül a felvonulási területtől és a hadszíntértől távol állomásozó helyőrségektől és megszálló csapatoktól. A Nagy Hadsereg 7 hadtestre oszlott, amelyeket Napóleon megkoronázása óta tábornaggyá előléptetett, legkiválóbb tábornokok vezettek. A 7 hadtest összesen 186 000 főből állt. Minden hadtesthez be volt osztva gyalogság, lovasság és tüzérség, s mindegyik ugyanolyan segédcsapatokkal rendelkezett, mint egy önálló hadsereg. Napóleon azt akarta, hogy minden egyes hadtest független hadseregként, önmagában is megálljon a maga lábán. A tüzérség és a lovasság zöme azonban nem függött egyik tábornagytól sem, nem tartozott egyik hadtesthez sem, hanem a Nagy Hadsereg egyik külön részét képezte, amely közvetlenül a császár parancsnoksága alá volt beosztva. Murat tábornagy például, akit Napóleon a 44 000 főből álló egész lovasság parancsnokának nevezett ki, valójában csak szárnysegéde volt Napóleonnak, közvetítője és végrehajtója a császári parancsoknak. Napóleon mindenkitől függetlenül akkor és ott vethette harcba az egyik vagy másik hadtest támogatására egész tüzérségét és lovasságát, ahol és amikor szükségesnek látta.

A hét hadtesten, a tüzérségen és a lovasságon kívül Napóleon még külön testőrséggel is rendelkezett. E testőrség 7000 válogatott emberből állt, de számuk később megnövekedett (itt az 1805-ös állapotokat tárgyaljuk).

A testőrség gyalogos-, gránátos- és vadászezredekből, lovas gránátosokból és vadászokból, két század lovascsendőrből, egy század Egyiptomban toborzott mamelukból s egy „olasz zászlóaljból" állt (Napóleon nemcsak a franciák császára, hanem az általa meghódított Észak- és Közép-Itália királya is volt). Az „olasz zászlóaljban" azonban több volt a francia, mint az olasz. A császári testőrségbe csak olyanokat fogadtak be, akik különösen kitüntették magukat. A testőrök nagy zsoldot kaptak, jól táplálták őket, elegáns egyenruhát és magas medvebőrsüveget viseltek, s mindig a császár főhadiszállása közelében táboroztak. Napóleon közülük sokat ismert személyesen is, szemmel tartotta életüket, szolgálati beosztásukat.

Nagy gonddal válogatta össze parancsnoki karát. Egyetlen percig

sem habozott, hogy tábornoki „diplomát" adjon olyan tisztjeinek, akik még a 40 éves kort sem érték el, sőt voltak tábornagyjai, akik már 34 éves korukban elnyerték ezt a rangot. A napóleoni ranglétrán - ellentétben valamennyi akkori más hadsereggel - a fiatalság előnyt jelentett és nem hátrányt.

Napóleon szigorú fegyelmet tartott csapatai között. Testi fenyítéseket ugyan nem tűrt meg a hadseregben, de súlyos vétkekért a katonai törvényszék halálra vagy kényszermunkára, könnyebb esetekben laktanyafogságra Ítélte a bűnöst. A katonai törvényszéken kívül még egy másik teljhatalmú bíróság is működött, az úgynevezett bajtársi törvényszék, amelyet - bár semmilyen törvény nem szentesítette - Napóleon hallgatólagos beleegyezésével állítottak fel a Nagy Hadseregben. Ennek működéséről szemtanúk a következőképpen számoltak be:

Ütközetre került a sor. Az egyik században észrevették, hogy két katona nem mutatkozik a harc folyamán. Az ütközet végén jelentkeznek, és valamivel megindokolják távollétüket. A század azonban tudja, hogy csak gyávaságból vonták ki magukat a harcból, s nyomban kinevez három bírót a közkatonák soraiból. Ezek meghallgatják a vádlottakat, halálra ítélik és rögtön agyonlövetik őket. A parancsnokság mindezt tudja, látja, de nem lép közbe. Tiszt természetesen nem vehet részt ebben a népítéletben, sőt hivatalosan tudomást sem szabad vennie a kivégzésről.

Napóleon császár, a pápai áldással császárrá koronázott fejedelem, aki később, 1810-ben az osztrák uralkodóházzal is rokonságba került, mindvégig fenntartotta katonáiban, a feudalizmus bilincseiből kiszabadult parasztokban azt a meggyőződést, hogy miként a múltban, most is csak első katonája a francia köztársaságnak, ő is, katonái is a Bourbonok és az idegen intervenciósok ellen védelmezik hazájukat. Ez a meggyőződés s katonáinak szeretete, erejébe, tehetségébe és legyőzhetetlenségébe vetett hite még a katonai bíróságoknál és a kegyetlen „bajtársi törvény-szék"-nél is keményebb fegyelmet tartott a hadseregben. S noha vakon engedelmeskedtek neki, egymás között meghitten, szeretetteljesen, „kis káplárnak", „kis kopasz"-nak (le petit tondu) becézgették a szigorú cézárt, akinek szavára egész Európa megreszketett. Tudták, hogy Napóleon híres jelmondata: „minden

katona a tarsolyában hordja a marsallbotot", nem üres szó, tudták, hogy Murat, Bernadotte, Lefebvre és a császári tisztikar sok egyéb csillaga is legalul kezdte.

Napóleon teljesen megbízott katonáiban és tisztjeiben, de tábornokai és tábornagyai iránt már nem viseltetett egyforma bizalommal. Ami nevezetesen a tábornagyokat illeti, csak rendkívüli tehetségű embereket tűrt meg maga mellett. Ezek természetesen sok dologban különböztek egymástól, de azért mindegyikben megvolt - ha nem is egyforma mértékben - a valóság iránti érzék, lélekjelenlét, határozottság, egyszóval a hadművészet ösztönös megértése, amely képessé tette őket arra, hogy a legkétségbeejtőbb helyzetekből is kivágják magukat, vagy a végsőkig helytálljanak, ha szükség volt rá. De ami még ennél is fontosabb volt. Napóleon megtanította őket arra, hogy egy-két odavetett gyors szóból is megértsék s önállóan továbbfejlesszék gondolatait. Rendkívüli stratégiai tehetségével úgy nevelte tábornagyait, hogy egyrészt lelkiismeretesen végrehajtották parancsait, másrészt a harctéren önállóan is tudtak határozni és cselekedni.

Lefebvre, az írni-olvasni nem tudó, jólelkű öreg hadfi, Davout, a hűvös és kegyetlen arisztokrata, Murat, a lovasság verekedő kedvű főparancsnoka, Berthier, a földrajztudós - valamennyien bátor, nagy kezdeményezőerővel rendelkező, elsőrangú taktikusok voltak. Ebben a tekintetben a vakmerő Ney és Lannes sem maradt el a meggondolt, ravasz Bernadotte, a rendszerető Mas-séna vagy a tartózkodó, furfangos Marmont mögött. Magától értetődik, hogy a személyes bátorság kötelező volt; a tábornoknak kellett jó példával elöl járnia. Ennek megfelelően egészen különleges katonai erények fejlődtek ki bennük. Egyszer Lannes tábornagy jelenlétében fennhangon dicsérték hősi erényeit és rettenthetetlen bátorságát, amellyel rohamra vezette huszárezredeit.

— Az olyan huszár, aki nem esett el 30 éves korára, az himpellér! - kiáltotta megvetően. Akkor volt 34 éves, két év múlva maga is elesett. Lannes egyébként nemcsak bátor huszár volt, hanem ügyes hadvezér is.

Ilyenek voltak azok az emberek, akiket Napóleon munkatársainak választott és az első sorokba állított.

Amikor 1805-ben elkezdődött a háború a harmadik szövetség ellen, a tábornagyok még mindig vele voltak. Csak a Marengónál elesett Desaix hiányzott, jobban mondva még valaki, éspedig éppen az, akit Napóleon a legtöbbre becsült: Moreau, aki száműzetésben élt Amerikában.

A hadsereg élén pedig munkatársai gyűrűjében - maga Napóleon állt, akinek katonai zsenije, amit barát és ellenség egyaránt elismert, abban az időben élte virágkorát.

Soult és Lannes hadtestei és Murat lovassága átkeltek a Dunán, s hirtelen feltűntek Mack háta mögött. Amint az osztrákok a veszélyt felismerték, egy részük kelet felé vonult vissza, fő erejüket azonban Ney visszavetette az erődbe. Mackot most már minden oldalról körülvették. Még megmenekülhetett volna, ha nem ül fel azoknak a híres Schultzmeister által irányított francia kémeknek, akiket Napóleon elküldött hozzá. Ezek rávették Mackot, hogy tartson ki, elhitették vele, hogy Napóleonnak rövidesen félbe kell hagynia az ostromot: Párizsban lázadás tört ki a császár ellen. Mack eleinte nem hitt a hírnek. A kémek erről nyomban értesítették a francia főhadiszállást, mire az tábori nyomdájában rögtön kinyomatta a párizsi újság állítólagos különkiadását, amely részletesen beszámolt a fővárosban kitört zendülésről. A kém az újságot eljuttatta Mackhoz, az elolvasta, és megnyugodott.

Október 15-én Ney és Lannes tábornagyok elfoglalták az Ulm körüli magaslatokat. Mack helyzete egyre tarthatatlanabb lett. Napóleon követet küldött hozzá, s feltétel nélküli megadást követelt; azt üzente, ha rohammal kell bevennie a várost, senkinek sem fog megkegyelmezni. 1805. október 20-án Mack megmaradt hadaival, tüzérségével, valamennyi zászlóaljával és hadianyagkészletével megadta magát a győzőnek, s egyben a várat is átadta. Napóleon szabadon engedte Mackot, az osztrák foglyokat pedig Franciaországba küldte, ahol aztán közmunkákra fogták őket. Rövidesen Murat ejtett foglyul újabb 8000 embert azokból a csapatokból, amelyek már Ulm ostroma előtt kelet felé menekültek.

A szégyenteljes ulmi vereséggel tulajdonképpen már el is dőlt a harmadik szövetség sorsa. A háború elveszett. Ezt azonban az osztrák és orosz vezérkarban még csak kevés ember értette meg. Napóleon és tábornagyai megállás nélkül tovább meneteltek

a a Duna jobb partján, egyenesen Bécs felé. Az Ulmban elfogott hadseregen kívül a franciák még az üldözés folyamán is számos foglyot ejtettek. Murat 8000 foglyával együtt körülbelül 29 000 ember került így francia fogságba, s ha ehhez még hozzávesszük az Ulmban foglyul ejtett 32 000 embert, az osztrákok a halottakon, sebesülteken és katonaszökevényeken kívül máris 61 000 embert vesztettek.

„Kétszáz ágyút és 90 zászlót zsákmányoltunk, az osztrákok valamennyi tábornokát foglyul ejtettük. Az ellenségnek mindössze 15 000 embere menekült meg" - közölte Napóleon katonáival a kiáltványban, amelyben beszámolt nekik a háború első hadműveletének sikeréről.

A franciák gyors meneteléssel közeledtek Bécs felé. November 13-án, Murat előreküldött lovasságát követve, Napóleon testőrsége közepette bevonult Bécsbe. A Béccsel szomszédos schönbrunni császári kastélyban szállt meg, és titkárát, Clarke tábornokot a későbbi hadügyminisztert nevezte ki az osztrák főváros kormányzójává. Ferenc osztrák császár elmenekült Bécsből, de még távozása előtt fegyverszüneti ajánlatot küldött Napóleonnak. Ezt azonban Napóleon nem fogadta el.

Ettől a pillanattól kezdve a harmadik szövetség már csak az orosz hadseregben és az orosz cárban reménykedhetett, aki viszont Poroszországnak a szövetségben való részvételétől várta a döntő sikert. Hamarosan kiderült, hogy mind a két reménység füstbe ment. Mialatt 1805 októberében Mack Ulmban már minden előkészületet megtett, hogy a várat kiszolgáltassa a franciáknak s egész hadseregével együtt megadja magát, I. Sándor cár Berlinben arra igyekezett rávenni a porosz királyt, III. Frigyes Vilmost, hogy üzenjen háborút Napóleonnak. Frigyes Vilmos körülbelül ugyanolyan lelkiállapotban fogadta a buzgó tanácsokat, mint annak idején a már említett dél-németországi választófejedelmek, akiket a harmadik szövetségbe való belépésre szólítottak fel. A porosz király egyformán tartott Sándor cártól és Napóleontól. Az orosz hadsereg könnyűszerrel átvonulhatott volna porosz területen; a cár el is határozta, hogy ezzel a fenyegetéssel fog ráijeszteni Poroszországra. Amikor azonban Frigyes Vilmos váratlanul megmakacsolta magát, s előkészületeket tett, hogy

megvédelmezze semlegességét, a cár más eszközökhöz folyamodott: udvarolni kezdett a porosz királynak.

Ilyen volt a helyzet, amikor III. Frigyes Vilmos arról értesült, hogy Napóleon meghagyta Bernadotte tábornagynak, vonuljon át csapataival Anspachon, Dél-Poroszországon. A semlegességnek ez a nyílt, durva megsértése felháborította Frigyes Vilmost, s mivel akkoriban még nem tudott a Nagy Hadsereg sikereiről -mindez még Ulm bevétele előtt történt -, elhatározta, hogy csatlakozik a harmadik szövetséghez. Titkos szerződést kötött I. Sándor cárral, amelyben Poroszország kötelezte magát, hogy ultimátumot küld Napóleonnak. A szerződés megkötése groteszk jelenettel fejeződött be: III. Frigyes Vilmos, Lujza királyné és I. Sándor cár lement II. Frigyes mauzóleumába, s ott a nagy hadvezér sírja felett az akkori divatnak megfelelő érzelgős modorban örök barátságot esküdtek egymásnak. Páratlanul esetlen és ostoba ötlet volt ez, hiszen Oroszország hét évig szakadatlanul küzdött II. Frigyes ellen, aki nemegyszer alaposan helybenhagyta az oroszokat, mint ahogyan az oroszok is jó néhány alkalommal súlyos csapást mértek II. Frigyesre (sőt, egyszer még Berlint is elfoglalták, mire a király majdnem öngyilkos lett). Miután így megpecsételték örök barátságukat, I. Sándor cár elutazott Berlinből, egyenesen Ausztriába, a hadszíntérre.

Ausztriában és Angliában tetőpontjára hágott a lelkesedés és az öröm. Ha az egész porosz hadsereg átkel az Érchegységen s beavatkozik a küzdelembe. Napóleon elveszett. Legalábbis ezt írták az angol újságok, miután elérzékenyülten lefestették a Nagy Frigyes sírja fölött megpecsételt orosz-porosz vérszerződést.

Napóleonnak most már igyekeznie kellett, hogy mindenáron befejezze a játszmát, mielőtt még Poroszország beavatkozhatna a küzdelembe. A franciáknak közvetlenül Bécs bevétele után sikerült - szinte küzdelem nélkül - elfoglalniuk egy nagy hidat, amely Bécset a Duna bal partjával köti össze. Ez volt az egyetlen híd, amelyet az osztrákok addig valami okból még nem robbantottak fel. Sok legenda kering a híd elfoglalásáról, az egyiket közülük jól ismerik a „Háború és béke" olvasói. A valóságban a kis közjáték így folyt le:

Murat, Lannes, Bertrand és egy Deaude nevű utász ezredes egy

zászlóalj gránátost rejtett el a partmenti bozótban, a fák és bokrok mögött, majd egyedül, kíséret nélkül a hídfőhöz lovagoltak, s bejelentették az ott őrt álló osztrákoknak, hogy a fegyverszünetet megkötötték Franciaországgal. Az osztrákok - akik parancsot kaptak arra, hogy az ellenség feltűnésekor nyomban robbantsák fel a hidat - megzavarodtak, s a francia tábornokokat átengedték a hídon. A túlsó parton Murat és társai Auersperg hercegnek is elmondták a fegyverszünetről szóló meséjüket, de mielőtt az még észbe kaphatott volna, a francia gránátosok váratlanul előretörtek a bokrok mögül, s rávetették magukat az osztrákokra és a hídon elhelyezett ágyúkra. A hidat azonnal elfoglalták; az osztrákok ugyan megkísérelték az ellenállást, de hamarosan szétverték őket.

Alig adta hírül a diadalmámorban úszó Murat a csodát. Napóleon haladéktalanul elrendelte, hogy csapatai keljenek át a hídon, s vonuljanak fel az orosz hadsereg ellen, amely ezzel súlyos helyzetbe került; hiszen Napóleon a Dunán átkelő fő haderejével könnyen elvághatta az oroszok visszavonulási útját észak felé. Kutuzov, az egyesült seregek főparancsnoka nyomban felismerte a veszélyt. Tudta, hogy serege csak úgy menekülhet meg, ha Kremsből azonnal visszavonul az Olmütztől délre fekvő olschi hadállásokba. Kutuzovnak akkor 45 000 embere volt. Napóleonnak pedig valamivel kevesebb, mint 100 000 katonája.

A híd elfoglalásának valószínűtlen története nem sok hitelre talált az orosz hadseregben. Már-már árulásról beszéltek, arról, hogy az osztrákok titokban megegyeztek Napóleonnal, olyan képtelennek, hihetetlennek látszott a híd elvesztése, ami harc nélkül kiszolgáltatta a Duna egész bal partját Napóleonnak, s végveszélybe sodorta az orosz hadsereget. Súlyos hátvédharcok árán, amelyeknek során egész csapatokat áldoztak fel, hogy a hadsereg zömét megmenthessék, Kutuzovnak sikerült serege maradványait az üldöző Napóleon elől Olmützbe vezetnie, ahová időközben már Sándor cár és Ferenc császár is megérkezett. A visszavonulás Kutuzovnak 12 000 emberébe került.

A helyzet ekkor a következőképpen alakult: az Oroszországból érkezett erősítésekkel együtt Kutuzovnak mindössze 75 000 embere volt Olmützben és környékén, az osztrákoknak legfeljebb 15-18 000 főnyi seregük. Nem szabad megfeledkeznünk arról, hogy Napóleon

már Bécs meghódítása előtt tönkrevert egy nagyobb osztrák sereget, s hogy a Habsburgoknak egy másik, még nagyobb s jól felszerelt hadserege e pillanatban Velence környékén küzdött Masséna tábornagy hadaival, akit Napóleon megbízott Észak-Itália keleti tartományainak megtisztításával. A szövetségesek tehát a legjobb esetben 90 000 embert állíthattak csatasorba Olmütznél. Kutuzov azonban mindenkinél jobban tudta, hogy az ő 75 000 orosz katonája csak papíron létezik. Félt az összecsapástól, s az volt a véleménye, hogy folytatni kell a megkezdett visszavonulást, ki kell térnie kelet felé, vissza kell húzódni a Dunán átkelő Napóleon elől, halogatni kell az összecsapást, a lehetőséghez képest addig kell húzni a háborút, amíg a poroszok visszavonhatatlanul elhatározták, hogy hadba vonulnak a franciák ellen. I. Sándor cár viszont a leghatározottabban ellene szegült ennek a tervnek: követelte, hogy Kutuzov azonnal ütközzék meg az ellenséggel.

I. Sándor nem sokat értett a hadtudományhoz. Féktelen becsvágy fűtötte, meg volt győződve arról, hogy legyőzi Napóleont, s hogy Poroszország a Nagy Frigyes sírján kötött vérszerződés értelmében a legrövidebb idő alatt beavatkozik a háborúba. Fölöslegesnek, becstelenségnek érezte volna, ha tekintélyes haderejével, frissen érkezett erősítéseivel gyáván megfutamodik Napóleon elől, visszavonul az ismeretlen zord hegyekbe, hónapokig bujdos menekülő vad módjára. Kedvenc szárnysegédje, Dolgorukov herceg a testőrség egész tisztikarával egyetemben a cárt támogatta, s azt kívánta, hogy ütközzenek meg az ellenséggel.

Kutuzov tudta, hogy a cár, Dolgorukov herceg és társai katonai ügyekben teljesen analfabéták, ha egyébként akadtak is köztük okos emberek. Bár Kutuzov meg volt győződve róla, hogy az orosz hadsereg végromlásba rohan, s mindenképpen ki kellene térnie a döntő összecsapás elől, nem szállhatott erélyesen szembe az elbizakodott, könnyelmű cárral. Kutuzov volt az egyetlen igazi stratéga az orosz-osztrák táborban, az egyetlen, aki értett a mesterségéhez, és akinek a szavát meg is hallgatták. Hiába látott bele Napóleon kártyáiba, ezúttal olyan erővel került összeütközésbe, amellyel nem tudott megbirkózni.

A francia császár tovább üldözte az oroszokat, de amikor azok Olmütz közelében megálltak, hirtelen ő is megállt egész

vezérkarával. Napóleon abban a pillanatban csak egyetlenegy dologtól félt: attól, hogy az oroszok tovább állnak, és ezzel végtelenül elhúzzák a háborút. Távol Franciaországtól és abban a biztos tudatban, hogy Haugwitz minden pillanatban megérkezhet Poroszország ultimátumával, Napóleon már alig várta, hogy ütközetre kényszeríthesse ellenfelét; meg volt győződve arról, hogy legyőzi a szövetségeseket, és ezzel véget vet a háborúnak.

Azokban a napokban ismét bizonyságot tett ragyogó diplomáciai és színészi képességeiről. Megsejtette, hogy mi megy végbe az orosz vezérkarban, s úgy alakította játékát, hogy az a cárnak kedvezzen, nem pedig Kutuzovnak, aki éppen akkoriban minden tőle telhetőt elkövetett, hogy visszavonulásra bírja a cárt és megmentse a hadsereget. Napóleon vérbeli színészként megjátszotta a halálra rémült embert, aki minden idegszálával félt a küszöbön-álló összecsapástól. Azt a benyomást akarta kelteni az ellenfélben, hogy csapatai ki vannak merülve, tehát ez a legalkalmasabb pillanat arra, hogy az oroszok haladéktalanul rajtaüssenek.

Tervét a következőképpen hajtotta végre:

Elsősorban meghagyta előőrseinek, hogy vonuljanak vissza, majd elküldte I. Sándor cárhoz szárnysegédét, Savary tábornokot azzal az ajánlattal, hogy kössenek fegyverszünetet és békét. Meghagyta Savarynak, kérje meg a cárt, adjon alkalmat a császárnak, hogy személyesen találkozhassék vele, s ha ezt a kérését a cár valamilyen okból elutasítaná, akkor küldje el legalább meghatalmazottját a tárgyalások megindítására.

Az orosz vezérkar rettenetesen megörült. Bonaparte fél! Bonaparte ereje végére ért! Bonaparte elveszett! Most kell rajtaütni, ki ne engedjük a kezünk közül!

Napóleon úgy viselkedett, hogy önkéntelenül adódott a következtetés: csakis a szükség szoríthatja a büszke császárt, a világ első stratégáját ilyen megalázkodásra. Úgy látszott, hogy a cárnak van igaza, Kutuzov szégyenben maradt nevetséges aggodalmaival és fenntartásaival. A cár természetesen megtagadta Napóleontól a kért találkozást, s elküldte hozzá Dolgorukov herceget.

Napóleon jót mulatott a fiatal udvaronc tábornokon. Dolgorukov

rideg, gőgös, hajthatatlan volt, s úgy bánt a franciák császárával, „mint egy szibériai kényszermunkára kiszemelt bojárral", mesélte később Napóleon. A császár egyetlen percre sem tévesztette el szerepét, gondterhelten, szemmel látható zavarban hallgatta Dolgorukovot. Mivel azonban azt is tudta, hogy nem szabad túlfeszítenie a húrt, s hogy a világon mindennek van határa, még Dolgorukov herceg korlátoltságának is, végül kijelentette, hogy nem fogadhatja el a felajánlott feltételeket, Itália és egyéb meghódított területek visszaszolgáltatását. Ezt a visszautasítást is olyan formában hozta a fiatal herceg tudomására, hogy az még jobban megerősödött abban a meggyőződésében, hogy Napóleon nagy bajban van.

Dolgorukov vidám, bizakodó jelentése eloszlatta a szövetségesek táborában az utolsó kétségeket is. Elhatározták, hogy azonnal támadást indítanak a végleg kimerült és visszavonulásra készülő Napóleon ellen, s örökre végeznek vele.

A pratzeni hegyek körül húzódó magaslatokon, Austerlitz mellett, Bécstől 120 kilométerre került sor az összecsapásra, a napóleoni hősköltemény és egyben a világtörténelem egyik legfontosabb és legvéresebb csatájára 1805. december 2-án, pontosan egy évvel Napóleon császárrá koronázása után.

A császár - valamennyi tábornagy részvételével - az első perctől az utolsóig maga vezette az ütközetet. Már a kora reggeli órákban eldőlt a harc, a franciák legyőzték az oroszokat és osztrákokat; az orosz hadsereg nem szenvedhetett volna olyan megsemmisítő vereséget, ha tábornokai nem estek volna bele a Napóleon által kiagyalt ügyes csapdába. A császár megsejtette, hogy az oroszok és az osztrákok el akarják vágni visszavonulási útját Bécs és a Duna felé, hogy körülkerítsék vagy észak felé, a hegyekbe szorítsák csapatait, tehát szándékosan „fedezetlenül" hagyta frontjának ezt a részét, és teljesen visszavonta balszárnyát. Amikor azonban az oroszok odaértek, a pratzeni dombokon elrejtett seregeinek tömegével legázolta, szétmorzsolta, a félig befagyott mocsarak felé kergette őket. Egész ezredek fulladtak bele a lápba vagy pusztultak el a francia tüzérek kartácstüzében. Egyes ezredek zárt egységben megadták magukat. Az orosz lovas testőrség szinte az utolsó szál emberig elesett a napóleoni lovas testőrség gránátosaival vívott

harcban.

Az orosz katona harci értéke meglepetés volt a francia tábornagyok számára, de éppen ilyen meglepetés volt az orosz tábornokok teljes katonai tehetetlensége (ez alól csak Kutuzov volt kivétel). Bukszgevgyen például, az orosz balszárny parancsnoka 29 gyalogos zászlóaljjal és 22 lovasszázaddal az egész ütközet alatt egy harmadrendű fontosságú pont körül keringett, amelyet elenyésző erejű francia csapatok védelmeztek. Szemlátomást észre sem vette, hogy közben szinte az egész orosz hadsereg elpusztult. Amikor pedig végül visszavonulásra határozta el magát, olyan elkésve fogott hozzá és olyan ügyetlenül hajtotta végre, hogy csapataiból a franciák több ezer embert a mocsarak felé szorítottak, ahol katonái az utolsó szálig a vízbe fúltak (Napóleon ágyúlövésekkel felszaggatta a befagyott ingoványt). Aki megmenekült a mocsárból, azt a franciák foglyul ejtették.

I. Sándor cár és Ferenc császár már jóval a teljes katasztrófa előtt kereket oldott. Kíséretük szétszóródott, magára hagyták a két fejedelmet, akik halálos rémületükben csakhamar elváltak egymástól, vágtató lovukra bízva sorsukat.

A rövid téli délután vége felé közeledett, a nap a láthatár alá bukott. Hála a sötétségnek, I. Sándor és Ferenc megmenekült a fogságtól. A cár úgy remegett, mintha hideg rázná, teljesen elvesztette önuralmát, hangosan zokogott. Úgy meg volt ijedve, hogy még napokig céltalanul bolyongott a hegyek között. Kutuzov megsebesült, ő is csak nagy nehezen kerülte el a hadifogságot.

Beesteledett. Az ütközet véget ért. Napóleon tábornagyjainak, testőrtábornokainak és szárnysegédeinek kíséretében lóháton bejárta a hatalmas síkságot. Lova minduntalan belebotlott a holttestekbe. A katonák lelkesen, ujjongva szaladtak feléje. Körülbelül 15 000 orosz és osztrák maradt a csatatéren, 20 000 fogoly került a franciák kezére, csaknem az egész ellenséges tüzérség, s ráadásul az orosz-osztrák hadsereg megmaradt része szétszéledt a világ négy tája felé, a győzteseknek hagyva egész felszerelésüket, minden lőszerüket, hatalmas élelmiszerkészleteiket. Ezzel az eredménnyel végződött az austerlitzi csata. A 80 000 főnyi francia hadsereg mindössze 9000 embert vesztett.

Másnap a csapatok előtt felolvasták Napóleon napiparancsát:

„Katonák, elégedett vagyok veletek, megtettétek, amit bátorságotoktól elvártam. Örök dicsőséget hoztatok lobogóitokra. Az orosz és osztrák császárok parancsnoksága alatt harcoló 100 000 főnyi hadsereget négy óránál rövidebb idő alatt tönkrevertétek. Aki kardotok elől megmenekült, az a mocsarakba fulladt..."-így kezdődött a napiparancs.

Ferenc osztrák császár nyomban bejelentette I. Sándornak, hogy a küzdelmet nem folytathatja. A cár ezt belátta. Ferenc levelet küldött a győzőnek, s találkozót kért tőle. A találkozás Napodon főhadiszállásán, Austerlitz közelében történt meg. Bonaparte udvariasan fogadta Ferenc császárt, de a további tárgyalások feltételéül azt követelte, hogy az orosz seregek maradéka nyomban vonuljon ki Ausztriából; maga állapította meg a kivonulás útirányát és időpontját is. Béketárgyalásokat csak Ausztriával folytat, mondta. Ferenc császár természetesen vita nélkül elfogadta a feltételeket.

Az európai hatalmak harmadik szövetsége is megszűnt létezni.

Pitt 1805 november második felében és december elején egyre fokozódó türelmetlenséggel leste a külföldről érkező híreket. Az angol kormány elnöke - a Napóleon, ellen alakult harmadik szövetség megteremtője - most már tudta, hogy a szigetország elözönlésének veszélye jó időre elmúlt. 1805. október 21-én Trafalgarnál Nelson tengernagy megtámadta és elsüllyesztette a francia-spanyol hajóhadat (az ütközetben azonban ő maga is elesett). Napóleonnak tehát már nem volt mivel megtámadnia Angliát. De Pitt még nem érezte magát biztonságban; mint Anglia egész kereskedő és iparos polgársága, ő is tudta, hogy feladata még nem ért véget. Napóleon nyilvánvalóan elhatározta, hogy az angol kereskedelmet végleg kizárja mindazokról az európai területekről, amelyek közvetlenül vagy közvetve fennhatósága alá tartoztak. Ezen túlmenően Pittnek azt is számba kellett vennie, hogy a szárazföld leggazdagabb területeinek, legnagyobb kikötőinek és hajógyárainak birtokában a francia császár minden tőle telhetőt el fog követni, hogy a legrövidebb idő alatt újra felépítse hajóhadát, s új tábort állítson fel Boulogne-ban.

Mack ulmi katasztrófája, Napóleon bécsi bevonulása, a dunai híd

elvesztése és Kutuzov gyors visszavonulása, amely már menekülésnek is beillett, megannyi fájdalmas csapás volt az angol miniszterelnökre, aki most már csak Poroszország csatlakozásában és sikeres harcba lépésében reménykedett. Morvaországban, egy Olmütz melletti kis faluban kellett eldőlnie a nagy kérdésnek : vajon sikerül-e véget vetni a napóleoni diktatúrának Európa egyik része fölött, vagy pedig a szárazföld másik része is uralma alá kerül?

Megérkeztek az első németalföldi újságok a gyászos hírrel. Az austerlitzi csatatéren vérbe és szégyenbe fulladt a harmadik szövetség. Pittet parlamenti körökben szenvedélyesen támadták elhibázott politikájáért. Az ellenzék hangosan követelte, hogy mondjon le, mivel szégyenteljes helyzetbe juttatta Angliát, hangosan siratták azt a sok millió aranyfontot, amelyet Pitt a gyászos szövetségbe fektetett. Az angol miniszterelnök idegösszeroppanással ágynak dőlt, és néhány hét múlva, 1806. január 23-án meghalt. Austerlitz tehát Napóleonnak ezzel a legmakacsabb és legtehetségesebb ellenfelével is végzett. A Fox elnöklete alatt alakult új kormány elhatározta, hogy békét köt a francia császárral.

Napóleon diadalmámorban úszott. Egyre-másra mondta tollba az új szerződéseket, a legyőzöttek és semlegesek térden csúszkáltak előtte. Ügyes kézzel a véksőkig kihasználta nagy győzelmét. Hosszas utazgatás után ekkor ért Bécsbe a porosz Haugwitz, III. Frigyes Vilmos ultimátumával, de alighogy megérkezett, máris elfelejtette, hogy miért kelt útra. Szeretetreméltó mosollyal kihallgatásra jelentkezett Napóleonnál, s nagyokat hajlongva szerencsét kívánt őfelségének az ellenségen aratott győzelméhez. Szörnyen félt attól - ugyanúgy, mint gazdája -, hogy Napóleonnak esetleg eszébe jut a Nagy Frigyes sírja fölött kötött kegyetlen vérszerződés.

„Üdvözlöm felségedet, a győzőt” - kezdte Haugwitz. „A szerencse megváltoztatta az önök üdvözletének címzését” - szakította félbe a császár.

Napóleon ugyan az első percben kissé nekieresztette a hangját és dühét, szemére hányta Haugwitznak a poroszok kétszínűségét, de aztán kegyesen megígérte, hogy elfeledkezik a történtekről és megbocsát III. Frigyes Vilmosnak..., ha Poroszország szövetségre

lép vele a következő feltételek alatt: átengedi Bajorországnak déli tartományát, Anspachot, Franciaországnak pedig Neuchátel grófságot, Cleves hercegséget és Wesel városát. Ennek fejében Poroszország megkaphatja az angol király tulajdonát képező Hannovert, amely már 1803 óta francia megszállás alatt állt. Poroszország szövetségre lép Franciaországgal, vagyis hadat üzen Angliának.

Haugwitz minden feltételt elfogadott, ugyanígy a porosz király is, aki még rosszabbtól tartott. Franciaország szövetségese, Bajorország megkapta Ausztriától Tirolt, Poroszországtól pedig Anspachot, ezzel szemben átengedte Napóleonnak Berg gazdag iparvidékét. Ausztria átengedte Napóleonnak, mint Itália királyának, Velencét és tartományát, Isztriát és Dalmáciát. Ausztria tehát elvesztette népességének egyhatodát (24 millió emberből négymilliót), állami jövedelmének egyhetedét, hatalmas területeket, és mindennek tetejébe még 40 millió aranyforint kártérítést is fizetett a győzőnek.

1805. december 26-án kötötték meg a pozsonyi békét. Néhány nappal előbb már létrejött a véd- és dacszövetség Napóleon és Bajorország, Württemberg meg Baden között. Az Ausztriában ejtett hadizsákmány is elindult Franciaország és Itália felé. Végtelen szekérsorok hordták a beláthatatlan prédát. Csak ágyúból kétezret zsákmányolt Napóleon az osztrák raktárakban és csatatereken, ezenkívül százezernél több puskát stb.

Napóleonnak azonban még egy elintézendő ügye volt, mielőtt elhagyja Ausztriát. 1805 októberében a trafalgari ütközet után, nápolyi Ferdinánd és felesége, Karolina, abban a meggyőződésben, hogy Napóleon többé már nem fog talpra állni, tárgyalásokat kezdett Angliával és Oroszországgal. A nápolyi dinasztia már hosszabb ideje rúgkapálózott a bonapartei elnyomatás ellen, valamennyien mélységesen gyűlölték Napóleont. Most Napóleon velük is leszámolt.

A nápolyi király felesége, Mária Karolina - Marie Antoinette édes testvére - már régóta rossz szemmel nézte Franciaországot és különösen Napóleont; még a francia küldött előtt sem titkolta azt az álmát, hogy a nápolyi királyság lesz az a gyújtó, amelyből felcsap a láng. „De vegye figyelembe Felséged, hogy a gyújtó mindig előbb gyullad meg, s nem függ attól, hogy a tűz hol fejeződik be" - felelte

neki Napóleon követe. Most Austerlitz után a gyújtó egy pillanat alatt elég. Austerlitz után a Bourbonok kegyetlenül megbűnhődnek.

- A Bourbonok többé nem uralkodnak Nápolyban! - rendelte el Napóleon, és egyben meghagyta csapatainak, hogy foglalják el a nápolyi királyságot. Az elűzött fejedelem az angol flotta védelme alatt családostul Szicíliába menekült, Napóleon pedig testvéröccsét, Józsefet nevezte ki nápolyi királlyá, majd bőkezű ajándékokat, pénzt, kitüntetéseket osztva szét tábornokai, tisztjei és katonái között, elindult Bécsből.

1806. január 26-án érkezett meg Párizsba. Hatalmas ujjongó tömeg üdvözlése közepette vonult be a Tuileries-be. Néhány nap múlva híre érkezett, hogy halálos ellensége, Pitt Vilmos, három nappal hazaérkezése előtt meghalt, s Anglia békét akar kötni.

E pillanatban joggal érezhette magát Nagy Károly utódjának, Nyugat császárának!

Ragyogó ünnepségek, bálok, bankettek végeláthatatlan sora következett. A napóleoni császári udvartartás fényéhez foghatót keveset ismert e kor. Százával tolongtak a császár körül az udvaroncok, a tekintetét lesték, istenítették, szégyentelen bókok özönével árasztották el.

Napóleon Pitt halála után még nem mert reménykedni az angol politika fordulatában. De amikor Fox vette át a hatalmat, aki ellenezte Pitt külpolitikáját, Európában közeli békéről beszéltek Anglia és Franciaország között. A tárgyalások valóban elkezdődtek; Fox lord Yarmoutht küldte Párizsba a tárgyalásokra. Napóleon nem bízott a békekötés lehetőségében. 1806 februárjában Poroszországot kényszerítette arra, hogy kapcsolatait szakítsa meg Angliával. Ezzel azonban, ami Poroszországot illeti, nem elégedett meg. Oroszországtól is igyekezett elszakítani, hogy teljes elszigeteltségében mérhesse rá a döntő csapást.

A porosz király 1806 tavaszán észbe kapott; egyre fenyegetőbben érezte súlyát a veszélyes szomszédságnak. Igaz ugyan, hogy Napóleon „megbocsátott", sőt szövetséget kínált neki azzal az ígérettel, hogy átengedi Poroszországnak Hannovert, mivel azonban Anglia ezért háborút üzent Poroszországnak, Napóleon

továbbra is megszállva tartotta a tartományt. Ráadásul III. Frigyes Vilmos megtudta, hogy Fox angol miniszterelnök Párizsba küldte béketárgyalásra lord Yarmoutht, s Napóleon megígérte neki, hogy - amennyiben Anglia elfogadja feltételeit - visszaadja Hannovert az angol királynak. A porosz kormány és udvar csak ekkor értette meg, hogy túljártak az eszén. A felháborodás főképpen azokban a körökben lángolt fel, amelyek már 1805 folyamán arra akarták rábírni - persze hiába - Frigyes Vilmost, hogy csatlakozzék a harmadik szövetséghez. Ezek azon a véleményen voltak, hogy akkor el lehetett volna kerülni Austerlitzet és Porosz-ország mostani teljes elszigeteltségét.

Ekkor határozta el Napóleon, hogy törvényes formában rögzíti Németország nyugati - és részben középső - része fölött gyakorolt hatalmát. Létrehozta a Rajnai Államszövetséget. A szövetségi szerződést 1806. július 12-én írták alá azok a német fejedelmek, akik erre Napóleontól parancsot kaptak. A szövetséghez Bajorország, Württemberg, Regensburg, Baden, Berg, Hessen-Darmstadt, Nassau és még nyolc német fejedelemség csatlakozott. Napóleont a Rajnai Államszövetség védnökének „választották meg”, s a szövetség - hogy kimutassa háláját - háború esetére 63 000 katona kiállítását vállalta. Egy sereg kisebb önálló német fejedelem, akik azelőtt a Habsburg császárok fennhatósága alá tartoztak, most a Rajnai Államszövetség fennhatósága alá került. S mivel így megszűnt az utolsó létalapja is az úgynevezett „Szent Római Birodalom”-nak, vagyis az ausztriai császárok felségjogainak a szétdarabolt Németország és ténylegesen önálló fejedelmei fölött. Ez a cím kerek száz évig volt érvényben. Ferenc császár - Napóleon felszólítására - most, 1806-ban, letett erről a címéről.

Az új napóleoni hódítások és Franciaország hatalmas területi megnövekedése azonban érezhetően felidegesítette Poroszország kormányát és királyi udvarát. A Rajnai Államszövetség Németország kellős közepére plántálta át a napóleoni uralmat, közvetlenül fenyegette Poroszország állami létét. Azok a különféle nevek és elnevezések, amelyekkel a francia császár a Rajnai Államszövetség tagjait és szövetségeseit elkeresztelte, senkit sem tévesztettek meg; nyilvánvaló volt, hogy Franciaország valójában bekebelezte mindezeket az államokat. Napóleon már 1806.

március 15-én kinevezte Murat tábornagyot a nyugat-németországi Berg főhercegévé; március 30-án Bonaparte Józsefet Nápoly királyává, Berthier tábornagyot pedig Neuchátel hercegévé tette; június 5-én Napóleon másik testvére, Bonaparte Lajos Hollandia királya, Talleyrand külügyminiszter Benevento hercege, Bernadotte tábornagy pedig a dél-itáliai Pontecorvo hercege lett. Ezek még csak hűbéresek sem voltak, hanem Napóleon közvetlen helyettesei, kormányzói. S ezt egész Európa megértette.

Napóleon azonban közben már újabb háborúra készülődött. 1806 júniusában, közvetlenül a Rajnai Államszövetség megalapítása után, bejelentette a Törvényhozó Testületnek, hogy 450 000 főnyi hadsereg fölött rendelkezik, amelyet kölcsönök és költség-vetési deficit nélkül fenn is tud tartani. A hadseregnek mintegy felét - 200 000 embert - a Rajna két partján, Elzászban, Lotharingiában és az újonnan alakult Rajnai Államszövetség területén vonta össze. S csakhamar híre terjedt, hogy a francia császár új hódításokra, újabb háborúra készülődik.

Július 6-án érkezett Párizsba Ubri, orosz diplomata. Sándor cár a cattarói öbölre vonatkozó tárgyalások lefolytatásának örve alatt küldte őt Párizsba, a valóságban azonban az volt a feladata, hogy meggyőződjön róla, milyen esélyei vannak az angol-francia békekötésnek. Alig két hete tartózkodott Ubri Párizsban, amikor Talleyrand művészi diplomatikus manőverezéssel máris aláíratott vele egy előzetes békeszerződést Oroszországgal; minden, attól függött, milyen eredménnyel végződnek Talleyrand tárgyalásai Yarmouth lorddal. Sándor ugyanis ettől tette függővé a szerződés ratifikálását.

Angliával azonban nem jöhetett létre a béke. Anglia uralkodó osztályainak mind gazdasági, mind politikai érdekei szöges ellentétben állottak azzal a helyzettel, amelyet az európai kontinens felén Napóleon diktatúrája teremtett. Napóleon pedig lényegében semmilyen engedményre nem volt hajlandó, sőt állandóan újabb és újabb követelésekkel állt elő: Egyiptomról és Szíriáról beszélt. ..

S egyszerre az a hír repült végig Európán, hogy szeptember 13-án elhunyt Angliában a Franciaországgal kötendő béke egyedüli, hatalmas védelmezője, Fox angol külügyminiszter.

A poroszok Napóleon-ellenes pártja azonnal felemelte a fejét: világos volt, hogy már Anglia, s természetesen Oroszország sem köt békét Napóleonnal. Frigyes Vilmos gyávaságában nem tudta, hogy mire határozza el magát, de igen nagy örömmel vette tudomásul, hogy megnőttek az újabb koalíció megalakításának esélyei. Már Fox halálának napján - erről mit sem tudva - sereget küldött a vele szomszédos Szászországba, három héttel későbben pedig titkos tárgyalásokat kezdett Spanyolországgal, amely hajlandónak mutatkozott csatlakozni az alakulófélben levő szövetséghez.

Poroszországban a nemesség és a polgárság egy része mind ingerültebben figyelte az eseményeket. A királyt gyávasággal, Haugwitzot árulással vádolták. A nemesség Napóleon iránti ellenszenve természetesen nem annyira nemzeti öntudatból, mint inkább osztálygyűlöletből fakadt. A régi feudalizmus, a jobbágyrendszer gyilkosát látták benne, a porosz polgárság pedig megdöbbenve állapította meg, hogy Napóleon vámsorompókkal zárja el hűbéres államait Poroszországtól, s a *francia* ipar érdekében foganatosított céltudatos intézkedéseivel lassanként tönkretesz minden más ipart. A feldühödött porosz tábornokok és tisztek már alig várták, hogy fogat-fogért, szemet-szemért alapon megfizessenek Napóleonnak az elszenvedett sérelmekért, nyílt megvetéséért és csalásaiért. Lujza királyné, III. Frigyes Vilmos felesége állt a tisztekből és nemesekből alakult háborús párt élén. Noha akkoriban Anglia és Oroszország béketárgyalásokat folytatott Napóleonnal, suba alatt mindkét ország bujtogatta Porosz-országot, s ígéretekben sem fukarkodtak. A végső lépésre mégiscsak az a meggondolás késztette a porosz királyt, hogy akármilyen engedményt tesz is Napóleonnak, az előbb-utóbb úgyis háborúba fogja sodorni országát. Elhatározta tehát, hogy jegyzéket küld a francia császárnak, s megkéri, közölje vele, mik a szándékai Poroszországot illetően. Napóleon nem válaszolt.

A porosz hadsereg elindult. Hazafias dalokat énekelve vonultak át az ezredek Berlinen és Magdeburgon, egyenesen nyugat felé. Lujza királyné fogadta őket, a hazafias tüntetéseknek ő volt a lelke. Frigyes Vilmos is csatlakozott a Magdeburgban és attól nyugatra gyülekező hadsereghez.

A király újabb jegyzéket küldött Napóleonnak: a francia csapatok

visszavonását követelte a porosz határról. Feleletképpen Napóleon a Nagy Hadsereg élén átlépte Szászország határát.

9. fejezet

POROSZORSZÁG BUKÁSA ÉS NÉMETORSZÁG FÜGGŐVÉ VÁLÁSA (1806-1807)

Napóleon 1806. október 8-án elindította csapatait Poroszország szövetségese. Szászország ellen. A Nagy Hadsereg, amely a pozsonyi béke óta Bajorországban állomásozott, három oszlopban lépte át a szász határt. A középső oszlop élén Murat haladt lovas seregeivel, őt követte Napóleon a hadsereg zömével. A Nagy Hadsereg harcoló egységeinek létszáma akkoriban körülbelül 195 000 fő volt, ami Napóleon haderejének körülbelül a felét tette ki, 70 000 ember Itáliában állomásozott, s körülbelül ugyanennyi a hatalmas birodalom többi részében. Ehhez a 195 000 emberhez később csatlakoztak az újoncok, akiket már szorgalmasan gyakorlatoztattak a hátországban. Poroszország alig valamivel kevesebbet, 175-180 000 harcost állított sorba a napóleoni hadsereg ellen.

Hogy megértsük azt a villámgyors és helyrehozhatatlan katasztrófát, amelynek rövid néhány nap alatt az egész porosz hadsereg áldozatul esett, nyilvánvalóan nem elégedhetünk meg sem a két sereg közti lényegtelen számbeli különbségnek a megemlítésével, sem a francia hadvezér kivételes képességének és a francia vezérkar kétségtelen fölényének megállapításával. Két különböző gazdasági és társadalmi forma, két különböző rendszer, s e rendszerek által meghatározott két különböző katonai taktika és két különböző katonai szervezet ütközött meg e harcban. Egy abszolutista feudalizmuson és jobbágyságon alapuló, iparilag elmaradt s csak kezdetleges technikával rendelkező rendszer került szembe egy olyan állammal, amely gyökeres, mély átalakulásokat kiváltó polgári forradalmon esett át, kiirtotta a feudalizmus utolsó nyomait is, és tudatosan fejlesztette gyors virágzásnak indult iparát.

A napóleoni hadsereg szervezetéről már beszéltünk. A porosz hadsereg szinte tükörképe volt az állam feudális szerkezetének. A porosz katonát jobbágy korában odahaza a földesúr bottal verte, a

kaszárnyában pedig a tiszt kardlapozta, s őrmestere és minden más fölöttese rúgta és pofozta; megdönthetetlen bizonysággal tudhatta, hogy akármilyen bátran harcol is, sorsa sohasem fog megjavulni. Tiszti rangot csak nemesember kaphatott, a tisztek közül sokan nyíltan kérkedtek katonáik iránti kegyetlenségükkel; ebben látták az igazi fegyelem netovábbját. Tábornok a porosz hadseregben csak öregkorára, protekcióval vagy születésénél fogva lehetett az ember.

A XVIII. század közepe felé, amikor a régi rendszernek ez a katonai szervezete nemcsak a porosz hadseregben dívott, hanem minden más hadseregben is, II. Frigyes a hétéves háború során legyőzhette a franciákat, osztrákokat és oroszokat, bár olykor őt is alaposan elporolták. II. Frigyes tudta, hogy elnyomott és elkeseredett katonáit csak a legnagyobb kegyetlenséggel és szigorúsággal szoríthatja háborúskodásra.

- Valóságos rejtély, hogy mi ketten hogy lehetünk biztonságban katonáink között - mondta egyszer egyik meghitt tábornokának.

Negyven év múlt el Nagy Frigyes háborúi óta, s Poroszországban minden maradt a régiben, azzal az egy kivétellel, hogy Nagy Frigyes már nem élt, s hogy helyette a tehetségtelen braunschweigi herceg vezette a csapatokat, nemesi címekkel bőségesen ellátott, de annál ostobább tábornoki karával.

Mi történt a porosz uralkodó réteggel ebben a számára olyan válságos korszakban, 1806 nyarának végén és ősz elején? Miképpen lehetséges az, hogy III. Frigyes Vilmos, aki egy évvel korábban még Anglia, Ausztria és Oroszország támogatásával sem mert háborúba keveredni Napóleonnal, most hadat üzent neki? Nyilvánvalóan a kétségbeesés kergette, az a meggyőződés, hogy semmilyen megalkuvás, megalázkodás nem segitene rajta, mert Napóleon előbb-utóbb amúgy is végez vele. A tiszteket, tábornokokat és főnemeseket azonban majd felvetette az öröm; azt mondogatták, hogy móresre taníthatják a felkapaszkodott korzikait, az enghieni herceg gyilkosát, a „lovasított Robespierre"-t, a sans-culotte-ok vezérét. Kiket győzött le eddig Napóleon? - kérdezgették. A gyáva, kevert fajú osztrákokat, a barbár törököket, az egyiptomi mamelukokat, a gyönge olaszokat s az oroszokat, akik éppen olyan barbárok, akárcsak a törökök és a mamelukok. A napóleoni dicsőség hamar leáldozik, ha egyszer szembekerül a Nagy Frigyes teremtette

porosz hadsereggel!

A porosz tábornok urak, az udvaroncok, tisztek, Lujza királyné és barátai meggondolatlan kérkedésükben légvárakat építettek. Arra nem gondoltak, hogy Napóleonnak nemcsak Francia-országban, hanem az általa meghódított óriási, gazdag területeken is hatalmas tartalékok állnak rendelkezésére; szentül meg voltak győződve arról, hogy mihelyt a porosz hadsereg egyetlen merész csapással legyőzi Napóleon seregeit, a királypártiak is hátba fogják támadni, s a Bourbonokat visszaültetik a francia trónra.

Az öreg braunschweigi herceg, a porosz hadsereg főparancsnoka, aki 1792-ben Párizs ellen vezette az intervenciós seregeket, s ízetlenül fenyegetőző, ostoba kiáltványával akaratlanul is siettette a francia monarchia bukását, mint a régi reakciós jobbágyrendszer képviselője, mélységesen gyűlölte a franciákat, az „arcátlan forradalmi felforgatókat". Az eddig le nem győzött és legyőzhetetlennek látszó Bonapartétól viszont félt, s nem osztozott Lujza királyné és Lajos herceg környezetének mámoros derűlátásában. Berlin és a vidéki városok templomaiban a papok az Úristen hathatós segítségéről biztosították a népet; hiszen tudvalevő, hogy a Mindenható az idők kezdetétől a legjobb viszonyban volt a Hohenzollern-dinasztiával. A királyi udvar mohó türelmetlenséggel várta a hadszíntérről érkező híreket.
Egyelőre még nem lehetett tudni, hogy a két egymás ellen felvonuló hadsereg közül melyik lépi majd át a határt. ..

A napóleoni hadsereg három oszlopa a frank erdőkön át az Elba felé menetelt. A poroszok hátsó összeköttetéseit akarták elvágni.

Október 9-én, azaz egy nappal a szász határok átlépése után ütköztek meg először az ellenfelek Schleiz mellett. Murat és Bernadotte tábornagyok az előőrssel megközelítettek egy porosz hadoszlopot, s Napóleon parancsára azonnal meg is támadták. Nem volt jelentős ütközet: a poroszok megfutamodtak, négyszáz emberük foglyul esett s háromszáz halottat vesztettek. Másnap, október 10-én került sor a második, ezúttal már jelentősebb összecsapásra. Lannes tábornagy felvonult Saalfeld elé, ahol Lajos herceg, az udvari katonai párt vezére táborozott 9000 emberével. A két sereg egymásnak rontott, ám megint a franciák győztek. A poroszok ugyan kemény ellenállást tanúsítottak, de végül

megfutamodtak, 1500 halottat és foglyot hagytak hátra. Az összecsapás vége felé egy szuronyroham közben maga Lajos herceg is elesett.

A saalfeldi menekülők a Hohenlohe herceg vezérlete alatt Jéna mellett táborozó fő haderőhöz csatlakoztak. A hadseregnek egy másik jelentős része a braunschweigi herceg vezetésével észak felé, Naumburg irányában vonult vissza (de a várost már nem érte el).

Berlinbe gyors egymásutánban megérkeztek a schleizi és saalfeldi vereségekről, valamint a Lajos herceg haláláról szóló hírek; a híradások megdöbbenést váltottak ki. Igazán különös volt, hogy ez a két, alapjában véve jelentéktelen összecsapás milyen gyorsan és gyökeresen megváltoztatta a közhangulatot. A hetvenkedő diadalmámort egyszerre halálos rémület váltotta fel. Csak Lujza királyné nem vesztette el a fejét, s Lajos herceg hősi halálának példájával igyekezett lelket önteni a csüggedőkbe; meggyőződése szerint a végső összecsapásban a franciák fognak alulmaradni.

Napóleon abból a feltevésből indult ki, hogy a poroszok fő hadereje Weimar környékén fog összegyűlni, onnan Berlin felé vonul vissza és ennek következtében október 15-e körül Weimar mellett kerül majd sor a döntő ütközetre. Ennek megfelelően adta ki rendelkezéseit. Davout tábornagyot Naumburgba, a porosz hadsereg háta mögé küldte, Bernadotte tábornagy pedig parancsot kapott (amelyet azonban nem teljesíthetett), hogy egyesüljön Davout-val. Napóleon maga Soult, Ney és Murat tábornagyokkal együtt Jéna felé vonult, s október 13-án elérte a várost. A környező dombok csúcsáról szemlét tartott a vidék fölött, s ekkor nagy ellenséges erőket pillantott meg, amelyek a weimari úton észak felé vonultak. Hohenlohe herceg ugyan tudta, hogy a franciák megszállták Jénát, de arra álmában sem mert gondolni, hogy fő haderejével már maga Napóleon is a városban van. Október 13-áról 14-re virradó éjjel megállította csapatait, s Napóleon számításaival ellentétben elhatározta, hogy felveszi a harcot.

Napóleon már hajnal előtt megszemlélte a felsorakozott csapatokat. Elmondta katonáinak, hogy a küszöbönálló ütközettel egész Poroszország francia kézbe kerül, s maga rendíthetetlenül megbízik

katonáiban. Aztán - akárcsak minden nagyobb ütközet előtt - felvázolta előttük haditervének főbb vonalait.

Pitymallott. 1806. október 14-én eldőlt Poroszország sorsa. A harc a hajnali órákban kezdődött. A franciák mindjárt kezdetben oly nagy sikereket értek el, hogy nyilvánvaló volt: az ellenség már nem teheti vitássá győzelmüket. A poroszok és szászok makacsul védekeztek és hozzákezdtek a lassú visszavonuláshoz, de Napóleon - tervéhez híven - küzdelembe vetette Soult, Lannes, Augereau és Ney hadtesteinek, valamint Murat lovasságának legjobb ezredeit. A porosz hadsereg megingott és vad menekülésbe fogott. Az üldöző franciák még Austerlitznél is súlyosabb csapást mértek az ellenségre. A szétvert hadak maradékai Weimarba menekültek, sarkukban Murat lovasságával, amely magába a városba is behatolt. A könnyű francia lovasság irgalmatlanul felkoncolt mindenkit, aki útjába került. Kegyelmet nem adtak, foglyokat nem ejtettek. A porosz hadsereg úgyszólván teljesen megsemmisült, csak jelentéktelen erők menekültek meg a szörnyű vérfürdőből, a nagy többséget vagy lekaszabolták, vagy szétszórták a világ négy tája felé.

Hohenlohe herceg kíséretével együtt megmenekült, Naumburg-ba igyekezett, ahol - úgy remélte - csatlakozhat a braunschweigi herceg csapataihoz, Poroszország egyetlen és utolsó reménységéhez. Maga a király, III. Frigyes Vilmos is ott ütötte fel a főhadiszállását. Az este és az éjszaka folyamán újabb menekülők csatlakoztak a jénai szökevényekhez, s elmondták, hogy milyen új szerencsétlenség érte Poroszországot. A braunschweigi herceg nem érte el Naumburgot, Auerstadtben állapodott meg, mintegy húsz kilométerre Jénától. Ott megütközött Davout tábornagy csapataival. Az ütközet közben távoli ágyúdörgés hallatszott, amelynek jelentőségét akkor senki sem értette. A franciák számbeli gyengeségük ellenére (Davout-nak csak egy hadteste volt, mivel Bernadotte nem csatlakozott hozzá) szétverték a poroszok fő haderejét, maga a braunschweigi herceg is elesett az ütközetben. A sereg maradéka elmenekült s összekeveredett a jénai és weimari szökevényekkel.

Frigyes Vilmos a jénai menekülőktől tudta meg, hogy egyetlen napon, október 14-én, Napóleon és Davout tábornagy két ütközetben úgyszólván az egész porosz hadsereget megsemmisítette.

Nem hisszük, hogy volt ember Európában, akár Poroszország legkonokabb ellenségei között is, aki megjósolta volna, hogy alig hat nappal azután, hogy Napóleon behatolt, Poroszország össze fog roppanni. Leírhatatlan rémület fogta el a menekülőket, amikor egymás híreiből minden kétséget kizáróan megállapították, hogy minden elveszett, s a porosz hadsereg nincs többé.

A szétvert hadsereg szomorú maradványai vad összevisszaságban menekültek. Üldözés közben a franciák hatalmas élelmiszerkészleteket, szekértáborokat, lovakat, rengeteg használható löveget zsákmányoltak, a menekülők csak puszta életüket igyekeztek menteni. Napóleon egyenesen Berlin felé tartott. Útközben elrendelte, hogy csapatai szállják meg Hessen-Cassel hercegséget is, s a helybeli dinasztiát azon melegében megfosztotta trónjától. Utána rögtön megszállta Braunschweigot, Weimart, Erfurtot, Naumburgot, Hallét, Wittemberget. Hohenlohe herceg észak felé vonult megmaradt 20 000 emberével, akiknek különféle csapattestekből összeverődött nagy része majdnem fegyvertelenül, már minden fegyelemből kivetkőzve követte.

Észak felé vonultában - sarkában Murat lovasságával - a menekülő hadsereg napról napra jobban megfogyatkozott. A stettini úton, Prenzlau mellett a franciák végül bekerítették Hohenlohét, s a herceg megadta magát. Néhány nappal korábban a kitűnően felszerelt, készletekkel jól ellátott spandaui vár is ellenállás nélkül az első fenyegetésre behódolt Lannes tábornoknak. Hohenlohe herceg kapitulációja után néhány nappal Lasalle tábornok felvonult huszárjai élén Stettin elé, amelynek 6000 főnyi helyőrsége ugyancsak jól állt élelmiszer és hadianyag tekintetében. Ennek ellenére - bár komoly tüzérségük is volt - a vár egyetlen ágyúlövés nélkül megadta magát a huszároknak, akik egy szál ágyúval sem rendelkeztek.

Páni rémület, halálos félelem lett úrrá a felbomlott sereg tábornokain, tisztjein és katonáin. A híres porosz fegyelemnek utolsó nyoma is elveszett, a katonák ezrével adták meg magukat a franciáknak. A tábornokok és tisztek is annyira elvesztették a fejüket, hogy még maguk a győztesek is elálmélkodtak rajta. Mintha nem is ugyanazok az emberek lettek volna, akik alig pár héttel korábban olyan gőgösen fogadkoztak, hogy végeznek

Napóleonnal.

1806. október 27-én, 19 nappal a háború kezdete s 13 nappal a jénai és auerstádti ütközet után négy tábornagya, lovasgránátosai és gárdavadászai kíséretében Napóleon ünnepélyesen bevonult Berlinbe. A város polgármestere átnyújtotta neki a város kulcsait, s kegyelmet kért Berlin számára. Napóleon elrendelte, hogy az üzletek maradjanak nyitva, köznapi mederben menjen tovább az élet. A lakosság minden ízében reszketve, alázatosan hajlongva, vak engedelmességgel teljesítette a császár parancsait.

Napóleon Berlinben ütötte fel főhadiszállását, s hozzáfogott, hogy megsemmisítse a porosz hadseregnek a szélrózsa minden irányába szétszéledt utolsó maradványait. Számottevő sereg csak egyetlen volt közöttük, Blüchernek, a legesélyesebb német hadvezérnek a csapatai. Blücher körülbelül 20 000 katonát és tisztet gyűjtött össze a szétvert, szélnek eredt csapatokból, majd Bernadotte, Soult és Murat tábornagyokkal a sarkában észak felé vonult vissza. Áthaladt Lübecken, majd a dán határ felé tartott. Dánia azonban szörnyen félt Napóleontól, s megtiltotta Blüchernek, hogy átlépje a határt. Igaz, hogy Blüchernek a határ átlépése sem használt volna, mert a francia tábornokok a határon túl is tovább üldözték volna. November 7-én a franciák bevonultak Lü-beckbe, és a város utcáin támadták meg Blücher csapatait. Alapos munkát végeztek: körülbelül 6000 embert felkoncoltak vagy foglyul ejtettek. A megmaradt részleggel, körülbelül 14 ezer emberrel Blücher ugyan ki tudott szökni a városból, de estefelé a francia tábornagyok újra elérték és körülzárták, mire a porosz tábornok mind a 14 ezer emberrel, tisztekkel és tábornokokkal, minden megmaradt tüzérségével és készleteivel megadta magát.

A franciák ugyanakkor az Odera melletti Küstrin várát is elfoglalták. Jéna óta teljes volt a fejetlenség, zűrzavar és bomlás Poroszországban, s a franciák ügyesen kihasználták a demoralizált csapatok tehetetlenségét: ezúttal is tüzérség nélkül, négy század gyalogsággal kezdték meg Küstrin ostromát. Helyesebben, nem is kezdték meg, hanem egyszerűen megadásra szólították fel a poroszokat. Küstrin vára az első szóra bevonta a lobogókat, s kitűnő tüzérséggel, hatalmas élelmiszerkészletekkel felszerelt 4000 embere feltétel nélkül megadta magát. Sorban így estek el, az ellenállás

legcsekélyebb kísérlete nélkül a legjobban felszerelt, leghatalmasabb német várak, köztük Magdeburg is, amelynek bevétele oly sajátos körülmények között zajlott le, hogy maga Napóleon is alig hitte el, amikor először jelentették neki az eseményt.

Magdeburg volt az utolsó nagy német erődítmény, amely még nem adta meg magát. Gazdag kereskedelmi központ volt, hatalmas lőszer- és élelmiszerraktárakkal, nagy tüzérséggel és jól felszerelt, 22 000 főnyi helyőrséggel, amely Kleist tábornok parancsnoksága alatt állt. Blücher fegyverletétele után ez a 22 000 ember volt Poroszország utolsó fegyveres ereje, a magdeburgi vár volt utolsó reménysége. Ney tábornagy indult a város ostromára; mivel azonban nyilván sietős volt a dolga, és bizonyosra vette a sikert, még ostromtüzérséget sem vitt magával, hanem háromnégy könnyű mozsár kivételével valamennyi ütegét a táborban hagyta.

Amikor Magdeburg alá ért, nyomban megadásra szólította fel a poroszokat. Kleist nem fogadta el az ultimátumot, mire Ney tábornagy elrendelte, hogy lőjenek néhányat a könnyű mozsarakkal. A lövedékek nem tettek, nem is tehettek nagy kárt a városban, de már ez is elegendő volt: november 8-án Kleist tábornok egész helyőrségével megadta magát. Amikor Ney tábornagy bevonult a városba, ott hatalmas lőszer- és árukészleteket talált a raktárakban. Kleist tábornok később azzal magyarázta meg a fegyverletételt, hogy amikor a franciák tüzelni kezdtek, a lakosság úgy megrémült, hogy megkérte őt, haladéktalanul adja meg magát a franciáknak. Kleist pedig mit tehetett egyebet, teljesítette a magdeburgiak kívánságát.

Magdeburg eleste nyilvánvalóvá tette nemcsak Napóleon, hanem egész Franciaország és Európa számára, hogy Poroszországnak vége. A porosz hadsereg vagy megsemmisült, vagy fogságba került. Gdansk kivételével valamennyi porosz erődítmény teljes rendben, kifogástalan állapotban, hatalmas készletével a franciák kezében volt, a főváros és majdnem minden nagyobb város is francia megszállás alá került, a polgári lakosság vakon engedelmeskedett a győztesek parancsainak.

A porosz király, Lujza királyné, gyermekeik és a közben alaposan megfogyatkozott királyi udvar hosszas barangolás után a birodalom

legszélső határán, Memelben talált menedéket. Frigyes Vilmos hiába reménykedett abban, hogy fegyverszünetet és békét tud kötni Napóleonnal, a francia császár elfogadhatatlan feltételeket szabott. Napóleon cikkeket közöltetett a francia lapokban, amelyek gyilkos gúnnyal rajzolták meg Lujza királyné szerepét, s őt okolták a Poroszországot ért szerencsétlenségért.

Akárhogy sértegették is azonban a feleségét, III. Frigyes Vilmos mégis levelet írt Napóleonnak, s a levelében annak a reményének adott kifejezést, hogy őfelsége a császár jól érzi magát a potsdami királyi kastélyban, semmiben sem szenved hiányt. Napóleon nem válaszolt a levélre.

1806 ősze a csúcspontja a győzelmekben gazdag, ragyogó napóleoni pályafutásnak. Egy hónap leforgása alatt (október 8-tól november 8-ig, Magdeburg bevételéig) izzé-porrá zúzta az egyik legnagyobb európai hatalmat. Soha ilyen megsemmisítő módon még nem végzett egyik ellenfelével sem, soha ilyen világosan még nem jutott tudatára mindent elsöprő hatalmának és győzelmei lélektani következményeinek: az ellenséges kormány és tábornokok vak rémületének, a puszta felszólításra bekövetkezett tömeges fegyverletételeknek, a lakosság és a polgári hatóságok azonnali és teljes behódolásának. Az egyiptomi mamelukok ellenálltak, az osztrákok ellenálltak, az olaszok ellenálltak, az oroszok bátran küzdöttek (Austerlitznél olyan kitartóan verekedtek, hogy Napóleon később meg is dicsérte őket), csak a Nagy Frigyes hagyományaival hivalkodó porosz hadsereg adta meg magát az első csapások után, éppen az az ország, amelynek a legrendezettebb közigazgatása volt, az a nemzet, amelynek általános műveltsége semmivel sem maradt alatta semmilyen más nemzetének, sőt a legtöbbjén túltett. Éppen ez az ország hullott szét magatehetetlen konglomerátumként egyetlen rövid hónap alatt! Egész Európa feldúltan, halálra rémülten figyelte az eseményeket. A német államokra nem érdemes sok szót vesztegetni, a fejedelmek sorjában ellátogattak Bonaparte Napóleonhoz, s bejelentették teljes meghódolásukat.

Természetes, hogy Napóleon ezekben az októberi és novemberi napokban, a dicsőség sugárzó fényfelhőjébe burkolózva, az utolsó porosz várak és csapatok megadásáról szóló hírek izgalmában, a kegyelemért és támogatásért könyörgő, hízelkedő, hajlongó,

talpnyaló, hűséget esküdöző fejedelmek, királyok és hercegek közepette elhatározta, hogy most legnagyobb ellensége, Anglia ellen fordul. Poroszország meghódítása után úgy látta, itt az ideje, hogy halálos csapást mérjen utolsó, legnagyobb ellenfelére.

Két héttel Magdeburg bevétele után, 1806. november 21-én a császár aláírta a hires berlini rendeletet a szárazföldi zárlatról.

A szárazföldi zárlat döntő tényezője a világtörténelemnek. Nemcsak a napóleoni birodalomban, hanem egész Európában, sőt Amerikában is éreztette hatását, sarkköve volt a császárság idején megindult gazdasági, tehát politikai harcnak is.

Melyik a legjellegzetesebb vonása a szárazföldi zárlatról szóló berlini rendeletnek?

Már a forradalom alatt tiltott volt mindenféle kereskedelmi forgalom az angolokkal. Ezt a tilalmat az V. esztendő (1796) brumaire 10-i rendelete is megerősítette és nagyon világosan megindokolta. Napóleon megerősítette ezt a rendeletet, majd 1806. február 22-én megtoldotta azzal, hogy betiltotta a nyers pamut és a kész szövetáru behozatalát, amivel újra félreérthetetlenül állást foglalt a francia ipar fejlesztése érdekében folytatott politikája mellett.

Az 1806. november 21-i berlini rendelettel Napóleon egyrészt teljesen kiszolgáltatta a birodalom piacait a francia iparnak, másrészt súlyos csapást mért az angol gazdasági életre. Végeredményben ezzel a rendelkezéssel igyekezett megfojtani az angol gazdasági hatalmat, csődre és éhínségre szorítani Angliát, és kikényszeríteni teljes fegyverletételét. A dolog úgy állt, hogy Napóleon ezúttal ki akarta űzni az angolokat, meg akarta állítani a szigetország gazdasági vérkeringését, igyekezett megfosztani azt minden szárazföldi piacától. A rendelet első szakaszai a következők voltak.

„1. A brit szigeteket zár alá helyezem.

2. Tilos mindenféle kereskedelem vagy másfajta érintkezés a brit szigetekkel."

A továbbiakban a rendelet a postai és minden egyéb összeköttetést is megtiltotta Angliával, elrendelte a birodalom területén tartózkodó minden angol alattvaló azonnali letartóztatását és vagyonuk teljes elkobzását.

Nincs szükségünk a napóleoni szárazföldi zárlat bőséges dokumentációjára (e tekintetben Bonaparte nem fukarkodott felvilágosításokkal, magyarázatokkal, rendelkezésekkel stb.), elég egyetlen pillantást vetnünk a berlini rendelet szövegére, hogy megértsük annak történelmi okait. Anglia zárlat alá helyezésének csak úgy lehetett említésre méltó eredménye, ha egész Európa Napóleon hatalmába vagy legalábbis közvetlen ellenőrzése alá kerül. Mert ha egyetlen ország is megtagadja az engedelmességet s nem szakítja meg kereskedelmi kapcsolatait Angliával, az egész zárlat hatástalanná válik, hiszen az engedetlen ország területéről az angol áruk - esetleg más védjeggyel - a legrövidebb idő alatt átszivároghatnak Európa többi piacára.

A következtetés kézenfekvő: Angliát *csak* akkor lehet legyőzni, ha Európa valamennyi állama zárlat alá helyezi, tehát Európa valamennyi államát arra kell kényszeríteni, hogy hódoljon be Napóleonnak, s egyúttal a lehető leggyorsabban el kell foglalni az európai tengerpartokat, hogy a francia vámhivatalnokok és csendőrök elejét vehessék a csempészkereskedelemnek. Egyébként nem volt szükség Napóleon politikai éleslátására annak megértéséhez, hogy a zárlat nemcsak Angliát fogja sújtani, hanem Európa fogyasztó tömegeit is, amelyeket egy csapásra megfoszt az angol gyáripari készítmények és az angol gyarmatáruk behozatalától, kezdve a pamuttól egészen a kávéig és a cukorig. Napóleon azt sem tévesztette szem elől, hogy az angol kereskedők minden tőlük telhetőt el fognak követni a csempészforgalom megszervezése érdekében, s előbb-utóbb az Angliának sok nyersanyagot szállító francia kereskedők is ehhez az eszközhöz fognak folyamodni. Napóleon mindezt kezdettől fogva előre látta, de a kérdésre csak egyetlen logikus felelet kínálkozott: be kell fejezni az európai szárazföld szerencsésen indult meghódítását, hogy a zárlatot egész Európára ki lehessen terjeszteni.

Napóleon hamarosan meggyőződhetett arról, hogy a kontinens ipari

polgársága örömmel fogadta az angol versenytárs kiszorítását a szárazföldi piacról. Amikor Poroszország veresége után Szászország elpártolt volt szövetségesétől és Napóleonhoz csatlakozott, azzal az ígérettel, hogy a maga részéről is szigorúan be fogja tartani az Anglia elleni zárlatot, a szász ipari körök lelkesen fogadták az új rendelkezést, bár a kereskedők, a földbirtokosok és a fogyasztó tömegek kevésbé örültek annak. Napóleon jóelőre tudta, hogy csak erővel és kényszerrel érheti el, hogy Európa kormányai és népei elfogadják és teljesítsék a zárlat rendelkezéseit.

Az Anglia elleni gazdasági harcnak ez a módszere elkerülhetetlenné tette „Nagy Károly birodalmának" újjáteremtését, kibővítését és megerősítését. Napóleon potsdami főhadiszállására rendelte Talleyrand-t, és utasította a külügyminiszter, hogy a szárazföldi zárlatról szóló rendeletet nyomban továbbítsa Franciaország valamennyi hűbéreséhez és fél-hűbéreséhez.

Tábornagyjainak pedig meghagyta, hogy foglalják el és szállják meg sorban végig a német tengerpartot, az Északi-tengertől kezdve egészen a Balti-tengerig. Napóleon jól tudta, hogy hatalmas fába vágta a fejszéjét.

„Nem könnyű dolog az egyén érdekeit alárendelni a fejedelmek közti viszályoknak, s annyi évi civilizáció után visszatérni azokhoz az elvekhez, amelyek az őskorszak barbárait jellemzik; de kénytelenek vagyunk azzal a fegyverrel élni a közös ellenség ellen, amelyet maga is használ" - írta Napóleon a francia birodalom szenátusának abban a hivatalos levélben, amelyben a szárazföldi zárlat életbe léptetéséről értesíti. A levél ugyanaznap kelt, mint maga a rendelet (Berlin, 1806. november 21.).

Európa ellenkezés nélkül, némán fogadta a rendeletet. Poroszország megsemmisítése után az emberek még nem tértek magukhoz, senki sem tudhatta, mikor üt számára a végítélet órája.

Anglia is megértette, hogy új, életre-halálra szóló harc kezdődött. Ismét azokhoz a hatalmakhoz fordult, amelyeket már két alkalommal is a szekere elé fogott, egyszer 1798-ban, másodszor pedig 1805-ben. I. Sándor cárnak újra pénzügyi segítséget ígért, ha felveszi a küzdelmet Napóleonnal és megmenti Poroszországot, de Ausztriát is megkereste az angol kormány. A

Habsburgok azonban még nem tértek magukhoz az austerlitzi szörnyű vereség után, és némi kajánsággal szemlélték Frigyes Vilmos sanyargattatását, aki 1805-ben oly csúfosan cserben hagyta a harmadik szövetséget. Szentpétervár viszont hajlandónak mutatkozott a beavatkozásra.

Napóleon minden fővárosban, tehát Szentpétervárott is rengeteg kémet tartott. Grófok, hercegek, elegáns nagyvilági hölgyek is voltak köztük, csakúgy, mint hajóskapitányok, lakájok, postai alkalmazottak, orvosok, futárok stb. A francia császár persze hamarosan tudomást szerzett az Anglia és Oroszország között megindult tárgyalásokról, I. Sándor cár szándékairól, előkészületeiről és az angol aranyáradat ígéretéről, mely nyomban megindul, ha Oroszország beavatkozik. Berlinben, hatalmas birodalma ideiglenes központjában, Napóleonnak most egyszerre két súlyos feladatot kellett megoldania: 1. a nemrégiben kihirdetett európai szárazföldi zárlat megvalósítását, 2. a hadserege előkészítését a küszöbönálló orosz háborúra.

A császár rendeletére a francia csapatok megszállták a tengerparti városokat, Hamburgot, Brémát és Lübecket, továbbá az Északi- és a Balti-tenger partján fekvő városokat és falvakat, letartóztatták az ott kezükbe került angolokat, elkobozták az angol árukat, s lovasőrséget állítottak fel az angol csempészek elleni hajtóvadászatra. Napóleon maga szervezte meg a part menti vámszolgálatot, hogy a lehetőségekhez képest érvényt szerezzen a zárlatnak. Addig csak Poroszországnak, Szászországnak és más német államoknak kellett gondoskodniuk a meghódított területen állomásozó Nagy Hadsereg fenntartásáról, de ezután a német Hansa-városokra is rájárt a rúd, nekik kellett fenntartaniuk a csempészek ellen létesített parti őrséget és a francia vámhivatalokat. Közben pedig Napóleon kidolgozta a Lengyelország elözönlésének és az újabb orosz hadjáratnak a terveit. Az orosz csapatok ekkor már Poroszország keleti határa felé közeledtek.

Ezúttal sokkal nyomosabb indokok késztették I. Sándor cárt a háborúra, mint 1805-ben, első beavatkozása idején. Egyrészt Napóleon most már közvetlenül is fenyegette az orosz határokat, hiszen seregei máris elindultak Berlinből kelet felé,

másrészt Potsdamban egymásnak adták a kilincset a lengyel küldöttségek, amelyek arra kérték Napóleont, állítsa helyre Lengyelország függetlenségét. A franciák császára, Itália királya és a Rajnai Államszövetség védnöke szemlátomást nem nagyon húzódozott attól, hogy még egy negyedik címet is a másik három mellé aggasson. Oroszország tehát abban a veszélyben forgott, hogy elveszti Litvániát, Fehér-Oroszországot, sőt még a jobb parti Ukrajna egy részét is. Harmadsorban, nyilvánvaló volt, hogy a szárazföldi zárlat elrendelése után Napóleon addig nem nyugszik, amíg szép szóval vagy erőszakkal rá nem veszi Oroszországot, hogy csatlakozzék a zárlatot végrehajtó hatalmakhoz. Az angol kereskedelmi összeköttetés megszakadása azonban beláthatatlan következményekkel járt volna az amúgy is ingadozó orosz pénzrendszerre s az orosz nyersanyag-piacra, amelynek kivitele főképpen Angliába irányult.

Egyszóval - még ha eltekintünk is az Austerlitz óta lappangó bosszúvágytól -, volt elég ok arra, hogy Oroszország hadba induljon Napóleon ellen. Ezúttal a hadsereget is jobban előkészítették, hiszen az orosz kormány, amely aggódva figyelte Porosz-ország hihetetlenül gyors bukását, ekkor már világosan felismerte az ellenfél erejét, s tudta, hogy senki segítségére nem számíthat. Poroszország már nem volt számba vehető tényező az európai hatalmak frontján.

Szentpétervár tehát elhatározta, hogy Napóleon ellen indítja egyik legerősebb hadseregét, 100 000 embert, néhány kozák ezredet és a tüzérség legnagyobb részét. A testőrséget valamivel később szándékoztak hozzájuk csatolni.

Napóleon azonban megelőzte az oroszokat. A franciák már novemberben behatoltak Lengyelországba, ahol a nemesség, továbbá a kisszámú kereskedő és iparos polgárság nagy lelkesedéssel fogadta őket. A lengyel függetlenség védelmezőjét látták Napóleonban, s azt remélték, hogy a XVIII. század vége felé háromszor is felosztott országot a francia császár újra egyesíti. Napóleon azonban meglehetősen tartózkodóan fogadta a független Lengyelország gondolatát: Lengyelország csak gyalogos volt számára a hatalmas sakkjátékban, felderítésre kiküldött előőrs Kelet-Európában az Oroszország és Ausztria elleni harcban. Porosz-

országot már nem is vette számba.

Hogy célját elérje, külpolitikai téren Napóleonnak a francia polgárság forradalmi hagyományait kellett folytatnia. Bonaparte nem akarta megsemmisíteni a cári birodalmat, s pillanatnyilag Lengyelországot is csak azért vette igénybe, mert minél több újoncot és élelmiszert akart kicsikarni az országból. A lengyel kurtanemesek és a városi polgárság rokonszenveztek Franciaországgal, a nemzeti szabadság bajnokával, s így a franciák meg is kapták a kért katonaságot, szigorú rekvirálásokkal pedig a szükséges élelmiszereket is előteremtették.

Később Napóleon a tilsiti békével oldotta meg a „lengyel kérdést" : újra felosztotta az országot, és Varsói Hercegség néven új szövetségesének, Szászország királyának engedte át az általa meghódított Porosz-Lengyelország nagyobb részét. Az úgynevezett etnográfiai Lengyelország északi felét, kivéve Bialystokot, az oroszok kapták meg. A tilsiti békét megelőző bizonytalan korszakban Napóleonnak sikerült franciabarát pártot alakítania azok között az egyre jobban nyugtalankodó lengyel mágnások között, akik orosz megtorlástól féltették Litvániában, Fehér-Oroszországban és Ukrajnában élő nagybirtokos rokonaikat. Az ideiglenes kormány hadügyminisztere,, Poniatowski herceg (akit később francia tábornoknak neveztek ki), egyelőre még nem csatlakozott Napóleonhoz.

Napóleon lengyelországi belpolitikája nagy lépéssel vitte előre az országot a polgári fejlődés útján. A Varsói Hercegségnek adott alkotmány első szakasza így szólt: „A rabság megszűnt. Minden polgár egyenlő a törvény előtt. .." Ezzel szemben az a „szabad földmíves", aki elköltözött falujából, kénytelen volt visszaszolgáltatni földesurának a földet. . .

A hazájukban szabad polgárként élő francia katonák befolyására Porosz-Lengyelország jobbágyparasztságában határozott mozgalom kezdett lábrakapni a latifundiumok arisztokráciája ellen. A mozgalom azonban itt is megakadt, s a parasztok „felszabadítása" ellenére a földesurak kezében maradt minden hatalom.

Az az új remény, hogy Lengyelország leveti a porosz igát és a közeljövőben talán az osztrák rabságtól is megszabadul és

„újra egyesül" Litvániával, Fehér-Oroszországgal és Ukrajnával, kellően előkészítette a talajt: a lengyelek tárt karokkal fogadták a francia seregeket. Davout tábornagy valóságos diadalmenetben vonult be Poznanba. A francia csapatok jóformán még körül sem nézhettek, a tartományban máris mindenütt útilaput kötöttek a porosz hivatalnokok talpára, s lengyelekkel helyettesítették őket.

A poroszellenes párt élére a Franciaországból hazatérő Wybitzki állt, aki annak idején a Kosciuszko-féle felkelésben is részt vett. A függetlenségi mozgalom egyre jobban izmosodott, fegyveres kötelékek is alakultak, főképpen nemesi polgárőrségek, 1807 januárjában pedig a Gdansk felé vezető útvonalakon már lengyel sorkatonaság is feltűnt, az Itáliából hazatért Dobrowski tábornok „légiója”. 1807 februárjában a lengyel sorkatonaság száma 30 000 volt. Soraikban főképpen azok a volt tisztek és tiszt-helyettesek szolgáltak, akik 1796-97-ben, az itáliai hadjáratban a Bonaparte toborozta „lengyel légiókban" küzdöttek. Nagy általánosságban azonban megállapíthatjuk, hogy nem alakult ki olyan tömegmozgalom, amely fegyveresen is segítette volna a franciákat. Lannes tábornagy azt írta Lengyelországból a Berlinben székelő Napóleonnak, hogy a lengyelektől kevés segítséget remélhet, mert anarchiára hajlamosak, és nem lehet velük alapos, tartós munkát végezni.

November végén értesült Napóleon arról, hogy az orosz hadsereg előőrsei bevonultak Varsóba. Murat és Davout indult ellenük. Murat lovassága november 28-án bevonult a városba, amelyet az oroszok előző este kiürítettek, s a Visztula túlsó partjára vonultak vissza, majd fölégették maguk mögött az egyetlen hidat. Maga Napóleon is - Poznanon át - csakhamar Varsóban termett, ahol a tiszteletére összegyűlt lengyel nemesség előtt kijelentette, hogy a lengyeleknek előbb még ki kell érdemelniük a jogot a független Lengyelország kikiáltására. Napóleon azt szerette volna, hogy a híres Kosciuszko, aki már Nagy Katalin idején küzdött Lengyelország feldarabolása ellen, visszatér Lengyelországba. A Párizsban élő lengyel nemzeti hős azonban nem állt kötélnek. Bizonyos feltételeket szabott, hogy a szerinte zsarnok Napóleonnal szemben is biztosítsa Lengyelország majdani szabadságát. Fouché, aki maga tárgyalt a lengyel hazafival, megkérdezte a császárt, mit mondjon Kosciuszkónak.

„Mondja meg neki, hogy hülye" - írta vissza Napóleon, aki elhatározta, hogy ezután már csak a saját erejére fog támaszkodni, s letesz a litván és fehérorosz felkelésbe vetett reményeiről.

Napóleon kivonult Varsóból, s megindította az általános támadást az oroszok ellen. Néhány kisebb csatározás után 1806. december 26-án került sor a Narew folyó mellett a pultuski ütközetre. Az orosz csapatokat Bennigsen tábornok vezette. I. Sándor félelemmel vegyes ellenszenvvel bánt a tábornokkal - mint általában apjának többi gyilkosával is (noha bűntársuk volt) de jobb nem lévén, kénytelen-kelletlen őt bízta meg a főparancsnoksággal. A francia csapatok főparancsnoka Lannes tábornagy volt. Az ütközet úgy ért véget, hogy egyik fél sem kerekedett felül, s mint ahogy ilyenkor történni szokott, mind a ketten megfújták a győzelmi harsonákat. Lannes azt jelentette Napóleonnak, hogy az oroszok súlyos veszteségekkel visszafordultak Pultusk alól, Bennigsen pedig azt közölte a cárral, hogy magát Napóleont győzte le (holott Napóleon még a közelében sem járt Pultusknak).

Annyi mindenesetre kiderült: a franciák nem halálra rémült poroszokkal, hanem friss és makacsul küzdő csapatokkal állnak szemben.

Napóleon Lengyelországban ütötte fel téli főhadiszállását, és erősítéseket hozatott Franciaországból. Ugyanakkor az oroszok is újabb erősítéseket kaptak a belső kormányzóságokból.

Napóleon lengyelországi hadereje körülbelül 105 000 fő volt, s ebből 30 000 embert minden eshetőségre készen hátrahagyott Torun és Grudziadz között a városok helyőrségeinek megerősítésére, arra az esetre, ha Frigyes Vilmos mégiscsak kimerészkednék Memelből. Bennigsennek 80-90 000 embere volt.

1807. február 8-án történt az összecsapás Kelet-Poroszország-ban, Eylau, pontosabban Preussisch-Eylau mellett. Napóleon maga vezette csapatait.

Az eylaui ütközet egyike volt a korszak legvéresebb harcainak, veszteségek tekintetében jóval túltett Napóleon minden eddigi csatáján. Egyik fél sem kerekedett felül, s mindketten súlyos veszteségeket szenvedtek; Bennigsen hadserege a

kétharmadára apadt. Az orosz tüzérség jóval erősebbnek bizonyult a franciákénál, egyik-másik francia tábornagy el sem érte idejében a csatateret. Az orosz ütegek tüze szinte az utolsó szál emberig megsemmisítette Augereau tábornagy hadtestét, s kis híja volt, hogy az ütközetben el nem esett maga Napóleon is, aki a legsűrűbb golyózáporban sem hagyta el az eylaui temetőben gyalogezredeivel elfoglalt helyét. Az orosz gránátok és puskagolyók közvetlenül a feje fölött vastag ágakat téptek le a fák törzséről. De mint Lodiban és az arcolei hídon, Bonaparte ekkor is úgy látta, hogy elérkezett az a pillanat, amikor a főparancsnoknak is kockára kell tennie az életét. Lodiban és az arcolei hídon rohamra kellett vezetnie az embereit, hogy magával ragadja a habozókat, itt, Eylauban azonban türelemre, kitartásra, egy helyben való vesztegelésre kellett sarkallni az orosz golyózáporban álló katonákat.

Napóleon és egész környezete pontosan tudta, hogy a katonák csak addig tartanak ki ezen a szörnyű helyen, amíg a császár maga is ott van. Bonaparte mozdulatlanul állt a helyén, s egyre újabb parancsokat küldözgetett szárnysegédeivel, akik - ám ritkán - ép bőrrel eljutottak hozzá. Tisztek és katonák holttestei hevertek körülötte. A temetőben felvonuló gyalogos századok nagyobb része elpusztult az ellenséges tűzben, vadászok, testőrgránátosok és vértesek ugrottak a helyükre. Napóleon hidegvérrel osztogatta parancsait, várta, hogy mikor érkezik el az a pillanat, amikor az egész francia lovasság rohamra indulhat az oroszok fő hadereje ellen. Ez a roham mentette meg a helyzetet. Az eylaui temető a franciák kezén maradt, az ütközet súlypontja pedig a hatalmas csatatér más részeire tolódott át.

Estére a franciák győztesnek gondolták magukat, hiszen Bennigsen visszavonult. Napóleon maga is győzelemről beszéli napiparancsában. Lelke mélyén azonban pontosan tudta, hogy a véres nap nem hozta meg az igazi győzelmet, jóllehet rengeteg embert áldozott fel. Az oroszok is súlyos, még a franciákénál is nagyobb veszteségeket szenvedtek; hadseregük fele persze nem veszett oda, ahogy azt a franciák állították. Napóleon tisztában volt vele, hogy Bennigsen még töretlen hadsereggel rendelkezik, harci ereje egyáltalán nem csökkent, sőt azt is tudta, hogy az orosz hadvezér nem érzi magát legyőzöttnek, sőt ellenkezőleg, ő tartja magát győztesnek.

„Négy hónapja állunk harcban az oroszokkal, s mindeddig semmi eredményt nem értünk el. Isten tudja, mikor koronázza végre siker fáradozásainkat!" - írja Caulincourt, akitől pedig igazán távol állt, hogy elveszítse a fejét. Az eylaui csata után a párizsi börzén egyszerre lezuhant az államkötvények árfolyama. És távol Franciaországtól, szemtől szembe az orosz hadsereggel, amely nem kevésbé kegyetlen csapásokkal sújtotta a franciákat, mint amilyeneket maga kapott, Napóleonnak készülnie kellett a döntő ütközetre. Nagy tét forgott kockán. Balsiker, vagy akár csak az eylaui csatához hasonló döntetlen kimenetel előidézhette, hogy Európa-szerte fellázadnak a hódító ellen.

Köddel, faggyal, hideggel beköszöntött a tél. A francia hadseregnek a földig lerombolt Lengyelországban és Kelet-Poroszország-ban kellett telelnie. A kórházak megteltek sebesültekkel. A csataterek körül több kilométernyi körzetben az oszlásnak induló holttestek úgy megmérgezték a levegőt, hogy a franciák kénytelenek voltak hátrább vonulni.

Napóleon elhatározta, hogy tavasszal folytatja a háborút. S mialatt seregének megritkult sorait feltöltötte a Franciaországból érkező újoncokkal, sorban bejárta az újonnan meghódított hatalmas területeket, ellátogatott a kórházakba, személyesen felügyelt az élelmiszer-szállítmányokra. Számba kellett vennie, hogy az oroszok úgyszólván odahaza vannak, két lépésnyire országuk határától, őt azonban idegen államok széles gyűrűje választja el Franciaországtól. Igaz ugyan, hogy ezeket az államokat meghódította, megadásra kényszerítette, de lakosságuk titokban gyűlölte a franciákat. A legszükségesebb élelmiszernek is hosszú utat kellett bejárnia, amíg eljutott a seregekhez, körülöttük pedig az oroszoktól, majd a franciáktól kíméletlenül feldúlt lengyel földön éhezett a nép; asszonyok, gyerekek kolduló seregei vették körül a francia csapatok szállásait.

De Napóleon magát sem kímélte, ő sem városban, a kényelmes Poznanban, Breslauban vagy Varsó fényűző királyi kastélyában töltötte a telet. Mint máskor, most is személyes példájával akart bátorságot önteni kemény megpróbáltatásokkal küzdő katonáiba.

„15 napja nem húztam le a csizmámat... Sárban és hóban, kenyér

nélkül, bor nélkül, pálinka nélkül, sózott, kemény húson és dohos krumplin élünk, rengeteget menetelünk, a legszükségesebbnek is híját látjuk; egyik szuronyroham és kartácspárbaj a másikat követi, a sebesülteket nyitott szánkókon 50 mérföldnyi távolságra kell elszállítanunk ... Minden erőnket beleadjuk a háborúba, minden borzalmában részt veszünk" - írta a császár téli szállásáról fivérének, Józsefnek, akit Nápoly királyává nevezett ki.

Az önkéntelen harci szünet idejét Napóleon lázas munkában töltötte. Három-négy naponként érkeztek a futárok Párizsból. Amszterdamból, Milánóból, Nápolyból, Berlinből a miniszterek jelentéseivel, helytartóinak és tábornokainak leveleivel, követeinek beszámolóival. Napóleon minden fontosabb kérdésben fenntartotta magának az utolsó szó jogát. Hol egy pajtában hált (pl. Ostrodában), hol parasztkunyhóban olvasgatta a jelentéseket, mondta tollba parancsait és határozatait. Egyetlen nap leforgása alatt rendeletet dolgozott ki a vámszolgálat szigorítására, némi változásokkal aláírta a tiszti családokból származó fiatal lányok intézetének alapítási oklevelét, korholó levelet küldött Lajos fivérének, a németalföldi királynak, levélben kérte a bajor királyt, hogy szigoríttassa az ellenőrzést Tirolban, meghagyta a spanyol-országi Bourbonoknak, hogy erősítsék meg a parti őrszolgálatot, s ugyanakkor még volt ideje, hogy dühbe guruljon, mert a „Mercure de France" szépirodalmi krónikása rossz fát tett a tűzre. Napóleon ezért meghagyta a rendőrminiszternek, hogy nyomban változtassa meg a folyóirat irodalmi nézeteit, s keressen egy értelmes, új szerkesztőt a „Mercure" számára. Egyidejűleg pontos tájékoztatást kért a lyoni selyemtermelésről, s megkérdezte, miért tűrik el, hogy az állami színház színésznői a színház kárára egymás ellen intrikáljanak; elrendelte, hogy száműzzék Párizsból Madame de Staélt liberális nézeteiért, átnézte a pénzügyminiszter jelentéseit és számadásait, észrevette hibáit és pontatlanságait, hivatalnokokat függesztett fel és új hivatalnokokat nevezett ki Itáliában, parancsot adott, hogy kísérjék szemmel az osztrák katonai előkészületeket és Ausztria egész magatartását, vizsgálatot indíttatott a porosz városokban és falvakban, s egész birodalmában figyelemmel kísérte az árak alakulását.

Akármennyi dolga volt is, határozatai mindig világosak, pontosak, félreérthetetlenek voltak. Nem érte be azokkal a kérdésekkel,

amelyeket miniszterei, tábornokai, követei terjesztettek eléje, hanem maga is egyre újabb problémákat vetett fel, s pontos, gyors jelentéseket kért az illető kérdések anyagáról. Megállás nélkül jöttek-mentek a futárok, és szétvitték Napóleon parancsait, amelyeket mindenütt szó szerint teljesítettek. S mialatt félkezével ezeket a kisebb feladatokat intézte, egy pillanatra sem tévesztette szem elől a küszöbönálló tavaszi hadjárat diplomáciai és katonai előkészületeit.

Ragyogóan sikerült az a terve is, amire már 1806 vége óta törekedett: erélyesebb közbelépésre bírta a török szultánt Oroszország ellen, amely abban az időben hadiállapotban volt a törökökkel. 1807 márciusában olyan mesteri levelet írt Szelim szultánnak, akit már előzőleg sikerült szellemes diplomáciai játékával összeveszítenie Angliával is, hogy Törökország kettőzött erővel látott neki katonai előkészületeinek. Oroszország ennek következtében kénytelen volt elvonni csapatainak egy részét a Visztulától és a Nyemantól, ahol a hadjárat sorsának kellett eldőlnie. Napóleon egy ideig a Königsbergbe visszavonult porosz udvarral is tárgyalt, de a feltételei túl ridegek voltak, semhogy III. Frigyes Vilmos - aki Eylau óta már kissé magához tért - elfogadhatta volna azokat. A tárgyalásokat a porosz király Sándor cár kérésére szakította félbe.

Napóleon tudta, hogy háborúban semmit sem szabad elhanyagolni, ezért a legkisebb részleteket is alaposan megfontolta, mindent kiszámított, előre tekintett, mert jól tudta, hogy néha milyen apróságoktól függ az ütközet sorsa. Maga osztotta el a tábori szállására frissen érkezett erősítéseket, az új tüzérséget és a lőszerszállítmányokat az egyes hadtestek között. Seregében - egy régebbi rendelkezés alapján - akkor már németek, olaszok és németalföldiek is szolgáltak.

Európa akkoriban annyira meg volt félemlítve, hogy Napóleon azt tehette, amit akart. Még azokkal az országokkal is saját belátása szerint bánt, amelyek sem ellene, sem mások ellen nem viseltek háborút. Elhatározta például, hogy Spanyolországtól 15 000 embert kér a Nagy Hadsereg számára, noha erre semmilyen joga nem volt, mivel Spanyolország sem Poroszországgal, sem Oroszországgal nem volt hadiállapotban. Levelet küldetett Madridba, amelyben

elmagyarázta a spanyol külügyminiszternek, Don Go-doynak, hogy Spanyolországnak semmi szüksége odahaza a 15 000 emberre, ő azonban jól használhatná őket. Ez az érvelés - nevezzük némi túlzással így - olyan alaposan meggyőzte a madridi kormányt, hogy részben Kelet-Poroszország, részben Észak-Németország felé rögtön útnak indította a Napóleon által követelt 15 000 embert.

1807 májusában Napóleonnak mintegy 228 000 ember állt rendelkezésére, nyolc tábornagy parancsnoksága alatt. További 170 000 embert a megszállt Poroszországban tartalékolt; ezek egyelőre nem jöttek számításba a meginduló tavaszi hadjáratban. Mint már említettük, a melegebb időjárás beköszöntével a hadsereg élelmezése megjavult. Május 26-án Gdansk aránylag szívós ellenállás után megadta magát Lefebvre tábornagynak; a franciák ott is hatalmas élelmiszer- és egyéb készleteket zsákmányoltak.

Közeledett a döntő pillanat. Az orosz hadsereg, amelyet egyébként Eylau után ugyancsak megerősítettek, sokkal rosszabbul volt felszerelve és ellátva, mint a franciák. Igaz ugyan, hogy a napóleoni hadseregben is történtek visszaélések; akármilyen kérlelhetetlenül üldözte is a császár a tolvajokat, a csaló hadseregszállítókat, becstelen vállalkozókat és áruhalmozókat, teljesen kiirtani nem tudta őket. Ebben a háborúban nem győzött! Francia-országban akkoriban a tolvajok állítólag gúnyosan elmosolyodtak, ha jelenlétükben „legyőzhetetlennek" nevezték a császárt: őket nem győzte le! Ennek ellenére a Nagy Hadsereg sokkal jobban felkészült a hadjáratra, mint az orosz. Fentebb leírtuk, hogy milyen nehezen vészelték át a franciák 1807 telét; nos, az oroszoknak még sokkal rosszabb dolguk volt. Halomra pusztultak az éhségtől és a fagytól.

I. Sándor cár újabb Austerlitztől félt. Az orosz udvar és a vezető katonai körök szükségesnek tartották, hogy az ország ne csak minden anyagi erejét, de az orosz nép egész szellemi és erkölcsi tőkéjét is csatasorba állítsa a hatalmas küzdelemre.
Furcsa következményekkel járt ez az elhatározás. A nép szellemi megszervezését a szent szinódusra bízták, amely - nem tudhatjuk, hogy idegen sugalmazásra-e vagy pedig megszállta az ihlet, s így saját elhatározásából - különös ötletre fanyalodott. Az ortodox egyház lelkipásztorai episztolát intéztek nyájukhoz,

amelyben arról világosították fel a népet, hogy Napóleon az antikrisztus előfutára, ellensége a keresztény hitnek, megteremtője a zsidó főtanácsnak, már rég elhagyta hitét és mohamedánná lett (célzás az egyiptomi és szíriai hadjáratára), s hogy most is csak azért indult háborúba Oroszország ellen, hogy megsemmisítse az ortodox egyházat.

Ez volt a főbb tartalma annak a csodálatos okiratnak, amelyet abban az időben minden orosz templom szószékéről felolvastak. De az orosz népnek ez az „ideológiai" megszervezése az antikrisztus elleni háborúra elkésett, hiszen a döntés órája már elérkezett.

Napóleon rendeletére a városokban és a falvakban állomásozó csapatok már május elején táborba szálltak. Néhány rövid nap leforgása alatt az egész hadsereg harckészültségben volt. Bennigsen, aki minderről semmit sem tudott, június elejére tűzte ki a támadás elindítását. A cár ugyanis nemrégiben a frontra érkezett, s türelmetlenül sürgette az offenzívát, mert annak idején szóról szóra elhitte Bennigsen eylaui szép meséjét, s szentül meg volt győződve arról, hogy az oroszok február 8-án valóban döntő vereséget mértek Napóleonra. A tél végével az utak újra járhatókká váltak, a cár szerint tehát nem volt szabad több időt elvesztegetni.

Az orosz seregek támadása június 5-én kezdődött. Bennigsen parancsára Bagration megtámadta Ney tábornagy hadtestét, amely a legközelebb került az orosz állásokhoz, Platov, a kozákok atamánja pedig egyidejűleg átkelt az Alle folyón. Ney harcolva visszavonult a túlsúlyban levő 30 000 főnyi hadsereg támadása elől. Egyidejűleg az orosz csapatok a front több részén is előrenyomultak.

Napóleon úgy tervezte, hogy június 10-én kezdi meg a hadműveleteket, de az oroszok váratlan támadása tervének megváltoztatására késztette. Amikor aztán a hadszíntérre érkezett, meglepetten állapította meg, hogy az oroszok - nem tudni miért - megálltak, abbahagyták Ney hadtestének üldözését, majd két napig egy helyben vesztegeltek, s utána újra visszatértek kiindulási helyükre.

Napóleon hat hadtestet tömörített egyetlen öklöllé. A testőrséget is felvonultatta, és 125 000 emberének élén parancsot adott az

ellentámadás megindítására. Bennigsennek mintegy 85-100 000 küzdőképes katonája volt. Heilsberg közelében megerősített állásrendszerbe vonult vissza, ahol június 10-én került sor a több órás első ütközetre, amelyben maga Bennigsen is megsebesült. A francia előőrsök halottakban és sebesültekben mintegy nyolcezer embert vesztettek, az oroszok tízezret. Napóleon két hadtestet a königsbergi útra küldött, amivel arra kényszerítette Bennigsent, hogy északkeletre, Bartenstein felé vonuljon vissza. Az orosz főparancsnok elgondolása szerint a heilsbergi csata valamennyire feltartóztatta Napóleont, a császár azonban fő haderejével Eylaun át máris elindult Königsberg felé, mert előre látta, hogy Bennigsen - ha csak egy lehetősége lesz - menteni igyekszik Kelet-Poroszországnak ezt a fontos városát. Június 14-én éjjel Lannes tábornagy megállapította, hogy az orosz hadsereg, amely előtte való nap megállapodott Friedland községben, valóban előkészületeket tesz, hogy átkeljen az Alle folyó nyugati partjára, s Königsberg felé vonuljon. A franciák nyomban megszólaltatták ütegeiket.

Így kezdődött az 1807. június 14-i nagy ütközet, amely véget vetett ennek a hadjáratnak. Lannes futár útján értesítette Napóleont az orosz seregek hadmozdulatairól, a császár pedig nyomban elindította valamennyi csapatát, s maga is a helyszínre sietett. Egyetlen szempillantás alatt felismerte Bennigsen végzetes tévedését: az orosz tábornok - nyilván, hogy mielőbb átkerülhessen a túlsó partra - a folyónak egy szűk könyökhajlása előtt sorakoztatta fel hadserege nagyobb részét. Ney tábornok parancsot kapott, hogy hatoljon be az orosz csapatok sűrűjébe. Az oroszok - különösen a Kologrivov parancsnoksága alatt álló könnyű lovasság - vitézül harcoltak, és megsemmisítették Ney zárt sorokban támadó hadtestének nagy részét, a franciáknak azonban mégis sikerült felrobbantaniuk a hidakat és behatolniuk Friedlandba.

Napóleon személyesen vezette csapatait. Egyszer egy gránát közvetlenül fölötte süvített el, s egy mellette álló katona ijedten elkapta a fejét, a császár azonban mozdulatlan maradt.

- Ha ezt a gránátot neked szánták, akkor bizony úgyis elér, ha száz lábnyira bújsz is a föld alá - mondta neki a császár.

Bennigsen taktikai tévedése az orosz csapatok kétségtelen bátorsága

ellenére végzetesnek bizonyult. Az oroszok - hogy elkerüljék a francia ágyúk tüzét - a folyóba vetették magukat. Nagy részük a vízbe fulladt, kisebb részük a part mentén elmenekült vagy megadta magát. Úgyszólván az egész orosz tüzérség Napóleon kezébe jutott, Bennigsen serege 25 000 halottat, sebesültet és foglyot vesztett. A főparancsnok - sarkában az üldöző franciákkal - a legnagyobb sietséggel a Pregel folyó felé vonult vissza; tudta, hogy csak a futás mentheti meg az orosz hadakat a teljes megsemmisüléstől. Soult tábornagy rögtön az ütközet után bevonult Königsbergbe, ahol hatalmas lőszer-, gabona- és ruhakészleteket zsákmányolt, amelyeket a mit sem sejtő angolok - akik álmukban sem gondoltak ilyen gyors katasztrófa lehetőségére - éppen azokban a napokban szállítottak partra. Június 19-én, tehát öt nappal az ütközet után, a napóleoni hadsereg felvonult a Nyeman mellé, amelyet éppen akkor hagytak maguk mögött az utolsó menekülő orosz csapatok. Napóleon ezzel Tilsit elé ért, közvetlenül az orosz birodalom határához.

Június 19-én este a Nyeman partján táborozó francia könnyű lovasság előőrseinél fehér zászlóval egy orosz parlamentertiszt jelentkezett. Bennigsen levelét hozta Murat tábornagy címére. Az orosz hadsereg főparancsnoka fegyverszünetet kért. Murat nyomban továbbította a levelet Napóleonnak, aki a fegyverszünetet elfogadta. A véres harc véget ért.

A cár az utolsó pillanatig bízott a győzelemben, de fivéréhez, Pavlovics Konsztantyinhoz már június 12-én eljutott Tilsitbe a heilsbergi csatáról és az orosz hadsereg visszavonulásáról szóló hír, s ezért nyomatékosan azt tanácsolta a cárnak, hogy haladéktalanul béküljön ki a francia császárral. A nagyherceg nem rejtette véka alá véleményét.

- Uram - mondta -, ha nem akar békét kötni, akkor jobban teszi, ha töltött pisztolyt nyom mindegyik katonája kezébe, s megparancsolja nekik, hogy lőjék főbe magukat. Ugyanazt éri el vele, mintha még egyszer - s ezúttal utoljára - megütközik Napóleonnal. Nem fogja elkerülni, hogy birodalma kapuja megnyíljék az ellenség előtt.

Sándor cár azonban nem fogadta meg a tanácsot. Június 14-én este elindult Tilsitből, hogy csatlakozzék a tartalékseregekhez. Sejtelme sem volt róla, hogy hadseregének java közben már Friedlandnál

megsemmisült.

Másnap reggel futottak be a katasztrófa első hírei Tilsitbe. A hírek arról számoltak be, hogy Friedlandnál megsemmisült az orosz testőrség egyharmada, hogy a csapatok ugyan hősiesen küzdöttek, de kimerültek, s nem akarják folytatni a harcot, Bennigsen teljesen elvesztette a fejét, és nem tud mihez kezdeni. Az első bizonytalan híreket hamarosan újabb, pontos részletek egészítették ki: Friedlandnál az orosz hadsereg majdnem olyan megsemmisítő vereséget szenvedett, mint Austerlitznél, s Napóleon a Nagy Hadsereg élén most már akadálytalanul megkezdheti Oroszország elözönlését. Az orosz tisztikart páni rémület fogta el.

Gyenyisz Davidov, a későbbi híres partizánvezér, írásbeli feljegyzéseket hagyott hátra a friedlandi állapotokról:

„Június 18-án érkeztem a főhadiszállásra. Rengeteg ember zsúfolódott ott össze, angolok, svédek, poroszok, francia királypártiak, orosz polgári és katonai köztisztviselők, civilek, akiknek semmi keresnivalójuk nem volt ott - élősdiek, intrikusok, a politikai és háborús spekulánsoknak valóságos mintavására, csupa olyan ember, akiknek tervei a vereséggel egy csapásra halomra dőltek ... Elképesztő fejetlenség uralkodott, mintha máris a végítéletre készülődnének."

Bennigsen engedélyt kért a cártól, hogy fegyverszünetet köthessen, s ezúttal Sándor beadta a derekát.

Mint már említettük. Napóleon azonnal hozzájárult az orosz kívánsághoz. Nem is lett volna semmi értelme, hogy tovább háborúskodjék Oroszország ellen; ehhez más előkészületek kellettek volna. Poroszországgal már végzett, az oroszokat pedig nyilván rá tudja venni arra, hogy csatlakozzanak a szárazföldi zárlathoz, s belépjenek a Napóleon vezette politikai hatalmi rendszerbe. Egyebet pedig pillanatnyilag nem akart a cártól.

Június 22-én Sándor elküldte Lobanov-Rosztovszkij tábornokot Tilsitbe; a friedlandi ütközet után a császár ott ütötte fel főhadiszállását. Napóleon rögtön a tárgyalások kezdetén az asztalhoz lépett, amelyre nagy térkép volt kiterítve. A Visztulára mutatott

- Ez lesz a két birodalom határa - mondta. - A Visztulától keletre az ön fejedelme fog uralkodni, nyugatra én.

Napóleon ezzel félreérthetetlenül tudomására adta azt a szándékát, hogy egyrészt Poroszországot eltörli a föld színéről, másrészt újra felosztja Lengyelországot.

I. Sándor cár még az austerlitzi kinos napoknál is kínosabb órákat töltött egészen addig a percig, amíg Lobanov vissza nem tért az aláírt fegyverszüneti szerződéssel. Napóleon tíz nap leforgása alatt Vilnában lehetett volna, ha akar.

- Rengeteg tisztet és katonát vesztettünk, legtöbb tábornokunk s köztük a legjobbak vagy megsebesültek, vagy megbetegedtek - vallotta be a cár. - Poroszországra természetesen rá fog járni a rúd, de vannak körülmények, amikor az ember kénytelen a maga fenntartására gondolni, s csak egy elvet tarthat szem előtt: az államérdeket.

A maga fenntartásának érdeke, ,,sa propre conservation", ahogy Sándor Kurakin herceggel folytatott beszélgetésében mondta, arra késztette a cárt, hogy Friedland után 24 órával megváltoztassa egész politikáját, s békét, sőt, ha szükség volna rá, szövetséget is kössön Napóleonnal. Hogy ennek a hirtelen pálfor-dulásnak Poroszország issza meg a levét, s hogy eltörlik-e a föld színéről vagy sem, az nem érdekelte a cárt.

A cár körül összegyűlt udvaroncok remegtek a félelemtől, hogy Napóleon előőrsei már a fegyverszünet megkötése előtt rajtuk találnak ütni. Amikor pedig megtudták, hogy Napóleon aláírta a fegyverszünetet, s békét akar kötni a cárral, majd kibújtak a bőrükből örömükben.

„Az ég mentett meg bennünket - írta ájtatosan az öreg Kurakin herceg -, hiszen nem volt már sem pénzünk, sem élelmiszerünk, sem fegyverünk . . . s egy háromszoros túlsúlyban levő győzelmes ellenség fenyegetett..."

Alig érkezett meg a francia császár üzenete, I. Sándor cár értésére adta a francia császárnak, hogy szoros szövetségre kíván lépni Franciaországgal, mert a világot csak a francia-orosz szövetség

ajándékozhatja meg békével és boldogsággal. S mihelyt aláírta a fegyverszünetet, üzenetet küldött Napóleonnak, hogy személyesen is óhajt vele találkozni.

A cár azonban most már nem halogathatta a magyarázkodást III. Frigyes Vilmossal szemben. A porosz király minden reménye az orosz segítség volt, I. Sándor azonban feltárta előtte a helyzetet, mire Frigyes Vilmos is fegyverszünetet kért Napóleontól. Hardenberg minisztert, a szenvedélyes porosz hazafit akarta elküldeni Tilsitbe, a francia császár főhadiszállására, de amikor ez a terve Napóleon tudomására jutott, az oly dühbe gurult, hogy toporzékolni kezdett; soha többé senki sem említette előtte Hardenberg nevét. A porosz királynak pedig értésére adta Napóleon, hogy nincs kegyelem számára.

1807. június 25-én délután 2 órakor találkozott a két császár. Hogy I. Sándornak ne kelljen francia megszállás alatt álló területre mennie, sem Napóleonnak orosz földre, a Nyeman közepén lehorgonyoztak egy tutajt, s két fejedelmi pompájú sátort emeltek rajta. A francia parton felsorakozott az egész napóleoni testőrség, az orosz parton a cár szerényebb kísérete vonult fel.

Gyenyisz Davidov és a történelmi esemény többi orosz szemtanúja egyetlen percre sem vette le szemét arról a dereglyéről, amely a Nyeman közepén lehorgonyzott tutajhoz szállította a „csodálatos férfit, a hadvezért, akihez foghatót Nagy Sándor és Julius Caesar óta nem ismertek...", „a legnagyobb hadvezért, politikust, törvényhozót és hódítót, aki legyőzte Európa valamennyi hadseregét, kétszer legyőzte az oroszokat, és most Oroszország határa előtt áll...", „azt a férfiút, aki csodába illő bölcsességével mindenkit megejtett, aki az útjába került..„a legyőzhetetlen vezért..., a mennydörgő félistent!” Ilyennek látta Napóleont Gyenyisz Davidov és Sándor cár kíséretének legtöbb tagja, de csodálatukba jókora adag szégyenkezés és lefojtott düh is vegyült.

Az orosz katonai körök sokkal megszégyenítőbbnek tekintették a tilsiti békét, mint az austerlitzi vagy a friedlandi orosz vereséget. Később ebben a liberális nemesség fiatal rétege is egyetértett a napóleoni háborúk résztvevőivel.

1824-ben írta Puskin ezeket a sorokat:

Ilyen volt, amikor Austerlitz mezején Jobbja legyőzte észak őrét

s e romlás elől első ízben futásnak eredt az orosz; ilyen volt, amikor a fiatal cárnak békét és gyalázatot kínált Tilsitben diadala pecsétjével.

A vers eredeti szövegét csak a forradalom után állították helyre. A régebbi kiadásokban „békét *vagy* gyalázatot” állt, ami nyilvánvalóan eltorzította Puskin gondolatát.

Bárhogy volt is, a keserű pohár nem bizonyult olyan keserűnek, mint a cár gondolta. A két császár egyszerre ért a tutajra, Napóleon Sándor elé sietett, átölelte, majd mindketten a sátorba húzódtak, ahol körülbelül két órát tárgyaltak. Egyik fejedelem sem foglalta írásba a beszélgetést, de néhány mondatuk fennmaradt, a megállapodás magva pedig természetesen visszatükröződött a néhány nappal később aláírt végleges békeszerződésben.

- Miért háborúskodunk tulajdonképpen? - kérdezte Napóleon.

- Éppen úgy gyűlölöm az angolokat, mint ön. Szívesen segítségére leszek mindenben, ami ellenük történik - felelte Sándor.

- Akkor megegyeztünk. Kész a béke! - jelentette ki Napóleon.

A tutajon felállított sátorban egy óra ötven percig tartott a két fejedelem tárgyalása. III. Frigyes Vilmos egész idő alatt a Nyomán orosz partján várakozott, s abban reménykedett, hogy őt is tárgyalásra hívják. Napóleon őt azonban csak másnap fogadta. Leplezetlen megvetéssel bánt vele; amikor elváltak, Sándor cárt ebédre hívta, a porosz királynak azonban egy hűvös fejbiccentéssel hátat fordított.

Napóleon meghívására I. Sándor cár június 26-án Tilsitbe költözött át. A két császár ott naponta találkozott egymással. Napóleon kívánságára a miniszterek nem vettek részt a megbeszéléseken.

- Én leszek az ön titkára, ön meg az enyém - mondta Sándornak.

Már az első szavaiból kiderült, hogy milyen sorsot szánt Poroszországnak. Ketté akarta osztani: a Visztulától keletre fekvő porosz terület Sándor cáré lesz, a nyugatra fekvő a francia birodalomé. III. Frigyes Vilmosról hallani sem akart; s ha

olykor mégis a színe elé engedte, soha egyetlen szót sem ejtett politikáról, viszont annál buzgóbban szidalmazta.

- Gyáva nemzet, gyáva hadsereg, gyáva király. Az olyan állam, amely mindenkit becsap, nem érdemli meg, hogy fennmaradjon - így jellemezte Napóleon a cárnak III. Frigyes Vilmost, akinek az oroszok fejedelme örök hűséget és barátságot esküdött Nagy Frigyes sírja fölött. I. Sándor udvariasan mosolyogva hallgatta, s csak arra kérte a francia császárt, hogy valamennyit azért hagyjon meg Poroszországból, akármilyen megvetendő tulajdonságai vannak is.

A porosz király, aki halálos rémületében már nem tudta mihez kezdjen, Tilsitbe rendelte feleségét, a szépségéről világhíres Lujzát. Napóleon, mint tudjuk, őt okolta a porosz háborúért, s gúnycikkeket íratott ellene a francia lapokban, de a porosz udvarnál abban reménykedtek, hogy a szigorú hódító dühe le fog csillapodni a személyes találkozás és az azt követő bizalmas beszélgetések folyamán. Lujzát gyorsan kitanították arra, mit kérjen; de hogy sokat nem fog elérni, azt mindenki tudta, hiszen köztudomású volt, hogy Napóleonra még azoknak a nőknek is alig volt befolyásuk, akiket szeretett. A találkozás színhelyéül a tilsiti királyi palotát jelölték ki. Lujzának a lelkére kötötték, hogy legalább Magdeburgot könyörögje vissza Napóleontól.

Napóleon éppen sétalovaglásról ért vissza a kastélyba, amikor a királyné megérkezését jelentették. Nyomban eléje sietett úgy, ahogy volt, vadászöltönyben, lovaglóostorral a kezében. Lujza legszebb ruháját öltötte fel. Négyszemközti beszélgetésük jó sokáig tartott. Amikor végül Frigyes Vilmos nem bírta tovább szégyenletes helyzetét a kajánul figyelő udvaroncok között, és belépett a szobába, a császár és a királyné közt megszakadt a beszélgetés. Lujza még semmit sem ért el...

- Ha a porosz király valamivel később jön, le kellett volna mondanom Magdeburgról - tréfálkozott később Napóleon tábornagyaival.

A császár a „régi Poroszországot", Pomerániát, Brandenburgot és Sziléziát hagyta meg Poroszországnak, minden ettől keletre és nyugatra fekvő területet elszakított tőle. Hogy Poroszország mégis megmaradt Európa térképén, azt a poroszok csak annak

köszönhették, hogy a győztes engedett I. Sándor cár iránti „udvariasságának és megbecsülésének" jeléül, ismételgette később Napóleon. Az Elba nyugati partján elterülő részt Napóleon az újonnan megalapított Vesztfáliába kebelezte be, amelyhez az esseni nagyhercegség és Hannover is tartozott. Az új királyságot a francia császár öccsének, Bonaparte Jeromosnak adományozta, a Poroszországtól elvett lengyel területekből pedig a Varsói hercegséget (Poznant és Varsó környékét) új szövetségese, a szász király gondjaira bízta. Napóleon sürgetésére I. Sándor az egykori poroszországi lengyel területekből mindössze a kis bialystoki kerületet fogadta el. A két fejedelem egyébként véd- és dacszövetséget kötött, amelynek tartalma azonban egyelőre titokban maradt. E szerződésben Oroszország arra kötelezte magát, hogy csatlakozik Napóleonnak Anglia elleni szárazföldi zárlatához.

1807. július 8-án írták alá a Németországra oly megszégyenítő tilsiti békét.

Július 8-án estig tartottak az ünnepségek és csapatszemlék. A két fejedelem egész idő alatt egyetlen percre sem vált el egymástól. Napóleon minden tőle telhetőt elkövetett, hogy meggyőzze rokonszenvéről és jóakaratáról volt ellenségét és mostani szövetségesét. Amikor július 9-én a császár és a cár szemlét tartott a francia és az orosz testőrcsapatok fölött, a csapatok, valamint a Nyeman partján összesereglett nézők szeme láttára összecsókolóztak és búcsút vettek egymástól, kettejükön és néhány meghitt bizalmasukon kívül még senki sem sejtette, hogy a Tilsitben töltött néhány nap alatt milyen mélyrehatóan megváltozott a világ sorsa.

10. fejezet

TILSITTŐL WAGRAMIG (1807-1809)

Tilsitből Napóleon egyenesen Párizsba ment. Németországban szolgai lelkesedéssel fogadták. A francia császár a hatalomnak oly elképzelhetetlenül magas csúcsára ért, amilyen magasra előtte még senki sem került a világtörténelemben. Korlátlan hatalmú egyeduralkodója volt a Belgiumot, Nyugat-Németországot, Piemontét és Genovát felölelő hatalmas francia birodalomnak, királya Itáliának és védnöke - azaz korlátlan ura - a német területek nagy részét magába foglaló Rajnai Államszövetségnek, amelyhez újabban Szászország is csatlakozott. Ura volt Svájcnak, s otthon érezte magát Németalföldön és Nápolyban is, ahol két fivére, Lajos és József ült a királyi trónon, ő uralkodott az egész Közép-Németországot és az Észak-Németország egy részét felölelő vesztfáliai királyságban is, ahol harmadik öccse, Jeromos hajtotta végre parancsait. Napóleon uralma alá tartoztak még az osztrákoktól elrabolt s a hűbéres Bajorország királyának ajándékozott egykori osztrák területek, úgyszintén Európa északi partvidéke, a francia csapatok által megszállt Hamburggal, Brémával, Lübeckkel, Gdanskkal s Königsberggel, valamint az újonnan elfoglalt és a szász királynak, Napóleon hűbéresének uralma alatt álló Lengyelország, amelynek területét Davout csapatai szállták meg.

Napóleon uralma alá tartoztak ezenkívül a jóni szigetek, Cattaro városa, s a Balkán-félsziget adriai partvidékének egy része. A területének elenyésző töredékére csonkított Poroszország a súlyos adók terhe alatt nyögve, hadsereg nélkül, lélegzetét visszafojtva leste Napóleon minden szavát. Ausztria hallgatott, s megadta magát sorsának, Oroszországot szoros szövetség kötötte a francia birodalomhoz. Egyedül Anglia folytatta a küzdelmet Napóleon ellen.

Franciaországban magában rend volt, becsületes közigazgatás intézte az ország dolgait, pénzügyei virágoztak. Amikor Napóleon Párizsba érkezett, a pénzügyi közigazgatásban, a közvetett és egyenes adók terén és más téren újabb nagyarányú

reformokat léptetett életbe Gaudin pénzügyminisztere s Mollien, kincstári igazgatója segítségével. Ezeknek eredményeként a birodalom 750-770 milliónyi bevétele nemcsak a békebeli kiadásokat, hanem háborús időkben a hadsereg számára előirányzott költségeket is fedezte. Ez egyik jellegzetessége a napóleoni pénzügyeknek : a császár „rendes" és nem rendkívüli kiadásoknak tekintette a háborús költségeket. Az állam hitele olyan szilárd volt, hogy a Napóleon alapította és ma is ugyanúgy fennálló Francia Bank az 1804-1805-ös 10%-ról 4%-ra szállította le a betéti kamatlábat.

Itália, amely hivatalosan „független" királyság volt, évi 36 millió aranyfrankot fizetett Franciaországnak. Itália „nagylelkű" királya - Napóleon - tehát évenként 36 millió frankot ajándékozott a francia császárnak - Napóleonnak. Az olasz közigazgatás költségeit természetesen ugyancsak az itáliai királyság adóiból fedezték, amelyeket Napóleon helytartójaként, alkirályi címmel Beauharnais Jenő, Napóleon mostohafia hajtott be. Persze, az Itáliában állomásozó francia csapatokat is az olaszok látták el saját költségükön. A többi ország, amely közvetve vagy közvetlenül Napóleon fennhatósága alá tartozott, szintén a maga zsebéből tartotta fenn a francia csapatokat, és ugyancsak súlyos adókat fizetett Franciaországnak. A leigázott országok aranyából, a különféle hozzájárulásokból és adókból Napóleon aranypénzt veretett Franciaországban, amely csakhamar bekerült a kereskedelmi forgalomba. A konzulátus idején megkezdett nagyszabású reformmunka 1807-ben, Napóleon Tilsitből való visszaérkezésekor fejeződött be.

A császár a francia ipar fellendítésére is különféle intézkedéseket tervezett; ezen a téren azonban már jóval bonyolultabb feladatokkal kellett megbirkóznia. A tervezett rendszabályokat csak a szárazföldi zárlattal szoros összefüggésben lehetett végrehajtani. Kevéssel Tilsitből való hazatérése után Napóleon újabb nagy politikai vállalkozásnak vetette meg az alapjait, amely nélkül nem valósíthatta meg hatásosan az Anglia elleni zárlatot: a császár az ibériai félsziget meghódítására készült.

Hogy ennek az új politikai vállalkozásnak az indokait megértsük, tudnunk kell, hogy már 1807 őszén, majd a következő tél folyamán

jelentős, de egyelőre még csak a felszín alatt lappangó nézeteltérések keletkeztek a császár és tábornagyai, miniszterei s meghitt tanácsadói között. A napóleoni udvar mesebeli fényben, pompában ragyogott, a régi és az új nemesség, a régi és az új gazdag polgárság egymással versenyezve ünnepelt, a császár tiszteletére Párizsban vendégeskedő idegen fejedelmek is rengeteg pénzt költöttek a világ fővárosában.

A Tuileries-ben, Fontainebleau-ban, Saint-Cloud-ban és Malmaisonban egymást váltogatták a ragyogóbbnál ragyogóbb, álomszerűén szép ünnepségek. Még a régi királyok udvarában sem lehetett ilyen fényt és pompát látni, ennyi gyémántoktól tündöklő szépasszonyt és elegáns udvaroncot. Valamennyien tudták azonban, hogy a palota egyik távoli szobájában, ahova nem ér el a bálok lármája, szürke redingot-ba öltözött férfi hajlik az ibériai félsziget térképe fölé. Ki tudja, a sok gondtalan táncosnak nem kell-e már holnap elhagynia a fényűző palotákat, szalmával, pajtákkal, szénaboglyákkal felcserélnie puha ágyát, nem fog-e már holnap golyózáporba kerülni, dohos krumplit ebédelni, nem kell-e a mocsarak bűzös vizével oltani szomját? S mindezt miért?

Napóleon bajtársai közül már Austerlitz után is sokan úgy vélték, hogy meg kellene állni..., hogy Franciaország elérte a hatalom legmagasabb csúcsát, ahonnan tovább már nem vezet út.

A nép azonban természetesen zokszó nélkül engedelmeskedett Napóleon minden parancsának. Az újoncozások főképpen a parasztságok sújtották, ezzel szemben a kereskedelem és az ipar, kivéve a tengerparti városok és kikötők kereskedőit, elégedetten szemlélte az áruforgalom óriási növekedését és a piacok megszaporodását. Azok a tábornagyok és udvari méltóságok, akik Tilsit után gondolkodóba estek, egyébként nem attól féltek, hogy belső forradalom tör ki az országban; jól tudták, hogy Napóleon szigorúan kézben tartja Párizs munkásnegyedeit. Mástól tartottak: a birodalom mértéktelen, egészségtelen felpuffadása hökkentette meg őket.

Akik a császár közvetlen közelében éltek, valósággal megdöbbentek attól a szinte határtalan s ellenőrizhetetlen hatalomtól, amellyel Napóleon Königsbergtől egészen a Pireneusokig (sőt már azokon is

túl), Varsótól és Gdansktól Nápolyig és Brindisiig, Anvers-től a Balkán északnyugati hegyláncáig, Hamburgtól Korfuig, népek, nemzetek és országok beláthatatlan konglomerátumát fogta a szekere elé. A történelem legfelületesebb ismerete (nem szólva az ösztön mesterségesen elfojtott szaváról) megtanította őket arra, hogy milyen ritka csoda az ilyen világuralom, s milyen törékeny játékszere a féktelen történelmi erőknek. Felismerték - s ezt később ki is mondták -, hogy mindaz, ami Napóleonnak pályafutása kezdetétől egészen Tilsitig sikerült, inkább csodálatos mesére hasonlít, mint a történelmi valóságra. És sokan közülük (nemcsak Talleyrand) úgy tartották, hogy egyre nehezebb és veszélyesebb e játék folytatása.

Napóleon példátlanul bőkezű és gavalléros volt mind katonai, mind polgári munkatársaival. Tilsit után 1 000 000 aranyfrankot ajándékozott Lannes tábornagynak, 100 000 frank életfogytiglani évjáradékot Ney tábornagynak, félmillió aranyfrankot és 400 000 frank életjáradékot Berthier-nek, de többi tábornagyáról, tábornokáról és tisztjéről sem feledkezett meg. Miniszterei - Gaudin, Mollien, Fouché és Talleyrand - kevesebbet kaptak ugyan, de azért velük sem bánt szűkmarkúan. Amelyik tiszt és katona részt vett Napóleon hadjárataiban, az mind megkapta a jutalmát, köztük sokan életfogytiglani járadékot, amely a hadirokkantak esetében rendszerint háromszoros összeg volt.

Bőkezű adományai azonban egy centime-jébe sem kerültek a francia kincstárnak. A hatalmas összegű hadisarcon kívül, melyet a legyőzött országokra (egyes esetekben városokra, sőt testületekre) kivetett, ugyanezekből az országokból még különadókat is kipréselt, melyek tízmilliókra rúgtak (a vesztfáliai királyság 40 milliót fizetett készpénzben, Hannover 20 milliót, Lengyelország 30-35 milliót stb.). Ezekkel az összegekkel Napóleon ellenőrzés nélkül, személyesen rendelkezett. E tételekből vont el óriási összegeket családtagjai és rokonsága „megjutalmazására", s ami megmaradt, az mind a „Tuileries pincéibe" vándorolt és személyes vagyonát gyarapította. Személyes vagyona - saját beismerése szerint - 1812-ben 300 millió aranyfrank volt. Az udvartartás költségeire és személyi költségeire hivatalosan évi 25 milliót kapott, de ez az összeg eltörpült azokhoz az óriási összegekhez képest, melyek a hivatalos költségvetési tételeken kívül álltak rendelkezésére. Jaj a

legyőzötteknek. „A háborúnak el kell tartania önmagát" - mondta Napóleon, s ezt az elvet szigorúan érvényesítette is az első császárság ideje alatt.

- Ne raboljatok! - mondta tábornokainak. Többet kaptok tőlem, mint amennyit magatok szerezhetnétek!

Soha nem bocsátotta meg, könyörtelen szigorúsággal büntette, ha valaki elsikkasztotta a rábízott kincstári pénzt. Ha szemlét tartott csapatai fölött, nemcsak a katonák fegyelmezettségét vizsgálta, hanem azt is, hogy jól tápláltak, elégedettek-e, s szigorúan megbüntetett minden visszaélést. Minél több pénzhez jutottak azonban tábornagyai és tábornokai, annál erősebben élt bennük a vágy, hogy békében, nyugalomban élvezhessék a háborúk során szerzett vagyonukat és rangjukat.

Mindenki tudta, hogy Napóleon, mihelyt Tilsitből hazatért, máris újabb háborúra készülődött: Spanyolországon át Portugália meghódítására akart indulni. Ennek az újabb hadjáratnak a célját azonban csak kevesen ismerték fel. Hogy világosan megérthessük, idézzük emlékezetünkbe még egyszer a szárazföldi zárlatot, mert ha ezt csak egyetlen percre is szem elől tévesztjük, semmilyen fontosabb napóleoni vállalkozást nem érthetünk meg.

A császár mindvégig következetes maradt az Anglia elleni szárazföldi zárlat kérdésében. Tudta, hogy nem bízhat sem a portugál Braganza-házban, sem a spanyol Bourbonokban, tudta, hogy mindketten romlásba döntik országaikat, ha megtiltják parasztjaiknak, állattenyésztőiknek és földbirtokosaiknak, hogy merinói gyapjújukat eladják az angoloknak, s ha megakadályozzák az olcsó angol gyáripari termékek behozatalát. Nyilvánvaló volt, hogy - bár látszatra belenyugodtak a berlini rendeletbe - suba alatt eltűrték a csempészkereskedelmet, s minden tőlük telhetőt elkövettek, hogy a szárazföldi zárlatot kijátsszák.

Tekintettel az ibériai félsziget mérhetetlen hosszú partvonalára, az angol hajóhad vitathatatlan fölényére, valamint a félsziget déli végén álló gibraltári angol erődítményre, az is nyilvánvaló volt, hogy addig gondolni sem lehet a szárazföldi zárlat hathatós megszervezésére, amíg Napóleon teljesen hatalmába nem keríti Portugáliát és Spanyolországot. Márpedig a császár ebben a

kérdésben visszavonhatatlanul határozott: Európa minden partvidéke, a déli, az északi és a nyugati partvidék is a francia vámőrök közvetlen ellenőrzése alá fog kerülni. Aki ellenszegül, azt félre kell tenni az útból. A spanyolországi Bourbonok szemtől szembe ugyan mindent megígértek, de nyilvánvaló volt, hogy hazudnak; nem kergethették ki, de nem is akarták kikergetni az angolokat a félszigetről, hiszen ezzel megszüntették volna az Angliával folytatott cserekereskedelmet. A portugál Braganza-ház is szemet hunyt az európai zárlat szigorú rendelkezései fölött, bár egyidejűleg minden emberi méltóságot meghazudtoló, talpnyaló alázatossággal udvarolt Napóleonnak.

Anglia azonban, amely Tilsit óta minden szövetségesét elvesztette, elhatározta, hogy most már kettőzött erővel lát neki a küzdelemnek. 1807 szeptember elején az angol hajóhad Koppenhágát bombázta, mert híre járt, hogy Dánia is csatlakozott a szárazföldi zárlathoz. Napóleon a hír hallatára dühbe gurult, s egyre inkább elmélyült az a meggyőződése, hogy addig nem lesz nyugta, amíg meg nem hódítja Portugáliát és Spanyolországot.

1807 októberében Junot tábornagy parancsnoksága alatt 27 000 főnyi hadsereg lépte át a spanyol határt. Portugália felé meneteltek. Rövidesen újabb 24 000 főnyi sereg követte őket Dupont tábornok vezetésével. Rajtuk kívül Napóleon még körülbelül 5000 dragonyost, huszárt és lovas vadászt küldött Portugáliába. A portugál dinasztia Angliától kért segítséget. Pokolian féltek ugyan Napóleontól, de ugyanígy féltek az angoloktól is, akik a tenger felől éppúgy elbánhattak volna Lisszabonnal, mint egy hónappal korábban Koppenhágával.

Spanyolország meghódítására Napóleon tervei szerint csak később, a portugál kérdés elintézése után került volna sor. Úgy gondolta, hogy jóval könnyebb dolga lesz akkor, hiszen két hadműveleti alapról, Dél-Franciaországból és Portugáliából indulhat ki. A császár egyébként még arra sem érdemesítette Spanyolországot, hogy diplomáciai úton közölje csapatainak átvonulását a spanyol területeken. Beérte azzal, hogy Junot tábornagy a határ átlépése után a befejezett tényt közölte a madridi kormánnyal. A spanyolok nem tehettek egyebet, belenyugodtak a megváltoztathatatlanba.

Párizsban Cambacéres, a birodalom kancellárja, néhány

tiszteletteljes szóval tiltakozott a vállalkozás ellen, Talleyrand azonban teljes szívével helyeselt a császárnak. Tudnunk kell, hogy Tilsit után, 1807 augusztusában Talleyrand leköszönt külügyminiszteri tisztéről. Ürügyként azt hozta fel, hogy elveszítette Napóleon bizalmát. Az igazi ok azonban más volt. Talleyrand már régen megszimatolta, hogy Napóleon világpolitikája egyenesen a katasztrófa felé rohan, elhatározta tehát, hogy fokozatosan visszavonul a politikától. Ennek ellenére tovább is részt vett az udvari életben. Úgy látszik, hogy újra be akart férkőzni Napóleon kegyeibe, s ennélfogva lelkesen helyeselt a császár minden szavának, bár lelke mélyén meg volt győződve arról, hogy a spanyol hadjárat beláthatatlan következményekkel fog járni.

A Junot parancsnoksága alatt Portugáliába tartó hadsereg spanyolországi útján rengeteget szenvedett a rossz utak és az élelmiszerhiány miatt. A franciák kifosztották a parasztokat, ezek pedig ott álltak bosszút, ahol érték a franciákat. Hat hétbe telt, míg Junot 1807. november 29-én bevonulhatott Lisszabonba. A királyi család akkor már két napja Anglia felé vitorlázott egy angol hajón.

Ütött Spanyolország órája.

Az ország trónján abban az időben a gyönge és korlátolt IV. Károly ült, aki teljesen feleségének és Don Godoynak, a királyné kegyencének a befolyása alatt állt. A király, a királyné és Godoy kérlelhetetlen ellenségei voltak Ferdinánd trónörökösnek, akit viszont a spanyol nemesség és polgárság, főképpen 1805 és 1807 között teljes erejével támogatott. A pénzügyek és a közigazgatás romlása, a belpolitika minden területén tapasztalható rendetlenség, amely útját állta a kereskedelem, a mezőgazdaság és az egykor oly virágzó, de már teljesen tönkrement ipar fejlődésének, egy sorba állította a nemességet és a polgárságot, mert úgy vélték, ha félreteszik az útból Godoyt, az udvar teljhatalmú kegyen-cét, akkor Spanyolország újra felvirágzik.

Akkoriban egyre népszerűbb lett az a terv, hogy Ferdinándot összeházasítják Napóleon valamelyik rokonával. Ha a spanyol királyi ház rokonságra léphet a hatalmas francia császárral, nagyarányú reformokat valósíthatnak meg belügyi téren, a királyság megőrizheti függetlenségét és külpolitikailag is

megmaradhat nyugalmi állapotában, gondolták ezek a körök. Ferdinánd meg is kérte Napóleon unokahúgának a kezét, de kosarat kapott.

A francia császárt egészen más tervek foglalkoztatták. El akarta kergetni a Bourbonokat Spanyolország trónjáról, hogy valamelyik fivérét vagy tábornagyát ültethesse a helyükre. 1808 telén és tavaszán egyre újabb francia csapatok keltek át a Pireneusokon, s márciusra már körülbelül 100 000 ember gyűlt össze Spanyolországban. Ereje tudatában Napóleon ekkor elhatározta, hogy - ügyesen kihasználva a spanyol király családi belvillongásait -dűlőre viszi tervét.

Murat tábornagy 80 000 emberével megindult Madrid ellen.

IV. Károly, a királyné és Godoy elmenekült a fővárosból, de Aranjuezben a fellázadt nép útjukat állta. Godoyt elfogták, megverték és börtönbe vetették, a királyt pedig arra kényszerítették, mondjon le Ferdinánd javára. Ez 1808. március 17-én történt, s hat nappal később, március 23-án Murat már bevonult a spanyol fővárosba. Napóleon azonban nem ismerte el királynak Ferdinándot, hanem egész családjával egyetemben Bajonne-ba rendelte a lemondott és az új királyt. Azt üzente nekik, hogy meg akarja hallgatni a pörösködőket, s fellebbezhetetlenül eldönti, hogy melyiküknek van igaza.

1808. április 30-án IV. Károly, a felesége, VII. Ferdinánd és Don Godoy megérkezett Bayonne-ba. Napóleon azt követelte tőlük, hogy hívják maguk után a királyi ház valamennyi hercegét. Ezzel nyilvánvalóvá lett Napóleon terve: Franciaországba akarta csalogatni a spanyolországi Bourbon-dinasztia minden tagját, hogy megfossza trónjuktól és letartóztassa őket, Spanyolországot pedig a saját uralma alatt egyesítse Franciaországgal. A bayonne-i összejövetel hírére május 2-án Madrid lakossága fellázadt a várost megszálló francia csapatok ellen. Murat tábornagy leverte ugyan a zendülést, de nem fojthatta el azt az irtózatos tűzvészt, azt a népi harcot, amely röviddel később az egész országban elharapódzott.

Napóleon a spanyol királyi családdal egyidejűleg érkezett Bayonne-ba, és csak ott tudta meg a madridi események hírét. Jelenlétében

viharos családi jelenet zajlott le, amelynek folyamán IV. Károly botot fogott Ferdinándra. Napóleon ekkor váratlanul felállt, és azt követelte, hogy mind IV. Károly, mind pedig VII. Ferdinánd mondjon le a spanyol trónról, az ország fölötti rendelkezés jogát pedig ruházzák rá. Így is történt. Mivel IV. Károly, Ferdinánd és a királyné a francia csendőrség és katonaság markában volt, még csak nem is tiltakozhattak. Napóleon nyomban bejelentette nekik, hogy személyes biztonságuk és nyugalmuk érdekében nem engedi őket vissza Spanyolországba, hanem a királyt és királynét Fontainebleau-ba küldi, Ferdinándot pedig a többi Bourbon-herceggel egyetemben Valenceba, Talleyrand herceg ottani kastélyába. A parancsot nyomban végre is hajtották. Néhány nap múlva, 1808. május 10-én Napóleon meghagyta fivérének, Józsefnek, Nápoly királyának, hogy utazzék Madridba, s foglalja el Spanyolország trónját. Murat tábornagyot, a nyugatnémetországi Cleves-Berg fejedelemség nagyhercegét ugyanakkor Nápolyba küldte, s nápolyi királynak nevezte ki.

A császár nagyon elégedett volt. Úgy látszott, hogy minden elrendeződött. A spanyolországi Bourbonok mit sem sejtve csapdába estek, az ibériai félsziget pedig simán jutott Napóleon kezére.

S ekkor történt, hogy minden várakozással ellentétben a bandákba összeverődött spanyol parasztok könyörtelen, véres, vad harcot kezdtek a francia hódítók ellen. Az esemény nemcsak Napóleont érte meglepetésszerűen, hanem egész Európát is, amely mindeddig fogvacogva, szótlanul figyelte a francia császár legújabb kalandját.

Először történt, hogy Napóleon olyan ellenfélbe ütközött, amely egészen más fából volt faragva, mint azok, akikkel addig dolga akadt (kivéve a rövid egyiptomi és szíriai közjátékokat). A puszta késsel hadakozó, elkeseredett asturiai paraszt, a rozsdás puskával lövöldöző sierra-morenai hegyi pásztor, a hosszú tőrrel vagdalkozó katalán kézműves hadat üzent Napóleonnak. Rongyosok! - mondta róluk megvetően a császár. Ettől a csőcseléktől ijedjen meg ő, Európa ura, akinek seregei szétverték az orosz, osztrák és porosz hadakat, egész tüzérségükkel és lovasságukkal, királyaikkal és tábornagyaikkal együtt, ő, aki egyetlen szavával egész államokat semmisít meg s új államokat épít?

Sem ő, sem senki a világon nem sejthette még akkor, hogy ezek a

„rongyosok" ásták meg azt a gödröt, amely néhány év múlva szakadékként nyeli el az egész napóleoni birodalmat.

Amikor 1808-ban Napóleon megtervezte és elhatározta spanyol vállalkozását, egy történelmi példa lebegett a szeme előtt, amely nagy derűlátással töltötte el. Pontosan száz évvel korábban XIV. Lajos egyik unokaöccsét, Fülöpöt koronáztatta meg spanyol királlyá, s ezzel az ibériai félszigetre ültette át a Bourbon-ház egyik ágát. A spanyolok akkoriban, elfogadták az új királyt és családját, s megtartották a trónon, jóllehet fél Európa összefogott XIV. Lajos ellen. Miért ne sikerülne most ugyanez a kaland Napóleonnak is, aki összehasonlíthatatlanul erősebb és hatalmasabb XIV. Lajosnál? Miért ne plántálhatná át most ő Spanyolországba a „Bonaparte-dinasztiát"? Még csak Európával sem kellene bajlódnia, mint XIV. Lajosnak: Európa a földön hever, s ezúttal Oroszország is Franciaország szövetségese.

Napóleont azonban megtévesztette a történelmi események külső hasonlatossága. Nem értette meg, hogy milyen gyökeres különbség van Bourbon Fülöp 1700-as trónra jutása és Bonaparte József 1808-as megkoronázása között. Az első esetben a francia kereskedők, hajósok, nemes lovagok és kalandorok lelkesen fogadták Fülöp trónra jutását, mert XIV. Lajossal együtt szentül azt hitték, hogy Spanyolország hatalmas tengeren túli gyarmatai hamarosan francia kézre fognak kerülni. Csakhogy nagyot tévedtek : a gyarmati spanyol kereskedők és ültetvényesek minden erejükkel ellene szegültek a francia tőke beszivárgásának, s V. Fülöp kénytelen-kelletlen kizárta francia honfitársait Spanyolország gazdasági életéből. Gazdaságilag az ország nem vált a franciák hűbéresévé, s ezért maradhatott V. Fülöp és a Bourbon-ház a trónon.

Bonaparte József viszont a spanyol királyok aranypalástjával a vállán Napóleon helytartója lett, és az volt a megbízatása, hogy az ibériai félszigeten is végrehajtsa az Anglia elleni szárazföldi zárlatot, s rendszeres munkával előkészítse Spanyolország kizsákmányolását a francia polgárság javára. Spanyolországban nem felejtették el, hogy az 1799 brumaire-i államcsíny óta a francia posztógyárosok és a francia ipar sok más képviselője kérvényekkel árasztotta el Napóleont, s ezek pontosan kidolgozott, egyöntetű programot tartalmaztak. Azt is tudták, hogy Napóleon elfogadta ezt a

programot, amely nagyjából a következőképpen foglalható össze:

1. Spanyolországot a francia készáru monopolizált piacává kell tenni.

2. Spanyolország csak a francia iparnak szállíthatja híres merinói gyapját, amelynek nincs párja a világon.

3. Spanyolországot, s főképpen Andalusiát rá kell szorítani azoknak a pamutfajtáknak a termelésére, amelyeket a francia ipar a szárazföldi zárlat elrendelése előtt az angoloktól szerzett be.

Előfeltétele volt ennek a tervnek, hogy Spanyolország és Anglia között teljesen megszűnjön minden kereskedelmi összeköttetés; vagyis a spanyolok nem adhatták el drága áron a merinói gyapjút, s nem vásárolhattak olcsó angol fogyasztási cikkeket.

A napóleoni uralom tehát teljes vagyoni romlást idézett volna elő az állattenyésztők, a kártolók, a gyapjúszövők, általában a spanyol iparosság körében, de az egész parasztságnak is kárt okozott volna, amelynek kenyere végeredményben közvetve vagy közvetlenül a gyapjútól és a lentől függött. Spanyolországnak azokban a részeiben pedig, ahol még a feudalizmus uralkodott, de még inkább ott, ahol a feudális viszonyokat részben már lerombolták, a gyarmati ültetvényeiből és Angliából élő egész föld-birtokos nemesség tönkrement volna, ha Napóleon hatalmába keríti Spanyolországot. Nyilván nyomban megszakad minden összeköttetésük a tengeren túli gazdag spanyol gyarmatokkal (pl. a Fülöp-szigetekkel), hiszen tudvalevő volt, hogy Anglia rögtön háborút üzent minden európai államnak, amely közvetve vagy közvetlenül bekapcsolódott Napóleon politikai pályájába. Ilyenkor az angolok első dolga az volt, hogy megszállták az illető állam gyarmatait.

A kíméletlen napóleoni megszállással sújtott ország különféle osztályainak e különféle gazdasági érdekei teremtették meg azt a tűzfészket, amelyből végül is felcsapott a nemzeti felszabadító mozgalom a mindenható hódító ellen. Spanyolország fellázadt parasztjai és kézművesei erejüket jóval meghaladó kétségbeeséssel vetették bele magukat abba a küzdelembe, amelyet - minthogy Anglia nem segíthette őket sem pénzzel, sem

fegyverekkel - késekkel, tőrökkel, vasvillákkal és régi, berozsdásodott puskákkal vívtak. De Napóleon csak sokára értette meg, hogy milyen kemény ellenállást kell leküzdenie. Egyelőre úgy látta, hogy minden rendjén van. A spanyolországi Bourbonok rendőri felügyelet alatt elindultak a számukra kijelölt fogságba: Fontainebleau-ba és Valence-ba, Bonaparte József pedig megérkezett Madridba.

Igaz ugyan, hogy egy-két kellemetlen hírt már jelentettek Napóleonnak, például azt, hogy éjszakánként a spanyol parasztok kisebb csoportokban rajtaütnek a francia táborokon, s ha elfogják és fal mellé állítják őket, akkor vagy konokul hallgatnak, vagy megvetően szitkozódnak. Azt is jelentették, hogy amikor május 2-án Murat tábornagy a madridi felkelés alkalmából a tömeg közé lövetett, az nem oszlott szét, hanem visszavonult a házakba és az ablakokból tovább lövöldözött a franciákra; amikor pedig a katonák behatoltak a lakásokba, a spanyolok - ha már utolsó töltényüket is ellőtték - késsel, foggal és körömmel addig védekeztek, amíg le nem ütötték őket. Csak kétségbeesett, vad küzdelem árán sikerült őket kihajítani a házak ablakából a kövezetre vagy a lent várakozó bajtársak szuronyhegyére.

Különös hírek voltak ezek, de Napóleon nem ütközött meg rajtuk. Még nem tudta, hogy milyen ellenféllel van dolga, még nem értette meg ennek a háborúnak a jellegét. Holott a spanyolok már az első perctől fogva tanújelét adták tajtékzó, vad franciagyűlöletüknek, s nem múlt el nap, hogy ennek valamilyen formában kifejezést ne adtak volna.

Az egyik francia szakasz bevonult valamelyik faluba. A falu kihalt volt, a lakók elrejtőztek az erdőben. A katonák behatoltak egy viskóba, ahol egy fiatal anyára és gyermekére akadtak. Ennivalót is találtak a házban. A tiszt gyanakodott, s megkérdezte az asszonyt, hogy az étel nincs-e megmérgezve. Megnyugtató feleletet kapott, de azért óvatosságból meghagyta az asszonynak, hogy elsőnek ő maga kóstolja meg. A parasztasszony habozás nélkül beleharapott a kenyérbe. A tiszt még ezzel sem érte be, azt kívánta, hogy az asszony a gyermekét is megetesse. Az anya ennek a parancsnak is nyomban engedelmeskedett. Ezután a katonák is nekiláttak az ételnek, de az anyával és gyermekkel együtt csakhamar kegyetlen

fájdalmak között elpusztultak.

Kezdetben az ilyen esetek megdöbbentették a franciákat, de később annyira megszokták a háborúnak ezt a fajtáját, hogy már semmin sem csodálkoztak. Napóleont sem zavarták különösebben; ő ugyanis csak jóval később ismerte fel ennek a háborúnak a jellegét.

Nyár közepe felé egyre nyilvánvalóbbá lett, hogy a leigázott európai hatalmak lázas érdeklődéssel figyelik a spanyolországi eseményeket, a Pireneusokon túl dúló tűzvészt. S máris Ausztria fegyverkezéséről kezdtek beszélni az emberek... Az Austerlitz óta eltelt három év alatt Ausztria kipihente, összeszedte magát. Bécsben a nemesség és a kereskedő réteg úgy látta, elérkezett az idő, hogy örökre lerázza a napóleoni jármot. Tudvalevő, hogy Ausztriában, Magyarországon és Csehországban, csakúgy mint Oroszországban, a nemesség mindennél jobban félt a napóleoni hatalom kiterjesztésétől, vagyis attól, hogy a császár közvetve vagy közvetlenül Ausztriában is megvalósítja reformjait, és életbe lépteti a „Code Napoléon"-t, amely mindörökre végez a feudális renddel.

Az így kialakult helyzetben Napóleon úgy látta, ideje, hogy nyilvános bizonyságát szolgáltassa a francia-orosz szövetségnek, s ezzel - legalábbis addig, amíg le nem gyűri az ibériai „lázadókat" - biztosítsa magát Ausztria esetleges támadása ellen.

„Őfelsége a császár hamar észhez fogja téríteni a vad spanyol csőcseléket" - írták akkoriban tisztességtudóan az európai újságok. - „A rablóvezér most végre alighanem hurokra kerül" -mondogatták egymásnak halkan ugyanezeknek az újságoknak az olvasói Poroszországban, Ausztriában, a Hansa-városokban, Németalföldön, Itáliában, a vesztfáliai királyságban, a Rajnai Államszövetség államaiban. De nagyon halkan mondták, mert egyelőre még maguk sem nagyon bíztak reményeik teljesülésében.

Így festett a világ, amikor 1808 őszén az újságok hírül adták, hogy a francia és az orosz császár találkozni fog Erfurtban.

Napóleon már hosszabb ideje készült arra, hogy a nyilvánosság előtt is bizonyságát szolgáltassa a francia-orosz barátság és szövetség tökéletes szilárdságának. 1808 július közepe táján aztán egy váratlan esemény arra késztette a császárt, hogy siettesse a cárral

való találkozását. A Dél-Spanyolország meghódítására küldött Dupont tábornok már behatolt Andalusiába és elfoglalta Cordovát, de további előnyomulása során egy napégette, kopár síkságra jutott, élelmiszere elfogyott, s nagyerejű parasztbandák támadták meg minden oldalról. Július 17-én, Bailén közelében valamennyi csapatával együtt megadta magát. Ez persze még nem volt egyértelmű Spanyolország felszabadításával, de óriási hatást tett Európára. A francia birodalom eddig legyőzhetetlen csapatait megverték! Kis vereség, de vereség.

Napóleon a hírre dührohamot kapott, és haditörvényszék elé állította Dupont tábornokot. Különös felfogása volt ugyanis Napóleonnak arról, hogy mi az erkölcs és mi az erkölcstelenség. „A legnagyobb erkölcstelenség - mondotta - az, amikor valaki olyan dologba fog, amihez nem ért." Amikor például valamelyik tehetségtelen tábornok katonai főparancsnokságot vállal, az már olyan fokú erkölcstelenség, ami felér egy súlyos bűnnel.

Napóleon azonnal felfogta a bailéni katasztrófa komoly politikai jelentőségét. Nyugalmat tettetett ugyan, s azt hajtogatta, hogy Bailén elvesztése csak egy légycsípés óriási birodalma testén, de azért pontosan tudta, hogy a szégyenteljes kalandnak milyen hatása lesz Ausztriára, amely kettőzött erővel látott neki a fegyverkezésnek. A Habsburgok észbe kaptak: Napóleonnak az addigi egy front helyett most két fronton kell küzdenie, az új déli, spanyol front nagyot fog könnyíteni a dunai front nyomásán. Tehát, hogy Ausztriát visszatartsa a háborútól, Napóleonnak félreérthetetlenül tudomására kellett adnia a Habsburgoknak, hogy háború esetén I. Sándor cár keletről fogja megtámadni az osztrák birodalmat, maga pedig nyugat felől indul Bécs ellen. Az erfurti találkozónak ez volt a legfőbb indítóoka.

Tilsit után I. Sándor cár nehéz időket élt át. A Napóleonnal kötött szövetség és annak elkerülhetetlen következményei, az Angliával való szakítás súlyosan megkárosította a nemességet és az orosz kereskedelmi köröket. Oroszországban akkoriban Friedlandot és Tilsitet már nemcsak nemzeti szerencsétlenségnek, hanem arcpirító szégyennek is érezték.

Napóleon ígéreteiben bízva a cár abban reménykedett, hogy a

francia-orosz szövetség révén idővel megkapja Törökország egy részét, s ezzel lecsillapíthatja az udvari ellenzék, a testőrség és az egész nemesség haragját. De múlt az idő, s Napóleon meg sem moccant; ezzel szemben Szentpétervárra olyan hírek érkeztek, hogy Napóleon az oroszok elleni háború folytatására ösztönzi a törököket.

A francia-orosz szövetség mindkét aláírója elhatározta, hogy Erfurtban alaposan belenéz a másik kártyáiba, s kipróbálja saját diplomáciai játékának az erejét. Kölcsönösen becsapták egymást, bár ezt egyik sem tudta bizonyosan a másikról, de mindegyikük sejtette; egyik sem bízott meg a másikban, holott nagy szükségük volt egymásra. I. Sándor cár rendkívül tehetségesnek tartotta Napóleont, és Napóleon is elismerte a cár finom diplomáciai képességeit. „Igazi bizánci!" - mondogatta róla. Ennek ellenére lelkesen összeölelkeztek, összecsókolóztak, amikor 1808. szeptember 27-én először találkoztak Erfurtban; s az ölelkezést és a csókolózást két hétig nem hagyták abba, elválaszthatatlan jóbarátként együtt jelentek meg minden katonai szemlén, bálon, banketten, színházi előadáson és vadászaton. A csókolózás maga nem volt fontos, de az már igen, hogy a nagy barátságnak híre terjedjen,- Napóleon számára egyetlen fabatkát sem ért volna az egész barátság, ha az nem jut az osztrákok tudomására, I. Sándor pedig egy lyukas garast sem adott volna érte, ha a törökök nem tudják meg.

A Tilsit óta eltelt év alatt a cár lassanként meggyőződött róla, hogy Napóleon alaposan becsapta, amikor megígérte, hogy odaadja neki a „Keletet”, ő maga pedig beéri a „Nyugattal". Ekkor már nyilvánvaló volt, hogy nemcsak azt nem tűrné el, hogy a cár elfoglalja Konstantinápolyi, de még Moldovát és Havasalföldet is szívesebben látja a törökök, mint az oroszok kezén. Azt is megállapította, hogy Napóleon a Tilsit óta elmúlt kerek egy esztendő alatt még mindig nem talált arra időt, hogy visszavonja csapatait Poroszországnak azokból a részeiből, amelyeket visszaadott III. Frigyes Vilmosnak.

Ami Napóleont illeti, neki nem volt más célja, mint hogy elriassza Ausztriát a háborútól, legalább addig, amíg ő maga nem végez a Spanyolországban lángra lobbant partizánháborúval. Ezért

igyekezett I. Sándor cárt rávenni arra, hogy osztrák támadás esetén hadat üzenjen Ausztriának. A cárnak azonban semmi kedve sem volt ahhoz, hogy ilyenfajta kötelezettséget vállaljon, holott Napóleon az orosz fegyveres segítség ellenében már előre odaajándékozta az oroszoknak egész Galíciát és a Kárpátokkal szomszédos területeket. Később a szlávbarát iskola legképzettebb képviselői és a nemesi-polgári orosz hazafias és nemzeti történészek keserű szemrehányásokat tettek I. Sándor cárnak, hogy nem fogadta el Napóleonnak ezt az ajánlatát és elszalasztottá a soha vissza nem térő alkalmat. A cár - miután egy ideig ellenállt - az orosz nemességnek ahhoz a számottevő rétegéhez csatlakozott, amely nemcsak szégyenletesnek, de egyenesen végzetesnek tekintette a Napóleonnal való szövetséget (Napóleonnal, aki már két ízben is tönkreverte az orosz hadsereget). A cár egyre-másra kapta a névtelen leveleket, amelyekben emlékezetébe idézték apjának, Pálnak szomorú végét éppen abban a pillanatban, amikor szövetségre készült lépni Napóleonnal.

Sándor félt Napóleontól, és nem akarta kenyértörésre vinni a dolgot. A francia császár kívánságára történt az is, hogy már 1808 februárjában hadat üzent Svédországnak, amelyet Napóleon meg akart büntetni Angliával való szövetsége miatt. A háború azzal végződött, hogy Finnországot, amely elszakadt Svédországtól, Oroszország bekebelezte. A cár azonban jól tudta, hogy ezzel még nem csillapította le az orosz nagybirtokosok haragját, akik magánérdeküket sokkal többre tartották Oroszország kétes értékű hódításainál a terméketlen északi területeken. Mindazonáltal Finnország bekebelezése újabb alkalmat adott I. Sándor cárnak arra, hogy bebizonyítsa, milyen veszélyes és előnytelen dolog volna a francia-orosz szövetség felbontása.

Erfurtban árulta el először Talleyrand Napóleont. Sándor cárral folytatott titkos megbeszélésén azt ajánlotta az uralkodónak, szegüljön szembe a napóleoni egyeduralmi törekvésekkel. Később Talleyrand azzal mentegette árulását, hogy Franciaországnak tartozott vele, mivel Napóleon mértéktelen becsvágya katasztrófa felé sodorta az országot. Fölöslegesnek tartjuk firtatni, hogy mik voltak Talleyrand indokai; tény, hogy pénzt is kapott Sándor cártól, bár kevesebbet, mint amennyire ő számított. Ezzel szemben érdemes megállapítani, hogy Talleyrand már 1808-ban mindenki

másnál világosabban felismerte a helyzetet. Árulása egyébként megértette Sándor cárral, hogy a napóleoni birodalom egyáltalán nem olyan szilárd és legyőzhetetlen, mint amilyennek látszik. Ennek következtében a cár határozottan visszautasította a császárnak azt a kívánságát, hogy újabb osztrák-francia háború esetén Oroszország is támadja meg Ausztriát. Egyik ilyen vitájuk alkalmával Napóleon olyan dühbe gurult, hogy letépte a kalapot fejéről, földhöz vágta, és toporzékolni kezdett rajta.

- Ön hirtelen haragú, én meg makacs vagyok - mondta ekkor a cár. - Vitatkozzunk és érveljünk, különben elmegyek!

A szövetség formálisan továbbra is érvényben maradt, de Napóleon belátta, hogy nem sok hasznát fogja látni. Oroszországban aggódva lesték az Erfurtból érkező híreket. Az emberek azt kérdezgették magukban, vajon Napóleon nem fogja-e ugyanúgy elfogatni az orosz cárt, mint ahogy négy hónappal korábban a spanyolországi Bourbonokat fogatta el a bayonne-i csapdában.

- Nem hittük, hogy ép bőrrel meg fogja úszni felséged! - szaladt ki a száján Sándor cár nagy bosszúságára egy öreg orosz tábornoknak, amikor Sándor visszatért Erfurtból. A felszínen azonban minden a legszebben festett, az erfurti tanácskozások alatt a Napóleon kíséretében összegyűlt fejedelmek elérzékenyülve látták, hogy a francia császár és az orosz cár milyen szerelmetes jó barátokká lettek. De Napóleon komisz kedvében volt, amikor végül elbúcsúzott a cártól. Tudta, hogy sem hűbéreseit, sem Ausztriát nem téveszthette meg, s hogy nem hisznek az orosz-francia szövetség megbízhatóságában. Mielőbb végezni kell Spanyolországgal, határozta el magában.

Napóleonnak 100 000 embere volt az Ibériai-félszigeten. Parancsára újabb 150 000 ember indult a Pireneusokon túlra. A spanyol parasztlázadás hónapról hónapra nagyobb méreteket öltött, a spanyol „gerilla" („háborúcska") szó nem is fejezi ki pontosan azt, ami Spanyolországban történt. Napóleont valósággal megdöbbentette, hogy parasztok, birkapásztorok, öszvérhajcsárok és kézművesek ellen kell hadat viselnie, s idegeit is jobban igénybe vette ez a kaland, mint akár legsúlyosabb hadjáratai. Poroszország gyors, gyáva fegyverletétele után váratlanul érte a dühödt, vakmerő spanyol ellenállás, holott akkoriban még nem is

sejtette, hogy az ibériai tűzvész mivé fog fejlődni. Lehet, hogy ez a háború Bonaparte tábornokot több szerénységre és mérsékletre tanította volna, de Napóleon császárt, Európa meghódítóját a „toprongyos koldusok zendülése" nem téríthette el útjáról.

Minthogy az orosz cár segítségében már nem bízott, másrészt pedig meg volt győződve arról, hogy Ausztria előbb-utóbb meg fogja támadni, Napóleon 1808 őszén személyesen sietett Spanyolországba. Csillapíthatatlan düh lobogott benne a megfékezhetetlen, tudatlan, vad „parasztok” iránt. Az angoloknak időközben sikerült partra szállniuk Lisszabonban, ahonnan csakhamar kiűzték a franciákat; Portugáliából tehát angol, nem pedig francia hadműveleti terület lett. Spanyolországnak egyelőre csak az északi része volt a franciák kezén az Ebróig, a többi részében alig lehetett francia csapatot látni. A spanyoloknak egyébként már angol fegyverekkel felszerelt hadserege is volt.

1808. november 10-én Napóleon támadásra indult, és Burgos mellett súlyos vereséget mért a spanyolokra. Még két ütközetben találkoztak az ellenfelek, s a spanyol hadsereg szinte teljesen megsemmisült. November 30-án Napóleon Madrid alá ért, amelyet erős helyőrség védett, de december 4-ére már a fővárost is elfoglalta. Madrid temetői csendben fogadta a hódítót. Napóleon nyomban statáriumot hirdetett ki egész Spanyolország területére, beleértve a fővárost is. Mindenütt haditörvényszékeket állított fel, majd rögtön megindult az angolok ellen. Moore tábornok serege megsemmisült, a tábornok maga is elesett a harcokban.

Említésre méltó, hogy Napóleon a spanyolok elleni harcában az úgynevezett „lengyel légiót” is felhasználta, amelyet 1807-ben Lengyelország meghódítása után állított fel. A lengyelek a császár rendeletére elszánt bátorsággal öldösték a spanyolokat, s tán tudatára sem jutottak annak, hogy milyen méltatlan szerepre vállalkoznak, amikor segítségére vannak Napóleonnak a spanyol nemzeti szabadságharc vérbefojtásában. Napóleon azt mondta a lengyeleknek, hogy ki kell érdemelniük országuk függetlenségének helyreállítását, s ezért a lengyelek úgy igyekeztek új hazához jutni, hogy a spanyoloktól elvették az övékét.

Úgy látszott már, mintha a spanyolok ügyének végleg befellegzett

volna. De minél vigasztalanabb helyzetbe került a nép, annál dühösebben és makacsabbul állt ellen a hódítóknak.

Saragossa több hónapig állta a franciák ostromát. Lannes tábornagy végül rohammal bevette külső erődítményeit, és 1809. január 27-én bevonult a városba. Ekkor azonban olyasmi történt, amihez hasonlót nem ismer az ostromok történelme: minden ház erődítménnyé változott át, egyenként kellett meghódítani minden istállót, kocsiszínt, pincét, padlást. A meghódított, de továbbra is konok ellenállást tanúsító városban teljes három hétig tartott az irtózatos vérfürdő. Lannes katonái nemre és korra való tekintet nélkül legyilkoltak mindenkit, még a nőket és gyerekeket is. Igaz, hogy a nők és gyermekek is ott ölték a franciákat, ahol érték őket. Lannes csapatai az utolsó szál emberig lekaszabolták a helyőrség 20 000 emberét, és ezenfelül meggyilkoltak mintegy 32 000 polgárt. Lannes tábornagy, a vakmerő huszár, az „ideg nélküli ember", aki semmitől a világon nem félt, s végigküzdötte Napóleon minden hadjáratát, maga is irtózva fordult el a házakban, utcákon szanaszét heverő férfi-, nő- és gyermekholttestek véres látványától.

- Micsoda háború! Miért is kellett ezt a sok bátor, vagy akár csak bolond embert legyilkolni! Az ilyen győzelem nem öröm -mondta kíséretének, amikor végiglovagolt az elnéptelenedett város vértől síkos utcáin.

Saragossa ostroma és eleste egész Európát megdöbbentette, de a legnagyobb hatással természetesen Ausztriára, Poroszországra és a többi német államra volt. A németek szégyenkezve emlékeztek saját gyáva meghunyászkodásukra.

A napóleoni monarchia rablópolitikája természetesen a leigázott országok polgárságára is megfelelő hatással volt. E polgárságot Napóleon ébresztette öntudatra, ő vezette ki a feudális rendszerből a kapitalista szabadtermelés útjára, mi sem természetesebb tehát, mint hogy a bilincsbe vert Európa polgársága igyekezett lerázni a napóleoni politika gazdasági láncait. S minél erőteljesebben fejlődött a Napóleon elleni nemzeti szabadságmozgalom, annál több út nyílt a polgárság számára. 1808-ban, 1809-ben és 1810-ben ez a mozgalom még csak szórványosan lángolt fel, de 1813-ban már hatalmas tűzvésszé vált, és ellenállhatatlan erővel pusztított a

napóleoni iga alatt nyögő európai országokban.

Napóleon már 1806-ban, Poroszország veresége előtt kimutatta a foga fehérét, s nem fért hozzá kétség, hogy könyörtelenül el fogja nyomni a német nép nemzeti szabadságmozgalmának minden kísérletét. Nürnbergben, egy Palm nevezetű könyvkereskedőnél elégikus hangú kis kötetet találtak „A megalázott Németország" címmel. Bár a könyvecske tartalma meglehetősen ártalmatlan volt, Napóleon azt kívánta a bajor kormánytól, hogy végeztesse ki a könyv szerzőjét. Palm azonban nem nevezte meg az illetőt, mire a császár elrendelte, hogy a szerző helyett a könyvkereskedőt lőjék főbe. A parancsot végrehajtották. S ez még 1806 nyarán történt, Jéna, Friedland és Tilsit előtt. Tilsit után persze Napóleon még nagyobb úrnak érezte magát, s korlátlanul tettvett, rendelkezett és parancsolgatott nemcsak Bajorországban és a Rajnai Államszövetségben, hanem Hamburgban, Gdanskban, Lipcsében, Königsbergben és Boroszlóban is, egyszóval egész Németországban.

Azt viszont nem tudta, hogy Berlinben Fichte burkolt hazafias megjegyzésekkel tűzdeli tele egyetemi előadásait, nem tudta, hogy a német egyetemeken diákegyesületek alakulnak, amelyeknek ugyan még nem volt bátorságuk nyíltan kiállni ellene, de olthatatlan gyűlöletükben már alig várták a percet, amikor levethetik rabszolga köteleiket. Nem vette tudomásul, hogy a hűbérállamok polgársága szívesen fogadta ugyan a „Code Napoléon"-t és a feudalizmus lerombolását, de már egyre kedvetlenebből tűri a francia politikai és pénzügyi igát és az úgynevezett „véradót", azaz a franciák németországi toborzásait. Mindezt nem tudta ... vagy nem akarta tudomásul venni.

Erfurtban a német fejedelmek és arisztokraták - szemtanúk elbeszélése szerint - úgy viselkedtek, mint lakájok és szolgák az ingerlékeny, de bőkezű gazda szolgálatában, akinek haragját időnként egy-egy ügyes kézcsókkal kellett lecsillapítani. Németország legnagyobb költője, Goethe is kihallgatást kért Napóleontól. Amikor a császár végül fogadta Erfurtban - de még csak arra sem érdemesítette az öreg poétát, hogy hellyel kínálja -, s néhány elismerő szót ejtett a „Werther"-ről, Goethe alig tudta türtőztetni örömét. Ebből is látható, hogy Németország szellemi élgárdája, az egyetlen réteg, amellyel Napóleon érintkezett,

semmilyen ellenállást nem tanúsított a császárral szemben. A nép maga pedig hallgatott és engedelmeskedett. Ausztriából viszont egyre nyugtalanítóbb hírek érkeztek.

A Habsburgok megállapították, hogy Napóleonnak már csak az egyik keze szabad, a másikat lefoglalja az égő Spanyolország. S tudták, hogy Napóleon semmi esetre sem fog dolgavégezetlenül kivonulni Spanyolországból; hiszen ezúttal nemcsak kényúri személyéről volt szó, hanem egy szigorú logikájú terv végrehajtásának utolsó, elengedhetetlen lépéséről; jól tudták, hogy miért jelennek meg egyre-másra a szárazföldi zárlatra vonatkozó berlini rendelet kiegészítő rendelkezései, miért látnak napvilágot egyre újabb rendőri és politikai intézkedések. Ha Napóleon kivonulna az ibériai félszigetről - amelyen most már az angolok is megjelentek az annyit jelentene, hogy lemondana a szárazföldi zárlatról, azaz egész politikájának sarokkövéről.

A megvesztegethető Talleyrand-nak és az áruló Fouchénak, ezeknek a - Napóleon szerint - aljas gazembereknek tényleges vagy feltételezett árulásai jóval kevesebb gondot okoztak a császárnak, mint az Ausztria elleni háború előkészületei. Napóleon 1809 januárjában Spanyolországot részben tábornagyjaira bízta - akik nélküle elvesztették katonai értékük felét -, részben Józsefre, Spanyolország királyára, aki sem vele, sem nélküle nem ért egy fabatkát sem.

Miután Párizsba érkezett, 1809. január 28-ra összehívatta udvari méltóságait és minisztereit, és akkor játszódott le Talleyrand-nal az a híressé vált jelenet, amikor a következő szavakkal támadt rá: „Maga tolvaj, gazember, becstelen kufár, hiszen maga jó pénzért saját édesapját is eladná!" - és ezt a szívélyes üdvözlést a következő szavakkal fejezte be: „Magam sem tudom, miért nem akasztattam fel eddig - de eljön még ennek is az ideje, maga... maga selyemharisnyás szemét!" Napóleon sejtette, talán valamit tudott is róla, hogy Talleyrand nem hűséges hozzá, de persze ha mindent tud, akkor azonnal agyonlövette volna. Egyelőre nem érdekelték őt Talleyrand intrikái, most az Ausztria elleni készülődés és a spanyol helyzet okozott neki gondot.

Akkor hagyta el Spanyolországot, amikor a kegyetlen katonai megtorlások nyomán újabb fékezhetetlen paraszti és polgári

zendülések törtek ki az egész országban. Az elérhetetlen, vakmerő ellenfél, amely a föld alól bújt elő s ott rejtőzött el, lekötötte a Nagy Hadsereg felét, körülbelül 300 000 embert, a legjobb napóleoni csapatokat. A hadsereg másik felét a császár az Ausztria elleni újabb súlyos háborúra készítette elő. Elrendelte egy korhatár alatti új korosztály besorozását, ami újabb 100 000 embert jelentett, majd meghagyta a hűbéres német államoknak, hogy ők is állítsanak 100 000 katonát a Nagy Hadsereg számára. A németek ezt a parancsát is szótlanul teljesítették. Végül kiválasztott 110 000 régi katonát, akikben teljesen megbízhatott, és ezek közül 70 000-et Itáliába küldött, ahol szintén várható volt az osztrák támadás.

1809 tavaszán tehát körülbelül 300 000 embert indított támadásra Ausztria ellen. De a Habsburgok is összeszedték minden erejüket. Az udvar, az arisztokrácia és a köznemesség - az új háború szorgalmazói - ezúttal egyetértettek, de ekkor még a magyar nemesség is kiállt a „korona" mellé, amin nincs mit csodálkozni, hiszen legszentebb ügyüket, feudális jogaikat kellett megvédeni, amelyeknek ereje mind politikailag, mind földrajzilag alaposan lecsökkent az 1796-97-es, az 1800-as és az 1805-ös háborúkkal, az osztrák seregek csúfos vereségével és a Habsburg-birodalom érezhető meggyengülésével. Az ipari polgárság, amely valamelyes hasznot húzott a szárazföldi zárlatból, még meglehetősen jelentéktelen szerepet játszott az osztrák monarchiában (eltekintve Csehországtól), a kereskedők és a fogyasztók viszont sokat szenvedtek a blokádoktól. Érthető tehát, hogy az 1809-es hadjárat jóval népszerűbb volt Ausztriában, mint a Habsburgok megelőző három hadjárata Napóleon ellen.

- Végre elért bennünket egy kis napfény Spanyolországból! - mondogatták egymásnak az emberek Ausztriában és Németországban.

Európa visszafojtott lélegzettel, szívdobogva leste a készülő eseményeket. Napóleon három legjobb tábornagyával, Davout-val, Massénával és Lannes-nal készült az összecsapásra. Egyelőre még várt; azt akarta, hogy Ausztria támadja meg elsőnek, ami módot adott volna neki arra, hogy folytassa a Sándor cárral Erfurtban megkezdett tárgyalásokat. Mint látjuk, még mindig nem tett le az

orosz intervenció reményéről.

1809. április 14-én Károly főherceg, a legjobb osztrák tábornok behatolt Bajorországba.

- Két hónap leforgása alatt fegyverletételre kényszerítem Ausztriát - mondta Napóleon, amikor hadba indult -, s akkor, ha szükség lesz rá, újra ellátogatok Spanyolországba.

A 100 000 németben, akik hadseregének egyharmadát tették ki, nem nagyon bízott meg, másfelől tudta, hogy a Spanyolországban küzdő régi, harcedzett csapatok mennyire megfogyatkoztak már a spanyol parasztháborúban. S ezt az osztrákok is tudták. Szokatlan lelkesedéssel és bátorsággal küzdöttek ezúttal. Bajorországban, Abensberg mellett történt az első nagyobb összecsapás. Az osztrákok visszavonultak, s noha 13 000 embert vesztettek, bátran, kitartóan harcoltak, sokkal jobban, mint Arcolé-nál, Marengónál vagy Austerlitznél. Másodszorra Eckmühlnél, április 22-én ütköztek meg a csapatok, s ezúttal is a franciák győztek. Károly főherceget súlyos veszteségekkel visszavetették, át kellett kelnie a Dunán, s Lannes tábornagy a hadművelet befejezéseképpen rohammal elfoglalta Regensburgot. Napóleon, aki személyesen vezette az ostromot, a harc hevében megsebesült a lábán. Lehúzták a csizmáját, bekötözték a sebét, majd újra lóra ültették; a császár szigorúan megtiltotta, hogy sebesülését közöljék a katonákkal. Amikor bevonult Regensburgba, mosolygó arccal, iszonyú fájdalmait elrejtve tartott szemlét a csapatok felett, amelyek hangos üdvrivalgással fogadták. Öt nap alatt öt véres csatát nyert meg Napóleon, Károly főhercegnek viszont Eckmühl és Regensburg körülbelül 50 000 halottjába, sebesültjébe, elfogott vagy eltűnt katonájába került.

Napóleon átkelt a Dunán, s tovább üldözte a visszavonuló osztrákokat. Ebersbergnél érte utol őket, s ott május 3-án újra legyőzte Károly főherceget. Mint 1805-ben, Napóleon ismét bevonult a schönbrunni kastélyba, ahol május 13-án Bécs polgármestere átadta a császárnak az osztrák főváros kulcsait. Úgy látszott, mintha a hadjárat gyors vége felé közelednék, de Károly főhercegnek az utolsó pillanatban sikerült átmentenie csapatait a Duna bal partjára, s ezúttal haladéktalanul felrobbantotta a hidakat is.

Napóleon ekkor egy fölötte veszélyes, bonyolult hadmozdulatra szánta el magát. Mintegy fél kilométerre a Duna jobb partjától, Bécs mellett széles homokzátony emelkedett ki a folyóból, amely egészen a lobau-i szigetig húzódott. Napóleon úgy tervezte, hogy hajóhidat veret a homokzátonyig, s azon át a szigetre viszi időközben erősen megfogyatkozott csapatait, amelyeknek egy részét helyőrségként a meghódított városokban kellett hagynia. Lobaut magát csak keskeny folyóág választotta el a bal parttól, ezen pedig már könnyűszerrel átkelhetett a legnagyobb hadsereg is. Május 17-én a csapatok bevonultak Lobauba, s Napóleon pontonokon újabb hidat veretett a keskeny folyóágon, a szigetről a bal partra. Lannes hadteste ért elsőnek a folyó túlsó partjára, őt Masséna csapatai követték. A két tábornagy elfoglalta Aspernt és Esslinget.

Ott támadta meg Károly főherceg a két francia hadtestet és a hozzájuk csatlakozni készülő többi francia csapatot. Elkeseredett, véres harc fejlődött ki. Lannes egész lovasságával az osztrákokra vetette magát, akik egy idő múlva rendezetten visszavonultak; de egyszerre betört a Duna jobb partját a lobau-i szigettel összekötő hajóhíd, s megszakadtak a Duna jobb partjáról addig folytatólagosan érkező lőszerszállítmányok. A franciák golyó és puskapor nélkül maradtak! Napóleon nyomban parancsot adott Lannes-nak, hogy vonja vissza ezredeit, de visszavonulás közben a csapatok jelentős veszteségeket szenvedtek. Maga Lannes is halálosan megsebesült. Ágyúgolyó szakította le mindkét lábát, és néhány perc múlva Napóleon karjai között meghalt. (Ekkor történt másodszor, hogy a császár sírva fakadt.) A franciák visszavonultak Lobauba, s noha Napóleon azzal vigasztalta magát, hogy a franciák az ütközetben mindössze 10 000 embert vesztettek (valójában 16 000-et), Károly főhercegnek pedig 35 000 embere esett el (valójában csak 27 000), nyilvánvaló volt, hogy az osztrákok ezúttal legyőzték, visszavonulásra kényszerítették. Ez május 21-én és 22-én történt.

Az elmenekült osztrák udvar örömujjongva fogadta a hírt, s máris csomagolni kezdett, készült vissza Bécsbe. De Károly főherceget, a megfontolt, komoly és tehetséges hadvezért mértéktelenül felbosszantotta az udvar felületes könnyelműsége. Egyébként Napóleon e kudarca, eddigi pályafutása során szám szerint a harmadik, jelentősebb volt nemcsak az 1799-es balul sikerült acre-i

várostromnál, hanem az 1807-es eylaui ütközetnél is, s a vereség jellege is jobban kidomborodott. Időközben Németországban Friedrich von Schill őrnagy porosz huszárjaival bandaháborút szervezett a franciák ellen. Tirolban Hofer András zaklatta a császári csapatokat, Itáliában is nyugtalankodni kezdtek az emberek. Spanyolországban pedig mindjobban elharapódzott a pusztító tűzvész, noha Napóleon 300 000 embert, a Nagy Hadsereg jobbik részét hagyta az országban. Az esslingi ütközet híre (Európában már arról beszéltek, hogy magát a császárt is elfogták Lobauban) új erőt és lelket öntött az egyre erélyesebben jelentkező ellenzékbe.

De Napóleon nem vesztette el sem a bátorságát, sem a hidegvérét. Úgy tűnt e veszélyes napokban, mintha csak Lannes tábornok halála keserítené el, s az elvesztett ütközettel nem is törődnék. Tudta, hogy Esslingnél rengeteg vért vesztett az osztrák hadsereg, s már ezt megelőzőleg a hadjárat első felében, Bécs elfoglalása előtt is mintegy 50 000 emberre rúgott a veszteségük, tehát sokkal többre, mint a franciáké. Napóleon hidegvérrel számolt, megerősítette hadait, s közben figyelmesen olvasgatta a hatalmas birodalom minden részéből befutó jelentéseket. Nem kerülte el a figyelmét az a jelentés sem, amely VII. Pius pápáról adott hírt; a pápa és bíborosai nyíltan hirdették a szószékről, hogy az esslingi csata isten büntetése, amellyel a mindenható sújtotta a világ zsarnokát és az egyház üldözőjét. Sok egyéb gondja közepette Napóleon jól megjegyezte isten földi helytartójának ilyetén viselkedését.

A császár Bécs, Schönbrunn és a lobau-i sziget között osztotta föl idejét. Hamarosan újra lelket öntött katonáiba, a csapatok kipihenték magukat, erősítéseket kaptak, a szigetet magát is komoly mértékben megerősítették. A császár pedig megállapította, hogy az egy helyben vesztegló Károly főherceg nem érzi magát elég erősnek arra, hogy támadásra induljon, és hogy ennélfogva kizárólag rajta múlik, mikor akar vele megütközni.

Miután ellátta legsürgősebb katonai teendőit és néhány napi pihenőhöz jutott, a császár minden figyelmével a pápa felé fordult. VII. Pius keserűen megbánta azt az éleselméjűségét, de különösen azt az elhamarkodottságát, amellyel megállapította, hogy Napóleon esslingi veresége isten büntetése volt. 1809. május 17-én, tehát még

a csata előtt, Napóleon rendeletet írt alá, amelynek értelmében Franciaország bekebelez minden pápai birtokot. „Magunk bocsátottuk ki, bécsi császári főhadiszállásunkon. Napóleon" - így végződött a rendelet, amely megfosztotta a pápákat mindazoktól a birtokaiktól, amelyeket - a középkorban hamisított okirat értelmében - a IV. század kezdetén Konstantin római császár „adományozott" I. Szilveszter pápának és utódainak.

A rendelet kibocsátása után a franciák június 10-én bevonultak Rómába, és megszállták a pápaság majd másfél évezredes birtokait. A pápát magát is foglyul ejtették, és fegyveres őrizettel Dél-Franciaországba, Savonába küldték.

Miután így megejtette számadását a Vatikánnal, Napóleon befejezte utolsó katonai előkészületeit. Július 2-3-4-én újabb erősítéseket küldött Lobauba, és elrendelte, hogy legalább 550 ágyút szállítsanak a szigetre, július 5-én pedig parancsot adott, hogy a csapatok keljenek át a Dunán a bal partra. A hadsereg időközben az Itáliából érkezett Macdonald-féle hadtesttel is megerősödött.

1809. július 5-én csaptak össze az ellenfelek, de nem úgy, ahogy Károly főherceg várta, és nem ott, ahol azt a legnagyobb valószínűséggel várni lehetett. Napóleon most is szigorúan kitartott azon elve mellett, hogy mindig mást tesz, mint amire az ellenség számít. A franciáknak körülbelül 550-560 ágyújuk volt, az osztrákoknak 500-nál valamivel több. Mindkét tüzérség bőségesen el volt látva lőszerrel. A hatalmas francia hadsereg simán, veszteség nélkül kelt át a Dunán.

Az ellenfelek összecsaptak. Július 5-én, de még inkább 6-án Napóleon sok keserves percet élt át, noha tábornagyai, Davout. Macdonald, Masséna és Drout, a tüzérség parancsnoka, bámulatos pontossággal dolgoztak. Ő maga a centrumban tartózkodott. Hatalmas tüzérségi előkészítés után a „Macdonald-hadoszlop" 26 zászlóalja, amelyek négyszögben, egy kilométer mélységben álltak fel, benyomták - maguk is nagy veszteségeket szenvedve -az osztrák front centrumát. A tartalékok nyomban betörtek a résekbe. Északon ezalatt Davout tábornagy a császár parancsa értelmében harccal elfoglalta a hegyoldalban fekvő Wagram falut. A franciák újra legyőzték Károly főherceget.

1809. július 6-án estefelé véget ért a csata, az osztrákok megkezdték rendezett visszavonulásukat. Igaz ugyan, hogy a wagrami vereség talán még Austerlitznél is súlyosabb volt, mivel az osztrákok az ütközet második napján mintegy 37 000 sebesültet, halottat és foglyot vesztettek, de a francia hadsereg sem úszta meg szárazon, sok vérébe került a győzelem.

Napóleon egy teljes hétig üldözte a szétvert osztrák csapatokat. Legelöl a francia könnyű lovasság haladt, és irgalom nélkül lekaszabolta a menekülő ellenséget, közvetlenül mögötte pedig Napóleon. Július 11-én, alighogy a francia császár bevonult Znaimba, jelentették neki, hogy Lichtenstein herceg, Ferenc császár szárnysegédje, kihallgatásra jelentkezett. Ferenc fegyverszünetet ajánlott, s Napóleon elfogadta, de rendkívül szigorú feltételeket szabott. Minden olyan területet, ahol a fegyverszünet megkötésének pillanatában francia csapatok tartózkodtak, azonnal ki kellett üríteniük az osztrákoknak, a terület maga pedig zálogként a franciák kezén maradt a végleges békekötésig. Lichtenstein herceg aláírta a fegyverszünetet.

Megkezdődött a béketárgyalás. Az osztrák császár porig volt sújtva, s minden feltételt elfogadott. Keserűen átkozta azokat, akik másfél évi biztatással belelovalták ebbe a háborúba, amely több emberébe került Ausztriának, mint XVII. századi harmincéves háborúja óta valamennyi hadjárata együttvéve.

Rémüldözve idézte fel magában, hogy Napóleon milyen kegyetlenül büntette meg a pápát még Wagram előtt. Mihez fog kezdeni Wagram után Ausztriával?

Napóleon ezúttal természetesen jóval nagyobb követelésekkel lépett fel, mint Austerlitz után. Újabb területi engedményeket követelt Ausztriától, Karintiát, Krajnát, Isztriát, Triesztet és a mögöttes vidéket, s hatalmas területeket nyugaton, északnyugaton és Galíciában, továbbá 134 millió aranyforint hadisarcot. Az osztrákok alkudoztak, könyörögtek, ravaszkodtak, de a győztes hajthatatlan volt. Csak a hadisarcot szállította le 85 millióra s a területi kérdésekben tett némi engedményeket.

Napóleon a tárgyalások egész ideje alatt Schönbrunnban tartózkodott. Bécsben magában, csakúgy mint vidéken, vak

engedelmességgel teljesítették minden kívánságát, hiszen az esslingi osztrák és német reményeknek szemlátomást végleg bealkonyodott. Napóleon a békeszerződésben még azt is kikötötte, hogy Ausztria hadserege nem haladhatja meg a 150 000 főt, s Ferenc császár ezt a feltételét is elfogadta.

Október 12-én Napóleon a schönbrunni kastély előtt szemlét tartott a testőrség felett. Ezeket a szemléket rendszerint - különösen ünnepnapokon - rengeteg ember nézte végig, akik valamennyien kíváncsiak voltak Napóleonra. A császár ellenállhatatlanul vonzotta az embereket. Napóleon nem is zavarta el a nézőket, meg volt elégedve Béccsel, amely vak engedelmességgel hajtotta végre parancsait. A szemle már vége felé járt, amikor egy jól öltözött ifjú utat tört magának a császár kíséretének lovai között, s egy kérvénnyel a bal kezében a császár lova mellé ugrott. De lefogták, még mielőtt kihúzhatta volna kabátjából éles tőrét.

A szemle után Napóleon maga elé vitette a letartóztatott ifjút, egy Staps Frigyes nevű szász diákot.

- Miért akart megölni? - kérdezte a császár.

- Az a meggyőződésem, hogy amíg felséged életben marad, sem hazámnak, sem a világnak nem lesz nyugta és békéje.

- Ki tanította erre?

- Senki.

- Az egyetemen tanítják ezt?

- Nem, felség.

- Brutusnak akart felcsapni?

Úgy látszik, a diák nem válaszolt, mert később Napóleon azt mondta, hogy Staps szemlátomást nem tudta, hogy ki is volt Brutus.

- S mit tenne, ha most nyomban szabadon engedném?
Még egyszer megkísérelné, hogy megöljön?

Staps sokáig hallgatott.

- Igen, felség - felelte végül.

Napóleon is elnémult, majd gondolataiba merülve eltávozott.

Még aznap este összegyűlt a haditörvényszék, és Stapsot másnap kivégezték.

1809. október 14-én, azaz két nappal a merénylet után, amelyről Napóleon rendeletére nem volt szabad beszélni, sem újságokban írni, I. Ferenc császár hosszas töprengés után aláírta a schönbrunni békét, amely újabb hatalmas területektől fosztotta meg Ausztriát, és szinte elképzelhetetlen mértékben megnövelte egész Európa diktátorának hatalmát.

Több százezer halott, országának leromlása, sok milliós hadisarc, területe egyharmadának és több millió lakosának elvesztése és még kegyetlenebb kiszolgáltatottság: ez volt az ára Ausztria kétségbeesett és hasztalan kísérletének, hogy lerázza magáról a napóleoni jármot.

11. fejezet

NAPÓLEON ÉS A CSÁSZÁRSÁG A HATALOM TETŐPONTJÁN (1810-1811)

A schönbrunni béke aláírása után Napóleon elhagyta Bécset. Néhány nappal később, ugyanúgy, mint egyiptomi hadjáratából visszatérőben, vagy a marengói, austerlitzi és tilsiti csaták után, diadalmasan vonult be fővárosába.

A roppant birodalom még nagyobbra nőtt, hűséges vazallusai között a császár dús jutalmakat osztogatott, az engedetleneket keményen megbüntette. A pápának nem volt többé világi hatalma, a tiroli felkelést szétverték, az egyik porosz katonai bíróság Napóleon parancsára kivégeztette Schill őrnagy partizánjait. Angliából csődöknek, bukásoknak, bankárok öngyilkosságának, a nép egyre nagyobb elégedetlenségének híre érkezett. Ez azt jelentette, hogy a szárazföldi blokád beváltotta a hozzáfűzött reményeket.

A francia világhatalom elérkezett fényének, nagyságának, gazdagságának és dicsőségének tetőpontjára.

Napóleon jól tudta: Európát pusztán az erőszak hatalmával hódította meg, s uralmát is csak a terror hatalmával tarthatja fenn.

Ám Anglia nem akart kapitulálni. Világossá vált, éppen Napóleon előtt, hogy a cár az orránál fogva vezeti, s az Ausztriával befejezett háborúban sem nyújtott neki semmi segítséget. A spanyolokat tömegesen irtották, de azok továbbra is elkeseredetten harcoltak, a kétségbeesés végső erejével védekeztek és mint a múltban, most sem törődtek sem Wagrammal, sem a császár egyéb új diadalaival, sem a világverő hadvezér egyre növekvő tekintélyével.

Napóleont körülvették hűséges marsalljai, többek között Junot, de körülötte voltak az összes karrieristák is, mint például Bernadotte, az előkelő arisztokrata árulók, mint Talleyrand, vagy az egyszerű, minden kezdeményező készség nélküli végrehajtók, mint Savary, aki Napóleon egyetlen intésére képes lett volna agyonlövetni a tulajdon édesapját; parancsait lesték a kegyetlenül zsarnok helytartók, mint Davout, aki akár Párizst is felgyújtotta volna, ha ezt a szolgálat érdekében szükségesnek látja; ott nyüzsögtek a császár öccsei, húgai, telve gőgös ambíciókkal, különben értéktelen, nyűgösködő senkik, akikből legfőbb uruk királyokat és királynőket csinált, de akik a császárnak csak gondjait és bosszúságait szaporították. Sokan voltak a császár környezetében, de nem volt egyetlen ember sem, akivel nyíltan és őszintén beszélhetett volna. Nem is lehetett, mert ezt a természete lehetetlenné tette.

Még hosszú háborúk állottak előttük. Napóleon egyetlen pillanatig sem kételkedett ebben, aminthogy Franciaországban senki sem. Könnyen lehet, hogy valahol már megöntötték azt a golyót, amely a császár életét kioltja. Napóleon jól látta a különbséget aközött, amit Franciaországban, illetve Franciaország, a „régi dé-partement"-ok számára tett, s aközött, amit az ország határain túl mint a Nyugat császára, Itália királya, a Rajnai Államszövetség védnöke cselekedett. Amit Franciaországban alkotott, azt megdönthetetlen és hosszú életű dolognak tekintette. Ami pedig a többit illeti, amíg ő él, majd csak kézben tartja valahogy a dolgokat. Uralkodóházra volt szüksége, egyenes utódra, akit Jozefin már nyilvánvalóan nem adhatott meg neki. Tehát új feleséget kellett keresnie.

A regensburgi golyó által ütött seb és Staps kihegyezett tőre intő jel volt arra, hogy mily vékony szálacskán függ a napóleoni császárság

épületének sorsa. A dinasztia kérdése egyre égetőbbé vált.

A francia történetírók köteteket írtak össze Jozefin életéről, kalandjairól, ájulásairól, amikor Napóleon első ízben közölte vele, hogy elválik tőle és mást vesz feleségül; sokat összeírtak a császár hosszú töprengéseiről és izgalmairól. Ez az epizód bennünket is érdekel, de csupán mint egyik szeme a Wagramot követő események láncolatának. Foglaljuk tehát össze a császári válóper előzményeit.

Ha Napóleon valaha nőt szeretett, mégpedig szenvedéllyel és kizárólagosan, úgy az a nála hat évvel idősebb Jozefin volt, legalábbis házasságuk első éveiben. Talán sohasem volt olyan szerelmes, még Walewska grófnőbe sem, nem is szólva azokról a nőkről, akikkel hosszabb-rövidebb viszonyt folytatott. Valamikor, 1796-97-ben, az itáliai hadjárat idején szenvedélytől lobogó leveleket írogatott Jozefinnek, és még akkor sem szakított vele, amikor megtudta, hogy távollétében szeretőket fogadott. Lángoló szerelme elmúlt, de azért még mindig szerette.

Múltak az évek. Jozefin viselkedése sokkal tartózkodóbb és méltóságteljesebb lett. Mint császárné sok jóságot mutatott. Meg tudta szerettetni magát. Tartott ugyan a férjétől, de egyre jobban és jobban ragaszkodott hozzá. Napóleon határozottan megtiltotta neki, hogy bárki érdekében is közbenjárjon nála, és valahányszor elutasított egy folyamodványt, sohasem mulasztotta el hozzátenni :

- Világos, hogy valami semmirekellő lehet, ha a császárné pártfogoltja.

Még ezt az ártatlan természetű asszonyi beavatkozást sem tűrte az állam ügyeiben, sőt általában semmilyen ügyben.

Hogy Jozefin egész életében üresfejű, gondolkodásra képtelen teremtés volt, akinek az esze csak ruhákon, gyémántokon, bálokon és egyéb hiúságokon járt, ez Napóleont nem bántotta. Sőt, az akkori főúri körökben azt mesélték, hogy Napóleon tulajdonképpen nem is liberális és ellenzéki szellemű írásai miatt üldözte Madame de Staélt, hanem inkább azért, mert veszedelmesen intelligensnek és műveltnek találta. Ezt a „nőkhöz nem illő tulajdonságot" a császár soha és senkinek sem tudta megbocsátani. Nos, ebből a szempontból

nem volt mit kifogásolnia Jozefin császárnéban. A történetíróknak vagy életrajzíróknak pedig tökéletesen igazuk van akkor, amikor egyhangúlag azt állítják, hogy Napóleon nehéz szívvel határozta el magát a válásra. „A politikában ismeretlen fogalom a szív, csak a fej számít" - mondta Jozefinnek 1809 novemberében, amikor már a válás formai oldaláról beszélgettek. Napóleon továbbra is szerette Jozefint, naphosszat együtt voltak. December 15-én írták alá a válásra vonatkozó jegyzőkönyvet a császári család tagjainak és a birodalom legmagasabb méltóságainak jelenlétében. Elváltak, de Napóleon még jó ideig naponta írta a hosszú leveleket Jozefin malmaisoni kastélyába, melyet utolsó ajándékként kapott a. császártól.

A katolikus egyház részéről a pápát kérték fel arra, hogy „szentesítse" a válást. Tudvalevő, hogy ilyen ügyekben az egyház nehezen áll kötélnek, de ebben az esetben VII. Pius pápa csodálatra méltó gyorsasággal, úgyszólván postafordultával tett eleget a kérésnek. Hiába, ha egyszer a kérvényező olyan befolyásos ember ...

Röviddel azután összehívták a császárság legfontosabb személyiségeinek nagytanácsát, amely megvitatta a kérdést, és úgy döntött, hogy a birodalom érdekében föl kell kérni őfelségét, kössön új házasságot. A tanács tagjainak többsége nyilván őszintén csatlakozott a császár véleményéhez, mert jólétük szorosan kapcsolódott a Bonaparte-család uralmához, s így az érdekük ennek további fennmaradását, nem pedig a Bourbonok visszahívását követelte. Ezek az urak a trón egyenes várományosának megszületésében látták az „új Franciaország" megszilárdulását.

Másrészt valamennyien arról ábrándoztak, kegyvesztettsége előtt még az áruló Talleyrand is, hogy Napóleon majd szoros kapcsolatba lép az akkori idők két nagyhatalmának egyikével, az ausztriai házzal vagy a Romanov-dinasztiával, mégpedig úgy, hogy ez az új kapcsolat ne csak politikai, hanem dinasztikus jellegű is legyen. Ezzel véget lehetett volna vetni az örökös háborúságnak és az egyre növekvő veszedelmeknek. Egyesek - mint Fouché - azt akarták, hogy Napóleon vegye nőül Anna Pavlovna nagyhercegnőt, Sándor cár húgát. Mások inkább Mária Lujza főhercegnőt, az osztrák császár leányát javasolták. Napóleon maga csak akkor kezdett foglalkozni az új menyasszony kiválasztásának kérdésével, amikor a válást

hivatalosan is kimondták.

Gyorsan végére akart járni a dolognak, de különben sem volt gazdag választéka. A nagy francia birodalmon kívül csak három hatalmasság volt Európában, amely szóba jöhetett: Anglia, Oroszország és Ausztria. Angliával Napóleon élethalálharcban állott. Oroszország pedig kétségkívül erősebb volt, mint Ausztria, melyet Napóleon az utóbbi 13 évben éppen negyedszer tiport össze kegyetlenül.

Először tehát az orosz udvarnál kellett kopogtatni. Ott két nagyhercegnő élt, Sándor cár két húga. Melyiket válasszák a kettő közül: ez harmadrendű kérdés volt. Napóleon egyiket sem ismerte. Jekatyerina Pavlovnát hirtelen férjhez adták György oldenburgi herceghez. A pétervári francia nagykövet tehát megbízást kapott, hogy egyelőre félhivatalosan kérje meg a cártól Anna Pavlovna kezét. Sándor cár azonban ezen a téren nemcsak anyja, Mária Fjodorovna eltökélt ellenállásába ütközött, hanem ennek egész környezete is az anyacárnőt támogatta. Rumjancev és Szperanszkij kivételével Sándor cár egyetlen tanácsadója vagy minisztere sem pártolta a Napóleonhoz való közeledés politikáját.

1809 decemberében és 1810 januárjában az orosz udvar nagy izgalomban élt. I. Sándor Pétervárott nem győzte biztosítani Caulaincourt francia nagykövetet arról, hogy ő személyesen mit sem óhajtana jobban, mint azt, hogy húga Napóleon felesége legyen, de az anyacárnő úgy véli, hogy Anna Pavlovna még túlságosan fiatal. (Tizenhat éves volt.)

Pavlovszkban azonban Mária Fjodorovna, aki mögé felsorakozott az udvar nagy része, teljes erejével ellenszegült ennek a házassági tervnek. A nemesség és főként a nagybirtokos arisztokrácia annál fokozottabb dühvei gyűlölte Napóleont, minél szigorúbb lett Anglia szárazföldi blokádja.

1810. január 28-án Napóleon összegyűjtötte palotájában a császárság legfőbb méltóságait, hogy megtárgyalja velük a válás és az új házasság kérdését. E méltóságok egyik csoportja - Cambacéres főkancellárral, Murat nápolyi királlyal és Fouché rendőrminiszterrel az élén - Anna Pavlovna nagyhercegnő mellett foglalt állást. A másik párt I. Ferenc császár leánya, Mária Lujza mellett

kardoskodott. Miután Napóleont az orosz udvar halogató válasza láthatóan egyre jobban bosszantotta, maga is értésére adta a gyülekezetnek, hogy inkább az osztrák főhercegnő felé hajlik. A gyűlés nem hozott határozott döntést.

Kilenc nappal később az a hír érkezett Pétervárról, hogy a nagyhercegnő édesanyja még várni szeretne leánya férjhezadásával, Anna Pavlovna túlságosan fiatal. Ugyanazon a napon megkérdezték Ausztria párizsi nagykövetét, Metternich herceget, vajon Ferenc császár hajlandó volna-e leányát, Mária Lujzát Napóleonhoz adni feleségül? Metternich minden kertelés nélkül (hiszen az osztrák udvarban már akkor számoltak ezzel a lehetőséggel, amikor még javában folytak a tárgyalások a cári családdal) kijelentette, hogy Ausztria kész Napóleonhoz nőül adni a fiatal hercegnőt, bár erről eddig hivatalos formában még nem tárgyaltak. Február 6-án este újabb tanácskozást hívtak össze a Tuileries-ben. A tanács most egyhangúlag az osztrák főhercegnővel való házasság mellett nyilatkozott.

Másnap, 1810. február 7-én már el is készítették a házassági szerződést. A szerződés megszövegezése nem okozott különösen nagy munkát. Egyszerűen kivették az állami levéltárból és pontosan lemásolták azt a szerződést, amelyet XIV. Lajos, Napóleon elődje kötött egy másik osztrák főhercegnővel, Mária Antoinette-tel, Mária Lujza nagynénjével. A szerződést szépen lemásolták és elküldték az osztrák császárnak, aki azt nyomban aláírta. A közlés erről február 21-én érkezett Párizsba és Berthier marsall, a vezérkari főnök már február 22-én Bécsbe utazott - furcsa megbízással: ő képviselte a vőlegényt, tehát Napóleon császárt a házasságkötési ceremónián, amelyet Bécsben ünnepeltek.

Az osztrák fővárosban nagy örömmel fogadták Napóleon hirtelen elhatározását. Az 1809-es esztendő megsemmisítő vereségei és szörnyű pusztításai után ebben a házasságban mindenki az üdvösség kapuját látta. A kisebb ellentétek és kellemetlenségek fölött, amelyek a bécsi örömünnepek napjaiban itt-ott előadódtak, hallgatólag napirendre tértek. Így például Napóleon éppen a házasságot megelőző ünnepségek napjait választotta ki arra, hogy főbelövesse a tiroli fölkelés végre elfogott vezérét, Andreas Hofert. Hofert Mantuában végezték ki, de halála előtt még

volt annyi ideje és ereje, hogy odakiáltsa a franciáknak „Éljen a mi jó Ferenc császárunk!" De „a jó Ferenc császár", akiért Hofer életét áldozta, még azt is megtiltotta, hogy ennek a senki tiroli parasztnak a nevét is kiejtsék, hiszen - bár fanatikus hűségével, de rosszkor kifejezett vad hazafiságával - Napóleon haragját megint Ausztria ellen ingerelhette.

1810. március 11-én a bécsi Szent István székesegyházban óriási tömeg előtt, a legnagyobb egyházi pompával, az osztrák császári család, az udvar, a diplomáciai testület, a főméltóságok, a tábornokok jelenlétében áldották meg Napóleon császár házasságát a tizennyolc éves Mária Lujza főhercegnővel. A menyasszony sem azelőtt, de még házassága napján sem látta jövendőbeli férjét, mert hiszen, mint föntebb elmondtuk. Napóleon fölöslegesnek tartotta, hogy személyesen Bécsbe utazzon, még olyan kivételes ünnepélyes eseményre is, mint a tulajdon házassága. De Bécs ezt is lenyelte. Berthier marsall és Károly főherceg méltóságteljesen képviselték a vőlegényt az egyházi szertartás alatt. Hogyan? - ütődik meg az olvasó. - Ketten képviselték a vőlegényt?

De ugyanúgy csodálkoztak a kortársak is, akik eddig még nem voltak járatosak a császári házasságkötések etikettjében.
Tehát; Napóleon saját személye képviseletében Bécsbe küldte Berthier-t, hogy formálisan is kérje meg Mária Lujza kezét.
Károly főhercegnek Napóleon kérésére és egyenes felhívására meg kellett jelennie a templomban, ahol Berthier - jelen pillanatban már csak Berthier - hozzávezette Mária Lujzát, hozzá, mert ettől a pillanattól kezdve már Károly főherceg képviselte Napóleont.
Károly oltár elé vezette a főhercegnőt, és végig mellette állt a házasságkötési ceremónia alatt. Ezek után a francia császárné kíséretével és az új, rangjának megfelelő tiszteletadások közepette elutazott Franciaországba.

Útközben, ahogy áthaladt a közbeeső vazallus országokon, például Bajorországon, a különböző hódolatnyilvánítások pompájával és ünnepélyességével mindenütt értésére adták, hogy Európa urának nejét tisztelik benne. Napóleon Compiégne-ben találkozott ifjú feleségével. Ott látták életükben először egymást.

Napóleon házassága egész Európában roppant feltűnést és mély benyomást keltett. Minden elképzelhető hangon tárgyalták ezt az

eseményt. „No végre, vége van a háborúk korának, Európa egyensúlyba jutott, most új, boldog idők következnek ..." - mondogatták a Hansa-városok kereskedői abban a szent meggyőződésben, hogy ezek után Anglia, miután elveszítette a szárazföldön Ausztria támogatását, kénytelen lesz békét kötni.

„Néhány esztendő múlva Napóleon újra hadat fog viselni a két hatalom közül az ellen, amelyik megtagadta tőle a menyasszonyt" - mondták a diplomaták már a francia főméltóságok első gyűlése után.

Az általános helyzet annyira ingatag volt, hogy mindenki világosan látta azt a veszedelmet, amely egy esetleges francia-orosz szövetség esetén az osztrák monarchia létét fenyegette, mint ahogy a francia-osztrák kapcsolatok szabad kezet adtak Napóleonnak Oroszországgal szemben.

Jó néhány osztrák főúr, mint például az öreg Metternich herceg, a párizsi osztrák nagykövet édesapja, örömkönnyeket hullatott, amikor megtudta a készülő házasság hírét. Fia, a már akkor is nagy hírű diplomata, Metternich Clemens, maga sem titkolta örömét. „Ausztria meg van mentve" - hangoztatták a schönbrunni császári palotában.

Pétervárott viszont nyugtalanság lett úrrá a lelkeken. Mária Fjodorovna ugyan lelkesen ujjongott, hogy nem az ő lányát dobták oda zsákmányul ennek a „szörnyű minotaurusznak”, hanem az osztrák császár lányát, viszont Sándor cár, Rumjancev, Kurakin, sőt a francia szövetség legádázabb ellenségei is aggódással szemlélték a fejleményeket. Úgy látták, hogy Ausztria véglegesen a napóleoni politika uszályába került, Oroszország pedig egyedül maradt a szárazföldön Európa gyűlölt meghódítójával szemben, aki az osztrák császár veje lett.

Házassága után Napóleon nyomban minden figyelmét gazdaság-politikájának következetes alkalmazására fordította.

Nem érthetjük meg világosan, mi tartotta össze a napóleoni birodalmat, nem érthetjük meg, miért kellett ennek a birodalomnak széthullania, ha nem ismerjük és nem értjük Napóleon gazdaságpolitikáját: a szárazföldi blokád csak egyik alkotó

része volt a császár alkotta gazdasági törvényhozásnak.

Napóleon gazdaságpolitikája teljes összhangban volt általános politikájának céljaival. Amikor hódító hadjárataival a francia császárságot nyugati császársággá bővítette, és arra törekedett, hogy uralmát kiterjessze Egyiptomra, Szíriára és Indiára is, akkor ezeket az „új département"-okat (megyéket) gazdaságpolitikai tekintetben is alárendelte a „régi département"-ok érdekeinek, más szóval annak a Franciaországnak, amelyet átvett brumaire 18-án, amikor egyeduralkodóvá kiáltotta ki magát.

Miben különböztek az óriási birodalom „régi" és „új département"-jai? A különbség óriási volt. Napóleon *tudatosan* és következetesen kizsákmányoló hatalommal ruházta fel a „régi département"-okat, az újakat pedig kizsákmányolt szolgaságba süllyesztette. Ezért kellett hatalmának minden erejével gátolnia a meghódított országok fejlődését.

Napóleon kormányra lépésének első esztendejétől kezdve következetesen, a legcsekélyebb eltérés nélkül követte azt a politikai felfogást, amely szerint: „Vannak mindenek fölött álló nemzeti gazdasági érdekek". Ami pedig az emberiség többi részének az érdekeit illeti, ezeket nem csupán alá kell rendelni, hanem ha kell, áldozatul kell dobni a „nemzeti érdekeknek".

De hol kezdődnek ezeknek a feláldozandó nemzeteknek a határai? Északon Belgiumnál, keleten nem is a Rajnánál, hanem a régi francia-német határon, nyugaton a La Manche-csatorna és az óceán mentén, délen a Pireneusok vonalán. Minél jobban igyekezett Napóleon hatalmának határait kitolni, annál szigorúbban alkalmazta, illetve szűkebbre vonta a „nemzeti érdekek" fogalmát, hogy földrajzilag minél szorosabbra fogja ennek a kiváltságos országnak, a „régi Franciaországnak" a határait, persze csak akkor, ha gazdasági érdekekről volt szó.

És ez könnyen érthető: Napóleon minden erőfeszítése szorosan összefüggött a francia ipari és kereskedelmi burzsoázia felfogásával, mert a császár e rétegek érdekeit tekintette az idegen népeket kifosztó politika alapkövének. Ezek voltak azok az érdekek, amelyeket ő „nemzetieknek" nevezett. Nem számítottak nemzeti területnek a Rajna bal partján fekvő német tartományok és Belgium

sem, melyeket véglegesen bekebelezett és a francia császársághoz csatolt, sőt francia département-okba osztott. Ezeket a területeket a francia burzsoázia olyan versenytársainak tekintették, amelyeket gazdasági szempontból meg lehetett és meg kellett törni, és amelyeknek földjét a francia tőke munkaterületének kellett tekinteni.

Mi más lehetett a sorsa azoknak a tartományoknak és városoknak, amelyeket Napóleon később csatolt a francia birodalomhoz: Piemonténak, Hollandiának, a Hansa-városoknak, az illír tartományoknak? Az egész meghódított birodalom *saját* terület lett, amennyiben katonákat soroztak, adókat szedtek és csapatokat tartottak fenn a területeken. Viszont *idegen* hatalom volt, mert hiszen mindenütt erőszakosan kellett beavatkozni, hogy megakadályozzák a belga, német vagy holland vasgyárosok, szesziparosok és textilesek franciaellenes versenyét, mégpedig mind a régi Franciaország határain belül, mind saját földjükön, melyet Napóleon meghódított.

És milyen sorsa lehetett azoknak a frissen hódított országoknak, melyeknek a napóleoni politika célkitűzései bizonyos önállóság látszatát engedélyezték? Így Itáliának, ahol Napóleon volt a király, Svájcnak, ahol közvetítői szerepet játszott, a Rajnai Államszövetségnek (Bajorország, Szászország, Württemberg, Baden stb.), melynek „védnöke" volt, a vesztfáliai királyságnak, mely Észak - és Közép-Németország különböző államaiból alakult és amely fölött testvére, Bonaparte Jeromos király uralkodott; Lengyelországnak, ahová vazallusát, a szász királyt ültette uralkodónak stb. stb.? Mindezek az országok a francia ipar piacai vagy nyersanyag-szállítói lettek.

Börtönnel büntették mindazokat, akik Itáliába akartak csempészni valamilyen ipari találmányt, ami az olasz ipar hasznát szolgálta volna: ezt Napóleon, „Itália királya” szigorúan megtiltotta a francia ipar védelmében, melynek Napóleon, a francia császár volt a pártfogója. Napóleon éberen ügyelt arra, hogy ettől a politikától senki el ne térjen. A solingeni kések bevitele tilos volt Franciaországba, Hollandiába és Itáliába; a szász posztót nem volt szabad Vesztfáliában eladni; súlyos vámokkal állotta útját annak, hogy a selyemfonalat Itáliából Spanyolországba vigyék, mert erre a

fontos nyersanyagra a lyoni selyemgyárosoknak volt szükségük. Külön dézsmát szedetett az olyan áruk után, melyeket az illír tartományok iparosai még csak nem is a hódoltsági, hanem a vazallusi viszonyban levő országokon át akartak eladni.

Az ilyen rendelkezések, tilalmak és előírások naponta tömegével röppentek ki a császári kormány hivatalaiból. Ez a politika gazdaggá és erőssé tette a francia burzsoáziát, s egyben megszilárdította Napóleon hatalmát is Franciaországban. Viszont tönkretette, fölizgatta és elnyomta a roppant birodalom valamennyi, a „régi département"-okon kívül eső területek ipari és kereskedelmi burzsoáziáját, valamint a fogyasztók tömegét is.

Napóleon megalapította ugyan a nyugati császárságot, de gazdasági szempontból éppen olyan szűkkeblűen nacionalista uralkodó maradt, mint XIV. vagy XV. Lajos. Tulajdonképpen nem tett egyebet, mint hogy folytatta Colbert számos elgondolásának megvalósítását. A francia ipari burzsoázia osztályérdekeit előmozdítandó, hosszú éveken át állandóan nagyobbíttatja világbirodalmának hatalmas épületét. Miután azonban a meghódított országok termelőerőit durván és kíméletlenül eltiporta, ennek a hatalmas építménynek természetszerűleg elkerülhetetlenül össze kellett omlania, és az összeomlás akkor is bekövetkezett volna, ha elmarad a spanyol nép fölkelése, Moszkva égése és Marmont párizsi árulása, ha Grouchy nem késik a Waterlooi csatában, egyszóval még akkor is, ha Napóleon gigászi politikai és stratégiai küzdelmének képe uralmának utolsó éveiben mást mutatott volna, mint amilyen az a valóságban volt.

Helytelen volna azonban mindezek után arra a következtetésre jutnunk, hogy Napóleon csak a nagypolgárság akaratának engedelmes végrehajtója volt, amely őt hatalomra segítette és amelyre diktatúrájában támaszkodott. A nagyburzsoázia érdekeit természetesen alapvetőnek tekintette mind belpolitikájában, mind külpolitikájában. De ugyanakkor arra törekedett, hogy ezt a burzsoáziát alárendelje saját akaratának, és kényszerítse, hogy szolgálja az államot, amelyet ő „öncélnak" tekintett. Európa gazdasági leigázása főképpen a francia burzsoá állam érdekeit segítette elő. A polgárság egyes rétegei természetesen nem tudtak

ezzel megbékélni, s némán ugyan, de annál elszántabban harcoltak az őket korlátozó rendelkezések ellen, például, tiltott áruhalmozással, az árak mesterséges felverésével stb.

Napóleon valóban úgy kormányozott, ahogyan azt a nagypolgárság érdekei megkövetelték, de a meggazdagodott nagypolgárokat egyáltalában nem tisztelte, sőt gyakran ismételgette kedvenc mondását: „A gazdagság ma semmi egyéb, mint tolvajlások és rablások gyümölcse."

Így foglalható össze Európa gazdasági leigázása, amit Napóleon a francia polgári állam érdekeinek szolgálatában hajtott végre.

Azelőtt megkezdődött volna a nagy történelmi dráma utolsó felvonása, amikor még mindenki remegve hallgatott a mindenható uralkodó előtt, akinek lábainál császárok és királyok alázkodtak, és aki ellen egész Európában csak a spanyol parasztok és kézművesek merték fölemelni a fejüket, egyszerre csak lecsapott a nagy birodalomra a közeli vihar első forgószele. Súlyos gazdasági válság tört ki. Ez 1811-ben történt, de aki a világtörténelem középpontjában állott, nem tudta megérteni, mit jelent a közelgő viharnak ez az első rohama. A gazdasági válság a szárazföldi blokád második, élesebb fordulójában robbant ki, és ezzel részletesebben kell foglalkoznunk.

1810-11-ben a blokád már merőben különbözött az 1806-os helyzettől, a megindítás, a megszervezés korától, a berlini dekrétum kibocsátásának idejétől. És megszervezője sem volt már az az ember, aki a potsdami kastélyban aláírta az 1806. november 21-ről keltezett rendeletet.

1809 második felétől kezdve, a wagrami csata és a schönbrunni békekötés után Napóleonban két meggyőződés vert gyökeret. Ezek már az austerlitzi csata után kezdtek kialakulni, majd a jénai ütközet és Berlin elfoglalása után már világosan meg is érlelődtek benne, hiszen Friedland és Tilsit után ezek diktálták egész magatartását. Az első meggyőződés ebben a mondatban foglalható össze: „Igenis, térdre lehet kényszeríteni Angliát, mégpedig a szárazföldi blokád segítségével, amely gazdaságilag egymagában is tönkreteszi." A második meggyőződés ebben a pár szóban fejeződött ki: „Mindent meg tudok tenni, amit akarok." És logikusan

kiegészíthette a következőkkel: „ .. . következésképpen megvalósíthatom a szárazföldi blokádot is, még ha ehhez egész Európát be is kell kebeleznem a francia birodalomba."

A győző valóban megtehetett mindent, amit akart. Az V. században Attila még leányrablással vette feleségül a félvad német törzsek egyik kis fejedelmének leányát, viszont Napóleonnak első szavára Párizsba küldték az osztrák császár leányát, a legnagyobb és ősi származására legbüszkébb európai dinasztia hercegnőjét, sőt, ezt roppant megtiszteltetésnek és szerencsének tekintették a Napóleon csapásai alatt megtépázott és darabokra szakadt Habsburg-birodalom szempontjából.

Az európai kontinens alázatos meghunyászkodása arról győzte meg Napóleont, hogy Anglia leverése lehetséges dolog. Más „ellensége" nem is volt. Az a „nyomorult csőcselék", ahogyan Napóleon a spanyolokról beszélt, nem számított, őket még arra sem érdemesítette Napóleon, hogy „ellenségnek" nevezze. Úgy tett, mintha nem is harcolt volna ellenük, miután 1809-10-ben újra szétverte csapataikat. Azt akarta, hogy az egész hadjáratot holmi rendőri akciónak tekintsék, amiben csak bűnösök elfogatásáról és kivégzéséről van szó. Ez az illúzió azonban nem sokáig vigasztalhatta: a spanyol partizánok háborúja - a gerilla - újra és újra föllángolt. A császár ebben a hadjáratában is az angolok kezét kereste, mert azok már nemcsak fegyverekkel segítették a spanyolokat, hanem egész kis hadseregeket is felállítottak.

Most már csak Anglia, egyedül Anglia állott hatalmi törekvései útjában. Angliával folytatott élethalálharca csak egyféleképpen végződhetett: Az egyik fél pusztulásával. A császár hasztalan igyekezett párviadalát az egész európai kontinens háborújává átváltoztatni az angol világhatalom ellen.

A blokád Angliát fájdalmasan érintette - s az idő múlásával egyre fájdalmasabban de az európai kontinens is szenvedett miatta. Napóleon ezt jól tudta, s ez nemcsak a zavar érzését keltette benne, mint Tilsit előtt, már nem is a nyugtalanság és bosszúság érzését, mint Tilsit után, hanem a dühödt haragét, amit nem is igyekezett titkolni.

Az utóbbi években haragja leginkább azok ellen fordult, akik titokban megsértették a szárazföldi blokádot. A spanyol felkelők kormányától eltekintve nyíltan senki sem mert lázongani Napóleon gazdasági háborúja ellen, mert a megtorlás gyors volt és kegyetlen. A csempészeket agyonlőtték, az elkobzott angol árukat elégették, a csempészek üzelmei fölött szemet hunyó uralkodókat pedig a császár nyomban megfosztotta trónjuktól.

1806-ban Napóleon Lajos öccsét nevezte ki Hollandia királyává. Az új uralkodó hamarosan rájött, hogy ha megszakítják a gazdasági és kereskedelmi kapcsolatokat Angliával, ez a holland kereskedő burzsoázia, a mezőgazdaság és a kereskedelmi tengeri hajózás tökéletes összeomlását eredményezi. Hollandia esetében ez a gazdasági katasztrófa sokkal hamarább bekövetkeznék - ezt Bonaparte Lajos is jól látta -, mint a többi ország esetében, mert attól a pillanattól kezdve, amikor az angolok rátették kezüket a holland gyarmatokra (éspedig akkor, amikor azok francia uralom alá kerültek), Hollandia teljes függvénye lett Angliának a legfontosabb árucikkek kivitele szempontjából: pálinkáját, sajtját és finom vásznait másutt nemigen értékesíthette. Gyarmatárut pedig csak Anglián keresztül kaphatott. Mindez Bonaparte Lajost arra késztette, hogy szemet hunyjon, ne vegye észre a sűrű csempészforgalmat, mely a holland partok vidékén virágzott.

Napóleon előbb néhányszor keményen megfeddte öccsét, maid amikor látta, hogy ez nem használ, egyszerűen elcsapta, a holland királyságot eltörölte és Hollandiát egyszerű rendelettel a francia birodalomhoz csatolta (1810). Azután az országot département-okra osztotta föl, és ezek élére prefektusokat nevezett ki.

Jelentették a császárnak, hogy a Hansa-városokban - Hamburgban, Brémában és Lübeckben - a csempészkereskedelem elleni harcot meglehetős lagymatagon folytatják, és hogy Bourrienne, a császár helytartója pénzbeli ellenszolgáltatások fejében elnéző magatartást tanúsít. Napóleon azonnal hazarendelte Bourrienne-t, a Hansa-városokat meg bekebelezte a birodalomba.

Lassanként sorra elzavarta a kis tengerparti fejedelemségek uralkodóit, nem mintha ezek valamiben is vétkeztek volna ellene, hanem pusztán azért, mert saját magán kívül már nem bizott senkiben. Megfosztotta trónjától az oldenburgi nagyherceget is,

a nagyhercegséget pedig bekebelezte a birodalomba, jóllehet ezzel kihívta maga ellen Sándor cár haragját, akit az oldenburgi dinasztiához családi kapcsolatok fűztek.

Ennek a roppant vállalkozásnak a nehézségei mindenfelől egyre keményebben szorongatták Napóleont. Be kellett látnia, hogy sokkal nehezebb dolog néhány tízezer olyan fináncot, csendőrt, rendőrt, és mindenféle rendű és rangú hivatalnokot találni, aki becsületesen és hűségesen őrzi Európa hosszú tengerparti határait, mint megrendszabályozni vagy elcsapni a puhakezű királyokat vagy a megvesztegethető helytartókat.

Az európai fogyasztók tömege a blokád óta ötszörös, nyolcszoros, sőt tizenkétszeres árakat fizetett a kávéért, kakaóért, borsért és fűszerekért, de mégis meg tudta szerezni magának ezeket az árukat, csak persze sokkal kisebb mennyiségben, mint azelőtt. Az indigófestékért és gyapotért, melyek nélkül a textilgyárak leálltak volna, a francia, szász, belga, cseh vagy Rajna-vidéki pamutfonó és kartonnyomó üzemek öt- és tízszeres árakat fizettek, de valahogy mégis beszerezték a kellő nyersanyagot. Csak, mint mondottuk, kisebb mennyiségben.

Kik zsebelték be ezt a mesterségesen előállított, óriási hasznot? Elsősorban az angol hajóstársaságok és a csempészek, másodsorban a napóleoni birodalom fináncai és zsandárjai.

Könnyű elképzelni, hogy ha arra biztatják valamelyik őrség parancsnokát vagy valamelyik vámhivatali tisztviselőt, hogy aludja át az éjszakát, s ezért ötévi fizetésének megfelelő borravalót kap, vagy ha egy csendőrnek ötszáz frank ára finom szövetet és ötszáz frank ára porcukrot ígérnek, ha tengerparti sétáját három órával megnyújtja valamelyik irányban, ennek nehéz ellenállni.

Napóleon minderről tudott, és jól látta, hogy ezen a fronton sokkal nehezebb legyőznie ellenfelét, mint Austerlitz, Jéna vagy Wagram csataterén. Állandó és rendkívüli felügyelők és ellenőrök egész seregét küldte a partokra, de hiába, mert ezeket is egykettőre megvesztegették. És hiába csapta el vagy állította őket bíróság elé, az utódok ugyanott folytatták, ahol a leváltott vagy elítélt abbahagyta, csak valamivel több óvatossággal.

Ekkor a császár új rendszabályokhoz folyamodott.

Általános házkutatások hadjárata indult meg, mégpedig ez alkalommal nem csupán a tengerparti városokban és falvakban, hanem Európa kellős közepén a boltokban, raktárakban és irodákban is. Minden „angol eredetű” árut könyörtelenül elkoboztak. E portékák tulajdonosainak be kellett bizonyítaniuk, hogy árujuk nem angol gyártmányú és nem angol eredetű. A gyanúba vett kereskedők vagy gyárosok, akiket ez az eljárás az egyik óráról a másikra tönkretett, rémületükben most azt igyekeztek bizonygatni, hogy a náluk lefoglalt gyarmatáruk amerikai portékák. Tény, hogy akkoriban az amerikaiak ragyogó üzleteket csináltak azzal, hogy zászlóik védelme alatt szállították és árusították az angol árukat.

Ekkor Napóleon kiadta híres trianoni rendeletét (1810-ben), amely megsemmisítő vámtarifával sújtott minden gyarmatárut, még a törvényes árukat is, bármilyen eredetűek voltak is azok. És szerte Európában hatalmas máglyatüzek gyúltak. Miután nem bízott már sem fináncban, sem rendőreiben, sem csendőreiben, sem a nagy és kis tisztviselőiben, miután a királyoktól és a kormányzóktól kezdve le egészen a lovas járőrökig és éjjeliőrökig mindenki kijátszotta, Napóleon megparancsolta, hogy az elkobzott árukat nyilvánosan égessék el.

A szemtanúk előadása szerint a tömegek mindenütt sötéten, hallgatagon nézték a vásznak, finom posztók és kasmírkendők piramisait, a cukros-, kávés- és kakaós-zsákok tömegét, a teásládákat, a gyapotbálákat, az indigós és a fűszeres dobozokat, a mindenféle drága portékával megrakott kosarakat, amelyeket gyúlékony anyaggal öntöttek le, és nyílt piacon a tűz martalékául dobtak. „A császár megőrült!" - írták az angol újságok, amikor ezekről a jelenetekről értesültek. Később persze már csak a kész árucikkeket égették el, a gyarmatárut a kincstár javára elkobozták.

Napóleon elhatározta, hogy elpusztítja mindazt a kincset, amit a csempészek fölhalmoznak, és tönkreteszi a csempészmesterséget azzal, hogy a kockázatot nemcsak azokra terjeszti ki, akik a sötét éjszakában nagysietve kipakolják a tengerpart valamely elhagyott csücskében a lopva odaszállított portékát, hanem azokra a gazdag

kereskedőkre is, akik Lipcsében, Hamburgban, Strasbourg-ban, Párizsban, Amszterdamban, Antwerpenben, Génuá-ban, Münchenben, Varsóban, Milánóban vagy Velencében eddig nyugodtan vásárolták és továbbadták azokat az árukat, amelyek már hozzájuk is három vagy négy közvetítő kezén át jutottak.

A francia birodalom és a vazallus államok burzsoáziájának az a része, mely ilyen körülmények között is óriási nyereséggel dolgozott, általában híve volt a szárazföldi blokádnak, és hangosan helyeselte a császár minden intézkedését, amelyet az angol csempészáruval szemben tett. Különösen a vas- és a fémipari vállalkozók lelkesedtek a császár politikájáért. A textiliparosok között viszont a dicsérő zsolozsmákat hamarosan hangos panasz váltotta föl: gyapot nélkül a textilgyárak nem tudtak dolgozni. És indigó nélkül hogyan fessék meg a vásznat?

Ami pedig a kereskedő burzsoáziát és a kisiparosokat illeti, akik főleg luxusáruk gyártásával és forgalomba hozatalával foglalkoztak, ők még a többieknél is hangosabban zúgolódtak: bánatosan emlékeztek az amiens-i béke rövid hónapjaira (1802-1803), amikor a gazdag angolok ezrével árasztották el Párizst, és vásárlásaikkal jóformán kifosztották a francia főváros áruházait, ékszerboltjait, a lyoni bársony- és selyemraktárakat. Panaszkodtak a szüntelen háborúságig, amely az európai vevőközönséget elszegényíti.

De még hangosabban zúgolódtak a fogyasztók tömegei. Kávét, cukrot, szövetfélét méregdrága áron kellett vásárolniuk. A szövetek ára jóformán napról napra emelkedett, miután az angol konkurrenciát a blokád lehetetlenné tette.

Ilyen körülmények között szakadt a birodalomra az 1811. évi kereskedelmi és ipari válság.

Az előző év késő őszén megfigyelték, hogy a francia áruk eladásában nagy visszaesés mutatkozik. Ez a jelenség gyorsan terjedt a birodalom minden részében, és különösen a régi département-ok, vagyis a tulajdonképpeni Franciaország területén. Az iparosok és a kereskedők eleinte csak alázatos megjegyzéseket engedtek meg maguknak, mondván, hogy a blokád most már nemcsak az angol kereskedelem érdekeit sérti, hanem kikezdi az ő

zsebüket is. Teljesen híjával vannak a legszükségesebb nyersanyagoknak, és amikor a császár őfelsége hadai kirabolják a legyőzött népeket (a panasztevők sokkal finomabban és válogatottabb kifejezésekkel írták le mindezt), ezzel a fogyasztók vásárlóképességét egész Európában a minimumra csökkentik. Az árukészletek önkényes lefoglalásával, a katonai és a pénzügyi hatóságok anarchikus és igazságtalan garázdálkodásával (természetesen e pontokon is sokkal jámborabb és hízelgőbb kifejezéseket használtak a kérvényezők) a császár lehetetlenné tette a normális hitelviszonyokat, pedig ezek nélkül sem ipar, sem kereskedelem nem boldogulhat.

A válság hónapról hónapra nőtt. Richard Lenoir gyáraiban például, ahol 1810-ben, a válság előtti időkben 3600 fonómunkás és munkásnő, 8822 szövő és 400 kelmefestő, szóval több mint 12 000 alkalmazott volt, 1811-ben ennek a számnak alig egyötöde maradt volna, ha Napóleon rendkívüli segélyként ki nem fizet a gyárosnak 1 600 000 aranyfrankot. Hasonló helyzetbe kerültek egész sor pamutszövő és más üzemek tulajdonosai is. Egyik csőd a másikat követte. 1811 márciusában Napóleon parancsára egymillió frankot juttattak az amiens-i iparosoknak, és kétmillió frank ára kész árut vásároltak Saint-Quentinben és Gand-ban. A császár tekintélyes összegeket juttatott a lyoni gyáriparosoknak. Mindez azonban csak egy cseppnyi vizet jelentett a tengerben.

Azok között a dokumentumok között, amelyeket a különböző állami levéltárakban találtam, és amelyek ennek a válságnak óriási arányú kifejlődését jellemzik, a legfigyelemreméltóbbak éppen azok, amelyek a végső következményekről számolnak be. A belügyminiszter 1811. április 19-én azt jelentette Napóleonnak, hogy a legtöbb iparágban a munkások általános munkanélküliségről panaszkodnak, és szüntelenül nő a kivándorlás.

Rouenban a munkanélküliség olyan szörnyű arányokat öltött, a gyárosok tönkremenetele oly kézenfekvő volt, hogy Napóleon kénytelen volt tizenöt millió frank segélyt engedélyezni a csőd szélén álló gyárak megmentésére,

A felelős állásban levő, de eddig hallgató méltóságok most felbátorodtak. A Francia Bank kormányzója a császárhoz intézett jelentésében (1811. május 7-én) előadta, hogy a meghódolt

országok gazdaságilag tönkrementek, és hódoltságuk előtt sokkal több árut vásároltak Franciaországban; hogy a párizsi luxusipari munkások az éhhalál küszöbén állnak; hogy a fogyasztás mind az ország belsejében, mind az országon kívüli tartományokban feltűnő gyorsasággal leapadt...

Napóleon újabb segélyekkel igyekezett könnyíteni a bajokon, de a blokádot nem enyhítette. Az angol eredetű árukat (és most már minden gyarmatárut hivatalosan angol eredetűnek nyilvánították) éppúgy elkobozták és elégették, mint azelőtt. A beaucaire-i nyári vásár anyagát 1811-ben egy rendőri razzia nyomán majdnem teljes egészében megsemmisítették, miután „egy egész utcára" terjedő cukor-, fűszer, indigó- és egyéb áruraktárt lefoglaltak.

A sokmilliós kölcsönökön és segélyeken kívül Napóleon 1811-ben óriási arányú állami megrendelésekkel is igyekezett segíteni a fuldokló iparágakon. Rendeletére roppant mennyiségű gyapjúszövetet vásároltak a hadsereg számára, az udvartartás részére pedig selymet és bársonyt rendeltek.

A meghódított országok királyi udvarait arra kötelezte, hogy nagy megrendeléseket adjanak fel Lyonban, és ezzel elérte, hogy 1811 novemberében a lyoni selyemipar több mint 8000 szövőszéken dolgozott, holott az év júniusában az alkalmazottak száma csak 5630 volt.

Kemény tél következett. Párizs munkáslakta elővárosaiban és a többi ipari centrumban nőttön-nőtt az elkeseredés. A bordeaux-i munkások már nyíltan is kifejezést adtak türelmetlenségüknek, de Toulon és Brest hangulata sem volt békésebb. 1811-ben a dolgozó nép helyzete távolról sem volt olyan kedvező, mint amilyennek az akkori és a későbbi korok egyes történetírói ábrázolják. A rendőrkémek nem mindenütt tudták kihallgatni a munkások véleményét, mert nem tudtak szóba elegyedni velük. Amikor az tán 1812 elején úgy látták, hogy a válság pusztító hatása valamennyire csökkent, a birodalom kormánya nagy bizakodással hirdette, hogy a napóleoni birodalom alapjai megdönthetetlenek.

Az 1811-es válság nagy tanulságait Napóleon a maga különleges észjárásával egészen sajátosan vonta le: amíg a szárazföldi blokád

Angliát meg nem törte, amíg a franciák előtt újra meg nem nyílnak a tengeri utak s amíg ez a háború be nem fejeződik, a francia ipar és kereskedelem állandóan válságokkal fog küzdeni, Tehát, a blokádot tökéletessé kell tenni, s ha ehhez csak az hiányzik, hogy Moszkvát elfoglalják, nos akkor el kell foglalni Moszkvát.

Napóleon jól megjegyezte magának, hogy a lyoni „selymesek” a válságot nagyrészt az orosz rendelések „hirtelen elapadásával" magyarázták, amit a cár által 1810 novemberében aláírt új orosz rendelet idézett elő. Ez a rendelet az eddiginél súlyosabb vámokat vetett ki a Franciaországból importált fényűzési iparcikkekre, például selyemre, bársonyra, drága borokra stb.

Mindezt Napóleon Sándor cár kontójára írta, és ez a kontó (Erfurt óta) már alaposan megnövekedett. Az 1811-es év folyamán Napóleonban egyre erősebben vert gyökeret a meggyőződés, hogy számadásait a cárral csak Moszkvában rendezheti.

Hogyan ítélte meg Napóleon a birodalom rendkívüli gazdasági helyzetének említett aggasztó tüneteit?

A válság már hosszú ideje lappangott, és a császár számított bekövetkezésére. De egészen 1811-ig a birodalom pénzügyeinek rendezésével volt elfoglalva: harcolt a kezdődő „infláció” ellen, arra törekedett, nehogy kényszerből aranyfedezet nélkül papírpénzt kelljen a piacra dobnia, küzdött a pénzügyi hatalmasságok ezernyi cselvetése és szélhámossága ellen, akik az államkincstárt minduntalan gyanús kölcsönügyletekbe és uzsoraüzletekbe akarták beugratni. 1799-ben és 1800-ban, hatalomra kerülésének első éveiben, majd később, 1805-ben és 1806 elején ezek a problémák foglalták le a figyelmét. De ezekkel a nehézségekkel Napóleon mindig megbirkózott, hol úgy, hogy a háborúban vesztes félre milliós hadisarcot vetett ki, hol pedig különböző ürügyekkel súlyosan megadóztatta a legyőzött országok lakosságát, függetlenül azoktól a jóvátételektől, amiket az illető országok kormányai fizettek. Máskor megint úgy járt el, hogy egyszerűen visszakövetelte a fináncmágnásoktól a hasznot, amit sikerült megkaparintanak. Így tett például 1806-ban is, amint ezt a következő eset mutatja:

Amikor 1806 januárjában hazatért az austerlitzi csata után,

pénzügyminiszterétől kimutatást követelt az állam pénzügyeinek helyzetéről. A számadásokból kitűnt, hogy Ouvrard, a híres rabló hadimilliomos és még néhány bankár, aki Ouvrard környezetében működött, a Francia Nagykereskedők Egyesületének közreműködésével holmi ravasz ügyletekkel, melyeket finom jogi érzékre valló fogásokkal bástyázott körül, roppant arányú veszteségeket okozott az államkincstárnak.

Napóleon maga elé rendelte a császári palotába Ouvrard urat és a nagykereskedők egyesületének képviselőit, majd minden teketória és szófecsérlés nélkül rájuk parancsolt, hogy azonnal fizessék vissza az államkincstárba azt az összeget, amit az utóbbi években onnan elloptak. Ouvrard megkísérelte, hogy Napóleont újabb pénzügyi műveletek terveivel, olyan kombinációkkal szédítse el, amelyek „jelentős nyereséget biztosítanának az állam-kincstárnak", amit őfelsége bizonyára szívesen látna. De őfelsége egyetlén pillanatig sem titkolta, hogy az államkincstárnak abból volna a legnagyobb nyeresége, ha Ouvrard urat és társait azonnal lecsuknák a vicennes-i vár börtöneibe és bíróság elé kerülnének. A nagykereskedők csoportja nagy figyelemmel hallgatta a császár fejtegetéseit, és miután jól ismerték emberüket, kijelentették, hogy a császár érvelése meggyőzte őket. Rövid időn belül visszafizettek az államkincstárnak 87 millió frankot, és még csak ahhoz sem ragaszkodtak, hogy az állam könyvelési vagy jogi szempontból alátámassza ezt a követelését. „Elég sok erőfeszítésembe került - irta Napóleon József bátyjának, aki abban az időben nápolyi, később spanyol király lett -, hogy ezt a tucatnyi himpellért fizetésre kényszerítsem . . ."

A frank egyensúlya ismét helyreállt, a kincstárt újra feltöltöt-ték arannyal. Úgy látszott, hogy hosszú esztendőkre igazolódott a gazdasági és a pénzügyi kizsákmányolás kegyetlen rendszere, melyet a birodalom minden újabb hódított területén és Európa vazallus államaiban kíméletlenül alkalmaztak a „régi départe-ment"-ok javára.

És akkor hirtelen hatalmas robbanás rázkódtatta meg Napóleon birodalmát. Az 1811-es tapasztalatokból Napóleon megértette, hogy sokkal nehezebb dolog az általános gazdasági válság leküzdése, mint az átmeneti nehézségek megszüntetése. Rájött, hogy

mennyivel könnyebb a kincstár zavarait eloszlatni, mint megtalálni és főleg eltüntetni azokat a hibákat, melyek egy egész gazdasági rendszer, egy hatalmában túlnőtt szervezet gazdasági életét fenyegetik. Ezen a téren nem segíthettek sem a rendkívüli adózások, sem a rabló fináncmágnások időnkénti megszorongatása, sem a szigorúan ellenőrzött állami számadások.

Az 1811-es nagy válság elsősorban - de nem kizárólagosan - értékesítési válság volt, és éppen azokat az iparágakat és kereskedőrétegeket sújtotta, melyek Franciaországot gazdaggá tették. Kinek is adhatták volna el azokat a híres szép ékszereket és csecsebecséket, melyeket a párizsi munkások művészkezei alkottak? Ki vásárolhatta volna meg azokat a drága bútorokat, melyek előállításán Faubourg Saint-Antoine lakosságának háromnegyed része dolgozott? Vagy ki vette volna meg azokat a bőrből, selyemből és egyéb értékes anyagból készített holmikat, amelyek a Saint-Martin és a Mouffetart-negyed munkásait éltették? Hová küldhették volna azokat a bámulatos női toaletteket és férfiruhákat, amelyeken a világ fővárosának számtalan szabója és varrónője dolgozott? Hogy tarthatták volna addigi színvonalukon a lyoni selyem és bársony, a sedani finom posztó, a lille-i, amiens-i, roubaix-i kényes fehérnemű és a híres valenciennes-i csipke árait?

Mindezeket a luxusportékákat valamikor nemcsak a francia belső piac, hanem az egész világ vásárolta. Ám most a világ ugyancsak kicsire zsugorodott a francia árucikkek számára: Anglia külön utakon haladt, Észak- és Dél-Amerika megközelíthetetlen volt, hasonlóképpen megszűnt minden kereskedelmi kapcsolat az Antillák gazdag ültetvényeseivel. Általában azt mondhatjuk, hogy az a nagyszámú és gazdag vevőközönség, melyet a tengerek választottak el az európai kontinenstől, teljesen elmaradt a francia piacról, mert a tengerek uralma oszthatatlanul az angolok kezében volt.

De nem volt sokkal biztatóbb a helyzet magában Európában sem. Napóleon hódításai kifosztották és tönkretették a legázolt országokat. A győztes császár kényszerítette a legyőzött országokat, hogy vegyenek részt a szárazföldi blokádban, s ez nyomban megfosztotta pénzüket addigi vásárlóerejétől. Attól a pillanattól kezdve, hogy az orosz nagybirtokosok nem adhatták el

többé mezőgazdasági termékeiket Angliának, eltűnt a piacról az angol arany, amivel addig párizsi vásárlásaikat fizették, Tilsit után pedig a rubel csak 26 kopejkát ért. Ugyanez volt a helyzet Lengyelországban, Ausztriában és ugyanez szegényítette el az olasz arisztokráciát.

Németországban a nagy feudális birtokos nemesség meglepő gyorsasággal szegényedett el, nemcsak a szárazföldi blokád következtében, hanem azért is, mert a napóleoni hegemónia következtében a jobbágyrendszer mindenütt megrendült, sőt sok helyen meg is szűnt.

Az általános válság közvetlenül és kíméletlenül kihatott nemcsak a luxusiparcikkek értékesítési lehetőségére és kivitelére, hanem a francia bortermelésre is. 1811 nagy gazdasági válsága éppen úgy sújtotta Párizs, Lyon, Sedan, Valencierines, Rouen, Amiens, Roubaix, Lille iparát és munkásait, mint Bordeaux, Reims, az egész Champagne és Burgundia bortermelő lakosságát.

Napóleon tehát igyekezett mozgósítani a belső piac egész vásárlóerejét, hogy az érdekelt termelőket valahogy kárpótolja a külső piacok elvesztéséért. De hogyan helyezze el például a luxusárukat a külföld nélkül? Kétségkívül rá lehetett kényszeríteni Itáliát, hogy fölvegye az olcsóbb gyapjúszövetek termelésének egy részét, az illír tartományokra pedig rá lehetett tukmálni a francia vásznakat. Pénz híján azonban senki sem vásárolhatott drága csipkéket, finom sedani posztókat, lyoni selymeket vagy ébenfabútorokat, pezsgőt, konyakot, aranyórát és divatos párizsi toaletteket. Most már nemcsak az európai feudális osztály elszegényedéséről volt szó: az új burzsoázia, amely az ipari kapitalizmus e föllendülő korszakában született, elindult a maga útján, megnövekedett, megduzzadt és megerősítette pozícióit a Napóleon által elfoglalt országokban, sőt egész Európában, mely félig vagy egészen a francia birodalomtól függött. Nem volt többé hatalom, nem volt olyan ügyeskedés, ami Európa legnagyobb ipari vidékeinek, Németország nyugati és részben középső tartományainak és Bohémiának (ahogy akkoriban Ausztria cseh részét nevezték), Belgiumnak, Szilézia tekintélyes részének rohamos ipari fejlődését elnyomhatta volna.

Az angol csempészárukon kívül, melyek pedig elég messze

elhatoltak, ez az új versenytárs kiszorította régi piacaikról még azokat a francia árukat is, melyeket igazán nem lehetett a luxuscikkek közé számítani. Ugyanakkor az európai burzsoázia megnövekedése és megszilárdulása ellenére, még mindig nem alakult ki az a vevőréteg, mely a francia luxusipar és borkereskedelem régi vevőit, a feudális uraságokat pótolhatta volna. Ami viszont a gyapjúszöveteket és a durvább minőségű vásznakat, avagy a vasipart és a háztartási cikkek iparának termékeit illeti, a „régi département"-ok belső piaca bizonyos mértékig érintetlen maradt, mert ezekre a francia császár nem bocsátotta be sem a belgákat, sem a németeket, sem az olasz selyemgyárosokat.

Ott is volt azonban egy igen fontos iparág, melyet Napóleon különösen és régtől fogva támogatott: a szövőipar, mely most keservesen megszenvedte nemcsak a külső piacok elvesztését, hanem a nyersanyag árának szörnyű emelkedését is.

Napóleon kiűzte Európából és Franciaországból a gyarmatokról származó árukat. A gyapotnak lassanként olyan ára lett, hogy már-már megközelítette az aranyét. Kezdtek mindenütt rájönni, hogy minél hatályosabban ellenőrzi Napóleon a nyersanyagpiacot, annál rosszabb a gyárosok helyzete, mert annál nehezebb csempészúton beszerezni a gyapotot és a többi nélkülözhetetlen angol nyersanyagot.

A nyersanyagoknak ez a leküzdhetetlen válsága 1811-ben a termelés szigorú korlátozására kényszerítette a gyárosokat. Ezzel a növekvő válsággal szemben, a munkanélküliséggel, a roueni, lyoni, párizsi munkásnegyedekben fenyegető éhínséggel szemben, a délvidéki bortermelők növekvő ínségével szemben Napóleon hátrálni kényszerült: már nem volt többé olyan kérlelhetetlenül szigorú a blokád alkalmazásában. Bár korlátozott számban, de már kiadott behozatali engedélyeket és egyéni, névre szóló igazolványokat, amelyek lehetővé tették, hogy egyes „tiltott" árukat behozzanak Franciaországba. Ezek az engedélyek bizonyos meghatározott összegű vásárlásra szóltak. Az előírás szerint ugyanolyan összegért francia árukat kellett az engedéllyel rendelkezőknek megvennie és külföldön eladnia. Így tehát ezek a behozatali engedélyek elég sokba kerültek, de még így is kivételesen nagy hasznot biztosítottak azoknak, akik hozzájutottak.

Napóleonnak ez az engedménye is arról tanúskodik, milyen mélyen nyugtalanította őt az 1810-11-es válság. Az angolok számára ezek a francia behozatali engedélyek nem jelentettek valami nagy anyagi hasznot, de mégis jelezték, hogy ellenfelük súlyos elvi engedményekre kényszerült.

A válság ellen folyó küzdelemben a beviteli engedélyek nagyon kis mértékben könnyítették meg Napóleon feladatát, mert a régi piacoknak csak kis részeit szerezték vissza. Napóleon megkövetelte udvarától és a birodalom méltóságaitól, hogy mindenütt a legnagyobb luxusban éljenek, de a válság leküzdésében ennek sem volt jelentősége. Hiába írta elő, hogy az udvari méltóságok, a lehető legválasztékosabban, legpompásabb ruhákban járjanak, s ruházatukat minél gyakrabban váltsák és újítsák fel, a császár parancsai nem könnyíthették meg lényegesen a luxusáruk nagy iparának talpra állását. Ezek a kényszeredett rendszabályok elégtelennek bizonyultak, jóllehet Napóleon udvara 1811-ben valóban gazdagon pompázott, és a császár iránti hűség egyik jelének, a jóízlés bizonyságának tekintették, ha valaki két kézzel szórta a pénzt párizsi ékszerekre és dísztárgyakra, lyoni selyemruhákra vagy dús dáridókra, ahol száz vendéget ültetett asztalához, s folyt a pezsgő és a többi drága ital. Az igazi gavallér mindig szebb és mindig drágább bútorokat vásárolt, értékes csipkékkel díszítette ruháját, selyembe-bársonyba öltöztette cselédeit, és pompás hintókat készíttetett.

Napóleon 1811-ben maga is nagyarányú megrendelésekkel látta el a párizsi és a lyoni iparosokat és kézműveseket; az állami paloták és kastélyok belső díszítésével bízta meg őket.

1811-ben is ahhoz az elvéhez tartotta magát, mint a lényegesen enyhébb és lényegesen rövidebb 1806-os válság alkalmával: „Célom nem az, hogy megakadályozzam a nagyiparosok tönkremenetelét - ehhez az egész kincstár is kevés volna -, hanem az, hogy megakadályozzam az üzemek leállítását.” És amikor a belügyminiszter segélyezési hadjáratot indított, Napóleon mindig megkövetelte, hogy részletesen beszámoljon: „Segélyt nyújtottam ennek meg ennek a gyárnak, amely ennyi meg ennyi munkással dolgozik, mert különben le kellett volna állnia.”

1811-12 telén a válság látszólag fokozatosan enyhült. A munkástömegek azonban, ha nem is rendeztek nagy éhségtüntetéseket, de türelmetlenségüknek és izgalmuknak, levertségüknek és kétségbeesésüknek sűrű jelét adták, amint azt az akkori megfigyelők feljegyezték. Napóleon gyakran mondogatta, hogy szerinte csak a korgó gyomrok forradalma veszedelmes. Az 1811-es válság egyetlen oka sem szűnt meg. Ha burkoltabb formában is, de továbbra is éreztették hatásukat. Napóleon jól látta azt is, hogy az Anglia elleni háború a szárazföldi blokáddal súlyosbítva nagy akadálya a gazdasági helyzet javulásának. A blokád föloldásához azonban előbb el kellett érnie, hogy Anglia letegye a fegyvert. Napóleon az angolok gyors legyőzését most még inkább mint bármikor a birodalom belső és külső biztonsága föltételének tekintette. És most jobban meg volt győződve róla, mint valaha, hogy az angoloknak sikerült hatalmas rést ütniük a blokádon. Látta, hogy Sándor cár kijátszotta őt, s az angol áruk Oroszországon keresztül továbbra is eljutnak Európába, beszivárognak Poroszországba, Lengyelországba és Ausztriába, majd ezen az ezernyi póruson át eljutnak Európa minden zugába. Ez pedig megsemmisíti a szárazföldi blokád minden eredményét, szétfoszlatja azt a reménységet, hogy valaha is térdre kényszerítheti Angliát.

Napóleon már 1810-ben beszereztette magának az Oroszországról, az ország történetéről, földrajzi és gazdasági viszonyairól szóló könyveket.

Tekintetét addig egész életében leginkább London felé szegezte, de figyelmét lekötötte néha az Alpesek, máskor Bécs, Berlin és Madrid is, majd amikor a szárazföldi háborúban szünet következett, újra Londonra irányította szemét. Most azonban elfordult Londontól, s egyre merőbben nézett Európa legtávolabbi fővárosa felé.

A császár néhány elejtett szavából és környezetének ritka följegyzéseiből ítélve, Napóleon már 1810 őszén kezdte megszokni azt a gondolatot, hogy Angliát, ezt a hatalmas és megközelíthetetlen ellenséget, melyet nem tudott letiporni sem Kairónál, sem Milánó, sem Madrid alatt, igazában csak Moszkvában győzheti le. Ez a meggyőződés hónapról hónapra erősödött benne.

Ha Napóleon Nagy Hadserege megjelenik Moszkvában, az Sándor cár behódolását, a szárazföldi blokád tökéletes bezárulását, következésképpen az Anglia fölötti győzelmet, a háborúk végét, a válságok és a munkanélküliség megszűnését, a francia világbirodalom belső és külső megszilárdulását jelenti. Az 1811-es gazdasági válság a császár elhatározását véglegesen ebbe az irányba terelte.

Új fegyveres küzdelem véres árnyéka emelkedett a láthatár fölé.

12. fejezet

SZAKÍTÁS OROSZORSZÁGGAL (1811-1812)

Erfurt után Sándor cár azzal a szándékkal tért vissza Pétervárra, hogy minden igyekezetével támogatni fogja a francia-orosz szövetséget, és legalább a közeli időkben nem tér el a francia-orosz politika vonalától. Ha egyszer tudományosan és kellő részletességgel megírják Oroszország gazdasági, politikai és társadalmi viszonyainak történetét a XIX. század első évtizedéről, a kutatók minden valószínűség szerint nagy figyelmet és számos oldalt fognak szentelni azoknak a rendkívül érdekes esztendőknek, melyek az erfurti találkozótól az 1812. évi napóleoni betörésig lefolytak. Látni fogjuk, hogy az első négy esztendőben milyen bonyolult harcok alakultak ki az ellenséges társadalmi áramlatok és erők között, melyek történelmi szükségszerűséggel előidézték Szperanszkij személyének feltűnését és bukását.

Az idők szelleme a cári hatalom számára is napirendre tűzte, hogy bizonyos reformokat vezessen be az orosz birodalom igazgatása terén. Indítékok, amelyek a reformok szükségességét éreztették, egyre sűrűbben jelentkeztek: Austerlitz, Friedland, Tilsit. Viszont azok a szörnyű vereségek, melyeket Oroszország 1805-ben és 1807-ben Napóleon elleni hadjárataiban elszenvedett, mégis, bárhogyan ítélték is meg a tilsiti békét, viszonylag kedvezően zárultak le, megegyezést hoztak létre a hódítóval, olyan szövetségi egyezményt, mely Oroszországnak lehetővé tette Finnország bekebelezését. Más szóval, a cár nem látta szükségesnek mélyreható reformok bevezetését, sőt még az olyan felületes reformokat is fölöslegesnek ítélte, mint amilyeneket Poroszország a jénai vereség után bevezetett.

Szperanszkij a legalkalmasabb pillanatban jelent meg a színtéren. Intelligens, ravasz, minden hájjal megkent kispolgár volt, aki Sándor cárt elkísérte Erfurtba, és onnan mint Napóleon hódolója tért vissza. A jobbágyság intézményét Szperanszkij egyáltalán nem akarta érinteni. Ellenkezőleg: nagy meggyőződéssel fejtegette, hogy

a jobbágyság egyáltalán nem azonos a szolgasággal. Nem bántotta ő az ortodox egyházat sem, sőt, minden lehető alkalommal mélyen hódolt előtte. Távolról sem kívánta az önkényuralom megnyirbálását, ellenkezőleg, úgy vélte, hogy az abszolutizmus a tervezett társadalmi reformok leghatalmasabb emelődaruja.

Szperanszkij terve az volt, hogy modern európai állammá alakítja át a kihalt Romanov-dinasztia nevét egyszerűen elsajátító Holstein-Gottorp-család laza, félkeleties önkényuralmának alávetett hitbizományát, az óriási orosz birodalmat. Jól működő állam-gépezetet kívánt szervezni, mely megőrzi a törvényesség látszatát, szigorú ellenőrzést akart kialakítani a pénzügyek és a köz-igazgatás felett, művelt és tehetséges hivatalnoki kart kívánt teremteni. Az eddigi teljhatalmú kormányzó helyébe prefektusokat akart állítani, egyszóval az akkori idők bonapartizmusát akarta átplántálni Oroszországba, mert véleménye szerint ez a szervezeti forma tette Franciaországot a világ első államává.

Ez a program általában megfelelt Sándor cár elgondolásainak és érzelmeinek, s a cár több éven keresztül állhatatosan kitartott kegyeltje mellett. De mind Sándor cár, mind Szperanszkij gazda nélkül számoltak. A régi arisztokrácia és a középnemesi rendnek azok a rétegei, melyek az arisztokráciát követték és majmolták, megszimatolták Szperanszkijban az ellenséget, aki minden mérsékeltsége és jámbor álarca ellenére az ősi intézményeket fenyegette. Mert Szperanszkij - ezt a rendek ösztönösen megérezték - a feudális abszolutisztikus államot polgári abszolutisztikus állammá akarta átformálni. Olyan rendszert akart bevezetni, amely lényegében összeférhetetlen volt a jobbágyság intézményével, a nemesség politikai és társadalmi rendjének felépítésével.

Ezek a rendek tömör falanxként álltak szemben Szperanszkijjal. Nem véletlen, hogy a miniszter reformátori munkája az ő elgondolásuk szerint szoros összefüggésben állott a francia-orosz szövetség eszméjével és azzal a rokonszenvvel, melyet Szperanszkij a francia polgári forradalom zivataraiból kikelt diktátor iránt tanúsított. Ezt a pópaivadékot, aki az állami hivatalnokokat vizsgára akarta kényszeríteni, és ki akarta szorítani az állami apparátusból a nemesség fiait, hogy helyükre holmi

polgári fattyakat ültessen, hogy kiszolgáltassa a hivatalokat a kereskedők és a pópák pereputtyának, nemcsak úgy véletlenül vették egy kalap alá azzal a hódítóval, aki a szárazföldi blokáddal tönkreteszi az orosz földbirtokos nemességet, vagyis Napóleonnal, aki előtt az „erfurti hordában” a cár és kegyence meghódoltak. A pétervári és a moszkvai udvari ellenzék élesen szembefordult a cárnak és miniszterének belpolitikájával és külpolitikájával egyaránt.

Ez a körülmény sokat levont a francia-orosz szövetség szilárdságából s értékéből. Az orosz szalonokban nyíltan helytelenítették Finnország bekebelezését és elszakítását Svédországtól, főleg azért, mert ez Napóleon kívánságára történt. Még Galíciát sem fogadták volna el, ha ez 1809-ben attól függött volna, hogy Oroszországnak segítenie kell a gyűlölt Napóleont az Ausztria elleni háborújában. Caulaincourt francia nagykövet körül tüntetően fagyos légkört teremtettek, és minél kedveskedőbben és hízelgőbben bánt vele a cár, annál több rosszindulattal vették körül az új Pétervár és a vén Moszkva arisztokratikus körei.

De 1810 vége óta már Sándor cár is föladta ellenállását ezzel a franciaellenes áramlattal szemben. Elsősorban azért, mert Napóleon tilsiti szavait, melyben az orosz befolyásnak kelet felé - és főleg Törökország felé - való kiterjesztését emlegette, semmilyen tett nem követte, és ez nagy csalódást keltett Sándor cárban.

Másodszor azért, mert Napóleon nem vonta vissza csapatait Poroszországból. Sándor cárnak főleg az a játék tűnt gyanúsnak, amit a császár Lengyelországgal űzött, a lengyel királyság föltámasztása körül, s ez az orosz határok biztonságát fenyegette, sőt, fölvetette annak a lehetőségét, hogy Litvánia elszakad az orosz birodalomtól.

Harmadszor, mert Napóleon elégedetlensége és nyílt tiltakozása a szárazföldi blokád szigorú szabályainak be nem tartása végett az utóbbi időkben egészen megalázó formát kezdett ölteni.

Negyedszer, Napóleon 1810-1811-ben egyetlen tollvonással egész országokat kebelezett be a francia birodalomba, s az ilyen esetek ismétlődése Sándor cárt felingerelte és egyre jobban nyugtalanította.

Napóleon mérhetetlen hatalma már önmagában véve örökös veszedelmet jelentett a csatlós államok számára, és Tilsit óta Sándor cárt is úgy tekintették Európában - ezt ő is tudta -, mint Napóleon vazallusát. Gúnyolódtak azok fölött az apró ajándékok fölött, amelyekkel a császár lekötelezte magának a cárt. 1807-ben például Tilsitben neki „ajándékozta" a porosz kézben levő Bialys-tokot, 1809-ben pedig az osztrák Galícia egyik határmenti területét. Azt mondogatták, hogy Napóleon éppen úgy viselkedik Sándor cárral szemben, mint a régi cárok hűséges alattvalóikkal és szolgáikkal, akiknek jutalmul bizonyos számú „lelket" adományoztak.

Amikor meghiúsult a francia császár házassági terve Anna Pavlovna nagyhercegnővel, Európában már arról kezdtek beszélni, hogy a két uralkodó között hamarosan kenyértörésre kerül a dolog. Napóleonnak az osztrák császár leányával kötött házasságát úgy tekintették, mint a francia-orosz szövetség átalakulását francia-osztrák szövetséggé.

Pontosan tudjuk, hogy 1811 januárjától, vagyis az új orosz vámtarifa kibocsátásától fogva nemcsak szállongó hírek formájában vetődött fel az Oroszország elleni háború, hanem maga Napóleon is komolyan tanulmányozta a kérdést. Az új tarifa jelentősen fölemelte a vámtételeket a francia bor, selyem, bársony és egyéb luxuscikkek behozatalára. Vagyis az új vámtarifa főleg azokat az árukat sújtotta, amelyek a francia árukivitel leglényegesebb tételei voltak. Napóleon tiltakozott a rendelet ellen. Tiltakozására azt felelték, hogy az orosz kormányt az általános pénzügyi helyzet roppant nehézségei kényszerítették erre a lépésre. Az új vámtarifát azonban továbbra is fönntartották.

Egyre gyakoribbak lettek a panaszok, hogy állítólag semleges hajók könnyűszerrel és jelentős tömegekben szállítanak gyarmatárukat Oroszországba, és mindenki tudta, hogy ezek a „semleges" hajók tulajdonképpen angol hajók. Napóleon meg volt győződve róla, hogy az oroszok titokban bebocsátják a maguk területére az angol árukat, amelyek Oroszországból eljutnak Németországba, Ausztriába és Lengyelországba, s ezzel kijátsszák és nevetségessé teszik a szárazföldi blokádot.

Maga Sándor cár is látta, hogy a háború elkerülhetetlen, s így szövetségeseket keresett. Tárgyalásokba bocsátkozott Bernadotte-

tal. Napóleon egykori marsalljával, s jelenleg svéd trónörökössel, régi urának nyílt ellenségével.

1811. augusztus 15-én, amikor a diplomáciai testület megjelent Napóleonnál, hogy nevenapján üdvözölje, a császár megállott Kurakin herceg, orosz nagykövet előtt, és ingerülten, erősen fenyegető hangnemben szólt hozzá. Azzal vádolta Sándor cárt, hogy hűtlenül elfordult a francia-orosz szövetségtől, és rosszindulatúan viseltetik Napóleon irányában.

- Miben reménykedik az Ön ura? - kezdte fenyegető hangon.

Ezután azt ajánlotta Kurakinnak, hogy kössenek azonnal új

egyezményt a francia és az orosz birodalom közötti ellentétek végleges kiküszöbölésére. Kurakin zavartan azt felelte, hogy ilyen szerződés megkötésére nincs meghatalmazása.

- Nincs meghatalmazása? - kiáltott föl Napóleon. - Akkor kérjen Pétervárról meghatalmazást... Én nem akarok háborút, én nem akarom föltámasztani Lengyelországot, de Önök arra törekszenek, hogy Oroszországhoz csatolják a Varsói Hercegséget és Gdanskot. Márpedig, amíg az Önök kormányának ezek a titkos szándékai nem tisztázódnak, én nem tehetek mást, tovább erősítem Németországban állomásozó csapataimat.

Nem is hallgatott oda Kurakin magyarázkodásaira, hanem különböző változatokban tovább ismételgette a maga álláspontját.

Ez után a jelenet után egész Európa tudta, hogy a háború küszöbön áll. Napóleon lassanként az egész vazallus Németországot egyetlen hatalmas felvonulási területté változtatta, ahol a közeli invázióhoz készülődő csapatok gyülekeztek.

Közben a császár elhatározta, hogy fegyveres szövetségre kényszeríti Poroszországot és Ausztriát, mint egyedüli hatalmakat, melyeket még többé-kevésbé függetlennek tekintettek, holott a valóságban Poroszország politikailag Napóleon hűbérese volt. Amint ezt a katonai szövetséget megkötötte. Napóleon elérkezettnek látta az időt Oroszország megtámadására.

Nehéz éveket élt át Poroszország a napóleoni járom alatt, de a Tilsit utáni első időkben mégse lett úrrá az országon oly krónikus pánik, mint a wagrami csata és Napóleon házassága után. Az első években Stein miniszternek és „reformpártjának" befolyására, ha a jobbágyságot nem is szüntették meg teljesen Poroszországban, de legalábbis rést ütöttek a hűbérrendszer jogi alapjain. Ezenkívül más reformokat is bevezettek.

Stein, a lobogó lelkesedésű hazafi azonban kissé túl hangosan lelkesedett a spanyol fölkelésért, és ezzel magára vonta a napóleoni rendőrség figyelmét. Egyik levelét elfogták a postán, és bemutatták Napóleonnak. Ez a levél olyan kimondott ellenséges beállítottságról tanúskodott, hogy a császár megparancsolta III. Frigyes Vilmosnak: miniszterét azonnal száműzze Poroszországból. A porosz király pedig, hogy hűséges buzgalmáról bizonyságot tegyen, nemcsak végrehajtotta ezt a parancsot, hanem kegyvesztett miniszterének minden vagyonát is elkobozta.

Stein távozásával a reformok tempója meglassúbbodott, de a reformpolitikát nem adták föl egészen. Scharnhorst hadügyminiszter, Gneisenau és társai tőlük telhetően igyekeztek a hadsereget újjászervezni. Napóleon előírta Poroszországnak, hogy 42 000 embernél egyszerre többet nem tarthat fegyverben, de a poroszok különböző ravasz fogásokkal, például rövidített újonckiképzési idővel, nagyszámú katonaságot képeztek ki. Ily módon, ha látszólag teljes alázattal végre is hajtották Napóleon akaratát, ha közben hajlongtak és hízelegtek is, de ugyanakkor ravaszul előkészítették hadseregüket a távolabbi jövő feladataira, és nem adták föl a reménységet, hogy egyszer kibontakoznak ebből a lehetetlen és kétségbeesett helyzetből, melybe szörnyűséges vereségük (1806) és a tilsiti béke (1807) juttatta őket.

1809-ben, amikor Napóleon és Ausztria között kitört a háború, akadt valaki, aki saját felelősségére és kockázatára kétségbeesett kísérletet tett, hogy Poroszországot fölszabadítsa Napóleon elnyomása alól.

Schill őrnagy a parancsnoksága alatt álló huszárezred egyik részével partizánháborút kezdett a császár hadai ellen, de leverték és utána agyonlőtték, majd Napóleon parancsára haditörvényszék elé állították bajtársait is, és azokat is mind kivégezték. A porosz király

magánkívül volt félelmében és Schill elleni felháborodásában, de Napóleon ezúttal beérte a végrehajtott kivégzésekkel és Frigyes Vilmos alázatos ígéreteivel.

Az osztrákok katasztrofális wagrami veresége, a schönbrunni békekötés, majd Napóleon és Mária Lujza házassága után úgy látszott, hogy a poroszok minden szabadulási reménységüket föladhatják; nyilvánvalóvá vált, hogy Ausztria véglegesen a napóleoni politikához csatlakozott. Ki nyújthatott volna segítséget? Kibe vessék reménységüket? Napóleon és Oroszország kezdődő viszálykodásába? Ez a konfliktus nagyon lassan és bizonytalanul fejlődött, és az austerlitzi és a friedlandi csata óta már senki sem mert annyira bízni a cári orosz hadsereg erejében.

1810 elején ijesztő hírek keringtek Berlinben. Napóleon azt tervezte, hogy egyszerű végzéssel, minden hadüzeneti formaság nélkül megsemmisíti Poroszországot, mégpedig vagy úgy, hogy részekre szabdalja és megosztja a francia birodalom, Bonaparte Jeromos vesztfáliai királysága és Szászország között, mely már Franciaország vazallusa volt, vagy pedig úgy, hogy a császár elkergeti a Hohenzollem-dinasztiát, és valamelyik rokonát vagy birodalmi marsallját ülteti a trónra. Amikor Napóleon 1810. június 9-én egy rendelettel bekebelezte Hollandiát és kilenc départe-ment-ra fölosztva a francia birodalomhoz csatolta Hamburgot, Brémát, Lübecket, a lauenburgi hercegséget, Oldenburgot, Salm-Salm, Ahrenberg és más kis hercegségek területét, amikor Németország egész északi partvidékét, Hollandiától Holsteinig francia csapatok szállták meg, a porosz király úgy látta, hogy ütött uralkodásának utolsó órája. Függetlensége amúgy is már csak amolyan elméleti függetlenség volt, és azt is tudta, hogy Napóleon már Tilsitben határozottan kijelentette, hogy ha Poroszország még nem tűnt el Európa térképéről, ezt kizárólag annak köszönheti, hogy a győző kedveskedni akart a cárnak. Nos, miután 1810-1811-ben a cár és a császár viszonya gyors ütemben romlani kezdett, erre a „kedveskedésre" már nemigen lehetett épite-ni, annál kevésbé, mert hiszen 1810 vége felé a legteljesebb békében Napóleon minden teketória nélkül élkergette az oldenburgi herceget trónjáról és Oldenburgot a birodalomhoz csatolta, jóllehet az öreg herceg fia és trónörököse Jekatyerina Pavlovnát, Sándor cár húgát vette

feleségül.

1810-1811-ben Poroszország megadással várta, mikor kerül rá a sor. Nemcsak Frigyes Vilmos király félt a következő idők eseményeitől, aki különben sem tűnt ki bátorságával, hanem nagyon megjuhászodtak a „Tugendbund"-féle liberális és hazafias egyesületek is, amelyek a fiatal német burzsoázia törekvéseit fejezték ki: felszabadulni az idegen elnyomás alól, majd rögtön azután „szabad, új Németországot" teremteni. A Tugendbund nem az egyedüli, de mindenesetre a legismertebb illegális szervezet volt. 1810-ben, 1811-ben és 1812 elején azonban ez a szervezet is meglapult és hallgatott. A helyzet kilátástalannak látszott. Hardenberg miniszter, aki mindig az ellenállás híve volt, és akit éppen ezért Napóleon eltávolított a porosz udvartól, nyilvánosan megbánta bűneit, és Saint-Marsan francia nagykövethez intézett levelében bejelentette, hogy feladja addigi meggyőződését. „Sorsunk most már Napóleon kezében van" - írta Scharnhorst tábornoknak. 1810 májusában alázatos folyamodványt nyújtott át a francia nagykövetnek: „Óhajtva remélem, hogy ő császári felsége engedélyezni fogja részvételemet az államügyek intézésében. Ez egyben lényegesen megnyugtatná a porosz királyt abban a tekintetben, hogy a császár bizalma és kegyelme ismét felé fordul."

Napóleon valóban megkegyelmezett: megengedte Frigyes Vilmosnak, hogy Hardenberget kinevezze kancellárjának. Ez 1810. június 5-én történt, és az új porosz kancellár már 7-én ezt írta Napóleonnak :

„Mélységesen meg vagyok róla győződve, hogy Poroszország csak akkor születhet újjá, és csak úgy biztosíthatja jövendőbeli boldogságát és területi épségét, ha becsületesen csatlakozik felséged államrendszeréhez... Felség, én életem legnagyobb dicsőségének fogom tekinteni, ha kiérdemiem császári felséged megtisztelő bizalmát és jóváhagyását. Maradok császári felségednek legalázatosabb és legodaadóbb szolgája, báró Hardenberg, a porosz király kancellárja."

Poroszország pontosan fizette adóját, a szárazföldi blokádot pedig a legkínosabb lelkiismeretességgel végrehajtotta. A király remegve hajbókolt, Hardenberg hizelkedett és megalázkodott Napóleon előtt. A császár azonban mindezek ellenére sem vonta vissza csapatait a

porosz erődökből, és semmiféle biztató ígéretet nem tett. Amikor Napóleon az oroszországi háborúra készülődve egyszerre azzal állott elő, hogy Poroszország nyújtson neki aktív katonai segítséget, kínos és keserves tanakodás és húzódozás után ugyan, de végül ezt is megadták. Napóleon könnyen elintézte ezt a habozásukat; 1811. november 14-én a következő utasítást adta Davout marsallnak: „Az első jeladásra az egész francia hadsereggel azonnal vonuljon be Poroszországba, és teljes egészében szállja meg az országot."

1812. február 24-én Párizsban aláírták a szerződést, amely szerint Poroszország kötelezte magát, hogy Napóleon oldalán részt vesz a császár minden háborújában.

Napóleon nyomban ezután Ausztria felé fordult.

Ott sem mutatkoztak különösebb nehézségek. A wagrami csata és a schönbrunni béke óta az osztrák kormány igencsak félt Napóleontól. Metternich és más ausztriai államférfiak Napóleonnak Mária Lujzával kötött házassága után úgy látták, hogy okosabb lesz a napóleoni politika barázdájában szántani, amivel bizonyos kárpótlást kaphatnak a győzőtől az elveszett tartományok fejében. Napóleonnak módjában lett volna Ausztriát nyugatról és északról, Bajorország és Szászország felől megtámadnia,- dél felől, az illír tartományok, Krajna, Karintia és Itália felől szinten szabad útja volt Bécs irányában. Észak-kelet felől, Lengyelországból (Galíciából) is benyomulhatott, ha akart. A francia birodalom és vazallusai minden oldalról körülvették és fojtogatták Ausztriát.

Ferenc császárt III. Frigyes Vilmoshoz hasonló hűséges és alázatos szolgává tette a francia inváziótól való félelem és az a reménység, hogy birodalma hasznát láthatja mindenható veje jóakaratának. Ezekben az években Napóleon már a bécsi udvar felől sem hallhatott mást, mint dicshimnuszokat. 1811-ben, amikor Mária Lujza császárnő megszülte fiát, a napóleoni trón örökösét, Bécsben érdekes rézkarcot terjesztettek, mely könnyeket csalt az udvari emberek szemébe. A rézkarc a Boldogasszonyt ábrázolta Mária Lujza képében, karján a kis Jézussal, akinek arca az újszülött „római király" arca volt, fölöttük a felhők között pedig az Isten büszkélkedett Napóleon képében.

Egyszóval, nem volt olyan sekélyes megalázkodás és olyan bárgyú hízelgés, amit föl ne használtak volna, hogy meggyőzzék a párizsi nagyurat alattvalóinak rabszolgai alázatáról, szinte vallásos hódolatáról és soha meg nem szűnő lelkesedéséről.

Szélesebb látókörű és erősebb politikai érzékkel rendelkező emberek - mint például Metternich - tisztában voltak azzal, hogy a napóleoni császárság nem örökkévaló, sőt teljesen a császár személyéhez kapcsolódik, vele áll vagy bukik. Viszont 1810 és 1812 között még a legkételkedőbb emberek sem láthatták másképpen a helyzetet, mint hogy pillanatnyilag lehetetlen Napóleon ellen győzelmes háborút vezetni.

Anglia keményen tartotta magát gyarmataival és a tengerek fölötti uralmával, de onnan is egyre sűrűbben érkeztek a csődök, a gazdasági összeomlás, a munkanélküliség, az egyre közelebbről fenyegető forradalom hírei, egyszóval azok a fulladási tünetek, amelyeket a szárazföldi blokád okozott.

A spanyol parasztok és pásztorok a francia csapatok elől felhúzódtak az erdőkbe és hegyekbe, de onnan is folytatták elszánt harcukat. Ausztria azonban nem tudott és nem is akart partizánháborút indítani Napóleon ellen. Oroszország? Katonai vonatkozásban Napóleon kétségtelenül erősebb volt. Miután az oroszok hasztalanul igyekeztek megsegíteni az osztrákokat, s az austerlitzi csatában mindketten súlyos vereséget szenvedtek Napóleontól, Oroszország a tilsiti békében Poroszországot is elárulta. A poroszoknak tehát Napóleonnal kellett tartaniuk, bármi legyen is a következménye. Mivel pedig Napóleon 1812 februárjában rákényszerítette a porosz kormányra azt a szerződést, amelyben kötelezte magát, hogy segíti Napóleont Oroszország ellen, Bécsben nem haboztak sokáig, amikor Napóleon ugyanezt követelte Ausztriától. Rögtön behódoltak a francia császár kívánságainak.

1812. március 14-én aláírták Párizsban azt a francia-osztrák egyezményt, amelyben Ausztria kötelezte magát, hogy 30 000 katonával segíti Napóleont oroszországi hadjáratában. Ennek ellenében Napóleon megígérte, hogy elszakítja Oroszországtól Moldvát és Havasalföldet, melyeket akkoriban orosz csapatok tartottak megszállva, ezenkívül biztosította Ausztriát, hogy megkapja Galíciát vagy más hasonló értékű területet.

Ezek a „szövetségek", melyeket Napóleon Ausztriával és Poroszországgal kötött, inkább azt a célt szolgálták, hogy bizonyos orosz erőket északon és délen lekössenek, semmint azt, hogy a császár Nagy Hadseregét osztrák és porosz erőkkel töltsék föl. Napóleon így akarta megkönnyíteni útját Kaunas, Vilna, Vityebszk, Szmolenszk és Moszkva felé, mert ez volt előnyomulási tervének irányvonala. Poroszország csupán 20 000 embert adott Napóleonnak az orosz hadjárat céljaira, szóval 10 000 emberrel kevesebbet, mint Ausztria, de ezzel szemben arra is kötelezte magát, hogy 20 millió kg rozsot, 40 millió kg búzát, több mint 40 000 vágómarhát és 70 millió üveg pálinkát szállít a hadseregnek.

Napóleon már 1811-ben a következő év júniusára tűzte ki az orosz invázió elindítását. Már 1811. augusztus 16-án közölte ezt a lehetséges dátumot Bassano herceggel, akkori külügyminiszterével, miután megbeszélte vele a következő napokban Kurakin herceggel megrendezendő jelenetet. A háború júniusi kezdete mellett szólt az a körülmény, hogy a lengyel és az orosz országutak a mély sár miatt március, április, sőt május havában is járhatatlanok. Hozzá kell tennünk, hogy az 1811-es rossz termés, valamint az éhínség következtében beállott tavaszi lázongások, továbbá a spekulánsok szabotázsa mind hátráltatták a császárt tervének kivitelében. Meg kell még jegyeznünk azt is, hogy az

1811-ben és 1812 elején végrehajtott sorozások meglehetősen gyenge eredménnyel zárultak. A katonakötelesek az utóbbi hat esztendőben, az austerlitzi csata után már sokkal nehezebben álltak a mérce alá. Inkább az erdőkbe menekültek, és ott rejtőzködve várták be a sorozás végét. Napóleonnak külön csapatokat kellett utánuk küldenie, melyek valóságos hajtóvadászatot rendeztek, hogy összefogdossák a szökevényeket. Az örökös háborúk - és ezek között elsősorban a véget nem érő spanyol gerilla - 1812-ben már kezdték éreztetni hatásukat a lakosság körében, ami elsősorban a katonaszökevények számának feltűnő növekedésében mutatkozott meg. Maguk a földbirtokosok is egyre idegesebben és ingerültebben panaszkodtak a folytonos sorozások miatt, amelyek a gazdákat megfosztják az olcsó munkaerőtől.

Általában azonban az 1812 előtt végrehajtott sorozásokban elegendő újoncot sikerült összetoborozni.

1812 tavaszának vége felé Napóleon befejezte a háború diplomáciai és katonai előkészületeit, nemcsak fő vonásaiban, hanem fő részleteiben is. Az egész vazallus Európa készen állott arra, hogy fölvonuljon Oroszország ellen.

A császár közben elhatározta, hogy Spanyolországot kettéosztja,- 1811-ben elvette József bátyjától, bekebelezte Franciaországba és négy département-ra osztotta a gazdag Katalóniát, Spanyolország iparilag legfejlettebb tartományát. Ez a tény, amely Franciaország kereskedelmét jelentősen megerősítette, egyben büntető lépés is volt a spanyolok ellen, „lázadásuk" miatt. A „lázadás" azonban ennek ellenére egyetlen pillanatra sem szűnt meg sem a négy új katalán megyében, sem pedig Spanyolország többi részében, melyet a spanyol állam „függetlensége" és József névleges uralkodása ellenére francia csapatok szálltak meg.

Napóleon Spanyolországban hagyta Soult, Marmont és Suchet marsallokat elég jelentékeny és mindenesetre elegendő erőkkel, hogy visszaverjék az angolok heves támadásait, akik Wellington tábornok vezénylete alatt gyülekeztek a félszigeten. Ezeknek a marsalloknak kellett legyűrniük a partizáncsapatokat is, melyek már negyedik éve folytatták elszánt harcukat.

Napóleont fenyegette még Anglia is, de pillanatnyilag ez sem jelentett komolyabb veszedelmet. Eltekintve az ország válságos belső helyzetétől, a blokád okozta gazdasági nehézségektől, a munkanélküliségtől és a munkások géprombolό mozgalmától. Napóleon ügyes politikával számos kereskedelmi kiváltságot és kivételes kedvezményt juttatott az amerikaiaknak, amivel Anglia helyzetét még súlyosabbá tette, és bizonyos mértékben hozzájárult a háború kitöréséhez Anglia és az Egyesült Államok között.

Az Egyesült Államok elnöke 1812. június 15-én üzent hadat Angliának, kilenc nappal azelőtt, hogy Napóleon csapatai átlépték az orosz határt. Az amerikai háború Angliát eléggé meggyöngítette Franciaország ellen vívott harcában.

Napóleon tehát sikeresen fedezte a hátát. Az út szabad volt kelet felé. A császárnak többszörösen nagyobb hadsereg állott rendelkezésére, mint bármely korábbi háborújában. Ráadásul olyan ellenféllel került szembe, amelyet már többször legyőzött.

A diplomaták előre látták a katasztrófát, de a politikusok nagy többsége - köztük a legeszesebbek is, mint például Metternich, a legóvatosabbak, mint például Hardenberg, és Napóleon legádázabb ellenfelei, mint például Joseph de Maistre - úgy vélte, hogy a katasztrófa Oroszországot viszi végromlásba, hiszen olyan veszedelem fenyegette, amilyent a tatárjárás óta nem ismert az orosz történelem.

Napóleon úgy gondolta, hogy a hadjárathoz félmillió emberre van szüksége, nem számítva az osztrákok és a poroszok részéről ígért 50 000 katonát. A félmilliós hadseregből több mint 200 000 katonát a vazallus országok szolgáltattak: Itália, Illíria, a vesztfáliai királyság, Bajorország, Württemberg, Baden, Szászország, a Rajnai Államszövetség többi országa és a Varsói Hercegség; 90 000 lengyel szolgált Napóleon hadseregében. Belgium, Hollandia és a Hansa-városok már nem szerepeltek a vazallus államok között, mert ezeket Napóleon bekebelezte a francia birodalomba. Wrede bajor tábornok bátortalan megjegyzését, hogy talán mégsem kellene háborút indítani Oroszország ellen, Napóleon elvetette. „Még három év - mondta - és én a világ ura leszek."

Napóleon Mária Lujza császárné kíséretében 1812. május 9-én úgy hat órakor hagyta el a Saint-Cloud-i kastélyt, és útra kelt, hogy a Nagy Hadsereghez csatlakozzék, mely a német tartományokon keresztül már fölvonult a Visztula és a Nyeman partjára.

A császár május 16-án érkezett Drezdába a szász király kíséretében, aki előző nap eléje ment a határra. A vazallus királyok és nagyhercegek összegyűltek Drezdában, hogy üdvözöljék legfőbb urukat. Az uralkodók sorában ott volt III. Frigyes Vilmos porosz király és Ferenc osztrák császár a császárnéval. Napóleon 15 napig időzött Drezdában, fogadta vazallus királyainak és hercegeinek hódolatát. Jelenlétében egyik sem mert leülni, valamennyien födetlen fővel állottak, még apósa, az osztrák császár is, csak Napóleon tartotta fején híres háromszögletű kalapját. Napóleon általában kegyesen viselkedett ezekkel az urakkal

szemben, vagyis barátságosan meghúzogatta a fülüket, ha korholni kellett őket valamiért, vagy a vállukra veregetett, ha meg volt velük elégedve. A császári kéz e simogatásai valósággal elbűvölték őket. Napóleon egyébként nem takarékoskodott a kemény szidalmakkal sem, nyilvánosan is rájuk ripakodott ha kellett, de ez most Drezdában nemigen fordult elő.

Kíséretének tagjait, akár koronás fők voltak, akár nem, akár németek voltak, akár más nemzetiségűek. Napóleon közönséges rabszolgáknak vagy komornyikoknak tekintette, akik mind halálosan féltek tőle. Sohasem hitt őszinteségükben. Drezdában úgy viselkedtek vele szemben, mint akik föltétlenül bizonyosak abban, hogy a császár el fogja tiporni Oroszországot.

Ez a meggyőződés különben általános volt, Európában éppúgy mint Amerikában, a palotákban éppúgy, mint a kunyhókban, a kancelláriákban éppúgy, mint a kereskedők boltjaiban. Csak Anglia várta szívósan, mikor üt az ő órája - és a spanyol parasztok, a városi szegénység verekedett a régi elszántsággal. A spanyol parasztok fittyet hánytak Napóleon 600 000 főnyi hatalmas hadseregének, és magának a francia császárnak is, s amikor összekötött kézzel a kivégzőoszlophoz vezették őket, a francia császári tisztek arcába köptek. A parádés drezdai ünnepségeken egyedül Anglia és Spanyolország nem képviseltette magát, csak ők maradtak el az emberi hitványság, a szolgai megalázkodás és a páni félelem e vásári komédiájáról.

A Napóleon győzelmébe vetett általános bizakodás nem volt alaptalan. Fölényes katonai tudással vezetett és szervezett ezredek tömegei vonultak fel Oroszország ellen, olyan fővezér parancsnoksága alatt, akinek katonai tudását általában magasabbra becsülték, mint macedóniai Nagy Sándorét, Hannibálét, Caesarét vagy Nagy Frigyesét, s aki 1812 előtt sokkal több kisebb és nagyobb győzelmet aratott, mint a világtörténelem e hősei együttvéve.

Napóleon „szövetsége” Ausztriával és Poroszországgal, valamint föltétien uralma Európa többi része fölött nemcsak katonái számát gyarapította, hanem biztosította a mögöttes területeket is.

Oroszország Napóleonnal szemben csak harmadnyi hadsereget

tudott fölállítani, és azt is olyan tábornokok vezényelték, akiket a császár és marsalljai már ismételten legyőztek. Napóleon szerint az oroszoknak - Bagration herceg kivételével - nem volt egyetlen valamirevaló tehetséges katonájuk sem. A cári generálisokról alkotott lebecsülő véleményét egész Európa osztotta.

Napóleon önbizalma határtalan volt. De már itt meg kell jegyeznünk, hogy véleményét 1812 folyamán többször megváltoztatta, vagy legalább változott formában fejezte ki. Szmolenszk alatt például egészen másképp beszélt, mint amikor a Kreml ablakaiból Moszkva égését szemlélte. Véleménye aztán megint másképpen alakult a Nagy Hadsereg visszavonulása folyamán.

De akkor, a hadjárat kezdetén, Drezda és a Nyemanon való átkelés között, gondolatai legszebb álmai felé kószáltak: Kelet felé, India meghódítása felé. Ez volt kedvenc terve, melyet 1799. május 20-án nehéz szívvel adott föl, amikor hadseregének megparancsolta, hogy szüntesse meg Acre ostromát és forduljon vissza Szíriából Egyiptomba.

Napóleon még soha olyan élénk diplomáciai akciót nem fejtett ki a török, a perzsa és az egyiptomi udvaroknál, mint ezekben az időkben, 1811 és 1812 folyamán. Ez idő tájt járta be Szíriát és Egyiptomot Nersia francia konzul azzal a titkos megbízással, hogy gyűjtse össze a szükséges adatokat, melyek egy későbbi francia expedíció útját megkönnyíthetik. Adott pillanatban ugyan is Egyiptomból és Szíriából kisegítő katonai akciónak kellett volna megindulnia India irányába, ugyanannak az akciónak, amelyet 1799-ben Acre ostroma miatt abba kellett hagynia.

Érdemes feljegyeznünk, hogy a béke megmentésének utolsó kísérleteként, jobban mondva ennek látszatával Napóleon Sándor cárhoz Vilnába küldte Narbonne grófot, ugyanazt a Narbonne-t, akivel azt is megbeszélte, hogy nyomban oroszországi győzelme után elindítja az indiai hadjáratot.

Egyébként Narbonne-nak az volt a feladata - és ezt teljes hűséggel végrehajtotta -, hogy hiábavaló fecsegésekkel feltartóztassa az oroszokat, és megakadályozza őket Varsó megtámadásában. Az ugyanis eleve nyilvánvaló volt, hogy Narbonne küldetésének nem a

béke megmentése volt a célja. Napóleon a háborút végérvényesen elhatározta. 400 000 főnyi hadsereg vonult fel Kelet-Poroszországon át a Nyeman felé, és csak parancsra várt, hogy betörjön Oroszországba.

Drezdából Napóleon Poznanba ment, ahol szintén több napot töltött. A lengyel nemesség még nagyobb lelkesedéssel fogadta, mint 1807-ben, mert a lengyeleknek minden okuk megvolt rá, hogy országuk feltámadását reméljék, ha nem is a régi határai között, de legalább Litvánia és Belorusszia lehasításával.

A nemességet már nem nyugtalanította a parasztok között fölosztott földek kérdése sem. Napóleon 1812-ben már sokkal távolabb volt az egykori „Vendémiaire generálistól", mint 1807-ben. A lengyel parasztok helyzete most szóba sem került, és arról sem beszéltek, hogy felszabadítják a litván és a belorusz parasztokat. A lengyel feudális urak lelkesedése a felszabadító Napóleon iráni tehát most minden gátlás és korlátozás nélkül megnyilatkozhatott.

A császár Poznanból Torunba utazott, majd onnan Gdanskba ment, ahol négy napot töltött, mialatt a csapatok megszámlálhatatlan tömegei vonultak át a városon. Innen Königsbergbe vitt Napóleon útja, ahol öt napig maradt (június 12-től 17-ig). Éjjel-nappal hadseregének szervezési és utánpótlási problémáinak megoldásán dolgozott. Június 20-án már Gumbinnenben volt, június 22-én pedig a litvániai Vilkaviskisban, ahol ezt a híres kiáltványt intézte hadseregéhez:

„Katonák!

Megkezdődött a második lengyelországi hadjárat. Az elsőt Friedlandban és Tilsitben fejeztük be. Tilsitben Oroszország örökös szövetséget esküdött Franciaországnak, és háborút ígért Anglia ellen. Az oroszok megszegték adott szavukat, és semmi magyarázatot nem hajlandók adni erről a különös magatartásról addig, amíg csapataink vissza nem vonulnak a Rajna mögé, és ezáltal ki nem szolgáltatják szövetségeseinket az ő kényük-kedvüknek. Oroszország kihívta maga ellen a végzetet: ennek a végzetnek be kell teljesülnie. Vagy azt hiszik talán, hogy mi mindnyájan züllött és elkorcsosult emberek vagyunk? Vajon nem mi vagyunk-e az austerlitzi csata katonái?! Az oroszok cárja bennünket

a becstelenség és a háború válaszútja elé állít: választásunk nem lehet kétséges! Tehát előre! Keljünk át a Nyemanon, és vigyük a háborút az ő területére. A második lengyelországi háború éppen olyan dicsőséges lesz, mint az első. De a béke, amelyet ez után a háború után megkötünk, biztosítani fogja nyugodt életünk tartósságát, és véget vet annak az átkos befolyásnak, amellyel Oroszország az utóbbi ötven esztendőben Európa dolgaiba beleszólt."

A Nyeman felé özönlő ezredekben a katonák előtt mindenütt kihirdették a császár kiáltványát, és a katonák lelkes kiáltásokkal üdvözölték a hivatalos hadüzenetet.

Két nap múlva, a június 23-áról 24-ére virradó éjszakán Napóleon kiadta a parancsot, hogy kezdjék meg az átkelést a Nyemanon. A 13. ezred háromszáz lengyel katonája ért elsőnek a túlsó partra. Ugyanezeken a napokon átkelt a „régi gárda", az „új gárda", azután Murat lovassága, majd egymás után a marsallok hadtesteikkel. Miután június 24-én reggel az utolsó kozák hátvédcsapatok is eltűntek a láthatárról, a franciák semmi ellenállásba nem ütköztek a végtelen orosz mezőkön.

Napóleon még sohasem látott olyan kitörő örömet és olyan lelkesedést a katonái között, mint éppen e háború kezdetén. Mialatt a hosszú nyári napokon újabb és újabb csapatok keltek át a Nyeman folyón, és kifejlődött a Vilna elleni fölvonulás, a Nyeman partjai mindenfelé muzsikától és nótaszótól visszhangzottak. Az ezredek kemény léptekkel masíroztak el a császár előtt, és ujjongva üdvözölték vezérüket.

Ami Napóleont illeti, ő háborúi alatt mindig friss, élénk és jókedvű volt. Elindította életének legnagyobb hadjáratát. Az előkészületek után ítélve ez volt a döntő háború. Könnyen megtörténhet, hogy ezzel európai hadjáratait befejezi, és megkezdi az *ázsiai* akciót. De az is megtörténhet, hogy kénytelen lesz megállni Szmolenszknál, és a harc folytatását (Moszkva és Pétervár elfoglalását) a következő esztendőre kell halasztania. Napóleon két tervvel foglalkozott. Narbonne gróffal a Gangesről és Indiáról beszélt, marsalljaival a szmolenszki téli pihenőről tárgyalt.

Vezérkarától és kíséretétől körülvéve, hadserege élén, hatalmas

lovasságával, Napóleon egyenesen Vilna felé tartott, és sehol az ellenállásnak még a kísérletével sem találkozott.

13. lejezet

NAPÓLEON OROSZORSZÁGI HADJÁRATA(1812)

Mielőtt Napóleon bármelyik háborúját megkezdte volna, mindenekelőtt azt a kérdést tette föl magának, milyen vezérekkel és milyen vezérkarral áll szemben. Erős-e a fővezér? Teljesen önállóan rendelkezik-e hadseregével? Ezek a valóban nagy fontosságú kérdések mindig a legbehatóbban érdekelték a császárt.

Napóleon úgy gondolta, hogy a jelen helyzetben mindezekre a kérdésekre kielégítő feleletet tud adni magának. Az orosz hadseregnek egyetlen jó tábornoka van, Bagration, de neki csak alárendelt szerepet osztottak ki. Bennigsen kétségkívül kisebb tehetségű tábornok Bagrationnál. „Tehetetlen fráter" - mondotta róla Napóleon. Friedlandnál alaposan elpáholták, de Bennigsen azért szívósan és keményen tartotta magát, határozott jellemének nemcsak abban az esetben adta tanújelét, amikor Pál cárt megfojtotta, hanem akkor is, amikor az eylaui véres csatanapon rendületlenül kitartott. De most Bennigsen is csak másodrendű szerepet kapott. Kutuzov? Napóleon őt is legyőzte Austerlitznél, de egyáltalán nem becsülte le, sőt, ravasz és óvatos parancsnoknak ismerte. Kutuzovnak azonban mégcsak vezénylő beosztást sem adtak ebben a háborúban. A főparancsnok Barclay de Tolly volt, a hadügyminiszter. Napóleonnak nem voltak információi róla. Nem tudta fölbecsülni pontosan katonai értékét, és ezért hajlandó volt körülbelül arra a színvonalra helyezni, mint a többi átlagos orosz tábornokot. Ezt a színvonalat pedig Napóleon az esetek nagy többségében elég alacsonyra állította.

A következő kérdésre még az elsőnél is derűlátóbb választ adhatott saját magának. Az orosz hadseregben a vezénylet egysége, vagyis a vezérkarok összműködése szinte ismeretlen fogalom, így a hadsereg szervezettsége kritikán aluli volt. Ez azonban nem is lehetett másképp. Sándor cár állandóan a főhadiszálláson tartózkodott és beavatkozott Barclay parancsaiba. Napóleont erről is tájékoztatták már, amikor Vilna felé fordult. Vilnában ezt gúnyosan értésére is adta a cár hadsegédének, Balasov tábornoknak, akit I. Sándor azért

küldött hozzá, hogy először és utoljára fölajánlja neki a békét.

- Mit csinálnak az Önök tábornokai? Pfuel javasol, Armfeld ellenjavaslatokat tesz, Bennigsen tanulmányozza az ellentétes propozíciókat, és Barclay, aki a tervek végrehajtásáért felelős, nem tudja mire határozza el magát. Így pocsékolják el a drága időt...

Balasov emlékiratainak ez a részlete egészen hitelesnek és meg bízhatónak látszik, ezt több, idevágó bizonyíték tanúsítja. Egyébként Balasov tábornok orosz rendőrminiszter följegyzéseit, melyeket Thiers a konzulátus és a császárság történetének XIV. kötetében idéz, és amit Tolsztoj a „Háború és béke” című regényének híres, nagy művészettel megírt egyik fejezetében majdnem szóról szóra közöl, a legnagyobb óvatossággal keli kezelni. Főleg azokat a részleteket, amelyekben Balasov arra hivatkozik, hogy Napóleon előtt Spanyolország és a poltavai csata intő példáit emlegette volna.

Az orosz rendőrminiszter sohasem tüntette ki magát az igazság különös szeretetével, és ezért valószínű, hogy ezeket a hősies megjegyzéseket csak utólag költötte bele naplójába. A történetíróknak szigorúan figyelniük kell az ilyen körülményekre. Herstlett egész könyvet szentelt ezeknek az utólagosan született történelmi mondásoknak (Der Treppenwitz der Geschichte - A történelem lépcsőházi szellemességei). Ezek ugyanis arról nevezetesek, hogy egyik sem hangzott el. A szereplő személyeknek akkor jutottak eszükbe, amikor már elbúcsúztak a szóban forgó történelmi nagyságtól, és a lépcsőn lefelé haladva azon tűnődtek magukban, milyen jól tették volna, ha még ezt vagy azt is „odamondogatták” volna.

Akárhogy történt is, amikor a Nyeman folyón való átkelés után negyednapra Napóleon minden ellenállás nélkül bevonult Vilnába, ahol a helyi lengyel nemesség a legünnepélyesebb hódolattal és hűségnyilatkozattal várta, s amikor számot adott magának mindent elsöprő fölényes katonai erejéről, egész természetesnek látszik, hogy Balasovot elutasító válasszal küldte vissza urához. Az is hihető, sőt valószínű, hogy a válasz hangja elég durva és sértő volt.

Napóleon 18 napot töltött Vilnában. A katonai történetírók ezt a

vilnai tartózkodást legsúlyosabb katonai hibái közé számítják. Valójában Vilnában, akárcsak annak idején Drezdában is, Napóleon a lassan fölvonuló újabb csapatok beérkezésére várakozott. A 685 000 főnyi haderőből, amivel az oroszországi háborút elindította, 235 000 embernek egyelőre Franciaországban vagy a német vazallus tartományokban kellett maradnia, csupán 420 000 ember lépte át az orosz határt. És ez a 420 000 főnyi haderő csak lassú egymásutánban kelt át a Nyemanon és hatolt előre.

Napóleon már Vilnában tudomást szerzett az első komoly kellemetlenségről, mely hadseregét érte. Takarmányhiány miatt lovaiknak tekintélyes része elhullott. Más kellemetlenség is érte: a lengyelek sem Litvániában, sem Belorussziában nem nyújtottak elegendő katonai segítséget. Vilnában már jobban megértette, mint amikor a határt átlépte és még sokkal jobban, mint Drezdában, hogy milyen nagy nehézségekkel kell majd e hadjárat folyamán megküzdenie. És ez rögtön megváltoztatta politikáját is: a lengyelek nagy megütközésére Litvániát (Belorusszia akkor Litvániához tartozott) nem csatolta azonnal Lengyelországhoz, hanem ideiglenes és különleges helyi kormányzatot állított az élére. Ez azt is jelentette, hogy a császár nem akar semmi olyan politikai akciót kezdeni, ami megnehezítené a későbbi békekötést Sándor cárral. Amint ebből is látható, Napóleon elképzeléseiben és terveiben már a hadjárat kezdetén megmutatkozik az a kettősség, amivel a hadjárat kimenetelének távlatait maga elé rajzolta. Feltételezte, hogy a háború Sándor cár teljes meghódolásával és Oroszországnak nagy vazallus állammá való átalakulásával végződik, ami nélkülözhetetlenül szükséges ahhoz, hogy háborúját Anglia ellen Európában és talán Ázsiában is folytassa. Ahogy azonban az események fejlődtek, egyre jobban hajlott arra, hogy ebben a háborúban csak nagyszabású „politikai mérkőzést" lásson - mint később maga is mondta -, kormányok háborúját, a XVIII. század nyelvén szólva olyasvalamit, mint a diplomáciai szócsaták, melyeket egy-egy katonai jellegű felvonulás és hadmozdulat kísér, ami után a szemben álló felek végül megegyezésre jutnak.

Az orosz hadjárat folyamán elkövetett legnagyobb hibája természetesen az volt, hogy teljességgel félreismerte, nem értette

meg az orosz népet. De nemcsak ő, szó szerint senki az akkori Európában el nem tudta képzelni, hogy a hősies-égnek milyen magas fokára képes fölemelkedni az orosz nép, amikor hazáját kell megvédenie a betolakodó, arcátlan ellenség ellen. Senki sem tudta volna elképzelni, hogy az orosz muzsik kiégett pusztasággá fogja változtatni saját hazája földjét, de nem alázkodik meg a hódító előtt. S amikor Napóleon ezt megértette, már túlságosan késő volt.

Amilyen mértékben tornyosodtak a hadjárat nehézségei. Napóleon első számú elgondolása egyre jobban háttérbe szorult, és egyre előbbre tolakodott a második számú terv. 420 000 főből álló hadsereggel rendelkezett. Az oroszoknak alig volt 225 000 emberük. A napóleoni hadsereg csapatai viszont távolról sem voltak egyenlő értékűek. A császár tisztában volt azzal, hogy tulajdonképpen csak a francia elemekre számíthat, és még azokra se száz százalékig. A Nagy Hadsereg 355 000 francia és 330 000 idegen katonából állott, beleszámítva az Oroszországon kívül maradt tartalékokat. Az újoncokból alakított csapatokat össze sem lehetett hasonlítani a régi gárda morgó medvéivel, akik összes hadjáratait végigharcolták. Ami a Vesztfáliából, Szászországból, Bajorországból toborzott csapatokat, vagy a Hansa-városok és a Rajna-vidék németjeit, az olaszokat, a belgákat és a hollandokat illeti, nem is szólva „botcsinálta" szövetségeseiről, az osztrákokról és a poroszokról, akiket számukra teljesen ismeretlen céllal az oroszországi pusztulásba hurcolt, és akiknek legtöbbje jobban gyűlölte Napóleont, mint az oroszokat - mindezekről a szedett-vedett hadakról előre lehetett látni, hogy nem fognak valami halált megvető bátorsággal harcolni. Napóleon jól ismerte a hadjáratok történetét, és emlékezett rá, hogy a Xerxész által meghódított s kényszerrel hadba hurcolt törzsek milyen lagymatagon harcoltak a görögök ellen. A lengyelektől viszont többet várt, mert hiszen ezek saját ügyük védelmében verekedtek.

A császár hamar tudomást szerzett arról, hogy az orosz vezérkar milyen tétován és határozatlanul dönti el az orosz sereg hadmozdulatait. Vilnában arról értesült, hogy az oroszok eredetileg a Dvina partjain, a drissai megerősített táborban akartak ellenállni, de ezt a tervet Barclay elvetette, mert attól tartott, hogy Napóleon a tábort körülzárja és fegyverletételre kényszeríti őket. Ezért az orosz

hadsereg két oszlopban megindult visszafelé, és az ország belsejébe hátrált. Barclay hadoszlopa gyors menetben vonult vissza Vityebszk felé, Bagration csapatai kissé lassúbb tempóban Minszk alá húzódtak.

Napóleon fő erejével Barclay után nyomult, de az orosz fővezér meggyorsította tempóját, és megparancsolta az orosz utóvéd parancsnokának, Osztyermann-Tolsztojnak, hogy a lehetőség szerint tartóztassa fel az előnyomuló franciákat. E parancsok értelmében Osztrovno közelében július 25-26-án ütközetre került sor, s így amikor Napóleon bevonult Vityebszkbe, már nem találta ott Barclayt, mert az sietve elmenekült Szmolenszk felé.

Július utolsó napjaiban Davout Vilnából Minszk felé nyomult, azzal a megbízással, hogy vágja el Bagration visszavonulását, és verje szét ennek seregeit, még mielőtt idejük volna egyesülni Barclay csapataival. Bagration szerencséjére Napóleon öccse, a vesztfáliai király, Bonaparte Jeromos katonai szempontból éppen olyan tehetetlen senki volt, mint egyébként. A grodno-minszki úton nyomult Bagration hadoszlopa után, de képtelen volt Napóleon utasításait végrehajtani, és hadtestével olyan lassan haladt előre, hogy amikor július 23-án Mogilevtől délre Davout és Bagration között az összecsapás megtörtént, az orosz tábornok könnyűszerrel verte vissza a franciák több támadását, és jóformán zavartalanul vonulhatott vissza Szmolenszk felé.

Amikor Barclay értesült a mogilevi csatáról és arról, hogy Bagration csapatai Novij-Bihovnál átkeltek a Dnyeper folyón, elhatározta, hogy Bagration csapataival Szmolenszkban fog egyesülni, és ezért Rudnyán keresztül maga is Szmolenszk felé igyekezett.

Napóleon pedig ezalatt már minden előkészületet megtett a vityebszki nagy csatára, melyben véglegesen meg akarta semmisíteni Barclay hadseregét. És július 28-án állásaiból kilépve egyszerre csak azt látta, hogy az orosz hadsereg eltűnt előle, már továbbment kelet felé. Ez nagy csalódást okozott neki. Mert ha sikerült volna az oroszokat Vityebszknél egy második austerlitzi csatára kényszeríteni, akkor egy csapásra véget vethetett volna a háborúnak, és Sándor cárt pedig békére kényszeríthette volna.

A katonákat a nyári forróság és a hosszú, kínos menetelések teljesen kimerítették. A meleg olyan tikkasztó volt, hogy az öreg gárdisták, akik végigcsinálták az egyiptomi és a Szíriai hadjáratot, csak azzal tudták vigasztalni a fiatalokat, hogy Egyiptomban még melegebb volt. A lovasság még többet szenvedett, mert hiányzott a takarmány. Amióta Vilnát elhagyták, egyes lovasszázadok lovaik felét elvesztették. És ugyanakkor a hadsereg soraiban, a csapatok között az elégületlenség és a fegyelmezetlenség jelei kezdtek mutatkozni. Elharapózott a rablás és a fosztogatás.

Jegyre mélyebben és mélyebben kellett benyomulnia az országba, hogy Barclay és Bagration hadait nyomon követhessék. Ezek pedig különböző utakon Szmolenszk felé húzódtak. Napóleon kénytelen volt két hadtestet a Dvina irányába küldeni, hogy a Szmolenszk felé nyomuló hadsereg északi balszárnyát biztosítsa a Petervár környékén operáló Wittgenstein-féle hadtesttel szemben. Néhány hadosztályt dél felé, a jobbszárny védelmére kellett küldeni, hogy visszaverjék azokat az orosz seregeket, melyek a hirteleneken megkötött orosz-török béke folytán fölszabadultak, és nagy sietséggel visszatértek Törökországból, hogy a fő erőket segítsék. De mindezek ellenére a készülő szmolenszki csata esetére Napóleon hadserege még mindig jóval erősebb volt, mint az oroszoké. A krasznojei összecsapás után (augusztus 14-én),
melyben Nyeverovszkij hadosztálya figyelemreméltó bátorsággal, csapata egyharmad részének elvesztése árán vetette vissza Ney és Murat marsallok túlerejű támadásait, Napóleon most Szmolenszk ellen vonult. Bagration Rajevszkij tábornokra bízta azt a feladatot, hogy a franciákat feltartóztassa. Rajevszkij olyan ügyesen, olyan kitartással és olyan energiával harcolt, hogy Ney marsall kis híján fogságba esett.

Bagration eltökélten ragaszkodott ahhoz a felfogáshoz, hogy Szmolenszkot nem szabad komoly ellenállás nélkül feladniuk. Komoly ellenállásra azonban nem került sor. Az orosz hadsereg fő ereje megérkezett Szmolenszkba, de nem állt meg, hanem folytatta a visszavonulást kelet felé. Barclay nem tudta elhatározni magát, hogy a várost harc nélkül föladja, bár maga is fölöslegesnek tartotta a csatát.

Napóleon augusztus 16-án reggel hat órakor parancsot adott, hogy

tüzérsége teljes erővel kezdje meg a város bombázását, és nyomban utána induljon meg az általános támadás. Véres és elkeseredett csata kezdődött, amely este hat óráig tartott. A franciáknak sikerült a város külső részeit elfoglalniuk, de a város központja ellenállt. Dohturov hadteste, Konovnyicin tábornok és a württembergi herceg hadosztályai olyan bravúrral és elszántsággal védték a várost, hogy az még a franciák csodálatát és elismerését is kivívta.

Aznap este Napóleon magához rendelte Davout marsallt, és erélyesen ráparancsolt, hogy akármibe kerül is, másnap foglalja el Szmolenszkot. Új tápot nyert most korábbi reménysége, hogy a szmolenszki csata, amelyben hite szerint az egész orosz hadsereg részt vesz (Barclay és Bagration csapatainak egyesüléséről már előzőleg értesült), a döntő csata lesz, amelyet az ellenség olyan óvatosan került idáig, még azon az áron is, hogy országának egy tekintélyes darabját odadobta az idegen hadak martalékául. A harc 17-én folytatódott. Az oroszok hősiesen ellenálltak a katonákat csak kéréssel és fenyegetéssel lehetett rávenni arra, hogy visszavonuljanak, az erre vonatkozó parancsokat nem hajtották végre.

A hullákkal borított véres csatatérre leszállt az éjszaka. Napóleon parancsára a város bombázását tovább folytatták. Egyszerre csak az éjszaka kellős közepén szörnyűséges robbanások rázták meg egymás után több ízben a földet. Tűzvész keletkezett, amely átterjedt az egész városra. Az oroszok fölrobbantották lőszerkészleteiket, fölgyújtották Szmolenszkot. Barclay parancsot adott a várost védő csapatoknak, hogy azonnal vonuljanak vissza. Az előre küldött francia járőrök hajnalban jelentették, hogy az orosz csapatok elhagyták Szmolenszkot. Davout marsall hadteste kardcsapás nélkül bevonulhatott a város szívébe.

Emberek és lovak hulláinak tömege borította az utcákat. A sebesültek ezreinek kétségbeesett nyöszörgése, jajgatása töltötte be a várost, melynek egyik része még akkor is égett, amikor a franciák bevonultak. A visszavonulók sebesültjeiket könyörtelenül sorsukra hagyták. Napóleon kíséretével lassan átlovagolt Szmolenszk utcáin. Utasításokat adott a tűz elfojtására, az oszlásnak indult holttestek eltemetésére, a sebesültek elhordására, hogy a megmaradt hadianyagot számba vehessék.

Egykorú tanúk előadása szerint a császár rosszkedvű volt, alig beszélt környezetével. Körútja végeztével betért abba a házba, amelyben hevenyészett szállást rendeztek be neki, s az asztalra dobta kardját, majd így szólt: „Az 1812-es hadjárat befejeződött." De még ott Szmolenszkban fel kellett adnia azt a tervét, hogy a városban megáll, berendezi hadserege számára a mögöttes területeket Lengyelországban, Litvániában és Belorussziában, majd Európából további erősítéseket von össze, és 1813 tavaszára halasztja a Moszkva vagy Pétervár elleni fölvonulást, tehát két hadjáratra osztja oroszországi háborúját. Az ellenség ugyanis ismét kisiklott a kezei közül. Napóleon nem tudta, mekkora erőfeszítésbe került Barclay-nak, hogy visszavonulási parancsait végrehajtassa. Nem volt tudomása arról, hogy nyíltan hazaárulással vádolták meg az orosz fővezért. Fogalma sem volt a cári udvar fejetlenségéről és kétségbeeséséről, ő csak egyet látott: nem tudja döntő csatára kényszeríteni az ellenfelét, tehát tovább kell haladnia kelet felé, Moszkva felé. S azt is látta, hogy minél mélyebbre hatol keletre, annál nehezebb lesz sima békekötéssel, egyszerű diplomáciai megegyezéssel befejezni a háborút. Szmolenszkban Napóleon rájött arra, hogy nem számíthat többé Oroszország teljes és tökéletes eltiprására. Ott már minden egészen más színben tűnt fel előtte, mint három hónappal korábban, a nyemani átkelés vidám napjaiban.

Hadserege felére csökkent azáltal, hogy a roppant összekötővonalakat és a tábori raktárakat helyőrséggel kellett ellátniuk. Sok embere pusztult el a „jelentéktelen", de mégis véres csatákban, sokan váltak harcképtelenné a forróság, a fáradtság és a különböző betegségek következtében. De nem csupán ezért látta a dolgokat más színben, mint régebben. Észrevett valami mást is, azt, hogy az orosz katonák éppoly keményen verekszenek, mint annak idején Eylau alatt. És meglátta, hogy az orosz tábornokok sokkal tehetségesebbek, mint amilyeneknek őket annak idején, Vilnában, a Balasov tábornokkal folytatott beszélgetés idején tartotta. Napóleon általában jól ítélte meg embereit, különösen katonai képességük szempontjából. Nem is titkolhatta volna maga előtt, hogy például Rajevszkij, Dohturov, Tucskov, Konovnyicin és Platov oly szellemesen oldottak meg egy-egy súlyosabb problémát, hogy az legjobb tábornagyai bármelyikének is becsületére vált volna. S végül a háború egész jellege már régóta

komoly nyugtalanságot támasztott mind Napóleonban, mind pedig környezetében.

Visszavonulása során az orosz hadsereg teljesen elpusztított területeket hagyott maga után. Szmolenszknál már kísérlet történt arra, hogy nemcsak egyes falvakat vagy tanyákat, hanem egész nagy várost, fontos közgazdasági és kereskedelmi központot is felégessenek. Ez is amellett tanúskodott, hogy a hódító ellen könyörtelen és kíméletlen háború folyik. Napóleon visszagondolt arra, hogy korábbi háborújában, például Ausztriában, amikor az osztrák császár elmenekült Bécsből, meghagyta a helyi hatóságoknak, hogy minden ellenkezés nélkül hajtsák végre a franciák összes utasításait. Visszagondolt a porosz királyra, aki elmenekült ugyan Berlinből, de utána levelet intézett hozzá, amiben azt a reménységét fejezte ki, hogy Potsdamban ő császári felsége megtalálja a megkívánt kényelmet. De Oroszországban? Hiszen itt a parasztok gondolkozás nélkül felgyújtják saját lakóházukat és élelmiszerkészleteiket, s kivonulnak a végtelen sztyeppékre - egész városokat dobnak martalékul a tűznek .. . Nyilvánvaló volt, hogy a néptömegek, Barclay hadügyminiszter, Bagra-tion herceg és a mögöttük és felettük álló Sándor cár mind-mind élethalálharcnak tekintik ezt a háborút...

Szmolenszki tartózkodása napjaiban Napóleon órákon át szótlan töprengésbe merült. A Szmolenszkban tanyázó hadseregnek csak egyik részét indította tovább, elsősorban Murat lovas hadtesteit, hogy vegyék üldözőbe Barclay hadseregét, aki most átvette az egész orosz hadsereg parancsnokságát. A csapatok egyesülése után Bagration alárendeltje lett Barclay-nak, és Moszkva felé vonult vissza, Murat csapatai, Ney és Davout hadtestei követték. Augusztus 18-án és 19-én Valutyina-Gora és Lubina alatt az orosz és a francia csapatok megütköztek. Junot tábornagy ügyetlensége következtében - aki egy bekerítő művelet végrehajtása közben eltévedt csapataival - Barclay-nak sikerült, mintegy 7000 embernyi veszteség árán, kevesebb veszteséggel, mint a franciáké, kikerülnie Junot oldaltámadását, és visszavonulnia tovább kelet felé.

Augusztus 23-ának éjjelén Napóleon gárdája kíséretében elhagyta Szmolenszkot, és Dorogobuzs ellen vonult. Barclay azonban még a franciák megérkezése előtt föloszlatta a dorogobuzsi tábort, majd

tovább folytatta útját kelet felé, még hátvédcsatározásokat sem engedve, mivel a terepviszonyok kedvezőtlenek voltak. Barclay Vjazma, Gzsatszk, Carevo-Zajmiscse felé vonult vissza. Napóleon pedig egész hadseregével a sarkában volt, végig az orosz hadsereg által kietlenné tett területen.

Valahányszor az oroszok megálltak, ha még oly rövid időre is, Napóleon nyomban arról ábrándozott, hogy végre alkalma nyílik a nagy, döntő csatára... Így volt ez Dorogobuzsnál, Vjazmánál, Gzsatszknál. „A miniszter úr (Barclay) vendégét egyenesen Moszkvába vezeti", írják kajánul Bagration vezérkarából Pétervárra.

Leküzdhetetlen és egyre fokozódó rettegés fogta el az orosz társadalom legfelső rétegét. Hát igaz, hogy minden elveszett? Igaz, hogy minden ellenállás nélkül feladják egész Oroszországot? Miért nem fejezték be a szmolenszki csatát? Miért futamodtak meg olyan dicstelenül? Vajon nem áruló-e a német Barclay?

Sándor cár pedig minden erejével igyekezett aláásni Barclay tekintélyét. Ezzel magyarázható, hogy személyesen és a legnagyobb egyetértéssel mondja el Robert Wilson tábornoknak, az angol kormány katonai megbízottjának, Platov kozák atamán szavait, amelyeket Barclay-hoz intézett Szmolenszk kiürítése után: „Látja uram, már csak egyszerű köpenyt viselek. Nem is veszem többet magamra az orosz uniformist, mert ma ez a szégyen jelképe lett".

Sándor cár életének legaggodalmasabb napjait élte. Az udvari embereken is teljesen úrrá lett a pánik, a felfordulás óráról órára nőtt. A polgárság és a parasztság körében a legkülönbözőbb formában beszéltek Napóleonról és a cárról.

Ami Napóleont illeti, az emberek már hosszú ideje nem voltak tisztában vele, mit is gondoljanak róla. 1807-ben, egészen júniusig, minden templom küszöbéről azt hirdették róla, hogy ő az antikrisztus előfutárja vagy maga az antikrisztus, a keresztény hit legádázabb ellensége és elpusztítója, június végétől kezdve azonban az antikrisztus minden átmenet és magyarázat nélkül a cár barátja és szövetségese lett. Most újra antikrisztust csináltak belőle, aki jóformán ellenállás nélkül elfoglalta Oroszország

felét. Szmolenszk elvesztése mély kétségbeesésbe döntötte az országot. „A cár és Konsztantyin bátyja haragították ellenünk ezt az embert" - mondogatták a nép körében a háború kezdetén. De hogy mit akart Oroszországtól „ez az ember, akit megharagítottak” - azt nem tudták. Az ellenségeskedés érzése azonban egyre jobban elhatalmasodott az orosz népben. Egyre nagyobb lett a felháborodás a betolakodó rabló ellen, bosszúra szomjaztak. És ebből az érzésből keletkezett azután az az egész népet átfogó nemzeti ellenállás, mely végül is pusztulásba kergette a hódító Nagy Hadseregét.

A nemesség körében a félelem határozottabb formát öltött, és tudatosabb is volt, mint az „egyszerű” nép soraiban. Napóleon győzelme a nemesség szemében nemcsak azt jelentette, hogy meghosszabbítja és megszigorítja a szárazföldi blokádot, hanem azt is, hogy megdönti a jobbágyság intézményét. Pedig Napóleon egyáltalán nem szándékozott megdönteni a jobbágyrendszert, sőt, ha az általa meghódított területeken a parasztság önállóan megkísérelte, hogy saját erejével rázza le magáról a földesúri jármot, az ilyen kísérleteket mindenütt fegyverrel nyomta el. De Moszkva kardcsapás nélküli átengedése egyenlő volt a lehetetlenséggel. A katonák sem nagyon értették, miért kell folyton visszavonulniuk. Amikor Gzsatszkot elhagyták, és az orosz hadsereg megérkezett Carevo-Zajmiscse alá (augusztus 29-én), új főparancsnokot kaptak. Sándor cár felmentette Barclay-t, és mert alkalmasabb tábornok nem akadt, kinevezte Kutuzovot, akit pedig hosszú évek óta ki nem állhatott. Bagration is szóba került, de benne sem bíztak, s különben is, akárcsak Barclay-nak, neki sem volt orosz hangzású neve.

Kutuzov persze jól tudta, hogy Barclay-nak van igaza, hogy Napóleonnak csak az okozhatja a vesztét - ha valami egyáltalán okozhatja -, hogy ennyire távol harcol bázisaitól. Mert lehetetlennek látszott ezt a háborút évekig vagy akár csak hónapokig is folytatni több mint ezer kilométerre Franciaországtól, elpusztított és szegény, ellenséges országban, melynek éghajlatát a napóleoni hadsereg nem tudta megszokni, és ahol Napóleon képtelen volt a kellő utánpótlásról gondoskodni. Kutuzov mindezt jól tudta, de még jobban tudta azt is, hogy tiszta orosz neve ellenére éppen olyan kevéssé fogják neki megbocsátani, mint Barclay-nak, ha Moszkvát nagyobb csata nélkül föladja. Elhatározta tehát,

hogy megütközik Napóleonnal, habár éppen olyan mélységesen meg volt győződve ennek az ütközetnek haszontalan voltáról, mint ahogy annak idején meggyőződése és kifejezett véleménye ellenére fogadta el a csatát Austerlitz alatt is. Viszont, ha stratégiai szempontból ez a csata céltalan volt is, politikai szempontok elkerülhetetlenné tették.

Napóleon számára Barclay bukása - melyről kémei azonnal értesítették - annak a jele volt, hogy az oroszok végre elfogadják a döntő csatát.

Szeptember 4-ének hajnalán Murat és Ney hadtesteit Gzsatszkból Gridnyevóba irányította. Az orosz hadsereg visszavonulása fokozatosan lassúbbá vált, majd az orosz csapatok végleg megálltak. Hátvédei megerősített állásokat foglaltak el. A franciák felé eső legszélsőbb állásuk egy földvár volt, melyet az oroszok a kis Sevargyino nevű falu mellett építettek. Amikor Napóleon gárdájával Gridnyevo faluba érkezett, azonnal áttanulmányozta az előtte elterülő síkságot, amelyen végre megállt az orosz hadsereg. Jelentést kapott, hogy a sevargyinói sáncokat erős csapatok szállták meg. Távcsövével a félig kiszáradt Kolocsa folyó mögött kivehette az ellenséges hadsereg állásait. Szeptember 4-én este a császár vezérkarát arról tájékoztatták a kémek, hogy az orosz hadsereg valóban kezd fölsorakozni, s hogy a távolban látható falu körül erődítéseket is építettek. Arra a kérdésre, hogy hívják azt a falut, a kémek azt válaszolták, hogy a falu neve *Borogyino.*

A borogyinói csata sokat foglalkoztatta a történetírás mestereit, a katonai tudomány szakembereit, az írás művészeit és a nagy festőket, holott a nagy napóleoni birodalom tulajdonképpen nem ebben a csatában omlott össze, hanem az orosz hadjárat korábbi szakaszában és további eseményei során. Borogyino a tragédiának csak egy felvonása volt, nem maga az egész tragédia. Sőt, a hadjárat maga sem jelentette még a véget, csupán a még távolban rejlő vég kezdetét.

De mind a kortársak, mind az utókor fantáziáját mégis a borogyinói csatatér ragadta meg, amelyen 57 000 holttest hevert hónapokig anélkül, hogy a temetés végtisztességében részesülhetett volna.

Közeledett az a pillanat, amelyről Napóleon már Drezda óta

álmodott, amelyre Drezda óta várakozott, s amelyet a Nyeman partjain, Vilnában, Vityebszkben, Szmolenszk, Vjazma és Gzsatszk alatt keresett. Amikor megérkezett arra a helyre, amelyen röviddel később lezajlott az emberiség történetének egyik legvéresebb csatája, Napóleonnak már csak három és félszerte kisebb haderő állott közvetlen rendelkezésére, mint akkor, amikor átlépte Oroszország határát.

A betegségek, az utánpótlás nehézségei, a dezertálások, a fosztogatások, a kényszerűség, hogy szárnyait és hátsó összeköttetéseit nagy messzeségekben, Riga és Pétervár irányában, valamint dél felé is biztosítsa azzal az orosz hadsereggel szemben, amely Törökországból visszatértben már úton volt Moszkva felé, az a kényszerűség, hogy egyre szilárdabban kellett biztosítania a helyőrségekkel összekötő végtelen vonalait, Sevargyinótól a Nyemanig, mindez erősen apasztotta a Nagy Hadsereget. Abban a pillanatban, amikor serege a sevagyinói sáncok előtt felvonult, Napóleonnak 135 000 katonája és 587 ágyúja volt. A reguláris orosz csapatok létszáma 103 000 főre rúgott, tüzérségük 640 ágyúval rendelkezett, ezenkívül 7000 kozák és körülbelül 10 000 népfelkelő gyalogos állott tartalékban. Az orosz tüzérség kiállta a versenyt a franciákéval, és ezúttal számbeli fölényben is volt. A napóleoni hadsereg rengeteg lovat veszített, ezért Napóleon nem is tudta fölvonultatni összes ágyúit, melyeknek jó részét Moszkva felé vezető útjában, Mogilevben, Vityebszkben és Szmolenszkben kellett hagynia.

A borogyinói csata idején Napóleon Valujevo faluban ütötte fel főhadiszállását.

A császár teljesen biztos volt abban, hogy győzni fog, és ebben a hitében a csata első eseményei is megerősítették. Szeptember 5-én parancsot adott csapatainak, hogy támadják meg a sevargyinói állásokat. Murat visszavetette az orosz lovasságot. Erős tüzérségi előkészítés után Compans tábornok öt gyalogezreddel megrohamozta a földvárat, és elkeseredett szuronyharc után elfoglalta. Este, ahogy a franciák egymás közt megbeszélték a nap eseményeit, nagy csodálattal emlegették azokat az orosz tüzéreket, akik a végsőkig kitartottak ágyúik mellett, és akkor sem futottak el, amikor már minden veszve volt, de még

menekülhettek volna: úgy kellett leszúrni őket az ágyúk mellett. Napóleon szeptember 6-án napkeltével nyeregbe szállott, és késő estig lován maradt. Folyton attól tartott, hogy az oroszok, akiknek fő ereje Sevargyinótól néhány kilométernyire állott, a sáncok elvesztése után vissza fognak vonulni. Ezúttal azonban aggodalmai fölöslegesek voltak: Kutuzov nem mozdult egy tapodtat sem állásaiból. Davout azt ajánlotta, hogy nagy erőkkel kerüljék meg az ellenség balszárnyát Utyica körül. Ez a mozdulat viszont azzal a veszéllyel járt, hogy Kutuzovot megriasztja és visszavonulásra készteti. Ezért a császár elvetette Davout tanácsait: mindennel jobban félt attól, hogy az oroszok döntő csata nélkül folytatják visszavonulásukat.

Szmolenszk óta, amióta véglegesen elhatározta, hogy nem húzza el a háborút két esztendőre, hanem befejezi még ebben az évben, Napóleon legközelebbi és fő célja Moszkva elfoglalása volt, hogy onnan ajánlhassa fel a békét a cárnak. Akármennyire szerette volna elfoglalni Moszkvát, ütközet nélkül ez nem elégítette volna ki. Amit keresett és amit mindenáron el akart érni, az az volt, hogy az orosz hadsereget megsemmisítse egyetlen nagy csatában, amelyet úgy nevezhetnének: „a moszkvai csata". Ahhoz viszont semmi kedve sem volt, hogy Kutuzovot tovább kergesse, ha annak véletlenül az jutna az eszébe, hogy a régi fővároson túl visszahúzódjon Vlagyimir vagy Rjazany felé, vagy esetleg még mélyebbre az országba. Kutuzov és Barclay pontosan felismerték Napóleon gyenge oldalát, és ezért kerülték mindenáron a nyílt összeütközést. Barclay azonban most már hallgatott, miután a cár parancsára vita nélkül alá kellett magát vetnie Kutuzov rendelkezéseinek. Kutuzov is hallgatott. Nem merte magára venni Moszkva kardcsapás nélküli feladásának szörnyű felelősségét, a szent város kiszolgáltatását bizonytalan sorsának, még ha ezzel meg is mentheti a hadsereget.

Szeptember 6-án, a sevargyinói földvárak bevételét követő napon Napóleon nem kezdeményezett újabb támadást. Katonáinak pihenőt adott, amire alaposan rászolgáltak. Az étel- és italadagot megdupláztatta. Ezalatt a császár a legutolsó részletekig kidolgozta a következő nap terveit. Pontosan körülírta azokat az egyéni utasításokat, amelyeket marsalljai és tábornokai kaptak. A császártól kezdve a legutolsó közkatonáig mindenki feszült figyelemmel nézett az orosz állások felé: mit csinál Kutuzov, marad-

e vagy megszökik? De minden mozdulatlannak látszott, az oroszok helyükön maradtak.

Napóleon erős hűléssel küszködött, de ezen a napon nyoma sem látszott rajta a fáradtságnak.

Ahogy leszállt az este, a katonák korán lefeküdtek, mert mindenki tudta, hogy a csata másnap hajnalban kezdődik. Napóleon az elmúlt napok fizikai és lelki feszültségei ellenére jóformán le sem hajtotta a fejét. Minden igyekezetével azon volt, hogy titkolja mélységes aggodalmait, de ezúttal nem sikerült leplezni érzéseit. Feljegyezték, hogy hadsegédeivel folytatott beszélgetéseiben rendkívül szórakozott volt, nem is hallotta, hogy miről beszéltek. Jóformán percenként kisietett a sátrából, hogy megnézze, égnek-e még a tábortüzek az ellenség sátrai körül.

A nap még föl sem kelt, amikor Napóleon kiadta a parancsot a támadásra. A császári utasítások szerint Beauharnais Jenő itáliai alkirály hadtestével a balszárnyon Borogyino falura veti magát. Középen Davout, Ney és Murat egymás után fölvonulnak Bagration tábornok tompaszögben kiépített állásai ellen, melyek Szemjonovszkoje falu körül húzódtak.

A tüzérségi tűz robaja olyan fülsiketítő volt, hogy még az eylaui és a wagrami csaták katonái sem hallottak hozzá hasonlót. A szemtanúk följegyzései szerint Napóleon e forró szeptemberi nap folyamán két igen különböző lelkiállapotot mutatott. Reggel, ahogy a nap föltűnt a látóhatáron, a császár vidáman felkiáltott:

- íme, itt az én austerlitzi napom!

Jókedve egész délig nem hagyta el. Úgy tűnt, hogy az oroszokat lassan kiverik összes állásaikból. De a hatalmas erejű francia támadásoknak már az első óráiban azt közölték Napóleonnal, hogy egyik legjobb tisztje, Plausonne ezredes, a 106. gyalogezred parancsnoka benyomult Borogyino faluba, és kiverte onnan az oroszokat. Üldözés közben azonban az orosz vadászok osztagaiba ütközött, melyek ezredének jó részét lekaszabolták, és számos tisztjével együtt Plausonne-t magát is megölték. Természetesen a franciák nyomban erősítéseket kaptak és elfoglalták Borogyinót, de Plausonne elestének körülményei

mutatták, hogy az ellenfél vad elszántsággal verekszik.

Ezek után egyik hadsegéde azt jelentette, hogy Davout marsall támadása sikeresen fejlődik, de egy másik hadsegéd később azt újságolta, hogy Davout legjobb hadosztályát, Compans tábornokét, az ellenfél gyilkos tűz alá fogta, Compans maga is megsebesült, sok tisztje elesett vagy sebesülést szenvedett. Davout a Compans-hadosztály segítségére sietve megrohamozta és elfoglalta azokat az orosz ütegeket, melyek Compans csapatait megtizedelték. De mint akárcsak két nappal korábban a sevargyinói sáncokban, az orosz tüzéreket itt is egyenként kellett leszúrni ágyújuk mellett, mert az utolsó pillanatig tüzeltek ágyúikból. Davout alól kilőtték a lovat, egy ágyúgolyó sodorta el. A marsall erősebb zúzódásokat szenvedett, és maga is eszméletlenül zuhant a földre.

Jóformán még ki sem adta újabb parancsait a császár e hírek hallatára, amikor jelentették, hogy Ney marsall három hadosztállyal benyomult az orosz gránátosok védelmezte ékállásokba. Az állásokat ugyan tartja, de az oroszok szüntelen és heves ellentámadásokkal felelnek.

Ekkor újabb hírnök érkezett: Nyeverovszkij hadosztálya visszavetette Ney csapatait. Valamivel később Neynek sikerült elfoglalnia előbbi helyzetét, de Bagration herceg keményen tartotta magát ezen az arcvonalon. Rezou tábornok elfoglalta az egyik legfontosabb orosz ékállást, de az oroszok elkeseredett szuronytámadással újra kivetették onnan, mégpedig rettenetes veszteségekkel, s végül csak Muratnak sikerült súlyos áldozatok árán visszahódítania az elveszett pozíciót.

Mindenfelől állandóan jelentgették Napóleonnak, hogy az oroszok veszteségei jóval meghaladták a franciákét, de mindenütt a végsőkig harcolnak, nem adják meg magukat.

Hogy a lovasság kibontakoztathassa a maga erőit, emberfölötti erőfeszítésekkel meg kellett hódítania néhány kisebb-nagyobb magaslatot, melyek a roppant kiterjedésű csatatér közepét mintegy kettévágták. Ezek a természetes akadályok a franciáknak nagy véráldozataikba kerültek. Rajevszkij hadteste, bár maga is rengeteg embert veszített, olyan csapásokat mért Ney és

Murat csapataira, hogy a két marsall kénytelen volt erőinek legjavát ellene összpontosítani. A Szemjonovszkoje körül húzódó szakadék és ennek környéke egymás után több ízben cserélt gazdát, végül a marsallok kénytelenek voltak Napóleontól erősítést kérni. Biztosították Napóleont, hogy kivívják a győzelmet, ha idejében elfoglalják Szemjonovszkojét és a szakadékot.

Napóleon egy hadosztályt küldött segítségükre, nagyobb erősítést nem akart adni. A hihetetlen elszántsággal folyó harc arról tanúskodott, hogy Ney és Murat tévedtek, amikor azt hitték, hogy az orosz hadtestek készek volnának a csatát feladni. Nem, az oroszok nem adják föl állásaikat és a franciák a döntő pillanat előtt áldoznák föl később szükséges tartalékaikat. A döntő pillanat azonban csak nem akart elérkezni.

Morand tábornok hadosztálya rohammal elfoglalta Rajevszkij egyik ütegállását, amely Borogyino és Szemjonovszkoje között épült, de az oroszok elszánt szuronyrohamot indítottak ellene, és bár veszteségeik hihetetlen nagyok voltak, az üteget mégis visszahódították az ellenfél kezéből. Morand tábornok maga is elesett ebben az összecsapásban.

Majdnem egyidejűleg kapta Napóleon azt az értesítést, hogy Bagration kétségbeesett erőfeszítéseket tesz annak a három ékállásnak a visszafoglalására, melyeket Ney és Murat csapatai olyan drága áron vettek el tőle.

Délfelé járt az idő. Napóleon kedélyállapota hirtelen és véglegesen megváltozott. De ez semmi összefüggésben sem volt azzal a hűléssel, amelyre régi életrajzírói annyiszor és olyan makacsul hivatkoznak. Most Ney és Murat részéről ismételt és hangsúlyozott kérést adtak át a császárnak, a két marsall azonnali és hathatós erősítéseket követelt, azt kívánta, hogy Napóleon vesse be a harcba a gárdát. Napóleon tudta, hogy a két marsallnak igaza van: Bagrationt kiverik Szemjonovszkojéból, a csata az orosz hadsereg teljes szétverésével végződik, ha a gárda friss és pihent csapatai beavatkoznak a harcba. De azzal is számolt, hogy a jelen pillanatban ez lehetetlenség. Nemcsak azért, mert nem kockáztathatta a gárdát Franciaországtól annyi ezer kilométer távolságra, hanem más és igen közeli okból sem. Az ellenfél lovassága, különösen Uvarov és Platov kozákhada váratlanul -

főleg azért, hogy Napóleon figyelmét elterelje - hirtelen támadást intézett a trén ellen és a Borogyino elfoglalásában részt vevő hadosztály ellen. Ezt a lovastámadást visszavetették, de a kísérlet elég komoly volt ahhoz, hogy Napóleon ne dobja tűzbe legfőbb tartalékát, az egész gárdát. A császárnak biztonságban kellett tudnia hadseregének hátát.

Délután három órakor Napóleon újabb támadást intézett Szemjonovszkoje ellen. Szörnyű rohamok után a falu földsáncait a franciák még egyszer elfoglalták. Minden oldalról a veszteségek sötét hírei érkeztek Napóleonhoz, akinek így módjában volt e csata szörnyű árát pontosan felmérni.

Újabb eszeveszett csata tombolt Szemjonovszkoje ékállásai körül, amelyek néhány órán belül többször cseréltek gazdát. Több mint 700 ágyú ontotta a tüzel, 400 Napóleon oldalán és 300 az oroszok állásaiból. Az ellenfelek több esetben gyilkos közelharcban próbálták kivetni egymást állásaikból, a kartács válogatás nélkül zúdult rájuk.

Napóleon marsalljai életük végéig emlegették az oroszok bámulatos magatartását Szemjonovszkoje híres ékállásai körül. Persze, a franciák sem maradtak ellenfeleik mögött. A francia gránátosok föltűzött szuronyokkal, egyetlen lövés nélkül indultak rohamra az oroszok gyilkos golyózáporában. Ekkor hangzott el Bagration utolsó kiáltása: „Bravó! Bravó!"

Néhány perc múlva Bagration herceg - Napóleon szerint az orosz hadsereg legjobb generálisa - halálos sebet kapott. A golyózápor hevében a súlyosan sebesült vezért csak nagy nehezen tudták kimenteni a borogyinói csata poklából.

Már alkonyodott, amikor a császár értesült a legújabb hírekről: Bagration herceg halálos sebesüléséről, a Tucskov fivérek elestéről, Rajevszkij hadtestének majdnem teljes megsemmisüléséről. Az oroszok végre visszavonultak Szemjonovszkojéből, de csak lépésről lépésre hátráltak, az utolsó töltényükig harcoltak.

Napóleon Szemjonovszkoje alá lovagolt. Akik e pillanatban beszéltek vele, alig ismertek a császárra. Komoran és hallgatagon bámult a hullahegyekre, és nem felelt azokra a fontos

kérdésekre sem, amelyekre csak ő tudott volna választ adni. Nem adta ki azokat a parancsokat sem, amiket csak ő adhatott volna ki. Első ízben történt életében, hogy ilyen sötét levertség uralkodott rajta, és nem tudta magát semmire sem elhatározni.

Az oroszok lassan, teljes rendben hátráltak. Már egészen besötétedett, amikor közel 300 ágyú, amelyeket a franciák az első vonalak közelébe toltak előre, egyszerre tüzelni kezdett. A hatás azonban elmaradt, a katonák elestek, de nem futamodtak meg.

- Csak adjatok még nekik abból a kartácsból, ha úgy szeretik.

Ezekkel a szavakkal parancsolta meg Napóleon, hogy a tüzet fokozzák.

Az oroszok visszavonultak, de maguk is keményen tüzeltek. Nemsokára éjszaka borult a küzdő felekre.

Kutuzov az éjszaka folyamán megvonta a nap mérlegét. Amikor látta, hogy szeptember 7-én a cár hadseregének fele elveszett, minden további tétovázás nélkül elhatározta, hogy a hadsereg második felét megmenti, és harc nélkül föladja Moszkvát. Minden levertsége ellenére volt annyi energiája, hogy Borogyinót győzelmes csatának kiáltsa ki, jóllehet maga sem hitte, hogy ez a csata akármelyik fél számára is sikert jelentett volna. Az erkölcsi győzelem azonban már most vitathatatlan volt. A későbbi események világánál pedig határozottan megállapítható, hogy stratégiai vonatkozásban Borogyino inkább orosz győzelem volt, mint francia.

Amikor Napóleonnak éjjel tudomására hozták, hogy 47 tábornoka esett el vagy sebesült meg súlyosan ebben a csatában, s közel 30 000 francia katona halt meg vagy vált harcképtelenné, és amikor személyesen meggyőződött róla, hogy egyetlen eddigi csatája sem volt olyan véres és elkeseredett, mint éppen a borogyinói, akkor - jóllehet ő is győzelmet hirdetett - Lodi, Rivoli, Marengo, Austerlitz, Jéna, Wagram stb. győztese megértette, hogy Borogyino esetére a győzelem szó nem felel meg, valami új meghatározást kell kitalálnia. Második csatára számított, közvetlenül Moszkva falai alatt. Egyes orosz tábornokok maguk is e csata mellett érveltek, de Kutuzov most már keményen kitartott a maga álláspontja mellett.

Napóleonnak nem volt tudomása róla, miről tárgyalt a Filijben összegyűlt haditanács, de bizonyos jelekből arra következtetett - és két nappal a borogyinói csata után meg is bizonyosodott róla -, hogy a régi fővárost ellenállás nélkül fogja meghódítani.

Murat és lovassága a visszavonuló Kutuzov sarkában volt. Napóleon szeptember 9-én bevonult Mozsajszkba. Jenő herceg, az itáliai alkirály másnap Ruzát foglalta el. Szeptember 13-án csapatainak dörgő éljenzése közben Napóleon fellovagolt a Poklonnaja-Gorára. Napos, szép reggel volt, a császár nem tudta leküzdeni bámulatát, melyet a város pompás látványa keltett benne.

A végtelen nagy város a nap fényében csillogva, ragyogva feküdt előtte. Végre közvetlen maga előtt látja a várost, melyben majd megpihenhet, új erőre kaphat hadserege. De főként kezébe kapja azt a zálogot, aminek kiadása fejében Sándor cárt békére kényszerítheti. A borogyinói szörnyű látomásokat elsöpörte Moszkva tündöklő látványa és az új lehetőségek reménye.

Szeptember 14-e és 16-a között az orosz hadsereg átvonult Moszkván, és a kolomenszkojei meg a rjazanyi úton elhagyta a fővárost. Murát lovassága közvetlen közelről kísérte. Miloradovics, az orosz hátvéd parancsnoka, kicsikarta Murát marsall ígéretét, hogy az orosz csapatokat e kivonulás alatt nem fogják zavarni a franciák. Rajevszkij parancsára az orosz hátvéd 16-án este megállott Vjazovka falu alatt, hat versztányira a kolomenszkojei sorompótól. Ezalatt a francia lovasság átvonult a fővároson Arbat irányában, és előőrseit Karacsarovo falu alatt állította föl.

Szeptember 16-án Kutuzov hadserege átkelt a Moszkva folyón. Az éjszakát Kulakovo falu körül egy táborban töltötte, majd másnap - anélkül, hogy Napóleon észrevette volna - jobbra elkanyarodott és tovább vonult a Pahra folyó mentén. 19-én Kutuzov csapatai Krasznaja-Pahra falu közelében a folyó bal partján foglaltak állást, a sztaraja-kalugai úton. A szmolenszki utat pedig, Napóleon egyetlen útvonalát nyugat felé, az orosz lovasság vágta el.

Napóleon még csak a dorogomilovi kapunál volt, amikor gárdistái különös híreket hoztak: Moszkva lakói majdnem egy szálig elhagyták a várost. A császár hiába várta a küldöttséget, mely a város kulcsait hozza elébe. Ilyen küldöttség nincs, és nem is iesz. A

hírek egyre nyugtalanítóbbak lettek, és mind beigazolódtak. Napóleon szeptember 15-én bevonult a Kreml falai közé. De már előző éjszaka, jó későn, éjféltájon tüzek csaptak föl a városban. Akkor azonban még megközelítően sem mérhették föl a készülő vagy kezdődő katasztrófa méreteit és jelentőségét. Szeptember 16-ának reggelétől kezdve a tüzek egyre gyakoribbak lettek, de a nap folyamán még nem tűntek fel különösebben. A 16-ról 17-re virradó éjszaka azonban heves szél támadt, mely egy teljes napon át tombolt Moszkva fölött. Ekkor már valóságos lángtenger borította a város centrumát a Kreml közelében. A tűz szinte egyszerre csapott föl a város legkülönbözőbb pontjain.

Amikor Napóleont az első tűzesetekről értesítették, nem tulajdonított nekik különösebb jelentőséget. De Ségur gróf, Methivier doktor és más szemtanúk előadása szerint, amikor 17-én reggel Napóleon körülsétálta a Kreml bástyáit és megpillantotta a várost pusztító tűzvészt, elsápadt. Sokáig nézte a katasztrófát, majd. így szólt:

- Micsoda szörnyűséges látvány! És ők maguk idézik elő . . . Micsoda rendkívüli elszántság és konokság van ezekben az emberekben! Hiszen ezek valóságos szkíták!

A tűz most már a Kreml egyik részét is elérte: a Trojickaja-torony már égett. Egyes kapukon már közlekedni sem lehetett, mert a szél a lángokat arrafelé sodorta. A marsallok egyre hangosabban követelték, hogy a császár hagyja el a Kreml-palotát, és költözzön át Nagy Péter cár kastélyába, mely a városon kívül fekszik. Napóleon azonban csak nehezen határozta el magát, és ez kevés híján az életébe került! Amikor kíséretével kivonult a Kremlből, a pattogó szikrák minden oldalról feléje szálltak. Alig lehetett lélegzetet venni, olyan fojtó volt a forróság. „A föld tüzes volt a talpunk alatt, az ég tűzbe borult fölöttünk és minden oldalról lobogó lángok falai vettek körül!" - jegyezte föl Napóleon kíséretének egyik tagja.

A tűz szeptember 17-én és 18-án is tombolt, csak 18-án estefelé kezdett lassan csökkenni. A szél elült, eső kerekedett. A tűz ugyan még a következő napokon is pusztított a város egyes kerületeiben, de hevessége már nem volt hasonlítható ahhoz a szörnyű katasztrófához, mely szeptember 15-étől 17-ig Moszkva jelentékeny részét elpusztította.

Napóleonnak semmi kétsége sem volt e váratlan és végzetes esemény okai felől: az oroszok inkább elhamvasztották régi fővárosukat, mintsem hogy az ellenség kezébe kerüljön. Az a tény, hogy Rosztopcsin magával vitte a tűzoltóság teljes felszerelését, hogy a tűz a város különböző pontjain majdnem egyidőben tört ki, az a körülmény, hogy több embert tetten értek, amint égő fáklyákkal futottak házról házra, mindez megerősítette a császár meggyőződését. Ami Rosztopcsint illeti, ő maga később eldicsekedett azzal, hogy részt vett Moszkva felgyújtásában, majd tagadta részességét, majd újra dicsőítette ezt az áldozatteljes tettet és bősz hazafiságával kérkedett, végül mindent letagadott, és ezt külön könyvben írásba is foglalta.

Ami bennünket jelen esetben érdekel, az nem annyira Moszkva felgyújtásának valóságos oka - erről elég sokat írtak és beszéltek mindenféle történeti és egyéb jellegű tanulmányokban hanem kizárólagosan az a hatás, amit ez az esemény Napóleon lelkiállapotára és a későbbi események alakulására gyakorolt.

A tanúk egybehangzó följegyzései szerint a Péter-palotában és a Kremlben is, ahová Napóleon visszatért, amikor a tűzvész alábbhagyott, a császárt a legkínosabb nyugtalanság gyötörte. Hol dührohamot kapott és akkor jaj volt környezetének, hol pedig órákon át komor hallgatásba merült. Energiája azonban még e megpróbáltatások közepette sem hagyta el. Roppant birodalma kormányzási teendőit tovább is ellátta. Rendeleteket bocsátott ki, új funkcionáriusokat nevezett ki vagy helyezett át, jutalmazott vagy elcsapott. . . Mint eddig, most is változatlanul megnézett minden aktát, és bár csak a lényeggel akart foglalkozni, figyelmet szentelt a másod- és harmadrendű ügyeknek is. Megemlítjük, hogy ekkor bocsátotta ki a híres „Moszkvai dekrétumot", mely még ma is szabályozza a Comédie-Francaise életét.

De mindenekfölött igen nagy gondot okozott a császárnak az a probléma, hogy mi történjék ezután. Moszkva égése nem semmisített meg minden élelmiszerkészletet, egyes raktárak épségben megmaradtak, viszont sem a városon belül, sem kívül nem maradt takarmány. A katonák fosztogató körútra jártak és eltünedeztek. A fegyelem meglazulásának szemmel látható tünetei

jelentkeztek. Bizonyos, hogy a telet eltölthették volna Moszkvában; a marsallok egyike-másika ezt tanácsolta. Napóleon biztos érzéke azonban azt sugallta, hogy az ő roppant birodalma nem áll elég szilárdan a lábán, és „szövetségeseinek" hűségében nem nagyon bizakodhat akkor, ha túlságosan hosszú ideig marad Európán kívül és eltemetkezik az orosz hóbuckák közé.

Folytatnia kellene Kutuzov üldözését? Hiszen az orosz hadsereg már nem is adott életjelt magáról, Kutuzov akár Szibériába vagy még tovább is visszavonulhatott. Napóleon lovai már nem is ezrével, csaknem tízezrével hullottak. Irtózatos hosszúságú összekötő vonalait alig-alig sikerült biztosítania, holott számos különítményt helyezett el az út fontosabb pontjain. És ez mind aláásta a Nagy Hadsereg hatalmát.

Mindenekfölött ott volt azonban Moszkva pusztulása, mely mintegy megkoronázta a tűz okozta pusztítások sorozatát, melyek a Nyeman partjaitól kezdve Szmolenszkig és Borogyinóig, az összes orosz falvakon és városokon át kísérték a Barclay és Bagration hadait üldöző hódítót; ott volt a régi főváros lakosságának érthetetlen, rejtélyes kivonulása; ott volt a borogyinói csata felejthetetlen képe, a *legszörnyűbb,* amit a császár valaha is megért (Napóleon élete végén maga is így beszélt erről a napról), s mindez nyilvánvalóan azt bizonyította, hogy ez alkalommal az ellenfél utolsó leheletéig folytatja ellene az élethalálharcot.

Napóleon előtt két út maradt nyitva. Az első: tudomására hozni Sándor cárnak, hogy kész a legenyhébb, legtisztességesebb feltételek mellett békét kötni; a második: kibocsátani egy kiáltványt, amelyben megszünteti a jobbágyságot a franciák által elfoglalt területeken. Megkísérelni, hogy ezen az úton föllázítsa a parasztságot Kutuzov hadseregének hátában, s egyben megbontsa a jobbágy-katonák fegyelmét, akik Kutuzov hadseregének legjavát alkották. Tudjuk, hogy Napóleon mind a két megoldásra gondolt, és beszélt is róla. De csak az első megoldást próbálta alkalmazni, a másodikat nem.

Békét kötni, a győztes pozíciójából, mialatt csapatai még Moszkvában állanak, szerencsésen hazavezetni Oroszországból a hadseregét, ez volt minden reménysége. Most már arra is hajlandó volt, hogy beéri Sándor cár szavával és ígéretével. Kész volt minden

engedményre. Szó sem volt már többé meghódolásról, Sándor cár vazallusi megalázkodásáról. De hogyan adja békés szándékait a cár tudomására, akivel minden összeköttetése megszakadt azóta, hogy Balasovot sértőn visszautasító válaszával hazakergette Vilnából. Napóleon három kísérletet is tett, hogy a cárt értesítse békés hajlandóságairól.

Moszkvában találta Tutolmin vezérőrnagyot, aki az elhagyott gyermekek menedékházát igazgatta. A tábornok megkérte a francia parancsnokságot: engedjék meg neki és a Moszkvában maradt gyermekeknek, hogy továbbra is az intézet épületében élhessenek. Napóleon magához hivatta, sokat és hevesen beszélt neki a város bűnös elpusztításáról, Rosztopcsin gonosz barbárságáról. Kijelentette, hogy ő, a császár semmi kárt sem tett volna Moszkvában, egyetlen ujjal sem nyúlt volna a város békés lakosságához, és nemcsak megengedte Tutolminnak, hogy Mária cárnőnek jelentést tehessen a menhely állapotáról, hanem hirtelen ezt is hozzátette:

— Arra kérném, írjon egyúttal Sándor cárnak is, hogy a régi tisztelettel viseltetem irányában, és hogy békét akarok kötni vele.

Sándor cár azonban nem válaszolt az üzenetre. Napóleon pedig be sem várva az időt, míg a válasz beérkezett volna, más úton is megpróbálkozott. Az egyik gazdag nagybirtokos, Jakovlev - Alekszander Ivanovics Herzen apja - valami véletlen folytán és akarata ellenére Moszkvában maradt, és a francia csapatok oltalma alá helyezte magát. Mortier marsall, aki még régebben megismerkedett Párizsban a gazdag földbirtokossal, tudomást szerzett erről. A császár magához hívatta Jakovlevet. Herzen „A múlt és ennek tanulságai" című munkájában a következőképpen adja elő apja találkozását a császárral:

„Napóleon dühösen szidalmazta Rosztopcsint a tűzvész miatt, mondván, hogy ez esztelen vandalizmus volt. Azt állította, hogy benne olthatatlanul ég a béke szeretete, és kijelentette, hogy Anglia ellen visel háborút és nem Oroszország ellen, kérkedett azzal, hogy őrséget állíttatott a talált gyermekek menháza és az Uszpenszkij katedrális elé, panaszkodott Sándor cárra, és főleg környezetének káros befolyását sérelmezte, továbbá ismét hangsúlyozta, hogy milyen békés szándékokkal van eltelve a cár

iránt, aki minderről nem tud semmit..."

A továbbiakban Herzen így folytatja:

„Napóleon elgondolkozott, majd hirtelen megkérdezte: Vállalkozna arra, hogy egy levelet visz tőlem a cárhoz? Ha igen megadom önnek az engedélyt, hogy egész családjával átléphessen a vonalainkon." - „Szívesen vállalom felséged megbízását, de nem állhatok jót utam sikeréért."

Napóleon levelet írt Sándor cárnak, felajánlotta a békekötést, és a levelet Jakovlevre bízta, aki becsületszavát adta rá: mindent elkövet, hogy a levél eljusson a cár kezébe. Ebben a dokumentumban, melyet Napóleon a legengedékenyebb hangon írt meg, a következő mulatságos és jellemző sor olvasható: „Háborút viselek felséged ellen, de nincs bennem semmi ellenséges érzés felségeddel szemben." Mindazok után, amik közöttük történtek, Napóleon úgy tett, mintha komolyan hinné, hogy az ő viselkedése nem idézhet elő ellenséges érzéseket. Úgy gondolta, hogy csak neki volna joga ilyen érzéseket táplálni.

Napóleon erre a levélre sem kapott választ.

Ekkor harmadszor és utoljára még egy kísérletet tett. Október 4-én elküldte Kutuzov táborába, Tarutyino faluba, Lauriston grófot, aki a háború előtt Franciaország nagykövete volt Pétervárott. Előbb Caulaincourt tábornokot, a vicenzai herceget akarta megbízni ezzel a feladattal, aki Lauriston előtt viselte a pétervári nagykövet tisztét. Caulaincourt azonban minden rábeszélő készségével azt tanácsolta Napóleonnak, hogy ne kezdeményezzen békét, mert ebből az oroszok csak azt látnák, hogy a francia hadsereg helyzete bizonytalan. Napóleon dühbe gurult, mint mindig, amikor érezte, hogy nincs igaza. Különben is teljesen elszokott attól, hogy mások helyesen megalapozott ellenérveit meghallgassa. Lauriston szintén magáévá tette Caulaincourt érveit, de a császár félbeszakította, és egyszerű parancsszóval intézte el a vitát:

- Nekem békére van szükségem! Most már csak a becsületet akarom megmenteni. Utazzon el azonnal az orosz főhadiszállásra! .. .

Lauriston megérkezése és jelentkezése az orosz előőrsöknél

valóságos vihart támasztott Kutuzov főhadiszállásán. Az orosz fővezér azonnal ki akart menni a francia nagykövet elé az előőrsökhöz, hogy lássa és beszéljen vele. Akkor azonban kiderült, hogy vezérkarában sok olyan vérszomjas orosz hazafi volt, akik nála is mélységesebben gyászolták Moszkva elvesztését, és ezt a megaláztatást nem tudták a franciáknak megbocsátani. Itt, ezek között a szenvedélyes honfiak között elsősorban kell említeni Wilsont, az angol kormány megbízottját, Wintzingerode grófot, aki a Rajnai Államszövetségből menekült az orosz udvarhoz, Württemberg hercegét, az oldenburgi nagyherceget és más hasonló külföldi nagyságokat, akik féltékenyen figyelték Kutuzov minden lépését. Bennigsen, aki személyes ellensége volt a fővezérnek és egy követ fújt az előbbiekkel, most hangosan tiltakozott minden tárgyalás ellen, miután ő is azok között volt, akik a cárt minden módon meg akarták győzni róla, hogy teljesen fölösleges volt Moszkvát csata nélkül átengedni az ellenfélnek.

Az orosz nép és az orosz hadsereg nevében - melyeket akkor a fent nevezett személyek képviseltek - Wilson kijelentette, mégpedig igen határozottan, hogy *a hadsereg megtagadná* az *engedelmességet, ha a fővezér az előőrsök vonalához merészkedne és szóba állna Lauristonnal.* Kutuzov alázatos meghunyászkodással hallgatta végig a hihetetlenül vakmerő kijelentést - és engedelmeskedett. Tudta jól, hogy Wilson joggal tekinti magát az orosz hadsereg legfőbb urának, hiszen súlyos fontsterlingekkel fizette meg ezt a jogot, és megkövetelhette, hogy a bért hűen megszolgálják.

Így hát Kutuzov a vezérkar jelenlétében fogadta Lauristont, de nem volt hajlandó vele békéről vagy fegyverszünetről tárgyalni, és csak annyit ígért meg, hogy Napóleon ajánlatát továbbítja a cárhoz.

A cár pedig nem felelt.

Most már csak egy lehetőség maradt hátra: föllázítani az orosz parasztságot.

1806. december 17-én, amikor Napóleon legázolta a porosz hadsereget és az orosz határ felé közeledett, Rosztopcsin volt az, aki a cár előtt az orosz birtokosság aggodalmait kifejezésre juttatta. Arról a tervről, amely szerint fel akarták fegyverezni a lakosság széles tömegeit, ezeket írta: „Ez a felfegyverzés számunkra nem

hozhat semmi jót, főleg amikor a nép előtt megcsillogtatjuk a felszabadulás lehetőségeit, ami természetesen a nemesség teljes kiirtását vonná maga után, miután minden népi felkelésnek vagy lázadásnak ez szokott a célja és a vége lenni." Majd arról beszélt, hogy „egyes szolganépek Bonapartéra várnak, hogy szabaddá tegyék magukat".

1807-ben, a tilsiti béke előtt, abban az időben, amikor a szent szinódus úgy mutatta be Napóleont az orosz népnek, mint az antikrisztus uralmának hirdetőjét, a Pétervár környékén élő jobbágyok ezt mesélgették egymásnak: „Bonaparte levelet írt a cárnak, hogy ha békét akar, akkor fel kell szabadítania a jobbágyságot. Máskülönben sohasem lesz vége a háborúnak." Majd még hozzátették: „A franciák azért akarják elfoglalni Oroszországot, hogy felszabadítsák az egész világot." 1812 júniusának vége felé Rajevszkij tábornok, aki különben nemigen ijedt meg a saját árnyékától, ezt a vallomást tette egyik levelében: „Csak attól félek, hogy Napóleon kiáltványt bocsát ki, mely szabadságot hirdet az orosz népnek, és nagyon félek, hogy ez súlyos belső zavarokat fog előidézni országunkban."

Most Moszkva elfoglalása után nagy nyugtalanság szállta meg az orosz főnemességet. Sándor cárnak is beszámoltak azokról a hírekről, amelyek a nép körében szájról szájra jártak.

A parasztok között sok szó esett a szabadságról, és a katonák azt mesélték egymás között, hogy Sándor cár titokban maga kérte fel Napóleont, hogy vonuljon Oroszországba és szabadítsa fel a parasztságot, mert a cár nyilvánvalóan maga is fél a parasztságot sanyargató földesuraktól. Pétervárott pedig az a legenda járta (egy Sebalkin nevű embert ezért törvényszék elé is állítottak), hogy Napóleon tulajdonképpen II. Katalin cárnő fia, és azért jött, hogy Sándor cár koronájával megkoronáztassa magát, nyomban utána pedig felszabadítsa a parasztságot.

1812-ben számos fölkelés tört ki a földesurak éllen. Sok egykorú okirat tanúsága szerint ezek a felkelések egészen komoly méretű zendülések voltak.

Napóleon sokáig tétovázott. Adatokat keresett a moszkvai levéltárakban a Pugacsov-féle felkelés történetéről, de nem talált

semmit. Egyesek a császár környezetében már megfogalmazták a parasztsághoz intézendő kiáltvány vázlatát. Napóleon maga is azt írta egyik levelében Beauharnais Jenőnek, hogy célszerű volna lázadást szítani a cár ellen az orosz parasztság körében. Megkérdezte madame Aubert Chalmeyt, az egyik francia asszonyt, akinek boltja volt Moszkvában, hogy mit gondol a jobbágyság felszabadításáról. Később ezt a kérdést teljesen elvetette, és csak a tatárok és a kozákok felől tudakozódott. Mindenesetre utasítást adott embereinek, hogy készítsenek számára részletes jelentést a Pugacsov-féle felkelés történetéről. Ez a komoly érdeklődés Pugacsov története iránt arra mutat, hogy Napóleon meglehetősen reális színben képzelte maga elé beavatkozásának következményeit, ha a parasztság fölszabadítójaként lépne fel. És ha az orosz nemesség ösztönös félelemmel nézett a jövő elé, ezt nem annyira a szárazföldi blokád idézte elő, mint inkább az a lehetőség, hogy Napóleon győzelme esetén a jobbágyság intézménye összeomlik a talpuk alatt. Ezt az összeomlást kétféleképpen képzelték el: vagy Stein és Hardenberg módszere szerint (a jénai csata és a porosz monarchia legázolása után), vagyis „felülről" elrendelt reformok útján, éspedig békekötés alapján, amit az orosz nemesség elfogadhatatlannak tartott, vagy pedig Pugacsov-szerű nagyszabású felkelés következményeként, amelyet a háborúval Napóleon robbant ki. Ebből az egész parasztság általános felkelése következett volna és a parasztság nyílt forradalommal harcolta volna ki a jobbágyság megszüntetését.

Napóleon azonban még csak meg sem kísérelte e második eshetőség alkalmazását vagy végrehajtását. Az új európai burzsoázia császárjának szemében a muzsikok forradalma elfogadhatatlan megoldás volt, még akkor sem fordulhatott ehhez, amikor ilyen feudális abszolutisztikus monarchia ellen állott harcban, még abban a pillanatban sem, amikor ez a forradalom a győzelem egyedüli és utolsó lehetősége volt. Inkább arra gondolt a Kremlben, hogy az ukránokat biztatja lázadásra, vagy hogy a tatárok rendezzenek egy kis felkelést a Krím vagy a Volga vidékén. Ezeket a terveket azonban később egymás után elejtette.

Napóleon szemmel láthatóan küszködött magával azon az októberi napon, amikor Nagy Péter moszkvai palotájában elébe tették azt a rendeletet, mely fölszabadította volna az uralma alatt levő területek

orosz jobbágyságát. Hosszan tétovázott. Viaskodott benne a császárral az a fiatal tábornok, aki leverte és keményen megtorolta a touloni ellenforradalmat, aki Auguste Robespierre barátja, Maximilien Robespierre párthíve, sőt még a „Code Napoléon" szerzője is volt. A fiatal forradalmi tábornok előtt nem volt kétséges, merre kell hajolnia, kell-e tovább tűrnie, hogy az orosz parasztok ezután is a mindkét nemű Szaltikovok tulajdonában maradnak.

Napóleon jól tudta: az orosz jobbágyság állapota inkább hasonlított a néger rabszolgasághoz, mint ahhoz a jobbágyi viszonyhoz, mely az általa legyőzött feudális országokban dívott. Oroszország tele volt kémeivel, és minden irányból bőséges tájékoztatókat küldtek neki. Napóleon azonban már régóta nem volt a francia forradalom tábornoka. Péter cár palotájának termeiben mély töprengéssel járt fel és alá. Szolgálattevő hadsegédei látták a császárnak ezt a belső viaskodását. látták, amint őfelsége I. Napóleon, Isten kegyelméből Franciaország korlátlan hatalmú császára, Itália királya, az európai szárazföld legfőbb ura és uralkodója, az osztrák császár veje töprengett, az a mindenható ember, aki nem egy olyan embert száműzetett, záratott börtönbe vagy küldött vérpadra, aki Maximilien és Auguste Robespierre barátja volt valamikor és bátorsággal, hűséggel ragaszkodott forradalmi meggyőződéséhez.

Ha Napóleon kibocsátja és végrehajtja azt a kiáltványt, amely felszabadítja az orosz parasztságot, a francia megszállás alatt levő kormányzóságokban, kétségkívül megbontja a cári hadsereg fegyelmét, mert hiszen ez a hadsereg jórészt olyan jobbágykatonákból állott, akiket addig is bottal tartottak kordában. Ez a rendelet a parasztok millióit vezette volna olyan felkelésbe, mint amilyen a Pugacsov-féle felkelés volt. Hiszen Oroszországban már 35-36 esztendővel Napóleon bevonulása előtt nagyszabású parasztlázadás tombolt, amely több nagy várost ejtett hatalmába, olyan felkelés, amely a polgárháború bizonyos időszakában jobb tüzérséget szegezett szembe ellenfelével, mint amilyen a cári tüzérség volt. És ez a felkelés hosszú hónapokon át alapjaiban rengette meg a cári hatalmat!

A német parasztháborúról csak több évszázados, régi okmányok szóltak. De nem is kellett olyan öregnek lennie annak a kortársnak vagy szemtanúnak, akinek személyes emlékei voltak a Pugacsov-

felkelés idejéből. És az orosz parasztság jobbágysora lényegében semmit sem változott, sőt, még részleteiben sem javult. A Szaltikovokat, akik a parasztokat lassú tűzön égették el, az Izmailovok és a Kamenszkijek követték kínzókamráikkal és háremeikkel. És szerte Oroszországban még valóságos rabszolgapiacok voltak, ahol jobbágyokat lehetett venni kicsiben és nagyban, külön a gyerekeket, külön a szülőket. Mint Katalin cárnő idejében, megvolt még Nyizsnyij-Novgorod híres piaca az északi és Kremencsug piaca a déli részen.

Ezúttal a parasztzendülés a francia hadseregre támaszkodhatott volna, mely ott állott az ország szívében. A jelen és a múlt állapotai között csak ez volt a különbség.

Szmolenszkben az ortodox papság már imákat mondott őfelségéért, a jó keresztény Napóleon császárért. Semmi kétség, hogy a francia hatóságok első intésére ez a papság a templomok küszöbéről hirdette volna ki a jobbágyság eltörlését.

Ezek után érthető, hogy 1812-ben miért félt olyan szörnyűségesen az orosz nemesség a parasztfelkelésektől. Föntebb már említettük, milyen hírek keringtek a falvakban, milyen szikrák röppentek fel az ország különböző részein. Azt is jeleztük, hogy a cári hatalom voltaképpen fegyvertelenül állott az ilyen belső válsággal szemben. Azt is feljegyezték, milyen síri csöndben fogadta a tömeg Sándor cárt Pétervárott, amikor halotthalványan a kazáni Szent Szűz székesegyházba ment, miután tudomására hozták a borogyinói csata szörnyű veszteségeit és Napóleon bevonulását Moszkvába.

Mi tartotta hát vissza Napóleont? Miért nem tudta elhatározni magát arra, hogy seregei mellé sorakoztassa az orosz jobbágyok millióit? Fölösleges ezen sokáig töprengeni. Napóleon maga megadta e kérdésre a választ, amikor később kijelentette, hogy nem akarta megnyitni a lázadás áradatának zsilipjeit, és nem akart olyan helyzetet teremteni, amelyben nem talált volna gazdát, akivel békét köthessen. Egyszóval, az új polgári monarchia császára közelebb érezte magát a félfeudális és jobbágyuralmon épülő Oroszország urához, mint a lázongó parasztokhoz. Mert az előbbivel hamarosan juthatott valamilyen eredményre, ha nem is azonnal, legalábbis a közeljövőben. Erre már a tilsiti tapasztalatai megtanították. Az utóbbiakkal viszont szándékában sem

volt tárgyalásokat kezdeni. Ha meggondoljuk, hogy 1789 nyarán és őszén a burzsoá forradalmárok attól féltek, hogy a francia parasztság fellázad, és rémülettel gondoltak e felkelés kiterjedésére, vajon van-e valami meglepő abban, hogy a francia polgárság császára elutasította még a gondolatát is annak, hogy 1812-ben fölidézze Pugacsov szellemét?

Miután a népi felkelés gondolatát elhárította magától - és egyben azt a tervet is elvetette, hogy a telet Moszkvában töltse -, Napóleonnak döntenie kellett arról, hogy tulajdonképpen merre forduljon. Sándor cár, úgy látszott, nem hajlandó tárgyalásokba bocsátkozni vele. Ez már elintézett kérdés volt azok után, hogy válasz nélkül hagyta a Tutolmin, Jakovlev és Lauriston által továbbított békeajánlatokat.

Tovább folytassa útját Pétervárig? Ez volt Napóleon első gondolata. Moszkva feladása után Pétervárott leírhatatlan pánik uralkodott. Az úri népség már kezdett elszivárogni a városból. Valamennyiük között a legsürgősebben menekült és a legfejvesztettebben rémüldözött maga Mária Fedorovna, Sándor cár anyja, Napóleon esküdt ellensége, ő most mindenáron és minél előbb békét akart. Konsztantyin nagyherceg vele tartott. Arakcsejev, akit elkapott a félelem, szintén békét akart. Bizonyos, hogy ha Napóleon Pétervár felé indul, ez a pánikhangulat még katasztrofálisabb méreteket öltött volna. Ez a hadmozdulat azonban az adott körülmények között lehetetlen volt. Az emberek legalábbis pihenhettek és némi élelmet találtak Moszkvában. A lóállomány viszont annyira megfogyatkozott, hogy Napóleon egyes marsalljai azt tanácsolták, hagyják el ágyúik egy részét.

Moszkvában nem volt sem széna, sem zab, és a környékbeli parasztok ellenállása folytán szintén nem tudtak takarmányhoz jutni. Ezenkívül a francia hadsereg harci kedve is annyira meggyöngült, hogy szó sem lehetett újabb és távolabbi hadjáratról. Amikor Kutuzov hadserege hirtelen megtámadta Murat lovasságát, amely a Csernyisna folyó partjain megfigyelő állást foglalt el szemben Tarutyinóval, Kutuzov derékhadának szállásával. Napóleon belátta, hogy hamarosan döntenie kell.

Ebből az október 17-én történt támadásból ütközet fejlődött ki, és azzal végződött, hogy Murat lovasságát kivetették Szpasz-Kuplja

faluból. Igaz, hogy csak amolyan másodrendű, kisebb csata volt, de annyi mindenesetre kiderült belőle, hogy Kutuzov csapatai kiheverték Borogyino erőveszteségeit, a franciák pedig elkészülhettek rá, hogy további hasonló támadásokban lesz részük. A valóságban ezt a tarutyinói csatát Kutuzov akarata ellenére kezdeményezték. Bennigsen fel volt háborodva a fővezér magatartása miatt, aki nem volt hajlandó megfelelő számú csapatot rendelkezésére bocsátani.

Napóleon végre elhatározta magát. Döntése nem lepett meg senkit, a legtermészetesebbnek tűnt, hogy lemondott a Pétervár elleni előnyomulásról. A császár úgy határozott, hogy Mortier marsallt 10 000 főnyi helyőrséggel Moszkvában hagyja, maga pedig tovább üldözi Kutuzovot a kalugai úton. Tudta, hogy Kutuzov felfrissítette és kiegészítette csapatait, de ő maga is kapott időközben némi erősítést: több mint 100 000 emberrel rendelkezett, többek között 22 000 emberből és tisztből álló válogatott katonája sorakozott a császári gárdában.

Október 19-én Mortier marsall hadtestének kivételével az egész hadsereg elhagyta Moszkvát, és megindult a kalugai úton. A kocsik végtelen sora követte a hadsereget, minden szekér és batár megrakva élelemmel és a Moszkvában rablott értékekkel. A fegyelem annyira meglazult, hogy még Davout sem lövette főbe azokat a katonákat, akik különböző ürügyekkel és ravasz fogásokkal (jóllehet a tüzérségnek sem volt már elég lova) az élelmezési oszlop szekereit megrakták a városban rablott holmikkal. Elég, ha megemlítjük a szemtanúknak azóta sokszor idézett megfigyelését. A hadsereg egész rakományával úgy haladt a széles kalugai úton, hogy a kocsik nyolcas sorokban vonultak a csapatok után, és ennek ellenére a szekérkaraván olyan hosszú volt, hogy egy álló napi menetelés után sem hagyta el a vége a várost.

Napóleon katonaszeme rögtön felmérte azt a roppant veszélyt, amellyel a hadsereg ilyen hosszan elnyúló vonalai fenyegettek, főleg abból a szempontból, hogy mekkora nehézségeket idézhet elő ennek a végtelen kocsisornak a védelme az ellenséges lovasság rajtaütéseivel szemben. De nem tudta magát elhatározni, hogy parancsot adjon a fölösleges kocsik megsemmisítésére.

Hadserege nem volt már a régi. Azok után, amit eddig ezek a katonák már átéltek, most világosan fölismerték a kritikus helyzetet, és megértették, hogy nagyon nehéz napok következnek, s felkészültek rá. Napóleon hadseregének katonái már nem annyira a fegyelemnek engedelmeskedtek, mint inkább az ellenséges földön szakadatlanul veszélyeztetett létük fenntartási ösztönének. Feltehető, hogy Napóleon személyes hatása még a régi volt az öreg francia morgó medvékre, de a meghódolt országokból toborzott katonák rossz példával szolgálhattak, hiszen őket Napóleonhoz semmiféle érzelmi szál nem kötötte.

A császárt kellemetlenül érintette a csapatok és a szekértábor ésszerűtlenül hosszú vonalának látványa. Még kellemetlenebb volt azonban annak a ténynek felismerése, hogy hadseregének régi fegyelme meglazult.

Ezt felismerve, hirtelen megváltoztatta egész tervét, azt a tervet, melynek alapján néhány órával korábban Moszkvát maga mögött hagyta.

Úgy döntött, hogy nem támadja meg Kutuzov hadseregét. Az újabb borogyinói csata - még ha győzelmes lenne is - semmit sem változtathat a helyzeten, vagyis azon, ami akkor a leglényegesebbnek látszott, hogy otthagyta Moszkvát. Aggodalommal gondolt arra a hatásra, amit ez a visszavonulás egész Európára fog gyakorolni.

Miután elhatározta, hogy nem fog megütközni Kutuzovval, Napóleon rögtön hozzáfogott új tervének kiviteléhez, amely abból állt, hogy elkanyarodik jobb felé, letér a régi kalugai útról, megkerüli az orosz hadsereg hadállásait, rátér a borovói útra, és azokon a vidékeken vonul át, melyeket a háború addig megkímélt - a kalugai kormányzóságnak Moszkvától délnyugatra fekvő vidékein - s így tér vissza Szmolenszkba. Ezzel Napóleon nem adta fel egy későbbi háború tervét. Ha zavartalanul eléri Szmolenszkot - Malojaroszlavecon és Kalugán keresztül -, talán át is telelhetne Szmolenszkban vagy Vilnában, avagy kezdeményezhetne valami mást. Moszkvát azonban mindenesetre maga mögött kellett hagynia. Október 20-án Trockoje faluból Napóleon a következő parancsot küldte Mortier marsallnak: „Csatlakozzék a hadsereg zöméhez, de mielőtt a várost elhagyná robbantsa föl a Kremlt."

A Kreml fölrobbantására vonatkozó parancsot Mortier csak részben hajtotta végre. Az útikészülődés nagy zűrzavarában és izgalmában Mortier-nak nem volt ideje rá, hogy komolyan foglalkozzék ezzel a feladattal.

- Soha életemben haszontalan dolgot nem cselekedtem -mondta valamikor Napóleon, amikor visszautasította azokat a rágalmakat, hogy ő fojtotta volna meg Pichegrut börtönében. A Kreml fölrobbantása az ismert körülmények között valóban haszontalan tett volt. De ezt Napóleon nyilván feleletül szánta arra, hogy Sándor cár háromszor elutasította békejavaslatait.

A császár parancsai szerint tehát a hadsereg hirtelen lekanyarodott az új kalugai országútra, és október 23-án legnagyobb része már elérte Borovót: Malo-Jaroszlavecot Delzons tábornok hadosztálya szállta meg. Kutuzov felismerte Napóleon tervét, és elállotta útját az új kalugai országúton. Október 24-ének hajnalán Dohturov tábornok és mögötte Rajevszkij csapatai megtámadták Malo-Jaroszlavecot, amelyet előző este Delzons csapatai foglaltak el. Egész napon át véres harc folyt a város körül. Delzons és Levier tábornokok maguk is elestek ebben a csatában. A város hatszor cserélt gazdát, hetedszerre a franciák kezén maradt. Mindkét fél súlyos veszteséget szenvedett. A franciák közel 5000 halottat vesztettek. Malo-Jaroszlavec a földig leégett. A tűz a csata folyamán kezdődött, s a katonák és sebesültek százai égtek a lángoló házak között.

Másnap néhány tábornoka kíséretében Napóleon elhagyta Gorodnya falut, hogy megnézze az ellenség hadállásait. Hirtelen kozákok törtek rá nekiszegezett lándzsáikkal, és megtámadták a császár kíséretének kis csoportját. Murat és Bessiéres marsallok, Rapp tábornok és néhány tiszt körülvette a császárt, és védekezésre készültek. Szerencséjükre néhány lengyel könnyűlovas és a gárda egy-két vadásza a közelből közbevetette magát, s megmentette a császárt és maroknyi kíséretét a fölkoncolástól.

Napóleon az egész kis kaland alatt megőrizte teljes nyugalmát. Mosolygott. A halál vagy a fogság veszedelme azonban olyan komoly volt, hogy ezt a mosolyt alig lehetett őszintének tekinteni. De mindenki látta, hogy mosolygott, és csodálattal beszéltek róla aznap és azóta is számtalanszor; a császár éppen ezt

akarta: nyilván ezért mosolygott. Aznap este meghagyta Yvan doktornak, a gárda orvosának, hogy készítsen a számára gyorsan ható, gyilkos mérget arra az esetre, ha fogságba esne.

Miután az ellenség állásait megvizsgálta. Napóleon Gorodnyában haditanácsot hívott össze. A malo-jaroszlaveci csata megmutatta, hogy a helyzet gyökeresen megváltozott. Napóleon nem keresett újabb Borogyinót, de annál inkább készülődtek rá az oroszok, ezért Napóleonnak újabb Borogyino nélkül nehéz feladat volt átvágnia magát Kalugába.

Az egész tanács ezen a véleményen volt, hosszas habozás után Napóleon maga is így döntött. Lemondtak arról a gondolatról, hogy újabb nagy csatában mérjék össze erejüket az oroszokkal, tehát nem maradt más hátra, mint a teljesen elpusztított úton Szmolenszk felé indulni, mégpedig gyors ütemben, mielőtt az oroszok elfoglalják előlük a védtelenül hagyott Mozsajszkot, amíg el nem vágják a visszavonulás útját. Miután Napóleon meghallgatta marsalljait és tábornokait, kijelentette, hogy döntését mégis elhalasztja, mert véleménye szerint előnyösebb volna, ha megvívnák Kutuzovval a nagy csatát, és Kalugánál szétvernék az ellenfél vonalait. Napóleon tétovázásai október 26-án hirtelen megszűntek, amikor arról értesült, hogy az oroszok Medinyából kiverték Poniatowski lovasságát.

Kutuzov nem kívánta és nem is kereste a megütközést. A malo-jaroszlaveci eset óta Kutuzov szilárdan eltökélte, hogy nem fogja zavarni Napóleont a visszavonulásban és semmilyen erélyes nyomást nem fog rá gyakorolni. És amikor a németek és az angolok, akiket a cár beültetett Kutuzov vezérkarába, hogy a vén marsall körül spionkodjanak, kellemetlenkedni kezdtek a fővezér állítólagos erélytelensége és puha taktikája miatt, ez hirtelen megmutogatta karmait, és keményen szemükbe vágta, hogy tökéletesen átlát rajtuk, és tudja, hogy miért félnek ezek az urak a Napóleon és Oroszország közötti háború „idő előtti" végétől. 1812 októberében a következő kijelentéssel fordult Wilsonhoz, az angol kormány katonai megbízottjához:

- Ismétlem, amit egyszer már megmondtam Önnek: nem vagyok meggyőződve arról, hogy Napóleonnak és hadseregének megsemmisítése olyan boldoggá tenné a világot. Mert a

francia császári hatalom örökségét nem Oroszország kapja, de más szárazföldi hatalom sem, hanem egyedül és kizárólag az a hatalom, amely máris föltétien ura a tengereknek, és amelynek korlátlan uralma akkor egyszerűen tűrhetetlen lenne.

A császár elrendelte a visszavonulást Szmolenszk felé. Október 27-én meg is kezdődött a visszavonulás Borovo-Vereja-Mozsajszk-Dorogobuzs és Szmolenszk irányában. És ekkor Napóleon parancsára történt, hogy az útba eső falvak, tanyák és udvarházak egymás után a lángok martalékai lettek, mindenütt, amerre a csapatok elhaladtak. Mozsajszktól kezdve azonban már alig maradt falu vagy viskó, amit fölgyújthattak volna, mert a pusztulás borzalmas volt már a borogyinói csata előtti időben. Mozsajszk városa egyetlen üszkös halom volt. Amikor a borogyinói csatatéren áthaladtak, az otthagyott 57 000 hulla még mindig a szabad ég alatt rothadt és porladozott. Napóleon lehetőleg siettette a menetelés ütemét. Ez az irtózatos látvány annál nyomasztóbban hatott a katonákra, hiszen most már valamennyien megértették, hogy a háború elveszett.

Október 30-án érték el Gzsatszk városát, és ezen a napon már rájuk köszöntött az első fagy. Ez kissé váratlanul érkezett. Napóleon érdeklődött az oroszországi időjárás felől, s a hadjárat előtt tájékoztatták, hogy Oroszországnak ezen a vidékén 1811-ben az első fagyok csak december végén jelentkeztek. Azonban 1812-ben a tél korán beállott, és kivételesen kemény hideget hozott. Kutuzov lassan követte a visszavonuló ellenséget. A kozákok gyakori rajtaütésekkel nyugtalanították a francia csapatokat. Vjazma előtt a reguláris orosz lovasság megrohamozta a francia hadsereg törzsét. Kutuzov azonban szemmel láthatóan kerülte a döntő csatát, jóllehet egész környezete nyomást gyakorolt rá.

Kutuzov fő célja az volt, hogy Napóleont kikergesse Oroszország területéről. Csakhogy az angol Wilson, a német és a francia emigránsok szemében Napóleon kivonulása nem a vége, hanem csak a kezdete volt a leszámolás nagy ügyének, ők arra törekedtek. hogy örökre megszabaduljanak Napóleontól, ami szerintük csak a császár teljes és tökéletes veresége, fogságba esése vagy halála árán volt lehetséges. Ellenkező esetben - és ez volt valamennyiük véleménye - Európa a régi viszonyok között marad, Napóleon pedig továbbra is Európa ura lesz egészen a Nyeman partjáig. Kutuzov azonban ezúttal nem engedett a maga álláspontjából. Amilyen mértékben a fagyok ereje növekedett, ahogy a kozákok és az orosz partizánok - Fignyer, Szeszlavin, Davidov csapatai - meglepték és elfogták a franciák szállítmányait, a francia hadsereg létszáma katasztrofális gyorsasággal apadt.

November 6-án, amikor Dorogobuzs alá értek, a Nagy Hadseregnek már csak 50 000 harcképes katonája volt.

Napóleon, mint mindig, csapatai élén járt a szenvedések elviselésében is. Példájával akarta bátorítani a katonákat. Órákon át menetelt egy botra támaszkodva hóbuckákon keresztül a hulló hóban, elbeszélgetve katonáival. Még nem tudta, hogy a telet Szmolenszkban töltik-e, és hogy egyáltalán mennyi ideig maradnak ott.

Dorogobuzsba a Párizsból érkező futár különös híreket hozott. Valamilyen Malet nevű tábornok, egy vén republikánus, akit hosszú

évek óta fogságban tartottak, megszökött párizsi börtönéből. A szenátus hamisított nyilatkozatával megjelent az egyik kaszárnyában a fölsorakozott katonák előtt, kihirdette Napóleonnak Oroszországban bekövetkezett halálát, majd felolvasta a szenátus rendeletét a köztársaság kikiáltásáról. Letartóztatta Savaryt, a rendőrminisztert, és megsebesítette a hadügyminisztert. A riadalom két óráig tartott. Malet tábornokot fölismerték, elfogták, hadbíróság elé állították, és agyonlőtték még tizenegy más emberével együtt, akik ellen különben nem tudtak más vádat emelni, mint azt, hogy hittek a hamis szenátusi rendelet valódiságában. Malet mindent egymaga készített elő a börtönben.

Az incidens magában ostoba és jelentéktelen volt, de mégis erős benyomást tett Napóleonra. Úgy érezte, hogy jelenléte nélkülözhetetlen Párizsban.

Dorogobuzsban, majd Szmolenszkban, ahová november 9-én érkezett. Napóleon arról értesült, hogy Csicsagov hadserege, amely Törökországból felfelé húzódott, a Berezina folyó felé vonul azzal a céllal, hogy elvágja a francia hadsereg visszavonulási útját. Később arról tudósították, hogy Eugéne alkirály csapatai rendkívül súlyos veszteségeket szenvedtek a kozákokkal történt összecsapások során. Végül azt jelentették neki, hogy Wittgenstein hadserege elfoglalta Vityebszket. Ezek után gondolni sem lehetett arra, hogy Szmolenszkban maradjon. Át kell kelni a Berezinán, még mielőtt az oroszok elállják az útját, különben Napóleon és seregének maradványa könnyen fogságba eshet.

A fagy egyre könyörtelenebbül pusztította a hadsereget. A Szmolenszkból való elindulás napjaiban az emberek már annyira elgyöngültek, hogy ha elestek, nem tudtak felkelni, olt fagytak meg.

Az úton mindenütt hullák feküdtek. A katonák nem hozták magukkal Moszkvából az ott talált téli ruhákat: ezért a hibáért drágán fizettek. El kellett hagyniuk szekereiket és ágyúik jelentékeny részét. Egész lovasszázadok meneteltek gyalog, mert a lovak mind nagyobb tömegben pusztultak. A partizánok és a kozákok egyre vakmerőbben támadták a hátvédeket és az elmaradottakat.

Amikor Napóleon kivonult Moszkvából, serege még mintegy 100

000 emberből állt, amikor Szmolenszkot november 14-én elhagyta, a hadsereg 36 000 fegyverforgató katonára olvadt, később még néhány ezer lemaradt ember csatlakozott hozzájuk. Most végre végrehajtotta azt, amire a Moszkvából való elinduláskor nem tudta magát elhatározni: felgyújtottak minden kocsit, hogy az ágyúkat magukkal vihessék. November 16-án Krasznoje közelében az oroszok rávetették magukat Beauharnais Jenő hadtestére, és súlyos veszteségeket okoztak e seregnek. A csata másnap újra kezdődött. A franciák vereséget szenvedtek, két nap alatt mintegy 14 000 főnyi veszteségük volt, melyből 5000 volt a halott és sebesült, a többi fogságba került. A krasznojei harcok azonban ezzel még nem zárultak le. Ney marsall, akit elvágtak a hadsereg zömétől, miután kisebb-nagyobb összecsapásokban roppant veszteséget szenvedett - 7000 emberéből 4000 főt elvesztett -, Kutuzov egész hadseregével került szembe, mely a Dnyeperhez szorította. Éjszakának idején sikerült átkelnie Krasznoje felett a Dnyeperen. A jég azonban még nem volt elég erős, és megmaradt emberei közül sokan a folyóba fúltak. 1200 emberrel érkezett Orsába.

Napóleon példátlan erőfeszítéseket tett, hogy hadseregében fenntartsa a fegyelmet, és gondoskodjék az emberek ellátásáról.

Összeköttetéseit viszont nem biztosította Minszk felé. Dubrovkában arról értesült, hogy azok a lengyel ezredek, melyeknek a hadjárat elején azt a parancsot adta, hogy tartsák Mogilev és Minszk városát, feladatukat nem hajtották végre. Dombrowsky tábornok, akit Boriszov irányába küldtek, nem vitt kellő időben segítséget Bronikowsky tábornoknak, s ezért Minszket november

16-án Csicsagov csapatai elfoglalták. Az oroszok a városban jelentékeny mennyiségű élelmet és fölszerelést találtak, amiket Bassan herceg halmozott fel, és amire Napóleon biztosan számított.

Az idő hirtelen megenyhült, olvadni kezdett. A helyzet kétségbeejtővé vált. A Dvina északi partjai felől Wittgenstein közeledett a Berezina irányába, melyen Napóleonnak át kellett kelnie. Victor és Oudinot marsallok nem tudták föl tartóztatni az oroszokat. Dél felől Csicsagov a Berezina mentén Boriszov felé nyomult, és november 22-én be is vonult a városba, miután Dombrowskyt onnan kiszorította.

Napóleon elsápadt, amikor ezt a hírt közölték vele. Platov és Jermolov osztagai - Kutuzov előhadai - már csak egynapi járóföldre voltak a francia haderőtől, melyet így a bekerítés veszélye fenyegetett. A császár azonnal hídverésre alkalmas újabb pontot kerestetett.

Boriszov alatt állandó híd volt. Amikor a vezérkar arról értesült, hogy a híd elveszett, a legbátrabbak is megrémültek. Ami Napóleont illeti, ő hamarosan összeszedte magát. Corbineau tábornok jelentése alapján úgy határozott, hogy Sztugyankánál, Boriszovtól északra kel át a folyón, ahol lengyel ulánusok gázlót találtak. Ezen a ponton a Berezina csak 25 méter széles, de partjai széles sávban annyira eliszaposodtak, hogy háromszor olyan hosszú hidat kellett verni, mint amilyen széles volt a folyó.

Napóleon ügyes cselekkel félrevezette Csicsagov tábornokot. Úgy tett, mintha mégis Boriszovnál akarna csapataival átkelni a Berezinán. November 23-án Oudinot legyőzte és a város felé szorította Palen tábornokot, aki Csicsagov előhadait vezette. Utána ellenfelét tovább üldözte, és Csicsagovot Boriszov föladására kényszerítette. Az orosz tábornok azonban a környéken maradt, és ugyanakkor észak felől Wittgenstein csapatai is gyorsított ütemben közeledtek. Napóleon nem tudott volna - de nem is akart - Boriszovnál átkelni. A félrevezető hadmozdulatok egész sorozatával sikerült elhitetnie Csicsagovval, hogy az átkelés vagy Boriszov alatt, vagy Boriszovtól délre történik meg. De Napóleon már november 26-án hajnalban Sztugyankában volt. A francia hidászok, akik derékig a jégzajlásos vízben dolgoztak, hamarosan két hajóhidat vertek, és Oudinot marsall hadteste már délután át is kelt a folyón. A folyó jobb partján a hidaktól nem messze, az oroszok megtámadták a már átkelt ezredeket, de a gárda páncélos lovasai ellentámadásba mentek, és visszaverték Csaplic tábornok csapatait.

Wittgenstein késve érkezett a harc színhelyére, Csicsagovot meg Napóleon csapta be ügyes taktikázásával. Így menekültek meg a franciák a fogságtól.

Az átkelés a legnagyobb rendben történt, és jóformán már az egész francia hadsereg átvonult, amikor mintegy 14 000 elmaradt ember a kozákok elől menekülve, hirtelen a hídra özönlött. Szörnyű pánik

keletkezett, senki sem törődött az elhangzott vezényszavakkal, csak özönlöttek a hídra, amelyiken éppen akkor vonultak át Victor marsall utolsó ezredei. Az ezredek fegyverrel nyomták vissza a rendetlen tömeget.

Kutuzov a kozákoktól értesült arról, hogy a franciák Sztugyankánál átkeltek a Berezinán. Az orosz fővezér azonnal értesítette erről Csicsagovot. Közben leszakadt az egyik híd, amelyen a tüzérséget szállították át. Hamarosan kijavították, de újra leroskadt az ágyúk alatt. Ha Csicsagov idejében érkezik, a katasztrófa betetőződött volna. De akár szándéka ellenére, akár szándékosan késlekedett - lekésett, és Napóleon átjutott a túlsó oldalra. A lemaradottak jó része - a tizennégy ezerből mintegy tízezer akiket Victor marsall csapatai visszakergettek a hidakról, a parton maradt, és vagy lemészárolták őket a kozákok, vagy fogságba kerültek.

Mihelyt az átkelés megtörtént. Napóleon megparancsolta, hogy a hidakat égessék fel. E parancs nélkül a hátramaradt csapatok is megmenekülhettek volna. A katonai szempontok azonban megkövetelték, hogy az oroszokat megakadályozzák a folyón való átkelésben, és itt a császár elhatározását 10 000 ember elvesztése nem befolyásolhatta. Szemében csak az a katona volt fontos, aki megmaradt a sorban. Az a katona, aki akármilyen okból - betegség, fagyás - kilépett a sorból, elvesztette harci értékét, és a császárt már nemigen érdekelte. Napóleon csak addig gondoskodott betegeiről és sebesültjeiről, amíg ez a gondoskodás a harcképes katonák ártalma nélkül történhetett. A hidak felégetése sürgős és fontos volt, s így a hidakat habozás nélkül fölgyújtatta, sorsukra bízva az elmaradottakat.

Napóleon maga is, de éppen így marsalljai és a XIX. meg a XX. századi katonai történészek is nagyszabású katonai teljesítménynek tekintették a berezinai átkelést. Akadnak olyanok is, akik ezt a sikert inkább Csicsagov és Wittgenstein tévedéseinek és ügyetlenségeinek, vagy annak tulajdonítják, hogy Sándor cár összezavarta a két tábornok hadműveleteit egy bekerítési tervvel, amelyet Kutuzov háta mögött juttatott el a két generálishoz, és amelyet Kutuzov ostobának tartott.

Harkievics orosz katonai történetíró 1894-ben külön tanulmányt adott ki „Berezina" címen, amit még ma is a katonai monográfiák

egyik példás és értékes művének tartanak. Harkievics azt állítja, hogy az adott körülmények között rosszabbul már nem is vezethették volna az orosz csapatokat, mint ahogy ez a két tábornok cselekedett. Szerinte Kutuzov egyáltalán nem is akarta végrehajtani Sándor cár tervét, és szándékosan késleltette felvonulását a Berezinához, jóllehet meglett volna a lehetősége, hogy idejében odaérjen. Apuhtyinnal egyetértésben Harkievics úgy gondolja, hogy a Napóleontól való félelem annyira megbénította Wittgenstein és Csicsagov tábornokok cselekvési készségét, hogy képtelenek voltak végrehajtani azt, amit tenniük kellett volna. Ami Napóleon tevékenységét illeti, az Harkievics véleménye szerint teljesen céltudatos volt.

Akár így, akár úgy történt, a francia hadsereg megmenekült a bekerítéstől, és Vilna felé menetelt. De az átmeneti enyhe időjárásnak, ami miatt hidat kellett verni a Berezinán, hirtelen vége szakadt, és helyébe kemény hideg lépett. A hőmérséklet egykettőre mínusz 20-25-32 fokra, sőt még ez alá süllyedt. Az emberek már nem is tucatjával, hanem százával hullottak ki a sorból. Már nem is törődtek velük. Csak félretolták őket az útból, hogy ne kelljen végigtaposni rajtuk. Haldoklókat, félig megfagyott embereket a sorsukra bíztak, mindenki csak tovább igyekezett. Ezek voltak a legszörnyűbb pillanatai ennek a katasztrofális visszavonulásnak. Soha még eddig nem volt olyan hideg, mint éppen ezekben az utolsó napokban. És Kutuzov hadai továbbra is a franciák sarkában voltak. Az ő csapatai is rettenetesen szenvedtek a hidegtől, bár hasonlíthatatlanul jobban felkészültek rá, mint a francia katonák. A helyzet jellemzésére elég annyit mondani, hogy amikor a borogyinói csata után Kutuzov kiegészítette haderejét, csaknem 100 000 emberrel rendelkezett, s amikor december közepén Vilnába ért, már nem volt csak 27 500 katonája. Amikor elhagyta Tarutyinót, 622 ágyúja volt, ebből 425-öt veszített el útközben. Ilyen katasztrofális viszonyok között zajlott le ez a hosszú-hosszú menetelés a könyörtelen oroszországi tél kellős közepén.

Hozzá kell tennünk, hogy Napóleon csak Kutuzov derékhadának támadásától félt. Igaz, hogy a kozákok folytonos rajtaütésekkel, a szállítmányok és az utóvéd ellen intézett gyors támadásaikkal nagyon megnehezítették a helyzetet, de természetesen ezek

egymagukban csatát nem kezdhettek. A Krasznoje körüli ütközetekben a kozákoknak fontos szerepük volt, de nem főszerepük. Ami pedig a partizánokat illeti: ezektől a franciák még kevésbé tartottak, mint a kozákoktól. A partizáncsapatok a következők vezetésével harcoltak: Davidov, Fignyer, Dorohov, Szeszlavin, Vodbolszkij, Kudasov és mások. A franciák nem is bántak velük úgy, mint a reguláris katonasággal. Akit elfogtak közülük, azt nyomban agyonlőtték. De a partizánok is ritkán ejtettek foglyokat, ők sem irgalmaztak senkinek. A partizánok legtöbbje régi, kiszolgált tiszt és katona volt, mindnyájan önkéntesek. A frandák a hadjáratról szóló emlékirataikban jóformán meg sem emlékeznek a partizánokról, de annál többet beszélnek a kozákokról, és egyhangúlag elismerik, hogy a gyors és ügyes lovascsapatok gyakori és váratlan támadásaikkal rettentő károkat okoztak a visszavonuló hadseregnek. A partizánok csak elszakadt, magukra maradt csoportokat támadtak.

Davidov, a híres partizán, a következő jellemző képet rajzolja ezekről a harcokról:

„Végre közeledett az öreg gárda, s a gárdisták között maga Napóleon . . . Lóra kaptunk, és felállottunk az országút mentén. Ahogy az ellenség megpillantotta zajongó csoportunkat, nyomban kézbe kapták és lövésre készen tartották puskájukat, de minden sietség nélkül, büszke nyugalommal meneteltek tovább. Hiába próbáltuk megbontani tömött soraikat, mintha gránitból faragták volna őket, zárt rendben, sértetlenül vonultak tovább. Sohasem fogom elfelejteni ezeknek a sokat tapasztalt öreg harcosoknak, akik már ezer halállal néztek szembe, azt a biztonságos, szinte méltóságos testtartását és marcona külsejét. Magas, medvebőr süvegükkel, fehér derékszíjas sötétkék egyenruhájukban, piros tollforgójukkal és vállrózsáikkal olyanok voltak, mint egy halom pipacs a nagy hómezőben ... A mi ázsiai ízű nekirohanásaink semmi hatást sem tettek ezekre a zárt európai sorokra . . . Oszlopaik tovább vonultak egymás után, egy-egy puskalövéssel kergettek vissza bennünket, és szemmel láthatóan gúnyolódtak a mi lovas hetvenkedéseinken. Ezen a napon azért mégis elfogtunk egy tábornokot számos szekérrel és hétszáz katonájával. De a gárda Napóleonnal úgy nyomult át a mi kozákjaink támadásai közepette, mint a százágyús fregatt a

halászbárkák között."

Meg kell jegyeznünk, hogy ezen a napon a partizánok a kozákokkal együttesen harcoltak, és csak ezért sikerülhetett nekik hétszáz foglyot ejteniük. Különben kiváló megfigyelők és hírvivők voltak, és értékes tájékoztatásokkal látták el Kutuzovot és tábornokait.

A nép haragja az idegen betolakodók ellen Oroszországban hónapról hónapra nőtt. A háború kezdetén még az a hír járta a jobbágyság körében, hogy Napóleon meghozza az ő felszabadulásukat is. Az idő azonban múlt, és nem hozott semmi változást az uralkodó, feudális rendben, változásról még csak szó sem esett. S ekkor az orosz nép előtt is megvilágosodott: nem felszabadító, hanem kegyetlen, pusztító ellenség jött az országba, amely fölégette falvaikat és városaikat, kifosztotta a lakosságot. Mindenkiben elhatalmasodott a bosszú érzése a meggyalázott és megtiport hazáért, a földúlt városokért, a felperzselt falvakért, Moszkva lerombolásáért és kirablásáért, az invázió minden szörnyűségéért. Mindenki egyre forróbban óhajtotta, hogy megvédjék Oroszországot, s keményen megbüntessék a vakmerő és könyörtelen hódítót. A parasztok kis csoportokban meglesték és megtámadták a francia hadseregből elmaradozó katonákat s irgalmatlanul lemészárolták őket. Másutt, amikor az ellenséges katonaság megjelent, hogy kenyeret és takarmányt szerezzen, a parasztság néha fegyveresen is ellenállt. Ha pedig a francia osztag túlerőben volt, felgyújtották szénakazlaikat és magtáraikat, s maguk az erdőbe menekültek.

Oroszországban a parasztok csak kisebb csapatokba verődve támadtak meg egyes katonai osztagokat, nem úgy, mint Spanyolországban, ahol a parasztok a spanyol hadsereg támogatása nélkül maguk fogták körül a francia ezredeket és kényszerítették megadásra őket. Az orosz nép küzdelme a betörő ellenség ellen más formában jelentkezett. A falvak lakosai minden tőlük telhető módon segítették a partizán-seregeket és a kozák csapatokat. Útbaigazították őket, élelmezték az orosz hadakat, kikémlelték a franciákat, tájékoztatták az orosz vezérkart.

Az orosz népből feltört a haza védelmének elszánt akarása. Ennek tanújelét adta, amikor hihetetlen bátorsággal verekedett a szmolenszki, krasznojei, borogyinói, malo-jaroszlaveci és

egyéb kisebb, de véres és kétségbeesett csatákban.

A franciák látták, hogy Oroszországban a nép másképpen harcol ellenük, mint Spanyolországban. A spanyol hadsereget Napóleon teljesen megsemmisítette, és voltak hónapok, hosszú hónapok, amikor csak a paraszt önkéntesek folytatták a harcot. Oroszországban más volt a helyzet: a hadsereget Napóleon nem tudta teljesen szétverni. A nép gyűlölte a hódítót, azt kívánta, hogy kiverjék az ország területéről, s ez az óhaj leginkább a rendes hadsereg soraiban élt. Okmányok bizonyítják, hogy a tambovi kormányzóság parasztjai *táncoltak örömükben,* amikor 1812-ben hadba szólították őket, holott más időkben a sorozást mindenki a legsúlyosabb csapásnak tekintette.

És ezek az emberek, akik táncolva vonultak be ezredükhöz, igazi hősökként verekedtek és haltak meg a csatatereken.

Berezina után a francia hadsereg még jobban megfogyatkozott, nemcsak a hideg következtében, hanem azért is, mert Partounot tábornok hadosztálya, melynek Napóleon azt a parancsot adta, hogy tartsa Boriszovot és ezzel terelje el Csicsagov figyelmét, Kutuzov fő erőivel került harcba. Kétnapos harc után 4000 emberéből alig a fele maradt zászlói alatt, s ezt is körülzárták és elfogták.

December 9-én érkeztek a Nagy Hadsereg romjai Vilnába, ahonnan már csaknem nyitva látták maguk előtt megmenekülésük útját. Leírhatatlan állapotban érkeztek a város alá, a fáradtság és a hideg teljesen letörte őket; egyes csapategységek azonban megőrizték harci erejüket, és Vilnától nem messze Ney és Maison marsall csapatai olyan heves ágyútűzzel fogadták a támadó oroszokat, hogy azok az üldözéssel néhány napra felhagytak.

Vilnába érkezéskor a hadseregben komoly rendbontás lépett fel: a különböző ezredek katonái a nyílt utcán összeverekedtek szálláskeresés és élelemrekvirálás közben. Kifosztották a raktárakat és az üzleteket. December 10-től 12-ig a hadsereg Kaunas felé menetelt. A kozákok most is a sarkukban voltak, de a franciák még vissza tudták vetni az üldözőket. Kutuzov a hadsereg törzsével még néhány napi járóföldre volt Vilnától. A franciák meg sem álltak Kaunasnál, hanem nyomban átkeltek a

Nyeman jegén. A szenvedésekkel teli moszkvai hadjárat ezzel véget ért.

Abból a 420 000 emberből, akik 1812 júniusában átlépték az orosz határt, és a 150 000-ből, akik később csatlakoztak, decemberben már csak kis csapatok maradtak, amelyek keservesen vonszolták át magukat a Nyeman jegén. Poroszországban és Lengyelországban - főleg olyan csapatrészekből, melyek nem vettek részt a moszkvai előnyomulásban - sikerült mintegy 30 000 főnyi hadsereggé szervezni őket. A többiek elpusztultak vagy fogságba estek. De a foglyok számát a legderűlátóbb számítások sem becsülik többre százezernél. A többi katona az ütközetben, de főleg az éhség, a hideg, a fáradtság és a visszavonulás alatt fellépő betegségek és járványok következtében elpusztult.

Egy héttel azelőtt, hogy a hadsereg elhagyta Oroszország területét, 1812. december 6-án, Szmorgony városkában Napóleon búcsút mondott a hadseregnek, és Caulaincourt, Duroc, Lobau és Wonsowicz lengyel tiszt kíséretében útnak indult Párizs felé. A hadsereg vezényletét Murat hercegre bízta.

Távozása előtt nagy megbeszélést tartott a marsallokkal. Ezek eleinte, ha tiszteletteljesen is, de erélyesen tiltakoztak. Napóleon azonban kijelentette, hogy a hadsereget most veszélyen kívül látja, és a csapatokat a marsallok nélküle is jól el fogják vezetni a szövetséges Poroszország területére, vagyis a Nyemanig. Jelenléte most nélkülözhetetlen Párizsban, mert 300 000 emberből álló újabb hadsereget kell rendkívüli sorozással felállítani. Ezzel a sereggel tavasszal felveheti a küzdelmet a várható támadásokkal szemben.

Távozása ellen főképpen azt az érvet hangoztatták, hogy ez a visszavonuló hadsereg, mely oly szörnyű megpróbáltatásokon ment át, összeomlik Napóleon nélkül, elveszti minden erkölcsi erejét. Csak a császár jelenléte adhatná meg a hadseregnek a kellő belső ellenállást. Napóleon a marsalljaival folytatott vitában megőrizte teljes nyugalmát. Kijelentette, hogy nem azért hagyja el a hadsereget, mintha félne valamitől. Életét most már nem fenyegeti veszély, és különben is elég gyakran megmutatta, hogy az életveszedelemmel is szembe tud nézni. Ezt valamennyien tudták is.

Sem meghatódottságot, sem különösebb fájdalmat nem mutatott, amikor erről az irtózatos háborúról beszélt, melyet ő indított és ő vesztett el, és amely elnyelte az egész Nagy Hadsereget. Szomorú eseményként emlékezett meg róla, mely azonban inkább szerencsétlenség, mint hibás számítás következménye: az időjárás volt az oka minden bajnak stb. Ugyanakkor maga is nyíltan elismerte néhány tévedését: azt például, hogy moszkvai tartózkodását túlságosan hosszúra nyújtotta. Általában azonban árnyéka sem mutatkozott rajta a zavarnak vagy a belső megrendülésnek a megbeszélés folyamán. Marsalljainak szigorúan meghagyta, hogy elutazását tartsák titokban. Fontos volt, hogy a katonák hangulata ne romoljon tovább az alatt a pár nap alatt, ami még a Nyeman partjaitól elválasztotta őket, de még fontosabb volt, hogy Németországon előbb átutazzon, mielőtt még a Nagy Hadsereg vesztének híre elterjed. Az is fontos volt, hogy senki se tudjon róla: a császár testőrség nélkül utazik át az országon.

A marsallok nem kételkedtek benne, hogy a császár csupán azért siet haza, hogy mielőbb megszervezze új, nagy hadseregét. Biztosra vették, hogy ez egykettőre megtörténik, és Napóleon még sokszor tűzbe fogja vezetni ezt a hadsereget is, őket is.

A marsallok kikísérték, amikor Caulaincourt-ral együtt beült a szánba. Napóleon ugyanolyan nyugodtan és magabiztosan viselkedett, mint négy hónappal később, amikor új hadtestei élén megindult, hogy ráncbaszedje a lázadozó Európát.

E marsallok közül sokan részt vettek Napóleon valamennyi csatájában, az első itáliai hadjárattól kezdve az oroszországi hadjárat végéig, és úgy gondolták, hogy a borogyinói csatánál rettenetesebbet még elképzelni sem lehet. Akkor még nem látták előre és el sem tudták képzelni Lipcsét. ..

14. fejezet

A VAZALLUS EURÓPA FELKELÉSE NAPÓLEON ELLEN, ÉS A „NÉPEK CSATÁJA". A „NAGY BIRODALOM” ÖSSZEOMLÁSÁNAK KEZDETE (1813)

A decemberi este havas, ködös homályában gyorsan siklott az országúton egy magányos szánkó. Olyan férfi ült benne, aki

szilárdan eltökélte, hogy Európa fölötti uralmát harc nélkül nem adja ki kezéből.

Napóleon szánkón, majd kocsin 12 nap alatt átutazott Lengyelországon, Németországon és Franciaországon, és 1812. december 18-án reggel megérkezett a Tuileries-be. Mindenütt megőrizte a legszigorúbb inkognitót, mert egyetlen pillanatig sem voltak kétségei e válságos napok veszélyeit illetően; a németek valódi érzéseivel tökéletesen tisztában volt. Caulaincourt sokat mesélt arról a rendíthetetlen nyugalomról és energiáról, arról a szellemi és fizikai frisseségről, amellyel a császár a további harcokra készülődött. Napóleon időnként szóba hozta az orosz hadjáratot is. Caulaincourt-ral folytatott társalgásának hangja nagyon hasonlított a nagy sakkjátékoséhoz, aki az elvesztett játszma után elemezgeti hibás lépéseit, miközben feni a fogát a következő partira. De soha még célzást sem tett arra, hogy tudatában van a megtörtént borzalmakért rá háruló személyes felelősségének. Igen jellemző, hogy egész úton egyszer sem jelentkezett az a fajta rosszkedve, amely az 1810-1811-es években oly gyakran elővette, akkor, amikor még hatalmának és sikereinek csúcspontján állott.

A háború annyira „eleme" volt, hogy amikor azt előkészítette vagy vezette, mindenkinek az volt róla a benyomása, hogy ez az ember most él igazán, teli tüdővel szívja a boldog kielégülés levegőjét. Már a szánkóban is, Caulaincourt mellett, csaknem kizárólag az eljövendő háborúval, ennek diplomáciai és technikai elő készítésével foglalkozott. Ekkor azonban felmerült a kérdés, hogy kivel fog harcolni: csak az oroszokkal? Vagy fellázad ellene Európa? És melyik országban indul meg a felkelés? Hogyan lehetne ennek elejét venni? Hány hónapba telik még, amíg új hadseregét megszervezheti ?

Varsóban megállott, magához hívatta Pradt apátot, aki a szász király mellett Franciaország követe volt, és a papot is valósággal elbűvölte nyugalmával. Pradthoz intézte a császár ezt a híres mondását: „A fenségest a nevetségestől csak egy lépés választja el, ítéljen majd az utókor." Hozzátette, hogy hamarosan visszatér a Visztula partjaira 300 000 emberrel, és „az oroszok drágán fogják megfizetni sikereiket, amelyeket nem is annyira a maguk erejének, mint inkább a természet beavatkozásának

köszönhetnek". Ki az a hadvezér, aki soha életében nem szenvedett vereséget? „Ezt a csorbát egyébként rövidesen kiköszörülöm."

Párizsban Napóleon azonnal látta, milyen csüggedt a hangulat a lakosság körében. Már jó ideje szomorú hírek keringtek a fővárosban, s ezeket éppen két nappal azelőtt erősítette meg a *29.* számú bulletin, amelyben Napóleon meglehetős nyíltsággal beszélt az oroszországi hadjáratról és annak befejezéséről. A százezernyi család gyásza nyomasztóan hatott az általános hangulatra.

Pár nappal később Napóleon fogadta minisztereit, az államtanács és a szenátus tagjait. Szigorúan, sőt megvető hangon beszélt a kormány fejetlenségéről, amely lehetővé tette októberben Malet tábornok kalandos vállalkozását. Követelte, hogy részletes beszámolót adjanak neki a történtekről. Viszont ügyesen átsiklott az oroszországi hadjáraton, hallgatóit nem tisztelte meg a helyzet részletesebb magyarázatával. A főméltóságok és az udvar nagyjai még mindig ugyanolyan alázatosan és szolgaian hódoltak előtte, mint eddig. Lacapéde, a szenátus elnöke azt javasolta, szokott szolgai ügybuzgalmával, hogy a másfél éves trónörököst „az uralkodás folytonosságának szimbólumaként" koronázzák meg. A szenátus persze egységesen a császár lábai elé omlott.

Válaszában Napóleon az oroszországi háborúról beszélt. Ekkor ismét világosan kitűnt, hogy még mindig ápolgatja magában azt az illúziót, amelytől pedig - úgy látszott - egyszer már megszabadult, mégpedig azon a napon, amikor Mortier marsallnak megparancsolta, hogy robbantsa fel a Kremlt: azt az illúziót, hogy még most is békét köthet Sándor cárral, valamilyen megegyezéses alapon.

- Ez a háború, melyet most folytatok, politikai harc. Minden ellenséges érzés nélkül indultam el, és szivesen megkíméltem volna Oroszországot azoktól a sebektől, amelyeket saját maga ütött magán. Fegyverbe állíthattam volna ellene saját lakossága egy részét, ha kikiáltom a parasztok szabadságát... *A falvak egész sora kérte ezt tőlem, de én elutasítottam magamtól minden olyan intézkedést, amely a családok ezreinek halálát jelentette volna.*

Szenátorainak gyülekezetén keresztül Napóleon tulajdonképpen az

orosz nagybirtokosokhoz beszélt, és ezek között is elsősorban a „legelső" földbirtokoshoz, a cárhoz, ahogy I. Sándor a cár testvére, Nyikolaj Pavlovics a későbbiek folyamán az orosz cárokat elnevezte. Napóleon most elvárta, hogy a cár és a földesurak hálával adózzanak neki, mert nem indított ellenük Pugacsov-szerű lázadást. Napóleon, úgy látszik, nem értette meg, hogy az a fegyver, amely halálos veszedelmet jelentett volna a kezében, amíg a Kremlben ült, a Tuileries-ben már nem volt fegyver többé, még akkor sem, ha komoly szándéka lett volna azt a földesurak ellen fordítani.

Az előkelő személyiségek egymást követő fogadása, az alázatos, s ugyanakkor a pöffeszkedő és türelmetlen hazugságok komédiája a császári trón lépcsőjéről, mindez csak arra szolgált, hogy Franciaországnak és Európának port hintsen a szemébe. Napóleon előtt két fontos és sürgős cél lebegett: először, az új hadsereg fölállítása, másodszor, annak a biztosítása, hogy Ausztria és Poroszország, ha nem is segíti az elkövetkező mérkőzésben, de legalább semleges maradjon.

Az első feladatot elég gyorsan megoldotta. Még Oroszországban volt, amikor elrendelte az 1813-as sorozás azonnali megtartását, 1813 tavaszán az újoncok kiképzése nagyjából már be is fejeződött. Ez 140 000 embert jelentett. Napóleon még 1812-ben parancsot adott ki, hogy alakítsák meg a „nemzeti gárda egységeit". A nemzeti gárdát teljes egészében bekebelezte a hadseregbe, jóllehet ezeknek a kisebb egységeknek eredeti rendeltetése az volt, hogy a rendre vigyázzanak az ország belsejében. Ez az intézkedése további 100 000 embert jelentett. 1812 júniusában a császár mintegy 235 000 embert hagyott Franciaországban és a vazallus Németországban; ezekkel is számolhatott. Végül ide lehetett még sorolni azt a körülbelül 30 000 katonát, aki az orosz-országi pusztulásból megmenekedett. (Azok a hadtestek, melyeket Napóleon Riga és Pétervár között, valamint Grodnótól délre őrségül állított, sokkal kevesebbet szenvedtek, mint azok a csapattestek, amelyek részt vettek a borogyinói csatában, majd végigszenvedték a kéthónapos szörnyű visszavonulást Moszkvától a Nyemanig.)

Mindezek alapján a császár remélhette, hogy 1813 tavaszán nem 300 000, hanem 400-450 000 emberből álló hadsereggel vonulhat fel. Ezek a számítások, gondolta Napóleon, talán derűlátóknak

tűnhetnének, de hogy egész hamarosan új és nagy hadsereget fog felállítani, ahhoz nem férhetett semmi kétség. Közben persze elő kellett készíttetnie a hadianyagot, a tüzérség, az utászok és általában valamennyi fegyvernem felszerelését. Mindezt meg kellett termelni, vagy legalábbis megjavíttatni, kiegészíteni. Napóleon reggeltől estig csak a fegyverkezés és a kiképzés kérdéseivel foglalkozott.

Sándor cár most sem reagált azokra a békés hangokra, amelyeket Napóleon a szenátushoz intézett beszédében megütött, mint ahogy félredobta azokat a békeajánlatokat is, amelyeket 1812 őszén Tutolmin, Jakovlev és Lauriston útján kapott. Napóleon viszont szilárdan hitte, hogy még összetalálkozik az oroszokkal a Visztula partján, és akkor tönkrezúzza őket. Tudta, hogy 1812 tele Kutuzov hadseregét is kemény próbára tette, bár még nem tudta, hogy két hónap alatt - Tarutyinótól a Nyemanig - Kutuzov 100 000 főnyi hadseregének és tüzérségének több mint kétharmadát elveszítette. Napóleon szerint az oroszországi utak akkori állapotában és az orosz adminisztráció fejetlen rendszere mellett Kutuzov nem tudhatta kiképzett emberanyaggal pótolni veszteségeit és megújítani tüzérségét. Elhatározta, hogy az invázió hibás taktikáját nem alkalmazza még egyszer, hanem nyugodtan bevárja az oroszokat a Visztulánál és a Nyemannál, s azon a környéken győzi le őket.

Ekkor azonban újabb fenyegető probléma meredt elébe: egyedül maradnak-e az oroszok ebben a mérkőzésben vagy lesznek-e szövetségeseik? 1812 decemberében a Macdonald marsallhoz beosztott York porosz tábornok (Poroszország akkor még Napóleon „szövetségese" volt) váratlanul átállt az oroszok oldalára. Frigyes Vilmos király ijedtében azonnal megfosztotta rangjától York tábornokot, de Napóleon jól tudta, hogy a király helyzete nagyon kényes; az oroszok bármely pillanatban megbuktathatják, ha nem áll az ő oldalukra, s ugyanígy elkergethetik saját alattvalóit is. Azzal is tisztában volt, hogy ha az orosz hadsereg benyomul Poroszországba, ez minden bizonnyal meg fogja kísérelni, hogy lerázza magáról Napóleon igáját.

Kutuzov ellenezte a háború folytatását. Nemcsak azért, mert semmi értelmét sem látta annak, hogy Oroszország vérét adja a poroszok és más német államok felszabadításáért, hanem annál az egyszerű

oknál fogva is, mert az újabb háború szinte leküzdhetetlen nehézségek elé állította volna a kimerült és leapadt orosz hadsereget. Sándor cár azonban hajthatatlan volt ebben a kérdésben. Az ő nézete szerint, ha időt adnak Napóleonnak arra, hogy talpra álljon, ezzel újra kiszolgáltatják neki Európát, s a Nyeman partjait elkerülhetetlenül állandóan fenyegetni fogja.

Ha viszont az orosz hadsereg porosz területre lép és megfelelő erősítéseket kap, a porosz király maga is kénytelen lesz fegyvert ragadni a francia császár ellen.

Ausztria magatartása is kezdett egyre gyanúsabban alakulni. Ferenc császár - Napóleon apósa - és Metternich, aki közben az osztrák politika legfőbb irányítója lett, „fegyverszünetet" kötött Oroszországgal, miután 1812-ben Napóleon úgynevezett szövetségeseként hadiállapotba került az oroszokkal. Napóleon egészen világosan látta, hogy tekintet nélkül az újdonsült rokonságra, vejének pillanatnyi helyzetében az osztrák császár a sors kedvező fordulását, a közeli felszabadulás reménysugarát látja. Közelinek tűnt az a pillanat, amikor Ausztria lerázhatja magáról az igát, amely Wagram és a schönbrunni békekötés óta az osztrák császári udvar vállait nyomta.

A francia császárnak eszébe jutott ezekben a nehéz napokban, hogy 1809-ben, Róma elfoglalása után erős kísérettel Rómából Savonába vitette a pápát, majd 1812-ben, a moszkvai előnyomulás idején átszállíttatta Fontainebleau-ba. Meg kell jegyeznünk, hogy a pápa őrizetével megbízott őrség tulajdonképpen csak díszőrség volt, és a fontainebleau-i császári palota sem volt valami börtön, hanem kellemes lakóhely, amelyet őfelsége megkülönböztetett tisztelettel ajánlott fel vendégének. A pápa azonban szüntelenül tiltakozott a fogsága és az ellen, hogy őt Róma birtokától megfosztották (hiszen Napóleon Rómát trónörökösének, a „római királynak" adományozta).

1813. január 19-én Napóleon váratlanul meglátogatta foglyát. A katolikusokat, akik 1809 óta csöndesen, de állandóan zúgolódtak ellene, akármilyen áron, de meg kellett nyernie. Napóleon és a pápa között a tárgyalás hangja szívélyes volt, de érdemleges eredmény nem származott belőle.

Napóleon VII. Piust újabb konkordátum aláírására kényszerítette, de Rómát nem adta vissza neki. Az új konkordátum nagy általánosságban nem volt egyéb, mint az 1802-ben kötött egyezmény megismétlése.

Napóleon nem tudott engedményeket tenni. Irtózott az engedékenységtől és nem értett annak adagolásához. A pápával folytatott hiábavaló egyezkedése hirtelen véget ért 1813 januárjában, amikor a császár tudomást szerzett arról, hogy Di Pietro bíboros milyen ellenséges szellemű tanácsokkal igyekszik befolyásolni a pápát. A bíborost azonnal letartóztatta és száműzte Fontainebleau-ból.

Amint látni fogjuk. Napóleon egész 1813 folyamán és a továbbiakban is egyre-másra megszakította tárgyalásait az ellenségeivel, mert még mindig reménykedett a nagyszabású katonai győzelemben. A szerencse elég sokáig híven szolgálta és elkényeztette őt. Ha végigpillantunk élete addigi során, és fölsorakoztatjuk magunk előtt azokat a hallatlan sikereket, melyeket 1793 - Toulon elfoglalása - óta a világhatalom megalapításáig és annak a Nyeman partjain túl való kiterjesztéséig elért, akkor az 1812-es oroszországi hadjárat úgy tűnik előttünk, mint magános fekete folt a győzelmek ragyogó sorozatában.

Poroszország valóban kész volt arra, hogy Napóleon ellen forduljon. A porosz király kérte a császárt, hogy vonja vissza a francia csapatokat az ország területének legalább egyes pontjairól. Ezenkívül kérte, hogy a francia kincstár fizesse ki azt a 94 millió frankot, amivel a katonák ellátásáért tartozott. Kívánságát kereken elutasították.

Anglia nem volt hajlandó tűrni, hogy Spanyolországot Francia-ország bekebelezze. Napóleon pedig 1813. február 14-én a törvényhozó testület ülésén kijelentette: „Spanyolországban pedig a francia dinasztia uralkodik és fog is uralkodni."

Metternich márciusban kérdést intézett Napóleonhoz, milyen feltételekkel volna hajlandó az általános béke megkötésére. Metternich nem kapott világos választ. Vele szemben is ugyanaz a politika vezette Napóleont, mint a pápával szemben: a francia fegyverek győzelme a Visztulánál vagy a Nyemannál minden

kérdésre megadja majd a feleletet.

Február 14-én tartott beszédében Napóleon biztosította a törvényhozókat a császárság területének sérthetetlenségéről. Kijelentette, hogy a Varsói Hercegség megmarad eddigi állapotában. Metternich, aki ebben a pillanatban még óvakodott attól, hogy szakítson Napóleonnal, azt mondta Ottónak, Franciaország bécsi nagykövetének, hogy Napóleon e kijelentésével lehetetlenné teszi a békekötést Oroszországgal, Angliával és Poroszországgal.

Az osztrákok követeket küldtek Londonba, Castlereagh-hez és Kalisba Sándor cárhoz. Mindkét helyen azonos választ kaptak: ha Napóleon nem hajlandó engedményeket tenni, akkor a vitának csak a háború vethet véget.

A porosz király ekkor végleg a cárhoz csatlakozott, és szövetséget kötött vele. Feleletül Napóleon újabb sorozást rendelt el. Szászország, Bajorország, Württemberg és Baden továbbra is Napóleon oldalán maradt.

Napóleon 1813. április 15-én hadserege élén megindult Erfurtból az oroszok és a poroszok ellen. Hadserege igen jól fel volt szerelve. 1813 első hónapjaiban, mialatt nappalait hadserege felállításának és megszervezésének szentelte, éjszakáinak nagy részét a pénzügyek tisztázásával töltötte el. A hadsereg nem is szenvedett hiányt semmiben, mindent csengő ércpénzzel fizetett; fontos volt, hogy a lakosság ne károsodjék és ne zúgolódjék ellene azokban az országokban, amelyek még hűek maradtak a „szövetséghez", vagyis a napóleoni igához.

Napóleon 200 000 teljesen felkészült és kiképzett katona fölött rendelkezett. Körülbelül ugyanekkora tartalék kiképzése vagy felszerelése volt folyamatban.

Kutuzov még az új hadjárat előestéjén hirtelen meghalt, és amikor a hadműveletek megkezdődtek, az oroszok és a poroszok megfelelő fővezér nélkül állottak. Napóleon már a hadműveletek elején sikereket ért el. Az oroszokat Weissenfelsnél visszavetették. Május 1-én és 2-án Weissenfels és Lützen mellett újra megütköztek. Napóleon ott is teljes győzelmet aratott.

Weissenfels alatt Bessiéres marsall is Napóleon kíséretéhez tartozott. A császárral együtt a régi gárda sorai előtt állt, amikor egy ágyúgolyó megölte. A lövedék a mellkasát tépte szét.

- A halál kerülget bennünket - mondta Napóleon, amikor a halottat köpenybe burkolva elvitték a csatatérről.

A lützeni csata véres és kemény összecsapás volt. Napóleon lován egyik szárnyról a másikhoz nyargalt, és személyesen vezette a hadműveleteket. Sándor cár és Frigyes Vilmos szintén a csatatér közelében tartózkodott, de egyikük sem vett részt a harcban. Az oroszokat és a poroszokat visszaverték, a szövetségesek 20 000 embert veszítettek az ütközetben. A franciák vesztesége sem volt sokkal kisebb. Néhány nappal később Napóleon már Drezdában volt.

A lützeni csata után Metternich kísérletet tett arra, hogy Napóleon és a szövetségesek között helyreállítsa a békét. Egyidejűleg azzal is megpróbálkozott, hogy a francia-osztrák szövetséget megerősítse a következő alapon: Napóleon lemond a Varsói Hercegségről, a Rajnai Államszövetség fölötti védnökségéről, a Hanza-városokról és Illíriáról. A birodalom többi része - ide értve Belgiumot, egész Itáliát, Hollandiát, Bonaparte Jeromos vesztfáliai királyságát - Napóleon birtokában marad. Napóleon elutasította ezt az ajánlatot, s elhatározta, hogy a harcot tovább folytatja, és nem tesz engedményeket.

Hamburgban felkelés jelei mutatkoztak. Napóleon Davout marsaik küldte oda, hogy büntesse meg a Hanza-városokat, mert ezek harcba keveredtek a francia csendőrség és vámőrség embereivel. A franciák ugyanis a szárazföldi blokád szigorú alkalmazásával tönkretették a Hanza-városok kereskedelmét. Napóleon parancsot adott Davout-nak, hogy lövesse főbe a hamburgi szenátus valamennyi tagját, ezenkívül a franciaellenes mozgalom minden vezetőjét és néhány tisztet, ezután csukasson le ötszázat a gazdag polgárok közül, akik ellenséges magatartásukról ismeretesek, és kobozza el vagyonukat.

Miután ezeket az utasításokat kiadta, Napóleon kivonult gárdájával Drezdából, és a hadsereghez csatlakozott, amely kelet felé, a Spree partján fekvő Bautzen irányába vonult. A drezdai úton négy hadtest

kísérte: Ney, Marmont, Oudinot és Bertrand hadtestei. A szemben álló szövetségesek haderejét Wittgenstein, Barclay de Tolly, Miloradovics és Blücher vezényelte.

A bautzeni csatát május 20-án kezdték el, de csak 21-én este fejezték be. Napóleon Ney hadtestét észak felé küldte, hogy kerülje meg az ellenfél jobbszárnyát. Ney azonban nem vette figyelembe vezérkari főnöke, Jomini tanácsát, s így lekésett a csatáról. A szövetséges haderők teljes rendben vonultak vissza.

Ez a csata majdnem olyan véres volt, mint a lützeni. A két szemben álló hadsereg halottakban és sebesültekben mintegy 30 000 embert veszített. A győzelem ismét Napóleon kezében maradt, és a császár elhatározta, hogy maga előtt hajtja a szövetségeseket, és így egyenesen Berlin ellen vonul. Az oroszok és poroszok harcolva hátráltak, s így feltartóztatták üldözőiket. Május 22-én, Görlitz mellett Napóleon megütközött az utóvédjükkel, és szétverte azt. A csata már befejeződött, az ellenség visszavonult, amikor estefelé Duroc a császárhoz lépett, beszélgetett vele, aztán ellépett tőle, és szomorúan így szólt Caulaincourt-hoz: „Mondja barátom, figyeli Ön a császár viselkedését? Most megint egész sereg győzelmet aratott a balsikerek után. Itt volna az alkalom, hogy a keserű tapasztalatok tanulságait levonja. Látja viszont, hogy nem akar megváltozni, telhetetlenül új meg új csatákat keres .. . Attól tartok, nem lesz ennek jó vége."

Ezek voltak a marsall utolsó szavai. Egy ágyúgolyó becsapódott a fába, amely alatt a császár állott, s onnan visszapattanva Durocot halálosan megsebesitette. A marsallnak még volt annyi ereje, hogy búcsút vegyen a császártól, győzelmet és mielőbbi békekötést kívánjon neki.

- Isten veled, barátom - felelte Napóleon -, úgy érzem, viszontlátjuk egymást nemsokára.

Duroc halála nagyon leverte Napóleont. Duroc egyike volt azon keveseknek, akiket szeretett és akikben megbízott: gépiesen leült egy fatönkre. A porosz utóvéd ütegeinek gránátszilánkjai körülötte záporoztak, de Napóleon elmerült gondolataiban, ügyet sem vetett a szilánkokra. Különben e hadjárat alatt máskor is, gyakran kockáztatta életét minden ok nélkül. E magatartása

teljesen ellentétes volt eddigi viselkedésével, de azzal az elvével is, amely szerint a vezénylő tábornok helye a csata folyamán nem a veszélyeztetett pontokon van. Kíséretében többeknek az volt a benyomása, hogy Napóleon 1813-ban titokban kereste a halált. A visszavonuló, de közben erélyes tűzharcot folytató oroszok és poroszok üldözése közben állandóan az előhadaknál tartózkodott, mégpedig a legveszedelmesebb helyeken, anélkül hogy ezt bármilyen katonai célszerűség a legkevésbé is indokolta volna.

A bautzeni csata és az ezt követő néhány napos üldöző harc befejezésével a szemben álló felek elfogadták az osztrák kormány közvetítő ajánlatát, amelyet Metternich sugalmazott. Fegyverszünetet kötöttek Pleiswitzben, 1813. június 4-én.

Sem a szövetségesek, sem Napóleon nem gondoltak azonban arra, hogy ebből a fegyverszünetből béke lesz, bár mindkét fél elfogadta Metternichnek azt az ajánlatát is, hogy képviselőket küldjenek a prágai tárgyalásokra. Napóleon már Lützen és Bautzen előtt is elutasított minden egyezményt, s e két győzelem után - a szövetségesek ezt igen jól tudták - még kevésbé hajlott az egyezkedésre. Sándor cár a maga részéről azért fogadta el a fegyverszünetet, mert Barclay de Tolly kereken megmondta neki, hogy a hadseregnek pihenőre és kiegészítésre van szüksége.

Napóleon is szívesen látta a fegyverszünetet, hogy ideje legyen pihent csapatainak felvonultatásához és ellenségeinek végleges legyőzéséhez. A fegyverszüneti szerződés aláírásával azonban végzetes taktikai hibát követett el, mert a fegyverszünetet ellenfelei nála is jobban kihasználták, s ennek alapján Ausztria beszüntette addigi közvetítő szerepét, és a szövetségesekhez csatlakozott.

Érdekes, hogy a szövetségesek maguk sem ismerték fel Napóleonnak ezt a végzetes hibáját, bár sok évvel később tábornokaik váltig állítgatták, hogy nagyon örültek neki, és kezdettől fogva igyekeztek minél jobban kihasználni a kedvező alkalmat. Megdönthetetlen tanúbizonyságot szolgáltat a szövetségesek körében uralkodó hangulatra Vlagyimir Ivanovics Löwenstern, aki abban az időben alezredesi rangban a szövetségesek vezérkaránál tartózkodott. Löwenstern határozottan azt állítja, hogy „Poroszországban, a német fejedelemségekben, és mindenütt, ahol a lakosság német ajkú

volt, a hadseregekben a legnagyobb szerencsétlenségnek tekintették a fegyverszünetet". Löwenstern jogos gúnnyal fűzi hozzá: „óh, emberi bölcsesség!"

Löwensternnek ezek a német nyelvű feljegyzései (Denkwürdigkeiten eines Livlanders) a legértékesebb és a legtárgyilagosabb okmányok közé tartoznak, amelyek az 1813-as év történelmi eseményeivel foglalkoznak. Ezeket az eseményeket ugyanis - tudatosan vagy nem - minden történetíró többé-kevésbé eltorzította, a franciák ugyanúgy, mint a porosz, orosz, osztrák vagy svéd emlékiratok szerzői.

A fegyverszüneti egyezményt tehát aláírták, de Napóleon maga sem hitt komolyan abban, hogy azt majdan olyan béke követi, amilyenre ő törekedett; más okmányt pedig semmiképpen sem lett volna hajlandó aláírni.

Mindent vagy semmit! Napóleon ezzel a jelszóval indította el és ezzel folytatta az 1813-as év nagy harcait. A császár szemernyi sajnálkozást sem árult el e tévedése fölött, még Szent Ilona szigetén sem, holott akkor már mindent elveszített, még a személyes szabadságát is. Az ő szemében ez a magatartás sohasem volt hiba vagy tévedés. „Ha én nem én lettem volna - jegyezte meg később nem egy ízben gúnyosan hanem a saját unokám, akkor megengedhettem volna, hogy vereséggel térjek haza, mert a vereség után is tovább uralkodhattam volna." Azt a gondolatát gyakran fejtegette, hogy mi a különbség közte és az olyan uralkodók között, akik öröklött jogon uralkodnak.

Párizs népe az oroszországi szerencsétlen hadjárat után is a régi alattvalói hódolattal fogadta Napóleont, ugyanez a hódító nép fogadta volna akkor is, ha az 1813-as tavaszi hadjárat ragyogó győzelme után úgy tér vissza, hogy roppant birodalmát - a távoli Balkán-tartományoktól és Illíriától eltekintve - majdnem teljes egészében megtartja, és csak a Varsói Hercegséget meg a Rajnai Államszövetséget áldozza fel, amelyekben úgysem uralkodott személyesen, csak vazallus fejedelmek útján, akik sohasem tudtak szívvel-lélekkel beolvadni a birodalomba. Napóleon jól tudta, hogy az engedmények politikája - a lemondás a világbirodalom felépítéséről - végeredményben Anglia politikai és gazdasági diadalát jelentené. Legfőbb feladata az engedmények

esetén megoldatlan maradt volna, a francia ipar és kereskedelem továbbra is képtelen lett volna versenyezni Angliával, s 1811 gazdasági válsága, és ezzel a munkanélküliség is állandósult volna a francia birodalomban. „Az üres bendők forradalma", amelyet nem lehet golyókkal megfélemlíteni, befészkelődnék az ipari központokba, a fővárosban éppúgy, mint a vidéki ipari városokban; ő maga pedig egyszerűen fölöslegessé válna a burzsoázia számára, melynek addig Anglia elleni gazdasági harcában megbízható és hatalmas vezére volt. Mert ugyan miért lenne érdeke akkor a burzsoáziának, hogy továbbra is tűrje Napóleon hihetetlen zsarnokságát? Napóleon pedig nem akart és nem tudott másképpen kormányozni, csak zsarnok módjára.

Hiszen éppen ezekben a napokban is, amikor Metternich roppant erőfeszítéseket tett, hogy Napóleont Hamburg, Bréma és Lübeck föladására bírja, a császár éppen akkor látta jónak, hogy Davout marsallt tömeges kivégzésekre és vagyonelkobzásokra e városokba küldje. Ugyanez a kényúri akarat késztette Napóleont arra, hogy ne a békére gondoljon és a Párizsba való hazatérésre, hanem újabb hadjáratára, a Visztulára és a Nyemanra. Azt javasolták, mondjon le az illír tartományokról, ő viszont még nem hívta vissza ügynökeit és kémeit Törökországból, Perzsiából, Szíriából és Egyiptomból sem, ahová ezeket az indiai hadjárat előkészítése végett még az oroszországi hadjárat előtt küldte. Ezt a vitát nyilvánvalóan már csak az ágyúk dönthették el, nem pedig finom diplomáciai tárgyalások.

A valóságban Metternich és az osztrák kormány éppúgy nem kívánta Napóleon végleges győzelmét a szövetségesek fölött, mint ahogy nem kívánta a szövetségesek teljes győzelmét sem, mert ez megpecsételte volna a cár hegemóniáját. Metternich mindenáron engedményekre akarta rábírni Napóleont, és ezért 1813. június 28-án Drezdában kihallgatásra jelentkezett a császárnál.

A császár fenyegetésekkel fogadta. Minden kertelés nélkül azzal vádolta az osztrák kormányt, hogy a közvetítő szerep álarca alatt a szövetségesekhez akar átállni.

- Nyilatkozzék: mindenáron újabb háborúba akarnak velem keveredni? Ilyen javíthatatlanok az emberek! Hiába kapják a legjobb leckéket, nem okulnak belőle! Az oroszok és a poroszok a

tapasztalat bölcs tanulságait félretéve felbátorodtak az idei tél néhány sikerén, és szembe merészeltek szállni velem. Nos, én alaposan megleckéztettem őket, bár lehet, hogy ők ezt nem vallották be Ön előtt. Most tehát Önök is sorra akarnak kerülni ebben a táncban! Önök is vereséget akarnak szenvedni? Nos jó, megkapják! Októberre találkozót adok Önnek Bécsben.

Metternich nagy tisztelettel, de határozottan azt felelte, hogy Ausztria egyáltalán nem gondol ilyesmire, Ausztria semmi mást nem akar, mint tartós békét. Azonnal felsorolta a lehetséges béke feltételeit: Napóleon mindent megtarthat, ha átengedi Illíriát, Hamburgot, Brémát, Lübecket, a Varsói Hercegséget és lemond a Rajnai Államszövetség védnökének címéről.

Napóleon dühöngeni kezdett:

- Azt hiszi, hogy nem ismerem az Önök titkait? Tudom jól, hogy mire gondolnak: Önök, osztrákok, rá akarják tenni a kezüket egész Itáliára. Orosz barátaik Lengyelországot akarják, a poroszok Szászországot, az angolok Hollandiát és Belgiumot

és ha ma engedményeket teszek, holnap valamennyien előállnak szívük e rejtett vágyaival. Ha ilyesmire gondolnak, akkor máris fogjanak hozzá a sorozáshoz, és készüljenek fel arra, hogy jó néhány nemzedéknek kell majd vérét ontania, és a Monmartre alján fogunk majd tárgyalni a békéről.

Metternich azt válaszolta, hogy eszük ágában sincs ilyesmit követelni, hiszen a javasolt béke tisztességes és dicsőséges. Ekkor történt, hogy Napóleon felhozta azt a hires nagy érvét, amely szerint őt a legkisebb engedmény is megalázza: „Az Önök trónra született uralkodói sohasem fogják megérteni az én érzéseimet. Ha ők legyőzve vonulnak vissza fővárosaikba, azzal helyzetük mit sem változik, azután is királyok maradnak. Én azonban katona vagyok. Nekem szükségem van a sikerre és a dicsőségre. Én nem állhatok megkisebbedve a nép elé. Nekem nagynak, dicsőségesnek és verhetetlennek kell maradnom."

Mindezekre Metternich azt felelte: „Ha így állanak a dolgok, sohasem lesz vége a háborúnak, holott egész Európa és Franciaország is torkig van már vele, és békét akar." Ezután így

folytatta :

- Jöttömben láttam az Ön új ezredeit. Katonái még jóformán gyerekek, Ön idő előtt soroztatott, és olyan nemzedékeket hívott fegyverbe, amelyek még emberré sem érettek. És ha a jelen háború ezeket az évjáratokat is elpusztítja, mi következik akkor? Még fiatalabb évjáratokat szólít a zászlók alá?

Metternich azt meséli, hogy Napóleon dühében elsápadt, és kalapját a földhöz csapta. „Ön sohasem volt katona, nem érti meg a katona lelkületét. Nem is értheti meg, mert Ön nem a tábortüzek tájékán nőtt fel, nem tanulta meg semmibe venni az emberek életét és a saját magáét is, ha kell. .. Mit számít nekem 200 000 ember élete?"

Napóleont olyan dühroham szállta meg, amiben mindent cinikusan kimondott, semmi sem tartóztatta vagy feszélyezte, odáig ment, hogy gorombaságokat vágott látogatója fejéhez. „Ha jól meggondoljuk, a franciák, akiknek ön olyan nemeslelkűen védelmezi a vérét, tulajdonképpen nem panaszkodhatnak rám. Igaz, hogy Oroszországban elvesztettem 200 000 embert, köztük 100 000 franciát. Ezek katonák voltak a javából, ezeket valóban nagyon sajnálom. De ami a többieket illeti, azok olaszok, lengyelek és főleg németek voltak!"

Az utóbbi szavakat megvető gesztussal kísérte.

- Lehet - felelte Metternich -, hogy felséged igy látja a dolgokat, de ezzel a magyarázattal mégsem lehet egyetlen német elé sem odaállni.

Egész természetes, hogy ilyen szavak után a tárgyalás nem vezethetett eredményre. Napóleon gúnyosan beszélt Ausztria katonai erejéről. Amikor Metternich arra kérte, engedje meg, hogy az előbbi feltételek alapján elindítsa közvetítő akcióját. Napóleon dühösen rákiáltott:

- Hogyan, Ön tehát tovább erősködik? Nekem akarják diktálni a törvényt? Mondja, Metternich, mit fizetett magának Anglia, hogy ezt a szerepet eljátszassa magával én ellenem? Nos, ha úgy akarják, legyen háború! A viszontlátásra - Bécsben!

Amikor Metternich elbúcsúzott és távozott a fogadóteremből, Berthier marsall, aki szenvedélyesen kívánta a békét, Metternich feltételeit pedig elfogadhatóknak, sőt tisztességeseknek tartotta, megkérdezte, mi a beszélgetés eredménye.

- Esküszöm Önnek - felelte Metternich -, hogy császáruk elvesztette a józan eszét.

E jelenet ellenére, melynek folyamán Napóleon még azt is kijelentette, hogy nagy jótéteményt gyakorolt Ausztriával, amikor nőül vette Mária Lujzát, mondván: „Ezt az őrültséget nem bocsátom meg magamnak" - beleegyezett, hogy az osztrákok felvegyék a közvetítés fonalát, de anélkül, hogy Franciaország hivatalosan kötelezné magát valamire. S mialatt Metternich meghívására a porosz, orosz és osztrák megbízottak 1813. július 12-én megjelentek Prágában és hiábavaló tanácskozásokkal töltötték az időt, Napóleon megerősítette hadseregét. Viszont az általános politikai helyzet megrendült. Időközben francia vereségek egész sorozatának híre érkezett Spanyolországból. Az angolok és a spanyol szabadságharcosok visszaszorították Napóleon csapatait a Pireneusok felé. A vittoriai csata lord Wellington angol fővezér teljes győzelmével végződött.

Napóleon jól tudta, hogy a prágai megbeszélések nem vezethetnek eredményre - ez nem is állt szándékában -, húzta-halasztotta tehát a tárgyalásokat. A porosz és az orosz diplomaták, de maga Metternich is úgy érezték, hogy Napóleon a bolondját járatja velük a folytonos halogatással. Július 12-e óta várakoztak Prágában, de a franciák csak nem akartak megérkezni, és amikor végre megjöttek, akkor is minden úton-módon megnehezítették a tárgyalások munkáját.

Napóleonnal folytatott beszélgetése után Metternich belátta, hogy Ausztria tovább nem habozhat. Narbonne, Franciaország követe előtt ki is jelentette, hogy ha a prágai tárgyalások a fegyverszünet lejárta előtt, vagyis augusztus 10-ig be nem fejeződnek, Ausztria a szövetségesekhez csatlakozik.

Nos, ezek a szócsaták nem vezettek eredményre. Napóleon előre meghagyta Narbonne grófnak: 1. húzni-halasztani kell az értekezlet megkezdését, kerülni kell az érdemleges tárgyalásokat; 2. ha a tárgyalások mégis megkezdődnének, semmiféle engedményt nem

szabad tenni. Mindig szem előtt kell tartani azt a diplomáciai elvet, amelyet a latin mondás fejez ki: a tárgyaló felek birtokai érintetlenül maradnak.

Narbonne, Caulaincourt, Fouché, Savary, Berthier és jóformán minden marsallja igyekezett rábeszélni a császárt, hogy kössön békét, de minden hiábavaló volt. Fouché utóda a rendőrminiszteri székben, Savary, akiből Napóleon rovigói herceget csinált, odáig bátorkodott, hogy nyíltan megmondta a császárnak: a nép a folytonos háborúkban teljesen kimerült, s a végén még fel fog lázadni szeretett uralkodója ellen. A császár ráförmedt, hogy fogja be a száját, „ne avatkozzék olyan dolgokba, amikhez nem ért".

Augusztus 10-én a fegyverszünet lejárt, 11-én pedig Metternich bejelentette, hogy Ausztria hadat üzen Napóleonnak. Londonban és a porosz-orosz táborban általános öröm fogadta a hírt. A szövetségesek hadereje nyilvánvalóan fölülmúlta Napóleonét.

Az 1813-os hadjárat előkészületei befejezéshez közeledtek. Oroszországban, Poroszországban és Ausztriában szünet nélkül soroztak. Minden tartalékost behívtak, minden erőt mozgósítottak. Anglia, akárcsak a múltban, most is két kézzel nyúlt az államkincstárba, és nem takarékoskodott az arannyal, ha a szövetségesek megsegítéséről volt szó, mint ahogy Wellington sem fukarkodott spanyolországi hadseregénél, hogy minél jobban felszerelje a spanyol szabadságharcosokat. A szövetségesek hadereje a tartalékokkal együtt körülbelül 850 000 ember lehetett. Napóleon ezzel szemben a tartalékokat is beleértve - csak 550 000 katonával rendelkezett.

A szövetséges hadak fővezéréül Schwarzenberg herceg tábornagyot nevezték ki. Napóleon nem ijedt meg tőle. Az oroszoknál Kutuzov és Bagration hiánya erősen megmutatkozott, a többi tábornokot pedig Napóleon most sem becsülte sokkal többre, mint 1812 előtt. Néhány olyan tábornokról ugyan, aki részt vett a szmolenszki és a borogyinói csatában, elismerőleg nyilatkozott, de általában az orosz vezérkart elég alacsony színvonalúnak tartotta. Egyenesen ostobának minősítette például a vezérkarnak a moszkvai visszavonulás idején tanúsított magatartását. Szilárd meggyőződése volt és élete végéig folyvást hangoztatta, hogy oroszországi vereségét kizárólag a rettenetes távolságok, Moszkva felégetése,

saját hibája, hogy bevonult Moszkvába és túl hosszú ideig maradt ott, végül a rendkívül kemény tél viszontagságai okozták. Ami a tábornokokat, az orosz stratégákat illeti, ezek - szerinte - képtelenek voltak a számukra kedvező helyzetet kellőképpen kiaknázni. Az orosz katonákról azonban még jobb véleménye volt, mint az eylaui csata után. Azt tartotta róluk, hogy különbek, mint bármelyik más ellenséges hadsereg katonái. Napóleon sem az oroszok, sem a poroszok, sem az osztrákok között nem látott egyetlen olyan ellenfelet sem, akinek katonai művészetétől tartania kellett volna.

Bernadotte tanácsára, aki valamikor Napóleon marsallja volt, majd később mint svéd trónörökös a császár ellenségeihez szegődött, Sándor cár és a szövetkezett uralkodók segítségül hívták Moreau tábornokot, a tehetséges hadvezért, akit Napóleon egy összeesküvésben való részvétellel vádolva 1804-ben száműzött. Moreau azóta Amerikában élt, s Napóleonnak engesztelhetetlen ellensége volt. Éppen aznap érkezett Sándor cár táborába, amikor a hadműveletek a prágai tárgyalások meghiúsulása miatt újra megkezdődtek.

- Főleg arra vigyázzanak, hogy soha ne támadják a francia hadseregnek azokat a részeit, amelyeknél Napóleon maga jelen van. Csak a marsallokat kell támadni. - Ez volt Moreau első tanácsa, amelyet Sándor cárnak és szövetségeseinek adott.

Sándor cár azt szerette volna, hogy Moreau vegye át a fővezérséget az öreg Schwarzenberg helyett. Moreau viszont azt javasolta, hogy Sándor cár legyen a fővezér, maga pedig a vezérkar főnöke, vagyis a valóságban a legfőbb parancsnok lesz. A dolgok azonban másképpen alakultak.

Az első nagyobb csata Drezda mellett, 1813. augusztus 27-én zajlott le. Napóleon egyik legragyogóbb győzelmét aratta. A szövetségesek halottakban, sebesültekben és foglyokban mintegy 25 000 embert veszítettek. Napóleonnak csak 10 000 emberébe került a győzelem. A szövetséges haderők egyik része rendben visszavonult, de néhány hadtest megfutamodott, s az utánanyargaló lovasság áldozata lett. Mindkét oldalról hatalmas erejű tüzérséget vonultattak fel, és a csata folyamán 1200 ágyú ontotta a tüzet.

A csata hevében, amikor a szövetségesek balszárnyát már

szétverték, Napóleon a derékhadnál személyesen irányította ütegei tüzét. Egyszerre a rácknitzi kis dombtetőn, az ellenséges táborban észrevett egy kisebb lovascsoportot. Nyomban ráirányította egyik ütegének tüzét. E lovascsoport közepén állt Sándor cár, és mellette Moreau tábornok, aki először lépett színre a cár oldalán a szövetséges hadak vezérkari főnökeként. Az első ágyúgolyó szétzúzta Moreau mindkét lábát. Néhány nap múlva meghalt.

Mind a francia hadseregben, mind a szövetségeseknél elterjedt a legenda, hogy Moreau tábornokot maga Napóleon lőtte ki a vezérkarból, ő maga lépett az ágyúhoz és állította be az irányzékot, amikor az „árulót" fölismerte. Akárhogy történt, a szövetségesek hadseregének drezdai veresége teljes volt, és Moreau tábornoknak, legjobb stratégájuknak az elvesztése súlyos csapást jelentett számukra.

A drezdai csatavesztés után a szövetségesek különböző utakon az Érchegység felé vonultak vissza. Marmont, Victor, Murat, Saint-Cyr marsallok és Vandamme tábornok, akik a visszavonuló hadsereget üldözték, a következő napokban még néhány ezer foglyot ejtettek.

Vandamme azonban túlhajtott buzgalmában gyorsabban haladt előre a kelleténél, s ezért a szövetségesek elvágták az elővéd főerőitől. Augusztus 29-én és 30-án a Kulm melletti ütközetben legyőzték, őt magát is megsebesítették, és különítményének egyik részével fogságba ejtették. Ez a kis siker fölvillanyozta a drezdai vert seregeket.

Kitartani, semmi szin alatt nem kötni békét Napóleonnal, még vereség esetén sem - ez is Moreau egyik tanácsa volt, amelyet a szövetségeseknek hátrahagyott, mielőtt utolsót lélegzett.

A szövetségesek jól látták, hogy ha Napóleon zsenije nem is változott, de katonái már nem a régiek. 18-19 éves ifjú gyerekek nem pótolhatták azokat a vasöklű légiókat, azokat a győzhetetlen seregeket, amelyeket Napóleon Szíriába és Egyiptomba vezetett, amelyekkel Európát meghódította és eljutott Moszkváig, a régi jó seregeket, amelyeknek csontjai Európa száz csataterén fehérlettek ...

Napóleon is tudta ezt. De ő még más nehézségeket is látott maga

előtt. Legfőbb szabálya szerint - mely azóta is minden stratégiai és taktikai kézikönyv klasszikus tétele - a katonai művészet titka: erősebbnek lenni az ellenfélnél azokon a pontokon és azokban a pillanatokban, ahol és amikor a döntést keressük. És most, amikor minden egy kockára volt feltéve, minden a szász-országi hadjárat sikerétől függött, most ő maga lökte félre ezt az aranyszabályt. Hol volt Davout, egyik legjobb marsallja? Hol voltak ennek jelentős erejű csapatai? Hamburgban, ahol azzal foglalkoztak, hogy jámbor kereskedőket lődöztek főbe. Hol voltak azok a gyalogsági, tüzérségi és lovassági hadtestek, melyeknek Napóleon annyira megérezte a hiányát a közeledő, döntő összecsapásnál? Gdanskban, Észak-Németországban, Dél- és Közép-Itáliában, Spanyolországban. Viszont ha ezeket elszólítja onnan, az annyit jelent, hogy saját maga idézi elő birodalma szétesését. Mert a birodalmat már csak az erős helyőrségek vasmarka fogta össze. A szóban forgó helyőrségek megőrzése azonban szintén ugyanazt eredményezheti: a birodalom széthull, a szövetségesek elkerülhetetlenül szétzúzzák Napóleon haderejét, mert bár a szövetségeseknél - főleg Moreau halála óta - hiányoztak a kiemelkedő hadvezérek, viszont körülbelül kétszer akkora hadsereg felett rendelkeztek, mint Napóleon.

A császár mély és megoldhatatlan ellentmondásokba bonyolódott. A Berlin felé vezető út nehéznek, szinte járhatatlannak tűnt Bernadotte svéd csapataival és Bülow a porosz hadsereg egyik részével visszaverte azokat a francia hadosztályokat, amelyeknek legénysége erősen keverve volt bajor, szász és egyéb vazallus német katonával. Ráadásul ezek az elemek napról napra megbízhatatlanabbakká váltak. Százával szökdöstek el vagy tagadták meg a harcot német testvéreikkel szemben Napóleon ismeretlen céljaiért. Augusztus 23-án Grossbeerennél Oudinot marsallt megállították a Berlin felé való előnyomulásban. Macdonald ugyanakkor a Katzbach folyócska partján, a sziléziai úton szenvedett vereséget. Szeptember 4-én Murat megtámadta és legyőzte Blücher seregét, de nem sikerült teljesen szétzúznia az ellenséges hadtestet. Szeptember 6-án Ney marsallt győzték le Dennewitznél. Napóleon most már megértette, hogy német katonáinak harckészségére nem számíthat. Neynek pusztán azért kellett meghátrálnia, mert hadtestének szászországi elemei már a legelső összecsapásnál tömegesen kereket oldottak.

Napóleon marsalljaival sem volt megelégedve. „Úgy látom, tábornokaim és tisztjeim is belefáradtak a háborúba, mert nincs meg bennük az a mozgékonyság, amellyel régi nagy tetteiket véghezvitték" - írta 1813. szeptember 8-án Clarke hadügyminiszternek. Megparancsolta neki, hogy sürgősen erősíttesse meg és lássa el teljes felszereléssel a Rajna-vidéki várakat.

Szeptember hava döntő esemény nélkül múlt el. Mind Napóleon, mind pedig a szövetségesek még a tél beállta előtt meg akartak mérkőzni a végső nagy csatában. Németországot a nemzeti felszabadító mozgalom láza árasztotta el. Mindenütt önkéntes partizáncsapatok léptek fel a Tugendbund és más hazafias egyesületek vezetésével. A fiatal polgári rend, a burzsoá ifjúság, a porosz-szász diákság, a Rajnai Államszövetség és Vesztfália főiskoláinak növendékei mind felesküdtek arra az eszmére, hogy megszabadítják Németországot az idegen hódítótól, s egyben a feudális és az abszolutista korok csökevényeitől.

Napóleon fokozott erővel készült az őszi hadjáratra, de előre számolt vele, hogy az még győzelme esetén sem fog egykettőre befejeződni. Szilárdan eltökélte magát, hogy nem tesz engedményeket, de azzal is tisztában volt, hogy a szövetségesek kimeríthetetlen tartalékaikkal még vereség esetén sem fogják magukat legyőzöttnek tekinteni. Napóleon újabb parancsot adott ki: azonnal további 280 000 újoncot sorozzanak be, közülük 160 000 embert az 1815-ben állításköteles ifjakból, vagyis javarészt fiatal gyerkőcöket. Metternich jóslata szóról szóra bevált. Akiket e parancs nyomán hajtottak a kaszárnyákba, jóformán még gyerekek voltak. Október első napjaitól kezdve megindultak a különböző és igen bonyolult hadmozdulatok, apró összecsapásokkal, támadásokkal és visszavonulásokkal. Napóleon e végzetes napokban ismét bámulatos energiát fejtett ki. Személyesen irányított és ellenőrzött mindent, naponként újabb cselvetéseket eszelt ki, újabb fogásokat alkalmazott az ellenség sorainak megbontására.

Közben az oroszok megszállták a vesztfáliai királyságot. Bonaparte Jeromos király elmenekült. Bajorország felbontotta szövetséges viszonyát Napóleonnal, és átállt a szövetségesek oldalára. Most már

itt lett volna az ideje, hogy Napóleon megvívja a régvárt csatát és győzelmet arasson. A tények felett azonban nem térhetett napirendre, tudomásul kellett vennie a rettenetes következményeit annak, hogy vazallusai egyenként elárulják, mit sem törődve az elkövetkezendő csaták kimenetelével.

1813. október 16-án a lipcsei síkon megkezdődött a napóleoni korszak legnagyobb csatája: „a népek csatája", ahogy a németek már akkor elnevezték ezt az ütközetet. Napóleon három napon keresztül október 16-án, 18-án és 19-én harcolt az oroszok, osztrákok, poroszok és svédek szövetséges hadai ellen. Saját hadseregében a franciákon kívül voltak lengyel, szász, holland, olasz, belga és Rajna-vidéki német katonák is. A csata kezdetén Napóleonnak 155 000 embere volt, a szövetségesek pedig 220 000 katonát állítottak vele szembe. Leszállt az első éjszaka, de a két ellenfél megtartotta eredeti állását. A csata még nem dőlt el. Az első napon Napóleon vesztesége mintegy 30 000 fő lehetett. A szövetségesek körülbelül 40 000 embert vesztettek.

Mindkét oldalon készültek a második napra. Az éjszaka folyamán mindkét fél erősítéseket vonultatott föl. Amíg azonban Napóleon a másnapi csatára csak 15 000 embert kapott erősítésül, addig a szövetségesek táborába megérkezett Bernadotte és Bennigsen északi hadserege, mintegy 110 000 emberrel.

Murat kíséretében Napóleon már kora hajnalban megszemlélte az előző napi csatateret. Murat megjegyezte, hogy a borogyinói csata óta nem látott még ennyi hullát egy csomóban. Október

17-én, a kora reggeli órákban, Napóleon még erősen hajlott arra, hogy visszavonul, de végül úgy határozott, hogy nem tágít. Maga elé kísértette Merweldt osztrák tábornokot, aki előző napon esett francia fogságba. Merweldt azt mondta, tudja, hogy Ausztria békét kíván, mert szüksége van rá, és ha Napóleon hajlandó volna „a francia nép és az egész emberiség javáért" áldozatot hozni, akkor a békét hamarosan megköthetnék.

Október 17-ének napját a halottak eltakarítására és a sebesültek elszállítására fordították, de közben a csata folytatására is készülődtek. Hosszú tétovázás után Napóleon végre elhatározta, hogy a Saale folyó irányában visszavonul. Ezt a szándékát azonban

már nem valósíthatta meg, mert október 18-án hajnalban újra teljes erővel kitört a harc. Az erők megoszlása ezúttal még sokkal kifejezettebben a szövetségeseknek kedvezett. Bár október 16-án mintegy 40 000 embert veszítettek, 17-én és a 18-ára virradó éjszaka tekintélyes erősítéseket kaptak, úgyhogy a 18-i csatában a szövetségesek csaknem kétszer akkora haderővel rendelkeztek, mint Napóleon. És a 18-i csata még szörnyűbb volt, mint a 16-i.

Ekkor, a csata forrpontján, az egész szász hadsereg (melyet akarata ellenére arra kényszerítettek, hogy Napóleon oldalán harcoljon) váratlanul átállt a szövetségesek oldalára, és a francia hadsereg ellen fordult. Napóleon kétségbeesett helyzete ellenére kettőzött energiával folytatta a harcot.

Amikor alkonyatkor a harc lanyhulni kezdett, a két fél még mindig egymással szemben állt, anélkül, hogy a döntés megtörtént volna.

A helyzet a 18-áról 19-ére forduló éjszaka oldódott meg. A szörnyű veszteségek láttán és a szászok árulása nyomán maga Napóleon is beismerte, hogy helyzete tarthatatlan. Elhatározta a visszavonulást. A visszavonulás még az éjszaka megkezdődött, és október 19-én egész nap tartott. Napóleon harcolva hátrált Lipcséből. A szövetségesek nyomon követték.

A harcok azért voltak olyan rendkívül véresek, mert a városban és a külvárosi utcákon, valamint a hidakon a visszavonuló katonák tömegei zsúfolódtak össze. Napóleon parancsot adott a hidak felrobbantására, de a hidászok tévedésből túl korán robbantottak, és körülbelül 28 000 ember, köztük sok lengyel, a hídon innen maradt, s nem tudta követni a fő erőket. Parancsnokuk, Poniatowski marsall megsebesült, s belefúlt az Elsterbe, amikor lovával megpróbált átúsztatni rajta. Az üldözést egyébként a szövetségesek hamar abbahagyták. Napóleon hadseregével a Rajna felé hátrált.

Az október 16-tól 19-ig terjedő időben a veszteségek a franciák részéről legalább 65 000 emberre, a szövetségesek részéről 60 000 emberre rúgtak. Lipcse környékén a csata után még hosszú napokon át lehetett hallani a súlyosan sebesült katonák szörnyű jajgatását. Az oszló hullák ezrei kimondhatatlan bűzzel töltötték meg a levegőt. Nem volt ember a csatatér megtisztításához, sem elég orvos, hogy segítséget nyújtson a

magatehetetlen sebesülteknek és rokkantaknak.

Napóleon Lipcsétől egészen a Rajnáig vonult vissza. Ez volt valamikor Franciaország határa, mely elválasztotta Németországtól, mielőtt Napóleon hódító hadjáratai megindultak volna. A francia történelmi festők gyakran megfestették ezt a pillanatot és az 1814-es esztendő kezdetének eseményeit, melyek kitűnő témát szolgáltattak a művészeknek. E képek középpontjában természetesen mindig Napóleon állt. 1813 október végének és november elejének napjaiban, vagyis a szászországi hadjárat vége és a franciaországi hadjárat kezdete közötti időben hatalmas és kétségtelenül megrázó belső harc tombolt ebben az emberben. Vívódásairól környezetének egyetlen szóval sem tett soha említést, de minden megmutatkozott komor arckifejezésén és szemének sötét tekintetén. Napóleon talán most először ébredt annak tudatára, hogy világbirodalmi álmai összeomlottak, hogy széthull az országoknak és népeknek ez a konglomerátuma, melyet annyi éven át igyekezett vérrel és vassal egységes birodalommá összekovácsolni.

És ekkor Murat is elhagyta. Murat - a császár egyik legjobb marsallja, lovasságának parancsnoka, annyi csata hőse, akit ő maga tett nápolyi királlyá. Murat hazatért Nápolyba, mert már ő is titkos tárgyalásokat folytatott a szövetségesekkel, hogy átállása béréül megtarthassa trónját.

József bátyját, akit Spanyolország trónjára ültetett, a spanyol felkelők és az angolok kiverték az országból, átkergették a Pireneusokon. Jeromos öccse, a vesztfáliai király elmenekült Casselből. Davout marsallt Hamburgban körülzárták az oroszok és a poroszok. A francia hatalom erősen ingadozott Hollandiában is. Anglia, Oroszország, Ausztria és Poroszország nem nyugszik addig, amíg Napóleont vissza nem szorítják Franciaország régi határai közé.

A nagy napóleoni birodalom egyre jobban összezsugorodott, utolsó napjai közeledtek. Napóleon ekkor még mintegy 100 000 ember fölött rendelkezett, közöttük 40 000 jól felfegyverzett katonával. Fel kellett fegyverezni a többit is és megfelelő hadsereggé szervezni őket. A császárnak voltak még helyőrségei Gdanskban, Hamburgban és még néhány más helyen szétszórtan, Európa egyik-másik még

hűséges részében. Az egész összesen 150-180 000 embert tett ki. Az 1815-ös állításköteles újoncokat már korábban behívták és hamarjában kiképezték.

Napóleon még nem tette le a fegyvert. A harcok új szakaszát várta, és ha olykor megszakította zord hallgatását, csak azért szólt marsalljaihoz, hogy újabb parancsokat adjon nekik. Elhatározta, hogy a pápát visszaküldi Rómába. Az öt év óta fogságban tartott VII. Ferdinánd spanyol királynak szintén megengedte, hogy visszatérjen országába.

125 000 embernek kellett elpusztulnia a lipcsei vágóhídon, és be kellett következnie a nagy visszavonulásnak, hogy a császár végre megbarátkozzék a gondolattal: nincs már olyan nagy győzelem, amellyel meg nem történtté tehetné a megtörténtet: Borogyinót és Moszkva égését, a Nagy Hadsereg pusztulását. Poroszország, Ausztria, Szászország és a vesztfáliai királyság elszakadását. Nem képes jóvá tenni Lipcsét és a spanyol nép háborúját, nem képes a tengerbe kergetni Wellingtont és az angolokat.

A szörnyű 1813-as esztendő júniusában, júliusában és augusztusában még rákiabálhatott Metternichre, még toporzékolhatott az osztrák diplomata előtt, még megkérdezhette, hogy mennyivel vásárolták meg az angolok; ócsárolhatta és sértegethette Ferenc császárt, provokálhatta Ausztriát, elbuktathatta a béketárgyalásokat, dühbe gurulhatott annak a puszta gondolatára, hogy tőle az illír tartományok vagy a Hanza-városok átengedését kérik; még javában égethette az angol csempészárukat és sorba főbelövethette Hamburg szenátorait. Egyszóval, úgy viselkedhetett, mintha győztesen tért volna vissza 1812 végén oroszországi hadjáratából, és mintha 1813-ban pusztán arról lett volna szó, hogy a lázongó Poroszországot megbüntesse.

A lipcsei csata után azonban, amikor már a régi Franciaország határaihoz közeledett, sarkában az ellenséges ezredek tömegeivel, lassan le kellett szoknia a világhatalmi gondolatokról. Most már ellenséges invázióról és az ősi francia területek védelméről volt szó.

A Rajna felé vezető úton, Hanaunál (október 30-án) fegyveres kézzel kellett utat törnie magának a bajor és az osztrák csapatokon keresztül. November 2-án pedig, amikor bevonult Mainzba, már

csak 40 000 harcképes katonája volt. A többiek elhagyták fegyvereiket, kimerültek vagy betegek voltak. Még ott vonszolták magukat a hadsereg soraiban, de már nem lehetett rájuk számítani.

November közepe táján Napóleon újra Párizsban volt. Az 1813-as hadjáratok befejeződtek. Készülni kellett az 1814-es harcokra, melyek nem sokat várattak magukra. Franciaország népe számot adhatott magának arról, hogy az 1812 folyamán elvesztett félmilliónyi férfi után most az 1813-as év a fiatal újoncok százezreit is felemésztette.

A háború meg egyre vadabbul dühöngött, az ágyúk már a francia határokon dörögtek. Újra súlyos gazdasági válság pusztított az országban, hasonlatos ahhoz, amellyel 1811 első felében küzdött az ország. Ekkor azonban már szó sem lehetett arról, hogy a munkanélküliséget állami segélyekkel csökkentsék. A munkanélküliség gyors elmúlásában sem lehetett reménykedni. 1813-ban, mialatt Napóleon németországi háborúját vívta, a párizsi rendőrség azt figyelte meg (és ekkor kezdett erről jelentéseket is adni), hogy olyan jelek mutatkoztak, amilyenekről 1811-ben még nem, vagy legalábbis nagyon óvatosan beszéltek: a munkások hangosan tiltakoztak, egyre izgatottabbak lettek és a rendőrség jelentése szerint „államfelforgató kijelentéseket" kezdtek hangoztatni.

A katonai despotizmus hosszú elnyomatásának igájába tört 18 év (1795 germinalja és prairialja) óta néma munkásnegyedek most újra megmozdultak abban a mértékben, ahogyan a nélkülözések nőttek és a munkanélküliség terjedt. A külföldi piacok már hosszú idők óta katasztrofálisan összezsugorodtak. Újabban - és semmivel sem kevésbé szerencsétlen módon - a belső piacok is összeszűkültek. Az országban volt elég pénz, de „elbújt". E jelenségről a legkülönbözőbb szemtanúk megemlékeznek. A nagy vagyonok urainak szemében már egészen reménytelenné vált, hogy Napóleon uralkodása alatt megérhetik a háborúk végét. A Nagy Hadsereg oroszországi pusztulása óta és különösen a prágai béketárgyalások meghiúsulása, továbbá Lipcse óta lehetetlenné tett minden tartós hitelt, minden kereskedelmi tervezgetést, minden nagy megrendelést és számottevő vásárlást a császár elkerülhetetlen bukásának gondolata.

1813-ban azonban - a munkanélküliség növekedése és a mindennapi kenyér megfogyatkozása ellenére - a főváros munkás-negyedeiben a helyzet még nem fejlődött egészen a nyílt lázadásig, a germinalra és prairialra emlékeztető felkelésig. Még csak nagyobb tüntetések sem fordultak elő. Nemcsak azért, mert a kémhálózat teljesebb volt és pontosabban működött, mint akár Fouché rendőrminisztersége idején (tökéletessége csúcspontját Savary, a rovigói herceg minisztersége alatt érte el), nemcsak azért, mert a lovasrendőrség állandóan, éjjel és nappal a városban portyázott, különösen a Saint-Antoine és a Saint-Marceau negyedekben, a Rue Mouffetard-on és a Temple utcáin, nem is azért, mert a nép nem érezte eléggé igazoltnak minden felháborodását és elkeseredettségét a kormány ellen. Mindezek az okok fennállottak. Napóleon volt a feltalálója azoknak a munkakönyveknek, amelyek a dolgozókat valóságos rabszolgasorba helyezték és teljesen kiszolgáltatták alkalmazóiknak. Napóleon minden esztendőben behajtotta a maga új véradóját; eleinte csak a felnőtt férfiakat soroztatta, később azután elvitte a 18 éves ifjakat, és valamennyit eltemette valahol, valami távoli harcmezőn. Gondosan kiirtatta még a lehetőségét is annak, hogy a munkás védekezhessék kizsákmányolója ellen. Ennek a korlátlan hatalmú zsarnoknak, a tőkés érdekek hű védelmezőjének valóban nem volt semmi jogcíme arra, hogy a munkásosztály együttérzésére és ragaszkodására számítson.

Amikor azonban ellenséges invázió fenyegette az országot, ugyanúgy, mint a forradalom első éveiben, az idegen seregek háta mögött ott leselkedett a Bourbonok egész pereputtya, amely alig várta már, hogy újra hatalomra kerüljön, akkor a munkástömegeken bizonytalanság és zavar lett úrrá. A véres kezű kényúr, a telhetetlen hódító képe hirtelen eltűnt a szemük elől, hogy átadja helyét annak a fiatal tábornoknak, aki visszavette Toulont az áruló ellenforradalmárok kezéből és ütegeivel megfutamította a nagy angol hajóhadat. Valamennyiük előtt Auguste Robespierre barátjának, „Vendémiaire tábornokának" a képe lebegett, aki golyózáporral kergette végig Párizs utcáin azokat, akik 1795-ben a Bourbonokat vissza akarták hozni.

És most, 1813. novemberben és decemberben ugyanez a királypárti nemesség, az áruló emigránsoknak ugyanez a bandája vonult újra Franciaország és Párizs ellen; az idegen hadak szekereik

saroglyájában hozták őket. Máris azt hirdették, hogy rövidesen visszaállítják a régi világot. Mert ezek mindent elvetettek abból, amit a forradalom megteremtett, sőt azt a keveset is - jót vagy rosszat -, amit Napóleon abból meghagyott. Ezért tehát újra „Vendémiaire tábornoka", „a kis káplár" jelent meg előttük, aki katonáinak egyformán jó fegyvertársa és bálványozott vezére volt, az az ember, akiben az utolsó 18 hónap katasztrófái ellenére még mindig bíztak, akihez még mindig hűséggel ragaszkodtak a katonák.

Mit tegyenek? Felkeljenek Napóleon háta mögött, és ezzel megkönnyítsék Franciaország kiszolgáltatását az ellenségnek? Segítsenek a Bourbonok trónjának visszaállításában?

Bár a munkásosztály tömegei soha annyit nem szenvedtek, mint éppen Napóleon uralma alatt, a munkások mégsem lázadtak fel sem 1813 végén, sem 1814 kezdetén.

A polgárság érzületei már egészen mások voltak. A nagyiparosok többségükben Napóleon pártján álltak. Ezek mindenkinél jobban tudták, hogy mit tervezett és mit várt Anglia a győzelemtől, nagyon jól tudták, hogy nem lesz könnyű dolga a francia iparnak, ha meg akar küzdeni az angol ipar versenyével, akár a külső, akár a belső piacokon, főleg ha Napóleon elveszti a háborút. A kereskedővilág (a nagy- és középkereskedőket értve), a pénzvilág, a börze mágnásai már hosszú ideje panaszkodtak, hogy lehetetlen az örökös háborúk idején és a rendszerré vált önkényuralom alatt dolgozni. Nem mondták ki ugyan, hogy a dinasztiaváltozás hívei, de abban mindnyájan megegyeztek, hogy amíg Napóleon uralmon marad, addig nem lesz tartós béke Európában. A türelmetlenség, a keserűség, a levertség és a nyugtalanság egyre szélesebb körben ragadta magával a burzsoáziának ezt a fontos rétegét, mely gyorsan távolodott Napóleontól.

Az ellenzéki szellem még gyorsabb ütemben terjedt a művelt polgárság köreiben, a szabadfoglalkozású értelmiségi polgárok között. A gyűlölet ott különösen élénken lobogott a császári önkényuralommal szemben, amely négy hivatalos lap kivételével az egész sajtót elnyomta, és messze űzött mindent, ami csak távolról is emlékeztetett a XVIII. század humanista filozófiájára, s amely végül még az árnyékát is kiirtotta az

alkotmányos kormányzásnak. A polgárságnak ez a része már eddig is azzal a reménységgel biztatta magát, hogy bármilyen kormány következzék Napóleon után, az feltétlenül olyan viszonyokat teremt, melyek lehetségessé teszik a független politikai sajtó életét és a véleményszabadságot. 1813 végén és 1814 elején ezek az elemek korántsem tanúsítottak olyan belső ellenállást a Bourbonok esetleges visszatérésével szemben, mint amilyen sötét elkeseredéssel azt Párizs külvárosaiban és a parasztság tömegeiben fogadták, kivéve a Vendée vidékét.

A parasztok főként azok miatt a politikai változások miatt aggódtak, amelyeket az invázió magával hozhat az országba. Nagy többségük szemében a Bourbonok a feudális rend visszaállítását, a régi földesúri hatalom visszatérését jelentették, azt, hogy az egyházi földeket vissza kell adniuk, talán még azokat is, amelyeket annak idején az emigráns nemességtől koboztak el és ők megvásároltak. Napóleon folytonos sorozásaival elnéptelenítette Franciaország falvait. Ennek ellenére még mindig elfogadhatóbb uralmat jelentett, mint a régi feudális rend, amelyet a Bourbonok esetleg visszatelepíthetnek az országba.

Ott volt még a régi és az új arisztokrácia nem nagyszámú, de igen befolyásos rétege. A régi arisztokrácia, még az a része is, amely Napóleon szolgálatába szegődött, közelebb állt a Bourbonokhoz, mint a császárhoz. Az új arisztokrácia, mely a császár által kinevezett marsallok, grófok, hercegek és bárók családjából állott, s amelyet a császár arannyal és kegyekkel halmozott el, maga sem sorakozott egyöntetűen az önkényúr mellé. Ezek is torkig voltak már azzal az élettel, amelyet a császári zsarnokság rájuk kényszerített. Mohón szomjazták már, hogy végre kiaknázhassák és élvezhessék rangjuk pompás lehetőségeit, amelyek az igazi arisztokratáknak dukálnak: békés, kényelmes életet élhessenek, amelyet tisztelet és hódolat vesz körül és amelyben háborús hőstetteiket elraktározzák a régmúlt szép emlékei közé.

- Önök már nem akarnak verekedni többé, Önök már csak Párizs utcáin akarnak sétálgatni! - mondotta a császár 1813-ban, egyik ingerült pillanatában valamelyik tábornokának.

- Igen, felség, hiszen egész életemben oly keveset sétáltam Párizs utcáin - felelte az mély keserűséggel hangjában.

A tábori élet, a folytonos veszedelmek lappangó közelsége, a minduntalan fenyegető ellenséges golyózápor, a halállal való játék izgalmai még a legelszántabb és a leghívebb embereket is annyira kifárasztották, hogy Napóleon legderekabb marsalljai - Macdonald, Ney, Augereau, Sébastiani és Victor -, vagy legmeghittebb emberei - Caulaincourt és Savary - maguk is egyre szívesebben hallgatták Talleyrand és Fouché megkörnyékező szavait, akik titokban és ravasz türelemmel már előkészítették az árulás útját.

Ez volt a helyzet, ilyen volt Franciaország lelkiállapota, amikor Napóleon október 16-19-én Lipcse alatt vereséggel fejezte be az 1813 tavaszán ragyogó sikerekkel megkezdett hadjáratot, s utána novemberben visszatért Párizsba, hogy új haderőt állítson talpra, mellyel visszaverheti a szövetségesek invázióját.

„Gyerünk, verjük meg Ferenc nagyapót" - csacsogta a kis római király, egy hároméves gyermek komolyságával ismételgetve azt, amire apja tanította imádásig szeretett gyermekét. A császár harsányan kacagott, amint hallotta kisfia szavait, melyeket az papagáj módra ismételgetett, fogalma sem lévén róla, hogy mit is mond. Ahogy azonban a szövetséges hadak a Rajna partjaihoz közeledtek, Ferenc nagyapó maga is egyre bizonytalanabbul kezdte érezni magát. Ebben a bizonytalanságban nem állott egyedül, mert a bizonytalanság már átcsapott fő „spiritus rectorára", a mindenható Metternichre is.

Mindebben persze nem a családi érzés volt a politikai tényező, nem az esett döntő súllyal a latba, hogy Napóleon felesége az osztrák császár lánya, a kisfia, a római király, az ő unokája volt. Más dolgok is felmerültek Napóleon és az osztrák császár viszonyában, s ezek a jelenségek arra késztették az osztrák diplomáciát, hogy ne az angolok, a cár és a porosz király szemével nézzék a háború kívánt eredményét.

Anglia szemében Napóleon volt a legkérlelhetetlenebb és a legveszedelmesebb ellenség, akit az ország 1500 éves története folyamán megismert. Amíg Napóleon uralkodik, addig szó sem lehet tartós békéről Anglia és Franciaország között. Ami Sándor cárt illeti, ő nem. tudta megbocsátani Napóleon személyes sértéseit, s ráadásul Napóleon volt az egyedüli uralkodó, aki a legelső kedvező alkalommal újra épségben visszaállítaná Lengyelországot. A cár jól

tudta, ha Napóleon trónján marad, megtalálja a katonai és a diplomáciai lehetőségeket arra, hogy ellenfeleit újabb kemény csapásoknak tegye ki.

Ugyanezt érezte a porosz király is, csak még kifejezettebb formában. III. Frigyes Vilmost, akit 1813 márciusában - nyugodtan mondhatjuk - akarata ellenére kényszerítettek a Napóleon elleni hadjáratba, egészen a lipcsei csatáig a legszörnyűbb félelem töltötte el. A lützeni, bautzeni és drezdai csatavesztések után indulatos jeleneteket rendezett a cárnak: „Hála az Önök segítségének, már megint a Visztula partján állunk" - hangoztatta kétségbeesetten. Még a lipcsei győzelem sem tudta megnyugtatni. Ez a különös, szinte babonás rettegés Napóleontól eléggé gyakori volt abban az időben. Napóleon félelmetesnek tűnt még a lipcsei csata után is, még akkor is, amikor csaknem minden hódításának elvesztése után szemmel láthatóan kimerült, és a nép tömegei egyre erősebben hangot adtak elégedetlenségüknek. A porosz király remegve gondolt arra a napra, amikor szövetségesei magára hagyják ezzel a veszedelmes szomszéddal.

Angliával, Sándor cárral és Frigyes Vilmossal ellentétben Ausztriának egészen más okai voltak az aggodalomra. Az első három meg volt győződve arról, hogy ha Napóleont meghagyják trónján, hiába hozták meg 1812 és 1813 szörnyű áldozatait. Metternich viszont nem tartotta kívánatosnak, hogy Oroszországot nyugaton ne ellensúlyozza többé más hatalom. Az ő elgondolása az volt, hogy Napóleon ne fenyegethesse többé Európa békéjét, de mint Ausztria lehetséges szövetségese, Oroszországot azért tartsa sakkban. Volt azonban még más oka is rá, hogy másképpen lássa a dolgokat, mint a cár és barátai. „A csőcselék Napóleon mögött áll!" - jelentették Párizsból a Bourbonok kémei, valamint a szövetségesek tudósítói, akik behatóbban tanulmányozták a munkásnegyedek lelkiállapotát. S valóban, minden jel arra mutatott, hogy a beavatkozó hatalmakkal és a Bourbonok trónra helyezésével szemben a nép gyűlölete egyre nő. Metternich úgy vélte, hogy ha valaki képes megfékezni a fenyegető forradalmi mozgalmakat, az csak egyedül Napóleon lehet. Az osztrák miniszterelnöknek igen sok gondot okozott az olyan elemek akciója, akik - mint a „Tugendbund" emberei - Napóleont halálosan gyűlölték, de közben liberális eszméket és német nemzeti

jelszavakat hangoztattak.

Mi történik akkor, ha a Bourbonok visszakerülnek a hatalomra, de nem lesznek képesek megfékezni a párizsiak mozgalmát? Mi lesz, ha új forradalom tör ki Párizsban, és az átcsap Németországra is, ahol a talaj már eléggé érett a forradalom számára? Metternich elég erős nyomást gyakorolhatott a szövetségesekre azzal a fenyegetéssel, hogy Ausztria kilép a koalícióból, s így sikerült is még egyszer rávennie Angliát, Oroszországot és Poroszországot arra, hogy Napóleonnal újabb béketárgyalásokba bocsátkozzanak. A következő feltételeket szabták: Napóleon lemond a már különben is elvesztett összes hódításairól, és beszünteti a háborút, s ennek ellenében megtarthatja Franciaországot, az 1801-es lunéville-i békében megállapított határok csekély módosításával.

A szövetséges uralkodók Frankfurtban tartózkodtak. Metternich magához hívatta Saint-Aignant, a Frankfurtban tartózkodó volt francia diplomatát, majd Aberdeen lord, Anglia képviselője és Nesselrode, Oroszország képviselője jelenlétében, aki kijelentette, hogy Hardenberg porosz kancellár nevében is beszél, felkérték a napóleoni diplomácia képviselőjét, adja át a császárnak a szövetséges hatalmak békejavaslatát.

Az 1801-es lunéville-i béke annak idején győzelmes háború eredménye volt. A javaslat tehát Napóleon kezében hagyta volna azt a nagy birodalmat, amelyet ő teremtett meg 1801-ben Marengo és Hohenmünden után. Az 1812-1813-as szörnyű katasztrófa után, az összeomlás szélén, a szövetségesek franciaországi inváziójának küszöbén ez a békejavaslat mentőangyala lehetett volna Franciaországnak. A császár a javaslat elfogadása esetén továbbra is elsőrendű nagyhatalom ura maradhatott volna.

Saint-Aignan 1813. november 14-én érkezett Párizsba.

Napóleon nem volt hajlandó nyomban nyilatkozni. Teljesen elmerült hadseregszervező munkájában: új sorozásokat készített elő, az újabb háborúhoz szükséges valamennyi feltételt kellett a föld alól is előteremtenie. Kedve ellenére és sok feltétel kikötésével belement abba, hogy a tárgyalások megkezdődjenek. Ugyanakkor azonban annál nagyobb erővel folytatta új hadseregének felállítását.

- Várjatok csak, várjatok! - mondogatta. - Hamarosan megtudjátok, hogy sem én, sem katonáim nem felejtettük el a mesterségünket. Az Elba és a Rajna között legyőztetek bennünket, de csak az árulók segítségével... A Rajna és Párizs között azonban nem lesznek árulók.

E szavait mindenütt ismételgették, egész Franciaországban és egész Európában.

Aki Napóleont közelebbről ismerte, egyetlen percig sem hitt abban, hogy a szövetségesek békejavaslatait komolyan veszi. Naponként újabb és újabb csapatokat szemlélt meg és küldött a rajnai határra. A nagy tragédia vége egyre közeledett.

15. fejezet

A FRANCIAORSZÁGI HADJÁRAT ÉS NAPÓLEON ELSŐ LEMONDÁSA (1814)

Napóleon 1814-ben is csak a fegyvereire támaszkodott Európa elleni harcában, akárcsak az előző évben. Lipcse után, a franciaországi invázió előestéjén azonban mégis megértette, hogy most már mégsem viselkedhet úgy, mint 1813 július-augusztusában, amikor tudatosan és előzetes megfontolással felrobbantotta a prágai tanácskozást. Pedig akkor nemcsak Franciaországot hagyták volna meg neki, hanem az illír tartományok, a Hanza-városok és néhány kisebb németországi fejedelemség kivételével megtarthatta volna valamennyi hódítását; összes jogai és címei épségben maradtak volna, kivéve a Rajnai Államszövetség védnökségét. Megszakította a tárgyalásokat, mert abban bizakodott, hogy egyetlen csapással végez az ellenséges szövetséggel.

A feltételek természetesen rosszabbak lettek. Napóleon tudta, hogy a parasztok és a munkások, az iparos és a kereskedő polgárság, az egész általa teremtett hatalmas hivatalnokréteg és - ami igen fontos - a hadsereg parancsnoksága, élén a marsallokkal, egyszóval nagyon kevés kivétellel az egész nép belefáradt a háborúskodásba, és békét akar. Ezért Napóleon nem utasította vissza egyenesen a Saint-Aignan közvetítésével Frankfurtból felajánlott békefeltételeket, és csaknem két hónapig (november 15-től kezdve, amikor azokat elébe terjesztették) azt a látszatot keltette, mintha ő is a békét kívánná.

Valójában azonban minden módon húzta-halasztotta az ügyet. Abban reménykedett, és nem is alaptalanul, hogy a szövetségesek maguk fogják megszegni saját feltételeiket, és így a háború felújításának felelőssége rájuk hárul. Nagyon jól tudta, hogy Ausztria kivételével egyik nagyhatalom sem akarja, hogy ő hatalmon maradjon, és különösen Anglia nem fog megbékélni addig, amíg Antwerpen Napóleon kezén marad. A frankfurti ajánlat szerint pedig nemcsak Antwerpen, hanem egész Belgium továbbra is a francia birodalomhoz tartoznék. Tudnia kellett azt is, hogy minél tovább húzódnak a tárgyalások, annál több kilátása van arra, hogy a Foreign Office külügyminisztere, Castlereagh lord, elgáncsolja azokat a feltételeket, amelyeket Aberdeen lord, angol követ Metternich nyomására Frankfurtban elfogadott.

Viszont Napóleonnak addig is azt a látszatot kellett keltenie, hogy egyáltalán nem ellenzi a béketárgyalásokat, s az erőteljes sorozásokkal is csak békés szándékait akarja alátámasztani. „Részemről mi sem áll a béke helyreállításának útjában" - hallhatták az 1813. december 19-én elhangzott trónbeszéd alkalmával a francia szenátorok. „Ismerem és osztom a franciák érzelmeit ezen a téren; így mondom: a franciákét, mert tudom, hogy nincsen egyetlenegy francia sem, aki a becsülete árán kívánná a békét. Ezért fájdalmas nekem, hogy ettől a nemes és nagylelkű néptől új áldozatokat kell kérnem, de ezeket az áldozatokat éppen a nép legnemesebb és legszentebb érdekei követelik. Számos sorozással kellett megerősítenem seregeimet, mert csak azok a nemzetek folytathatnak tárgyalásokat saját biztonságuk veszélyeztetése nélkül, amelyek erősek."

Világos volt, hogy nem a békét kereste. „Ne mondhassák a jövő nemzedékei rólunk: feláldozták az ország legfontosabb érdekeit: olyan törvényeket fogadtak el, melyeket Anglia négy évszázadon keresztül hiába próbált Franciaországra erőszakolni."

Így végződött az a trónbeszéd, mellyel a nagyhatalmaknak több mint egy hónappal korábban tett békeajánlatára felelt.

1813 decemberében 110 000 újoncot soroztak, s további sorozásokat terveztek. Napóleon Franciaország minden zugába elküldte szenátorait azzal a feladattal, hogy a helyi hatóságokat nagyobb erélyre serkentsék mind a sorozásnál, mind pedig a rendes

és a hadsereg fenntartására szolgáló rendkívüli adók behajtásánál.

Már 1814 januárjában köztudomású volt, hogy az ellenséges seregek átkeltek a Rajnán, elözönlötték Elzászt és Franche-Com-tét, és hogy délen, Spanyolországból jövet, Wellington átkelt a Pireneusokon, és betört Dél-Franciaországba. .. „Nem félek megvallani - mondotta a császár a vidékre kiküldött szenátorok előtt -, beismerem, hogy túlságosan sokat háborúskodtam. Óriási terveim voltak, meg akartam szerezni Franciaországnak a világuralmat. Tévedtem, ezek a tervek nem voltak arányban népünk számszerű erejével. Az egész országot fegyverbe kellett volna hívnom, és el kell ismernem, hogy a társadalmi állapotok fejlődése, az erkölcsök elpuhulása nem tűri, hogy az egész népből katonát faragjunk."

Ha Napóleon uralma alatt a szenátorok nem felejtették volna el a beszéd művészetét, úgy megfelelhettek volna a császárnak, hogy nagyon is szerénykedik, mert hiszen éppenséggel az történt, hogy az öregek, asszonyok és gyerekek kivételével az egész népességből katonát csinált. „Meg kell bűnhődnöm ezért a hibámért, hogy túlságosan rábíztam magam a szerencsémre. Ezért nekem kell bűnhődnöm, mert én tévedtem, engem illet a szenvedés - folytatta a császár -, nem pedig Franciaországot. Mert Franciaország nem követett el hibát, Franciaország felajánlotta és odaadta nekem legjobbjai vérét, nem tagadott meg semmi áldozatot."

A békekötést Napóleon úgy tekintette, mint súlyos személyes áldozatot. „Ami pedig engem illet - folytatta -, a magam számára csak azt a megtiszteltetést tartom fenn, hogy szomorúan, de bátran vállaljam a keserű kötelességet, hogy lemondok olyan törekvésekről, amelyeket a legszentebbeknek tartottam, és hogy feláldozzam népem boldogságának azokat a nagyra törő terveket, amelyeket ma már csak olyan erőfeszítések árán lehetne megvalósítani, amilyeneket nincs jogom kérni népemtől."

Napóleon ritkán beszélt olyan őszintén, mint ekkor, de nagyon kevés bizalma volt a szenátorokban. Véleménye az volt róluk, hogy ezek az emberek ma rabszolgái, de holnap árulói lesznek! Talleyrand árulásában már nem is kételkedett. Ennek ellenére sem lövette agyon, pedig az öreg diplomata eléggé tartott tőle. Sőt, 1814 januárjában Napóleon még felszólította, hogy kísérje el

Caulaincourt-t a tárgyalásokra, és amikor Talleyrand ezt megtagadta, öklével megfenyegette.

Már Fouchéban sem bízott, s nem bízott jóformán senkiben, marsalljaiban sem. Bizalma már csak a katonákban volt, persze nem a fiatal rekrutákban, akiket az utolsó két év folyamán tépett el családjuk kebléről, hanem a vén morgó gárdistákban. Ezekből viszont már nem sok volt életben. Sürgősen vissza is rendelte őket Spanyolországból, Hollandiából és Itáliából. És mégis háborút akart, nem diplomáciai tárgyalásokat.

Most, hogy kéthavi halogatás után a szövetségesek betörtek Franciaországba, és meggyőződtek arról, mennyire kimerült ez az ország, mennyire meglazult Napóleon hadseregének híres fegyelme (a szökés járványszerűen elszaporodott), újabb, erősen módosított ajánlatot tettek Napóleonnak: hajlandók Franciaországot úgy elismerni, amilyen 1790-ben volt, azaz Belgium, Hollandia, Savoya és a Rajnának a forradalmi háborúkban meghódított bal parti részei nélkül. Ez kevesebb volt annál, mint amit 1813 novemberében ajánlottak. Ezekben az új békefeltételekben a szövetségesek mindnyájan megegyeztek, még lord Castlereagh is, aki maga is megjelent a főhadiszálláson.

A békekonferencia 1814. február 5-én ült össze Chatilionban. Természetesen ebből a tárgyalásból sem született meg a béke. „Egyenesen felháborít ez az aláváló tervezet, amelyet hozzám eljuttatott; szinte megbecstelenítve érzem magam, már csak azért is, mert ilyen ajánlatokat mertek tenni nekünk" - írta Napóleon Caulaincourt-nak, aki a béketárgyalásokon Franciaországot képviselte. Ez egyébként figyelmeztette Napóleont, hogy a feltételek elfogadása az utolsó reménység a császári trón megtartására és a Bourbonok szövetséges csapatok segítségével való visszahelyezésének meggátlására. „Ön mindig csak a Bourbonokról beszél. Sokkal szívesebben látnám a Bourbonokat Franciaországban, megfelelő békefeltételek mellett, mintsem hogy alávessem magam azoknak az aljas feltételeknek, amelyeket levelében közölt velem."

A döntést tehát megint a fegyverekre bízták. A kongresszus dolga végeztével szétoszlott. De akkor már tombolt Napóleonnak a szövetségesek ellen vívott háborúja.

Napóleonnak 1814. január 24-ről 25-re virradó éjjel kellett a hadsereghez csatlakoznia. Feleségét, Mária Lujza császárnét kinevezte régensnek. Napóleon úgy rendelkezett, hogy halála esetén a trónon hároméves fia, a római király követi őt, s mellette anyja marad a régens. A fiát Napóleon annyira szerette, mint még senkit életében, sőt környezete nem is tartotta volna őt képesnek arra, hogy ennyire tudjon valakit szeretni. Személyi titkára, Meneval báró írja emlékirataiban: „Akár az íróasztalnál foglalatoskodott a császár, akár írt, akár esetleg a kandalló mellett olvasott, a gyerek le nem ment a térdéről. Állandóan a császár dolgozószobájában tartózkodott, és követelte, hogy az apja játsszon vele katonásdit. Az egyedüli volt a császár környezetében, aki nem félt tőle, aki apja dolgozószobáját saját birodalmának tekintette:"

Január 24-én Napóleon az egész napot dolgozószobájában töltötte. Sürgős dolgokat kellett még elintéznie, mielőtt elöntő csatába száll az ellene szövetkezett egész Európa ellen. A gyerek hintalovával folyton apja körül lábatlankodott, nem volt kedvére, hogy a császár folyton azokkal a papirosokkal vesződik. Mindenképpen magára akarta vonni a figyelmet, és el is érte, hogy a császár otthagyta az asztalát, és elkezdett vele játszani, feldobálta a levegőbe és elkapta. A kis római király sikoltozott örömében.

De eljött az este, a gyereket lefektették. Hajnali három órakor a császár belopakodott a gyerek szobájába, megállt a kis ágy mellett, hosszan-hosszan nézte a gyermeket - majd sarkon fordult, és kiment a szobából.

Soha többé nem látta a fiát.

Az újoncok kiképzését még nem fejezték be, a sorozások még egyre folytak. Napóleon és marsalljai mindössze 47 000 harcképes emberrel rendelkeztek, a szövetségesek hadereje pedig 230 000 főre rúgott, és ugyanakkor különböző utakon még ugyanannyi vonult fel segítségükre. A marsallok, még az olyan bizakodók is, mint Ney, nagyon levertek voltak. Egyedül a császár volt élénk, szinte sugározta az energiát magából. „Vidám volt és szinte megfiatalodott" - mondták a szemtanúk.

Január 26-án, Vitrybe való megérkezésének másnapján. Napóleon összevonta erőit, és kiverte Blüchert Saint-Dizier-ből. Ezután tovább

is szemmel tartotta Blücher hadtestének mozdulatait, s erőit Blücher és Osten-Sacken orosz hadtestei ellen vetette be. Január 31-én Brienne-ben kemény harc után újra győzelmet aratott. Ez rendkívüli módon fellelkesítette a katonákat.

Csatavesztése után Blücher azonnal Bar-sur-Aube felé sietett, ahol Schwarzenberg fő ereje állomásozott. A szövetségeseknek Chaumont és Bar-sur-Aube között 122 000 emberük volt.

Napóleonnak alig volt több katonája, mint 30 000 ember. Mégis elhatározta, hogy nem vonul vissza, hanem felveszi a harcot a szövetségesekkel. A La Rothiere-i csata február 1-én kora reggel kezdődött és 10 óráig tartott. E csata után, anélkül, hogy üldözték volna, Napóleon átkelt az Aube folyón, és február 3-án Troyes városába érkezett.

Olyan sikeresen védekezett Napóleon a három-négyszeres túlerővel szemben, hogy a La Rothiere-i csatát a franciák győzelemnek tekinthették. A helyzet azonban továbbra is egyre veszedelmesebben alakult. A császár kevés erősítést kapott, és az is nagyon lassan jutott el hozzá.

Ney, Macdonald, Berthier és Marmont úgy látták, hogy a császári trón megmentése egyedül béketárgyalások útján lehetséges. Ezért a chatilloni béketárgyalások kudarca láttán nagyon elcsüggedtek.

Amilyen mértékben nőtt azonban a veszély, úgy növekedett Napóleon tettereje is. 1812 óta a marsallok a korral járó törődöttséget, katonai zsenijének bizonyos gyöngülését tapasztalták. Ezért 1814 februárjában és márciusában alig akartak hinni a szemüknek: újra maguk előtt látták Bonaparte tábornokot, Itália és Egyiptom ifjú hősét. Mintha nem is múltak volna azóta az évek, mintha a véres háborúk, a hatalmas birodalom és a vazallus Európa zsarnoki kormányzásának 15 esztendeje nyomtalanul szaladt volna el fölötte. Megint ő tartotta a hitet a vezérekben és a katonákban, ő nyugtatta meg a Párizsban maradt minisztereket is.

Február 10-én Napóleon gyors rajtaütéssel megtámadta és teljesen megsemmisítette a Champaubert mellett táborozó Olszufjev hadosztályát. Több mint 1500 orosz elesett, és több mint 3000,

köztük maga Olszufjev is, fogságba került. A többiek elmenekültek. Ezen az estén Napóleon ezt mondta környezetének: „Ha holnap is olyan szerencsés leszek, mint ma voltam, akkor 15 nap alatt visszavetem az ellenséget a Rajnáig, a Rajnától pedig már csak egy lépés a Visztuláig."

Másnap Champaubert-ból Montmirail felé fordult, ahol oroszok és poroszok táboroztak. A csata február 11-én zajlott le, és még az előző napinál is fényesebb győzelemmel végződött. Az ellenség 20 000 katonája közül 8000 elveszett. Napóleon alig 1000 embert vesztett. A szövetségesek fejvesztetten húzódtak vissza a csatatérről. A császár azonnal Chateau-Thierry ellen támadt, ahol körülbelül 18 000 porosz és 10 000 orosz volt. ,,Újra felhúztam a csizmámat, amelyet az itáliai hadjáratban viseltem” - mondta Napóleon, az 1796-os villámgyors győzelmeire utalva.

A katonai szakértők az 1814-es hadjáratot tekintik a napóleoni korszak egyik legkiemelkedőbb stratégiai teljesítményének.

A Chateau-Thierry mellett lefolyt ütközet (február 12-én) újra francia győzelmet hozott. Macdonald marsall egyik hibás hadmozdulata és késése nélkül a francia seregek az ellenséget teljesen megsemmisítették volna.

Február 13-án Blücher legyőzte és visszaszorította Marmont csapatait, de 14-én Napóleon Marmont segítségére sietett, és Vauchamps alatt újra legyőzte Blüchert, Blücher közel 9000 embert veszített. Napóleon erősítéseket kapott, és ellenfeleire a vereségek egész sorozatát mérte. A császár helyzete azonban továbbra is válságos maradt, mert a szövetségesek erői jóval fölülmúlták a francia erőket. A császár szinte mindennapos és váratlan győzelmei azonban annyira zavarba hozták a szövetségeseket, hogy Schwarzenberg herceg egyik hadsegédét fegyverszüneti ajánlattal küldte Napóleonhoz. A Mormant és Villeneuve alatt vivott csaták, a francia fegyverek e ragyogó újabb győzelmei kényszerítették a szövetségeseket erre a váratlan lépésre. Napóleon azonban nem volt hajlandó személyesen tárgyalni Parr gróffal, Schwarzenberg követével. Elfogadta a fővezér levelét, de a választ halogatta. „30-40 000 foglyot ejtettem, elvettem tőlük 200 ágyút, elfogtam sok tábornokot" - irta Caulaincourt-nak, és kijelentette, hogy hajlandó békét kötni, ha Franciaország

megtarthatja természetes határait (Rajna, Alpok, Pireneusok). A fegyverszünetet visszautasította.

Február 18-án Montereau alatt újabb csatában ütközött meg a szövetségesekkel, akik 3000 halottat és sebesültet, 4000 foglyot veszítettek, és végül megfutamodtak.

Az egykorú megfigyelők, még az ellenséges krónikák írói is megállapították, hogy Napóleon az 1814. évnek ebben a csaknem kilátástalan hadjáratában fölülmúlta önmagát. Katonáinak száma viszont erősen megfogyatkozott, egyes marsalljai - Victor és Augereau - teljesen kimerültek, és a tévedések egész sorozatát követték el. Napóleon ezért nem tudta teljesen kiaknázni ragyogó sikereit. Egyre ingerültebben korholta marsalljait, konkoly szemrehányásokat tett nekik, és megpróbálta újabb erőfeszítésre biztatni őket. „Micsoda szánalmas védekezéssel áll elő, Augereau barátom! Én 8000 ellenséges katonát meg tisztet pusztítottam el olyan csapatokkal, amelyek csupa újoncokból állottak, és ezeken az újoncokon még csak rendes ruha sem volt, még tölténytáskát se tudtam adni nekik ... Ha zavarja Önt a 60 éve, adja át a parancsnokságot! ..."

„A császár sehogy sem akarja megérteni, hogy alárendeltjei nem mind Napóleonok" - mondta róla egyik tábornoka.

Schwarzenberg haditanácsot hívott össze. Kikérték a cár, a porosz király és az osztrák császár véleményét, és úgy határoztak, hogy még egyszer fegyverszünetet ajánlanak Napóleonnak. Ezúttal a legelőkelőbb osztrák arisztokratát, Lichtenstein herceget küldték hozzá. Nyilvánvaló volt, hogy a szövetségeseket az új helyzet erősen nyugtalanította, és többen közülük hajlandók lettek volna bármilyen alku árán a mielőbbi békére.

Napóleon ezúttal nem utasította el magától a béke követét. Lichtenstein a legbarátságosabb hangon biztosította Napóleont, hogy a szövetségesek valóban békét akarnak, nincs szándékukban visszaállítani a Bourbonok uralmát. Ámde ez a találkozás sem hozott pozitív eredményeket. Napóleon ismét sikerei csúcspontján állt, szétverte és - legalábbis úgy hitte akkor - megsemmisítette az ellenséges hadseregnek majdnem a felét (200 000-ből 80 000 embert) és nagyon bizakodott saját katonai

tudásának vitathatatlan fölényében, amellyel újból és újból legyűrte igen erős ellenfelét.

Talleyrand és a többiek ezalatt már hosszú ideje és egyre szívósabban fáradoztak, hogy megteremtsék összeköttetéseiket a szövetségesekkel, és előkészítsék a Bourbonok visszatérését. A szövetségesek viszont meglehetősen hűvösen kezelték a Bourbonokat. Sőt, Napóleon egyes kérlelhetetlen ellenfelei között is akadt olyan, mint például Sándor cár, aki szívesen beérte volna annyival, hogy Napóleon lemond a trónról, és a római királyt (aki akkor hároméves volt) ültetik a helyére. A februári hadjárat váratlan győzelmei után azonban már senki sem beszélt többé a császár lemondásáról.

Gouhaux báró, az öreg francia, troyes-i arisztokrata, kérelmet nyújtott át Sándor cárnak, amelyben kérte, hogy segítse vissza a Bourbon-családot a trónra. Sándor cár azt válaszolta, hogy a Bonaparte-dinasztia eltávolítását és a Bourbonok visszahelyezését illetően a szövetségesek még nem hoztak semmilyen határozatot. Azt tanácsolta a kérvényezőknek (Gouhaux nem volt egymagában), hogy tartózkodjanak az ilyen veszélyes és felesleges lépésektől.

Néhány nap múltán Napóleon csapatai bevonultak Troyes-ba. Gouhaux bárót elfogták, haditörvényszék elé állították, és agyonlőtték.

Sándor cár nem győzött csodálkozni azon, hogy a francia falvakban nyomát sem észleli olyan hangulatnak, hogy a paraszt szeretné lerázni a nyakáról Napóleont. Sőt, a Vogézeknél, Lotharingiában vagy a Jurában a parasztok partizánharcot kezdtek. Megtámadták a szövetségesek kisebb, elszigetelt csapatait, és láthatóan ellenséges érzést tanúsítottak a benyomuló idegen csapatokkal szemben. Igaz, hogy ebben a sok fosztogatás és rablás is közrejátszott, és része volt benne annak az aggodalomnak is, hogy a szövetségesek visszahozzák a nyakukra a Bourbonokat meg a régi rendet. Napóleon ezt jól látta és kellően értékelte. „Az 1793-as esztendő harcainak eltökéltségével kell küzdenünk" - írta marsalljainak.

A szövetségesek a vereségek ellenére sem csüggedtek el. Nagyon sokat tettek fel a hadjáratra. Az elveszettnek hitt Napóleon

rendkívüli katonai sikerei viszont komoly aggodalmakat keltettek bennük. Azt kérdezték magukban, mi lesz megint Európából, ha ez az ember, akit egyértelműen és már hosszú idő óta mindenki a világtörténelem legnagyobb hadvezérének tekint, továbbra is a trónon marad, lélegzethez jut és új erőket gyűjt? Ki tud majd vele megmérkőzni egy-két év múlva?

Március elején a császárnak már több mint 75 000 főből álló serege volt. Ebből 40 000-et a visszavonuló Schwarzenberg ellen vetett be, a maradék 35 000-rel pedig Blüchert szorongatta, aki igy komoly veszedelembe került. A porosz tábornok azonban Soisson parancsnok ügyetlensége révén kibújt Napóleon hálójából, mivel harc nélkül átengedte a várost.

A fogságot Blücher ugyan elkerülte, de nem tudta elkerülni a csatát. Március 7-én Napóleon Craon alatt utolérte és megverte.

Blücher súlyos veszteségeket szenvedett, és Laon felé hátrált. Napóleon oda is követte, de az új állásból hasztalan igyekezett kivetni. Így Napóleonnak nem sikerült kívánsága szerint megsemmisítenie Blücher hadait, de azért jó időre megszabadult tőlük. Ám ezalatt Oudinot és Macdonald, akiknek Napóleon 40 000 embert bocsátott a rendelkezésükre, azzal a paranccsal, hogy üldözzék Schwarzenberget, Provins alatt vereséget szenvedtek, és hátrálásra kényszerültek.

Március 9-én Chaumont-ban a szövetséges hatalmak képviselői újabb egyezményt kötöttek egymással, és a következőkre kötelezték magukat: 1. követelni fogják Napóleontól, hogy fogadja el Franciaország 1792-es határait, ismerje el Hollandia, Itália, Spanyolország, Svájc és valamennyi német állam függetlenségét, és kötelezték magukat, hogy addig nem teszik le a fegyvert, amíg mindezt el nem érték: 2. Oroszország, Ausztria és Poroszország egyenként 50 000 főnyi hadsereget állít harcba, hogy ezt a céljukat kivívják, Anglia pedig az egyezmény megkötésének pillanatától kezdve évi 5 000 000 fonttal támogatja a szövetségeseket.

A szövetségesek azonban még megközelítőleg sem tudták, hogy hol és mikor fogják Napóleon hihetetlen szívósságú ellenállását megtörni. A császár, mint eddig, most sem volt hajlandó tárgyalni a

felajánlott új határokról.

Viszont a marsallok egymás után és sorozatosan vereséget szenvedtek. Délen Wellington és angol csapatai Bordeaux felé nyomultak, miután Soult és Suchet hadait visszavetették; Schwarzenberg további sikereket ért el Macdonald és Oudinot ellen.

Napóleon ezalatt annyi időt sem hagyott csapatainak, hogy kifújják magukat a laoni csata után, hanem nyomban az egyik orosz-porosz hadcsoport ellen vezette őket, amely mintegy 15 000 emberből állott, és amelyet a forradalom alatt emigrált francia Saint-Prix gróf mint orosz tábornok vezényelt. Március 13-án Napóleon a Reims várost védő hadcsoportot kiverte az ősi koronázó városból, és jóformán teljesen megsemmisítette. Maga Saint-Prix gróf is elesett a csatában.

Csakhogy az újabb győzelmek sem változtattak semmit Napóleon helyzetén, amíg a szövetségesek szilárdan kitartottak elhatározásuk mellett, és amíg Napóleon nem mutatott hajlandóságot arra, hogy feltételeikről tárgyaljon. Napóleon azt hangoztatta, hogy inkább elveszít mindent, a trónját is, de nem hajlandó a birodalmat régi, szűk határai közé szorítani.

Amikor a chatilloni konferencián Caulaincourt, Napóleon utasítására, kijelentette Anglia, Oroszország, Poroszország és Ausztria képviselői előtt, hogy a császár véglegesen elutasítja javaslataikat, és azt követeli, hogy a francia birodalom, mint eddig, ezután is magába foglalja a Rajna bal partját, Köln és Mainz városait, Antwerpent és Flandriát, Savoyát és Nizzát - a tárgyalások megszakadtak.

Március 17-én Sándor cár fogadta Vitrolles grófot, a Bourbonok megbízottját, Talleyrand követét. Vitrolles Párizst titokban hagyta el, és titokban lépte át a francia csapatok vonalait, hogy az orosz előőrsökhöz érjen. Azt az üzenetet hozta, hogy Talleyrand tanácsa szerint a szövetségesek a leggyorsabban vonuljanak Párizs ellen, ahol nagyszámú barátjuk várja őket. Addig kerüljék a Napóleonnal való összecsapást. Amint beérkeznek Párizsba, a császárt azonnal trónfosztottnak nyilvánítják, és XVIII. Lajos személyében visszaállítják a Bourbonok uralmát.

Vitrolles nagy elképedéssel értesült arról, hogy Sándor cár szerint, jóllehet nagyon kívánta Napóleon bukását, nem a szövetségesek feladata a trónöröklés kérdésének megoldása, s az oroszok cárja nagyon szerencsés megoldásnak találná a köztársaságot. Vitrolles nem akart hinni saját fülének. „Hova jutottunk, uram Isten!" - kiáltott fel a Bourbonok embere, mikor leírta ezt a találkozást.

A cárra minden jel szerint nagy hatással volt annak a híre, hogy a franciák szemében ez a háború a forradalom utáni idők védelmi háborújaként szerepelt. Jól megértette, hogy ez nagyon is megerősíti a még mindig félelmetes és győzedelmes császár helyzetét, és ezért Sándor cár Franciaországot, de különösen a „párizsi csőcseléket" nem az elé a dilemma elé kívánta állítani, hogy válasszon Napóleon és a Bourbonok között, hanem Napóleon vagy a köztársaság között akarta megosztani őket. Ez ügyes taktikai fogás volt, de az ilyesmi nem fért a királypárti Vitrolles fejébe. Ezért csodálkozott az orosz önkényúr francia köztársasági érzelmein.

Sándor cár mindig mélységesen hitte, hogy a Bourbonok és velük együtt az összes Vitrolles-ok nem képesek megérteni Franciaország lelkiállapotát. Szívesen tudomásul vette viszont Talley-rand tanácsát, és átvette azt az aláírás nélküli, tudatos helyesírási hibákkal telitűzdelt levelet is, amelyet Vitrolles magával hozott. Talleyrand a fejével játszott: Vitrolles-t esetleg elfoghatják útközben Napóleon zsandárjai, és a levél a megváltoztatott írás és nyelvtani hibák ellenére is nyomára vezethetett volna. Talleyrand azt ajánlotta a cárnak és a szövetségeseknek, hogy azonnal nyomuljanak Párizs felé, még akkor is, ha Napóleont közben sehol sem győzik le. Talleyrand, ez az óvatos áruló, nem

szeretett kockáztatni, de jól tudta, hogy milyen zavar és bizonytalanság uralkodik Párizsban, a vidéken és a hadseregben.

Az Arcis-sur-Aube-i csata március 20-án zajlott le az akkor körülbelül 30 000 emberrel rendelkező Napóleon és Schwarzenberg között, aki 40 000 katona fölött parancsnokolt a harc megindulásakor és 90 000 fölött a végén. Annak ellenére, hogy Napóleon magát győztesnek tekintette, és valóban több helyen is visszaszorította az ellenséget, ezt a csatát nem lehetett döntőnek tekinteni a következményei miatt: a császár nem üldözhette Schwarzenberget, ezért újra átkelt az Aube-on, a hidakat pedig felrobbantotta. Több mint 3000 embert veszített, a szövetségesek vesztesége körülbelül 9000 fő volt. Napóleonnak azonban nem sikerült megtörnie ellenfelét.

A szövetségesek a maguk részéről viszont attól féltek, hogy a nép háborújával fognak szembekerülni, valami olyan általános fölkeléssel, mint amilyen a forradalom hősi időszakában egyszer már megmentette Franciaországot az idegen beözönléstől és a Bourbonok visszatérésétől...

Sándor cár, Frigyes Vilmos, Ferenc császár, Schwarzenberg és Metternich nagyon megnyugodott volna, ha végighallgatták volna azt a párbeszédet, mely az Arcis-sur-Aube melletti csata estéjén Napóleon és Sebastiani tábornok között folyt le:

- Nos, tábornok, mit szól a történtekhez?

- Azt mondom, hogy felségednek valószínűleg még olyan források állnak a rendelkezésére, amelyeket mi nem ismerünk.

- Csak azok, amelyeket Ön is lát saját szemével, semmi más.

- De akkor mért nem gondol arra felség, hogy fegyverbe szólítsa az egész nemzetet?

- Micsoda agyrém! A spanyol háború és a francia forradalom emlékei adhatnak csak ilyen bolond gondolatot! Most akarja felkelésre szólítani a nemzetet, egy olyan országban, ahol a forradalom már letörte a nemesek és a papság erejét, és ahol jómagam megtörtem a forradalom erejét?!

Napóleon jól tudta, hogy mit mond. Miután a forradalomnak még az emlékeit is kiirtotta és a forradalmi gondolat legkisebb jelét is elnyomta, miután Moszkvában megtehette volna, hogy a maga segítségére valami Pugacsov-féle felkelést szervez, hiszen ezzel megmenthette volna a Nagy Hadsereget a pusztulástól . . . és mégsem tette meg, most, bármilyen kétségbeesetten védte Párizst, még akkor sem hívhatta segítségül a francia forradalmat, amelyet olyan hosszú ideje és olyan sikerrel eltaposott és elfojtott, ha esetleg akarta volna is.

Sebastianival folytatott párbeszéde három nappal később történt, mint Sándor cáré és Vitrolles-é. Napóleon agyrémnek tekintette az olyan általános népi megmozdulást, mint amilyen 1792-ben robbant ki, és aminek a köztársaság kihirdetése lett a következménye. Sándor cár, Napóleon engesztelhetetlen ellensége, viszont éppen azzal akarta megfosztani a császárt minden népi segítségtől, hogy a köztársaság kérdését kívánta előtérbe tolni.

Az Arcis-sur-Aube-i csata után Napóleon elhatározta, hegy az ellenség utóvédeit támadja meg, s így elvágja összeköttetését a Rajnával. A szövetségesek azonban most már határozottan elszánták magukat arra, hogy Párizs ellen vonulnak. Mária Lujzának és Savarynak Napóleonhoz intézett és a kozákok által elfogott levelei arról győzték meg Sándor cárt, hogy a párizsi hangulat miatt egyáltalán nem kell népi ellenállástól félni, a szövetséges hadak párizsi bevonulása eldönti a háború sorsát és sietteti Napóleon bukását.

A szövetségesek végleges elhatározásában nagy szerepe volt a korzikai Pozzo di Borgónak, Napóleon halálos ellenségének, Sándor cár barátjának. Az Arcis-sur-Aube-i csata után, amikor hírül vették, hogy Napóleon a szövetségesek utóvédeinek megsemmisítésére törekszik, Pozzo di Borgo ezt mondta: „A háború célja Párizs. Amíg arra gondolnak, hogy megütközzenek Napóleonnal, addig mindig fennáll annak a veszélye, hogy a császár legyőzi Önöket, mert ő mindig jobban fogja hadait vezényelni, mint Önök, és ha a seregei elégedetlenek is, de a becsületérzés fűti őket, s az utolsó emberig helyt fognak állni, míg Napóleon velük van. Bármennyire kimerült is katonai hatalma, az még mindig nagy, igen nagy, és Napóleon *katonai* zsenije még mai, megtépázott állapotában is nagyobb, mint

az Önöké. Politikai hatalma azonban megtört. Az idők megváltoztak. A katonai önkényuralom, amelyet a forradalom másnapján megváltóként üdvözöltek, ma már minden hitelét elvesztette .. . Nem a harctéren, hanem politikai vonalon kell véget vetni a háborúnak . .. Egyetlen ujjukkal érintsék Párizst, s a kolosszus nyomban összeomlik. Ezzel a cselekedettel összetörik a kardját, amelyet nem tudtak kicsavarni a kezéből..."

Pozzo di Borgo szentül hitte, hogy az ország már elfelejtette a Bourbonokat. Meg is mondta ezt a szövetségeseknek, akik egyébként maguk is ezen a véleményen voltak. Abban mindnyájan megegyeztek, hogy Napóleon bukása után a Bourbonoknak lesznek „lehetőségeik". Sándor cár most már nem tartotta olyan fontosnak, hogy a köztársasági államformát ajánlja. Látta, hogy már nem kell többé visszatérnie erre a kellemetlen témára, mert Napóleonnal úgyis leszámolnak. Elhatározták, hogy kiaknázzák a császár távollétének pillanatát, és egyenesen Párizsra törnek, számítva az árulókra, mert azok ki fogják szolgáltatni a fővárost, mielőtt még Napóleon visszatérhetne.

A párizsi utat két marsall, Marmont és Mortier, továbbá két tábornok, Pacthod és Ammé védelmezte. Ezek összesen 25 000 emberrel rendelkeztek. Napóleon fő erőivel messze a szövetségesek hátában volt. A Fére-Champenoise alatti csata március 25-én természetesen a szövetségesek győzelmével végződött, a franciákat visszavetették Párizs felé. 100 000 főnyi szövetséges hadsereg gyorsított menetben közeledett a fővároshoz.

Március 29-én Mária Lujza császárné a trónörökössel, a kis római királlyal Blois-ba költözött. Párizs védelmére mintegy 40 000 főnyi hadsereg sorakozott föl. A fővárost fejvesztett félelem szállta meg, a pánik átcsapott a katonaságra is. Napóleon távolléte elvette minden bátorságukat. Sándor cár el akarta kerülni a vérengzést Párizs falai alatt, és a nagylelkű hódító szerepében akart fellépni.

- Párizs védő hadserege és nagy vezére nélkül képtelen lesz tartósabb ellenállásra, ez szent meggyőződésem - mondotta a cár Orlovnak, amikor felhatalmazást adott neki arra, hogy a harcot azonnal szüntesse meg, mihelyt kilátás nyílik rá, hogy a főváros megadja magát.

Elkeseredett, több órás harc következett. A szövetségesek mintegy 9000 embert vesztettek, közülük egyedül az oroszok 6000-et. Talleyrand befolyására és a teljes vereségtől való félelmében Marmont azonban március 30-án, este öt órakor feladta a várost.

Napóleon a szövetségeseknek Párizs ellen foganatosított váratlan hadmozdulatáról csak akkor szerzett tudomást, amikor Saint-Dizier és Bar-sur-Aube között leghevesebb csatáit vívta.

- Ez mesteri sakkhúzás volt! Sohasem hittem volna, hogy a szövetségesek bármelyik tábornoka ilyesmire képes! - mondta Napóleon, amikor március 27-én a hírt közölték vele. Ezekben a dicsérő szavakban a stratégia szakembere nyilatkozott meg.

Nyomban megfordult, és egész hadseregével Párizs felé vonult. Március 30-án éjszaka érkezett meg Fontainebleau-ba, ott értesült Párizs kapitulációjáról.

Mint mindig, most is tele energiával és határozottsággal készült új harcaira. E hír vétele után azonban negyedórás néma megdöbbenéssel merült magába. Nyomban új tervet közölt Caulaincourt-ral és tábornokaival. Caulaincourt utazzon rögtön Párizsba, és Napóleon nevében ajánlja fel a békét a chatilloni föltételekkel. Különböző kifogásokkal három napig húzza el oda- és visszautazását, s Napóleon ezt az időt arra használja ki, hogy csapatait mind elhozatja Saint-Dizier alól. Akkor aztán kiveri a szövetségeseket Párizsból.

Caulaincourt megpróbálta rábeszélni Napóleont, hogy tegyen ezúttal *komoly* békeajánlatot a szövetségeseknek a chatilloni feltételekkel, olyan ajánlatot, amelyet nem katonai taktikai szempontok vezetnek. „Nem, nem!" - kiáltotta a császár és hozzátette: „Éppen elég volt, hogy egy pillanatig haboztam. A kard majd mindent elintéz. Hagyjon fel ezekkel a megalázó javaslatokkal."

Caulaincourt azonnal Párizsba utazott. Napóleon pedig lázas gyorsasággal készülődött a három-négy nap múlva bekövetkező újabb erőpróbára. Nagyon fontos feltételnek tartotta,

hogy a három vagy négy nap alatt a szövetségesek hozzá ne fogjanak valamilyen politikai manőverhez, amely az ingadozó lelkeket megszédíthetné és a maguk oldalára vonhatná. Ezért volt szüksége az újabb béketárgyalási komédiára.

A politikai veszedelmeket azonban már nem tudta elhárítani. A szövetséges uralkodókat a királypártiak viharzó örömujjongással fogadták Párizsban. A burzsoázia levertnek és megadónak mutatkozott. A külvárosok munkássága fékezte izgalmát, és távol maradt minden tüntetéstől. Mindez arra mutatott, hogy a főváros bármilyen kormányt elfogad, amelyet a hatalmak a nyakára ültetnek.

1814 válságos napjaiban Napóleon szigorúan megtiltotta, hogy a munkások kezébe fegyvert adjanak: még akkor sem tudtak volna ellenállni, ha akartak volna.

A szövetséges uralkodók kiáltványt bocsátottak ki, amelyben kijelentették, hogy Napóleonnal nem tárgyalnak többé, ellenben hajlandók elismerni azt a kormányt és azt a társadalmi rendet, amelyet a francia nemzet magának választ. Caulaincourt tárgyalásaitól ezek szerint semmi érdemlegeset nem lehetett várni. Sándor cár kereken megmondta neki, hogy Franciaország jóllakott már Napóleonnal, és tökéletesen kimerült ebben a háborús rendszerben. Schwarzenberg keserű panasszal hangoztatta, hogy az utóbbi 18 évben Napóleon egyebet sem csinált, mint zavarta a világ békéjét, és amíg hatalmon van, addig a nyugalom vissza nem térhet Európába. Éppen elég békeajánlatot tettek neki, meghagyták volna birodalmát, de ő semmiféle engedményre nem volt hajlandó. Most tehát késő újabb javaslatokkal előállnia. Amikor Schwarzenberg ezt mondta, nem is sejtette még, hogy Napóleon még most sem gondol engedményekre: Caulaincourt-t csak azért küldte hozzájuk, hogy három napot nyerjen, míg összevonhatja csapatait Fontainebleau körül.

A Párizsból visszatért Caulaincourt Fontainebleau-ban azt tapasztalta, hogy ez idő alatt a hadsereg egy része már felsorakozott a császár körül, s a császár bízik benne, hogy április 5-én 70 000 emberrel vonulhat majd fel a főváros ellen.

Április 4-én Napóleon szemlét tartott hadserege fölött.

- Katonák! - így szólt hozzájuk. - Az ellenség három nappal megelőzött bennünket, és elfoglalta a fővárost. Ki kell onnan kergetnünk őket. Méltatlan emberek, úgynevezett franciák, emigránsok, akiknek valamikor gyengeségből megbocsátottunk, szövetkeztek Angliával, és kitűzték a fehér kokárdát. Gyáva gazemberek! De megkapják majd, amit megérdemeltek ezért az újabb gaztettükért. Esküdjünk meg, hogy győzünk vagy meghalunk, de megbosszuljuk azt a gyalázatot, melyet hazánk és fegyvereink ellen elkövettek!

- Esküszünk! - zúgták rá a katonák.

Amikor azonban a szemle után Napóleon visszatért a fontainebleau-i kastélyba, ott egészen más hangulat fogadta. Marsalljai leverten, némán álltak előtte. Egyik sem merte szólásra nyitni a száját. Ott volt Oudinot, Ney, Macdonald, Berthier és Bassano herceg.

Napóleon felszólította őket, hogy mondják ki, ami a lelküket nyomja, mire azok kifejtették, hogy nem reménykednek a győzelemben, és egész Párizs rémülettel gondol arra, hogy a császár meg fogja ostromolni a várost, hiszen ez a támadás a lakosság és a főváros pusztulását jelenti. A szövetségesek képesek felgyújtani Párizst, hogy Moszkváért bosszút álljanak, és maguk el sem tudják képzelni, hogy katonáik hogyan fognak harcolni a füstölgő romok között.

— Távozzanak! - felelte Napóleon. - Majd üzenek Önökért, és közölni fogom elhatározásomat.

Caulaincourt, Berthier és Bassano herceg maradt csak a császár társaságában, akik előtt kiöntötte haragját a marsallok tétovázása és gyávasága miatt, majd arról panaszkodott, hogy vége régi hűségüknek. Néhány percnyi szünet után Napóleon kijelentette a marsallok előtt, hogy lemond a trónról fia, a római király javára, akinek Mária Lujza lesz a régense. Ha a szövetségesek elfogadják ezeket a feltételeket, akkor a háború befejezettnek tekinthető. Caulaincourt-t következésképpen ismét Párizsba küldi, hogy ott előterjessze a javaslatot. Miután ezt közölte velük, a császár felolvasott egy nyilatkozatot, amelyet pár perccel korábban fogalmazott meg: - Miután a szövetséges hatalmak képviselői kijelentették - mondotta -, hogy az európai béke

helyreállításának egyedüli akadálya Napóleon császár személye, ezért esküjéhez híven kijelenti, hogy kész lemondani a trónról, kész elhagyni Franciaországot, akár életét is feláldozza a haza javáért, amely elválaszthatatlanul összefügg fia és a régens császárnő jogaival és a császárság törvényeinek érvényben tartásával.

A marsallok lelkesen helyeselték a nyilatkozatot. A császár pedig az okmány felolvasása után tollat ragadott, hogy aláírja, de hirtelen megállott, és így szólt a marsallokhoz: „Eh, higgyék el nekem, okosabban tesszük, ha holnap újból nekik megyünk, és még egyszer legyőzzük őket!"

A marsallok azonban némán hallgattak. Egyikük sem csatlakozott a császár véleményéhez. Erre Napóleon aláírta az okmányt és átadta egy küldöttségnek, melynek tagjai Caulaincourt, Ney és Macdonald voltak; a küldöttség nyomban elindult Párizsba.

Ezalatt a fővárosban egymást kergették az események. Talleyrand a lehető leggyorsabban összegyűjtötte a megbízható szenátorokat, s megszavaztatta velük a Bonaparte-család trónfosztását és a Bourbonok visszahívását. Marmont árulása különösen súlyos volt. Seregével visszavonult Versailles-ig, ami azt jelentette, hogy Talleyrand mellé állt, aki őt a szövetségesek kívánságára az „Ideiglenes kormány" elnökévé nevezte ki.

Kezdetben Sándor cár még ingadozott. Ausztria császárához hasonlóan ő is szívesen látta volna a trónon a hároméves „II. Napóleont", de a szövetséges uralkodók körül nyüzsgő királypártiak mindenáron azt akarták, hogy Napóleon valamennyi javaslatát utasítsák vissza. Marmont árulása éppen akkor történt, amikor a legnagyobb volt az ingadozás a szövetségesek között.

A haderő ilyen fontos részének kiesése után Párizs ostroma kilátástalannak tűnt. A szövetségesek el is határozták, hogy elutasítják a császár ajánlatait, és visszaültetik Franciaország trónjára a Bourbonokat. „Győzze meg uralkodóját arról, hogy mindenképpen meg kell adnia magát sorsának" - mondta Sándor cár Caulaincourt-nak, amikor az búcsút vett tőle. „Mindazt, amit (Napóleon) becsülete megkíván, meg fogjuk tenni" - tette még hozzá. És újra „nagy ember"-nek nevezte Napóleont.

Elutazása előtt Caulaincourt-t még arra kérték a szövetségesek, hasson oda a császárnál, hogy minden feltétel nélkül mondjon le a trónról. Megígérték, hogy megtarthatja császári címét, és minden birtokául Elba szigetét jelölték ki a számára. Azt kívánták, hogy minél előbb írja alá lemondási okmányát. A szövetségesek, a királypártiak és Talleyrand herceg - aki most már nyíltan melléjük állt - attól féltek, hogy polgárháború tör ki, miután a katonák nagy tömege, akár a múltban, most is híven Napóleon mellett állt. A császár nyilvános lemondása elejét vehette a zavargásoknak. Az akkori körülmények között a szenátus határozatának ugyanis nem volt semmi erkölcsi értéke. A szenátorokat Napóleon lakájainak tekintették, akik elárulták urukat és az új urak szolgálatába álltak. „Ez az alávaló, gyáva szenátus!" -kiáltott fel Ney marsall a Sándor cárral folytatott tárgyalás közben. „Milyen buzgón hajtották végre mindig annak az embernek a parancsait, akit most zsarnoknak nevez! Mennyi nyomorúságtól kímélhetett volna meg bennünket, ha fel meri emelni a szavát, és ellenáll Napóleon hódító szenvedélyének! Milyen jogon meri most kinyitni a száját ez a hitvány társaság? Akkor hallgatott, amikor beszélni kellett volna, hogy merészkedik most szólni, amikor a tisztesség azt parancsolná, hogy hallgasson?"

Ennek a kínos bizonytalanságnak csak Napóleon vethetett volna véget, egyetlen szavával, ha feloldja esküjük alól katonáit, tisztjeit, tábornokait és hivatalnokait. Ebben, pártállásra való tekintet nélkül minden francia egyetértett a szövetségesekkel.

Április 5-én Caulaincourt, Ney és Macdonald visszatért Párizsból Fontainebleau-ba. Amikor Napóleon végighallgatta beszámolójukat a Sándor cárral és szövetségeseivel folytatott tárgyalásokról, és meghallgatta tanácsaikat, hogy vesse alá magát az elkerülhetetlen végzetnek, újra azon töprengett, milyen csapatok állnak még rendelkezésére. Sorra számba vette a hozzá hűséges katonákat. „No mindegy, majd meglátjuk ...! A viszontlátásra, holnapig!" Ezzel elbocsátotta követeit. Később aztán Caulaincourt-t újra magához hívatta.

- Ej, Caulaincourt, Caulaincourt, milyenek az emberek! . . . - mondta az éjszakába nyúló beszélgetés során. -
Marsalljaim szégyellték volna ugyanazt megtenni, mint Marmont.

Erről csak megbotránkozással tudnak beszélni. Alapjában véve azonban kissé irigylik, hogy ez az ember megelőzte őket a boldogulás útján. Ők is szívesen megszereznék a jogcímet rá, ha becstelenség nélkül tehetnék, hogy a Bourbonok alatt is megtarthassák rangjukat.

Sokáig beszélt Marmont esetéről, aki a döntő órában elárulta őt.

- Ez a szerencsétlen fráter nem tudja, hogy mi vár rá. Nevéhez az árulás gyalázata tapad. Higgye el, én magammal már nem törődöm. Az én pályafutásomnak már vége, vagy legalábbis rövidesen vége lesz. De különben is, mi örömöm telne az uralkodásban manapság, amikor azt látom, hogy az emberek meguntak, és alig várják, hogy másokkal pótolhassanak? Én csak Francia-országra gondolok. Ejh, ha ezek az ostobák nem adtak volna el, négy óra alatt újra föltámasztottam volna Franciaországot! Mert higgye el nekem, hogy a szövetségesek mai hadállásaikban, hátuk mögött Párizzsal és szemben velem, pusztulásra voltak ítélve. Ha pedig kivonultak volna Párizsból, hogy a vereséget elkerüljék, nem jöttek volna többé vissza. Ez a nyomorult Marmont megakadályozta ezt a pompás csatanyerést. . . Kétségtelen, hogy módunk lett volna még felülkerekedni, ha elnyújtjuk a háborút. Csak arra gondolok, hogy a lotharingiai, a champagne-i, a burgundiai parasztok megtámadják és lemészárolják az elszigetelt ellenséges csapatokat.. . Megjelennek a Bourbonok, és isten tudja, mi következik utánuk. Ők a külső békét és a belháborút hozzák magukkal. Várjon csak, meglátja, mivé lesz ez az ország a kezükben egy év múlva! ... Egyébként elhiszem: e pillanatban más valaki kell ide, nem én. Nevem, ábrázatom, kardom, minden félelmet gerjeszt. Meg kell adnom magam. Mindjárt behívatom a marsallokat, és látni fogja, mennyire fognak örülni, hogy kihúzom őket a csávából, és lehetővé teszem, hogy ugyanazt tegyék, amit Marmont, csak esküszegés nélkül.

Napóleon ezen az éjszakán mindazt elmondta Caulaincourt-nak, amit nyilván már régen kigondolt. Szavaiból világosan kitűnt, hogy rettenetesen belefáradt már a véres uralomba, a szüntelen haláltáncba, hullahegyek végtelen sorába, egész nemzedékek föláldozásába, olyan cél érdekében, amely nyilván elérhetetlen volt.

- Azt akartam, hogy Franciaország a világ ura legyen - vallotta be Napóleon egész nyíltan 1814 tavaszán. Akkoriban még

nem tudhatta, hogy később bizonyos francia történészek egész iskolát fognak alkotni annak bizonyítására, hogy Napóleon egész élete folyamán sohasem támadott meg senkit, mindig csak védekezett. E történetírói iskola szerint Napóleon csak birodalma „természetes határait" védelmezte, amikor bevonult Bécsbe, Milánóba, Madridba, Berlinbe, Moszkvába. A Moszkva folyó mellett is a Rajnát „védelmezte".

Napóleon maga sohasem gondolt ilyenfajta magyarázkodásra. Annál ő sokkal őszintébb volt.

Néhány évtizede, a hivatalos levéltárak és egyéb adatok segítségével Albert Meynier kimutatta, hogy Napóleon uralma idején a különböző csatákban és hadjáratokban elesett és eltűnt franciák száma több volt, mint egymillió. 471 000 halottról számolt be már annak idején a hivatalos kimutatás, az 530 000 eltűntről soha hír nem érkezett. Ebbe a számba természetesen nem vették be azokat a súlyos sebesülteket és rokkantakat, akik sérülésükbe nem a csatatéren, hanem később, a katonai kórházakban haltak bele.

Meynier számításai nem vonatkoztak az egész napóleoni birodalomra, csak magára a „régi Franciaországra”, a „régi départe-ment"-okra. Tehát még arra a Franciaországra sem, amely fölött Napóleon 1799. brumaire 18-a óta uralkodott (mert itt számításon kívül maradt Belgium, Piemonte és azok a területek, amelyek a forradalom alatt és Napóleon brumaire 18-a előtti hódításai következtében kerültek a birodalomhoz), hanem kizárólag a forradalom előtti Franciaországra. És e számadásoknál nem is vettük figyelembe Napóleon minden háborúját, csupán azokat, amelyeket 1800 óta inditott. Más szóval, ebből a mérlegből hiányoznak azok a számok, amelyek az első, az 1796-97-es itáliai hadjáratra, Egyiptom meghódítására és a szíriai expedícióra vonatkoznak. Feltehető, hogy Napóleon nem látta olyan világosan, hogy 26 000 000 lélekből egymillió férfit irtott ki háborúi során, de látnia kellett a sorozások után elnéptelenedett falvakat, és látnia kellett számtalan csatái után a halottakkal borított csatatereket. Néha megpróbálta megnyugtatni az emberek lelkiismeretét (a sajátja nem nyugtalankodott különösen), és kimutatta, hogy a vazallus vagy „szövetséges” országok által szolgáltatott katonák: a németek, a svájciak, az olaszok, a belgák, a

hollandok, a lengyelek, az illírek stb. közül sokkal több pusztult el, mint a franciák közül.

Viszont a Napóleon hadseregében küzdő három- vagy négymillió külföldi katonának a pusztulása nagyon siralmas vigasztalás lehetett egymillió „tisztavérű” francia lemészárlásáért… A lekaszabolt, eltűnt vagy megrokkant ellenséges katonák millióival Napóleon sohasem törődött.

E hosszú éjszaka folyamán, míg a pompás és komor fontaine-bleau-i palota termeit járta keresztül-kasul, miközben Caulain-court előtt fölállította történeti szerepének mérlegét, Napóleon csak egyetlen lényeges dolgot állapított meg mint végső következtetést: kifacsarta az országnak minden erejét, Franciaország kimerült.

Lehetséges, hogy a Bourbonokat senki sem kívánja vissza, és nem is fogják sokáig a trónon tartani magukat; ebben a pillanatban azonban nem Napóleonra van szükség, valaki más kell helyette. Ezekben az áprilisi napokban arról is tájékoztatták, hogy a párizsi kereskedővilág és a nagypolgárság, ha nem is fogadta akkora lelkesedéssel a szövetségeseket, mint a királypárti nemes urak, mégis hangosan hirdette mindenütt, hogy már nem bírja tovább a háborút, mindannyian tönkremennek.

Ez a burzsoázia, melyért Napóleon annyit tett; valóban kimerült, fuldoklott, akárcsak marsalljai, akiket elárasztott jótéteményeivel. Viszont a császár jótéteményeinek élvezéséhez a burzsoáziának is és a marsalloknak egyaránt tartós békére lett volna szükségük, ami pedig Napóleon alatt elképzelhetetlen volt.

Ezen az éjszakán a császár jóformán le sem feküdt. 1814. április 6-án rávirradt a reggel. Napóleon magához hívatta marsalljait, s a következőket jelentette ki nekik:

- Uraim, nyugodjanak meg! Sem Önöknek, sem a hadseregnek nem kell tovább vérüket ontaniuk. Hajlandó vagyok minden föltétel nélkül lemondani. Szerettem volna az Önök érdekében és a családom érdekében, ha a fiam számára biztosíthattam volna a trónt. Azt hiszem, hogy ez a megoldás Önöknek még nagyobb előnyt jelentett volna, mint nekem, mert Önök olyan kormányzat szolgálatában maradhattak volna, amely megfelel az

Önök eredetének, az Önök érzelmeinek és az Önök érdekeinek ... Ez lehetséges lett volna, de valakinek a méltatlan magatartása megfosztotta Önöket attól a helyzettől, melytől azt reméltem, hogy mindnyájuk javát biztosítja. A hatodik hadtest (Marmont) kiesése nélkül mindezt kivívhattuk volna, sőt ennél többet is. Megmenthettük volna Franciaországot. De másképpen történt.. . Ezért én alávetem magam a sorsomnak, Önök is vessék alá magukat a sorsuknak. Törődjenek bele, hogy a Bourbonok alatt fognak élni, szolgálják őket hűségesen. Önök nyugalomra vágytak, nos, lesz részük benne... De szeretném, ha nem nyernének beigazolást rossz előérzeteim. A mi nemzedékünk nem a tétlen semmittevésre született. A béke, amelyet annyira áhítottak, többet fog Önök közül elpusztítani pelyhes ágyukban, mint amennyit a háború pusztított volna el a tábori állásokban ...

Ezután egy papírlapot vett fel az asztalról, és a következő nyilatkozatot olvasta föl a marsalloknak: „Miután a szövetséges hatalmak kijelentették, hogy az európai béke helyreállításának egyedüli akadálya Napóleon császár, ezért esküjéhez híven kijelenti, hogy mind a maga, mind örökösei nevében lemond Franciaország és Itália trónjáról, mert nincs olyan személyes áldozat, még életének feláldozása sem, amelyet meg ne hozna Franciaország érdekében."

Leült az asztalhoz, és aláírta az okiratot.

A marsallok mélyen megrendülve állták körül. Megragadták a kezét, és összecsókolták, hízelkedő és sajnálkozó szavakkal simogatták, amihez Napóleon már régen hozzászokott.

Caulaincourt két marsall kíséretében azonnal bevitte az okmányt Párizsba.

Sándor cár és szövetségesei nagy izgalommal várták a dráma végét. Amikor a lemondó okirat a kezükben volt, valamennyien tomboltak örömükben. Sándor cár biztosította a követeket arról, hogy Napóleonnak azonnal tulajdonába adják Elba szigetét, a római király és Mária Lujza pedig Itáliában független királyságot kap.

Befejeztetett.

A katonákat és az altiszteket a lemondás híre szörnyen leverte.

Április 6-ról 7-re virradó éjszaka a gárda és gránátosai tüntetve járták be Fontainebleau utcáit és ezt kiáltozták: „Éljen a császár, le az árulókkal!" Összegyűltek a palota körül. A Napóleont eláruló marsallok felé gyilkos fenyegetéseket kiáltottak mindenfelől.

A császár megüzente katonáinak, hogy terhére vannak ezek a tüntetések, és kérte őket, hogy térjenek vissza a kaszárnyákba.

E pillanatban Napóleon kétségen kívül arra gondolt, amire már sokszor gondolhatott az 1814-es, stratégiai szempontból ragyogó, de politikai szempontból annyira reménytelen hadjárat idején.

Az 1813-as év folyamán marsalljai, tábornokai, tisztjei, sőt gárdista sorkatonái is észrevették, hogy Napóleon teljesen fölöslegesen kockáztatja az életét. Ezt nem úgy tette, mint 1796-ban, az arcolei hídon, vagy 1807-ben, az eylaui temető mellett, szükségszerű katonai célok szolgálatában, hanem teljesen fölöslegesen.

Például, mint ahogy már említettük is, Duroc halála után a császár leült egy fatönkre, és ott maradt, teljesen mozdulatlanul, mintha élő céltáblául akarna szolgálni a körülötte csapkodó golyóknak. 1814 folyamán ez a különös viselkedés egyre gyakrabban megismétlődött, úgyhogy lehetetlen volt meg nem érteni, •hogy mit akart a császár. Így például az Arcis-sur-Aube melletti csatában, március 20-án, amikor Napóleon - megint csak minden szükség nélkül - olyan terepszakasz felé indult, ahonnan éppen az ő parancsára visszavonták a katonaságot, mert lehetetlen volt az állást tovább tartani, Exelmans tábornok utánaszaladt, hogy visszatartsa. Sebastiani marsall azonban ezekkel a szavakkal állította meg Exelmans-t: „Hagyja békén! Hisz jól láthatja, hogy tudatosan csinálja, végezni akar saját magával!” Napóleont azonban sem kartácstűz, sem golyó nem találta.

Napóleon az öngyilkosságot mindig a gyöngeség és a kishitűség jelének tekintette. Arcis-sur-Aube-nál és sok más hasonló esetben az 1813. és az 1814. évek folyamán minden bizonnyal a halált kereste, mert saját kezével nem akart öngyilkosságot elkövetni.

1814. április 11-én azonban, öt nappal lemondása után, amikor a fontainebleau-i palotában már az elbai utazás előkészületei folytak, Napóleon elbúcsúzott Caulaincourt-tól, akivel azokban a napokban

sok időt töltött együtt. Visszavonult lakosztályába, és - mint ahogy azt később megállapították - harctéri táskájából, amelyet mindig magával hordott, kis ópiumoldatos üvegcsét vett elő. Mint tudjuk, 1812-ben, a malo-jaroszlaveci csata után, amikor majdnem fogságba került, Napóleon gyorsan ható mérget készíttetett magának Yvan doktorral. A kis üvegcsét másfél éven át nem vette elő táskájából.

Fontainebleau-ban aztán elővette, és kiitta egész tartalmát. . .

Borzasztó görcsei támadtak. Ugyanakkor Caulaincourt rosszat sejtve bement Napóleonhoz. Azt hitte, hogy valami hirtelen betegség támadta meg, és rögtön értesiteni akarta a palota orvosát. Napóleon tiltakozott az ellen, hogy bárkit is hívjon, még dühbe is gurult, amikor Caulaincourt erősködött. A görcsök azonban olyan hevesek voltak, hogy Caulaincourt Napóleon parancsa ellenére kiszaladt a szobából, felébresztette a doktort, ugyanazt az Yvan doktort, aki az ópiumot Malo-Jaroszlavec után Napóleon számára készítette. Amikor az orvos meglátta az asztalon az üvegcsét, mindent megértett. Napóleon panaszkodott, hogy a méreg gyenge, vagy elvesztette az erejét, és újabb adagot követelt az orvostól. A doktor kijelentette, hogy másodszor már nem követ el ilyen bűnt, és kiment a szobából.

Napóleon órákon át szenvedett, mert visszautasított minden ellenmérget. Határozottan megtiltotta, hogy a történtekről bárki is tudomást szerezzen. „Milyen nehéz itt meghalni, és milyen könnyű a csatatéren. Óh, miért is nem haltam meg Arcis-sur-Aube-nál!" - szakadt ki belőle borzalmas szenvedései közepette. A méreg nem ölte meg, s Napóleon soha többé nem tett újabb öngyilkossági kísérletet. Nem is beszélt a dologról soha.

Az úti előkészületek majdnem teljesen befejeződtek. A szövetségesekkel való megállapodás értelmében Napóleon magával vihette Elba szigetére gárdájának egy zászlóalját.

1814. április 20-án befejezték a készülődéseket. A palota előtt már ott várakoztak Napóleon csekély kíséretének és a szövetséges hatalmak megbízottainak kocsijai, amelyek elkísérték Elba szigetére.

Napóleon azt kívánta, hogy elbúcsúzhasson a gárdától. A gárdisták

a palota udvarán sorakoztak fel, amelyet azóta is „a búcsúvétel udvarának" neveznek.

Elöl tisztjeivel és tábornokaival az élen a régi gárda állott, mögötte az új gárda. Mikor a császár megjelent, a katonák tisztelegtek, és a zászlóvivő Napóleon lábai elé hajtotta a zászlaját.

„Katonák, régi fegyvertársaim, kikkel együtt jártam a becsület útját, mennem kell, mert ha tovább is köztetek maradnék, folytatnom kellene a kegyetlen háborút - és talán polgárháborúra is sor kerülne. Ezt pedig nem akarom. Élvezzétek a nyugalmat, amelyet méltán megérdemeltek, éljetek boldogul. Engem ne sajnáljatok. Nekem küldetésem van, és csak azért maradok életben, hogy ezt a küldetésemet beteljesítsem. El kell mesélnem az utókornak azokat a hőstetteket, amelyeket véghezvittetek - ez az én küldetésem ... Mindnyájatokat szívemre szeretnélek ölelni, hadd csókolom meg legalább a zászlótokat!"

Többet nem tudott mondani, hangja elcsuklott. Karjaiba szorította a zászlóvivőt, megcsókolta a zászlót, gyorsan megfordult, és beült kocsijába. Szemtanúk állítása szerint a gárda katonái úgy sírtak, mint a gyerekek. A hintók „Éljen a császár!" kiáltások között gördültek ki az udvarból.

„Az emberiség történetének legnagyobb hőskölteménye lezáródott: a császár elbúcsúzott gárdájától" - írták az angol lapok, amikor erről a napról hirt adtak.

A valóságban azonban ennek a húsz éve tartó hőskölteménynek, amely 1793 decemberében, Toulonban kezdődött, 1814 áprilisában Fontainebleau-ban még nem szakadt vége. Napóleon még egyszer bámulatba ejtette a világot, amely pedig a húsz év alatt elszokott attól, hogy bármin is csodálkozzék.

16. fejezet

A SZÁZ NAP (1815)

Mielőtt e kivételes élet legkülönösebb eseményének leírásába kezdenénk, előbb el kell mondanunk a következőket: vitathatatlan tény, hogy a császárnak Elba szigetén az első időkben semmiféle

terve nem volt. Úgy látta, hogy politikai pályája lezárult, és arra készült, hogy a gárdának tett ígéretéhez híven megírja uralkodásának történetét. Legalábbis a szigeten töltött első fél esztendeje ezt a benyomást keltette. Nyugodt volt, kiegyensúlyozott.

Miután átvonult a déli „département"-okon - ahol a királypártiak a lehető legellenségesebben fogadták, és ahol olykor élete is veszélyben forgott, 1814. május 3-án megérkezett Elba szigetére. Ezután tehát teljes elszigeteltségben kell élnie a békés és idegen nép körében, amely a legteljesebb hódolatot tanúsította új ura iránt.

1811-ben, pontosan három évvel az Elba szigetére való megérkezés előtt, Napóleon Wrede bajor generálist fogadta a Tuileries-ben. Wrede a legnagyobb tisztelettel arra akarta rávenni a császárt, hogy álljon el a nyíltan készülő orosz háború tervétől. Napóleon azonban hevesen félbeszakította, és azt válaszolta neki, hogy három év múlva a világ ura lesz.

Három évvel e beszélgetés után a „világbirodalom" eltűnt, s helyette Napóleon egy 223 km^2 nagyságú sziget felett uralkodott, melynek három piciny városkájában mindössze néhány ezer ember lakott.

A sors visszavitte őt szülőföldje közelébe. Elba szigete körülbelül 50 kilométerre van Korzikától. 1814 áprilisáig ez a sziget Napóleon egyik olasz vazallusának, a toscanai hercegnek a birtoka volt. A bukott császár, birodalmának összeomlása után ezt a szigetet kapta, ez lett az egyedüli birtoka.

Napóleon megnézte birtokát, fogadta alattvalóit, döntéseket hozott, intézkedett, szóval úgy látszott, hogy hosszú időre berendezkedik. Olykor egy-egy rokona is meglátogatta hosszabb-rövidebb időre: édesanyja és húga, Pauline Borghese hercegnő. Walewska grófnő is felkereste; vele Napóleon 1807-ben Legyelországban került szorosabb kapcsolatba, és a grófnő egy életen át szerette őt. Mária Lujza és fia nem látogatták meg, mert Ausztria császára, Mária Lujza apja ezt megtiltotta nekik; különben a volt császárné maga sem érezte különösen fontosnak, hogy viszontlássa férjét. A császár francia történetírói általában elítélik ezért a közönyösségéért, és férjének árulójaként kezelik. Úgy tűnik, tökéletesen elfelejtik, hogy mikor 1810-ben Napóleon feleségül kérte Mária Lujzát, sem ő, de

más sem kérte ki a fiatal leány beleegyezését a házassághoz. Mindehhez elegendő lehet, ha idézzük Mária Lujzának 1810 januárjában kelt levelét, amelyet Ausztriából irt egyik közeli barátnőjének: „Napóleon válása óta mindig azzal nyitom ki a "Frankfurter Zeitung"-ot, hogy talán már megtalálom benne új feleségének a nevét. Megvallom neked, ez a késlekedés nyugtalanít. Sorsom az isteni gondviselés kezében van ... De ha szerencsétlen végzetem azt kívánja tőlem, el vagyok szánva rá, hogy feláldozom személyes boldogságomat az állam javára." Így vélekedett a császár jövendő menyasszonya és felesége a fenyegető házasságról. Napóleon birodalmának összeroppanása így inkább valami fogságból való szabadulást jelentett a számára.

A császárt első felesége sem látogatta meg, akit pedig szenvedélyesen szeretett, mielőtt elvált tőle. Jozefin 1814. május 29-én halt meg Malmaisonban, néhány héttel azután, hogy Napóleon Elba szigetére érkezett. Mikor ezt hírül vette, a császár napokon keresztül komor és hallgatag volt.

Az első hónapok nyugodtan és egyhangúan teltek Elba szigetén. Napóleon magába ásta keserűségét, kifelé mit sem mutatott. Legföljebb annyit, hogy néha hosszú órákon keresztül gondolataiba merült. Nyilván csak 1814 őszén, különösen novemberben és decemberben kezdett felfigyelni arra, amit a franciaországi eseményekről és az akkor kezdődő bécsi kongresszusról elmondtak neki. Hírhozókban nem volt hiány. Itáliából, melynek legközelebbi pontja (Piombino városa) mindössze 12 kilométerre van Elba szigetétől, valamint Franciaországból olyan hírek jöttek, amelyek világosan megmutatták, hogy a Bourbonok és csatlósaik még annál is vigyázatlanabbul és ostobábban viselkednek, mint ahogy azt várni lehetett.

Talleyrand, a legértelmesebb mindazok közül, akik Napóleont elárulták, és 1814-ben a Bourbonok restaurációján dolgoztak, már az első tetteik után kijelentette: „semmit sem felejtettek és semmit sem tanultak". Caulaincourt-ral folytatott beszélgetése alkalmával I. Sándor ugyanilyen szellemben nyilatkozott: „a Bourbonok nem javultak meg, és különben is javíthatatlanok".

XVIII. Lajos, a köszvényes, öreg uralkodó, óvatos ember volt, de öccse, Charles d'Artois és az egész emigráns falka, amely

a Bourbonokkal együtt visszatért, köztük Charles d'Artois gyermekei - Angouléme és Berry hercegek - úgy viselkedtek, mintha sohasem lett volna Napóleon, sohasem létezett volna forradalom. Nagy kegyesen hajlandóknak mutatkoztak arra, hogy megbocsássák Franciaország bűneit, de természetesen csak azzal a feltétellel, ha az ország magábaszáll, megalázkodik és visszatér a régi rendhez. Minden bárgyúságuk ellenére is hamarosan meg kellett azonban győződniük arról, hogy lehetetlen megsemmisíteniük a Napóleon által alapított intézményeket.

Ezek az intézmények sértetlenül megmaradtak: a vidéki megyék prefektusai, a minisztériumok és a rendőrség szervezete, az adózási rendszer alapjai, a „Code Napoléon", a törvénykezés, egyszóval Napóleon egész adminisztratív alkotása, még a Becsületrend is, az egész bürokratikus szervezet, a hadsereg felépítése, az egyetem, a közép- és felsőiskolák rendje, a pápával kötött konkordátum, szóval minden, ami a napóleoni korszak belső rendjének lényegét alkotta.

Az egész változás arra korlátozódott, hogy legfelül, a császár helyén „alkotmányos" király uralkodott. Az alkotmányt kikényszerítették az új királytól. Sándor cár különösen ragaszkodott ehhez, mert meggyőződése volt, hogy alkotmány nélkül a Bourbonok nem tarthatják meg a hatalmat. Az alkotmány a lakosság csak igen kicsiny rétegének, mintegy 100 000 jómódú polgárnak adott választójogot (a 28-29 millió főnyi francia lakosságból).

Az „ultraroyalisták", akik a régi rend teljes és változatlan visszaállításának hívei voltak, elkeseredetten acsarkodtak az alkotmány ellen. Azt kérdezték, miért kell az isten kegyelméből uralkodó király jogkörét megcsonkítani akkor, amikor olyan sokáig tűrték, hogy egy bitorló diktátorként uralkodjék az országon?

Ezek az urak azonban más okok miatt is roppant elégedetlenek voltak. A restauráció első napjától kezdve kitartóan követelték, hogy adják vissza nekik azokat a földeket, amiket a forradalom idején elkoboztak tőlük, és eladtak a parasztoknak meg a polgároknak. Erre persze senki sem mert vállalkozni. Viszont már az effajta hangok is nagy nyugtalanságot keltettek a parasztság körében, és fenyegető mértékben felizgatták a vidéki lakosságot.

A papság, amely- szívvel-lélekkel az emigráns nemes urak oldalán

állt, megindította hadjáratát a szószékről, kiprédikálta az istentelen parasztokat, akik megvásárolták az elkobzott földeket és „maguk ellen fordítják isten haragját, ezért, mint a bibliai Je-zabelt, őket is a kutyák fogják felfalni az út szélén".

A visszatért nemes urak arcátlansága nőttön-nőtt. Tucatszám forogtak közszájon történetek megbotozott parasztokról; a bántalmazottak hiába fordultak a bírósághoz, ott nem kaptak elégtételt. XVIII. Lajos udvaránál az okosabbak kétségbeesve szemlélték, hogy mi történik a falvakban, mennyire felkavarja a parasztság nyugalmát a földek visszavételének híre. Segíteni azonban nem tudtak a bajokon.

A burzsoázia a császárság bukásának első perceiben úgy érezte, hogy megszabadult egy súlyos lidércnyomástól. Reménykedett, hogy végre megszületik a tartós béke, újra feléled a kereskedelem, megszűnik az örökös sorozások aggodalma. (A császárság utolsó éveiben a burzsoáziát ugyanis megfosztották attól a jogától, hogy fiai helyébe önkénteseket vásárolhasson, annyira megcsappant a katonaköteles ifjak száma.) A számukra annyira ártalmas önkényuralom letűnése reménytelivé tette őket. 1813-1814-ben már maguk a nagyiparosok is feladták azt az álláspontjukat, hogy boldogulásuk egyedüli biztosítéka a császárság.

Alig múlt el néhány hónap a császárság összeomlása és a szárazföldi blokád megszüntetése után, a kereskedő és az ipari polgárság nagy siránkozásba fogott; az angol árucikkek, amelyek most elárasztották Európát, benyomultak Franciaországba is, és kiszorították a piacról a francia ipari termékeket. A Bourbonok kormánya gondolni sem mert arra, hogy erélyes vámpolitikával védekezzék az angolok ellen, akik olyan hathatósan közreműködtek Napóleon megbuktatásában.

A polgárság egyes körei bizonyos rokonszenvvel fogadták a Bourbonokat, és ezt a rokonszenvet viszonylag elég hosszú ideig táplálták. Ezek főleg szabadfoglalkozású értelmiségiek, ügyvédek, orvosok, újságírók stb. voltak. Napóleon szigorú zsarnokságával szemben XVIII. Lajos rendkívül mérsékelt, jámbor alkotmánya égi jótéteményként tűnt fel előttük. Az újságok, könyvek és egyéb kiadványok száma egyre szaporodott; olyan dolgok voltak ezek, amikről a császárság alatt álmodni sem lehetett. Ám ez a művelt népréteg, amely a XVIII. század szabadelvű filozófiájával és

irodalmával táplálkozott, hamarosan egyre több csalódást, sőt ingerültséget érzett, amikor látta a klerikális körök elhatalmasodását a Bourbonok udvarában, közigazgatásában és társadalmi intézményeiben. A voltaire-i gondolkodásmódnak szemernyi megnyilatkozásáért üldözés és börtön fenyegette az embert. A vallási fanatizmus különös féktelenséggel tombolt a vidéken, ahol az új tisztviselőket az egyház ajánlatára nevezték ki.

A Bourbonok és híveik hónapról hónapra egyre mélyebben ásták alá saját helyzetüket. Ahhoz nem voltak elég erősek, hogy helyreállítsák a régi uralmi rendszert, s szétrombolják a forradalom és a császárság alkotta polgári törvényeket. Ahhoz sem volt bátorságuk, hogy a napóleoni államszervezetet bármelyik sarkában megingassák, viszont szóban, újságcikkekben, szitkozódó prédikációkban és a polgárokkal, főleg a parasztokkal szemben tanúsított kihívó magatartásukkal maguk ellen lázítottak mindenkit. Fenyegetőzéseik és provokációik elfűrészelték az egész rendszer politikai alapját. Különösen vidéken háborogtak a kedélyek.

Volt még egy körülmény, amelynek nagy fontossága volt a továbbiak alakulásában. A katonák egész tömege és a tisztek nagy része úgy tekintette a Bourbonokat, mint valami szükséges rosszat, amit a külföld akarata kényszerített rájuk, és amit szó nélkül, türelemmel kell elviselniük. Az idő múlásával a sebek, a megcsonkított tagok fájdalma, az örökös háborúk aggodalmai, az oroszországi visszavonulás keservei lassan mind a messze múltba ködlöttek. Mindezeknek az emléke napról napra halványabb lett és a feledésbe merült. A régi katonák csak arra emlékeztek, hogy Napóleon hősi harcokba vezette őket, és hosszú századokra szóló dicsőséggel koronázta nevüket. Szemükben ez az ember nemcsak a híres hős, a nagy hadvezér, a fél világ rettegett ura volt, hanem egyben a kedves fegyvertárs is, „a kis káplár", aki nevükön szólította őket, meghúzta a fülüket, megrángatta a bajuszukat, ha jókedve volt. És mindig úgy képzelték, hogy Napóleon ugyanúgy szereti őket, mint ahogy ők szeretik a császárt. Napóleon nagyon jól értett ahhoz, hogy ápolja és erősítse embereiben ezeket az illúziókat.

Ami a tiszteket illeti, az ő beállítottságuk a Bourbonokkal szemben

nem volt oly messzemenően ellenséges, mint a katonáké. A tisztikar is - legalábbis jó része - belefáradt a háborúskodásba, nyugalomra vágyott. A Bourbonok azonban nem bíztak különösebben ennek a tisztikarnak a politikai hűségében. Ezenkívül nem is volt szükségük akkora keretre, mint háborús időkben, ezért a tisztek jelentős tömegét egyetlen tollvonással nyugdíjazták, vagyis félzsoldba tették, úgyhogy egy-kettőre elég szegényes körülmények közé taszították őket.

Azok pedig, akik szolgálatban maradhattak, tele voltak gyűlölettel a velük együtt szolgáló ifjú tisztecskékkel szemben, akik persze a királyhű nemesség soraiból kerültek ki és akiket föléjük helyeztek parancsnokoknak. A katonák és tisztek görbe szemmel nézték a fehér liliomos lobogót is, amellyel a Bourbonok a forradalom zászlóját felcserélték. Napóleon öreg katonái szemében a fehér zászló az áruló emigránsok jelképe volt, akiket mindig legyőztek a múltban, amikor az intervenciósok között összeakadtak velük. És most ez alatt a zászló alatt tértek vissza és ültek nyeregbe az orosz, porosz és osztrák szuronyok segítségével ezek az ellenforradalmár árulók, akik most ráadásul még a földet is vissza akarják venni a parasztoktól. „Hol van a császár, mikor jön vissza?" - ezt a kérdést egyre gyakrabban vetették föl a falvakban éppúgy, mint a kaszárnyákban; nemsokára a városi lakosság is kezdte visszasírni Napóleon uralmát.

Napóleon mindezt jól tudta. Ezenkívül Itálián és az újságokon keresztül arról is értesült, ami a bécsi kongresszuson történt. Csendben figyelte, hogyan igyekeznek osztozkodni az uralkodók és a diplomaták - minden siker nélkül - az ő hatalmas örökségén, milyen mohón vetik rá magukat az egykori szövetségesek az ő hódításaira, amelyeket most elragadtak Franciaországtól. Észrevette a nézeteltéréseiket, látta, hogy Anglia és Ausztria most határozottan Oroszország és Poroszország ellen fordul a szász és a lengyel kérdésben. Az európai hatalmak néhai egységének, amellyel 1814-ben legázolták a napóleoni birodalmat, úgy látszott, vége van ....

1814 decemberében, amint porto-ferrajói palotája körül sétált (Porto-Ferrajo Elba szigetének a fővárosa), Napóleon hirtelen megállt az egyik ott silbakoló gránátos előtt. A régi gárda

ama zászlóaljának katonája volt, amely a szövetségesek engedelmével Elba szigetére kísérte császárját.

- Na, vén dörmögő, talán bizony unod itt magad?

- Nem, felség, de nem mondhatnám, hogy valami különösen jól mulatok.

Napóleon egy aranyat dugott a markába, és halkan ezt mondta neki: „Ne búsulj, nem lesz örökké így", majd továbbment.

Kinek a füléhez juthattak el ezek a szavak, vagy talán Napóleon mások előtt is elejtett hasonló gyanús kijelentéseket? Nem tudjuk. Csak annyit tudunk, hogy mind Metternich, mind XVIII. Lajos, mind pedig a londoni kormány egyre nyugtalanabbul gondolt arra, hogy Napóleon túlságosan közel tartózkodik a francia partokhoz, és már arról tárgyaltak, hogy máshová kellene vinni, valami egészen távoli helyre. Mert ettől az embertől még ezen a kis szigeten is félni kell. Olyan hírek is jártak, hogy orgyilkosokat küldtek le hozzá. Minél ostobábban intézték dolgaikat a Bourbonok és párthíveik Franciaországban, annál aggodalmasabban beszéltek Napóleonról a bécsi diplomata kongresszuson. Közben azonban Elba szigetéről teljesen megnyugtató hírek is érkeztek, melyek ellentmondtak a riasztó mendemondának. A császár alig jár ki kastélyából. Általában nyugodt, úgy látszik, beletörődött sorsába. Campbell úrral, Anglia képviselőjével folytatott barátságos beszélgetése során azt mondotta, hogy a szigetén kívül őt semmi a világon nem érdekli. . .

1815. március 7-én este az osztrák császári udvar nagy bált rendezett a jelenlevő uralkodók és a kiküldött miniszterek tiszteletére a bécsi császári palotában. Egyszerre, az ünnepély kellős közepén, a meghívottak valami különös zavart észleltek Ferenc császár környezetében: sápadt, halálrarémült udvaroncok futkostak le-fel a díszlépcsőn; szinte úgy hatott, mintha valahol a közelben nagy tűz támadt volna és ez riasztotta volna meg az udvaroncokat. És egyetlen szempillantás alatt váratlan hír száguldott végig a palotában, melynek hallatára rémülten széledtek széjjel a bál vendégei. Egy futár azt jelentette, hogy Napóleon elhagyta Elba szigetét, partra szállott Franciaországban, és fegyvertelenül megy egyenesen Párizs felé.

Napóleon már 1815. február elején foglalkozott azzal a tervvel, hogy visszatér Franciaországba, és helyreállítja a császárságot. Soha senkinek nem beszélt arról, hogyan jutott erre az elhatározásra. Talán csak 1814 vége felé vagy 1815 első heteiben alakult ki benne az a meggyőződés, hogy nemcsak a régi gárda őrizte meg iránta hűségét, hanem azokon a marsallokon kívül, akik 1814-ben meggyőzték a lemondás szükségességéről, vannak még olyan marsalljai, mint Davout, tábornokai, mint Exelmans, nyugdíjazott vagy most aktív szolgálatot teljesítő volt tisztjei, akik megvetéssel és gyűlölettel viseltetnek a Bourbonok iránt, és teljes mértékben osztják a katonák nagy tömegének érzéseit. Arról is meggyőződött, hogy marsalljai közül sokan, akik tegnap még békét és nyugalmat akartak, mert kimerültek a végtelen háborúkban és hajlandók voltak a Bourbonokat szolgálni, most nem tudnak ingerültség nélkül XVIII. Lajosra, testvéreire és unokaöccseire gondolni.

Ezenkívül komolyan számított a parasztok magatartására, arra az egyre növekvő nyugtalanságra, amely a falvak népét elfogta. Egy hír erősen siettette elhatározását.

Február közepén hosszabb beszélgetést folytatott egy Fleury de Chaboulon nevű fiatal volt császári hivatalnokkal, aki azért jött Elba szigetére, hogy átadja Maret-nak, a bassanói hercegnek. Napóleon volt külügyminiszterének az üzenetét. Bassano hercege megbízta Fleury de Chaboulont, hogy a császárt részletesen tájékoztassa az általános elégedetlenség növekedéséről, a falvakba visszatérő emigráns nemes urak komiszkodásairól, és főleg arról, hogy a hadsereg majdnem teljes egészében ma is Napóleont tekinti egyedüli törvényes urának, s nem hajlandó elismerni XVIII. Lajos királyt és a Bourbon-család többi tagját. A jelentés alapos és kimerítő volt. Napóleon egyébként minderről sok mindent tudott már a bassanói herceg küldöttjének érkezése előtt. Akárhogy is volt, e beszélgetés után érlelődött meg elhatározása.

Édesanyja, Letizia Bonaparte akkoriban éppen Napóleonnál volt látogatóban; ezt a komoly és határozott jellemű bátor asszonyt Napóleon többre becsülte, mint családjának bármelyik más tagját, ő volt az első, akivel közölte elhatározását. „Nem tudok meghalni ezen a szigeten, nem tudom befejezni az életemet ebben a semmittevésben, mely méltatlan hozzám" - mondotta neki.

- A hadsereg visszavár - folytatta. - Minden jel arra mutat, minden azt a reménységet kelti bennem, hogy amint katonáim meglátnak, seregesen mellém fognak állni. Utamon természetesen találkozhatom valami váratlan akadállyal, elém állhat egy tiszt, a Bourbonok valamelyik híve, aki feltartóztathatja csapataim lendületét... Nos, akkor sorsom néhány óra alatt bevégeztetik. De még ez a vég is kedvesebb nekem, mint a hosszú tespedés ezen a szigeten ... Ezért hát vissza akarok menni Franciaországba, és még egyszer megkísérlem a szerencsémet. Mondja, édesanyám, mi a véleménye erről?

Letiziát annyira meglepte ez a váratlan kérdés, hogy nem is tudott rögtön válaszolni.

- Hadd legyek anya még néhány percig, aztán majd megmondom a véleményemet.

És hosszú szünet után ezt mondta neki:

- Menj fiam, menj, és kövesd sorsod útját. Lehet, hogy elbuksz, és sikertelen vállalkozásodat hamarosan halálod fogja követni, de itt nem maradhatsz sokáig, ezt, sajnos, be kell látnom. Reméljük, hogy miután Isten megóvott annyi csatában, még egyszer meg fog védelmezni.

Azzal forrón megcsókolta fiát.

E beszélgetés után Napóleon magához hívatta tábornokait, Bertrand-t, Drouot-t és Cambronne-t. Bertrand és Cambronne lelkesedéssel üdvözölte a nagy újságot. Drouot kételkedett a végső sikerben. Napóleon azonban azt mondotta, hogy nincs szándékában sem háborút indítani, sem diktátorként kormányozni, csak a francia népet kívánja felszabadítani. Ez volt a vállalkozást elindító új politikai program legjellemzőbb vonása. Ha nem is volt komoly ez az elhatározás benne, ha nem is akarta százszázalékosan végrehajtani, mindenesetre megvolt benne a szándék, hogy legalább taktikai szempontból alkalmazni fogja ezeket a szempontokat.

És nyomban kiadta parancsait és utasításait a tábornokoknak. Nem azért tér vissza Franciaországba, hogy fegyverrel hódítsa vissza

magának az uralmat, hanem egyszerűen meg akar ott jelenni, hogy kihirdesse céljait, és visszakövetelje a császári trónt. Annyira szilárdan bízott nevének nagy és győzhetetlen varázsában, hogy hite szerint első szavára, harc nélkül, az ellenállás árnyéka nélkül lábaihoz fogja vetni magát az ország. Következésképpen vállalkozását nem akadályozhatta meg, hogy nem áll rendelkezésére fegyveres erő.

Hogy fel ne tartóztassák a parton és nehogy végezhessenek vele, még mielőtt elterjedne hazatérésének híre és mielőtt látta volna hadseregének egyetlen valódi katonája is. Napóleon úgy rendelkezett, hogy zászlóalja kísérje el. Ez elegendő lesz ahhoz, hogy személyes épségét biztosítsa, amire különben is csak az első pillanatokban lesz szüksége. Ez a 724 fős kis csapat a régi gárda 600 gránátosából és gyalogos vadászából és több mint száz lovasból állott. Ehhez a számhoz külön hozzá kell még adni a 35. gyalogezred több mint 300 katonáját, akiket Napóleon már régebben a tartomány helyőrségéül Elba szigetére küldött. Összesen tehát mintegy 1100 embert vitt magával. Az átkeléshez néhány kisebb hajó állott rendelkezésére.

Az előkészületeket a legnagyobb titokban hajtották végre. Napóleon parancsot adott három tábornokának, hogy február 26-ra minden előkészületet fejezzenek be. Ezen a napon, estefelé Porto-Ferrajóban mind az 1100 katonát egykettőre felszerelték, a kikötőbe vezették és behajózták. A katonáknak fogalmuk sem volt arról, miért kell hajóra szállniuk és hová viszik őket. Erről semmit sem mondtak nekik. Azonban bizonyára hamarosan megértettek mindent, mert mielőtt hajóra szálltak volna, meglátták a császárt, amint a kikötőben megjelent három hábornoka és a régi gárda néhány tisztje kíséretében. Napóleont katonái lelkes kiáltásokkal üdvözölték.

Napóleon anyja nem bírta visszafojtani zokogó sírását, amikor elbúcsúzott fiától.

Este hét órakor a kis flottilla kedvező hátszéllel északi irányban elhagyta a szigetet.

Az első veszedelem, amellyel szembe kellett nézni, a francia és az angol királyi fregattok őrjárata volt, amely állandóan figyelte Elba

szigetének környékét. Az egyik francia hadihajó olyan közel haladt el Napóleon vitorlás bárkája mellett, hogy a hajó egyik tisztje szócsövön át még néhány szót is váltott a kis vitorlás kapitányával. „Hogy van a császár?", kérdezte a tiszt. „Nagyon jól", felelt a kapitány. A katonákat jól elrejtették a bárka mélyében, így a királyi hajó fedélzetéről nem észleltek semmi gyanúsat.

A szerencsés véletlen úgy akarta, hogy angol hajóval nem is találkoztak. Az átkelés majdnem három napig tartott, mert a hátszél meggyöngült.

1815. március 1-én délután három órakor a kis flotta partot ért az antibes-i fok közelében, a Juan-öbölben. A császár elsőnek szállt partra, és azonnal megparancsolta a csapatok kihajózását. A vámőrök megismerték Napóleont, lekapták sapkájukat, és hangos éljenzéssel ünnepelték a császárt.

Napóleon Cambronne tábornokot néhány katonával Cannes-ba küldte élelmiszerért. Cambronne rövidesen élelemmel megrakott kocsikkal tért vissza. Napóleon ekkor csapatával együtt Dauphiné felé vette útját, a Porto-Ferrajóból magával hozott négy ágyút pedig a parton hagyta. A császár a hegyeken át vonult. Grasse-ban a hadsereghez és a francia néphez intézett kiáltványokat nyomatott. Cannes és Grasse város minden ellenállás nélkül a császár oldalára állt. Napóleon megállás nélkül Grenoble felé tartott Digne és Gap városokon keresztül.

A Grenoble-ban állomásozó csapatok parancsnoka ellenállásra készült, de katonái nyíltan és hangosan kijelentették, hogy semmi szín alatt nem harcolnak a császár ellen. A grenoble-i polgárság zavartan és nyugtalanul viselkedett. A nemesség egy része azzal a követeléssel ostromolta a polgári és a katonai hatóságokat, hogy szálljanak szembe Napóleonnal, a másik része elmenekült.

Március 7-én két és fél gyalogezred érkezett Grenoble-ba tüzérséggel és egy ezred huszárral. Ezeket nagy sebtében azzal a paranccsal küldték oda, hogy verjék vissza Napóleon előretörését.

A császár egyre közeledett a városhoz. A döntő perc közelgett. Szó sem lehetett arról, hogy a tüzérséggel felszerelt ezredek

ellen felvegye a harcot. A királyi csapatok minden saját veszteség nélkül már messziről végezhettek volna vele és katonáival, hiszen Napóleon egyetlen ágyút sem vitt magával.

Március 7-én reggel Napóleon La Mure községbe érkezett. A távolból látni lehetett a harci rendbe sorakozott katonaságot, amely elállta az utakat. Napóleon távcsővel sokáig nézegette, vizsgálgatta az ellene küldött csapatokat. Utána parancsot adott katonáinak, hogy a puskát bal kézben, csövével lefelé fordítva vigyék, annak jeléül, hogy nem készülnek harcra.

- Előre! - vezényelte. És ő ment az élen, egyenesen szembe a királyi csapatok puskáival.

Az élen álló zászlóalj parancsnoka figyelte katonáit, majd a helyőrség parancsnokának segédtisztjéhez fordult, és embereire mutatott:

- Nézze ezeket az embereket, mit kezdjek velük? Sápadtak, mint a halál, valósággal remegnek arra a gondolatra, hogy erre az emberre puskát kell szegezniük.

Parancsot adott a zászlóaljnak, hogy vonuljon vissza. A katonáknak azonban nem maradt erre idejük. Napóleon ötven lovast küldött, hogy állítsák meg a szemlátomást visszavonulásra készülő zászlóaljakat.

- Barátaink, ne lőjetek! Itt a császár, ő jön hozzátok! - kiáltották a lovasok.

A zászlóalj megállt. Ekkor Napóleon a katonák felé indult. A katonák egy darabig mozdulatlanul álltak, puskájukat „súlyban" tartották, és le nem vették a szemüket a szürke kabátos emberről, akinek most is fején volt a legendás hírű háromszögletű kalapja, és aki rendületlen nyugalommal ment feléjük.

- Ötödik ezred katonái! - hallatszott a mélységes csendben a császár hangja. - Megismertek-e engem?

- Igen, igen! - kiáltották a katonák.

Napóleon kigombolta mellén kétsoros kabátját:

- Ha van közöttetek olyan katona, aki hajlandó megölni a császárt, itt vagyok!

Aki az ezután következő jelenetnek szemtanúja volt, bizonyára élete végéig nem felejtette el, milyen dörgő éljenzés volt erre a válasz, hogyan bomlott fel a rend, hogyan rohantak a katonák Napóleon felé. Körülvették a császárt, csókolták kezét, ruháját, ahol érték, sírtak örömükben. Alig lehetett őket megnyugtatni, újra felsorakoztatni és Grenoble-ba vezetni.

A Grenoble védelmére küldött csapatok egymás után átálltak a császár mellé. La Bédoyére ezredes, aki már március 7-e óta állt ezredével Grenoble-ban, be sem várta Napóleon megérkezését. Fölsorakoztatta az ezredet a város főterén, és elkiáltotta magát: „Éljen a császár!" - s már el is indította a csapatot, hogy bálványa elé vonuljon. La Bédoyére ekkor még nem is tudta, hogy mi történt La Mure körül.

Napóleon ekkor a hozzá csatlakozott ezredek katonáinak kíséretében bevonult Grenoble-ba; mögötte tolongtak a vasvillával és öreg flintákkal felfegyverzett parasztok tömegei.

A városi hatóságok néhány kivétellel, melyeknek képviselői elszöktek, a császár elé járultak, hogy hódulatukat kifejezzék. E fogadások alkalmával Napóleon egyre azt hangoztatta, hogy eltökélt szándéka a nép szabadságának és békéjének biztosítása. Valamikor csakugyan nagyságra és hódításokra vágyott, de most már teljesen megváltoztatta politikáját. Hangsúlyozta, hogy a múltban meg akarta szerezni Franciaországnak a világuralmat, de most arra kéri népét, hogy ezt bocsássa meg neki.

Még jellemzőbbek voltak azok az egyre sűrűbben ismételt ígéretei, amelyek szerint csak azért tért vissza, hogy a parasztságot megszabadítsa a Bourbonok részéről őket fenyegető feudális rend helyreállításától, és hogy megvédje a parasztok földjeit az emigránsok merénylő terveitől. Kijelentette, hogy szilárd elhatározása tetőtől talpig megreformálni az állam szervezetét. A birodalmat alkotmányos monarchiává alakítja át, valódi monarchiává, melynek képviseleti kormányzata lesz. E szavaival nyíltan elismerte, hogy a császárság idején életrehívott törvényhozó testület minden volt, csak nem a valódi képviseleti szerv.

Bűnbocsánatot ígért mindazoknak, akik melléje állnak. Amikor lemondott a trónról, folytatta, ő maga tanácsolta környezetének és tisztjeinek, hogy álljanak a Bourbonok szolgálatába, és feloldotta őket a császárnak tett esküjük alól. A Bourbonok azonban megmutatták, hogy uralmuk „összeférhetetlen" az új Franciaországgal.

Nyomban kiadta a parancsot a környéken levő katonai alakulatoknak, hogy vonuljanak be Grenoble-ba. Szemlét tartott fölöttük, és a szemle után már hat ezreddel és elég tekintélyes tüzérséggel vonult tovább - egyenesen Lyon felé. Útközben minden oldalról özönlöttek hozzá a parasztküldöttségek.

7000 embert küldött előre 30 ágyúval. A többi csapattal még egy napig Grenoble-ban maradt, ahonnan parancsokat és utasításokat küldött mindenfelé. Újra Franciaország valóságos uralkodójának érezhette magát. Most, szükség esetén felvehette volna a csatát a király csapataival. De mint eddig, úgy ezután is mélyen meg volt győződve róla, hogy nem lesz szüksége egyetlen puskalövésre sem, mert Franciaországban a királynak nincsenek seregei, nem is voltak soha, csak neki, a császárnak volt hadserege, melyet a balsors arra kényszerített, hogy 11 hónapig szolgáljon az idegen hatalmak fehér lobogója alatt.

Napóleont és hadseregét a parasztok tekintélyes tömege, egyes szemtanúk szerint legalább 3-4000 ember kísérte. Az út során egyre többen csatlakoztak hozzá. Faluról falura kísérték, élelmet, ajándékokat hoztak magukkal, és fölajánlottak neki minden segítséget. A tömeg cserélődött ugyan, de nem csökkent. Napóleon, aki pedig erősen bízott szerencsecsillagában, maga sem hitte, hogy sikere ilyen tökéletes lesz. Semmi kétsége sem volt már, hogy néhány nap múlva Párizsba érkezik. Ki vagy mi tudta volna feltartóztatni? A városok bezárt kapui? Hiszen a királypártiak Grenoble-ban is megpróbálták becsukatni előtte a kapukat, mielőtt megfutamodtak volna. „Elég, ha megkopogtatom azt a kaput a dohányszelencémmel, máris magától kinyílik" - mondta. És amikor így beszélt, tulajdonképpen túlozta erőfeszítéseit: még arra sem volt szüksége, hogy a tubákos szelencéjével kopogtasson, mert közeledtének puszta hírére is kitárult a kapuk mindkét szárnya.

Napóleon, lelkesen ünneplő parasztjai között és szabályos rendben menetelő ezredeivel diadalmasan vonult Lyon felé, útközben egyre küldte parancsait, futárokat menesztett jobbra-balra, meghallgatta a jelentéseket, új parancsnokokat és tisztviselőket nevezett ki.

Március 5-én este közölték XVIII. Lajos királlyal a hihetetlen hírt, hogy Napóleon partra szállt. Abban a pillanatban Párizsban még senki sem tudott erről. A király megparancsolta, hogy a hírt tartsák titokban. Csak március 7-én engedték meg a lapoknak, hogy jelentsék az esetet. A hír hatása óriási volt. Az első pillanatokban az emberek meg sem tudták érteni, milyen fogásokkal játszhatta ki Napóleon az Elba szigetét ellenőrző két flotta éberségét, hogyan vágott át közöttük a Földközi-tengeren?

Azt sem tudták megmagyarázni maguknak, hogyan történhetett, hogy amikor mindössze maroknyi emberrel, fegyvertelenül szállt partra, nem akadt senki, aki nyomban partraszálláskor elfogta volna.

A kormány szentül hitte, hogy ezt a kellemetlen kis incidenst hamarosan felgöngyölíti. „A rabló Bonaparte" nyilván megőrült, mert hiszen józan ésszel senki sem mert volna vállalkozni hasonló kalandra.

A párizsi rendőrség nyugtalanító jelenséget tapasztalt: a régi forradalmárok, a jakobinusok, az istentagadók, a nagy forradalom epigonjai, akiket a rendőrség számon tartott, nyíltan kifejezték örömüket az esemény felett, és örvendezve üdvözölték a „zsarnok" visszatérését, aki pedig megfojtotta a forradalmat és hosszú évtizedeken át üldöztette a forradalom híveit. Pedig Párizsban még nem is ismerték Napóleon új politikai programját, még nem hallották, milyen beszédeket mondott Grenoble-ban „a szabadság eljövendő ura".

A fővárosban, főként a jómódú burzsoázia köreiben, nagy volt a rémület és a felfordulás. Féltek az új háborúktól és a kereskedelem újabb válságaitól. Az alkotmányhű liberálisok Napóleon lehetséges győzelmében a katonai önkényuralom visszatérését látták, és siratták a kormányzatban való részvételüknek azt a kis lehetőségét is, amelyet a Bourbonok uralma hozott számukra és amelyet - úgy remélték - ki fognak építeni és tökéletesítenek.

A királypártiak páni rémületbe estek, főleg az emigráns nemesek, akik 1814-ben a Bourbonokkal együtt tértek vissza Franciaországba. Valósággal elvesztették a fejüket, és attól tartottak, hogy fejüket nemcsak jelképesen, hanem valóságosan, fizikai értelemben is el fogják veszíteni. Mit fog csinálni velük ez a korzikai emberevő? Az enghieni herceg véres árnyéka kísértett a Bourbonok és udvaroncaik körül.

A király pedig nem akarta hinni, hogy komoly veszedelem fenyegeti trónját. A hírek eddig arról számoltak be, hogy Napóleon a hegyeken keresztül vonul előre, és Grenoble-hoz közeledik. Még nem tudták, mi történt La Mure alatt, de az kétségtelen volt, hogy a csapatokban nemigen bízhattak meg. A marsallok és a tábornokok egyelőre még nem inogtak meg, és talán a tisztek sem állnak át a császárhoz, a párizsi helyőrség katonái azonban már alig titkolták örömüket.

Úgy határoztak, hogy Napóleonnal azt az embert állítják szembe, aki a császár után a legnépszerűbb volt a hadseregben: Ney marsallt. Ney, úgy látszott, teljes őszinteséggel csatlakozott a Bourbonokhoz. 1814-ben Napóleon valamennyi marsallja között ő követelte a legerélyesebben a császár lemondását. Igaz viszont, hogy Ney Napóleontól magától kapta marsallbotját, majd hercegi, sőt nagyhercegi címét, és ami még ennél is többet jelentett a katonák szemében, a császár valamikor így nevezte: „A hősök hőse". Ha ez az ember vállalja a hadsereg parancsnokságát, lehetséges, hogy a katonák tűzön-vízen át követik, még Napóleon ellen is ...

Neyt a királyhoz hivatták. A marsall határozottan elítélte Napóleon vállalkozását, semmi jót nem várt tőle, csak újabb szerencsétlenséget és bajt Franciaországra. Ney bátor verekedő, hirtelenharagú katona volt, és most erősen a királyi udvar hízelkedéseinek befolyása alá került. Ezzel a felkiáltással búcsúzott a királytól: „Vasketrecbe zárva hozom ide felségednek."

Mielőtt azonban elindult volna, valóban ijesztő hírek érkeztek : a csapatok minden harc nélkül átállnak a császárhoz. A „départment"-ok, tartományok, városok az ellenállás legkisebb jele nélkül behódolnak neki. Valami olyasmi történik itt most, amire senki sem számított.

A Bourbonoknak Lyont, gazdagsága, lakosainak száma és politikai fontossága szerint Franciaország második városát bármi áron meg kellett tartaniuk. A király fivére, Artois grófja sietve Lyonba ment. Az egész Bourbon-családból talán senkit sem gyűlöltek jobban, mint őt, a gróf mégis azzal a naiv reménységgel indult útnak, hogy sikerül majd fellelkesítenie a lyoni munkásokat, és azok hűségesek maradnak a királyhoz. Macdonald marsall, akire a Bourbonok éppen úgy számítottak, mint Neyre, szintén Lyonba érkezett.

Macdonald barikádokat emeltetett a hidak köré. Sebtiben erődítményeket építtetett a város alatt, és nagy katonai díszszemlét rendelt el, amelyen be akarta mutatni a katonáknak Artois grófját, a király testvérét. Minden készen állt a díszszemlére, amikor Macdonaldhoz hirtelen odalépett az egyik tábornok, és azt tanácsolta, jobb lenne a királyi testvért kevésbé veszélyes helyre vinni. Macdonald mégis felsorakoztatta a helyőrség három ezredét, és beszédet intézett hozzájuk, amelyben hangsúlyozta, hogy elkerülhetetlen lesz az újabb európai háború, ha most Napóleon győzedelmeskedik. Felkérte a katonákat, hogy „Éljen a király!" felkiáltással fogadják Artois grófot, a király küldöttét, ezzel mutassák ki hűségüket a Bourbonok iránt. Mélységes csend volt a válasz. Artois grófját rémület fogta el erre a válaszra, és a parádé végét be sem várva a legsürgősebben elhagyta Lyont. Macdonald azonban ott maradt, hogy a védelem erődítési munkálatait vezesse. A csapatok csak ímmel-ámmal dolgoztak, nyilván szívük ellenére volt a munka. Az egyik hidász végre a marsall elé állt, és szemrehányó hangon ezt mondta:

- Inkább vezetne minket uralkodónk, Napóleon császár elé!

A marsall nem válaszolt.

- Éljen a császár! Le a nemességgel - A parasztok tömegei ezzel a kiáltással vonultak be Lyonba a Guilletiére nevű elővároson keresztül, és jelentették, hogy a császári sereg előhadai a városhoz közelednek. Napóleon huszárjai és vértesei már valóban be is nyomultak a városba. Macdonald elébük vonult, és még mindig arra gondolt, hogy csapataival kiveri őket. De alighogy ezredei, melyeknek élén dragonyosok haladtak, megpillantották a huszárokat, „Éljen a császár!" kiáltással valamennyien Napóleon katonái közé rohantak, és pillanatok alatt ölelkezve, parolázva

keveredtek össze velük. Macdonald pedig, nehogy saját katonái elfogják, vágtatva elmenekült a helyszínről.

Fél órával később Napóleon maga is bevonult Lyonba; a város, mint eddig valamennyi, melyet a császár útbaejtett, puskalövés nélkül megadta magát. Ez március 10-én történt, kilenc nappal azután, hogy Napóleon a Juan-öbölben francia földre tette a lábát.

A következő napon, március 11-én végignézte annak a lyoni hadosztálynak a díszszemléjét, amelyet a kibővített királyi kormány azért küldött ide, hogy felvegye a küzdelmet a visszatérő császárral. „A hidak, a folyópartok, az utcák megteltek emberekkel, összegyűltek a férfiak, aggastyánok, asszonyok és gyermekek" - írta Fleury de Chaboulon, aki Napóleon kíséretében utazott. Az emberek odafurakodtak a kísérethez tartozó lovak közé., „csakhogy lássák és hallják őt, minél közelebbről nézhessék és megérinthessék a ruháját. Valóságos téboly lett úrrá a tömegen". Szünet nélkül hangzott körös-körül a fülsiketítő kiáltás: „Éljen a császár!" - Akármekkora volt is Napóleon önbizalma, ilyen hallatlanul nagy diadalt - ahogy ő maga önkéntelenül felkiáltott - nem mert remélni.

A lyoni hatóságok fogadása alkalmával Napóleon ismét ugyanazt mondotta, amit Grenoble-ban, Grenoble előtt és után már annyiszor hangoztatott: visszaszerzi Franciaország belső szabadságát és külső békéjét. Azért jött vissza, hogy helyreállítsa és megerősítse a nagy forradalom vívmányait. Megértette az idők változását, és a jövőben csak Franciaországra gondol, nem törekszik hódításokra.

Lyonban rendeletet írt alá, mellyel feloszlatta a főrendek és a képviselők kamaráját, vagyis eltörölte a Bourbonok által adott alkotmány e két legfontosabb intézményét. Hatályon kívül helyezte a királyi ház által eszközölt valamennyi bírósági kinevezést, és új bírákat nevezett ki. A prefektusok legtöbbjét azonban helyükön hagyta, mert ezek egész kevés kivételtől eltekintve ugyanazok voltak, akiket 1814-ben a Bourbonok hivatalban találtak, és akiket nem tudtak és nem is mertek elmozdítani a helyükről.

Lyonban már formálisan visszaállította a császárságot: detronizálta a Bourbonokat és eltörölte az ő alkotmányukat. A városból már mintegy 15 000 főnyi sereg élén folytatta útját Párizs felé. „A

császári sas a trikolórral toronyról toronyra fog szállni, amíg el nem éri a Notre-Dame tornyát" - mondogatta, azt a gondolatot ismételve, amelyet partraszállásakor egyik kiáltványában kifejtett.

Napóleon tovább nyomult előre, és sehol sem találkozott ellenállással. Diadalmenetben haladt át Mácon, Chalon-sur-Saóne stb. városokon, de mielőtt Chalon alá ért volna, döntő ütközetet kellett volna vívnia Ney csapataival. Napóleon jól ismerte Ney marsaik, szerette egyszerű szívét, de nem becsülte sokra hadtudományát. Számtalan csatában látta, emlékezett rá, hogyan verekedett a borogyinói ütközetben és a szemenovszkojei földsáncok körül. Nem felejtette el, hogyan viselkedett a Nagy Hadsereg utóvédjének parancsnokaként az oroszországi visszavonulás alatt. Abban a pillanatban, amikor elhagyta Mácont, és jelentést kapott, hogy Ney marsall hadseregével Lons-le-Saunier alatt elállta az utat. Napóleon már nem félt a harctól. 15 000 emberrel az ő hosszú katonai pályája során sokkal nehezebb feladatokat is megoldott már. De el akarta kerülni a vérontást. Nagyon fontosnak tartotta, hogy az országot egyetlen csöpp vér feláldozása nélkül foglalhassa el, mert ennél meggyőzőbb politikai tüntetést el sem tudott képzelni a maga számára.

Ney március 12-én érkezett Lons-le-Saunier-ba. Négy ezrede volt, és erősítéseket várt. Szentül hitte, hogy jogosan és helyesen cselekszik. 1814-ben úgy látta, hogy Franciaország megmentésének egyedüli módja a császár lemondása. És amikor Napóleon lemondott, ő maga hatalmazta fel marsalljait, hogy a Bourbonok szolgálatába álljanak. Most Napóleon maga szegte meg a hatalmakkal kötött egyezményét: elhagyta Elba szigetét, és újra el akarta foglalni császári trónját, ami elkerülhetetlenül újabb háborúba sodorja az országot Európával. Ney őszintén hitte, hogy igaza van, amikor szembeszáll a császárral. Tudta azt is, hogy XVIII. Lajos minden reménysége személyéhez kapcsolódik, és a király fenntartás nélkül megbízik benne.

Katonái viszont konok és sötét csendben hallgatták, amikor ő, a bálványozott vezér beszélni próbált velük. A felsorakoztatott katonákhoz és tisztekhez beszédet intézett, emlékeztette őket arra, hogy egész életén át hűségesen szolgálta a császárt, sohasem kímélte erejét, egészségét és életét, ha érte kellett harcolni. A jelen helyzetben azonban a császárság visszaállítása a

katasztrófák egész sorozatát hozná Franciaországra. Elsősorban új háborút Európával, mely semmi szín alatt sem hajlandó Napóleonnal kibékülni.

- Aki pedig nem akar harcolni a mi sorainkban Napóleon ellen - tette hozzá -, az nyomban eltávozhat, kiléphet a hadseregből. Marad még, aki helytáll.

A katonák és tisztek komor hallgatással válaszoltak. Ney bosszúsan és nyugtalanul tért vissza főhadiszállására.

Március 13-áról 14-ére forduló éjszaka álmából ébresztették fel a marsallt, hogy közöljék vele: azok a tüzérosztagok, amelyeket Chalonból erősítésül küldtek neki, a kísérő lovasosztállyal együtt átálltak Napóleonhoz. És ettől kezdve szünet nélkül érkeztek a hírek a városokból, melyek sorban elkergették a királypárti hatóságokat, és csatlakoztak a császárhoz, s végül híre jött, hogy maga a császár Lons-le-Saunier felé közeledik. Katonái alig akartak vele szóba állni, még a kérdéseire is alig feleltek, a tisztek kerülték a tekintetét, s ekkor, a leggyötrőbb tépelődései közepette, Ney a következő üzenetet kapta a császártól: „Úgy fogom Önt fogadni, ahogy a moszkvai csata másnapján fogadtam. Napóleon."

S ezzel vége volt Ney ingadozásának. Megparancsolta ezredeseinek, hogy sorakoztassák föl a csapatokat. Ellépett a katonák arcvonala előtt, kirántotta kardját, és a katonákhoz fordult.

- Katonák! - kiáltotta. - A Bourbonok ügye mindörökre elveszett, Franciaország törvényes dinasztiája újra elfoglalja trónját. Uralkodónkra, Napóleon császárra vár az a feladat, hogy szép országunk sorsát intézze.

Hangját minden oldalról „Éljen a császár!", „Éljen Ney marsall!" kiáltások harsogták túl. Néhány királypárti tiszt azonnal otthagyta a marsaik, Ney nem tartotta őket vissza. Egyikük eltörte előtte kardját, és keserű szemrehányásokat tett a marsallnak.

- Ön szerint mit tehettem volna? Fel tudom talán tartóztatni két kezemmel a tenger áradatát? - kérdezte a marsall.

Rendkívül érdekes, hogy amint Ney Napóleon oldalára állott, abban a pillanatban máris a legpontosabban sietett végrehajtani (mint mindig) a császár parancsait a Lons-le-Saunier-ban állomásozó csapatok legközelebbi hadmozdulataira vonatkozóan. Napóleon ezeket a parancsokat még megelőzően küldte Neynek, akkor, amikor még nem tudta, hogy Ney átállt hozzá, de biztos volt a dolgában, tudta, hogy Ney nem emeli ellene fegyverét.

Párizsba majdnem egyidőben érkezett a hír arról, hogy a császár bevonult Lyonba és folytatta útját észak felé, és hogy Ney marsall átpártolt hozzá. Menekülni! Ez volt az udvar első gondolata. Menekülni, hátra sem pillantva, a halálos veszedelem elől, a vincennes-i vár sáncárkai elől, ahol az enghieni herceg porladozik. Bábeli zűrzavar uralkodott. XVIII. Lajos előbb hallani sem akart a távozásról, úgy vélte, hogy futása becstelenség lenne, és ezzel megpecsételné trónja sorsát. De mihez fogjon? A legkomolyabban a következő stratégiai tervet dolgozták ki: a király, miniszterei, a királyi család és a klérus főbb tagjai kocsiba ülnek és elhagyják a fővárost, de a vámsorompóknál megállnak, és bevárják a Párizs felé nyomuló bitorlót. Amint a bitorló megpillantja az őszhajú törvényes királyt, aki jogai tudatában büszkén elébe áll és személyével mintegy elzárja az utat a főváros felé, bizonyára elszégyelli magát, és visszafordul bűnös szándékainak útjáról. XVIII. Lajos környezetének pihent agyú koponyáiban e halálos rémületben mindenféle ostobaság felködlött.

Pedig ezek a koponyák még békésebb időkben sem mutatkoztak különösen találékonynak.

A párizsi kormánysajtó és az uralkodó körökhöz közel álló lapok a leghetvenkedőbb magatartásból egyszerre a legteljesebb fejvesztettségbe, már nem is titkolt rémületbe estek. E válságos napokban tanúsított magatartásukat legjobban azok az újságcímek jellemzik, amelyekkel Napóleont titulálták előnyomulásának különböző szakaszaiban:

Első híradás: A korzikai szörnyeteg partra szállt a Juan-öbölben.

Második híradás: Az emberevő Grasse felé nyomul.

Harmadik híradás: A trónbitorló bevonult Grenoble-ba.

Negyedik híradás: Bonaparte elfoglalta Lyont.

Ötödik híradás: Napóleon Fontainebleau-hoz közeledik.

Hatodik híradás: Ő császári felségét hű Párizsa ma fogadja.

Ez a hihetetlenül széles skálájú, sajtó útján elkövetett köpönyegforgatás ugyanazokban a lapokban, ugyanazon szerkesztők közreműködésével néhány nap alatt zajlott le.

Maradt még egy halvány reménysugár, de ez is hamar kihunyt. Párizsban tudták, hogy Napóleon a legcsekélyebb mértékben sem törődik saját biztonságával. Például, amikor diadalmasan bevonult Lyonba, a hadsereg élén haladt a hatalmas tömeg közepette, amely üdvözlésére köré sereglett. Egy tőrdöféssel meg lehetett volna menteni a Bourbon uralkodóházat. Párizsban is akadnak tanúk, akik elmesélik, hogy „a tömeg soraiba titkos ügynökök furakodtak, hogy új Jacques Clément kezébe adják a tőrt" (ő volt III. Henrik király gyilkosa 1589-ben). A leendő gyilkosoknak nagy jutalmat ígértek arra hivatkozva, hogy ez törvényes cselekedet lenne, nem követné bírósági eljárás, mivel a bécsi kongresszus Napóleont az emberiség ellenségének nyilvánította és törvényen kívül helyezte.

Ám új Jacques Clément-t nem sikerült találni. Március 19-éről 20-ára forduló éjjel Napóleon hadseregével Fontainebleau-ba érkezett. Március 19-én este 11 órakor a király és családja elmenekült Párizsból a belga határ felé. 1815. március 20-án este 9 órakor Napóleon lovasaitól körülvéve bevonult a fővárosba.

Végeláthatatlan tömeg várta a Tuileries körül. Amikor még csak messzi távolból hallatszott a palota udvarára a Napóleon kocsija után rohanó hatalmas tömeg fülsiketítő ujjongása, a palotánál már ott várakozott ez az óriási tömeg és rohant eléje. A császár kocsiját és kíséretét oly hatalmas sokadalom vette körül, hogy nem tudtak továbbhaladni. A lovasgárdisták hasztalanul igyekeztek szabaddá tenni az utat. „Az emberek kiabáltak, sírtak, a lovak közé vetették magukat, hogy a kocsihoz jussanak. Süketté váltak minden figyelmeztetésre” - mesélték később a katonák, akik a palota körül álltak. Szemtanúk leírása szerint rengeteg ember, mint megannyi őrült vetette magát a császár elé. Elszakították kíséretétől, feltépték

kocsijának ajtaját, és tomboló éljenzések között vállukon vitték Napóleont a palotába, majd a főlépcsőn fel, egészen az első emeletig, a császár lakosztályáig.

Soha, még a legnagyobb győzelmek után, a legragyogóbb sikerű hadjáratok másnapján sem, de még a leghatalmasabb és leggazdagabb hódítások után sem fogadta Párizs Napóleont olyan őrjöngő lelkesedéssel, mint 1815. március 20-án. Az egyik öreg királypárti később azt mesélte, hogy amit Párizs népe csinált, az valóságos bálványimádás volt.

Mihelyt sikerült a tomboló tömeget eltávolítani a palotából. Napóleon nyomban elfoglalta régi dolgozószobáját (amelyből XVIII. Lajos 24 órával előbb távozott), és ügyei intézéséhez fogott, melyek minden oldalról sürgették. Megtörtént az, amit senki sem tartott volna hihetőnek: Napóleon puskalövés nélkül, harc nélkül, 19 nap alatt végigvonult Franciaországon a Földközi-tengertől Párizsig, elkergette a Bourbon-dinasztiát, és újból a trónra ült. De maga is tudta, jobban, mint bárki, hogy nem a békét hozta magával, hanem a véres kardot. Európa, melyet megjelenése néhány pillanatra elkábított, ezután mindent elkövetett, hogy meggátolja Napóleont régi katonai hatalmának feltámasztásában.

Uralkodásának új szakasza elején Napóleon ünnepélyesen békét és szabadságot ígért Franciaországnak, s ezzel őszintén beismerte, hogy első uralkodása nem hozott az ország számára sem szabadságot, sem békét. Napóleon béke- és szabadságszerelme persze úgy tűnhetett Európának és Franciaországnak, mintha hideg tűzről és forró jégről beszéltek volna előttük.

Napóleon gyors és világos észjárásával észrevett és fölmért mindent; jól megértette, hogy nem azért sikerült neki pár nap alatt és minden harc nélkül visszafoglalnia trónját, mintha mindenkit meghódított volna a béke és a szabadság ígéretének komolyságával. A Bourbonok már adtak bizonyos szabadságot, annyit, amennyiről senki sem mert álmodni a császárság alatt; s emellett 11 hónapig békében uralkodtak, és semmi sem mutatott arra, hogy meg akarnák sérteni ezt a békét. Valamely más okának kellett tehát lennie, hogy nép elfordult tőlük. Napóleon világosan megértette, hogy sikereit nagy részben azoknak az ígéreteknek köszönheti, amelyeket a parasztságnak, szóval a lakosság túlnyomó többségének

tett.

„Önzetlen emberek vezettek el Párizsba. Az altiszteket és a katonákat dicséri a siker. A népnek és a hadseregnek köszönhetek mindent” - ismételte többször a császár a Tuileries-be való megérkezésének estéjén, tanúsítja Fleury de Chaboulon, aki mellette tartózkodott.

„Éljen a császár!" - kiáltották a parasztok, és még ezt is hozzátették ; „Le a nemesekkel!” „Le a papokkal!"

„Követtek engem városról városra, és amikor már nem jöhettek tovább, újabb parasztokra bíztak, hogy egészen Párizsig kísérjenek. A provence-iak után jöttek a Dauphiné-vidéki parasztok, azután Lyon környékéről, a lyoniak után pedig burgundiaiak alkották kíséretemet. Az összeesküvők, akik ennyi bátor barátot szereztek nekem, azok maguk a Bourbonok voltak." Így beszélt Napóleon néhány nappal visszatérése után a Tuileries-ben győzelmi menetéről.

De a parasztokat - legalábbis részben - könnyű volt kielégíteni. Napóleon számukra a feudalizmus teljes összetörésének jelképe volt, aki biztosította nekik a földhöz való jogot. Persze, a parasztok még azt is szerették volna elérni, hogy szűnjenek meg a háborúk és a sorozások, és érzékenyen figyelték a császár minden szavát, amikor jövendő békepolitikájáról beszélt. De most nem a béke kérdése volt a legfontosabb, hanem valami más: Napóleon tisztában volt azzal, hogy a 11 hónapos alkotmányos királyság után, és a csekélyke sajtószabadság után a városi polgárság tőle a szabadságnak legalább a minimumát várja. A lehető leggyorsabban valamilyen tanújelét kellett tehát adnia annak, hogy végrehajtja azt a programot, amelyről akkor beszélt, amikor Párizs felé menetelt, és amikor újra a forradalom generálisaként szerepelt. „Azért jöttem, hogy megszabadítsam Franciaországot az emigránsoktól" - mondotta Grenoble-ban. „Jó lesz, ha a nemesek és a papok vigyáznak magukra, és nem álmodoznak továbbra is arról, hogy franciákat tartsanak rabszolgasorban, mert „... *a lámpavasakra akasztatom őket"* - fenyegetőzött Lyonban.

Egész csomó üdvözlő iratot kapott öreg jakobinusoktól, akik vidéken éltek s valamilyen módon elkerülték első

uralkodásának üldöztetéseit. Most ezek az öreg jakobinusok úgy fogadták, mint a Bourbonok, a papok, a nemesek és a szerzetesek ellen folyó forradalmi harc megszemélyesítőjét. Toulouse-ban a tömeg egy álló napon át járta az utcákat Napóleon szobrával, a Marseillaise-t énekelte, és ezt a jelszót hangoztatta: „Kardélre az arisztokratákkal!"

Davout marsallhoz (akit Napóleon rögtön visszatérése után hadügyminiszterré nevezett ki) több vidéki városból azzal a kéréssel fordultak, hogy Napóleon állítsa vissza az 1793-as esztendő terrorját. Napóleon jól ismerte ezt a forradalmi szellemet. Március 20-ának éjjelén, amikor diadalmenetben vitték palotájába, azt mondotta Mólé grófnak, hogy az egyházzal és a nemességgel szemben mindenütt ugyanazt a gyűlölködő érzést tapasztalta, mint a forradalom első éveiben.

Ahogy azonban 1812-ben a Kreml palotájában elállott attól, hogy az orosz parasztforradalmat szövetségeséül fogadja, hasonlóképpen 1815-ben, amikor a Tuileries-ben ült, inkább elutasította, mint kívánta a parasztfelkelés és a forradalmi terror segítségét. Ezért nem hívta segítségül sem azt a mozgalmat, amely Pugacsov zászlói alatt harcolt volna érette, sem a Marat-színezetű forradalmat. És ez nem volt a véletlen műve. A francia társadalomnak az az osztálya, amely a nagy forradalom segítségével került uralomra - amelynek legfőbb képviselője éppen Napóleon volt, aki győzelmeivel ennek az osztálynak az uralmát megerősítette vagyis a tőkés polgárság volt az egyedüli osztály, amely közel állt Napóleonhoz és amelyet megértett. Éppen ebben az osztályban akarta felismerni támaszát, s érdekeiért kész volt harcolni. Amint 1812-ben közelebb állott lelkileg az ellenséghez, I. Sándor cárhoz, mint Oroszország paraszti tömegeihez, úgy 1815-ben az ellenséges hordával való harc zászlaja alatt sem kívánta a forradalom segítségét.

- Nem akarok egy jacquerie, egy parasztfelkelés királya lenni - mondotta Napóleon Benjamin Constant-nak, aki a burzsoázia akkori reménységeinek jellegzetes kifejezője volt. Amint ugyanis a császár újra hatalomra került, azonnal palotájába hívatta Constant-t, hogy megtárgyalja vele azokat a szabadelvű reformokat, amelyek a burzsoáziát megnyugtatják és a világnak bebizonyítják, hogy a császár komolyan veszi új liberális irányvonalát, s egyben

lecsöndesíti a jakobinusokat is, akik szintén a fejüket emelgették. Érdekes itt megjegyeznünk, hogy Napóleon tökéletesen tisztában volt azzal, hogy az adott pillanatban csak komoly forradalmi mozgalom tolhatta volna előre a szekerét, a mérsékelt liberális reformocskák és alkotmányos cifraságok nem sok segítséget hozhattak neki.

„Védekezésem egész rendszere semmit sem ért, mert a mozgósított eszközök nem feleltek meg a veszedelem nagyságának. Újra kellett volna kezdeni a forradalmat, hogy annak révén kiaknázhassam azokat a lehetőségeket, amelyeket csak az ilyen mélyenjáró mozgalom adhat. Fel kellett volna kavarnom a forradalom minden szenvedélyét, hogy vak erejéből meríthessek. Enélkül lehetetlen volt megmenteni Franciaországot.” Így írt később, amikor az 1815-ös eseményekről számolt be. És Jomini tábornok, a kiváló katonai történész és teoretikus teljesen egyetért ebben Napóleonnal.

Napóleon azonban meg sem kísérelte, hogy feltámassza 1793-at és azokat a hatalmas erőket, amelyeket közelről ismert. Ehelyett inkább felkutatta és magához hívatta Benjamin Constant-t, a liberális újságírót és teoretikust, aki pedig elrejtőzött előle, mert még egy nappal Napóleon Párizsba érkezése előtt is valóságos nemzeti szerencsétlenségnek tüntette fel a császár visszatérését. Napóleont magát pedig Nérónak nevezte.

Benjamin Constant nem kis ijedelemmel állott meg „Néró" előtt, de öröme annál nagyobb lett, amikor látta, hogy szó sincs főbelövetésről, hanem azt az ajánlatot kapja, hogy dolgozza ki azonnal a francia császárság új alkotmányát.

Április 6-án vezették a kiváló publicistát a császár elé, és 23-ra készen volt az alkotmány. Ez elég bizarr módon „a császárság alkotmányos rendeleteinek kiegészítő okmánya" nevet kapta. Ezzel Napóleon az első és a második császárság folytatólagosságát akarta hangsúlyozni.

Benjamin Constant egyszerűen lemásolta XVIII. Lajos királynak 1814-ben kiadott chartáját, vagyis alkotmányát, és azt kissé szabadelvűbb szellemben átdolgozta. A választójog cenzusát lényegesen leszállította mind a választó polgárok, mind pedig a választhatók szempontjából. Mindazonáltal, hogy valaki

képviselő lehessen, ahhoz meglehetősen módosnak kellett lennie. A sajtó szabadságát szintén szélesebben értelmezték és valamivel jobban biztosították, mint a Bourbonok. A sajtóvétségek elbírálása kizárólag a törvényszékek hatáskörébe került. Az előzetes cenzúra megszűnt. A 300 tagú képviselőházon kívül felsőházat is akartak létesíteni, amelynek tagjait a császár nevezi ki és tagsága örökölhető lett volna. A törvényeket a két kamara határozata után a császár szentesítette volna.

Napóleon elfogadta a tervezetet és az alkotmányt április 23-án közzétették. A császár nem sok ellenvetést tett Benjamin Constant „liberális" szellemű alkotása ellen, csupán annyit kívánt, hogy a választásokat és a kamarák összehívását halasszák el addig, amíg a háború vagy a béke kérdése el nem dől. Úgy gondolta, hogy győzelem esetén ráér majd határozni afölött, hogy mit csináljon a képviselőkkel, a sajtóval és magával Benjamin Constant-nal. Az alkotmánynak az volt a feladata, hogy megnyugtassa a lelkeket. A szabadelvű polgárság azonban nagyon kevés bizalommal viseltetett a császár liberalizmusa iránt, és nyomatékosan kérte, hogy mielőbb hívja össze a parlamentet. Napóleon néhány óvatos ellenvetés után ebbe is beleegyezett, és május 25-re kitűzte a parlament összehívását. Addig a népszavazás eredményét - mert a császár a nép döntésére bízta az alkotmány kérdését - már ismerni fogják, és akkor az új zászlókat is átadják a nemzetőrségnek.

A népszavazás 1 552 450 szavazattal jóváhagyta az alkotmányt, ellene 4800 fő szavazott. A zászlók átadása (ami valójában nem május 26-án, hanem csak június 1-én történt meg) nagyon ünnepélyes és megható volt, mert akkor már mindenki tudta, hogy ezt a nemzetőrséget rövidesen a halál mezejére szólítják. Június 1-én nyitották meg az új kamara első ülését. A parlamentet most is, mint azelőtt, törvényhozó testületnek hívták.

A népképviselők csak mintegy másfél hétig üléseztek. De Napóleon máris nagyon elégedetlen volt velük, s haragját elég hangosan és indulatosan fejezte ki. Képtelen volt arra, hogy elviselje hatalmának legcsekélyebb korlátozását vagy mások önálló politikai tevékenységének akár a látszatát is. A képviselőház az egykori girondistát, a mérsékelt liberális Lanjuinais-t választotta meg elnökéül, aki iránt Napóleon nem sok rokonszenvet

tanúsított. Ebben a választásban ne keressünk valamilyen ellenzéki gesztust a képviselők részéről: Lanjuinais egészen bizonyosan inkább Napóleon híve volt, mint a Bourbonoké. A császár azonban már nem is igyekezett titkolni türelmetlen bosszúságát, amikor a törvényhozó testület alázatos és tiszteletteljes feliratára így válaszolt: „A fő dolog uraim, hogy ne utánozzuk a régi görögök példáját, akik hiábavaló vitatkozással töltötték az idejüket, mialatt az ellenség faltörő kosai már a város kapuit döngették."

Ezzel az európai koalícióra célzott, melynek csapatai már mindenfelől közeledtek a francia határok felé. Június 11-én vette át a népképviselők feliratát, és 12-én már útrakelt hadseregéhez, hogy az európai erők ellen megvívja életének utolsó, hatalmas csatáját.

Amikor Napóleon hadra kelt, tudta, hogy háta mögött megbízhatatlan embereket hagyott Nem annyira azokra a liberálisokra gondolt, akik június 11-én összeültek a parlamentben, mint inkább arra az emberre, akit Elba szigetéről való visszatérése után még egyszer rendőrminiszterévé tett. Napóleon visszatérésének előestéjén Joseph Fouché ügyesen maga ellen fordította a Bourbonok haragját, és így kegyvesztett lett. Ezzel a sikeres manőverrel visszahódította magának miniszteri székét, mihelyt Napóleon bevonult a fővárosba. Pedig Napóleon jól ismerte Fouchét, tudta, hogy intrikák és árulások dolgában mi mindenre képes. De ott volt a Vendée. A Vendée újra lázongott, és Fouché mindenki másnál jobban ismerte az ottani felkelés vezéreit, ő tudott a legügyesebben harcolni ellenük.

Ráadásul a császár komolyan vette Fouché ellentéteit a Bourbonokkal. Különben pedig, ha ki is használta Fouché rendőrminiszteri és provokátori tehetségét, most már valóban a legszigorúbb titokban figyeltette őt. Ezzel a feladattal Fleury de Chabou-lont bízta meg, aki annak idején titokban leutazott hozzá Elba szigetére.

Fleury de Chaboulon annak idején egyszer leleplezte Fouché és Metternich titkos cselszövéseit. Fouchénak ugyan sikerült magát kivágnia a veszedelemből. Napóleon (ez még májusban történi) mégis a következő szavakkal fejezte be a beszélgetést miniszterével: „Fouché, maga egy közönséges áruló. Nekem most fel kellene magát köttetnem." Azt mondják, hogy erre a miniszter,

aki hosszú szolgálata során megszokta már Napóleon hasonló kitöréseit, így felelt a császárnak: „Nem osztom felségednek ezt a véleményét."

Mit tehetett Napóleon? Ha sikerül legyőznie a szövetségeseket, akkor a parlament is megjuhászkodik és Fouché intrikái is ártalmatlanná válnak. Ha pedig vereséget szenved, akkor igen kevéssé fontos, ki fogja eltemetni a császárságot: a liberális képviselők-e vagy az áruló miniszterek.

Napóleon Davout marsallra, Párizs katonai kormányzójára és az öreg republikánus Carnot-ra bizta a fővárost. Carnot azelőtt mindig visszautasította a császár meghívásait, mert nem volt hajlandó a forradalom megfojtóját szolgálni, de most úgy látta, hogy a két rossz közül a Bourbonok képviselik a rosszabbat, s ezért maga ajánlotta fel szolgálatait a császárnak.

A külvárosok munkásai 1815 tavaszán még borzalmasabban éheztek, mint egy évvel korábban, de Napóleon biztonságban érezte magát, mert tudta, hogy a háta mögött nem fognak fellázadni, amint ezt sem 1813-ban, sem 1814-ben nem tették meg. Tudta, hogy a munkásokat is ugyanaz a meggondolás vezeti, ami most Carnot-t a szolgálatába állította és amiért a jakobinusok kitörő örömmel üdvözölték partraszállásának hírét. Jól tudta, hogy a munkások, Carnot és a vidéki jakobinusok benne nem a császárt látják, aki egy másik trónkövetelő ellen harcol a trónjáért, hanem a forradalom utáni Franciaország hadseregének vezérét, aki az idegen betörés és a Bourbonok ellen védi az országot, s a régi rendszer visszaállításától akarja megóvni a parasztságot. S mindezeken felül Napóleon az egész világ szemében, ellenségei és barátai megítélése szerint egyaránt a hadviselés művészetének összehasonlíthatatlan mestere volt, minden idők legkiválóbb, legtehetségesebb hadvezére, a stratégia és a taktika utolérhetetlen virtuóza. Az ország és az ellene felsorakozott Európa aggodalommal leste a nagy csata kimenetelét.

Erről a háborúról - Napóleon utolsó háborújáról - sokat és szenvedélyesen vitatkoztak. Nemcsak a történetírók, hanem az írók is bőségesen merítettek anyagából. Csaknem valamennyien olyan végzetes véletlenek sorozatát látják az egészben, amelyek akkor ragadták ki Napóleon kezéből a győzelmet, amikor az már biztosnak

látszott.

Az események tudományos és a valóságnak megfelelő elemzése szempontjából a véletlenek találkozásának szerepe csak katonai és technikai jelentőségű lehet. Mert még ha minden kritika és az események vizsgálatának elmélyítése nélkül, szóval ellenvetés nélkül elfogadjuk is azt a feltevést, amely szerint Napóleon megnyeri a Waterlooi csatát, ha ezek a véletlen események nem játszanak közre, akkor is az egész háború végleges eredménye csak egy lehetett: a császárságnak el kellett pusztulnia, mert az európai hatalmak ebben a csatában erejüknek csak az elejét vonultatták fel, Napóleon pedig már véglegesen kimerítette a maga katonai tartalékait és erőforrásait.

1815. június 10-én a császár 198 000 emberrel rendelkezett; ennek a haderőnek több mint egyharmada az ország különböző területein volt szétszórva, mert hiszen a Vendée-ban magában 65 000 katonája volt lekötve. A hadjárat elején Napóleon közvetlenül 128 000 emberre és 344 ágyúra számíthatott, vagyis a gárda csapataira, öt hadtestre és a lovasság tartalékaira. Volt ezenkívül 200 000 főnyi tartaléka, a nemzetőrség és mások, de ennek a fele még egyenruhával sem volt ellátva, egyharmadának pedig semmilyen fegyvere sem volt. Ha a hadjárat tovább tart, Napóleon esetleg igénybe veheti Davout kiváló szervező képességét, és nagy erőfeszítések árán még 230-240 000 embert állíthat fegyverbe. Természetes, hogy ez a hadjárat, ha Napóleon győzelmeket arat, hosszan elhúzódott volna, mert az angolok, poroszok, osztrákok és oroszok már a hadjárat legelején 700 000 embert állítottak csatasorba, a nyár végére pedig további 300 000 embert vonultathattak volna fel, nem is szólva az őszi hónapokra előkészített további erősítésekről. A szövetségesek végeredményben egymillió főnyi hadsereggel készültek Napóleon ellen.

A szövetségesek ezúttal határozottan eltökélték, hogy végleg leszámolnak Napóleonnal. Az első pillanatok ijedelme és levertsége után a bécsi kongresszuson összegyűlt hatalmak képviselői és kormányai szokatlan tetterővel láttak neki a készülődésnek. Napóleon megkísérelte, hogy a hatalmakkal külön-külön tárgyalásokba bocsátkozzon, de ez a kísérlete meghiúsult.

Napóleont mint „az emberiség ellenségét" egyhangúlag törvényen kívül helyezték.

Ami Sándor cárt, Ferenc császárt, Frigyes Vilmost, Metternichet és Castlereagh lordot „a bitorló és hódító császár" ellen harcba vitte, az nemcsak a gyűlölet és a félelem volt, amelyet valamennyien éreztek az örökösen győzedelmeskedő hadvezérrel szemben, hanem Napóleonnak újabban felvett liberális színezetű póza is. Mert az említett uralkodókat és minisztereket saját országaik munkásosztályának és reformokra szomjazó polgárságának a magatartása is nyugtalanította. Marat vörös kendője, amellyel fejét bekötötte, nagyobb ijedelmet keltett az európai országok kormányaiban, mint a császár arany koronája. Nos, 1815-ben úgy látszott, hogy Napóleon fel akarja támasztani Marat kísértetét a végső nagy harcra. Napóleonnak persze esze ágában sem volt Marat szellemének feltámasztása, hiszen ő is ettől félt a legjobban. Bécsben, Londonban, Berlinben és Pétervárott azonban mégis mindenki ezt képzelte. És ez még engesztelhetetlenebbé tette a gyűlöletet a „hódító és bitorló" ellen.

Amikor Napóleon megérkezett hadseregéhez, tomboló lelkesedés fogadta. Az angol kémek alig tudtak magukhoz térni csodálkozásukból, és azt jelentették Wellingtonnak, az angol hadsereg főparancsnokának, hogy Napóleont katonái az őrülésig imádják. A többi külföldi ügynök jelentése is pontosan ugyanezt mondja.

De sem Wellington, sem kémei nem vettek észre valamit, méghozzá egy olyan jellemző sajátosságot, amit azelőtt nem tapasztalhattak volna Napóleon katonáinál: a katonák bizalmatlanságát a tábornokokkal és marsallokkal szemben. A katonák emlékeztek rá, hogy 1814-ben egyes marsallok elárulták a császárt. Napóleonban vakon bíztak, de azt kívánták, hogy az árulókkal úgy járjon el, mint annak idején a konvent járt el a gyanús tábornokokkal. Guillotine alá a tábornoki paszományos árulókkal! Napóleon azonban sehogy sem tudta erre rászánni magát. A marsallok és tábornokok tovább is megtartották parancsnokságukat. A forradalmi terrort a császár nem volt képes alkalmazni, sem a mögöttes országrészekben, sem a fronton, habár ő maga is belátta, hogy ez megkettőzte volna az erejét.

Napóleon jelenléte lelkesítő hatással volt a katonákra. Megbizonyosodtak róla, hogy helyén van már az a valaki, aki felügyel a tábornokokra és marsallokra, elejét veszi annak, hogy egyik óráról a másikra eladják császárjukat. A katonák tömegei feltételezték ezt a Napóleon körül szolgáló főtisztek legtöbbjéről.

Napóleon az angolokkal és a poroszokkal állt szemben, akik elsőnek jelentek meg a csatatéren. Az osztrákok is sietve meneteltek a Rajna felé. 1815 márciusában, Napóleon új uralmának első heteiben Murat, akit a császár 1814-ben nápolyi királlyá tett, és akit a bécsi kongresszus elismert ebben a méltóságában, hirtelen Napóleonhoz csatlakozott. Hadat üzent az osztrákoknak, de csapatait szétverték, még mielőtt Napóleon maga harcba szállhatott volna a koalíció ellen. Így történt, hogy június közepén a francia hadsereg már erre az elterelő hadműveletre sem számíthatott, melynek az osztrák hadsereg egy részét kellett volna lekötnie.

Az osztrákok azonban még messze voltak. Amit most Napóleonnak mindenekelőtt el kellett volna érnie, az az volt, hogy visszakergesse az angolokat és a poroszokat. Wellington Brüsszelben és környékén táborozott csapataival, Blücher a maga seregét a Sambre és a Meuse vonalán, Liége és Charleroi között vonultatta fel.

Napóleon június 14-én azzal kezdte hadjáratát, hogy betört Belgiumba. Hirtelen beékelte magát Wellington és Blücher hadállásai közé, és megtámadta Blüchert. A franciák elfoglalták Charleroi-t, és a csata folyamán átkeltek a Sambre folyón. Napóleon hadmozdulata azonban lelassult a jobbszárnyon, mert Bourmont tábornok, aki királypárti volt és akire katonái már régen gyanakodtak, átpártolt a poroszokhoz. Ezután a katonák még bizalmatlanabbak lettek parancsnokaikkal. Blücher tábornok jó jelnek tekintette az árulást, mégsem fogadta az áruló tábornokot, sőt, minden kertelés nélkül megüzente neki, hogy az ilyen embert „kutyaszarnak" tekinti. (Egykorú feljegyzések szerint még ennél gorombább dolgokat is üzent Bourmont-nak.)

Amikor Napóleonnal közölték Bourmont-nak, a királypárti és vendée-i tábornoknak az árulását, csak legyintett: „A fehérek mindig fehérek maradnak".

Június 15-én a császár azt a parancsot adta Ney marsallnak, hogy a brüsszeli úton foglalja el a Quatre-Bras nevű tanyát, és ezzel kösse le az angolok hadmozdulatait. Ney azonban lagymatagon hajtotta végre a parancsot, a kivitelezéssel meglehetősen elkésett. Június 16-án Napóleon megütközött Blücherrel Ligny közelében. Ebben a csatában a császár győzött: Blücher több mint 20 000 embert veszített, Napóleon körülbelül 11 000-et. A győzelem azonban nem elégítette ki a császárt, mert Ney hibája nélkül, aki feleslegesen sétáltatta az első hadtestet Quatre-Bras és Ligny között, az egész porosz hadsereget meg lehetett volna semmisíteni. Blüchert legyőzte és visszavetette (egyelőre ismeretlen irányban), de megsemmisíteni nem tudta.

Június 17-én Napóleon pihenőt adott csapatainak. A hadtörténeti kritikusok azzal a szemrehányással illetik, hogy ezzel értékes időt veszített, és lehetővé tette Blüchernek, hogy csapatait rendbe szedje. Június 17-én délfelé Napóleon mintegy 36 000 főnyi haderőt bízott Grouchy marsallra azzal a paranccsal, hogy folytassa Blücher üldözését. A francia lovasság egy része az angolokat kergette, akik az előző napon megkísérelték a francia erők megbénítását a Quatre-Bras major körül. Közben orkánszerű vihar támadt, és annyira feláztatta az utakat, hogy az üldözést abba kellett hagyni.

Napóleon derékhadával csatlakozott Ney csapataihoz, és észak felé, Brüsszel irányában vonult fel.

Wellington az egész angol hadsereggel Brüsszeltől mintegy 22 kilométernyire, Waterloo falutól délre, a Saint-Jean-hegygerinc állásait foglalta el. Waterlootól északra feküdt a soignes-i erdő, amely elvágta a visszavonulás útját Brüsszel felé.

Wellington megerősítette állásait a Saint-Jean-hegyen. Úgy gondolta, hogy a jól kiépített állásokban fogja bevárni Napóleon támadását, és bármibe kerül is, fel fogja tartóztatni, amíg Blüchernek sikerül csapatait új erősítésekkel felfrissítve rendbe szednie, és Wellington segítségére indulhat.

Az angol főhadiszállás kémei jelentették, hogy Napóleon a rettentő esőzés ellenére rendületlenül nyomul előre a térdig sáros utakon a Saint-Jean-hegy felé. Ha sikerül őt addig feltartóztatni, amíg Blücher megérkezik, akkor a győzelem elmaradhatatlan. Ha nem

sikerül, az az angol hadsereg megsemmisülését eredményezheti. Ez volt a helyzet június 17-én délben, amikor Gneisenau tábornok, Blücher vezérkari főnöke közölte Wellingtonnal, hogy a poroszok sietve segítségére indultak.

Napszálltakor Napóleon megközelítette a Saint-Jean-fennsíkot, és a távoli ködben megpillantotta az angol hadsereg hadállásait.

Amikor június 18-ának reggelén szembekerültek egymással. Napóleon mintegy 72 000 főnyi erővel rendelkezett, Wellingtonnak pedig 70 000 embere volt. Mind a ketten erősítéseket vártak. Napóleon Grouchyra számított, bár annak csak 33 000 embere volt, az angolok pedig Blücherben reménykedtek, akinek Ligny után még mindig volt 80 000 embere, és 40-50 000 katonát vethetett harcba.

Virradatkor Napóleon már elfoglalta hadállásait, de a támadást nem kezdhette meg, mert az eső úgy feláztatta a talajt, hogy lovasságát nem tudta felvonultatni. Reggel végiglátogatta csapatait, és elragadtatással élvezte azt a lelkesedést, amellyel fogadták : egészen kivételes tomboló örömujjongás fogadta, amilyennel Austerlitz óta nem találkozott. Ez a szemle, az utolsó Napóleon életében, kitörölhetetlen nyomokat hagyott mind az ő, mind a többi szemtanú emlékezetében.

A császár főhadiszállása kezdetben a Caillou-majorban volt.

11.30-kor Napóleon úgy látta, hogy a talaj már eléggé felszáradt, ezért jelt adott a támadásra. Egyszerre 84 ágyú viharos tüze csapott az angolok balszárnyára, és a roham Ney vezénylete alatt megindult. Ugyanakkor, de ez csak a figyelem elterelése végett történt, egy erőtlenebb támadás is indult az angol jobbszárny ellen, amely a Hougoumont-kastély körül erősítette meg állásait A támadók ezen a részen heves ellenállással találkoztak.

Az angol balszárnyon a támadás tovább fejlődött. A gyilkos harc már jó másfél órája tartott, amikor Napóleon hirtelen észrevette, hogy a Saint-Lambert-kápolna közelében, messze északkelet felé, menetelő csapatok körvonala bontakozik ki. Eleinte azt hitte, hogy Grouchy hadserege, melynek az éjszaka és a délelőtt folyamán több ízben üzent, hogy nagy sietséggel vonuljon Waterloo alá. De nem

Grouchy volt, hanem Blücher, akinek sikerült kikerülnie Grouchy üldöző csapatait, és ügyes mozdulataival kijátszotta a francia marsall taktikáját. Teljes erejével sietett Wellington segítségére. . . Napóleon azonban akkor sem zavarodott meg, amikor megtudta az igazságot: hitte, hogy Grouchy a porosz tábornok sarkában van. Ha mindkét hadsereg a harctérre érkezik, akkor az erők körülbelül kiegyenlítik egymást, bár Blücher nagyobb segítséget hozott Wellingtonnak, mint amennyit Grouchy csapatai jelentettek Napóleon számára. Ha tehát Blücher megérkezése előtt sikerülne Wellingtonra erős csapást mérnie, akkor Grouchy segítségével a csatát véglegesen megnyerheti.

Napóleon Blücher ellen küldte lovasságának egy részét, s ugyanakkor parancsot adott Neynek, hogy a támadást folytassa az angolok centruma és baloldala ellen. Az angolok a csata kezdete óta már több súlyos támadást álltak ki. Az Erlon-hadtest négy teljes hadosztálya vetette magát harcba. Az egész fronton tombolt a véres küzdelem. Az angolok szünet nélkül tüzeltek a támadó francia oszlopokra. Többször vetették vissza ellentámadással a franciákat, akiknek hadosztályai egymás után vonultak fel és súlyos veszteségeket szenvedtek. A skót lovasság belerohant a zárt oszlopokba, és lemészárolta a támadó csapatok egy részét. Napóleon látta az elkeseredett küzdelmet és hadosztályai hiábavaló erőfeszítéseit, felvágtatott tehát a Belle-Alliance-major melletti magaslatra, és harcba dobta Milhaud tábornok néhány ezer vértes dragonyosát. A skótokat, akik elvesztették egy teljes ezredüket, visszaverték.

Ez a támadás az Erlon-hadtestet majdnem egészében felmorzsolta. Az angol hadsereg balszárnyát mégsem sikerült összezúzni.

Ekkor Napóleon megváltoztatta tervét, és derékhadát az ellenfél centruma és jobbszárnya ellen fordította. 15.30-kor a La Haie-Sainte-majort elfoglalta az Erlon-hadtest balszárnyának egyik hadosztálya. A hadtestnek azonban már nem volt ereje ahhoz, hogy sikerét kiaknázza. Ekkor Napóleon Milhaud és Lefebvre-Desnouettes lovasságának 40 svadronját indította Ney segítségére azzal a paranccsal, hogy mérjen csapást az ellenfél jobbszárnyára a Hougoumont-kastély és La Haie-Sainte között. A kastélyt végre elfoglalták. Az angolok azonban, bár ezrével hullottak,

nem tágítottak fontosabb hadállásaikból.

E híres támadás alatt a francia lovasságra valósággal záporozott az angol gyalogság és tüzérség rettenetes tüze. Az életben maradó katonákat azonban ez nem zavarta meg. Volt olyan pillanat, amikor Wellington azt hitte, hogy már minden elveszett. És ezt nemcsak gondolta, hanem meg is mondta vezérkari tisztjeinek. Az angol fővezér lelkiállapotát jellemzi válasza az egyik jelentésre, amelyben azt közölték, hogy csapatai bizonyos pontokat képtelenek tovább tartani.

- Pusztuljanak egy szálig, ha kell, több erősítést nem tudok küldeni nekik.

- Mi a parancsa a tábornok úrnak?

- Az, hogy valamennyien ott haljanak meg álló helyükben, ha kell, de fel kell tartóztatni az ellenséget, amíg Blücher megérkezik - válaszolta Wellington tábornokainak, amikor azok nyugtalanul figyelték, hogy utolsó tartalékait dobja harcba.

Napóleon azonban nem várta be a gyalogsági tartalékokat. Újra a lovasságot kergette tűzbe, Kellermann 37 svadronját. Leszállt az este. A császár ekkor a gárdát vetette harcba. Maga vezényelte a végső rohamot. Ám ekkor a francia hadsereg jobbszárnyán heves kiáltozás és hatalmas puskaropogás jelezte, hogy Blücher 30 000 katonával megérkezett a csatatérre. Napóleon azonban nem szüntette be a gárda támadásait, mert szentül hitte, hogy Blücher mögött Grouchy is megjelenik. A francia hadsereget azonban nemsokára pánik szállta meg: a porosz lovasság rávetette magát a császári gárdára, amely így két tűz közé szorult. Blücher maradék erőivel a Belle-Alliance-majort rohamozta meg. melyet Napóleon és gárdája jóformán védelem nélkül hagyott. Blücher e mozdulatának az volt a célja, hogy elvágja a császár visszavonulási útját

Este nyolc órára járt az idő, de még elég világos volt ahhoz, hogy a harcot folytassák. Nos, ekkor Wellington, aki egész napon át állta Napóleon csapatainak gyilkos támadásait, maga is általános rohamra indult. Grouchy pedig nem volt sehol. A császár egészen az utolsó percig hiába várt rá.

Mindennek vége volt. A gárda tömör négyszöget formált, és kétségbeesetten védekezve, lépésről lépésre hátrált az ellenség sűrű sorai között. Napóleont a gárda egyik gránátos zászlóalja vette körül, amint lován lépésben húzódott visszafelé.

A régi gárda elszánt védekezése megdöbbentette a győzteseket.

- Derék franciák, adjátok meg magatokat! - kiáltotta Halkett angol ezredes a gárdisták minden oldalról körülvett négyszögéhez. A gárda katonái és vezénylő tábornokuk, Cambronne azonban inkább a halált választották, mint a megadást. A francia hadsereg többi csapata, főleg ott, ahol Lobau tábornok hadtestének tartalékai harcoltak, szintén sikerrel védekezett. A csata végén azonban, miután a porosz hadsereg pihent ezredei legázolták őket, ezek a csapatok is szétszéledtek minden irányban, és futva kerestek menedéket. Csak másnap és akkor is csak részben sikerült összegyűjteni a hadsereg maradék erőit. A poroszok az éjszaka folyamán messzire üldözték őket.

A csatamezőn 25 000 francia, 22000 angol és porosz katona feküdt holtan vagy sebesülten. A francia hadsereg veresége teljes volt: elvesztette majdnem egész tüzérségét, s ráadásul több százezer főnyi pihent hadsereg közeledett az ország határához. Ugyancsak több százezernyi orosz mielőbbi megjelenése is várható volt. Mindez teljesen kilátástalanná tette Napóleon helyzetét.

Amikor a császár elhagyta a Waterlooi mezőket, teljesen tisztában volt a helyzettel. Tudta, hogy Waterloo karrierjének utolsó állomása volt. A csata lefolyásával kapcsolatban rengeteg kérdés merült fel benne. Elárulta-e Grouchy és szándékosan vitte-e vesztébe késésével a francia hadsereget? Vagy egyszerűen eltévesztette az utat? Ki dönti el a kérdést, hogy amikor Ney lovastámadást parancsolt az angolok ellen, úgy viselkedett-e, mint egy hős (ez Thiers véleménye), avagy mint egy eszeveszett? (Ez volt Madelin véleménye.) Ésszerű volt-e megvárni a delet, vagy helyesebb lett volna már hajnalban megtámadni az angolokat, és végezni velük, mielőtt Blücher megérkezik?... A kortársakat és a történészeket több mint száz éven át foglalkoztatta ezernyi ilyen kérdés a Waterlooi csatával kapcsolatban. Ugyanakkor Napóleon kezdetben vajmi keveset törődött ezekkel a kérdésekkel. Külsőleg teljesen nyugodt volt, és bár útban Waterlooból Párizs felé sokat töprengett, arca

nem volt olyan sötét, mint annak idején a lipcsei csata után, pedig itt mindent elveszített, mégpedig megmásíthatatlanul.

Érdekesen nyilatkozott egy héttel később a Waterlooi csata rejtett értelméről:

„A szövetséges hatalmak nem ellenem vezettek háborút, hanem a forradalom ellen. Bennem mindig a forradalom képviselőjét, a forradalom emberét látták."

Ebben az egyben egyetértett Európa egész szabadgondolkozású nemzedékével, ha más dolgokban olyan messze állt is tőlük. Elegendő, ha rámutatunk arra, hogy milyen felindulást érzett Herzen a híres kép előtt, amely Wellington és Blücher tábornokok találkozását és örvendező kézfogását ábrázolja. „Napóleon maga ellen uszította Európa népeit - írja Herzen egészen a visszacsapni akarás dühéig korbácsolta elkeseredésüket, s így azok vad hévvel verekedtek uraik érdekeiért, és azért, hogy rabszolgák maradhassanak. A katonai önkényuralmat ez alkalommal legyőzte a feudalista önkényuralom... Nem tudok közömbösen elmenni e kép előtt, amely Wellington és Blücher találkozását ábrázolja a Waterlooi győzelem perceiben. Minden egyes alkalommal hosszan szemlélem és minden egyes alkalommal jeges iszonyatot érzek a mellemben. Wellington és Blücher örömmel üdvözlik egymást. Hát hogyne ujjonganának! Hiszen éppen most fordították le a történelem szekerét az országútról. Kerékagyig sárba taszították, olyan sárba, hogy fél évszázad sem lesz elég e sár eltüntetéséhez... A képen éppen hajnalodik... Európa még alszik, és nem tudja, hogy sorsa megváltó zott." Pedig Herzen maga vádolja Napóleont azzal, hogy „maga ellen uszította Európa népeit önkényességével, érdekeiknek és emberi méltóságuknak semmibevevésével." *Erről* Napóleon mindig mélyen hallgatott. A dolgoknak ez az oldala egyáltalán nem érdekelte és nem is foglalkoztatta őt.

Az abszolutista és feudális arisztokrácia, amelyet annyiszor legyőzött, Waterloonál, ha csak átmenetileg is, de elégtételt vett magának; a francia forradalom a régi gárdával együtt megkezdte visszavonulását. Ebben 1815. június 18-án a császár egyetlen pillanatig sem kételkedett. Ezt ő is teljesen világosan látta.

A legérdekesebb, hogy Waterloo után azonnal úgy beszélt egész pályafutásáról, mint valami nagyszabású hőskölteményről, arról pedig, ami véget vetett pályájának, szinte bizonyos történelmi távlatból nyilatkozott. Mintha nem is ő állott volna azoknak az eseményeknek középpontjában, mintha nem is ő lett volna azok legtevőlegesebb tényezője. Valami hirtelen belső átváltozáson ment

keresztül. Waterloo után nem azért tért vissza Párizsba, hogy trónját megvédje, hanem inkább azért, hogy feladja valamennyi állását. Nem mintha elhagyta volna emberfeletti energiája, de akkor már egész lényével megértette és megérezte, hogy jól vagy rosszul, de befejezte pályafutását, és nincs már hely a számára.

Amikor 15 hónappal korábban Fontainebleau-ban alá akarta írni lemondását, a toll megállt a kezében, és így szólt marsalljai-hoz: „Higgyék el nekem, okosabban tesszük, ha holnap újból nekik megyünk, és még egyszer legyőzzük őket.” Akkor még úgy érezte, hogy karrierjének nincs vége. Három hónappal Waterloo előtt olyasmire vállalkozott, amit senki sem mert kockáztatni a világtörténelem folyamán. Akkor azonban még telve volt önbizalommal, hitt önmagában és elhivatottságában. Most viszont minden egy csapásra véglegesen kialudt benne. Waterloo után sohasem ejtette úgy hatalmába a kétségbeesés, mint korábban, 1814. április 11-én, amikor megmérgezte magát. Már nem lelte örömét az aktivitásban, már semmi sem érdekelte. Egyszerűen bevárta, hogy a jövő hogyan alakítja sorsát, de annak sem előkészítésében, sem véghezvitelében nem volt hajlandó tevőlegesen részt venni.

Június 21-én érkezett Párizsba, és azonnal összehívta minisztereit. Carnot azt javasolta, kérjék fel a parlamentet, hogy kiáltsa ki Napóleon diktatúráját. Davout azt tanácsolta, hogy egyszerűen zárják le a ház ülésszakát, és oszlassák fel a parlamentet. Napóleon erre nem volt hajlandó.

Ugyanabban az órában a kamara is ülésezett, és a közélet színpadán újra megjelent Lafayette. Javaslatára határozatilag kimondták, hogy a parlamentet sem feloszlatni, sem jogaitól megfosztani nem lehet.

Erről a határozatról Napóleon később azt mondta, hogy csak egyetlen szavába került volna akkor, és a tömeg az egész parlamentet kiirtja. Sok olyan képviselő, aki végigélte az akkori időket, maga is igazolta, hogy valóban ez volt a helyzet. Akkor Lafayette-tel megint csak Marat-t kellett volna szembeállítania, és 1793-nak kellett volna szembeszegülnie azokkal a liberálisokkal, akik 1789-et támasztották fel, a burzsoázia ellen azoknak a plebejus tömegeknek kellett volna felvonulniuk, amelyek negyed évszázaddal korábban megmentették a forradalmat az

európai monarchiáktól. Napóleon azonban sem Waterloo előtt, sem utána nem tudta magát erre elhatározni.

Június 21-én, 22-én és 23-án a munkáslakta külvárosokból a legkülönösebb hírek érkeztek: a nép nagy tömegekbe verődve hevesen tiltakozott Napóleon lemondása ellen, és általában a végsőkig való katonai ellenállást követelte.

Június 21-én a nap folyamán, egész éjszaka és 22-én egész nap nagy tömegek vonultak fel Saint-Antoine és Saint-Marcel külvárosokban, a Temple-negyedben ezekkel a jelszavakkal: „A császárt akarjuk vagy a halált! Le az árulókkal! Éljen a császár! Ne mondjon le! Le a parlamenttel!" Napóleon azonban már nem akart sem harcolni, sem uralkodni.

Párizsban a nyugtalan pénzemberek, bankárok és kereskedők folytatólagosan gyűléseztek, a tőzsdén hatalmas pánik uralkodott. Napóleon világosan látta, hogy a burzsoázia elfordult tőle, mert már nincs rá többé szüksége, sőt, már csak veszélyt jelent számára. Egész uralkodása alatt a burzsoázia segítségére támaszkodott, most, hogy az elárulta őt, visszavonhatatlanul elállt a további harctól.

Június 22-én, immár másodszor, lemondott a trónról fia, a kis római király javára, aki 1814 tavasza óta édesanyjával együtt nagyapjánál, Ferenc császárnál tartózkodott. A „száz nap" időszaka lezárult. Napóleon már nem is remélhette, hogy a nagyhatalmak feláldozzák a Bourbonokat fia érdekében.

Végeláthatatlan tömeg gyülekezett az Elysée-palota körül. Itt lakott Napóleon, amióta a harctérről visszatért. „Ne mondjon le!

Éljen a császár!” - kiáltozták. A tüntetés olyan méreteket öltött, hogy a belváros polgársága komolyan aggódni kezdett, valami forradalmi kirobbanástól tartott. A tőzsde, amelyet a forradalom már elégszer halálra ijesztett, most attól félt, hogy a forradalmat egy napóleoni diktatúra is tetézni fogja. Alig terjedt el Napóleon lemondásának híre, az állami járadékpapírok árfolyama hirtelen felszökött; a burzsoázia sokkal könnyebben barátkozott meg az angol, porosz, osztrák megszállás gondolatával, mint azzal, hogy a munkásnegyedek a legkisebb mértékben is beavatkozzanak a politikai ügyekbe és szembeforduljanak a szövetségesekkel. Június

22-én este, amikor a tömeg megtudta, hogy Napóleon Malmaisonba vonult vissza és lemondása végérvényes, végre lassan oszladozni kezdett.

E napok hatalmas tömegtüntetéseit leginkább azzal magyarázhatjuk, hogy nyaranta a főváros állandó munkásságán kívül tízezrével érkeztek vidéki munkások is Párizsba, hogy az építkezéseken és az útkövezésnél dolgozzanak: kőművesek, ácsok, asztalosok, lakatosok, épületfestők, tetőfedők, kárpitosok, kubikosok stb. Ezek csak a nyári hónapokra jöttek a falvakból a fővárosba, és sokkal több kapcsolatuk volt a vidékkel, mint a párizsi munkásságnak. Éppen ezért kétszeresen gyűlölték a Bourbonokat, úgy is, mint munkások és úgy is, mint parasztok. Napóleon bukásában a maguk ügyének vesztét is látták. E munkástömegek nem akartak belenyugodni Napóleon lemondásába. Az utcákon félholtra vertek néhány jól öltözött embert, akikben királypártiakat vagy arisztokratákat sejtettek, mert azok nem voltak hajlandók együtt kiabálni a tömegekkel, hogy „Ne mondjon le!" A tömeg állandóan cserélődött.

„A nép, az a nép, amely robotol és harcol, sohasem mutatott több ragaszkodást a császár iránt, mint éppen ezekben a napokban" - írta az egyik szemtanú azokról a tüntetésekről, amelyek nemcsak a lemondás előtt, de utána, június 23-án, 24-én és 25-én is bizonyították, hogy a sok ezer főnyi tömeg nem akart belenyugodni a történtekbe.

A császár június 28-án hagyta el Malmaisont. Az Atlanti-óceán felé vette útját. Az az elhatározás érlelődött meg benne, hogy Rochefort kikötőjében fregattra száll, és Amerikába hajózik. A tengerészeti miniszter parancsára két hajót bocsátottak a császár rendelkezésére. Július 3-án, reggel 8 órakor, amikor Napóleon Rochefort-ba érkezett, a hajók készen várták, de lehetetlen volt kivitorlázni a nyílt tengerre: az angol hajóraj elzárta a kikötőt.

Napóleon várakozó álláspontra helyezkedett.

A húszas és harmincas évek romantikus nemzedékei úgy képzelték, hogy „a császár dicsőségének teljességéhez már csak a mártírkoszorú hiányzik", és hogy a napóleoni legenda nem lenne sem tökéletes, sem elég nagyszabású, ha az emberek

emlékezetébe nem egy sziklához láncolt Prometheus képe vésődnék. Ez a nemzedék terjesztette el azt a hiedelmet, hogy Napóleon tudatosan kereste a mártírhalált.

Napóleon maga sohasem adott kielégítő magyarázatot e maga tartásáról. Többen azt az ajánlatot tették neki, hogy titokban hajózzon el, nem valamelyik fregatton, hanem egy kisebb vitorláson. ö azonban erre nem volt hajlandó.

Rochefort-ban hamarosan elterjedt a hír, hogy a császár a városban tartózkodik, és naponként órákon át több ezer tömeg kiáltozta ablakai alatt: „Éljen a császár!" Végre július 8-án hajóra szállt, és elhagyta a kikötőt.

A fregatt megállt Rochefort-tól északnyugatra Aix szigeténél. Tovább nem mehetett, mert az angol hajóraj minden kijáratot elállt. Napóleon kisétált a szárazföldre. A lakosság nyomban felismerte. Matrózok, katonák, halászok, környékbeli parasztok egész tömege sereglett a hajóhoz. A helyőrség katonái arra kérték, tartson szemlét fölöttük. Napóleon, valamennyiük örömére, teljesítette a kérést. Megvizsgálta a sziget erődítményeit is, amelyeket valamikor az ő utasítása szerint építettek. Amikor azonban visszatért a fregatt fedélzetére, arról értesítették, hogy Párizsból parancs érkezett: a fregattnak csak akkor szabad elhagynia a kikötőt, ha az angol hajóraj már eltávozott a környékről. Az angol hajóraj viszont harci készültségben állt az öböl kijáratánál.

Napóleon azonnal határozott. Kíséretében volt Savary, a rovigói herceg, Montholon tábornok, Bertrand marsall, Las Cases és a Nagy Hadsereg több tisztje, akik fanatikusan ragaszkodtak hozzá. Napóleon Savaryt és Las Cases-t elküldte az ott cirkáló angol hajóraj parancsnokához, hogy a következő kérdésekről tárgyaljanak: hajlandók-e azokat a francia fregattokat útjukra bocsátani, melyek Napóleont Amerikába viszik? Van-e az angol hajóraj parancsnokának külön utasítása erre az esetre? Maitland kapitány a „Bellerophon" fedélzetén fogadta Napóleon követeit.
Válasza korrekt, de végleges visszautasítás volt.

- Mi biztosít bennünket arról - mondotta Maitland hogy Napóleon császár nem tér vissza még egyszer Franciaországba, és nem kényszeríti Angliát és egész Európát új gazdasági és véráldozatokra?

Savary erre azt felelte, hogy az 1814-es és a jelenlegi lemondás között nagy a különbség. Napóleon ezúttal önkéntesen mondott le, bár még megtarthatta volna trónját, és Waterloo után is folytathatta volna a háborút. A császár véglegesen, örökre visszavonul a magánéletbe.

- Ha így áll a dolog, akkor a császár miért nem fordul Angliához? Miért nem tőle kér menedéket? - vetette ellen Maitland.

A tárgyalások további folyamán Napóleon megbízottai semminemű ígéretet nem kaptak még arra a lényeges kérdésre sem, vajon Anglia foglyának tekintené-e Napóleont.

Amikor visszatértek a francia fregatt fedélzetére, összehívták a tiszteket meg a legénységet, és közölték velük, hogy a császárt az angol fogság veszélye fenyegeti. Ez a hír nagyon felizgatta a hajó személyzetét. A második fregatt kapitánya a következőket jelentette ki Montholon tábornoknak:

- Tanácskozást tartottam tisztjeimmel és teljes legénységemmel. Mondanivalómat tehát a magam és mindannyiunk nevében adom elő.

E bevezetés után kifejtette tervét: fregattja, a „Medúza", az éjszaka folyamán megtámadja a „Bellerophont", és harcba keveredik vele. Ez két órán keresztül lefoglalja és feltartóztatja az angolokat. Azzal tisztában vannak, hogy a „Meduza" a végén elsüllyed, de közben a „Saale", amelynek fedélzetén a császár tartózkodik, időt nyer és kijuthat a nyílt tengerre. Az angol hajóhad többi hajója messze van a „Bellerophon"-tól, mondotta a kapitány, a közelben levő bárkák pedig túl kicsinyek ahhoz, hogy feltartóztathassanak egy olyan fregattot, mint a „Saale".

Napóleon, akivel közölték ezt az ajánlatot, kijelentette Montholonnak, hogy ilyen áldozatot nem fogadhat el. „Nem vagyok többé császár, nem küldhetünk a vesztébe egy francia fregattot egész legénységével csak azért, hogy megmentsünk egy egyszerű polgárt a fogságtól." Nyomban el is hagyta a „Saale" fedélzetét, és visszatért Aix szigetére. Néhány fiatal tiszt ott is vállalkozott rá, hogy egy kis hajón kiviszi a nyílt tengerre.

A császár ekkor már döntött a sorsa fölött. Las Cases újra fölkereste Maitland kapitányt, és közölte vele, hogy Napóleon hajlandó sorsát Anglia nagylelkűségére bízni. Maitland - bár a továbbiakra vonatkozóan semmi kötelezettséget nem vállalt - kijelentette, hogy méltó és illő fogadtatást fog a császár érkezésekor rendezni.

1815. július 15-én Napóleon a „Vautour" vitorláson elhajózott a „Bellerophon"-hoz. A gárda vadászainak szokott egyenruháját viselte, hozzá híres háromszögletű kalapját. A „Vautour" fedélzetén felsorakoztak a matrózok. A kétárbocos naszád kapitánya jelentést tett Napóleonnak. A legénység éltette a császárt.

A „Bellerophon" legalsó lépcsőfokán Maitland kapitány mély meghajlással fogadta Napóleont. Az angol hadihajó egész személyzete díszben állt a fedélzeten; Maitland bemutatta a császárnak a hajó vezérkarát.

Napóleon rögtön ezután elfoglalta a hajó legjobb helyiségeit, amelyeket a kapitány már előkészített számára.

Anglia leghatalmasabb, legszívósabb és legveszedelmesebb ellensége, amellyel eddigi története során megbirkózni kényszerült, most a kezei közé került.

17. fejezet

SZENT ILONA SZIGETEN (1815-1821)

Amikor a XVI. század elején a portugál hajósok Vasco da Gama után felkutatták az Atlanti-óceán déli részét, a déli szélesség 15,5 fokán teljesen lakatlan kis szigetet fedeztek fel. A szigetet 1501. május 21-én, Szent Ilona napján fedezték fel, ezért a sziget a „Szent Ilona" nevet kapta. Egy ideig holland birtok volt, majd 1673-ban az angolok hódították meg. Az angol Keletindiai Társaság hajói itt kötöttek ki Angliából Indiába vezető útjuk közben.

Amint a londoni kormány értesült róla, hogy Napóleon a „Bellerophon" fedélzetén tartózkodik, azonnal elhatározta, hogy Szent Ilona szigetét jelöli ki Napóleon tartózkodási helyéül. Az afrikai partok, melyek a legközelebb esnek a szigethez, 2000 kilométerre vannak. Az akkori vitorlásoknak az Anglia-Szent Ilona

sziget közötti út 2,5 - 3 hónapot jelentett. Főképpen a sziget földrajzi fekvése határozta meg az angol kormány döntését. A „száz nap" után Napóleon még félelmetesebbnek tűnt, mint hősi pályafutásának utolsó aktusa előtt. Újabb franciaországi megjelenése a császárság visszaállítását és a háborút jelentette volna.

Az óceán kellős közepén levő sziget már helyzeténél fogva is biztosította a hatalmakat arról, hogy onnan Napóleon nem fog visszatérni. A francia hazafias történetírás és romantikus költészet úgy beszélt később erről a szigetről, mint valami szándékos gonoszsággal kiválasztott helyről, ahová azért hurcolták az angolok a fogoly császárt, hogy ott mielőbb elpusztuljon. Ebből egyetlen szó sem igaz, hiszen Szent Ilona szigetének igen egészséges az éghajlata. A legmelegebb hónapokban az átlagos hőmérséklet körülbelül 24°, a leghidegebb időszakban pedig átlagban + 18,5°. Az átlagos hőmérséklet + 21°. Manapság kevés nagy erdőt találunk a szigeten, de száz évvel ezelőtt még bőségesen voltak ott erdők. Ivóvize kitűnő. Az évi esőzés bőséges. A növényzet gazdag. Nagy füves, bokros rétek terülnek el mindenfelé, amelyeken rengeteg apró vad tanyázik. A sziget területe 122 km^2. Sötétzöld bazaltsziklái meredeken emelkednek ki az óceánból.

Amikor Napóleonnal közölték, hogy Szent Ilona szigetére viszik, a császár tiltakozott, és kijelentette, hogy senkinek sincs joga őt hadifogolyként kezelni. A „Bellerophon"-ról átköltöztették a „Northumberland" nevű fregattra, amely két és fél havi utazás után, 1815. október 15-én partra tette azon a szigeten, ahol aztán életét befejezte.

Napóleont egészen csekély kíséret követte száműzetésébe, mert az angol kormány megtagadta hozzájárulását, hogy mindazok elkísérjék, akik a császárral osztozni akartak sorsában. Napóleonnal maradt Bertrand marsall a feleségével, gróf Montholon tábornok a feleségével, Gourgaud tábornok és Las Cases a fiával. Vele volt Marchan nevű komornyikja is, és még néhányan régi szolgái közül, így például a korzikai Santini.

Kezdetben meglehetősen kényelmetlen lakást jelöltek ki Napóleon számára, de néhány héttel később nagyobb házat kapott a sziget Longwoodnak nevezett részében.

1816 áprilisáig a sziget parancsnoka Cockburn admirális volt, majd utána, egészen Napóleon haláláig, a parancsnokság Hudson Lowe kormányzóra szállt át. Ez a Lowe korlátolt és konok ember volt, aki szörnyen tisztelte a szolgálati szabályokat. Mindenkitől félt, de legjobban a foglyától. Lowe kormányzót felelősségének tudata valósággal lesújtotta. Állandóan attól rettegett, hogy Napóleon megszökik a szigetről. Ugyanakkor a kormányzónak adott utasítások értelmében Napóleon teljesen szabadon mozoghatott a szigeten, arra járt gyalog vagy lóháton, amerre jólesett neki. Teljesen saját ízlése szerint döntött, hogy kiket fogad és kiket nem.

Napóleon kezdettől fogva kibékíthetetlen, ellenséges viszonyban állt Lowe kormányzóval. Általában mindig elutasította, valahányszor jelentkezett nála, és nem is válaszolt, ha a kormányzó ebédre hívta. Ennek az volt az egyszerű oka, hogy Lowe őt csak „general Bonaparté"-nak titulálta. (Anglia már 1803 óta háborúban állt Napóleonnal, szóval már akkortól fogva, amikor Napóleon még nem volt császár.)

A többi három hatalom, Oroszország, Ausztria és Franciaország szintén képviseltette magát a szigeten.

Napóleon néha egy-egy alkalmi látogatót is fogadott, angolt vagy más nemzetiségűt, aki útközben India vagy Afrika felé kiszállt Szent Ilona szigetén.

Egy katonai osztagot is küldtek a sziget őrzésére, Jamestown-ba, Szent Ilona egyetlen kis városába, mely elég messze volt Longwoodtól. Említésre méltó érdekessége a dolognak, hogy a helyőrség tisztjei és katonái Napóleonnal, Anglia halálos ellenségével szemben nemcsak tiszteletet, hanem valamiféle szentimentális rokonszenvet is tanúsítottak. A katonák virágokat küldtek neki, és környezetétől - mint valami nagy kegyet - néha kieszközölték, hogy titokban egy pillantást vethessenek rá. A tisztek még hosszú évek múlva is olyan lobogó lelkesedéssel beszéltek a császárról, aki miatt pedig ifjúságuk legszebb idejét kellett egy magános szigeten tölteniük, hogy az már alig volt összeegyeztethető az angolok közismerten hideg vérmérsékletével. Ez természetesen feltűnt a szövetséges hatalmak Szent Ilona szigetén élő megbízottainak is. „Ami a legmeglepőbb - mondotta Balmain gróf,

Sándor cár képviselője -, az főképpen az a roppant befolyás, amelyet ez a trónjától megfosztott fogoly, akit őrök vesznek körül, mindazokra gyakorol, akik megközelítik. . . A franciák valósággal megremegnek láttára, és kitüntető boldogságnak érzik, hogy szolgálhatják ... Az angolok valóságos hódolattal veszik körül. Még az őrizetére kirendelt személyek is szinte koldulnak egy-egy pillantásáért, és örülnek, ha a császár egykét szót odavet nekik. Senki sem mert vele egyenrangú félként beszélni."

Meg kell említenünk, hogy Napóleon kis udvartartása, amely elkísérte Szent Ilona szigetére és ott élt mellette a longwoodi telepen, éppen úgy marakodott és intrikált egymás között, mintha Párizsban, a Tuileries-ben éltek volna. Las Cases, Gourgaud, Montholon és Bertrand imádták Napóleont. Kijelentették, hogy istenként tisztelik, és természetesen irigykedtek egymásra. Gourgaud odáig ment, hogy párbajra hívta Montholont, s ennek a civakodásnak csak a császár haragos beavatkozása vetett véget.

Három év múlva Napóleon különböző ürügyekkel Európába küldte Gourgaud tábornokot, mert már ráunt ennek az embernek a fanatikus imádatára, és nem bírta tovább elviselni őt. 1818-ban megvált Las Cases-tól is, akinek Hudson Lowe lehetetlenné tette az életét a szigeten. Las Cases megírta beszélgetéseit Napóleonnal. Ezenkívül a császár sok feljegyzést diktált neki, és kétségtelen, hogy abból a tengernyi irodalmi munkából, amely Napóleonnal és Szent Ilona szigetével foglalkozik, ezek a feljegyzések a legjellemzőbbek és a legérdekesebbek. Amikor Las Cases-nak is el kellett hagynia a szigetet, Napóleonnak nagyon hiányzott művelt és odaadó titkára. Ez a magyarázata annak, hogy sokkal hiányosabb az az anyag, amit a császár utolsó éveiről gyűjtöttek össze.

Tulajdonképpen nem Hudson Lowe unalmas és csipkelődő kellemetlenkedései (amelyek annál kevésbé alázhatták meg Napóleon önérzetét, mivel sohasem bocsátotta maga elé a sziget kormányzóját), nem is a sziget mérsékelt és egészséges éghajlata, nem is az életkörülmények (amelyek semmivel sem voltak rosszabbak, mint például a kormányzó életviszonyai) okozták Napóleon keserű szomorúságát, amiről a császár sohasem beszélt kis udvarának, de amit környezetének tagjai mind észrevették.

Minden jel arra mutat, hogy Napóleont a tétlenség ölte meg. Sokat olvasott, nagy gyalogsétákat tett, sokat lovagolt, sokat diktált Las Cases-nak. De elviselhetetlenné vált ez a remeteség egy egész élet lázas és izgalmas munkája után, olyan évtizedek után, amikor naponta 15, sőt 18 órát dolgozott.

Titkolta belső lelkiállapotát, igyekezett jókedvűnek és beszédesnek mutatkozni, és néha sikerült is elszórakoznia. Bölcs megadással viselte sorsát.

Emlékiratait már a „Northumberland" fedélzetén diktálni kezdte Las Cases-nak, s Szent Ilona szigetén egészen titkára távozásáig folytatta ezt a munkát. Ezek a beszélgetések Las Cases-szal, Montholonnal és Gourgaud-val, valamint a „fokföldi levelek", amelyeket Las Cases az ő kívánságára (de aláírása nélkül) később kinyomatott, mindezek érdekes okmányok, de nem azt a célt szolgálják, hogy a történelmi valóságnak megfelelően világítsák meg azokat a dolgokat, amikről itt szó van, hanem inkább azt, hogy ezek a tények úgy maradjanak meg az utókor tudatában, ahogy az Napóleonnak megfelelt.

Mindezekből a hosszú beszélgetésekből és emlékiratokból, amelyek némi bizalmat érdemelnek (vagyis azok, amelyeket Las Cases, Montholon és Gourgaud adtak ki, mert Antommarchi és O'Meara nem érdemelnek semmi bizalmat), sok anyagot nyerünk a napóleoni legenda történetéhez, de nagyon kevés komoly és meggyőző anyagot, ami Napóleon jellemzésére vagy uralkodásának történetéhez adatokat szolgáltatna.

A napóleoni legenda, amely később igen aktív történelmi szerepet játszott, már jóval Victor Hugo, Heine, Goethe, Zedlitz, Puskin, Lermontov, Balzac, Béranger, Mickiewicz és Towianski előtt megszületett. Költők, publicisták, írók, történetírók, politikusok egész légiója csüggött minden gondolatával, érzésével és főleg képzeletével ezen a példátlan személyiségen, aki a jénai csata után Hegel szemében is a „világszellem" jelképének tűnt, mint az emberi történés motorikus ereje. Ez a legenda már Szent Ilona szigetén kiterebélyesedett.

Könyvünkben azonban kizárólag csak Napóleon személyével, de semmilyen formában sem a személye körül kialakult legendával akarunk foglalkozni.

Az az irodalom, mely a Szent Ilona szigetén töltött időszakot tárgyalja, nem nyújt értékesebb adatokat. Az „istenség" csalhatatlan szavakat ejtegetett, a hívők pedig híven feljegyeztek mindent. A bámulat, az imádat, a vallásos hódolat egyik sem olyan érzelem, amely a kritikai elemzést lehetővé tenné. Amikor Napóleon környezetének tagjaival beszélt, az nem a jelennek szólt, hanem a jövőnek, a történelemnek.

Valóban olyan szilárd volt-e az a meggyőződése, hogy családját egyszer még visszahívják Franciaország trónjára? Ezt nem tudjuk, ő mindenesetre úgy beszélt róla, mint aki ezt előre látja. Egy ízben határozottan kijelentette, hogy fia uralkodni fog.

Napóleon feljegyzései között kétségtelenül azok a legérdekesebbek, amelyek hadjárataira, az ellenfél hadvezéreinek katonai tudományára és általában a hadviselésre vonatkoznak. Itt minden szavából az elsőrendű szakember, a kérdés igazi ismerője beszél. „Furcsa mesterség a háború. Hatvan csatában vettem részt, és biztosítom róla, hogy nem tanultam semmi olyasmit ezekben a csatákban, amit már legelső ütközetemben ne tudtam volna" -- mondotta egyszer kíséretének. A hadvezérek közül igen sokra becsülte Turenne-t és Condét, de kétségkívül önmagát tartotta minden idők legnagyobb hadvezérének, bár ezt sohasem vallotta be ilyen nyíltan. Különleges büszkeséggel beszélt mindig Austerlitzről, Borogyinóról és Wagramról, első itáliai hadjáratáról (1796-1797) és az 1814-es hadjáratról. Legnagyobb taktikai sikerének az osztrák hadsereg wagrami vereségét tartotta. Ha Turenne vagy Condé a wagrami csatasíkon álltak volna, Napóleonhoz hasonlóan bizonyára ők is rögtön átlátták volna, hol a helyzet kulcsa, „de Caesar vagy Hannibál bizonyosan nem tudták volna átlátni. Ha Turenne mellettem lett volna, hogy hadjárataimban segítsen, ma már az egész világ ura lennék" - hangoztatta. Szerinte az a legjobb hadsereg, amelyben minden tiszt tudja, hogy adott helyzetben mi a teendője.

Sajnálta, hogy nem ölték meg Borogyinónál vagy a Kreml várában. Néha, amikor arról beszélt, hogy talán jobb lett volna valahol hősi halált halnia, nem Borogyinót, hanem Drezdát és még szívesebben Waterloot emlegette. Büszkén idézte fel a száznapos uralom ragyogó korszakát, és azt, hogy „a nép mennyire kimutatta szeretetét", főleg

a Juan-öbölben történt partraszállása idején és Waterloo után ...

Sokszor sajnálkozott azon, hogy Egyiptomot fel kellett adnia, holott annak rendje és módja szerint meghódította, és azon is, hogy az acrei ostrom beszüntetése után Sziriából is dolgavégezetlen kellett visszatérnie 1799-ben. Szerinte keleten kellett volna maradnia, meghódítania Arábiát, Indiát, és Kelet császárának, s nem Nyugat császárának kellett volna lennie . . . „Ha Acrét elfoglalhattam volna... eljutottam volna Indiába is, mert aki Egyiptomot a kezében tartja, annak kell uralkodnia India felett is" - szokta mondani. (Itt meg kell jegyeznünk, hogy a modern stratégia tökéletesen egyezik a Napóleonéval.) „Micsoda ostoba fajankók az angolok" - mondogatta, mikor az indiai brit uralomról volt szó, és hozzátette, hogy ha eljutott volna Indiáig, akármilyen kis hadsereggel kiverte volna onnan az angolokat. Gyakran visszatért a Waterlooi csatára, és azt hangoztatta, hogy az előre nem látható véletlenek összjátéka nélkül, ha Bessiéres vagy Lannes marsall (akik már előző hadjárataiban elestek), vagy esetleg Murat mellette állt volna, egészen más kimenetelű lett volna a csata. Úgy látszott, különösen gyötri az a gondolat, hogy az utolsó csatát éppen az angolok nyerték meg.

Azt, hogy a spanyolországi betörés volt az első nagy tévedése („a spanyol fekély") és az 1812. évi oroszországi hadjárat volt a második és még végzetesebb tévedés, ezt már elismerte, bár min dig hajlandó volt bűnbocsánatot adni magának, és az ódiumot holmi „félreértésekre" tolni, amelyek őt Moszkva elleni felvonu lására ragadtatták. Felelősségét azonban sohasem tagadta. Amikor 1812-ben megérkezett Drezdába, és tudomásul vette, hogy Bernadotte, aki közben svéd trónörökös lett, nem hajlandó őt támogatni Oroszország ellen, majd megtudta, hogy a szultán békét kötött a cárral, rögtön le kellett volna mondania a hadjáratról. Amikor pedig Moszkvát elérte, nyomban tovább kellett volna vonulnia, utolérni Kutuzovot és megsemmisíteni az orosz hadsereget . ..

„Szörnyű volt az oroszországi hadjárat, amely tulajdonképpen végzetes félreértésből eredt. Szörnyű volt az elemeknek az a kegyetlen szigora, amely egy egész hadsereget megsemmisített. . . Azután az egész világ ellenem fordult. . . Hiszen ilyen körülmények között valóságos csoda volt, hogy olyan sokáig tartani tudtam magam. Már többször azon a ponton álltam, hogy

legyőzöm ezeket a nehézségeket, s úgy kerülök ki ebből a káoszból, hogy hatalmasabb leszek, mint valaha."

Azt is egyik fő hibájaként emlegette, hogy Tilsitben nem törölte el Poroszországot a föld színéről mint önálló államot. Amint utolsó éveiben megvallotta, 1809-ben az volt a szándéka, hogy az osztrák birodalmat feloszlatja, de az esslingeni vereség megakadályozta ebben, s így a wagrami csata után, jóllehet Ausztria veszteségei roppant nagyok voltak, az ország továbbra is fennmaradhatott.

Gyakorta tépelődött az enghieni herceg halála fölött, de sosem érzett megbánást e tett fölött, és azt hangoztatta, hogyha újra kellene kezdeni, újra csak így cselekedném. S jellemző: az a húsz esztendőn át tartó szörnyű mészárlás, amelynek középpontjában állott és amelyben saját felfogása szerint is övé volt a döntő szerep, sohasem tűnt előtte olyasvalaminek, amin akár csak egy pillanatra is bánkódnia, szomorkodnia vagy sajnálkoznia kellett volna. Igaz, igaz, ő hódításokra törekedett, de különben is ez volt a szenvedélye: „túlságosan szerette a háborút..

Napóleon nagyon megszeretett egy leánykát, egy Szent Ilonán letelepedett angol vállalkozó gyermekét, Betsy Balcomb-ot.

A gyermeket meg akarta tanítani franciául. Betsy sokszor meglátogatta, és sok mindenről csacsogott neki. Egyik napon, amikor már nagyon összebarátkoztak, egy másik kislánynak, Leggynek a társaságában azt kérdezte a császártól, igaz-e, hogy embert eszik? - a két gyermek ezt így hallotta Angliában. Erre Napóleon nevetve erősítgette, hogy ez bizony így van, és mindig is csak emberhússal élt. Már régóta tudta, hogy „emberevő"-nek hívják, de ezen megvető vállvonogatással túltette magát, és most nagyon mulattatta, hogy ezek a gyerekek szó szerint vették azt, amit a felnőttek beszélnek.

Jozefintől való válása, Lannes esslingeni és Duroc görlitzi halála után csak egy ember volt még a világon, akit Napóleon nagyon szeretett: fia, a római király, aki 1814 óta édesanyjával az osztrák udvarban élt. 1816-ban, a szigeten töltött évek első hónapjaiban Napóleon kifejtette, hogy biztosra veszi, fia valamikor uralkodni fog, mert Franciaországban „csak tömegekre” lehet támaszkodni. Tehát vagy köztársaságnak, vagy „népi” monarchiának kell lennie.

És ez a „népi" dinasztia csak a Bonaparte-ház lehet, melyet valóban a nép választott magának.

És azzal a nyilvánvaló következetlenséggel, amely 1815-ben is megfosztotta attól a lehetőségtől, hogy széles körű tömegmozgalom élére álljon, és azt vigye harcba a Bourbonok, a nemesek és a klérus ellen, még Szent Ilona szigetén is helyesnek tartotta korábbi magatartását.

A következetlenség azonban csak látszólagos volt, és annak tulajdonítható, hogy Napóleon nem értette meg pontosan a viszonyokat, nem tudott közöttük világosan különbséget tenni. Hiszen Napóleon monarchiája nem „népi" volt, hanem polgári. És amikor fia trónörökléséről beszélt, nem a széles dolgozó tömegek akaratára és érdekeire gondolt, hanem a burzsoázia érdekeinek szolgálatára. „Nem tartoznak nekem semmivel; szegények voltak, mikor jöttem, szegények most is, mikor elhagyom őket" -mondotta a Waterlooi csata után, amikor az építőmunkások tömege körülvette a palotát és azt követelte, hogy a császár maradjon a trónján.

Napóleon sokszor emlegette gróf Montholon előtt Párizsban és később Szent Ilona szigetén, hogyha ő ki akarta volna használni a nemesek és a papság ellen lázongó gyűlöletet, amellyel 1815-ben partraszállása heteiben találkozott, akkor Párizsba kétmillió paraszt kíséretében vonulhatott volna be. De sohasem akart effajta „gyülevész tömeg" élére állni, „ennek még a gondolatától is irtózott".

Nyilvánvaló, hogy Szent Ilona szigetén is megőrizte azt a lelki beállítottságát, amellyel pályája során többször találkoztunk. De egyszerre, már élete vége felé, bizonyára az Európából érkező újságcikkek, a német forradalmi mozgalmak, diáktüntetések, liberális áramlatok stb. hírének hatására a császár hirtelen frontot változtatott, és (ez 1819-ben történt) gróf Montholon előtt, az eddigiekkel szemben homlokegyenest ellenkező véleményt nyilvánított. „Birodalmamat tulajdonképpen a jakobinusokra kellett volna alapoznom." Mert a jakobinus forradalom volt az a vulkán, amelynek tüzével Poroszországot könnyen lángba boríthatta volna. Ha pedig Poroszországban a forradalom győzedelmeskedik, egész Poroszország felesküdött volna az ő

hatalmára, és akkor egész Európa Napóleon kezébe került volna. („Fegyvereimnek és a jakobinus eszme erejének segítségével.") Persze, amikor a jövendőbeli vagy lehetséges forradalomról beszélt, gondolatai sohasem haladták meg a kispolgári „jakobinizmust", és szociális jellegű átalakulás meg sem fordult a fejében. A jakobinus forradalom azonban lassanként már úgy tűnt a szemében, mint az a nagy szövetséges, akit kár volt félretolni.

Így beszélgetett a forradalomról és a jakobinusokról Montholon-nal 1819. március 10-én - és erről folyt egyik legutolsó beszélgetése környezetével.

Akkoriban a császárról egyre ritkább, egyre bizonytalanabb, egyre töredékesebb hírek érkeztek.

Nem volt már mellette Las Cases, sem pedig Gourgaud, akiket a császár maga beszélt rá a távozásra. Egy ideig az írországi O'Meara doktor volt Napóleon mellett, aki alkalomadtán kémkedett is körülötte, és mindenről beszámolt a sziget kormányzójának, ami Longwoodban történt, de hamarosan ő is elutazott. Antommarchi doktor maradt mellette, akit Napóleon családja küldött Európából. Tanulatlan orvos és hamis íródeák volt, akit végül Napóleon már a szeme elé sem eresztett.

Bertrand, Montholon és néhány szolga volt már csak, akik Napóleont gyakrabban látták életének utolsó két esztendejében.

1819 óta egyre többet és többet betegeskedett, 1820-ban állapota még rosszabbra fordult, 1821 elején Amott angol orvos, akinek Napóleon megengedte, hogy megvizsgálja, nagyon aggasztónak találta állapotát. Nagy időközönként a császár mégis jobban érezte magát, s ilyenkor kisebb sétákat tett.

1820 végén fáradtnak látszott. Beszélni kezdett, de a mondat közepén hirtelen abbahagyta, és belemerült gondolataiba. Hallgatag lett, holott, amit korábban lediktált vagy szóban közölt két bizalmas emberével, 1818-ig Las Cases-szal, 1818-tól 1820 végéig Montholon gróffal, az két hatalmas, nagy alakú kötetet tesz ki Las Cases feljegyzéseiben (a legutolsó kiadásban) és nyolc kötetet Montholon feljegyzéseiben (1847-es kiadás). Ehhez nem számítottuk hozzá azt a két kötetet, amelyet Montholon a császár Szent Ilona-i

tartózkodásának szentelt.

1820 végétől csak ritkán kocsizott ki, a lovaglást teljesen abbahagyta.

1821 márciusától kinzó fájdalmai egyre gyakoribbak lettek. A császár valószínűleg már régen rájött, hogy rákban szenved, abban a betegségben, amely apját, Carlo Bonapartét is megölte negyvenéves korában.

Megjegyezzük, hogy az utolsó 15-20 évben nem egyszer került nyilvánosságra orvosi folyóiratokban az a feltételezés, hogy Napóleon utolsó, sorsdöntő betegsége nem is a rák volt, hanem valami különleges trópusi betegség, amely már fiatal korában, egyiptomi és szíriai hadjárata során megtámadta s amely a trópusokon kifejlődött.

Április 5-én Amott doktor arról értesítette Bertrand marsallt és Montholon grófot, hogy a beteg állapota rendkívül komoly. Amikor fájdalmai kissé alábbhagytak. Napóleon maga igyekezett felvidítani környezetét. Még tréfált is, amikor betegségéről beszélt: „A rák az én belső Waterloom."

Április 13-án arra kérte Montholon grófot, hadd diktálja le neki végrendeletét. Április 15-én a végrendeletet saját kezűleg lemásolta és aláírta. Ebben az okmányban fordulnak elő azok a sorok, amelyek ma márványra vésve az Invalidusok Palotájában olvashatók, ahová 1840-ben szarkofágját elhelyezték: „Azt kívánom, hogy hamvaim ott pihenjenek a Szajna partján, a francia nép körében, melyet annyira szerettem."

Végrendeletében árulónak bélyegezte Marmont-t, Augereau-t, Talleyrand-t és Lafayette-tet, mert kétszer is hozzásegitették Franciaország ellenségeit a győzelemhez. Augereau-t valószínűleg azért vádolta így, mert élesen összekülönbözött vele 1814 áprilisában; Lafayette-tet, mert 1815 júniusában szembeszállt vele a parlamentben. Ezzel a két szigorú ítélettel még a császár legodaadóbb hívei sem értettek egyet, viszont ami Marmont-t és Talleyrand-t illeti, ez a megbélyegzés jogosnak bizonyult.

A végrendelet többi pontja legnagyobb részt pénzösszegekről szól,

melyeket különböző személyiségeknek hagyományozott: Montholonnak kétmillió, Bertrand-nak félmillió, inasának, Marchand-nak 400 000 frank és azoknak a szolgáknak, akik vele maradtak. Szent Ilona szigetén, fejenként 100 000 frank jutott. Ugyanannyit adományozott Las Cases-nak és még egy sor tábornoknak és főméltóságnak, akik ugyan Franciaországban tartózkodtak, de akikről Napóleon tudta, hogy hívek maradtak hozzá. Birtokainak legnagyobb részét - körülbelül kétszáz millió aranyfrankot - felében azokra a „katonákra és tisztekre" hagyományozta, akik zászlai alatt küzdöttek, másik felét pedig azokra a községekre, amelyek a legtöbbet szenvedtek az 1814-15-ös hadjárat alatt.

Van a végrendeletnek egy pontja, amely az angoloknak és Hudson Lowe-nak szól: „Idő előtt halok meg, az angol oligarchia és annak bérgyilkosa öl meg. Az angol nép meg fogja bosszulni halálomat." Fiának azt tanácsolta, hogy sohase kezdjen háborúba Franciaország ellen, és ne feledkezzék el jelmondatáról: „Mindent a francia népért."

Teljesen nyugodt volt, amikor tollba mondta, majd letisztázta a végrendeletet. Három nappal később levelet diktált Montholonnak, amelyet a tábornoknak azonnal a halál beállta után át kellett adnia a sziget kormányzójának. A levélben azt követelte az angoloktól, hogy szállítsák haza egész kíséretét és szolgáit.

Április 21-én, hajnali négy órakor magához hívatta Montholont, és tollba mondta neki a nemzeti gárda új átszervezésének tervét, hogy így az jobban megfelelhessen az ország védelmének.

Május 2-án, Amott, Short és Michels, Napóleon orvosai közölték a császár környezetével, hogy a vég közeleg. A fájdalmak annyira kínzók lettek, hogy május 5-ére virradó éjszaka félönkívületben kiugrott az ágyából, és görcsösen, olyan erővel szorította karjaiba Montholont, hogy magával rántotta a földre. Visszafektették ágyába. Többé már nem is tért eszméletre. Több órán keresztül teljesen mozdulatlanul feküdt, nyitott szemmel és hangtalanul. Egyébként még a legfájdalmasabb rohamok között is alig panaszkodott vagy nyögött, csak sokat hánykolódott.

A haldokló szobájába egybegyűlt kísérete és szolgaszemélyzete.

Hudson Lowe és az angol helyőrség tisztjei, amint értesültek a haláltusa kezdetéről, sietve megjelentek, és a szomszédos szobákban várakoztak. Azok, akik a császár ágya körül tartózkodtak, még ezeket a szavakat hallották: „Franciaország ... a hadsereg ... előőrs ..

1821. május 5-én, este 6 órákor Napóleon utolsót lélegzett. Marchand sírva az ágyhoz vitte azt az öreg kabátot, amelyet Napóleon 1800. június 14-én Marengónál viselt, és letakarta vele a holttestet. Ezután belépett a kormányzó az angol tisztekkel - mélyen meghajoltak. Végre, a szigetre érkezésük óta először láthatták a császárt, aki sohasem engedte őket maga elé.

Négy nap múlva a koporsót elszállították Longwoodból. A gyászmenetben Napóleon kíséretén, szolgáin és a helyőrség katonáin kívül teljes számban részt vettek a tengerészek és hajóstisztek, a sziget egész hivatalnoki kara, élükön a kormányzóval és csaknem az egész lakosság. Amikor a koporsót lebocsátották a sírba, tüzérségi sortűz dördült el. Az angolok megadták a katonai végtisztességet a halott császárnak.

ÖSSZEGEZÉS

A „bonapartizmus" elnevezéssel jelzett történelmi jelenség I. Napóleon személyéhez kapcsolódik. A marxizmus klasszikusai nagy figyelemmel kisérték ezt a jelenséget; ezzel kapcsolatos fejtegetéseik összhangban vannak, kiegészítik egymást. Amikor ismételten a bonapartizmusról beszélnek, mindig I. Napóleon és III. Napóleon uralmának időszakát tartják szem előtt - és ezzel az első francia császárt jogosan ismerik el e politikai rendszer ősapjának. Míg azonban I. Napóleon a nagypolgárság diktatúrájának megszilárdítására törekedvén nemcsak a jakobinusok, hanem (és különösen uralmának kezdetén) a félfeudális monarchia - a „régi rezsim" - helyreállítására törekvő royalisták ellen is harcolt,

III. Napóleon már a polgárság (és elsősorban a nagypolgárság) harci eszközének tekintette császárságát a munkásosztály és a kispolgárság demokratikus áramlatai ellen.

Az I. Napóleon korabeli bonapartizmusról szólva mindenekelőtt tisztáznunk kell, hogy milyen szerepe volt Napóleonnak a XVIII. század végén lezajlott francia polgári forradalomban.

A polgári történetírás, a régi és a mai egyaránt azt állítja, hogy Napóleon a francia forradalom betetőzője volt.

Ez természetesen nem igaz. Napóleon valóban mindent átvett, amit a forradalom a francia nagypolgárság „szabad gazdasági tevékenysége" érdekében teremtett, viszont véget vetett a tíz éve tomboló forradalmi viharnak. Tehát semmiképpen sem betetőzője, hanem inkább felszámolója volt a forradalomnak.

A napóleoni diktatúra a forradalom végét jelentette, s mindenekelőtt a nagypolgárság különböző rétegeinek diadalát a proletáriparos rétegek, a szegény kispolgári tömegek, a „plebejusok" fölött, akik nagy forradalmi szerepet játszottak 1789-től 1794-ig, vagyis egészen thermidor 9-ig. Emellett az a birtokos parasztság, melynek érdekeit a feudális restauráció kísérleteivel szemben védelmezte, szintén szívvel-lélekkel támogatta diktatúráját.

A jakobinusokra lövető Napóleont, ezt az önkényuralkodót, aki királysággá változtatta a Franciaországgal szomszédos köztársaságokat s e területeket fivérei, sógorai és marsalljai között osztotta szét, Napóleont, ezt a kétségtelenül kiemelkedő történelmi egyéniséget, semmiképpen nem illeti meg a forradalom betetőző-jének címe. Aki ezt állítja, az hamisan idealizálja Napóleont. I. Napóleon tevékenységének feltűnő vonása, hogy a demokrácia megszüntetése után korlátlan személyes hatalmat teremteti, azzal a közvetlen céllal, hogy megvédje a tehetős osztályok érdekeit és egész Európa fölött megteremtse a maga uralmát. Ezt csak a történelmi igazság teljes mellőzésével, a „napóleoni legenda" további fenntartása és megszilárdítása érdekében lehet tagadni. Pedig a „napóleoni legenda" nagyon sok rossznak volt az okozója a múltban, éppen azért, mert a kevéssé tudatos és ingadozó tömegre számított. Végeredményben ez a legenda, mely különösen a múlt század harmincas éveiben terjedt el, mindig a társadalmi és a politikai reakciót szolgálta.

Természetesen ostobaság volna, ha nem ismernénk el ennek az óriási történelmi személyiségnek hatalmas és sokrétű képességeit.

E könyvben néhányszor hivatkoztunk például Marx és Engels pozitív értékelésére, amellyel Napóleon katonai zsenialitását és hódításainak az egész feudális Európára gyakorolt hatását elismerték. Marx és Engels művei egyébként nemcsak haladó szerepét emelik ki teljesen elfogulatlanul, amelyet az emberiség történetében ténylegesen betöltött, hanem a *reakciós bonapartizmus* megalapítójának szerepét is, mely Franciaországban csírájában fojtotta meg a politikai szabadságjogokat.

Marx és Engels túlélte a második császárságot, de persze nekik nem lett volna szükségük erre a kegyetlen tapasztalatra, hogy tisztán meglássák: mint bel- és külpolitikai rendszer a bonapartizmus a XIX. század gyorsan fejlődő kapitalista rendszerének körülményei között *csak* reakciós lehet, és *csak* a féktelen erőszak, a tömegek rendszeres félrevezetése, valamint - adandó alkalommal - a háborús kalandok segítségével tarthatja fenn magát.

A külpolitika terén a francia burzsoázia érdekei által sugalmazott imperialista hódító törekvések a félig feudális Európa ellen uszították Napóleont. A gyors felbomlásban levő európai világ nem

tudott sikerrel védekezni olyan nagy hadvezérrel szemben, mint amilyennek Napóleon a szó szoros értelmében már legelső ténykedései során mutatkozott. A rabság, melybe Napóleon a meghódított népeket döntötte, e népek nemzeti és felszabadító mozgalmait robbantotta ki; az angol gazdasági rendszerre mért súlyos csapásai pedig ösztönzően hatottak az angol munkásság forradalmi gondolkodásának kialakulására és megerősödésére.

Ami Napóleon hadtörténeti szerepének fontosságát illeti (tudjuk, hogy roppant tehetsége, a katonai tudományban és hadvezéri gyakorlatban szerzett tapasztalata rendkívüli mértékben érvényesült a feudális rend és az abszolutizmus letörése körül vívott harcokban, azokban az európai országokban, ahol még a jobbágyrendszer uralkodott), ez így határozható meg: a polgári forradalom óriási lehetőségeket teremtett, s ezeket Napóleon zseniálisan kihasználta. Nem ő, hanem a forradalom volt az, ami lehetővé és elkerülhetetlenné tette a nagy tömegek megmozdulását, azt a taktikát, mely egyaránt és egyszerre operált szétszórt alakulatokban harcoló és zárt oszlopokat alkotó seregekkel, hatalmas méretű hadakkal, a katona egyéni lelkiismeretével és felelősség-érzésével az általános hadkötelezettség új elvei alapján. Viszont senki úgy nem mutatta meg, mint Napóleon, miként és milyen eredménnyel lehet ezeket a nagyszerű eszközöket alkalmazni.

Engels, aki alaposan tanulmányozta Napóleon hadjáratait, leszögezte, hogy Napóleon tanulta, értette meg elsőnek a forradalom okozta változások jelentőségét és alkalmazását.

Katonai téren Napóleon zsenije hasonlíthatatlanul magasabbra szárnyalt, mint egyéb területeken.

Engels véleménye szerint Napóleon nemcsak elődeit múlta fölül, hanem a korabeli tábornokokat és hadvezéreket is, akik igyekeztek tanulni tőle, igyekeztek utánozni őt a hadvezetés nehéz művészetében. Engels írja:

„Napóleon halhatatlan jelentősége abban áll, hogy megtalálta a nagy fegyveres tömegek alkalmazásának egyedüli helyes taktikáját és stratégiáját, amelyeknek felvonulását csakis a forradalom tette lehetségessé. Ezt a taktikát és stratégiát Napóleon a tökéletesség

olyan fokáig fejlesztette, hogy a mai tábornokok sem képesek őt túlszárnyalni, legfeljebb azon erőlködnek, hogy legszebb és legsikeresebb fegyvertényeit utánozzák."

Napóleon rendszerének tanulmányozása közben (ez a rendszer kétségkívül a katonai tudományok addig elért legfejlettebb szakaszát jelentette) Engels kiemelte, hogy Napóleon művészete ezen a két „tengelyen" mozgott: 1. a támadásra bevetett ember- és hadianyag roppant tömege, 2. az egész támadó gépezet mozgékonysága.

Engels Napóleonban azt a nagy hadvezért látja, aki nagy maradt még vereségeiben is.

„Támadó hadműveletei és közvetlen rohamakciói közül - írja -, amelyeket tulajdonképpen védelmi harcok során hajtott végre. Napóleon legcsodálatosabb hadjáratai közül e kettőt kell például kiemelnünk: az 1814-est, mely Elba szigetére való száműzetésével végződött és az 1815-öst, amely a Waterlooi csatával és Párizs behódolásával fejeződött be.

A haditények e két rendkívüli sorozata folyamán a hadsereg vezére, akinek ezúttal pusztán védelmi feladatai voltak, minden ponton és minden lehető alkalommal támadta ellenfeleit, s bár mindig lényegesen kisebb erőkkel harcolt, mint azok, mégis mindig sikerült erősebbnek mutatkoznia ott, ahol kellett, és rendszerint győztesen került ki azokból az összecsapásokból, amelyekben támadóként lépett fel."

Az 1814. és az 1815. évi hadjáratokat Napóleon olyan okok miatt veszítette el, melyek teljesen függetlenek voltak terveitől és ezek végrehajtásától; elvesztette, mert a szövetkezett európai hatalmak nyomasztó nagy számbeli fölényben voltak vele szemben, és mert „a huszonöt éves háborúban kimerült nép nem volt képes arra, hogy az egész világ fegyveres rohamát visszaverje".

Austerlitzről Engels ezt mondja: Napóleon páratlan katonai zsenije ebben a csatában mutatkozott meg a legteljesebben, és itt mutatkozott meg bámulatra méltó éleslátása, mellyel azonnal felfogta az ellenfél baklövéseit, és gyors cselekvése a döntés kierőszakolásában. Austerlitz a stratégiának olyan csodatette,

amelyet nem felejtenek el az emberek, amíg csak lesz háború a világon.

„Sok jó tábornok van Európában - mondotta Napóleon -, de ők egyszerre több dologra fordítják figyelmüket. Én csak egyet nézek: az ellenséges tömeget; és minden erőmet összeszedem, hogy azt megsemmisítsem."

Napóleon utolérhetetlen volt győzelmei kihasználásában is, jól tudta, hogy a későbbi üldözés folyamán miként kell végképp szétzúzni a visszavonuló ellenséget. York von Wartenbourg gróf porosz katonai történetíró mondja a „Napoleon als Feldherr" című munkájában, hogy a parancs, amelyet Napóleon Soult marsallnak 1805. december 3-án, az austerlitzi győzelem másnapján kiadott, „néhány kurta szóban a legnagyobb katonai szakértők tudományát fejti ki a legyőzött ellenség üldözését illetően."

Napóleon utolérhetetlen mestere volt annak, hogyan kell kézben tartani és miképpen kell mozgatni - nemcsak a harc előtt, hanem a csatatéren is - a hatalmas seregeket alkotó tömegeket, amikor azokkal rendkívül gyors és teljesen váratlan hadmozdulatokat kellett végrehajtani.

Történelemtudósok és stratégák, akik külön tanulmányokat szenteltek Napóleonnak, vagy valamilyen alkalomból megemlékeztek róla, kénytelenek voltak elismerni, hogy Bonaparte nemcsak megértette, hanem jól fel is használta azokat az új, addig nem létező lehetőségeket, melyeket a francia forradalom teremtett, és miután ezt az örökséget jól kiaknázta, a forradalom utáni hadviselés legnagyobb gyakorlati és elméleti vezére lett.

Napóleon korában született meg az olyan *háború,* mely *nagy tömegekkel,* nagy tartalékokkal dolgozik - amit csak a nagypolgárság államhatalma tudott biztosítani - s a mögöttes területeken kiképzett roppant emberanyaggal és felszereléssel harcol. A Nagy Hadsereg szervezett tömegei, melyeket a világtörténelem legnagyobb katonai zsenije vezetett, Napóleon kijelentései szerint mindig erősebbnek bizonyultak ellenfeleiknél „abban az időben és azon a ponton, amikor és ahol erre szükség volt".

Napóleon jól tudott térképet olvasni. A térképet úgy tudta

használni, mint rajta kívül senki. Ebben még Berthier marsallt, vezérkarának tudós térképészét is túlszárnyalta. Túltett ebben mindazokon a nagy hadvezéreken, akiket a történelem előtte ismert, és mégis, ez a készsége sohasem szorította az elmélet határai közé, mert amint összehajtogatta a térképet és kinn termett a harctéren, feltüzelte katonáit lángoló beszédeivel, parancsokat osztogatott, vagy hatalmas hadoszlopokat mozgatott - ismét a helyén volt, az első helyen. Parancsai, a marsallokhoz intézett levelei, rövid megállapításai még ma is úgy szerepelnek a szakemberek előtt, mint a hadtudomány alapvető tézisei, s felölelik az erődítések, a tüzérség, a hadtáp vagy a mögöttes területek megszervezésének, a bekerítő vagy oldalmozdulatok és a harcászat legváltozatosabb kérdéseit.

Igaz, azt is meg kell jegyeznünk, hogy talán Nagy Sándortól eltekintve, a legkiválóbb hadvezérek közül egyik sem működött olyan sokáig és annyira kiváltságosan kedvező körülmények között, mint Napóleon. Mert Napóleon nemcsak egyesítette magában az uralkodó abszolút tekintélyét és hatalmát a fővezér kivételes jogkörével, hanem ezenkívül a világ leggazdagabb tartományai fölött is rendelkezett.

Caesar sokáig mint főparancsnok harcolt, akinek a szenátus megteremtette a lehetőségeket ahhoz, hogy új tartományokat hódítson meg és kapcsoljon a birodalomhoz. Életének legutolsó éveiben azonban hosszú és szívós küzdelmet kellett folytatnia egy ellenséges párt hadaival. Háborúiban sohasem rendelkezett Róma minden erejével, és sohasem ruházták fel korlátlan hatalommal.

Hannibál egy kereskedő köztársaság fösvény és ármánykodó szenátusának alárendelt hadseregparancsnoka volt.

Turenne és Condé a francia udvar szeszélyeitől függött, Szuvo-rov legfőbb gondja először az volt, hogy megnyerje Katalin cárnő rokonszenvét, majd később a félőrült I. Pál kegyeire kellett ügyelnie, végül az osztrák császári haditanács rendelkezéseinek volt alávetve.

Gusztáv Adolf és III. Károly svéd királyok és II. Frigyes porosz király tulajdonképpen abszolút hatalmú uralkodók voltak, de azok a

szegény országok, amelyekben uralkodtak, sem emberben, sem más anyagi eszközben nem tudtak nagyobb erőket rendelkezésükre bocsátani.

Ami Napóleont illeti, ő csak első haditényei és első hódításai idején (Toulon, Itália, Egyiptom, a szíriai hadjárat) volt elvben alárendelve a kormánynak, melynek utasításait azonban a legtöbbször figyelembe se vette. 1799 óta korlátlan hatalmú uralkodója lett Franciaországnak és még egész sereg más országnak, melyek közvetve vagy közvetlenül francia uralom alá tartoztak.

Ezek közül egyes országok, mint maga Franciaország, Hollandia vagy a rajnai tartományok, a világ leggazdagabb földjei közé számítottak.

Brumaire 18-a után Napóleon 15 éven át gyakorolta a korlátlan császári hatalmat, míg Julius Caesar a Rubiconon való átkelés után csak négy évig uralkodhatott, és ebből az időből is két esztendőn át polgárháború osztotta meg az állam erejét.

Katonai zsenijének kiteljesedésére minden anyagi lehetőség: pénz, idő, emberanyag sokkal korlátlanabb mértékben állott Napóleon rendelkezésére, mint a nagy hadvezéri ősök bármelyikének. Az is vitathatatlan viszont, hogy az ő katonai zsenije hatalmasabb volt, mint akármelyik elődjéé. Napóleon - a maga eredeti módján - a jó hadvezér egyéni képességeinek összességét olyan négyszöghöz hasonlította, melynek alapvonala és magassága mindig egyenlő. Alapvonalon a jellemet, a bátorságot, a merészséget, a határozottságot értette, a magasság mértékéül pedig az intelligenciát, a szellemi tulajdonságokat jelölte meg. Ha a vezér jellembeli tulajdonságai erősebbek, mint a szellemiek, akkor könnyen megtörténhetik, hogy elragadtatja magát, és akcióiban túlmegy az ésszerűség határán. Viszont, ha intelligenciája nagyobb, mint jellemének ereje, akkor nem lesz elég bátorsága tervei kiviteléhez.

Az egységes legfőbb vezetést a győzelem nélkülözhetetlen feltételének tartotta. Enélkül a hadsereg előre kudarcra és vereségre van kárhoztatva. „Inkább legyen egy rossz tábornokunk, mint két jó".

És ha eltekintünk Toulon ostromától és elfoglalásától, mely még 1793-ban történt. Napóleon egyetlen háborújában sem vezérelt úgy, hogy vele egyenrangú tábornok lett volna mellé beosztva, még kevésbé volt hajlandó azt eltűrni, hogy valakit föléje rendeljenek.

Most vizsgáljuk meg néhány különleges tulajdonságát.

Napóleon eloszlatta azt a Szuvorov nyomán elterjedt korszerűtlen felfogást, mely szerint a csata sorsát a szuronytámadások döntik el, bár Szuvorov sem tagadta a tüzérség jelentőségét. „A tűzharc és nem a kézitusa az, ami manapság a csatákat eldönti" -jelentette ki határozottan a császár abban a munkájában, amelyet a tábori erődítésekről irt. A francia forradalmi hadsereg taktikáját alkalmazta mindenütt, és már első hadjáratában a lövészek mozgó csatárvonalát dobta előre, mely a tüzérség támogatásával előkészítette a rohamot és eltisztogatta a rohamozó oszlopok útjából az ellenséget. Marsalljai és az olasz alkirály, Eugéne Beauharnais előtt váltig ismételgette, hogy nem elég a katonát a lőfegyver kezelésére megtanítani: el kell érni, hogy a lehető legpontosabban célozva lőjön.

Egyebekben pedig, tanította tovább Napóleon, sohasem szabad a lövészek vonalát sokáig tüzérségi támogatás nélkül hagyni, mert ha az ellenséges tüzérség akciót kezd ellene, a lövészek elbátortalanodnak, és akkor megsemmisítik őket. Minden alvezérének figyelmébe ajánlotta, hogy a legnagyobb energiával szorgalmazzák a tüzérségi erők összpontosítását, mert csak az intenzív és tömeges tűzerőnek van komoly jelentősége. Napóleon csatáiban a tüzérségnek rendkívül fontos, gyakran döntő szerepe volt. Friedlandnál például Senarmontnak Victor marsall hadtestét támogató negyven nehézágyúja nyomban az ütközet elején szörnyű pánikot idézett elő az orosz gyalogság soraiban, és arra kényszerítette a cár hadseregét, hogy idő előtt megkezdje rendetlen és végzetes visszavonulását Friedland városán és az Alle folyón keresztül.

Meg kell jegyeznünk, hogy 1807-től kezdve Napóleon egyre gyakrabban alkalmazott taktikai újításokat. Újabb hadi formációkban, túlságosan nagy s ezért sebezhetőbb alakulatokkal dolgozott, ez pedig olyasmi volt, amit pályafutása elején nem alkalmazott. Akkoriban azért nem volt szüksége a harci

csoportoknak e túlhajtott felduzzasztására, mert akkor még nem fogytak úgy meg a régi forradalmi hadseregek, az egyiptomi, marengói, austerlitzi dicső csaták öreg harcosai.

Az az általános felfogás nem helytálló, hogy Napóleon nem törődött az ellenség erődjeivel, váraival, ő csupán arra hívta fel marsalljai és tábornokai figyelmét, hogy meggyőződése szerint nem az ellenfél erődeinek elfoglalása dönti el a háborút, hanem élő erőinek, mozgó tábori haderejének szétzúzása. De ebben a kérdésben is igen hajlékonyan és éleselméjűen viselkedett, valahányszor új helyzettel került szembe. 1805-ben, amikor megállapította magában, hogy Ulm városának elfoglalása az osztrák hadsereg leglényegesebb részének szétzúzását jelentené, haderejének minden ütőképes részlegét e várnak az ostromára vonta össze.

Az erődítmények (várak) másodrendű fontosságáról vallott nézete összefüggésben volt azzal a jellemző felfogásával, amely szerint a hadvezér sikerének egyik kulcsa a kezdeményezés: alapos megfontolás és előkészítés után fogjon a vezér a hadjárathoz, de ha egyszer elkezdte, a kezdeményezést egy pillanatra se engedje ki a kezéből.

1807. február 8-án az eylaui csata szörnyűséges napja már leáldozóban volt, s Napóleon hadserege az orosz hadsereghez hasonlóan szörnyű veszteségeket szenvedett, egyes ezredekből alig maradt zászlóaljnyi katona, másokban pedig még annyi sem. Napóleon éjszakára visszavonult a sátrába, levelet írt barátjának, Duroc marsallnak, s ebben ködös célzásokkal bevallotta kudarcát

Amikor aztán hajnalodni kezdett, Napóleon előőrsei azt jelentették, hogy ellenfele, Bennigsen nemcsak visszahúzódott, hanem teljesen visszavonult. A kezdeményezés továbbra is Napóleon kezében maradt, ő kerekedett felül az eylaui csatában. És a császár ettől a pillanattól kezdve Eylaut a maga győzelmének tekintette, jóllehet egészen pontosan tudta, hogy az oroszokra korántsem sikerült döntő vereséget mérnie. Bennigsenből egyszerűen hiányzott a szívósság és a kitartás erénye. Elvesztette hitét a sikerben, és maga kezdte meg a visszavonulást, átengedve a kezdeményezést Napóleonnak, jóllehet a csatatéren legalább annyi francia halott volt, mint orosz.

Napóleon szerint a hadvezetésben fő dolog, hogy a kezdeményezés, a csata helyének és időpontjának kiválasztása, a csatát megelőző első taktikai hadműveletek elindítása és a döntő akciók megkezdése mindig a fővezér kezében összpontosuljon. Mégis, jóllehet marsalljainak adott parancsai a szakemberek körében még ma is bámulatot keltenek, ezek a parancsok sohasem kötötték meg a marsallok kezét olyan részletekbe menő utasításokkal, amilyenekkel a régi iskola szellemében az osztrák, porosz és angol hadvezérek és (sokkal kisebb mértékben) az orosz tábornokok alvezéreiket utasítgatták.

Napóleon parancsaiban pontosan megszabta a kitűzött célt, és közölte alvezéreivel, hogy ennek elérésére milyen stratégiai elgondolást szolgál. A marsall dolga volt azután, hogy a végrehajtás valamennyi részletkérdését meghatározza. Harc közben azonban mindig Napóleon volt a hadsereg idegközpontja, agyveleje. A marsallok feladatuk végrehajtása közben állandó kapcsolatban álltak a császárral, tájékoztatták őt a hadműveletek menetéről, tőle kértek erősítéseket, és minden helyzetváltozást közöltek vele.

Az austerlitzi csata után öt hónappal Napóleon elolvasta és megbírálta Kutuzovnak Sándor cárhoz intézett jelentéseit, és ezekhez azt a megjegyzést fűzte, hogy a franciák óriási hadserege (ellentétben az oroszokéval) teljesen császárja kezében volt, és pontosan végrehajtotta minden parancsát, ugyanúgy, mint ahogy egy zászlóalj a parancsnokának engedelmeskedik.

Napóleon kortársai és későbbi bírálói vagy hódolói szemében a legrejtélyesebb kérdés az volt, hogyan tudta a császár a legfőbb intéző szerepét úgy ellátni, hogy ezzel marsalljai és parancsnokló tábornokai egyéni kezdeményező készségét nem fojtotta el. Kétségtelen, hogy a marsallok esetében a kezdeményezés csak részletkérdésekre szorítkozott, inkább csak a végrehajtás felépítéséről lehetett szó, melyet teljes egészében alá kellett rendelni a császártól kiinduló legfelsőbb vonalvezetésnek. S éppen ezért, ha a császár nem volt elérhető közelben, túlságosan nagy kockázattal járó, önálló vállalkozásokat nem kezdeményeztek. A marsallok között különben alig néhány teljesen független szellemet ismerünk: Davout, Masséna és talán Augereau tekinthető

ilyennek. A többiek csupán elsőrendű végrehajtó alvezérek voltak, tehetségesek, ötletesek, de függetlenségük nagyon relatív volt, éppen azért, mert csak alárendelt szerepet kaptak. Napóleon ezt maga is elismerte, amikor egyszer ez a keserű kifakadás szaladt ki a száján: „Az a baj, hogy nem lehetek ott mindenütt."

1814-ben, amikor Párizs alatt harcolt, nemcsak az a 300 000 válogatott jó katonája hiányzott, akiket 1808 óta a különböző csatatereken leméssároltatott vagy Spanyolországban hagyott, nemcsak azok a francia csapatok hiányoztak, melyek Németország néhány városát és Itália egyes részeit tartották megszállva, hanem erősen megsínylette Masséna távollétét is, aki hosszú időn keresztül pusztította hiábavaló harcában, a végtelen spanyol háborúban, értékes erejét és idejét. Davout az ostromlott Hamburgot védte seregével, és Murat sem érkezett segítségére Nápolyból. Legjobb katonái, legtapasztaltabb és leggyakorlottabb alvezérei a roppant birodalom távoli sarkaiban szétszóródva tehetetlenül álltak, és a végzetes órában legtöbbjük nem harcolhatott Napóleon oldalán.

Napóleon 1814-es első és 1815-ös végső bukásának oka természetesen nem csupán ebben rejlett, de ez *a körülmény is közrejátszott* a bukásban.

Amíg ugyanis ezek a csapatok és alvezérek mellette álltak, és a Nagy Hadsereg nem szakadt két részre, melyek egyike kétségbeejtően hosszú hadjáratban pusztult Spanyolországban, addig Napóleon sokáig legyőzhetetlennek és Európa megdönthetetlen hatalmú kényurának érezhette magát.

A tehetséges végrehajtó alvezérek éles szemű kiválasztása különösen érvényesült a bekerítő mozdulatok új taktikájában, melynek elméletét Jomini, Napóleon háborúinak legalaposabb ismerője dolgozta ki. Napóleon kimutatta, hogy az ellenséges állások megkerülésének csak a következő esetekben van komoly értelme: ha e mozdulattal elérhetők az ellenfél hátsó vonalai és megbénítható összeköttetése, vagy ha ez a megkerülő mozdulat *olyan csatát eredményez, amelyben a bekerítő hadoszlopok aktív részt vehetnek.*

Von Bülow, a napóleoni idők másik katonai teoretikusa úgy vélte, hogy teljesen elég, ha az ellenség összekötő vonalait fenyegetjük.

Viszont Napóleon hadművészetének tapasztalatai alapján Jomini azt hangoztatta, hogy csak az olyan bekerítő mozdulat eredményes és célszerű, melyet ütközet követ. Napóleon azt is megállapította, hogy annak a hadseregnek, amely bekerítő mozdulatokkal operál, ezt a legnagyobb sebességgel kell végrehajtania, különben könnyen kiteszi magát veszélyes ellentámadásoknak. Napóleon marsalljai, akik jól ismerték taktikai elveit, ezeket a bekerítő műveleteket nemcsak precízen és ideális gyorsasággal, hanem majdnem mindig teljes sikerrel hajtották végre.

Ha az ellenfél erőinek javával várban vagy megerősített táborban sáncolta el magát. Napóleon megostromolta ezt a helyet, és ha az ellenfél nem adta meg magát, rohamtámadásokkal igyekezett megtörni erejét. Ha a támadás győzelemmel végződött, Napóleon könyörtelen volt. 1806-ban, amikor Blücher megpróbált Lübeck utcáin védekezni, győzelmük után a franciák - igaz, régi tradíció nyomán - teljesen kifosztották a várost, és sok lakosát megölték. A napóleoni hadjáratokban számos ehhez hasonló példát találhatunk.

1799-ben 12 000 főnyi, jól felfegyverzett török sereg szállt partra Egyiptomban, és bezárkózott az abukiri erődbe, ahol később még 3000 ember csatlakozott hozzájuk. Napóleon most komoly akadályokkal találta szemben magát: Egyiptom elvesztését jelenthette ez a török vállalkozás. A törökök hirtelen kitűnő erődítéseket építettek a város köré. Ezeket nem volt könnyű egyszerű ostrommal megtörni, mert a tenger felől az angolok állandó segítséget nyújthattak a török csapatoknak. Erre Napóleon elhatározta, hogy akármibe kerül is, frontális támadással, nyílt rohammal foglalja el a várost. 1799. július 25-én éjjel két órakor adta ki a parancsot az általános támadásra. Lannes és Murat nyomultak be elsőnek az erődbe, mögöttük vonult a hadsereg zöme. Az egész török hadsereget lekaszabolták a helyszínen, egyetlen foglyot sem ejtettek. Csak azok kerülték el a halált, akiknek sikerült elbújniuk - akik megadták magukat, azokat is lemészárolták. „Ez a csata egyik legszebb harca volt életemnek. Az egész ostromlott hadseregből egyetlen ember sem menekült meg” - írta Napóleon két nappal a roham után, még szinte mámorosan „a győzelmes” mészárlás gőzétől. A frontális támadásokat azonban a franciák is drágán fizették meg, és Napóleon csak olyankor szánta ilyesmire magát, ha más megoldás nem adódott.

Napóleon megbecsülte az egyéni bátorságot, a katonai fortélyokat és ügyességet, de azért sohasem hitte, hogy bármilyen vitéz lovasok, például a mamelukok vagy a kozákok, szétszórt kisebb csapatokban képesek lehetnének komoly ellenállásra a nagyobb zárt egységekkel, az európai hadseregek jól fegyelmezett négyszögeivel szemben. Abban azonban nem kételkedett, hogy a kis csoportok egymás közötti találkozásaiban az egyéni hősiességnek megvan a maga tiszteletre méltó szerepe, hogy a katonai erények ezeket a lovasokat egyéni ellenfeleik fölé emelik. Napóleon gyakran hajtogatta, hogy végeredményben „a tömeg ereje dönt".

A hadsereg vezérének egész művészete a következőkben rejlik:

elsősorban, értenie kell a katonák sorozásához, válogatásához, gyors kiképzéséhez, felfegyverzéséhez, hogy „erős zászlóaljakat” formálhasson, tömeghadseregeket alkothasson belőlük;

másodsorban, ezeket a hadseregeket teljes egészükben azon a ponton kell felvonultatnia, ahol a döntést ki kell erőszakolni;

harmadszor, *nem szabad kímélni* ezeket az erős zászlóaljakat sem, ha ez a végső győzelmet jobban biztosítja;

negyedszer, ha ezt a tömeghadsereget egyesítettük, nem szabad kerülni és halogatni a csatát, hanem *keresni kell* a mielőbbi gyors és döntő ütközetet, különösképpen, ha komoly kilátás van a győzelemre;

ötödször - és ez a legnehezebb feladat - meg kell találni az ellenfél haderejének vagy hadállásainak azt a pontját, melyre a támadás fő erejét összpontosítani kell.

Napóleon többször kifejtette, hogy a véletlen és a szerencse nagy szerepet játszik a háborúkban, de a valóban nagy győzelmek mégiscsak a fővezér személyes tulajdonságaitól, ennek szellemi irányításától, módszeres cselekvőkészségétől, kombináló képességétől és ötletességétől függnek. „Nem valami géniusz súgja meg nekem titokban, hogy a mások számára váratlan helyzetben mit mondjak vagy mit tegyek, hanem a józan megfontolás és az alapos átgondolás" - mondta Napóleon.

Nagy Sándor, Caesar, Hannibál, Gusztáv Adolf nem azért lettek nagy hadvezérek, mert a szerencse jól szolgálta őket, hanem azért szolgálta őket a szerencse, mert nagy hadvezérek voltak, és mert tudtak élni a szerencséjükkel. Napóleon élete vége felé gyakran idézgette ezt a mondást.

A stratégák és taktikusok, akik alaposan tanulmányozták Napóleon hadjáratainak történetét, egyhangúlag azon a véleményen voltak, hogy Napóleon katonai zsenije - néhány alkalmi tévedéstől és kimerültségének jelétől eltekintve - 1813-14-ben sem mutatott különösebb visszaesést, alig mutatkozott gyengébbnek, mint katonai pályája legszebb éveiben. Még 1815-ben is, amikor sokkal kisebb erők fölött rendelkezett, mint ellenfelei, és a politikai helyzet is kétségbeejtően alakult, maga Napóleon pedig hosszú és kínos betegséggel küszködött, olyan kiváló stratégiai tervet dolgozott ki ellenfeleinek részletekben való megsemmisítésére, hogy ez csak első itáliai hadjáratához (1796), annak briliáns vezetéséhez volt hasonlítható. És e tervet sokszor ragyogóan meg is valósította, erre mutat Blücher veresége Ligny alatt és a hadjárat további folytatása a Waterlooi csatáig, ahol csupán az mentette meg Wellingtont a kikerülhetetlen és szörnyű katasztrófától, hogy Blüchernek véletlenül sikerült idejében megérkeznie. Mindez azt bizonyítja, hogy a hadművészet e hasonlíthatatlan mestere méltó maradt önmagához.

Valami azonban már hiányzott belőle, ami pedig Napóleon szerint is a legfontosabb hadvezéri tulajdonság, ami még a zseninél is fontosabb: már nem élt benne a végső győzelem biztonsága. Érezte, hogy leáldozott számára a siker napja. „Már nem azzal a bizakodással mentem előre, mint az első csatáimban" - mondotta Las Cases-nak amikor a Waterlooi csatáról mesélt neki.

Tévedései, elsősorban a politikai jellegű tévedések voltak azok, amelyek Napóleon önbizalmát megdöntötték. Nagy politikai céljai, a világ meghódításának kivihetetlen ábrándja távolította el Napóleont tulajdon stratégiai tudományának szabályaitól.

Vegyük csak szemügyre a hódítás technikai kérdéseit. Hogyan lehet egyidejűleg fenntartani a már meghódított kolosszális európai birodalom katonai megszállását és az orosz területek megszállását, és ugyanakkor biztosítani a Moszkva felé vezető utakat? Honnan

vegye ilyen körülmények között a szükséges friss erőket az elkövetkezendő csatákhoz, Oroszország meghódításához? Hogyan érvényesítse hadtudományának ezt az elsőrendű aranyszabályát: adott helyen és pillanatban mindig erősebbnek kell lenni, mint az ellenség? Hogyan érje el, hogy egyidejűleg győzzön Madrid alatt és Szmolenszk vagy Moszkva körül?

Napóleon óriási méretű hadi vállalkozásai során mindig ügyelt arra, hogy alapvető elveitől ne térjen el, hogy összeköttetéseit erőteljesen biztosítsa. Ez volt az oka annak, hogy az oroszországi hadjárat idején, jóval a visszavonulás előtti időkben ereje már annyira lecsökken. Abból a 420 000 emberből, akikkel 1812 júniusában átkelt a Nyeman folyón, és akikkel elindította a hadjáratot, csak 363 000 ember folytathatta vele az útját az ország belseje felé. A többinek északi és déli irányban a szárnyait kellett biztosítani és az utakat, amelyeken a hadsereg utánpótlását szállították. Vityebszkbe már nem 363 000, hanem csak 229 000 emberrel érkezett. Szmolenszknál már csak 185 000 embere volt. A szmolenszki csata után, miután megfelelő helyőrséget hagyott a városban, Gzsatszkba 156 000 emberrel érkezett, Borogyino alatt pedig már csak 135 000 embert tudott felvonultatni. Amikor pedig Moszkvába bevonult, hadserege csak 95 000 embert számlált. Persze itt nemcsak az ellenséges fegyverek okozta veszteségeket, a betegségek és a kemény klíma okozta pusztításokat kell figyelembe vennünk, hanem azt is, hogy a növekvő összekötő útvonalakra egyre nagyobb csapatokat kellett kihasítani a Nagy Hadseregből. Arról a 220 000 emberről, akit a császár a Nyemanon túl hagyott, valamint arról a 200 000 főnyi hadseregről, mely Spanyolországban verekedett, természetesen e hadjáratban nem is lehetett beszélni.

Mint maga mesélte Las Cases-nak, dicső katonai pályájának voltak olyan pillanatai, amikor föl kellett égetnie maga mögött minden hidat, és minden erejét a döntő összecsapásra kellett egyesítenie, hogy az ellenséget győzelmesen összezúzhassa. És ennek érdekében azt is meg kellett kockáztatnia, hogy az összekötő vonalakat átmenetileg meggyöngítse.

„Az 1805. évi hadjárat alatt, amikor Morvaországban harcoltam, Poroszország arra készült, hogy hátbatámad. Visszavonulásom Németország felé lehetetlen volt. De akkor Austerlitznél én

győztem. 1806-ban . . . láttam, hogy az osztrákok el akarják vágni összekötő útjaimat, a spanyolok pedig arra készülnek, hogy betörnek Franciaországba a Pireneusokon keresztül. No de akkor megnyertem a jénai csatát. Az 1809-es hadjárat idején a helyzet még veszélyesebb volt. „De győztem Wagramnál is."

Napóleon többször hangoztatta, hogy minden háborút módszeresen kell megszervezni, vagyis mélyen és alaposan át kell gondolni, mert a hadvezér csak akkor számíthat sikerre. Sohasem hitte, hogy Dzsingisz kán és Tamerlán hadjáratai rendezetlen hordák spontán előre- és hátraözönlése lett volna: „Dzsingisz kán és Tamerlán háborúi módszeresen kitervelt hadjáratok voltak, és azért jártak sikerrel, mert teljesen szabályszerűen vezették őket, és összhangban voltak hatalmukkal és erőforrásaikkal."

Itt meg kell jegyeznünk, hogy a későbbi korok orientalista történetírói szóról szóra megegyeznek Napóleon véleményével a mongolok hódító hadjáratát illetően.

Napóleon több ízben és különböző alkalmakkor hangsúlyozta, hogy az egész katonai tudomány abban áll, hogy a vezér képes legyen az adott ponton és a megfelelő pillanatban több erőt harcba vetni, mint amennyivel ellenfele rendelkezik. Amikor Gohier, a direktórium tagja, az 1796-97. évi háborúról szólva azt mondta, hogy Napóleon gyakran kisebb erőkkel verte szét ellenfelei nagyobb hadseregeit. Napóleon ezt tagadta, és kijelentette, hogy ó pusztán arra törekedett, hogy villámszerű gyorsasággal csapjon rá az ellenség megosztott erőire, hogy azokat külön-külön megverje. Ezért történt, hogy az ő hadereje minden különálló esetben nagyobbnak tűnt, mint az ellenfélé, holott annak összereje nagyobb volt, mint Bonaparte hadereje.

Napóleon mindig nagy gondot fordított hadseregében a „katonai szellem" ébrentartására. A forradalom megszüntette a hadseregben a testi fenyítést, s ezt Napóleon sem vezette be újra. Amikor az angol hadsereg szóba került előtte, kijelentette, fel sem tudja fogni, hogyan képesek úgy háborúzni, hogy közben megtartják a vesszőzés intézményét:

„Ha egy katonát megaláznak és megbecstelenítenek a vesszőzéssel, mit törődik az ilyen ember a dicsőséggel? Hogyan legyen

becsületérzés és katonai önérzet az olyan katonában, akit a bajtársai előtt virgácsolnak meg? Bot helyett én a katonai becsület varázsával viszem előre az embereimet. . . Minden ütközet után összegyűjtöttem tisztjeimet és katonáimat, és megkérdeztem: kik tüntették ki magukat legjobban a csatában."

Előléptette azokat a vitézeket, akik írni és olvasni tudtak, az írástudatlanoknak megparancsolta, hogy tanuljanak (naponta öt órán át). Ha megtanultak írni-olvasni, altisztekké, sőt később tisztekké is előléptette őket.

Súlyos hibák és mulasztások esetén Napóleon könyörtelenül főbe lövette a bűnöst. Általában azonban sokkal több hatást és sikert várt a jutalmazástól, mint a büntetésektől. Senki úgy jutalmazni nem tudott, mint ő, szinte hihetetlen bőkezűséggel osztogatta a pénzt, a rangokat és a kitüntetéseket.

„Azt hiszik Önök, hogy az embereket szép filozófiai értekezésekkel viszik a csata tüzébe?" - kiáltott föl 1801. floreál 14-én, az államtanács ülésén, amikor a Becsületrend megalapításáról vitatkoztak. „Nos, a filozófia nagyon hasznos dolog a tudós dolgozószobájában. A katonának azonban dicsőség, rang, kitüntetés, jutalom kell. A Köztársaság seregei nagy haditetteket hajtottak végre, mert e seregek jóravaló földművelők és parasztok fiaiból rekrutálódtak, nem pedig csavargókból és söpredékből. Másodszor pedig, tisztjeim nem a régi nemesi léhűtők voltak, hanem olyan férfiak, akik becsületbeli ügynek tekintették a szolgálatot."

Tudatosan mély meggondolással és ragyogó sikerrel építette fel Napóleon a forradalom teremtette anyagból azt a hatalmas fegyvert, mellyel az ő átfogó, mély szellemisége a katonai történelem szinte hihetetlen sikereit vívta ki.

Napóleon saját tulajdonságai közül egyet mindennél értékesebbnek és fontosabbnak, szinte pótolhatatlannak ítélt. Azon a vasakaraton, azon a lelkierőn és személyes bátorságon túl, mely az arcolei hídon zászlóval a kezében a legdühödtebb golyózáporon keresztül vezette, és képessé tette rá, hogy órákon keresztül megálljon az eylaui temetőben az orosz ágyúk viharos tüzében. Napóleon azt a felsőbbrendű tulajdonságát, azt az egészen speciális bátorságát

emelte valamennyi fölé, hogy magára merte venni a legsúlyosabb felelősséget, az elhatározás felelősségét. A csata győztese nem az, aki kieszeli és végiggondolja az ütközet tervét és megtalálja a problémák megoldását, hanem az, aki magára vállalja a végrehajtás felelősségét.

Mindazok a katonai szaktekintélyek, akik Napóleon életét tanulmányozták, megegyeznek abban, hogy Napóleon az ütközetekben kiváló taktikus volt, mint a hadjáratok vezére pedig kiváló stratéga. De diplomatának is kiváló volt, mert megvolt benne a képesség arra, hogy a legyőzött ellenségre rákényszerítse saját akaratát, éspedig nemcsak azáltal, hogy annak erejét és ellenállását végleg megtörte, hanem azáltal is, hogy ki tudta kényszeríteni annak szerződésben való lerögzítését, amit a győző kíván. Ez a három tulajdonság széttéphetetlen és harmonikus egységbe olvadt össze benne. Amikor a döntő ütközetet győzelemmel befejezte, nyomban el kellett indítania Murat marsallt a lovasságával, hogy vegye üldözőbe és véglegesen verje szét a menekülő ellenséget. Miután Murat ezt a feladatát végrehajtotta, akkor a helyi csatanyerést végleges győzelemmé kellett változtatnia, vagyis az üldözést most már a tárgyalóasztalok zöld posztójára kellett átvinnie, ahol a diplomáciai formulákat és követeléseket kellett felsorakoztatnia.

Napóleon rendszerint nyomban a hadjárat kezdetén arra törekedett, hogy egyetlen villámgyors rajtaütéssel, egy-két döntő csapással olyan gyorsan legázolja ellenfelét, amilyen gyorsan csak lehet, és így arra kényszerítse, hogy békét kérjen.

Ez szolgáltatta Clausewitznak az ürügyet ahhoz, hogy a napóleoni hadvezetés módját mint a világtörténelem egészen új jelenségét tüntesse fel: szerinte a napóleoni hadvezetés a háborúzás legtökéletesebb formája volt. Clausewitz így írt: „... Bonaparte óta előbb az egyik oldalon, vagyis előbb a franciák számára az intervenciósok elleni harcokban, majd a másik oldalon a Napóleon ellen védekező népek számára - a háború a népek ügyévé vált. A háború természete teljesen megváltozott, pontosabban mondva: erősen közeledett valóságos lényegéhez, megközelítette tökéletes formáját és kiteljesedését. A hadviselés energiája nagymértékben fokozódott a hatalmas távlatok, a lelkek

mélyebb és keményebb felkorbácsolása folytán. A hadműveletek célja ezek után az *ellenfél megsemmisítése* lett; megállni és tárgyalásokba bocsátkozni most már csak akkor lehet, ha az ellenséget teljesen legyőzték, ha minden erejét elvesztette.”

Úgy hisszük, hogy Clausewitznak ez a mélynek mondható elemzése a napóleoni hadviselés módszereiről - a háború és a feszültség politikai céljainak kiterjedéséről szóló tanulmányában - kiegészítendő azzal a megjegyzéssel, hogy Napóleon maga is kétféle háborút ismert: támadó és védelmi háborút (bár e kettő között nem húzott elég éles határvonalat), mégpedig a háborúk konkrét jellege szerint, amelyet a politikai helyzet és az erőviszonyok határoznak meg.

Napóleon Rogniat tábornok műveihez írt, és 1816-ban megjelent kommentárjaiban ezt mondotta:

„Minden támadó háború egyben inváziós hadjárat. Minden háború, melyet a hadtudomány szabályai szerint vezetnek, módszeres háború ... A védelmi háború nem zárja ki a támadást, mint ahogy a támadó hadjárat sem zárja ki a védekező harcot, jóllehet a célja, hogy áttörjön az ellenfél határain és elfoglalja annak területét."

Miután rövid áttekintést adott a legnagyobb hadvezérek hadjáratairól, Napóleon fölöslegesnek tartotta, hogy megjegyzéseket fűzzön a hadművészet különböző rendszereihez. Természetesen, mint minden nagy hadvezér, ő is az *ellenség szétzúzására, megsemmisítésére* törekedett.

Itt mellékesen meg kell jegyeznünk, hogy Engels elismeri ugyan Clausewitz munkáinak nagy értékét, de Jomini Napóleonról szóló tanulmányait alaposabbaknak tartja, s a kérdésről ezt írja Joseph Weidemeiernek 1853. április 12-én: „Mindent összevetve, Jomini a napóleoni hadjáratok legjobb történésze; Clausewitz eredeti zseni, és kétségtelenül vannak kiváló képességei, de nekem nem tetszik."

Napóleon könyörtelenül üldözte a jakobinusokat, gyűlölte őket, mert ezek elsősorban a plebejus tömegeket akarták a forradalom vívmányaiban részeltetni.

Napóleon belpolitikájának leglényegesebb alapvonása a magántulajdonnak, többek között a közép- és kisparaszti vagyonnak a védelme volt. Ahogy azonban ezt Marx „A szent család" című könyvében megjegyzi, az egyes polgári csoportok érdekeit is igyekezett birodalma érdekeinek alárendelni. A „nincstelenek" - mint például a párizsi, lyoni, amiens-i és roueni munkások - nyugtalanító elemek voltak a szemében, de ahhoz túl intelligens volt, semhogy pusztán a lovas őrjáratokat, a csendőrséget és Fouché ideálisan ügyes és hathatós kémszervezetét tekintse az egyedüli eszköznek az ellenük való védekezésre.

Igyekezett gátat vetni a munkanélküliség áradatának, amely 1811-ben éhező munkások ezreit kergette az utcára.

S ez is egyike volt azoknak az okoknak, amelyekkel Napóleon a szárazföldi blokádot megokolta, mint ahogy egész kegyetlen gazdasági rablórendszerét és a meghódított országok monopolizálását is mindig azzal magyarázta, hogy ezek arra valók, hogy piacot nyissanak a francia ipari termékek számára és egyúttal olcsó nyersanyagot szolgáltassanak a francia iparnak.

Napóleon gazdaságpolitikájának vezérmotívuma éppen az a vágy volt, hogy a francia iparnak megszerezze a világpiacok fölött való hegemóniát, és ehhez a kívánsághoz elválaszthatatlanul kapcsolódott konokul következetes harca, hogy Angliát kiszorítsa az európai piacról.

Ami azonban a munkások és az alkalmazóik egymás közti viszonyát illeti. Napóleon nemcsak megtartotta, hanem egész törvényhozási rendszerében alkalmazta is a Le Chapelier-féle törvényt, amely még a látszatát is megtiltotta a legártatlanabb részleges sztrájkoknak is. Sőt, a munkások elnyomatásának és kizsákmányolásának útján egy lépéssel még tovább is ment, mint elődei, mert bevezette a félfeudális munkakönyv-rendszert.

A mai olvasó elcsodálkozik, amikor azt hallja, hogy mindezek ellenére 1814-ben és 1815-ben a munkásság általában nem támadt a legyőzött császár ellen. Hogyan történhetett, hogy 1816-tól 1821-ig a helyreállított királyság törvényszékei mind Párizsban, mind a vidékeken egyre-másra ítélték el azokat a munkásokat, akik ezt a jelszót hangoztatták: „Éljen a császár!”

Egyik törekvésem volt, hogy ebben a könyvben választ adjak erre a kérdésre. E tények magyarázata a következő: a munkások ösztönszerűen megértették, hogy a forradalom utáni polgári rend, amelyet a császár képviselt, minden hibája ellenére még mindig előnyösebb volt számukra, mint a feudális rend letűnt világa, melyet a szövetséges hatalmak hoztak magukkal szekerük saroglyá-jában.

A főváros állandó lakosságának tömegei, melyek a Saint-An-toine és Saint-Marceau külvárosokat, valamint a Temple- és Mouffetard-negyedeket benépesítették, még nem felejtették el a forradalom dicsőséges napjait. És még a száznapos uralom alatt is Napóleonban látták a kisebbik rosszat, mert szemükben a nagyobbik baj a feudális királyság visszaállítása volt.

Kétségtelen, hogy a régi feudális rend visszaállítása elleni küzdelemben Napóleon az ipari és a gazdasági haladást képviselte Franciaországban, és az is bizonyos, hogy a feudális Európa alapjainak összezúzásában forradalmi szerepet töltött be.

Marx és Engels minden esetben aláhúzták Napóleon haladó szellemű hatásának fontosságát. „Napóleon megbuktatta a római szent birodalmat, megszüntetett egész sereg apró-cseprő fejedelemséget Németországban és helyükbe nagyobb államalakulatokat szervezett. A meghódított országokban bevezette a maga törvénykönyvét, mely minden tekintetben fölötte állott az addigi törvényrendszereknek, már csak azért is, mert elismerte az egyenlőség elvét."

Engels szerint Napóleont a német parasztok és a német „Bürgerek" azért nem értették meg, mert bosszantotta őket a kávé, a cukor, a dohány stb. drágasága, jóllehet ez a szárazföldi blokád volt egyúttal „saját honi iparuk szülőanyja". „Különben ezek az emberek nem is tudtak arra a magaslatra felemelkedni, hogy megértsék Napóleon terveit. Atkozták azért, mert elvitte fiaikat egy olyan háborúba, melyet az angol arisztokrácia és középosztály provokált és finanszírozott; és épp azokat az angol osztályokat ünnepelték barátokként, amelyek a háború tulajdonképpeni okai voltak ..."

.. Az a terroruralom, melynek fontos szerepe volt Francia-ország átalakulásában, Napóleon alatt háború formájában jutott át más

országokba, és ez a terroruralom Németországban szükségszerűnek bizonyult."

Napóleon erőszakossága kikerülhetetlen volt - Marx és Engels ezt erélyesen hangoztatja. Az egyik cikkben, mely Bakunyin ellen íródott (1849. február 14-én), ezt olvashatjuk: „Erőszak nélkül, vasakaratú uralom nélkül semmi nagy nem jöhet létre a történelemben, és ha Nagy Sándor, Caesar és Napóleon azzal az érzékenységgel tüntették volna ki magukat, amelyet ma a pánszlávisták kívánnak erőtlen híveik érdekében, ugyancsak furcsán alakult volna az emberiség históriája."

Marx és Engels úgy vélte (az 1853-1855. évi krími háborúra célozva, amikor a két ellenfelet tehetségtelen hadvezérek vezették harcba egymás ellen), hogy Napóleon elhatározó készsége „emberibb" volt, mint értéktelen epigonjainak erőlködése.

Szevasztopol ostromával kapcsolatosan a következőket írták:

„A valóságban azt mondhatnánk, hogy a nagy Napóleon, annyi millió ember »gyilkosa«, az ő gyors metódusával, a háborúnak elhatározott, bár romboló és pusztító vezetésével, az emberiségnek valóságos példaképe volt ezekkel a határozatlan és tétovázó kormányokkal szemben, melyek ma az oroszországi háborút intézik."

Engels nem kisebbíti Napóleon forradalmi szerepét Európa társadalmi fejlődésében, de nem is huny szemet az ellenkező előjelű tények fölött sem, mint például, hogy Napóleon uralmának vége felé mind jobban átalakult „Isten kegyelméből" uralkodó császárrá, vagy legalábbis nagyon arra törekedett, hogy elfelejtesse császárságának forradalmi eredetét.

„Napóleon legnagyobb hibája az volt, hogy a régi konzervatív és ellenforradalmi dinasztiákkal szövetkezett, elvette az osztrák császár leányát, és egyúttal - ahelyett, hogy a régi Európa minden nyomát eltüntetni igyekezett volna - *kompromisszumot keresett ezzel a dinasztiával,* és arra törekedett, hogy az első legyen Európa uralkodói között. Ezért mindent megtett, hogy udvara fényben és pompában éppúgy ragyogjon, mint a többi uralkodó udvara." Engels véleménye szerint „Napóleont végül az

buktatta meg, hogy már meghajolt a legitimitás tradicionális elve előtt".

Napóleon kimerítette erejét azzal, hogy a kontinentális monarchiákat sorban legyőzte, viszont a letiport Európa, mely gazdaságilag elmaradottabb volt még akkoriban, mint Franciaország, olyan szövetségest kapott Angliával, mely gazdasági szempontból Franciaországnál is fejlettebb volt, és egyben katonailag verhetetlen, mert tengeri hatalma kívül helyezte Napóleon csapásainak hatókörén.

Napóleon nyomban felismerte azt a tényt, hogy Anglia a legveszedelmesebb ellenfele. Ezért akarta legyőzni keleten, amikor Egyiptomból megindult Szíria felé. Arra készült, hogy majd Londonban is megveri. Ezért építette fel a boulogne-i tábort. Minthogy egyik kísérlete sem sikerült, gazdaságilag akarta megtörni, a politika fegyvereivel akarta kiszorítani az angol ipari termékeket, de nem a francia áruk bőségével, minőségével és olcsóságával, mert ez lehetetlen volt, hanem az ágyúk, szuronyok, katonák és vámőrök segítségével. És azon volt, hogy egész Európából kitessékeli az angol ipart. Hogy Angliát tönkretegye, ehhez természetesen nem volt elég, ha iparát csődbe juttatja, ehhez még az is kellett volna, hogy kereskedelmét és kereskedelmi hajózását is tönkretegye és semmivé tegye az angol kolóniák jelentőségét. Napóleon ezt is megpróbálta, ezért tiltotta meg a kávé, a cukor, a gyapot és az indigó behozatalát.

A szárazföldi blokád megvalósítása kétségtelenül logikusan megkívánta, hogy egész Európa, Oroszországgal együtt, meghajoljon Napóleon akarata előtt, vagyis alávesse magát annak a világuralomnak, mely felé Austerlitz óta már eléggé láthatóan törekedett. Ambícióját a „Nyugat császára" nagyon is áttetsző címével takargatta. Tilsit után követelései egyre világosabbak és kihívóbbak lettek. És ahogy nekilódult ennek az útnak, vissza nem is fordulhatott, végig kellett rohannia.

Hiábavaló minden olyan kísérlet, amely Napóleont olyan jó szellemként ábrázolja, aki az emberiség üdvéért szállt a földre; ugyancsak meddő az a törekvés, amely a húszéves szakadatlan vérontást kizárólag „védekezésnek" tünteti fel. Sikertelen a francia történészek igyekezete, akik megpróbálják a

császár nevével összefonódó „sötét" ügyeket is igazolni. Magát Napóleont ezek a „sötét" ügyek soha nem aggasztották. Napóleon ugyanis magát Franciaországgal azonosította és ezzel őszintén úgy vélte, hogy minden cselekedetére már előre kész az igazolás; Franciaország érdeke, nagysága és biztonsága - az ő szemében ez volt minden tettére az igazolás.

A korábbiakban már rámutattunk, hogy a császár valójában a nagypolgársággal és a vagyonos parasztsággal azonosította Franciaországot.

Ha a fenti problémákhoz nem „morálisan" (vagy „moralizálva") közelítünk, hanem az értelem felől, akkor megérthetjük lord Roseberyt, aki azt mondta, hogy „Napóleon fenntartás nélkül szétzúzta mindazt, amit az emberi értelem és energia az ő megjelenéséig végleges rendszerbe foglalt". Holland Rose angol professzor egyáltalán nem lelkesedett Napóleonért, számos tulajdonságát elvetette, de ezzel együtt „a halhatatlan emberek első sorába" helyezte gazdag, sokoldalú tehetsége és a hely miatt, amely a világtörténelemben megilleti őt. „Kontinensek sorsáról tudott egy pillanat alatt dönteni, és ez nemcsak tehetségét bizonyítja, hanem azt is, hogy megingathatatlanul célratörő volt."

Az emberekkel szemben nem volt kegyetlen, inkább közömbös. Nem látott bennük mást, mint eszközöket és végrehajtó közegeket. Ha a kegyetlenség, a hitszegés, a jól kigondolt rászedés szükséges eszköznek látszott, ő azt is a legkisebb tétovázás nélkül alkalmazni tudta. Hűvös feje, hideg értelmessége sugalmazta csupán, hogy hasonló esetekben a célt kegyetlenség nélkül elérni sokkal előnyösebb, mint a bestialitás segítségével.

Ezt a szabályt ő mindig respektálta akkor (de csakis akkor), amikor a körülmények megengedték. Legfontosabb céljai, amelyeket Tilsit után, de főképp Wagram után maga elé tűzött, gyakran fantasztikusak és elérhetetlenek voltak. De abban az erőfeszítésben, amellyel e célokat elérni igyekezett, gazdag szelleme mindig újabb és újabb váratlan és ismeretlen lehetőségeket fedezett fel. Fáradhatatlanul ellenőrizte a lényegest és a mellékkörülményeket egyaránt, de sohasem tévedt el a részletekben. Értett hozzá, hogy - a szólásmondással ellentétben - egyszerre meglássa az erdőt és a fát, sőt ugyanakkor az egyes fákon még az ágakat és a leveleket is. A

hatalom és a dicsőség volt legfőbb szenvedélye, de főleg a hatalom. Állandó aggodalom, éber igényesség, felfokozott hajlam a gyanakvásra és az ingerültségre mindezek legfőbb tulajdonságai közé tartoztak.

Szinte babonás tisztelet vette körül, és oly sokáig tömjénezték, hogy már teljesen hozzászokott, és úgy fogadta, mint neki kijáró dolgot. De ő ezt a bálványozást főleg abból a szempontból értékelte, hogy milyen reális hasznot tud húzni belőle. Azt tartotta, hogy azok a rugók, amelyek az embereket a valóságban mozgatják, a félelem és az érdek rugói, nem pedig a szeretet hevületei. Erről mélyen meg volt győződve.

E szabály alól csak katonáinál tett bizonyos esetekben kivételt. Amikor még Európa felett uralkodott, egyik nap azt kérdezte valakitől, mit szólnának és hogyan viselkednének az emberek, ha egyszer csak hírét vennék a halálának? Udvaroncai és hízelgői nyomban hozzáfogtak, hogy a lehető legsötétebb színekkel írják le az általános gyászt és kétségbeesést. De a császár félbeszakította őket, mondván, hogy erre a hírre egész Európa egyetlen szóval válaszolna: „Végre!"

Nagyon jól tudta, hogy katonái mennyire bálványozzák, bennük mindig bízott is. Szeretetüket azonban távolról sem tudta viszonozni.

A haláltól nem félt. Amikor holttestét megmosták, több sebhelyet fedeztek fel rajta, amelyről (kivéve azt a szuronydöfést, mely 1793-ban Toulon alatt érte és azt a golyót, amely 1809-ben Regensburg alatt sebezte meg a lábát) senki sem tudott. Nyilvánvalóan eltitkolta e sebeket, hogy katonáit az ütközet alatt meg ne riassza sérülésének híre, és csak közvetlen környezetének engedte meg, hogy bekötözzék - de erről senkinek sem volt szabad beszélni.

Abban bizonyos volt, hogy halála után híre nagyobb lesz, mint valaha. Rendkívüli életének gazdag eseményeit a kivételes körülmények olyan összetalálkozásával magyarázta, amilyen ezer évben csak egyszer fordul elő. „Micsoda regény az életem!" - mondotta Las Cases-nak Szent Ilona szigetén.

A történelem színteréről való eltűnése olyan hatást tett a

kortársakra, mint amilyet valami szörnyű förgeteg tehet, mely hosszú tombolás és pusztítás után egyszerre hirtelen elcsitul. A társadalmi és gazdasági fejlődés Napóleon előtt meglazította a hűbéri rendszer évszázados politikai csavarjait, alapjaiban megrendítetett jó néhány jogrendszeri és államgépezetet, melyek csak a tehetetlenség törvényénél fogva állottak még fenn; sok régi és pompázatos külsejű intézményt söpört el útjából. Az a vihar, mely két évtizeden át zúgott Európa fölött és amelynek közepében Napóleon állott, az elöregedett építmények egész sorát eltüntette. Bizonyos, hogy ezek összedőltek volna Napóleon nélkül is, de az is kétségtelen, hogy ő elháríthatatlanul siettette összeomlásukat. A halálosztogatás művészete, amelyben utolérhetetlen és utánozhatatlan mester volt, ezt a történelmi feladatát nagyban megkönnyítette.

Nyugat-Európában Napóleon halála után is fönnmaradtak még néhány évtizedig bizonyos feudális maradványok, de ezek kevés kivétellel úgy álltak ott, mint holmi galvanizált múmiák. Az 1830-as franciaországi forradalom, a német, osztrák és magyar forradalmak nagy lendületet adtak e históriai szemétdombok és ócska rekvizitumok eltakarításához. Oroszországban az első lépés ebben az irányban (a jobbágyság megszüntetése) csak 1861-ben történt meg. A nemesi rend többsége ezt az engedményt is dühtől csikorgó foggal és azzal a titkos reménységgel tette, hogy rövidesen visszaveszi, ami azonban nem sikerült neki, vagy hatásában csökkenti, ami viszont tökéletesen sikerült.

Meg kell viszont állapítani, hogy Napóleon maga is megkönnyítette a feudális Európa győzelmét. Mert minél messzebb távolodott Napóleon „Vendémiaire tábornoktól", minél inkább francia császár, majd a világbirodalom feje akart lenni, minél inkább habozott a népek fölszabadításának kérdésében (1807-12 között Lengyelországban, ahol fölszabadította a parasztságot, de földet nem juttatott neki, érvényben hagyva a jobbágyság egy újabb formáját; Oroszországban 1812-ben), és ezzel párhuzamosan minél kategorikusabban és makacsabbul igyekezett alávetni személyes akaratának a népeket és kormányukat, annál határozottabb és elkeseredettebb erővel fordult ellene Európa, hogy végső küzdelemben lerázza magáról az egyetemes zsarnokot.

1813-14-ben a feudális nemesség roncsai megmaradásuknak csak egy útját látták: meg kell szabadulniuk Napóleontól. A legyőzött országok burzsoáziája szintén szenvedélyesen vágyott rá, hogy lerázza nyakáról Napóleon zsarnoki elnyomását, amely akadályozza fejlődését. A meghódított tartományok polgársága fájdalommal érezte (és nem is lehetett mást éreznie), hogy Napóleon mint hódító, ezeket a földeket szisztematikusan és könyörtelenül kiaknázza a francia burzsoázia kizárólagos érdekei kedvéért. Igaz, hogy a nemzeti fölkelések, miután a napóleoni igát lerázták nyakukról, tulajdonképpen semmi előnyt nem hoztak a polgárságnak, csak a feudális és abszolutista reakciót segítették újra nyeregbe. De ez azzal magyarázható, hogy az akkori Európa burzsoáziája még viszonylag gyönge és politikailag szervezetlen volt.

Így történt, hogy 1813, 1814 és 1815 folyamán az európai népek olyan osztályai is Napóleon ellen harcoltak, melyek valamikor lelkesedtek az „első konzul polgártárs" személyéért, aki a forradalom felszabadító eszméit hozta magával, mint ahogy azt még sokan hitték brumaire 18-a és a császárság kikiáltása közötti időben.

Napóleon gazdaságpolitikája a meghódított országokban néni is hozhatott más eredményt. És ez az, amit élete végéig nem akart és nem is tudott megérteni. A bronz császár, melynek fejét babérkoszorú koronázza, egyik kezében a jogarral, másik kezében a világbirodalom almájával, mely ott áll Párizs közepén a Vendóme-oszlop tetején, amelyet az ellenségtől elvett ágyúk ércéből öntöttek, kitűnően kifejezi Napóleon álláspontját a világgal szemben, azt az esztelen elgondolást, hogy egyetlen ember tartsa kezében Európa és ha lehet Ázsia sorsát, éspedig olyan keményen fogja kezében, mint ahogy ez a szoborfigura szorongatja a szimbolikus földgömböt, a Világmonarchia heraldikus jelvényét.

De a világbirodalom összeomlott. Napóleon alkotásai közül csak azok élték őt túl, amelyeket még a császár trónra lépte előtt mély és döntő gazdasági és szociális okok érleltek meg.

Az emberiség emlékezetében megmarad ez a gigantikus emberi figura, egyeseknél Attila, Tamerlán és Dzsingisz kán alakját idézi föl, másoknál Nagy Sándor és Julius Caesar árnyait. Minél több történész hajol azonban sorsának titkai fölé, annál világosabban

tűnik elő személyiségének eredetisége és lebilincselő sokrétűsége.